

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőbizottság elnöke
GRÓF BETHLEN ISTVÁN

Szerkeszti
SZEKFÜ GYULA

XXIII. KÖTET
1935 JANUÁR—ÁPRILIS

BUDAPEST
A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG KIADÁSA

Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest

LITTORIA ÉS SABAUDIA

RÓMA LEGÚJABB HÓDÍTÁSA

NEM FEGYVERREL és a modem haditechnika eszközeivel szerzett új területekről lesz szó. Kóma utódai nem vérrel, hanem kitartó megfeszített munkával hódítottak el egy új tartományt a haláltól és enyészettől, újabb elhelyezkedési lehetőséget nyújtva Olaszország állandóan szaporodó lakossága tízezeirenek. Questa é la nostra guerra — ez a mi harcunk — jelenti ki a Duce; harc ott, ahol a természet mostohaságával kell megbirkózni az emberi jóléért — harc a föld lakhatóvá és termékenyvé tételéért ott, ahol eddig pusztaság és mocsár volt csak, a betegség és halál csiráit terjesztve.

Ahol ma két új város — Littoria és Sabaudia — és a virágzó majorok végeláthatatlan sorai hirdetik az emberi erő és élniakarás diadalát, korábban a pontini mocsarak szomorú és kietlen tájai terültek el. 800 km²-t foglalt el a maláriának ez a birodalma Olaszország szívében, Rómától délkeletre Cisterna és Terracina helységek között alig néhány km-nyi távolságra az ország fővárosától. Az Agro Pöntinónak nevezett vidéket északról és keletről a Lepini és Volszk hegyek, nyugatról pedig a Tirreni-tenger határolják; kettészeli Cisterna és Terracina között a Via Appia, a régi rómaiak történelméből ismert út vonala, Róma egyik legnagyobb alkotása.

Pedig nem mindig a mocsarak birodalma volt ez a vidék. Ma már bizonyossággal megállapítható, hogy Krisztus előtt a VI. században itt még lüktető élet volt. Húsznál több virágzó városuk volt itt a volszkoknak és ezért nevezi Aleardi örökbecsű verseiben a Pontini-vidéket húsz város temetőjének. Maga a Pontini elnevezés egyesek szerint Pométia vagy Ponsa-ból ered, mindkettő eltűnt volszk város neve.¹

A rómaiak a Pontini vidéket Kr. e. a IV. században hódították meg, anélkül azonban, hogy a lakosság nagyobb ellenállását kellett volna leküzdeniük. Az a feltevés, hogy ekkorra már a lakosság, amelyet a malária megtizedelt, elveszítette ellenállóképességét és itt felvetődik a kérdés, miként volt lehetséges, hogy ezt a virágzó vidéket mindinkább mocsarak borították el. Magyarázata ennek csak abban lehet, hogy a vízszabályozást, amelynek a volszkok mesterei voltak, később elhanyagolták. A Pontini-síkság magassága helyenként a tenger színe alá esik, a tengertől ezt a sík vidéket egy kb. 40 méter

¹ Legvalószínűbb, hogy az elnevezés Pontus szóból ered.

magasságú természetes gát választja el; magától értetődik tehát, hogy a hegyekből tavasszal nagy erővel leszakadó bő folyóvizek, melyeket a síkság bőséges talajvize és forrásai is táplálnak, természetes lefolyás nélkül mocsarakat és állóvizet alkotnak, ami csak állandó és gondos vízszabályozással kerülhető el.

A Róma megalapítását követő 442-ik évre esik a Via Appia megépítése és ezt követően még a rómaiak gyakran foglalkoztak a Pontini-vidék problémájával. Livius beszámol egy kísérletről, amelyet egy Cetegus nevű konzul tett. Később Julius Cézár egy nagy csatorna megépítésének tervével foglalkozott, keresztülvitelére azonban már nem került sor, mert Cézárt 44-ben Kr. e. meggyilkolták. Augustus, Néró, Nerva, Trajanus is végeztettek munkálatokat, ezeknek célja azonban inkább a Via Appia megóvása, mint a mocsarak eltüntetése volt, jóllehet már akkor teljes szörnyűségében jelentkezett az emberéletet pusztító mocsárláz — a malária. Megemlékezik e betegségről Vergilius az Aeneis-ben és később Horatius Forum Appii-tól Anxur (Terracina) -ig tett utazásáról írt episztolájában.

A későbbi századokban a Fontini-mocsarak lecsapolására még kísérlet sem történt és a XVI. század végéig ezt a vidéket teljesen elhanyagolták, ami további romlást eredményezett. Az 1586-tól 1589-ig uralkodó V. Sixtus pápa rövid lélekzetű kísérlete után 1777-ben VI. Pius pápa komoly figyelmet fordított a Pontini-vidék szabályozására. Két tervet is dolgoztatott ki; a megkezdett munkák folytatását azonban az egyházfejedelem halála megakadályozta. Goethe, aki 1787-ben Rómából Nápolyba utaztában keresztülszelte a Pontini-mocsarak területét, elragadtatással nyilatkozott a Pius pápa által kezdeményezett munkálatokról.

Foglalkozott a problémával Napóleon is, aki annak tanulmányozására bizottságot küldött ki.

A későbbi pápák, nevezetesen IX. Pius, inkább közigazgatási intézkedéseket tettek a VI. Pius által elért eredmények biztosítására, illetve megőrzésére.

Az 1870 utáni olasz kormányok behatóbban foglalkoznak a mocsaras vidékek eltüntetésével és e célból több részletintézkedést tesznek. Megoldási kísérleteikből azonban hiányzik a tervszerűség és a kérdés átfogó szemlélete. Legtöbbnyire csak egészségügyi szempontokat vesznek figyelembe és megelégesznek bizonyos eredményekkel a malária elleni küzdelemben.

Mussolini érdeme, hogy az egész probléma minden vonatkozásában rendszeres, teljes és gyors megoldását tűzte ki célul. *Bonifica Integrale*, ez a fasizmus által alkotott új fogalom annyit tesz, hogy az ily munkálatoknál nem elégséges a vidék egészségessé tétele és a mocsárláz csiráinak elpusztítása. Hármast kell egyidejűleg elérni: a vízszabályozást, amely egyben a betegség okait is megszünteti, a talaj termékenyítését és végül az így nyert területek benépesítését.

A népesség eloszlása a gyáripar nagyméretű fejlődése után a városok javára erősen eltolódott, vissza kell térni tehát a faluhoz és e célból fel kell szabadítani minden talpatnyi földet, amelyet a ter-

mészet az emberektől megtagadott. „Megváltani a földet — a föld által az embereket — és az egyes emberekkel a nemzetet“; ezzel a hangzatos és sokatmondó jelszóval indítja meg a Duce harcát a föld felszabadításáért.

Ezen nagyméretű elgondolás megvalósítására az alapvető törvényhozási intézkedés 1928 karácsony napján történik meg. Az akkor hozott törvény intézményessé teszi a Bonifica Integrale-t és megadja az államhatalomnak az eszközöket annak megvalósítására. Azon munkák, amelyek egy oly terület használhatóvá tételére irányulnak, melynek kihasználását a fasiszta kormány szükségesnek látja — állami fenntartás alá kerülnek. Így rendelkezik a törvény és ezzel az ily természetű fontos munkákat kiragadja a dilettáns magántársulatok és szövetkezetek hatásköréből. Gondoskodik a munkálatokhoz szükséges anyagi fedezet előteremtéséről is. Hét milliárd lírát irányoz elő Mussolini több évre elosztva a Bonifica Integrale céljaira, az összeg nagyobb részét költségvetésileg, a fennmaradt részt pedig hitelműveletekkel biztosítva. Végül maga a törvény szentesíti az új fasiszta elvet: kitelepíteni a faluba a túlszűfolt városok emberfeleslegét. Nyomatékkai elítéli a népesség felszívódását és összetorlódását a városokban úgy a közegészség, mint fajfenntartás szempontjából, mind pedig közgazdasági okokból. Az irányváltást a Duce még külön is bejelenti egy a föld népéhez intézett és nevezetessé vált beszédében: „Annak a politikának a korszaka, amely a városok fejlesztését tűzte ki célul, megszűnt. Milliárdokat fordítottunk városok szépítésére és felcícomázására; most itt az ideje, hogy a milliárdokat a falu és a föld népe kapják, mert máskülönben nem kerülhetjük el a gazdasági és népesedési válság megnyilatkozásait, amelyek más nemzeteket okkal a legnagyobb aggodalommal töltenek el.“

A Bonifica Integrale törvény módot nyújtott a kormánynak arra, hogy az Agro Pontino mocsaras vidékei kihasználhatóvá és lakhatóvá tétele végett szükséges munkálatokat maga az állam irányítsa és hogy ez mit jelentett, azt az elért eredmények mellett élénk tárja az az ütem, amelyben a nagy mű előre bejelentett pontossággal a végleges megvalósulás felé halad.

1931 november 7-én érkezik aPontini mocsaras vidékre az első 1300 munkás, 1932 január 21-én van az első telepesház alapkövetétele, április 5-én a Duce személyesen megindítja a talajjavítási munkákat, június 30-án Littoria alapkövetétele, október 27-én megérkezik az első 19 telepescsalád, december 18-án a Duce felavatja Littoriát és az első 500 telepesházat, 1933 augusztus 5-én Sabaudia alapkövetétele, október 28-án újabb 980 telepesház felavatása, 1934 április 21-én Sabaudia felavatása.

Mindezekhez csatlakozni fog a harmadik város — Pontinia — felavatása 1935 október 28-án.

A Pontini mocsaras vidéken elvégzett vízszabályozási és talajjavítási munkálatok technikai ismertetése a szakirodalomra tartozik.

A gépek egész hadseregét kellett mozgósítani és a munkások légióit. Ezzel párhuzamosan megszervezendő volt a munkások ezreinek egész élete ezen a lakatlan és sivár vidéken. Munkásházak és telepek léte-

sültek, de nem kisebb gondot okozott a dolgozók ezrei egészségének megvédése a mocsárláztól és mindennemű szükségleteiknek utánpótlása.

Alig hódította el a tudomány és a technika a föld egy-egy újabb darabkáját a pusztulástól és már megindult ott a telepítési munka. Az ember birtokába vette új szerzeményét. Ez a telepítés a Bonifica Integrale harmadik része (vízszabályozás, föld termékenyítése, telepítés) képezi a legnehezebb, de egyben legszebb feladatot, amelynek megoldása a régi római és olasz tradíciókon alapuló új fasiszta szellem jegyében történik.

Mussolini a természettől visszaszerzett Agro Pontino benépesítését a frontharcosokra bízta. Így járt el valamikor a régi Róma is. Tudjuk, hogy Augustus császár egyrészt a városi lakosság kitelepítése céljából, másrészt a túltengő nagybirtokot ellensúlyozandó, katonai telepeket létesített egy centuriationának nevezett teljesen sajátos eljárással. A meghódított vagy kisajátítással szerzett új területen két fővonalat húzott, és pedig egyet északról délre (cardo maximus) és egyet keletről nyugatra (decumanus maximus). Az ezekkel párhuzamosan vont további vonalak (cardines) segítségével azután az egész területet egyenlő négyzetekre (centuria) osztotta. Egy centuria területe kb. 200 kat. hold volt, amelyet 100 telepesnek egyenlő részekben (sortes) osztott ki. A telepes birtokokat (agri intraclusi) körülvette a közbirtokot képező erdő és legelő (loca extraclusa). A telepesek birtokaikat, amelyek átörökkelhetők voltak, legalább húsz éven át kötelesek voltak maguk megművelni.

Így telepített Augustus és bizonyára ez a példa ihlette és sugalmazta Róma utódait is kétezer évvel később.

A szerv, amellyel Mussolini az Agro Pontino betelepítését elvégezteti, az ún. frontharcosalap (Opera Nazionale Combattenti). A frontharcosalap még a háború alatt keletkezett azzal a feladattal, hogy az elesettek családjait gyámolítsa és később a leszerelt harcosok elhelyezkedését a polgári életben elősegítse. Magától értetődően utóbbi cél elérésére már az első pillanattól legcélszerűbbnek mutatkozott oly területek megszerzése, amelyek telepítésre alkalmasak vagy azokká tehetők. Hisz már az olasz állam alaptörvényének (az 1865. évi statute) 29. cikke kimondja a később az olasz magánjogba is átvett elvet, amely szerint ott, ahol a törvényesen megállapított közérdek kívánja, a magántulajdonban lévő földbirtok kisajátítható. Kétségtelenül helyes a közérdeknek a gyakorlatba átvitt azon értelmezése, hogy oly területek, amelyeken a talaj megjavítására bizonyos munkák volnának elvégzendők és ezeket a tulajdonos elhanyagolja, a kisajátíthatók csoportjába tartoznak.

Bár, mint látható, a fennálló törvények már módot nyújtanak az elhanyagolt területek kisajátítására és a frontharcosok javára való átengedésére, a gyakorlatban ezen eszközök nem mutatkoztak eléggé hatékonyaknak. Az eljárás folyamán ugyanis a tulajdonosoknak számtalan esetben sikerült a kisajátítást megakadályozni ott, ahol azt a nemzeti érdek megkövetelte volna. Különösen vonatkozik ez a fasiszta megelőző korszakra, amikor még a régi szabadelvű szellem

hatotta át az olasz közigazgatás és törvényhozás szerveit. Ennek megmászását Mussolini 1926-ban intézményesen viszi keresztül, amidőn megállapítja a kisajátításoknál követendő eljárást, a keresztülvitelre pedig egy külön szervet létesít. A kisajátítás iránti kérelmek bejelentendők és közhírré teendők; jogosultságukat és a fizetendő megváltási ár magasságát az új központi szerv (Collegio Centrale Arbitrale) hivatott elbírálni. Az eljárás meggyorsul, az új szerv összetétele pedig biztosítja, hogy az elbírálásnál az általános nemzeti érdek nyomul előtérbe. Nem hanyagolja el azonban az olasz állam azon szempontnak érvényesítését sem, hogy a kisajátított területek olyanok kezébe kerüljenek, akik az elvégzendő munkák és a területek helyes megművelése tekintetében teljes biztosítékot nyújtanak. Ezért intézkedik aziránt is, hogy az átruházás csak akkor váljék véglegessé, amikor az új telepések, próbaidő leteltével, bizonyos munkálatok elvégzésével bizonyítékát adták alkalmasságuknak.

A Pontini területet a frontharcosalap 1931 novemberében vette át. Az elért teljesítmény igazolja, hogy Mussolini helyesen választott. A terület lakossága, amely eredetileg 2000 lelket tett ki, egy év alatt, 1932 végéig, megtízszereződött és ugyanilyen iramban szaporodik tovább. Az olasz népféleslegék elhelyezésének nagy problémáját egyedül az Agro Pontino benépesítése persze még nem oldja meg. Mégis igaz azonban az, amit a Duce Littoria felavatásánál mondott: „valamikor az olaszoknak keresztül kellett hatolniuk az Alpeseken avagy átkelniük a tengeren, hogy munkát találjanak, ma pedig itt a föld, Rómától alig félórányira.“

EGY APRILISVÉGI DÉLUTÁNON látogattam el a síkságra, ahol a Pontini mocsarak voltak. Meghívtak Littoriába, ahonnan aznap bonyolította le a római rádió első helyszíni közvetítését. A gyönyörű autótú mindkét oldalán bőségesen termő gabonátblák, időnként a mi magyar fajtánkra emlékeztető hosszú szarvú ökrök. A tavaszi nap-sütésben egyenlő távolságokban egymástól fehérlettek az egyes majorok egyformán épített házai. Mindegyiken felírás, hogy melyik faluhoz tartozik és a major száma. A faluk nevei mindenütt harctéri emlékeket idéznek fel. Pl. Borgo, Pasubio, 995. sz. major (Podere Nr. 995). Van itt Borgo Carso, Montello, Faiti, stb. Boldog és megelégedett arcú emberek végzik a munkát. Megszólítom egyikét-másikat. Olaszország legkülönbözőbb tájszólásain válaszolnak — legtöbbszörire azonban a Veneto jellegzetes olasz nyelvén. A velencei tartomány lakossága kiválóan ért a földműveléshez, kitaró és szorgalmas. Onnan került ki az új olasz föld lakosságának többsége és az ő tiszteletükre lett Littoriának Szent Márkus a védszentje. Szent Márkus oroszlánja Littoria épületein is látható.

Ez az új olasz föld külső képe. A telepítés végrehajtását viszont az a jogviszony ismerteti legvilágosabban, amely a telepések és a telepítő frontharcosalap között fennáll.

Az Agro Pontino számára előírt szerződés tartalma minden egyes esetben azonos és az egységes szöveget Mussolini 1933 április 30-án hagyta jóvá. Két elv jellemzi az ily módon törvényesen előírt meg-

állapotást a telepes és a tulajdonos frontharcosalap között — mindkettő a fasiszta szellemből fakad. A tiszta haszon megosztására nézve az ú. n. mezzadria (feles rendszer) nyer alkalmazást. Eltekintve attól, hogy ez a rendszer az olasz tradíciókban gyökerezik, ezenkívül megfelel a korporációs elgondolásnak is, sőt mondhatni, hogy bizonyítékául szolgál annak, hogy a korporációs elgondolás nem egy hirtelen elhatározás eredménye, hanem alapelveiben visszanyúlik az olasz történelembe. Mi egyéb a tradicionális feles viszony, ha nem a tőke és a munka megszervezett együttműködése, amelyet a korporációk oly kiválóan valósítanak meg! Másik alapelve a szerződésnek az, hogy a telepesnek módot nyújt arra, hogy az általa megművelt földbirtok tulajdonjogát is megszerezze. A tőkét nélkülöző telepesnek módot nyújtani arra, hogy kizárólag saját munkájával földet szerezzen — ezt a szociális szempontból fontos és értékes célt sikerült az Agro Pontino telepesei részére szerződésileg biztosítani.

A jobb megértést, azt hiszem, lényegesen megkönnyíti a szerződés főbb pontjainak rövid ismertetése:

A szerződő felek megjelölése után a megállapodás pontosan körülírja a tárgyat képező földbirtokot az ehhez tartozó ingatlanok felemlítésével. Kimondja azután, hogy nemcsak a telepes család feje, hanem a családnak valamennyi tagja a telepes fogalma alá esik és ezért pontosan felsorolja az összes családtagokat. Az így lekötött munkaerők számában változás csak a frontharcossal történt előzetes megállapodás után állhat be, kivéve az elhalálozást vagy születést, vagy egy családtagnak a hadsereghez való bevonulását. Ezzel tehát az elköltözés még a családtagok részére is előzetes megállapodás nélkül lehetetlenné válik. A szerződés időtartama korlátlan, azonban mindkét fél részére meg van adva évről-évre a felmondás joga. A telepesek által igénybe vett egész terület megművelését a frontharcosalap irányítja, amely egyben a közigazgatási ténykedéseket is végzi. A telepes kötelessége a neki megművelésre átadott birtokot jól ellátni és mindenben teljesíteni a neki adott utasításokat. Saját és családtagjainak munkáját kizárólag erre a célra kell szentelnie. Gondoskodnia kell a neki átadott épületek tisztán- és rendbentartásáról. A mezőgazdasági szerszámokat (kasza, sarló stb.) a telepes tartozik beszerezni, míg a szekereket, gépeket stb. a tulajdonostól kapja, aki ezzel számláját megterheli. Ha a telepes a rábízott munkát nem végzi el, a tulajdonosnak jogában áll azt terhére mással elvégeztetni. Más személy részére a telepes csak a tulajdonos hozzájárulásával végezhet el munkát és ez alól kivételt csak azon esetek képeznek, amidőn bár más telepes birtokos, de ugyanazon telephez tartozó birtokán elvégzendő munkáról van szó. A tulajdonosnak jogában áll a szerződést egyoldalúlag rögtön megszüntetni: az ellene vagy alkalmazottai ellen elkövetett erőszakos cselekedet; lopás vagy jelentősebb károsítás; az állatállomány teljes vagy részleges és előzetes hozzájárulás nélkül történt elidegenítése ; a telepes család tagjainak engedély nélkül való elvándorlása ; bármilyen más becsutott cselekedet; az utasításokkal való ismételt szembehelyezkedés eseteiben. A birtok átadásakor pontos leltár veendő fel az átadott mezőgazdasági segéd-eszközök és az állatállományról. A mezőgazdasági év végével a tulajdonos frontharcosalap tartozik elkészíteni a zárszámadást az elért veszteségről és nyereségről. Az elért haszon természetben avagy készpénzben a tulajdonos és a telepes között 50%-os arányban kerül felosztásra. Külön intézkedik a szerződés a fizetendő adók és különböző járulékok megosztásáról. Végül a szerződés 39. pontja megállapítja a birtoknak a telepes részéről eszközölhető megváltása módját. Annak elbírálása, vajjon a telepes munkájával bebizonyította-e, hogy számára a központi irányítás immár nem szükséges, a tulajdonosként szereplő szerv, tehát a frontharcosalap feladata. Ezen körülmény fennforgásának esetében három hónappal a szerződéses egy év letelte előtt a telepes megkérdezendő, vajjon óhajtja-e a részére kiutalt birtok tulaj-

donjójának megszerzését. Igenlő esetben megállapítandó az átruházandó birtok teljes értéke a hozzátartozó ingóságokkal. A megváltási ár ezt követően 15 egyenlő évi részletben fizetendő akként, hogy pénz helyett a fizetés esetleg terményben is eszközölhető. Ezen 15 év alatt a birtok megmarad a frontharcosalap tulajdonában és annak helyébe az új tulajdonos csak az utolsó részletfizetés törlesztése után léphet.

A Duce akarata a Pontini mocsaras vidéket termékeny talajjára varázsolta. Az ő parancsára megindult a telepítés is. Mintha a földből nőttek volna ki, úgy borították el a vadvizek és mocsarak volt birodalmát az új majorok és azok épületei. 1932 április 5-én Mussolini kiadta a parancsot, hogy a telepések részére egy központot — egy várost kell felépíteni. És néhány hónappal később Olaszország helységnévtára egy új névvel — Littoria — lett gazdagabb. Város alapítása akkor, amikor a városi lakosság kitelepítése a falura az elv, új város akkor, amidőn a falu felsegítése a cél azon milliárdok felhasználásával, amelyeket eddig a városok emésztettek fel? Mindez az első pillanatban érthetetlennek látszik. Littoria azonban nem város a szó szoros értelmében. Bár széles, jól kiépített utcái, hatalmas modern épületei úgy hatnak, mint egy keletkező új város, Littoria nem egyéb, mint a vidék telepeslakosságának központja. Egy ilyen központ — Centro rurale — létesítése volt a cél és ha Littoria törvényesen mégis megkapta a község (comune) elnevezést, ezt közigazgatási okokon kívül a kitüntetés és tiszteletadás szándéka is magyarázza.

A majorok szétszórt lakosságának egy oly központra, ahol szükségleteit beszerezheti, gyermekeit iskoláztathatja, templomba járhat, szórakozhat, az állami közigazgatást, igazságszolgáltatást elérheti — szüksége volt. Hiba lett volna túrni, hogy ez a lakosság sok-sok kilométert legyen kénytelen megtenni, hogy az Agro Pontino-ból kiérve, a legközelebb eső helységekből megtalálhassa mindazt, amire e tekintetben szüksége van. Ezért kellett Littoria és ezért kellett a város abban a harcban is, amelynek egyik célja a városi lakosság kitelepítése és földművelővé tétele.

Hétköznapokon Littoria csendes, de annál mozgalmasabb vasár- és ünnepnapokon, amidőn a környező telepek lakói ellepik, hogy templomba járjanak és kipihenni a hét fáradozásait, szórakozzanak és szellemi szükségleteiket ellássák.

Mint kizárólag a telepések közigazgatási, gazdasági és kulturális központja, Littoria főként középületekből áll. Megtaláljuk a városházát, a fasiszta párt székhelyét, a milícia kaszárnyáját, a munkásotthont (Dopolavoro), a postát, szállodát, színházat, templomot, a frontharcosok székhelyét, sporttelepeket, iskolát, kórházat, vásárcsarnokot stb. Valamennyi épület céljának szem előtt tartásával modern stílusban épült. De ez a modernség nem talajtalan, mert figyelemmel van a tradicionális olasz építési stílusokra és magában foglalja azok nemes vonalait is. Így Littoria külső képe harmonikusan beleilleszkedik a környező délolasz tájba.

Littoria lakosai a hatalmas kiterjedésű telepesvidék napbarnított arcú és kérges kezű földmunkás népe életének szabályozói és irányítói. Ezekon kívül Littoriának más lakói alig vannak és nem is igen

lesznek. Hat-hétszáz lélek a legfelsőbb határ, amelyet Olaszország legújabb helységének lakossága elérhet.

Lakosság tekintetében jelentéktelen; múltja nincs Littoriának, de keletkezése és elnevezése egymagában történelmi jelentőséget adnak és az idegenek, akik ma már nemcsak az elmúlt századok örökbecsű kincseit csodálják meg Itáliában, nagy számban keresik fel, hogy közelről lássák a XX. század olaszai akaraterejének nagyszerű alkotását.

IKERTESTVÉRE LITTORIÁNAK a múlt tavasszal felavatott Sabaudia, amely büszkén viseli a dicsőséges savoyai uralkodócsalád nevét.

1932 december 18-án, Littoria felavatásának napján, jelentette be a Duce Sabaudia alapítását. Littoria főterén a városháza tornyának erkélyéről beszélt Mussolini az egybegyűlt földművesekhez, akik lelkesen ünnepeltek. Alatta feketéllett a tömeg, felette az azúrkék ég; a torony égbenyúló fehérsége mintegy összekötő kapcsot alkotott az emberek és Isten között. Ebben az ünnepélyes hangulatban, amidőn a Fél-sziget minden tájáról a megváltott Pontini földre telepített olaszság a fasiszta Olaszország első nagy diadalát ünnepelte a földért vívott harcban, adta ki Mussolini a parancsot Littoria testvéreinek, Sabaudiának felépítésére.

A Duce parancsának végrehajtása ellenkezést vagy halasztást nem tűr. A fasiszta kormány alkotásait jellemző gyorsasággal és pontossággal történt Sabaudia felépítése és Róma születésének 1934. évi emlékünnepe a régi Róma utódai elővarázsolta Sabaudiát. A történelem különös játéka, hogy Sabaudia ott keletkezett, ahol valamikor Aeneas várost akart alapítani. Tervétől elállott és azt most a késői utódok váltották valóra.

Sabaudia földműves központ és hivatalosan község, mint Littoria. Külső képe is hasonlít az Agro Pontino időben első centrumához. Környéke azonban más. Előtte a hosszúranyúló Paolai-tó kies tájai területek el, ahonnan már csak egy kis földszáv választja el a Tirreni-tenger végtelenségét. Mögötte a terracina-i erdő sötétlik sejtelmesen, mintha ebben bolyongott volna Dante, míg Vergilius neki a helyes utat megmutatta. Kiegészítik ezt a kies és egyben hatalmas szépségében az emberi lélekre mély benyomást gyakoroló keretet a távoli hegyek és Circe félszigetének titokzatos sziklái. Valóban felelevenedik ezen a helyen az egész görög-római múlt: az ókor nagy vándorainak, Odysseusnak és Aeneasnak éppúgy, mint a fényűző Rómának emléke, mert hisz még láthatók Lucullus nyaralójának romjai is.

Az elhagyatottság és pusztulás uralma a Pontini vidéken utolsó óráit éli. A gép és az ember diadalmasan nyomulnak előre és közeledik az idő, amikor el fogják érni a következő állomáshelyet, amellyel a kitűzött program megvalósítása befejezést nyer. Ennek neve Pontinia, a harmadik község, amely diadalmasan fogja megtestesíteni azt a nevet, mely eddig az ember tehetetlenségét és gyöngeségét jelképezte.

És Róma, amely az elmúlt századokban polgárainak egészségét és életét féltette a közeli Pontini-mocsarak miázmaíttól, ma győztesként

öleli magához azt az olasz földet, ahol odatelepítve fiait Olaszország minden vidékének, örök jelképét állította az egységes Olaszországnak.

Szép és talán megvalósítható az a gondolat, amelyet Alessandro Bacchiani vet fel a Giomale d'Itáliában. Két emléktáblát javasol Littoria főterén: az egyik az ősoket, a másikon az utódokat szólaltatná meg a következőképpen:

El kell tüntetni a Pontini-mocsarakat és ezzel az Urbs közelében a földet visszaadni Itáliának (siccentur Pontinae paludes, tantumque agri suburbanae reddatur Italiae). (Plinius szavai a Kr. u. első századból.)

Megvalósítjuk azt, amit huszonöt századon keresztül eredménytelenül próbáltak. Egy új tartományt hódítottunk meg. Harcot kellett itt viselnünk. De ez az a harc, amit mi szeretünk. (Mussolini szavai.)¹

BÁRÓ VILLANI LAJOS

¹ Római híradás szerint Mussolini 1934 december 19.-én két újabb pontini város alapítását jelentette be: 1936 október 27.-én felavatja Ausonia városát és ugyanakkor leteszi az ötödik város, Aprilia alapkövét.

A SPANYOL KÖZTÁRSASÁG MÉRLEGE

PRIMO DE RIVERA több évre elodázta a monarchia bukását, sőt ma már mondhatjuk, hogy azt el is kerülhette volna, ha természetes esze, lelkes hazafisága, tagadhatatlan jóakarata párosult volna politikai tudással és szélesebb műveltséggel. Mussolini és Pilsudski példáját követve eleget tehetett volna az alkotmány betűinek, anélkül, hogy munkája ezáltal nehézséget szenvedett volna. Népszerűsége oly páratlan volt az első években, hogy hatósági terror nélkül is óriási többségre tehetett volna szert, különösen egy olyan országban, ahol egy pártnak sem volt mélyebb gyökere, sem pedig kialakult organizációja, vagyis, ahol a pártok csakis kormánytámogatással jutottak többséghez. Primo de Rivera elkerülhette volna a kellemetlen kifejezéseket, pl. direktórium helyet mindjárt rendes kormányt alakíthatott volna és az alkotmányos úton megválasztott parlamentben megszavaztathatta volna az új alkotmányt. Itália és Lengyelország diktátorai így cselekedtek és ma büszkén mondhatják, hogy a látszat ellenére egy percre sem távolodtak el az alkotmány betűitől. De Primo de Rivera túlságosan impulzív és őszinte volt, elszalasztotta a legjobb alkalmakat és amikor választásra gondolt, már késő volt, nemcsak mert az ötéves diktatúra után a választások nem lettek volna alkotmányszerűek, hanem azért is, mert a közvélemény egy része már elfordult volt tőle, minthogy a gazdasági krízis kezdte éreztetni hatását. A diktátor már csak oktroj útján adhatott volna új alkotmányt az országnak, de ismerte ennek a metódusnak a gyöngéit, habozott tehát, nem tudta, hogyan jusson ki a nehéz helyzetből és talán fellélekzett, amikor 1930 január végén a tisztikar egy része, a királlyal egyetértve, lemondását követelte.

Primo de Rivera diktatúrája az elmulasztott alkalmak kora volt, de e tekintetben a legszerencsétlenebb mulasztást bukása után követték el. Alfonz király előtt két út állt: vagy gyorsan és radikálisan likvidálni a diktatúrát, vagy pedig folytatni azt, más személyekkel, de ha kell, még erélyesebb eszközökkel. Ehelyett azonban az uralkodó félúton maradt: új diktátort nevezett ki, Berenguer tábornok személyében, akiben azonban sem volt semmi olyan tulajdonság, amely őt erre a rendkívüli kényes szerepre jelölte volna ki. Munkatársait is többnyire rosszul választotta ki, úgyhogy a kormány a Primo de Rivera kabinet magas nivója után inkább szánalmasan hatott és nem járult hozzá a monarchia tekintélyének emeléséhez. A Berenguer-kormány

izgatta az ellenzékét, de nem tudott és nem mert a köztársasági agitáció ellen erélyesen fellépni. Néhány hónapi szerencsétlen kísérlet után előre látható volt a forradalmi elemek sikeres előtörése. Már csak arról lehetett szó, hogy az átmenet a köztársasági formához vérontás és katasztrófa nélkül eszközölhető-e vagy sem. A monarchia utolsó kormánya, az agg Aznar tengernagy elnöklete alatt, már csak a békés likvidációt ambicionálhatta. Túlságos nagyok voltak a mulasztások ahhoz, hogy nagyobb reményeket lehetett volna működéséhez fűzni, annak dacára, hogy a kormány összeállítása ellen nehéz lett volna érveket felhozni.

Az orosz regényekből ismerjük az örvénylő veszély halálosan kéjes érzését. Ilyen érzéssel rohant bele a Berenguer-kormány a községi választásokba, anélkül, hogy azokat a Spanyolországban ismert és megengedett eszközökkel kontrolálni és korrigálni próbálta volna» Mit remélhetett a rezsim a választásoktól? Semmi jót. Még ha a veszedelmes agitáció után, az egész országot tekintve, a többséget meg tudta volna is szerezni, előre látható volt, hogy Madridban, meg a nagyobb városokban köztársasági lesz az *ayuntamiento*. így is lett, sőt még eldugott mezővárosokban is sorra buktak a monarchista jelöltek. Emlékszem jól, mikor 1931 április 12-én, egy vasárnapi nap késő délutánján a külügyminisztérium sajtóosztályában értesültem az első eredményekről, már tudtam, hogy a monarchia órái meg vannak számolva. Mit tehetett volna a kormány? Visszacsinálni az egészet? Érvénytelennek nyilvánítani a választásokat? Proklamálni a diktatúrát? Már késő volt. Előbb kellett volna erélyes eszközöz fordulni. Most már csak arról lehetett szó, hogy az ország elkerülje a polgárháborút és a szociális forradalmat. A csendőrség (guardia civil), Sanjurjo tábornok vezetése alatt (Primo de Rivera legjobb barátja volt), már hétfőn éjjel fraternizált a republikánus tüntetőkkel. Másnap este a király elhagyta a fővárost és a már megalakult Alcalá-Zamora kormány átvette az Aznar-kabinet helyét.

A KÖZTÁRSASÁG MEGALAKULÁSA inkább meglepetést keltett, mint más érzelmet. Maguk a republikánusok is meglepődtek győzelmük egyszerűségén. Sokan mondják még ma is, hogy jobb lett volna hosszú és nehéz, vagy legalább is rövid, de briliáns küzdelmek után uralomra kerülni. Nem találtak ellenállásra, nem volt ki ellen küzdeni, ki ellen prédikálni. Primo de Rivera diktatúráját szidni hamisan hangzott volna, mert a diktátor nem igen nyúlt erős eszközökhöz — nem is volt rá szüksége — és mert uralma alatt alig szenvedett valaki, kivéve néhány politikust. Az Egyház az első perctől fogva korrekt magatartást tanúsított; elfogadta az új helyzetet és semmiben sem vállalt szolidaritást a letűnt államformával. A hadseregre, meg a csendőrségre szüksége volt az új rezsimnek. Az arisztokrácia csendben maradt és ellenállása abban merült ki, hogy nem fogadott el meghívásokat olyan diplomáciai összejövetelekre, amelyeken a köztársaság vezető emberei is megjelentek. Szóval, minden meglepően, simán ment keresztül és ha a monarchisták egy csoportja nem igyekezett volna nyilvánosan szervezkedni, lehetséges, hogy nem került volna

sor az egyház-ellenes zavargásokra, a templomok és zárdák felgyújtására. De még így sem lehet túlzavárosnak minősíteni a köztársaság első fázisát, ha tekintetbe vesszük, hogy egy évezredes uralmi forma dőlt volt meg. Igaz, hogy a peseta hamarosan elvesztette értékének felét, de minthogy az árak nem emelkedtek és a fontsterling is elvált az aranyalaptól, a közönség alig vett ebből valamit észre. Az élet, néhány lokális incidenstől eltekintve, elég nyugodtan folyt tovább.

Ekkor azonban az antikatholikus tendencia mindent elrontott. Alcalá-Zamora lemondott és helyét Manuel Azana foglalta el, ez a művelt, tehetséges, érdekes, de elkeseredett, galilei-kör-szerű politikus. Azana egy kis intellektuális csoport vezére volt, aki tehát csak a szocialistapárt (az első köztársasági parlament legerősebb pártja) révén jutott többséghez. A szocialistáknak kapóra jött ez a kombináció; nem volt érdekükben, hogy túlságosan exponálják magukat, sokkal kényelmesebb volt számukra egy polgári politikuson keresztül a hatalmat gyakorolni. Azana tehát eszköze volt egyrészt a szocialistáknak, másrészt a kimondottan antiklerikális radikál-szocialistáknak. Így magyarázhatók meg a kurzus támadásai a magántulajdon, az Egyház, a hadsereg ellen, támadások, amelyeket Alcalá-Zamora túrni volt kénytelen az elnöki székben, de amelyek a rezsím ellen hangolták a közvélemény igen jelentős százalékát.

Itt őszinte magyarázatra van szükség. Spanyolországban, dacára a hosszú tradíciónak, a monarchiának nem volt meg ama mély és erős alapja, mint nálunk. A spanyol nép, ha nem is demokrata, de nagy híve az egyenlőségnek. Alig él benne tiszteletérzés és még kevésbé ismeri el a hierarchiát. A király „Don Alfonso“ volt, kedves és szimpatikus caballero, akit lehet szeretni és becsülni, de aki előtt senki sem érezte azt a mély hódolatot, mint a magyar ember a koronás király előtt. Ezért nem volt nehéz probléma a köztársaság kikiáltása. Csak a magántulajdont, a vallást meg a szokásokat kellett volna respektálni és minden könnyen, simán ment volna. Hiszen alig hagyta el XIII. Alfonz az országot és máris majdnem mindenki meghódolt a köztársaságnak. Ha nem így lett volna, honnan merítette volna légióit a republika, különösen a vidéken? Hova tűnt el például Primo de Rivera népes Union Patriótica-ja? Emberei máról-holnapra republikánusok lettek. Ugyanazok parancsoltak tovább is a falvakban, mint azelőtt, csak más név alatt. Itt úgy mondják, hogy *Son los mismos perros con diferentes collares*, azaz „ugyanazok a kutyák, csak más nyakövvel“, ami igaz is, de természetes is, mert ha minden rezsímváltozás kizárná a volt államforma embereit, Spanyolországban nem 22 millió lakosra volna szüksége, hanem legalább is duplájára. Így magyarázható meg, hogy az első választásokon csakis Romanones gróf lépett fel kimondottan monarchista programmal. Voltak ugyan más ellenzéki jelöltek is, de az államforma hangoztatása nélkül. Agrárius, katolikus, autonóm jelszavakat ismételték, mérsékelt sikerrel, mert akkor még a köztársaság mézesheteiben éltünk, még volt felbuzdulás, reménykedés, bizonyosfokú romantika és mivel az összes republikánus pártok egyesültek a szocialistákkal és közös listákon szerepeltek a rezsím megalapítói és védelmezői.

Aki tehát rákerült a hivatalos listára, az majdnem biztosra vehette megválasztását, még ha nem volt is választókerületében gyökere. Az összes pártok közt mindössze a szocialistáknak és Lerroux radikálisainak volt megszervezett tömegük; a többiek ennek a két pártnak köszönhették létezésüket, ami az egy évvel ezelőtt megtartott második választáson eklatáns módon bizonyult be. Majdnem azt mondhatjuk tehát, hogy a köztársaság köztársaságiak nélkül alakult meg, mert a szocialisták elsősorban szocialisták voltak, a radikálisok pedig — elnevezésük ellenére — hamarosan eltávoztak a jakobinus republikától.

Az is be van bizonyítva, hogy Azana közel két éven keresztül az országot annak akarata ellenére kormányozta. A parlamentben kis többség állt még mögötte, de az a parlamenti többség már régen nem képviselte a nemzet aspirációit. Mondtam már, hogy a rezsím első választásánál a kezdet felbuzdulása adta az eredményt. Tulajdonképpen nem is volt választás, hanem a fait accompli elfogadása sok okoskodás nélkül. Mikor aztán a választók lélekzethez jutottak és észretértek, észrevették tévedésüket és visszatértek azokhoz a férfiakhoz, akiket régóta ismertek, akik hozzájuk tartoztak és azokhoz a princípiumokhoz, amelyekben gyermekkoruk óta éltek. Nem a monarchiát jelzem ezzel, hanem a vallásos érzelmeket és a szindikátusok állandó kontrollja nélkül való munkálkodást, azaz az érzelmi és szociális téren való ancien régime-t. Ez az, ami a múlt év novemberében győzött a választásokon.

A VETERÁN REPUBLIKÁNUS, Alejandro Lerroux, idejében megérezte a spanyol nép ez igaz hangulatát és hadat izent a szocializmusnak, meg persze Azanának is, aki a marxizmus csatlósa volt a kormánynon. A régi demagóg mind szelidebb húrokat pengetett és a kispolgárság érdekeit akarta képviselni, azét a tömegét, amely szívesen elfogadja az új államformát, ha nem nyúlnak brutális kézzel munkájának eredményéhez és begyökerezett szokásaihoz. A régi radikális párt tehát bizonyos pontig konzervatív párttá vedlett át, olyan párttá, amely lehetővé tett egy gutgesinnt köztársaságot és nemcsak a „munkálkodók republikáját“. Manuel Azana viszont hű maradt a radikális, antiklerikális, szocializáló köztársasághoz, nemcsak meggyőződésből, hanem talán elsősorban szükségből, mert csakis a szocialisták segítségével tudott kormánynon maradni, ami ennek a becsvágyó férfiúnak mindennél fontosabbnak látszott. Igazán kár, hogy szélsőbaloldali politikájával és katalanista szimpátiájával végleg kompromittálta magát, mert tehetsége és erélye nagy szolgálatokat tehetek volna még az országnak és a rezsimnek. Ha Azana és Lerroux megértették volna egymást, ha az első nem bánt volna oly sértő gúnnyal az öreg republikánussal, el lehetett volna kerülni egyrészt a szocialisták döntő befolyását, másrészt pedig a köztársaság gyors jobbrafordulását. De „az oroszlan meg a kígyó“ (a kígyó persze a lucifer-szerű Azana) ellenlábások maradtak: Azana továbbment a megkezdett úton, bár valószínűleg tudta, hogy nincs mögötte a közvélemény, hanem csakis a szocialisták, meg az intelligencia „szabadgondolkodó“ rétege. Sok

nagy hibát követett el, viszont el kell ismerni azt, hogy legalább megővta a társadalmat az anarcho-szindikalisták forradalmától. Mikor kenyértörésre került a dolog, Azana átvedlett energikus rendőrminiszterré, elfelejtette a teóriákat és szó szerinti értelemben vett tüzzelvassal fojtotta el a forradalmat Andalúziában, Illenék, hogy ezt a fontos szolgálatot elismerje a jobboldal is, ha másrészt sok oka van is arra, hogy az Azana-rezsimre, a b i e n i o -ra, szomorúsággal és elkeseredéssel gondoljon vissza.

AZANA persze sok ellenséget szerzett a köztársaságnak és ha nem lett volna ott Gil Robles pártja, milliók mentek volna át a monarchista táborba. Viszont Gil Robles működése nem lett volna lehetséges az Egyház támogatása nélkül. Az Egyház rögtön a monarchia megdőlése után hajlandó volt együttműködni az új rezsimmel, persze a katolikus autonómia elismerése ellenében. Számtalanszor beszéltem erről a problémáról Monsignore Tedeschini pápai nunciussal és kétszer Monsignore Pizzardóval, aki tizenhárom év óta államtitkára a Szentszéknek. Habozás nélkül jelentették ki előttem, hogy az Egyház nem identifikálja magát egy rezsimmel sem, hogy sem XIII. Alfonz személye, sem pedig a monarchista forma nem fontos, hogy a katolikusok hű polgárai lesznek a spanyol köztársaságnak, ha ez nem avatkozik bele a vallás dolgaiba és különösen a tanszabadságba. Sajnos, az Azana-rezsim már bevitt az alkotmányba több sérelmes pontot, amelyeknek kiküszöbölése nélkül Madrid és a Vatikán közt nem lehet teljes a harmónia, de a republika jobbrafordulása lehetővé teszi már az alkotmány szükséges reformját. Nincs tehát ok arra, hogy a spanyol katolikusok, mint olyanok, a *politique du píré* jelszavát hangoztatva, küzdjenek a köztársaság ellen, hanem csakis a radikális és antiklerikális republika ellen, amelyet Azana szimbolizált és amelyet az ország új urai hajlandók átszinezni.

Paradoxnak látszik, de igaz, hogy a klerikális elemek mentették meg a spanyol köztársaságot. Nélkülök így kellett volna a kérdést feltenni: Szocialista köztársaság vagy monarchia, mert a republika más formában ismeretlen, sőt elképzelhetetlen volt. Ma azonban már tudja a spanyol nép nagy része, hogy a köztársaságban nem parancsolnak szükségszerűleg Azana, Companys, Largo Caballero, hanem a köztársaság lehet konzervatív és katolikus is. Viszont ha lehet ilyen, nincs szükség arra, hogy az országot új megpróbáltatásoknak tegyék ki, esetleg polgárháborúnak, minthogy a republikában éppúgy érvényesülhetnek a mérsékelt tendenciák, mint a királyságban.

Amíg a köztársaság nem jelentett szociális szempontból mást, mint a proletárokat meg a forradalmi tendenciájú intelligenciát, nem lehetett konszolidált köztársaságról beszélni. Minden rezsim akkor konszolidálódik, amikor a tehetősebb, gutgesinnt elemek csatlakoznak hozzá. Németországban például akkor volt lehetséges republikáról komolyan beszélni, amikor Hindenburg lett elnök és Luther kancellár. Azana uralma állandó harcot jelentett, a „hőskor“ túlságos meghosszabbítását és ennél fogva állandó veszedelmet az új államforma számára. De ma már lehet bízni a spanyol republikában, mert azok

az államfenntartó, földben gyökerezett, agrárius és katolikus elemek, amelyeket Gil Robles képvisel, együtt működnek az öreg Lerroux-val, akinek köztársasági érzelmeit nem lehet kétségbe vonni.

Az A VÉRES FORRADALOM, amelyet a szocialisták készítettek elő, kihasználva a Samper-kormány gyöngeségét, a rettenetes pusztítások dacára sok jót hozott az ország számára. Először is felélesztette a hadsereg tekintélyét, amelyet Azana annyira tönkre akart, tenni. Azután megmutatta a középosztálynak, hogy nem lehet büntetlenül a forradalommal kacérkodni. Végül lehetővé tette, hogy Gil Robles nyíltan, félreérthetetlen módon, a kormány mellé álljon, azt a parlamentben megvédje a monarchista vezérek, Goicoechea és Calvo Sotelo támadásai ellen, vagyis a köztársasági formához kösse sorsát. Hálából a kitűnő szolgálatokért Lerroux már meg is jelölte utódát Gil Robles személyében és megígérte neki, hogy ugyanolyan lojalísián fogja támogatni, mint a fiatal katolikus vezér őt. Ma már csak két nagy pártja van a köztársaságnak: Lerroux radikális pártja és Gil Robles „Ceda“-ja, amelynek mintegy függeléke az agrár párt, amelyben szintén volt monarchisták ülnek többségben. Viszont a volt baloldali pártok, amelyek Azana korában mintegy szimbolizálták a republikát, teljesen letűntek a porondról. A szocialisták a maguk részéről pedig szakítottak az új mérsékelt köztársasággal, amely annyira eltávolodott (ebben igazuk is van) „április 14-e szellemétől“. Ma például már lehetetlen volna, hogy a kormány Madridba hozassa a köztársaság „két hősi halottjának“: Gálán és Garda Hemández kapitányok holttestét, hogy azokat a diadalív alatt földelje el.

Ma már egészen más a „climat“. Lerroux egyik alvezére, Guerra del Rio, jogosan panaszkodik, hogy a régi republikánus gárda kénytelen helyét az új republikánusoknak átadni. Olyanoknak, akik csak egy év óta, vagy még rövidebb idő óta érzik magukat köztársaságiaknak. Ne felejtjük el, hogy a tavalyi választásokon Gil Robles még nem vallotta magát a köztársaság hívének, ha nem is tett hitvallást a monarchia mellett. Hagyta, hogy a választók ne lássanak tisztán, hanem csak azt tudják róla, hogy a radikális, a marxista köztársaság ellenfele és hogy a nemzeti, vallásos, agrár alapra akarja az országot visszavinni. Amikor a radikális republikánusok ellenezték Gil Robles uralomra kerülését, álláspontjuk nem volt logika nélkül, minthogy tényleg nehéz volna megmondani, választóinak hány százaléka vallott monarchista elveket és szavazott rá csak azért, mert őt is monarchistának hitte. Ma persze már más a helyzet; ha most kerülne a sor új választásokra, mindenki tudná, mihez tartsa magát Gil Robleszel és pártjával szemben. Aki a monarchiát akarja visszahozni, az már nem szavazhat Gil Roblesre, hanem a „Renovation Espanola“-ra kell voksát leadni.

A spanyol köztársaság már nem az a „República de trabajadores“, aminőt az Alkotmányhozó Nemzetgyűlés akart belőle csinálni, hanem inkább olyan, amilyent Alcalá—Zamora ígért annakidején, agitációs beszédeiben a monarchia végvonaglásainak korában. Alcalá—Zamora olyan köztársaságot ígért, amely szociális szempontból alig

különbözik egy liberális monarchiától és amelynek a toledói érsek bátran lehetne elnöke. Annakidején sokat nevettek az emberek ezen a jóslaton, de ma ez már nem látszik olyan különösnek. A jobbrafordulás oly feltűnő és a baloldali pártok elpárolgása oly gyors, hogy tényleg lehetséges már egy jobboldali, konszolidált, mérsékelt köztársaságot remélni, amely a földbirtokosokat éppúgy kielégíti, mint a parasztokat és katolikusokat. Ne felejtjük el, hogy a kimondottan katolikus, kitűnő nagy napilap, az „El Debate“, már hónapok óta őszintén republikánus talajon áll mint Gil Robles orgánuma. És azt is tudjuk, hogy mögötte van a papság és a Szentszék, amelynek fontosabb, hogy az Egyházon esett sérelmeket hamarosan orvosolják, még ha azt a köztársaság teszi is, semhogy újból a Bourbonok uralkodjanak Spanyolországban. Ez már oly tisztán áll három és fél év óta, hogy csak azon kell csodálkozni, hogy a kimondottan monarchista elemek más állásfoglalást reméltek és vártak az Egyháztól.

De quoi s.agit-il? — szokta kérdezni Foch tábornagy. Most arról van szó, hogy a spanyol nemzet nagy többsége belenyugszik-e egy mérsékelt köztársaságba, vagy pedig főcéljául a monarchia visszaállítását tekinti. Valamint arról is, hogy a forradalmi baloldal: a kibukott republikánusok, a szocialisták meg az anarcho-szindikalisták megengedik-e, hogy a polgári köztársaság konszolidálódjék, vagy pedig ismét felveszik a harcot ellene. A barcelonai és az asturiai véres események jobbfelé lökték Lerroux pártját, de azért ebben a pártban is vannak olyan elemek, amelyek különböző okokból nem szívesen mennek együtt Gil Robles kimondottan agrárjellegű és katolikus pártjával. Lesz-e Lerroux-nak elég erélye ahhoz, hogy az együttműködést rákényszerítse híveire? Én úgy érzem, hogy lesz. A forradalom hatása alatt megerősödött a konzervatív köztársaság eszméje és a társadalom védelmi pozíciója. A jövő persze attól fog függni, mit nyújt majd a nemzetnek a mérsékelt köztársaság. Ha sikerrel működik, a monarchista agitáció magtalan marad.

RÉVÉSZ ANDOR

TÁRSADALOMSZERVEZÉS ÉS ALKOTMÁNYOSSÁGUNK

Az ILLÚZIÓK SZÉTFOSZLOTTAK, maradt számunkra a jelen való és a jövőnek ma már nem bizonytalansága, de bizonyossága, a maga leplezetlen, kendőzetlen, vérfagyasztóan hideg, merev és kemény arcával. Parvenű nép összeomlanék ennek látásától, az a nemzet, amelynek lelkét a történelem tégelyében nemesült tűzzománc vérteti, szembenéz sorsával: keményen állja a jövő tekintetét és felkészül a helytállásra, ha azt — minden békessége, minden méltóságos nyugalma ellenére — mások reakényszerítenék.

Békés szellemű keresztény államok mindenekelőtt eszmék hirdetésével és érvényük sürgetésével iparkodnak elhárítani a népeket fenyegető közös csapásokat. A végső lehetőséggel számolni ezeknek az államoknak is kötelessége, ezért formálják alkalmassá a társadalmat egy változott történelmi helyzetnek megfelelő életre és arra, hogy társadalmi szétesésének veszélye nélkül állja a reáháruló leg súlyosabb megpróbáltatások viharait, szenvedéseit, megkísérléseit.

Így a magyarság is meghirdeti azt a — nem racionalisták módján kiagyalt, hanem az egymásra utalt népek közös történelméből sarjadt — eszmét, amelynek valóráváltásától reméli a dunamenti népcsapás veszélyének elmúlását. Ez az eszme, a Pax Hungarica¹ elképzelésévé szélesedett gondolata az új Hungáriának. Lényege: a Duna-völgy természetes életegységének egyetlen impérium keretébe foglalása és annak kitöltése a magyar szabadságeszmével. Ennek az építő eszmének valóráválása annak a fejlődésvonalnak irányában alakulna, amely a nemzetiségi elv pártos és következtlen alkalmazásával életképtelen részekre szabdalt és ezzel mégzavart dunamenti életközösségből egy, a népek századok során kialakult életkereteinek és a szerves élet küzdelmeinek megfelelő újra rendezett Közép-Európába vezet. Ma még bizonytalan, hogy minő formában kristályosodik ki a népek új dunamenti rendje, de annyi bizonyos, hogy a nemzetiségi elv primátuszának megszűnése és a geoökonómiai téregység szerepének kialakulása feltartóztathatatlan erővel sodró folyamat, amely csak a természetes mozgási irányát keresztező gátak szakadása árán tudja a maga végleges medrét elfoglalni. Ha helyreáll az egyazon geoökonómiai térhez tartozó népek sorsközössége, a magyar sors

¹ L. Ottlik László ilyen című tanulmányát a M. Sz. 1934. évi novemberi számában és ugyanennek a szerzőnek Új Hungária felé c. essayjét a M. Sz. 1934. évi szeptemberi számában.

újabb évszázadainak formáját adja meg ez az új kötés. Az ide irányuló nagy átalakulásban a magyar nemzetnek múltjához, értékgazdagságához és áldozatokkal szerzett méltóságához arányos elhelyezkedése jelentős mértékben attól függ, milyen társadalomként lép az egymásra utalt népek társaságába.

A magyarság jövője szempontjából mindenképpen sorsdöntő kérdés társadalmának lelki, szellemi és alaki értéke, függetlenül attól, ez az érték képesíti-e a magyarságot, hogy a legkedvezőbb feltételekkel és a lehető legnagyobb súllyal foglalja el helyét a népek társaságában, ha üt egy Pax Hungarica-szerű elgondolás megvalósulásának órája, vagy ez teszi-e számunkra elviselhetővé azt a történelmi erőpróbát, mely bizton bekövetkezik, ha a magyarságnak a katasztrófa elhárítása végett elgondolt eszméit félretolják. A magyar nemzet fennmaradása és jövője életlehetősége igen nagy mértékben attól függ, milyen sikerrel tudja a társadalom megerősítésének munkáját egy erre a célra összpontosuló, következetes és szélesen megalapozott társadalompolitika valóra váltani.

A nemzeterősítés társadalompolitikájának meg kell teremtenie az adott korlátok között az egységes, erőteljes közszellemű szerves társadalmi életesség feltételeit: erkölcsökben, művelődésben, népszervezetben, fizikai értékekben, a vér és a rög kapcsolatában, a vagyon- és a jövedelemmegoszlásnak a társadalom minden tagja emberi létjéhez való igazításában. Ezt követeli az ország nemzetközi helyzete, ezt írja elő a nemzet jövője, ezzel válik a társadalompolitika a magyarság átfogó „nagypolitikájának“, hatalmi politikájának előfeltételévé és legfőbb eszközévé. Tudatos, tervszerű, egy célra törő, következetes, nemzeterősítő társadalompolitika nélkül nincs Új Hungária, nincs Pax Hungarica, nincs magyar jövő!

A NEMZETPOLITIKÁVÁ SZÉLESEDŐ társadalompolitikának kezdetén merül fel a társadalom irányításának problémája, mely kiteljesül a társadalom vezetői kiválasztásának kérdésével, különösen akkor, ha több tényező között megoszlik a központi társadalmi hatalom és annak gyakorlása. A politikai vezetésre háruló roppant társadalompolitikai feladat kivételes vezérlőképességet, acélos akaratot, fejlett társadalmi ítélőképességet és az akaratelhatározás gyors, teljes, zökkenésmentes végrehajtását igényli. Így válik az egyeduralom az idő, a jelen szükségletévé. A vezéri tekintély elvének pólusától vonzott nézetek tehát az egyetlen személyiség korlátlan uralmában jelölik meg az átalakuló modern társadalom hivatott irányítóját.

Ugyanaz a gondolat, mely az egyeduralom intézményében látja a társadalmi átalakulás sikeres végrehajtásának nélkülözhetetlen feltételét, sürgeti a szerves társadalmi élet kibontakozásának elősegítését, testületekben, hivatásközösségekben a természetes életközösségek formáit, a kvalitatív társadalmi reform első képleteit üdvözli. De új rendiséget hirdet az a tábor is, amely reménytelennek látja a szabadság ügyét, ha az sorsát elválaszthatatlanul a liberális parlamentarizmushoz fűzi és ezért a hivatásközösségek demokráciájában a szabadság gondolat új lehetőségét tiszteli.

Diktatúra! Testületek!

Ezért lelkesednek, ettől reszketnek, ezt hirdetik, ezt ócsárolják, ezek körül folyik tudatosan vagy tudattalanul a fórumok szereplői nagy többségének politikai taktikája. Ezek a kor gondolatai, a kor eszméi. Hozzanak áldást vagy romlást, itt vannak és itt is hatnak. Tudat alatt vagy tudatban, nem kutatom.

Diktatúra! Testületek! Benne reszketnek a t. Ház vitáiban, hol jelszók, hol varázsszavak, hol megindítói messzefutó, érzelmekkel aláfestett gondolattársulásoknak. Társadalmi igények kielégítésére alkalmas intézmények-e, velük és általuk lehet-e legtökéletesebben megoldani az átalakulásban vergődő társadalom erős vezetésének problémáját? Ez itt a kérdés! Ez szociológiai megítélés kérdése. És megszólal az egyik választókerület képviselője: „Erős várunk nekünk őseink alkotmánya, miként a múltban, a jövőben is biztosítja számunkra újabb századait a magyar életnek. Idegen eszmék, más népek életéből közölt gondolatok talán erősíthetik azokat a nemzedékeket, amelyek ezeket kitermelték, mi maradjunk meg alkotmányos életünknek hagyományos elveinél és ne áldozzuk fel őket múltó politikai divatoknak.”

Az egyeduralom és a testületek rendisége alkotmányosságunkba, a magyarság hagyományos közjogi elveibe ütközik, anathema sit. Ez a jogtudománytól csiszolt magyar közéleti férfiak többségének jellegzetes állásfoglalása a társadalomvezetés és kiválasztás hódító elveivel szemben. Minden egyébként helyes társadalompolitikai elv elfogadható, ha megfelel közjogi elveinknek, különben: idegen holmi, félre vele.

Felmerül most már a kérdés, a korlátlan központi hatalom és a rendiség ellenkezik-e a magyar nemzetvezetés és szervezés hagyományaival és ha igen, sutba való-e egy társadalompolitikai szervező elv csupán azért, mert újszerűségénél, korszerűségénél fogva összeférhetetlen a hatályos közjogi renddel.

Vizsgáljuk mindenekelőtt a korlátlan központi hatalom nyomát történelmi életünkben.

KATONAI AUTOKRÁCIA, korlátlan patrimoniális fejedelemség, királyi abszolútizmus, diktatúra különböző korok eltérő államfelfogásától színezett változatai olyan uralmi rendszernek, melyben az alkotmánytól meg nem kötött központi hatalom hordozójának szava a törvény. Király és diktátor? Máshonnan jönnek, másként vonulnak a századokban és elmúlásuknak is különböző a történelmi kísérezeneje. Király képviseli a jelenbe fejlődő múltat, a diktátor az ábrándok színeitől csábos jövendőt. A király mítosz, a diktátor kultusz és önkultusz. A király hagyomány, a diktátor program, az autoritás és tradíció, ez potestas és ráció. Mégis kísért a kettő alaki hasonlósága: nemzeti önkormányzat helyett a közhatalmat kizárólagosan képviselő személy korlátlan uralma. Ennek eszméje a vezéri tekintélynek koronként változó tartalmú elve.

A korlátlan királyi államfő és a diktátor nemzetvezérletének hasonlósága dacára, a lényegét vizsgálva, szembeötlő a kettő külön-

bözősége. A királyi államfő összeforrv a nemzet múltjával, mint közintézmény maga is egyik része a hagyománynak, ebből a saját-ságából folyik, hogy — a tényleges erőviszonyoktól függetlenül — tiszteletben tartja mindazt, ami a nemzet életében hagyományos. A királyi uralom, mint katonai autokrácia, tiszteletben tartotta a nemzetségek jogait, a vérségi köteléket, a szállásbirtoklást, a hadnagyok szerepét. A patrimonális királyi uralkodó hatalmának korlátlansága idején is egész királyi méltóságával tudatosan beilleszkedett az univerzalisztikus középkor valláserkölcsei jellegű megkötéseibe. A rendiség kialakulása után a király elismeri a rendek ordóit, a felvilágosodott abszolút uralkodó pedig alattvalóinak létjogát, amelyet megóvni legfőbb kötelességének tartja. A hatalom külső korlátlanságát a királyi államfőnél mindig ellensúlyozza egy belső megkötés, akár a törzsi pogány, akár a keresztény, akár a racionális szabadságészme. Ezzel szöges ellentétben a diktátor hatalomgyakorlása elfajul, a hatalommal visszaéléssé válik, amennyiben hatalmának külső korlátlanságát tetézi belső, lelki-szellemi megkötésének hiánya. Ilyenkor a diktátor egyetlen normája önmaga, innen a diktátorok fogyatéksága arányér-zékben és mértéktartásban, innen féktelenségük, szilajságuk, hatalmas-kodásuk. Ezért a diktátor állama szükségképpen totális, tehát a tár-sadalom erőit előbb-utóbb elsorvasztó állam.

Kelet napsugaras térségei lovas népeinek vezéreitől, hún kirá-lyoktól, türk kagánoktól és tatár kánoktól alakított vezéri elvét Árpád, a honfoglaló ojtotta a magyar közéletbe. A honszerzés ténye maga is a vezéri elv teljesítménye. A donvidéki őshaza elhagyásakor a hét fejedelmi vezér közös és igaz értelemmel belátta, hogy a megkezdett útnak végére nem járhat, hacsak vezér és parancsoló nem lesz felette. Választotta magának, sőt fiai fiainak is a végső nemzedékig Almost,¹ kinek fia Árpád lön Hungária vezére. Imígyen zengi a vezéri elv dicséretét és szükségét nagy magyar idők krónikása. A vezéri elv jegyében történt tehát a hon foglalása. Ez az elv különben következetesen érvényesül a törzsszervezet társadalmában: nemzetségfők állnak a természetes társadalmi alakulatoknak, a nemzetségekké kiszélesedő családoknak, hadnagyok pedig a több nemzetségből tömörült törzseknek az élén. Géza ismét egyedüli ura országának, mint tudjuk, alatta helyreáll a fejedelemnek — a hadnagyoktól, kiváltképpen a horkáktól és a gyuláktól vitatott — fölényes méltósága. Eredmény: a magyar keresztény királyság megalapozása. Szóljunk az országalapítóról, aki a veszprémi és a nagyőszai csatában a vezéri elv jegyében vesz erőt a függetlenségre törő lázadó hadnagyokon és az ősi törzsszövetség pogány hívein? A frank kapitulációk tőlünk idegen elvein felépülő szentistváni államszervezet alapelve: a király törvényt szab a saját belátása szerint, tanácsának tagjai a királytól kiválasztott, tőle magán-jogikig függő főtisztviselők és ugyancsak tőle megajándékozott ado-mánybirtokosok. Szent István korlátlan monarchiája a törzsi ön-kormányzat felszámolása.

¹A szerző fejtegetéseinek megtámasztására szánt valamennyi történelmi ada-tot Hóman Bálint és Szekfű Gyula Magyar Történetéből merítette.

Ugyancsak a vezéri elvnek erős királyoktól biztosított érvénye vezette ki a nemzetet a X. és XI. század fordulóján az ismeretlen mélységek felé sodró örvénylésből. Géza, Szent István, Szent László és Kálmán idrályi hatalmának tekintélye mentette át a magyarságot a kereszténységnek és a pogányságnak, a központi kormányhatalom rendszerének és a törzsi elkülönülésnek, a latin és görög egyháznak államéletet őrítő feszültségén. A magyar királyoknak az akkori Európában szinte páratlan tekintélye, katonai és politikai hatalma, a közjogi regálék bőségszarujából gyarapodó gazdagsága volt az alapja Szent Lászlótól III. Bélaig súlyban öregbülő magyar birodalom európai jelentőségének. Az Anjouk kiegyensúlyozó államművészete után, amelyben a vezéri elv életfolytonosságát az országgyűlések megtartásának 1323-at követő mellőzése jelzi, Mátyás király uralmában lobban magasra a korlátlan királyság eszméje. Az országgyűlésnek bár megtartása, de semmibe vevése, az országgyűlésre tóduló köznemes tömegek fegyveres felvonulásának megszüntetése, a királyi tanácsnak abszolutisztikus célzatú összeállítása, a pénz- és hadügynek teljes függetlenítése a rendiségtől és a központi igazgatásnak erőteljes kiépítése bizonyosággal annak, hogy Mátyás, a rendiség külsőségeinek meghagyásával, annak kulisszái mögött csak egyetlen törvénynek, a saját akaratának érvényesítésére tört, hozzátehetjük: sikerrel.

I. Ferdinánd uralkodásának idejétől kezdve élesen el kell különítenünk a korlátlan uralkodónak a társadalom öntevékenységét kizáró magatartását Bécsnek a magyar nemzetiséget elfojtó, hol elemyedő, hol elfajuló törekvésétől. A megkülönböztetés nehéznek látszik, mert a Habsburg államkormányzatnak ez a kettős magatartása egyazon fejedelem személyiségében és ténykedésében érvényesül. Könnyűvé válik azonban feladatunk, ha figyelemmel kísérjük Habsburg uralkodóinknak eljárását az örökös tartományok rendisége irányában és nem a magyar-ellenes, hanem minden társadalmi önkormányzatellenes abszolutizmusnak csak azt minősítjük, ami országra, tartományra, nemzetiségre, a rendi szervezet mikéntjére tekintet nélkül minden vonatkozásban az országnak azonos módszereivel él.

Nem beszélünk tehát sem II. Mátyás kancellárjának, Khlesl kardinálisnak magyargyűlöletben fogant „reakciójáról”, sem I. Lipótnak szellemtelen abszolutizmusáról, Lobkowitz Vencel hercegnek a császári teljhatalommal Magyarországból minél több adónak kisajtolására beállított, magyarutálatból áthatott, gőgös, erőszakos, durva és féktelen kormányzásáról. A központi hatalom és a társadalmi öntevékenység viszonyának és lehetőségeinek vizsgálatánál szintén mellőzzük Schwarzenbergnek és Bachnak kormányvitelét, melynek alapelveit nem társadalompolitikai elgondolások, hanem a félelem és bosszú sugallta államjogi törekvések érlelték ki.

Abszolutizmus és Habsburg-uralom azonosságként hat a magyar ösztönéletben. Spontán gondolatársulások Habsburg-uralmat, önkényt, elnyomást egyetlen fogalmi körbe csoportosítanak, pedig a XVI. századi Habsburg-házbeli királyaink közül nem egy aligha tudott a neki tulajdonított abszolutizmusról, amikor primitív, lassan rendszerező kormányrendszerével alakítani kezdte a hódító török elől a trón zsámo-lyához menekülő magyarság életviszonyait. Csoda-e, hogy a töröktől életfolytonosságában fenyegetett nemzet képtelen volt élni viszonylagos alkotmányosságának — történelme során összegyűjtött — eszközeivel és bár állottak még egy letűnt kor időszerűtlenné vált díszleteiként az alapjaiban megingott rendiség külsőségei, az adómegajánlás rendi joga elenyészik, az ipar, a kereskedelem és a bányászat izmosodásával a fejedelem a rendektől anyagilag független, s Rudolftól kezdve a királyi hatalom és a rendiség Ferdinándtól még tiszteletben tartott alkotmányos dualizmusában a rendi elem erőtlén, tartalmatlan formalizmussá válik.

A tények erejéből kialakuló fejedelmi teljhatalom képviselőinek személyében az országnak két eszméje ütközik össze: az uralkodó szerepéről vallott valláserkölcsei felfogás és a fejedelem kötelességéről alkotott természetjogi nézet. Richelieu-nél és Mazarinnál már az államhaszon az abszolutizmus legfőbb normája, habsburg-házi kirá-

lyaink felfogásában azonban a „felvilágosodásig“ az elsőség a vallás-erkölcsi mozzanaté. Nem így a főhatalmat ténylegesen gyakorló kormányférfiak szemléletében. Itt már világi képletekben bontakozik ki az abszolutisztikus szellem, az államhaszon, a közjó kerül a kormányzati elgondolások középpontjába és a központi hatalom felszabadulása minden megkötés alól addig terjed, hogy a közhatalom még vallás-erkölcsi korlátjait is ledönti és az állam egyetlen normájává saját hasznát avatja. A római jog és a *ius naturae* elveivel felfegyverzett abszolutizmus a rendi önzés szűkkörű érdekeivel szemben általános, átfogó, magasabbrendű és erkölcsi színezetű érdekért harcolt, érthető tehát, hogy annak képviselői az erkölcsi fölény biztos tudatával zúzták össze a magyar közéletnek rendi elemeit.

A magyarság legjobbjai felismerték, hogy az országvezérlő királyi tekintély korszerű elvének politikai rendszere formálja ki a nemzet-államokat a társadalmak feudális és rendi elemeinek zűrzavarából. De felismerték azt is, hogy csak magyar jellegű, az ország szívében székelő korlátlan királyi hatalom válthatja ki az abszolutizmusnak kétségtelenül nemzetenvelő hatását. Ezért Pázmány bele akarta építeni az ország életébe kora korlátlan királyi hatalmának rendszerét és ha törekvéseit siker koronázza, a nemzet már a XVII. században kiemelkedik a rendiség Procrustes-ágyából. Nem így történt. Pázmány elgondolása csak az eszmék világában élt tovább, a sors megtagadta tőlünk a nemzeti abszolutizmus remélt előnyeit. A korlátlan elv továbbra is kívülről és idegen szellemmel hatott a magyar valóságra.

Az országglásnak idővel vallás-erkölcsi elemekben megfogyatkozott szelleme és maga a korlátlan hatalom fokozatosan gazdagodik világi erkölcsi tartalommal a természetjogi felfogás térhódításának hatása alatt. Az államhaszon bizonytalan eszmei tartalma határozott jelentőséget nyer: államhaszon minden, ami megközelíti az államcél, az emberrel veleszületett természetes létjogok maradéktalan érvényesülésének, a közjónak állapotát. Az abszolút államhaszon az államcél teljes megvalósulása: a közjó. A humanisztikus államcél és a társadalom tagjainak aránytalan megélhetésével, egy része létjogának súlyos sérelmével járó rendiség nem férnek össze egymással. Az erkölcsi értelemben magasabbrendű elemet kell az alacsonyabbrendűnek rovására érvényesíteni, tehát a humanisztikus államcél a rendiség megsemmisítésével. Minthogy pedig az uralkodó az állam szuverénitásának kizárólagos hordozója, az ő feladata az állam céljának, a közjónak valóraváltása. Ez az uralkodó hivatása, ez kötelessége, aki tehát országosában az uralkodót korlátozza, akadályozza az államcél megvalósításának erkölcsi tartalmú munkáját. Ez az „*Ich diene*”, a királyi szolgálat eszméje, ez a felvilágosodott abszolutizmusnak, a XVIII. század azóta is szüntelenül kísértő, vezéri elvének lényege. A tudományos tárgyilagosság ma már „a XV. századtól a XVIII. századig terjedő kort az abszolút erők kifejlődése szempontjából értékeli és a modern jogállamnak, a szegény nép felszabadulásának, a népjóléti gondolat törvényhozási érvényesülésének és nem utolsósorban a nemzeti irodalmak első klasszikus fénykorának előhívóját, e századokban egyetlen istápolóját a fejedelmi abszolutizmusban látja“.

Íme a történelmi pályafutása annak, amit századunk a hagyományoktól lefosztva vezéri elvnek nevez.

Mi adta meg ennek a kemény elvnek és az ennek megfelelő, gyakorta merev rendszernek sokszázados létre szóló erkölcsi jogosítványát?

A tények beszéljenek:

Mátyás király szerint a jobbágy is ember, tehát emberi szabadságának birtokában szabadon költözködhetik, amelynek megakadályozása Mátyás 1486. évi törvénykönyve szerint büntetendő cselekmény. Alsófehér vármegye, Szatmár és a Nyírség magyar jobbágysága a földesúri önkény ellen fellázad, a lázadást leverik, Mátyás a vajda-nagybirtokosok törekvései ellenére fenntartja jobbágybarát rendjét.

A király és a rendek dualizmusának korában az 1546. évi országgyűlésen I. Ferdinánd tör lánzsát a jobbágyok szabad költözködésének helyreállításáért, hiszen ennek hiánya és ezzel az örökös jobbágyság teszi az újkori jobbágyságot a középkornál sokkal súlyosabbá. Ezt követeli királyi prepozíciókban Miksa is. Eredmény? Törvény papíron, a rendek szabotázsa a gyakorlatban. Bethlen Gábor korlátlan fejedelmi hatalmával írja elő a jobbágyok nevelését.

I. Lipót kifejezetten magyarelles abszolutizmusában Kollonics Einrichtungswerkjéből fel-felcsillan az embervédelem gondolata.

III. Károly 1724. évi utasítása megköveteli a közteher arányosabb megosztását és a vármegyék ellenőrzését, nehogy az úriszékek bíráskodása elnyomja a szegénységet.

Mária Terézia kormányzati szellemének a felvilágosodott abszolutizmus irányában áthajlásával fokozatosan valósul meg: az ingyen jobbágmunka (gratuitus labor) eltörlése, katonai fuvar és várépítő munka megfizetése, a sértett és panaszos jobbágnak esküre bocsátása, tavaszontként a főispánok köteles gondoskodása a kenyérínségben szenvedők, a vármegye területén rokontalan öregek és keresésképtelenek ellátásáról. 1766 hozza meg a vármegyei árvaházakat létesítő rendeletet, 1769 a higiénikus temetkezési eljárások szabályzatát, a veszettség gyógykezelését és a leggyakoribb váratlan balesetek elhárítását célzó rendeletet. Ezeket a népjóléti intézkedéseket kiegészítik Mária Teréziának a magyar közegészségügy alapjait lerakó intézményei: az 1770. évi közegészségügyi szabályzat, az országnak hatósági orvosokkal, a vármegye terhére alkalmazott járási szülész-nőekkel való ellátása, a túlmagasnak tartott halálozási arányszám mérséklése végett a természetes szaporodásról és a mortalitás okairól rendszeres adatgyűjtések elrendelése.

II. József intézkedései továbbépítik Mária Terézia népjóléti politikai rendszerét. Az 1785 augusztus 22-i rendelet megszünteti a jobbágy nevét és a jobbágyok személyes függését, helyreállítja szabad költözködésük jogát, szabaddá teszi a jobbágyfiúk pályaválasztását, véget vet a nemesi földek adómentességének, ezzel csökkentve a jobbágytelek adóterhét, végül megszünteti a nemesi vármegye hatáskörét a jobbágyvédelem terén az ausztriai Kreisamt vármegyeszerű intézményének létrehozásával. Az embervédelem közegészségügyi szakaszain is folytatja II. József Mária Terézia művét: megyénként orvosi és járásonként sebészi állásokat szervez és mindenképpen elősegíti az 1770. évi közegészségügyi szabályzat elveinek gyakorlati keresztülvitelét.

Ferenc király két emberöltő közéleti marazmusát kiváltó kompromisszumos korszakát is túléli a királyi kormányzás népjóléti gondolata: az 1832—36-i országgyűlésen a rendek a kereskedelmi operatum számára kívánják a tárgyalási elsőbbséget, ezzel szemben a királyi pozíciók a jobbágykérdés és az igazságosabb adófelosztás rendezését sürgetik. A királyi hatalom tehát akkor is következetesen kitart népvédelmi elveinél, amikor cselekvőképességében korlátozva a közhatalom gyakorlását kénytelen a részérdekeket képviselő rendekkel megosztani.

Kétségtelen való, hogy nem a humánus elve készítette a korlátlan közhatalom letéteményeseit a történelmünk egyeduralmi korszakain végigvonuló népvédelmi tevékenységre, amely csupán Khlesl,

Lobkowitz és Schwarzenberg hírhedt kormányzatainak idején szakad meg. Nem, ennek a polgárvédő és jobbágybarát politikának oka kifejezetten a nemességnek magától minden közterhet, gyakorta még a véradót is elhárító magatartása, aminek következtében az államfenntartás terhe kizárólag a polgárságra és — javarészt — a jobbágyságra hárult. Így a nemesség adót megtagadó évszázados eljárásának eredményeként a jobbágyság vált a társadalom legfontosabb államfenntartó részévé. Érthető tehát, hogy Kollonicstól kezdve a rendiség összeomlásáig a királyi kormányzat különös gondjává vált ennek az államfenntartó széles népelemnek megvédése attól a földesúri önkénytől, amelynek jobbágykizsákmányoló törekvése a jobbágy teherviselőkéességét, közvetve tehát az állam érdekét veszélyeztette. Ezt a megfontolást elmélyítették a kamentalista-merkantilista eszmék, szószólói annak a felfogásnak, hogy egy ország nemzetközi súlya és fejlődésképesége a népesség számától, annak gazdagságától és egészségétől függ.

Ilyen racionális elgondolás volt a rúgója a korlátlan közhatalom következetes népvédelmi politikájának. Egyes uralkodóknál, Anjou Károlynál, Mátyásnál ezt kiegészítette annak felismerése is, hogy az országnak a központi hatalom uralmi monopóliumát vitató hatalmasaival szemben az egyeduralkodónak természetes szövetségese a városi polgárság és a közrendű földműves népelem. Az utóbbi erősítése, gazdagítása, függetlenítése tehát az egyeduralmat vitató és ennek gáncsot vető társadalmi csoportok hatalmának ellensúlyozása. A központi hatalomnak és az alsóbb, különösen az agrár néprétegeknek eme természetes, az egész történelmen áthúzódó érdeazonossága a legfőbb biztosítéka annak, hogy a korlátlan központi hatalom mindenkor a gyökeres társadalmi csoportok népvédelmének politikáját követi. Ezt igazolják a századok, erről beszélnek a tények, ez az abszolutizmus erkölcsi jogosítványa.

NÉPVÉDELEM: nemzetvédelem, nemzeterősítés. A korlátlanság királyi képviselőinek népjóléti politikája tehát edzése a nemzet egyetemének. A vezéri elv történelmi szerepének felvázolása után válik csak érthetővé az a teljesítmény, amely a XX. század küszöbéig fenntartotta a magyar ethnikumot egy merőben idegen világ közepett. Mert fejtegetéseink után nem önkényesen állapítjuk meg, hogy a vezéri elv eredménye: a hon foglalása (Árpád), a keresztény államiság előfeltételeinek megteremtése (Géza), a honalapítás (Szent István), a honfenntartás az első történelmi válságban (Szent László), a magyar birodalom (III. Béla), a jobbágyság biológiai értékállományának megőrzése, Erdély állami létének megalapítása és körülbástyázása (Bethlen Gábor), a népoktatás, a közoktatásügy, az ügy alapjainak lefektetése és általában a modern polgári kormányzat kialakítása. Hangsúlyozzuk, ezt a történelmi feladatot szervezesebben, teljesebben, értékesebben oldotta volna meg egy nemzeti abszolutizmus, azonban kétségtelen, hogy csak korlátlan központi hatalom volt képes erre a történelmi teljesítményre.

Mínthogy a Habsburg-uralomnak a nemzet ösztönéletében élő emlékei sokszor elhomályosítják előttünk a korlátlan fejedelmek

uralmának társadalmpolitikai jelentőségét, időszerűnek látszott a született nemzetvezérek szociális szerepének megvilágítása. A rendi szervező elvnel ez már felesleges: Nem vitás a rendiségnek és különösen a nemesi vármegyének — mai nézőpontból — gyakorta antiszociális magatartása, de a tárgyilagos történetírás a rendi önzés megnyilatkozásain felül azt is kidomborítja, hogy a fejedelmi hatalom elgyengülésének korszakaiban, a középkorban a rendiség volt az egyetlen nemzeti erőt gyűjtő tényező és századokon át ez volt a nemzet egyetlen lehetséges politikai életformája. A királyi hatalom irányította a nemzet sorsát, de a történelmi rendiség volt a különböző társadalmi csoportok átfogó életkerete. A patrimoniális királyság felbomlása óta a XIX. századig nem volt más alternatíva, sem nálunk, sem egyebütt: rendi forma vagy chaos. Az is kétségtelen, hogy a rendiség nem új társadalmi képlet, de közjogi szempontból sem új elv nemzetünk életében. Alkotmányos múltunk nevében tehát nem lehet ellene tiltakozni.

A magyar rendiség története alkotmányosságunk története az örökké emlékezetes 48-ig. Akkor bontakozott ki, amikor különböző tényezők összejátszása folytán a politikai nemzet képviselteként vagy korlátozta a központi hatalmat, vagy az utóbbit a főhatalom gyakorlásának vele megosztására kényszerítette. A rendi alkotmányosság mindenkori megerősödése az országitányító különben korlátlan hatalom elerőtlenedésének volt a megnyilatkozása. Ennek tipikus okai a rendiség kialakulásának első századaiban a trónnak gyakori — például negyven éven belül nyolc ízben tapasztalható — cseréje, az ifjabb királyoknak az öreg király urakkal folyó versengése, visszavonás az uralkodó családjában (például Rudolf és Mátyás küzdelme), a király tartós külföldi távolléte (például ami elősegítette a Garai—Cillei-liga oligarchiáját), a regalejvédelmek és a királyjavak vesztegető eltékozlása, hadseregszervezetnek és utánpótlásnak a királyi hatalmat a rendeknek kiszolgáltató módja (például a banderiáhs rendszer), pártkirályságra törekvés (például az Anjouk kezdeti próbálkozása) és nyílt trónviszály különböző uralkodócsaládok között a magyar királyi hatalom megszerzéséért.

A királyi hatalom gyakorlásának válságait természetesen kiaknázzák előjogaik körülbástyázása és zsákmányszerzés végett a központi hatalommal versenyző magánhatalmasságok (például a Csákok, a Kőszegiek) és vagyonaikban gyarapodó szuperindividuális alakulatok, így folyik századokon át a hűbériségből — és nem ez ellen — kibontakozó rendi alkotmányosság küzdelme. Ezt a rendiséget, a királyi és a rendi „hatalom“ dualizmusával örökli Mohács után Ferdinánd. Rudolftól kezdve ez hal el, hogy nem politikai, hanem társadalmi és művelődési téren új virágzásba boruljon a barokk, majd a felvilágosodási, végül abban a sajátos rendiségben, mely a már nem is dualisztikus, hanem kompromisszumos formában jött létre a francia forradalom szellemétől rettegő király (Ferenc) és a maga előjogainak bástyái közt haldokló vármegyei rendiség között.

A rendiségben fel-fellobban a magyar nemzetiség öntudata, különösen akkor, ha kívülről fegyveres hatalom, Bocskay, Bethlen,

Rákóczi a központi hatalmat sakkban tartotta. De az is kétségtelen» hogy Bocskay győzelmeit a rendiség jobbagyrontásra is fordította, hogy Bethlen Gábor személyében egy abszolutisztikus szellemű és országgló fejedelem keményítette meg a magyarországi rendek gerincét, hogy főnemesek jobbagyaiknak megtiltották a csatlakozást Rákóczi hadaihoz, pedig a fejedelem a nemzeti ügyet képviselte. Ez a hierarchikus rendiség, bár az uralkodóval szemben az egész magyarságot képviselte, voltaképpen csak a politikai nemzet érdekeit tekintette, már pedig e korban a magyarság többsége a politikai nemzet körén kívül tengette jogtalan életét.

Történelmünk bizonyosága annak, hogy a királyi hatalom elerőtlenedése a gazdaságilag gyengék, tehát a széles néptömegek veszedelme ; a főhatalom megosztása a nép veszedelme.

Miként a vezéri elv nem új a magyar közéletben, történelmünk-ből látjuk, hogy benne a rendiség is otthonos közjogi intézmény. Az Anjouk, a Jagellók, a barokk és a felvilágosodás rendisége óta azonban a politikai nemzet differenciálódott és azt áthatotta a demokratizmusnak a szelleme. Annakidején is a foglalkozás volt a rendek létalapja (egyház, nagybirtok, birtokos köznemesség, iparúzó városi polgárság), most is az és éppen ezért a hivatások elszaporodása a hivatásközösségek számát növeli. A demokratizmus folyománya pedig, hogy míg a múltban különböző volt a rendek jogállása, ordója, addig ma ott is, ahol közjogi formát kapott (testület) a különben minden emberi ténykedés nélkül is meglevő életvalóság (például az orvosi rend, ügyvédi rend), a társadalmi csoportok jogegyenlősége éppen annyira általános elv, mint a nemzet minden tagjáé.

A hivatásszervezeti elv, a modern rendiség elve tehát szervesen összefügg nemzeti hagyományainkkal, sőt egyik alapja volt elvértve alkotmányos életünknek és egyáltalán nem sérti a kor demokratikus szellemét.

Miként a mai diktatúra a vezéri elvnek az abszolút királyságnál alacsonyabbrendű, dekadens uralmi formája, addig a modern demokratikus rendiség is a társadalomszervező rendi elvnek egy a hierarchikus történelmi rendiségnél magasabb színvonalú uralmi rendszere. A történelminél magasabbrendű azért, mert a társadalomnak nemcsak egy hányadát, hanem annak egyetemét hozza szerves voltának megfelelő formába és pedig oly módon, hogy azt betöltse az egyenlő emberi létjog és méltóság felfogása. Ez a demokratikus rendiség megtagadja a liberalizmus társadalmat atomizáló politikáját, elveti az állampolgároknak önkényesen elhatárolt választókerületekbe skatulyázását és minden mechanikus politikai és társadalmi csinálmányt megtagadva, elősegíti az emberi természetből folyó szerves, helyi, foglalkozási életközösségek fejlődését és politikai életformáiknak kialakulását. Ott, ahol ilyen testületek organikusán kifejlődnek, ezeknek választottjai nem hatalmi szóval mechanikusan összecsoportosított választóatomokat, hanem hivatást, egy természetes közösséget képviselnek. Így válik a rendi elv a mechanikus helyett organikus vezetőkiválasztás gondolatának eszközévé.

Erőtlen központi hatalom és a nemzet rendi tagozódása, miként kifejtettük, közel ezeréves alkotmányos fejlődésünk kettős alapmotí-

vuma. Ha azonban túlzó normativista gondolkodó ezt tagadásba venné és egy absztrakt alkotmányos norma védelmében elutasítaná a társadalomszervezésnek korszerű elveit, szem elől téveszti, hogy a történelmi alkotmány a nemzet számára bármekkora érték, de nem az egyedüli.

Az ország „erős vára és sziklája“ ugyanis a nemzet közszelleme, a társadalom szervezősége és szervezettsége, népének erkölcsi, szellemi és fizikai birtokállománya. Ezek az elsődleges mozzanatok. Hol lenne a magyar nemzet, ha Szent István gyökeresen nem szakított volna a törzs-szervezettel, ha az akkori történelmi szükségben nem jött volna létre az 1606-on felépülő alkotmány, ha Lamartine és Louis Blanc februári forradalmának hatása alatt nem szűnt volna meg a rendi alkotmányosság, ha Széchenyi, Deák és Kossuth nem érlelte volna ki a XIX. század parlamentarizmusát? 1848-on felépülő jelenlegi népképviselői alkotmányosságunk nem ezer éves, hanem még száz éves sincs. Az erőteljes központi hatalom és a rendi tagozódás helyreállítása voltaképpen folytatása lenne annak a nyolcszáz éves alkotmányos fejlődésnek, melyet a népképviselői 1848-as kartális alkotmányosság megszakított. Különben is a nemzet erősítése érdekében kompromisszumot kell teremteni a társadalompolitikai és közjogi szükségszerűség között. Ha új társadalmi tényállás fejlődik ki, ennek az új nemzetrendnek új fogalmak felelnek meg, amelyek a nemzetből és a nemzetért szükségképpen új alkotmányos normákat váltanak ki. Az alkotmányelv változása ugyanis inkább következménye, mint oka a társadalmi szisztéma változásának (Santi Romano).

Nem pusztán racionálisan, hanem a hagyományosság és a célszerűség elemeinek összeegyeztetésével kell kikövetkeztetnünk a nemzet életéből a mai fogalmaknak megfelelő államelveket, s akkor felvethetjük a kérdést: Ha a teljes társadalmi kiegyensúlyozottság állapotának megfelel az az állam, melynek életében a jogszolgáltatás az elsőrendű közhatalmi feladat (jogszolgáltató-állam), ha a liberális reform korszakának megfelel a törvényhozó-állam, akkor a társadalmi átalakulás folyamatában élő magyar nemzet mai helyzetének nem felel-e meg legjobban a kormányzó-állam?

Ha a középkori keresztény univerzalizmusban élénk, a kormányzó-állam ideálját a korlátlan királyságban tisztelnék. Ebben összpontosul ugyanis a legnagyobb hatalom a legnagyobb „alkotmányossággal“. A hatalom mérvét korlátlansága adja meg, a legtökéletesebb alkotmány pedig az uralkodó akaratának megkötése a vallásnak — az összes alattvalók létjogát és méltóságát védő — parancsaival. A legtökéletesebb alkotmányosság tehát az élő hit érvényesülése az uralkodó személyén keresztül a közjó érdekében.

Az állami önzésnek, az államhaszon elvének mindjobban elfajuló korszakában nagy üdve minden népközösségnek, ha a központi hatalom letéteményesében él a hit, de ez korunkban már nem lehet a nemzet életfolytonosságának és az emberi létjogoknak kizárólagos biztosítója. A társadalmi átalakulás megköveteli azt az erőteljes, korlátlan felelősségű irányítást, ami idáig is fenntartotta ezt a nemzetet. Ezért időszerűnek látszik az államhatalom megosztásához fűződő

fikciók és illúziók mellőzése. Minthogy azonban emberi méltóság nincsen az élet egyik legnagyobb értéke, a szabadság nélkül, ennek intézményes védelme a függetlenségében körülbástyázott és továbbra is a maga emberi szabadságot védő szerepkörében különállóan megtartott bírói hatalomnak, a jövőben még fokozottabb jelentőségű feladata.

Egyszer már a nemzet életében az osztatlan főhatalom megvetette az ország uralmi helyzetének, belső rendjének, biztonságának szilárd alapjait. De ez a hatalom is gondoskodott arról, hogy a nemzetirányítás nagy feladatának egyetlen személytől gyakorlása idején is partikuláris önkormányzatok virágozzanak, az ország-lakosok vidéki közösségei, nemesi vármegyék, szabad területek, városok polgársága a tőle áttekinthető életszférában éljék a maguk önkormányzati életüket.

A nemzet jelene visszaidézi a múltból Anjou Károly országo-sának ezt a rendszerét. A jelen sürgeti az államhatalomnak az emberi szabadságra még nem veszélyes mértékű összpontosítását, de megköveteli azt is, hogy a magyar szabadságeszme, a társadalom mérték-tartó öntevékenységének folyamatossága és a vezető kiválasztás érde-kében minél több szerves, helyi és hivatásbeli közösség önkormány-zatában működjen. Hatalomösszpontosítás a nemzetélet legmagasabb szféráiban, társadalmi öntevékenység a kisebb közösségek hétköznapi ügyeinek vitelében!

Ha fejtegetéseinkre valaki — a különböző rendi jelenségeket és elgondolásokat összekeverve¹ — azt mondaná: fasiszta eszmék befogadását javasoljuk, annak, a reformkorszakban a parlamentariz-musért és a rendiség fenntartása ellen síkraszálló báró Kemény Zsig-mond szavaival ezt válaszolnék: „Eleitől fogva kölcsönző nép vol-tunk, törvényeinket illetőleg. S ha alkotmányunk sok ál-géniuszeit, melyek miatt már alig lehet mozogni, kissé szemügyre vennők, ki-sülne, hogy nem egyebek, mint idegen nemzetektől kölcsönzött ó-institúciók tulajdonságai“ Ha pedig a parlamentáris demokrácia hívei — némi értékhangsúllyal — doktrinér jelzővel tisztelnék meg a vezéri tekintély és a hivatásrendi szervező elveknek magyar kép-viselőit, fontolják meg, doktrinér volt a gúnyneve azoknak a fiatalok-nak, akik éppen száz évvel ezelőtt a parlamentarizmus és a felelős minisztérium fogalmait vitték a hazai köztudatba.²

KOVRIK BÉLA

¹ L. a szerző Új rendiség felé c. cikkét a M. Sz. 1934. évi májusi számában.

² Fenti cikket, mint első igen érdekes kísérletet történetünkben mai eszmék felkutatására, szívesen közöljük. Azon félreértést, mintha itt mai külföldi formák utánzásáról volna szó (amivel folyóiratunk nem foglalkozik), kizárják szerzőnk azon részletei, melyekben a régi magyar abszolútizmus és rendiségnek a mai korrelát képződményektől eltérő voltára mutat rá.

A szerk.

HÓMAN BÁLINT KÖZÉPISKOLAI REFORMJÁHOZ

A TÖRVÉNYHOZÁS MUNKÁJÁNAK befejeztével az új középiskolai törvénytől nyújtott kereteknek tartalommal való kitöltése lesz az a feladat, melynek sikerült vagy kevésbé sikerült volta a magyar középiskola további sorsát alapjában véve eldönti. A végrehajtást megelőző részletmunkálatok megszakítás nélkül serényen, körültekintő gonddal folynak s teljesen jogosult a remény, hogy a Hóman-féle reform a középiskolának az utóbbi években talán túlságosan is sokat bolygatott kérdését hosszabb időre nyugvópontra tudja majd juttatni.

Minden nagyobb méretű, átfogóbb reform alapjában véve szükséges rossz, mert az iskolai munka folytonosságát egy időre megbolygatja. Az iskolának pedig, főleg a középiskolának, bizonyos stabilitásra, relatív nyugalomra van szüksége, hogy feladatát teljesíteni tudja. Ebből az annyira szükséges nyugalomból az utóbbi évtizedben a középiskolának vajmi kevés jutott. A szerencsétlen körülmények hozták magukkal, hogy hosszabb ideig mindinkább erősödő tempóban szinte állandóan rengett a talaj a középiskola alatt, egyik reformlökés a másikat érte, aminek következményeként lassanként a tanárság körében is eleinte a kétség és bizonytalanságérzet, később a közömbösség, a minden mindegy hangulata — ez a legveszedelmesebb fajtájú fásultság — kezdett lábrakapni. A permanens reformmozgalmak végső eredményeként eljutottunk oda, hogy beavatott szakember legyen a talpán — ha ilyen egyáltalán akadhat —, aki sebtében feleletet tudna adni egy odavetett kérdésre: mit tanítanak pl. a sokféle középiskola különböző osztályaiban egy-egy fontosabb tárgyból? A végén már szinte nem ismertük ki magunkat a törvényt; módosító rendeletek és pótrendeletek tömegében. Ebből a szempontból a reform ma sokkal inkább szükséges, mint rossz: mindenki előtt kétségtelen, hogy a mostani zűrzavart haladéktalanul rendezni kell. Ha a reformnak más érdeme nem lenne, mint az elodázhatatlan rendezés megejtése, már ez a körülmény egymagában megokolható létrejöttét.

Nem próbálkozom azzal a lehetetlen feladattal, hogy az előmunkálatokat, amelyek jórésze egyébként is egyelőre csak a legszűkebb munkatársak előtt ismeretes, részleteiben tárgyaljam. Ezek a részletek inkább szakfolyóiratba kívánkoznának. Ez alkalommal széljegyzetek formájában két olyan pontra kívánom felhívni a figyelmet,

amelyek minden középiskolai reform kapcsán a vita legbensőbb magvát szokták alkotni. Az egyik általánosabb jellegű kérdés: hogyan állunk az egységes vagy differenciált középiskola problémájával? A másik látszólag részletkérdés: a latin helyzete a középfokú oktatásban. Ebben a részletkérdésben azonban egy döntő fontosságú általánosabb probléma van elrejtve: hogyan viszonylik egymáshoz a hagyománytisztelő és a haladás kötelezettsége a középiskolában?

I. Az ÚJ TÖRVÉNY egységes középiskolát teremt. Az egység annyira megy, hogy a főgimnázium bizonyos lényegtelen különbségeket nem számítva, teljesen azonos lesz a leánygimnáziummal. Ez az egységes középiskola azonban lényegesen különbözik attól az „egységes“ iskolától (Einheitsschule), mely a közelmúlt pedagógiai vitáiban annyit szerepelt s amelynek bevezetése ellen mérvadó pedagógiai körök olyan hevesen és ezideig sikerrel tiltakoztak. A Hóman-féle reform valószínűleg hosszabb időre leveszi majd ezt a vitát a napirendről. Nem lesz felesleges élesen rávilágítani arra a pontra, amiben Hóman elgondolása az ú. n. Einheitsschule rendszerétől különbözik. Szükségnek látom, hogy legalább rövid történeti távlatban mutassak rá a megértést elősegítő lényegesebb mozzanatokra.

Az „egységes“ iskola jelszava különösen a veszett háború után kezdett erősebben szerepelni először Németországban, ahol akkor a politikai talaj is alkalmasnak látszott a megvalósításhoz. A törekvés lényege volt bizonyos történeti értékeknek — főleg a latin és görög tanulmányoknak — háttérbe szorítása, esetleg kiiktatása a jövő nemzedékre átszarmaztatandó kultúrértékek sorából. A propaganda persze egészen más szempontokat hangoztatott, amidőn az „egységes“ iskola számára híveket verbuvált: inkább az egységes nemzeti akarat formálásának szükségességét, az alsóbb rétegek tehetségeinek felemelését helyezte előtérbe. De a propaganda jóhiszeműségébe vetett hitet eleve megrendítette Németországban is, nálunk is az a szembeeszkő körülmény, hogy a propagátorok ha nem is kizárólag, de kétségtelenül nagyrészt azokból a politikai körökből kerültek ki, vagy legalább is közel álltak azokhoz a körökhöz, amelyek mint a történeti erők esküdt ellenségei, szellemi téren is az ú. n. progresszív irányzatra esküdtek fel, a gazdasági életet pedig az egyoldalú osztályérdekek diktatúrája alá akarták kényszeríteni. Jogos volt az a gyanú, hogy ha a jóhiszemű kisebbség az „egységes“ iskolával esetleg új értékeket kívánt is teremteni, a rosszhiszemű többség igazi célja mégis inkább az lett volna, hogy a maga elképzelt társadalmának felépítését ezzel az iskolarendszerrel megkönnyítse.

Ismeretes, hogy a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter 1919 december 5-én, a bolsevizmus bukása után, körkérdést intézett valamennyi középiskola tanári karához abból a célból, hogy a középiskolai reformot előkészítse. A szakemberek meglepetésére a kérdésekben nagyjában benne volt az egységes iskolarendszert igénylő felelet s igazán nem a kérdéseket fogalmazó szándékon múlt, hanem egészséges életérzésünkön, hogy a középiskolai tanárság minden más té-

nyezővel szinte teljes összhangban, a kérdésekből kiáramló szuggesztiónak ellenállva, a limine elutasító álláspontra helyezkedett az „egységes“ iskola gondolatával szemben.

Tulajdonképpen az említett körkérdés indította meg azt a reformmozgalmat, amely végül is az 1924-1 középiskolai törvényt eredményezte. A törvényt megelőző eszmecserekből utólag is megállapítható, hogy a hármas típusú középiskola jórészt reakciónak tekinthető az ú. n. „egységes“ középiskolával szemben. Nagyon figyelemre méltó, amit Kornis Gyula, akinek tudvalevőleg az 1924-i törvény előkészítésénél vezető szerepe volt, 1919-ben írt — egyenesen az 1919 december 5-1 rendeletre hivatkozva —: „A fejlődés mindenütt, az iskolák terén is, differenciálódást jelent: az amőba fejletlen a gerinccsel szemben, mert minden szervezeti funkciót: táplálkozást, emésztést, mozgást, érzést ugyanaz a szerve látja el nála, míg a fejlett lénynek, pl. a gerincesnek minden életműködésre más különös szerv áll rendelkezésére. Így vagyunk a kultúrával is: az egységes középiskola célbavett megvalósítása visszavetné iskolaügyünk organizmusát amőbaszerű állapotába. Pedig ha valaha, most, amikor a környező feltörekvő nemzetekkel, a szerbbel, csehvel, oláhval meg kell vívunk a közeljövőben a mi nagy kultúrharcunkat, különösen vigyáznunk kell iskoláink színvonalára. Az említett egységsítés középiskolánk balkanizálását jelentené.“

Az 1924-i reform alapgondolata a differenciálódás volt. Ez a nagyobb mérvű differenciálódás előzőleg német kultúrterületen indult meg. Az a fejlődés, melyen a német középiskola a neohumanizmustól kezdve napjainkig átment, megérdemli, hogy nagy vonalakban vázolni próbáljam, annál is inkább, mert a magyar fejlődést az eredmények erősen befolyásolták.

A humanisztikus gimnázium megalkotói, WüheIm Humboldt, Süvern, Schleiermacher aránylag könnyű helyzetben voltak minden későbbi és mai iskolareformátorral szemben, mert mögöttük állt a korszak vezető szellemeinek a képzési eszményről formált egységes felfogása. Az új iskolát megalkotói a humanitás gondolatára alapozták. A humanitás akkor általános emberképzést jelentett, mely egyben az általános emberi mellett az egyéniség kifejlesztését is fontosnak tartotta. Míg a régi humanizmus elve az imitáció volt, addig a neohumanizmus e szűkkörű formalizmussal szakítva, a humanisztikus tanulmányokban a saját szellemi életének megtermékenyítését kereste.

A gimnázium szerves egységét azonban már a meginduláskor a szétforgácsolódás veszedelme fenyegette. Hamarosan jelentkeztek az új tantárgyak, bebocsátásért kopogtatva az iskola kapuján. Az első korszak törekvése az volt, hogy lehetőleg minden jogos igény az egyetlen középiskolai típus keretein belül elégíttessék ki. A nehézségek hamarosan jelentkeztek. Alig tíz évvel a gimnázium megalapítása után már halljuk a túlterheltségről szóló panaszokat. 1828-ban már le kellett szállítani a görög követelményeket, hogy egyéb tárgyaknak helyet lehessen szorítani. Ez a folyamat nem volt feltartóztatható. Részben a Hegel-féle filozófia következményeként a reáلتudományok fellendültek, aminek következtében a tudományos látó-

határ hihetetlen mértékben kitágult. Hozzájárult e tudományos fejlődéshez a politikai és gazdasági viszonyok megváltozása. Alig pár évtized után lényegesen más felfogás alakult ki az általános műveltségéről, mint W. Humboldt idejében. Főleg a természettudományok viselkedtek energikusan, hogy maguknak helyet biztosítsanak. A gimnázium pedig mindazt befogadta, amit nem tudott visszautasítani, csak azért, hogy a monopóliumról, a főiskolai jogosítás kizárólagos birtokáról ne legyen kénytelen lemondani.

Mindez természetesen csak fokozta a túlterhelést. A napi sajtóban egymást érték főleg a túlterhelést elítélő támadások. Az újságok ekkor kezdték elterjeszteni a gondolatot, hogy alapjában véve minden nemzeti bajnak az iskola, nevezetesen a gimnázium az oka. A nehézségek hatása alatt a kultúrpolitika felelős és felelőtlen tényezői arra a meggyőződésre jutottak, hogy a megduzzadt kultúrkinccs összefoglalása sem egyetlen tudatban, sem egyetlen iskolafajban többé nem lehetséges. Ez a fordulat a XIX. század közepére esik: gyakorlatilag ez a belátás alkotta meg a reált és a reálgimnáziumot. A következmények végső levonását az egységes jogosítás bevezetése jelentette. „Getrennt marschieren und vereint schlagen“ — volt az egyik iskola-politikai jelszó. Harnack pedig Lessing három gyűrűjének a meséjét alkalmazta a három azonos jogokat biztosító típusra: „drei Ringe, drei höhere Schulen.“

Nálunk a W. Humboldt-féle humanisztikus gimnázium alapjában véve sohasem volt meg: a mi gimnáziumunk a Bonitz-féle Entwurf történeti talajából indult el. Ez az iskola Herbart szellemében kezdettől fogva az összes tárgyakkal szemben az egyensúlyozott érdeklődést kívánta felkelteni. A súlypontot nem helyezte egyetlen tárgyra, a latinra sem, inkább a lelki erők minden irányú kiképzését tartotta fontosnak. Egyetlen összehasonlítás szemléletesen mutatja a különbséget a német és az osztrák gimnázium között: a Bonitz-féle óratervben a latinnak volt heti 47 órája, a matematikának és a természettudományoknak együttevve 45; a porosz óratervben 1838—1872 között a latin órák száma hetenként 86-ra rúgott.

Nincs terem arra, hogy a gimnázium sorsát hazánkban az Entwurf óta napjainkig áttekintsem. Kétségtelen, hogy az 1924-i reform alapjában véve szakított az addigi fejlődéssel s a német tapasztalatok hatása alatt megpróbálta a három típus bevezetését. Akármilyen helyes volt is az elvi elgondolás, be kell vallanunk, hogy a gyakorlati kivitel nem sikerült. Arról sokat lehetne elmélkedni, hogy mi volt a sikertelenség oka. Csak egy körülményt vagyok kénytelen említeni: az 1924-i törvényhez készült tanterv még életbe sem léphetett, midőn az egész reform létalapját jelentő humanisztikus gimnázium görög tanterve máris olyan mértékben módosított, hogy alapjában véve már akkor az egész elgondolás meghiúsultnak volt tekinthető. A további módosítások gyors egymásutánban következtek, amíg csak el nem jutottunk oda, ahol most vagyunk, amikor bármilyen rendezett állapot kívánatosabbnak látszik a jelenlegi káosz-nál. Az iskolával valamiféle kapcsolatban álló szakemberek, de még a szülők is, soha annyira nem sóvárogtak a rendet jelentő reform

után, mint ma. Ebből a szempontból Hóman Bálint valóban a legjobbkor indította meg a reformmunkálatokat.

Az új törvény visszatért azokhoz a hagyományokhoz, amik először a kiegyezés után vertek mélyebb gyökeret a magyar közoktatásban. Az új egységes gimnázium korszerűen módosított változata az 1883-i gimnáziumnak azzal a lényeges különbséggel, hogy az egység fokozása érdekében hiányzik mellőle a reáliskola. Alapjában véve tisztán pedagógiai szempontból tekintve a kérdést, olyan egységes iskolánk lesz — mutatis mutandis — mint amilyen volt annak idején az Entwurf gimnáziuma. Csakhogy az új magyar gimnáziumot a magyar középiskola legnemesebb hagyományainak megfelelően minden ízében nemzeti szellem fogja áthatni.

Kétségtelen, hogy nem kis nehézségeket kell legyőzni akkor, ha az új gimnáziumot már születése pillanatában mentesíteni kívánjuk minden hasonló berendezkedés legnagyobb veszedelmétől, a túlterheléstől. Bizonyos, hogy a művelődési anyag arányosabb elosztása könnyebb az esetben, ha három típus áll rendelkezésre. Nincs tehát más hátra, mint egyszerűsíteni a feladatot, szelektálni az anyagot, számolni a serdülő gyermek befogadóképességének határaival, visszaverni szilárd pedagógiai elvek védekező fegyvereivel a rohamra állandóan kész szakérdekeltségek támadását. Az egység óriási előnyei megérik a fáradozást. Az eleve kétségtelen, hogy minden kívánságnak nem lehet eleget tenni. Ha szilárdan kitartunk amellett, hogy a középiskolai oktatás anyaga csak elmecsiszoló, pedagógiaileg értékes anyag lehet, ebből is elsősorban az, aminek elsajátításához hosszabb idő kell, s csak másodsorban, esetleg harmadsorban az, amit a megfelelő alapképzettség birtokában a főiskolai oktatás során, ha szükség lesz rá, aránylag könnyen lehet akár improvizálva is pótolni, akkor a reformnak mély sikert és mindenképp föltartósságot jósolhatunk. A legnagyobb teljesítmények közé sorozhatjuk, ha sikerülni fog az egységes magyar gimnáziumot úgy megalkotni, hogy azt az egységes iskola elvi ellenzői is a legőszintébb örömmel üdvözölhessék. A legfontosabb vitás ponton, a latin nyelv szerepének kérdésénél ez a siker máris örömmel megállapítható.

II. KÉTSÉGTELEN, hogy a középiskola a türelmetlen haladók részéről éppen ezen a ponton volt és van a legnagyobb támadásoknak kitéve. Azt lehet mondani, hogy a humanisztikus gimnázium megalkotása óta jóformán minden reformmozgalom végső gyökere a latin (és görög) tantervi helyzetének módosítására irányult. A középiskola ellen emelt szokványos vádak is rendszerint erre a pontra céloznak. A vádat úgy szokták formulázni, hogy az iskola nem tudja, de nem is akarja az élet rohanó tempóját követni, tehát elszakad, eltávolodik az élettől. De vájjon mi az „élet“? Az a zajlás, hullámlázás-e, mely a felszínen látható, vagy inkább az a feltartóztathatatlan mély folyam, melynek sodrát, járását lehetőleg a fenékgig kiismerni mindazoknak elsőrendű kötelességük, akik rajta hajót akarnak vezetni? Az egyik napról a másikra élők csak a felszín fodrait hajlandók figyelni; a történeti erők, a hagyomány ismerői azonban,

akik képesek az emberi dolgokat „sub specie aeternitatis“ szemlélni, nagyon jól tudják, hogy a felszín fodrai a folyton változó szelek járásától függnnek s lenn a mélyben változatlanul tovább folyik az igazi élet a maga titokzatos törvényei szerint.

A marasztaló ítéletet a középiskola maradisága ellen rendszerint a közvélemény nevében szokták meghozni, vagy legalább is szívesen hivatkoznak a közvéleményre, mint koronatanúra. Ezen a ponton sem ártana egyszer már tisztázni a fogalmakat. Az kétségtelen, hogy nem ajánlatos egyetlen társadalom fiatalságára sem ráerőszakolni olyan művelődési elemeket, amiket az illető közösség elavultaknak érez s mint ilyenek ellen, egész életérzésével tiltakozik. Ezt az elementáris életérzést valóban a közvélemény van hivatva kifejezésre juttatni. De itt is fel kell vetni a kérdést: melyik közvélemény számít? Az-e, amelyik a modem technikai kultúra által rendelkezésére bocsátott sokféle eszköz igénybevételével szinte állandóan a fórumon harsog, vagy az a másik, halkszavú, de évszázadokban gondolkodni tudó, a kiművelt emberfők állásfoglalását jelentő közvélemény, melynek képviselőit nem számlálni, hanem mérlegelni szokták? Az előbbit — sajnos — mindenki kénytelen meghallani, annyira hangos; az utóbbit csak azok hallják, akiknek fülei vannak a hallásra. Azoknak azonban, akik vezetnek, irányítanak, törvényt hoznak, bár az előbbit sem hanyagolhatják el, meg kell hallaniok az utóbbit is.

Hóman Bálint, a kitűnő történetkutató és reformgondolkodó, a magyar jövő előkészítésének bonyolult feladatában kétségtelenül a magyar szellemi múlt következményeit vonta le s a kompetens közvélemény szavára hallgatott, amikor igen erős áramlatokkal szembeszállva, a latint ismét visszaállította a gimnázium első osztályától kezdve s a tantervi keretben e fontos tárgynak mindvégig előkelő helyet biztosított. Mélyen átérezte, hogy ez az intézkedése a legnagyobb összhangban van a reform vezető gondolatával, melynek a nemzeti szempont fokozottabb érvényesítését szánta. Tudvalevő, hogy a magyar ész termékeinek jelentékeny része, a XVIII. század végéig túlnyomó része, latin mezbe öltözött. Mindaddig, amíg szellemi múltunk értékeit egyáltalán hajlandók leszünk megbecsülni, a latin nyelv — amint azt Beöthy Zsolt örökérvényűen formulázta — valóban nemzeti tantárgy s a magyar génusz birtokállományának csökkentését készíti elő az, aki ellene tör. A nemzeti szempontot már csak aláhúzza a tantervnek az a rendelkezése, amely a római-latin klasszikusok mellett lehetővé teszi a magyarországi latin kultúra fontosabb emlékeinek ismertetését is.

De más szempontok is közrejátszottak a latin tanulmányok erősítésénél. Az európai kultúrközösséghez való kapcsolatunkat semmi mással nem biztosíthatjuk erősebben és hathatósabban, mint a közös szellemi múlt emlékeinek fokozottabb tiszteletben tartásával. A latin mellőzése sem többet sem kevesebbet nem jelentene, mint a kilépést ebből a kultúrközösségből. Vannak ugyan, akik politikai elbűsultságból ezt a kilépést tették meg programpontnak, de hogy politikailag is csak illúziókat kergetnek, az majd kiderül, ha ugyan már eddig ki nem derült, kulturális szempontból pedig egyenesen a szellemi lesze-

relést jelentené, ha programjuk valaha egyáltalán realizálható lenne. Van további — erősen gyakorlati jellegű — szempont is, mely szinte parancsolólag írja elő a latin nyelv korai kezdését: a latin ugyanis, amint ezt annyszer kifejtették, a legtermészetesebb alapja minden öntudatos nyelvtanulásnak, még az anyanyelv titkai elsajátításának is. Mindezekhez járul a mai körülmények között szintén első sorban álló további gyakorlati szempont: az I. osztályban kezdődő latin a szelekció egyik leghatásosabb eszköze. Ennél a fontos mozzanatnál érdemes lesz egy pillanatra megállnunk.

A szelekció az a kérdés, amelyről mindenki szeret beszélni, gyakorolni azonban senki sem szereti, mert valami módon, a „ma nekem, holnap neked“ elv alapján, mindenki érdekelve érzi magát. A társadalmi kapillaritásnak a tehetségen és rátermettségen alapuló újabb szabályozása a jobb elvek alapján rendezett társadalomból kizárni szeretné az összeköttetéseken (magyarul: protekción) alapuló felhajtó erőt, ami adott viszonyok között természetsszerűleg élénk visszahatást kelt. Pedig értelmiségünk jövője ezen fordulna meg. Sőt, mivel a nemzet ereje főleg értelmiségén keresztül szokott érvényesülni, minden túlzás nélkül összefüggésbe hozhatjuk nemzeti jövőnket az e ponton teendő intézkedésekkel. A latiné¹ lenes társadalmi összefogás nem kis részben a szelekciótól ösztönösen irtózó állásfoglalásra megy végeredményben vissza. A latint visszaszorítani kívánó tantervi próbálkozások háttérben az oknyomozó kutatás, ha ezen a kényes területen egyáltalán adatokhoz juthatna, valószínűleg titokzatos összefüggéseket fedezhetne fel az „elvi“ álláspont és régi, kellemetlen iskolai emlékek, vagy esetleg a szűkebb családhoz tartozó, a latinnal szemben véletlenül idioszinkráziával viseltető csemeték között.

Abban a latin ellenségeinek kétségtelenül igazuk van, hogy az I. osztályban kezdődő latin nehézzé teszi a középiskolát. Annak azonban, aki megérdemli a kultúrpolitikus nevet, csak nehéz középiskolát szabad hoznia. Nem engedhetünk abból az elvből, hogy a könnyűnek tervezett középiskola tulajdonképpen szociális bűn, a társadalmat bomlasztó elemek könnyelmű tenyésztése, nemzeti jövőnknek cinikus kockára vetése. A főiskolák felé vezető utat, amint azt az utóbbi másfél évtizedben megfigyelhető jelenségek, az állástalan diplomásoknak minden képzeletet meghaladó módon való felduzzadásával járó megoldhatatlan problémák szembeszökően előírják, az eddiginél sokkal meredekebbre kell építenünk, ha a társadalom belső szerkezetét a megrázkódtatások ellen biztosítani s egyben vezető rétegeink kiválasztását a magyar jövő megnehezedett feladataihoz méretezni kívánjuk. Történelmünk katasztrófákkal dolgozott, több ízben buktunk alá a magasból a mélységbe: de olyan képzelt magasságból, olyan hirtelen, olyan inélyre, mint a mi nemzedékünk, még egyetlen magyar generáció sem zuhant alá. A mélységből járatlan utakon, különböző csapdákon keresztül a magasba igyekezni nehezebb a legmeredekebb hegycsúcsra törésnél. A jövő nemzedéket, első sorban annak leendő vezetőit erre a nehéz útra kell eleve edzenünk, ami nem megy csak úgy „játszva tanítással“. Azt már a régi görö-

gök tudták, hogy ami szép, ami érték, annak ára van, azért meg kell dolgozni.

A másik oldalon, a humanisztikus képzettség imperialistáinak táborában bizonyára akadnak majd olyanok, akik a szűkített latin tantervi kereteket keveselni fogják. Nem könnyű dolog éppen nekem, egy klasszikus filológusnak erről a pontról a félreértés veszélye nélkül szólnom. Azzal legyünk tisztában, hogy sem a W. Humboldt-féle, sem a Bonitz-féle gimnázium többé nem hozható vissza. Elmúltak azok az idők, mikor domináló helyzetet vagy éppen kizárólagosságot lehetett a klasszikus tanulmányok számára követelni. Az elérhetlenről lemondva többet ér a megfogható eredmények biztosítására koncentrálni az energiákat. Egy kicsit mindig kényelmetlen, ha az extenzitást intenzitással kell pótolni. Végeredményben azonban, ha a teljesen egységes középiskolában aránylag kedvező helyet kap a latin s a görög tanulásának lehetősége mindenki számára biztosítva lesz, méltánytalan lenne az elért eredménnyel elégedetlenkedni. A Hóman-féle reform ezen a kényes ponton, az adott viszonyokat tekintve, a legméltányosabb mértéket kívánta alkalmazni: figyelembe vette a hagyományok megőrzésének kötelezettségét, amit azonban össze kellett hangolni a továbbhaladás létparancsaival. Nagy érdekek fűződnek hozzá, hogy a körültekintő mérséklettel, igen nagy gonddal előkészített reform mentői előbb meghozhassa középiskolánknak azt a nyugalmat, amit az tovább már alig nélkülözhet.

HUSZTI JÓZSEF

ÚJABB TÖRTÉNETI REGÉNYEK

A MAI TÖRTÉNETTUDOMÁNY SZEMPONTJÁBÓL

ALIG VITATHATÓ, hogy a nemzetek sorsát jelentékeny mértékben irányítják azok a képzetek, melyeket ezen emberi közösségek egésze, vagy vezető elitje létének lényegéről, eredetéről, e világban való hivatásáról magának kialakít. E többé-kevésbé elterjedt, azaz közvéleményszerű hit teszi ki azt, amit közkeletű szóval nemzeti öntudatnak szokás nevezni. Egy olasz szociológus a nemzeti öntudatot két különböző tudatelemre, a „honnan“ és „hová“ mithoszaira bontja fel. Minden népben él valamelyes elképzelés életének korábbi fázisáról és annak a jelen számára való értelméről. A nemzet tulajdonságai és erényei a múltban mutatkoznak meg, abban nyilatkozik meg jelleme és géniusza. Így a „honnan“ mithológiája megszabja a „hová“ mithoszt és egyben azt az irányt, mely felé egy nemzet meggyőződésétől hajtva, sorsát lendíti. Ez a sors pedig összefügg az elképzelések és a valóság viszonyával, a mithosz tehát valóságformáló tényező, fellendüléseknek és összeomlásoknak szülőoka.

A nemzeti öntudatnak történetformáló szerepe, az illúziók és a tények elhajlásának végzetes veszedelme nyilvánvalóvá teszi a nemzeti öntudat realitásának nemzetpolitikai szükségességét, a nemzeti illúzióknak önismeretté való átformálását. A nemzeti öntudat realitása tehát elválaszthatatlan a múlttól alkotott közfelfogás realitásától. Valószerű multszemléletet pedig a történettudomány mellőzésével kialakítani alig lehet, amiből viszont az következik, hogy a tudományosan megalapozott és igaz történet szemlélet egyben a nemzet sorsának alakulása szempontjából kívánatos történet szemlélet is.

Ebből a párhuzamosságból következik a múlt tudományos kutatójának nemzetnevelői hivatása, a jelen múltképéért való felelőssége. E felelősségnek a közvélemény felvilágosításának, a tudományos és etikai szempontú népszerűsítésnek a kötelezettségében, továbbá a más, nem szakszerű hatások ellenőrzésében kell testet öltenie. Mert ne feledjük azt, hogy a nemzeti öntudat csak a népek gyermekkorában irracionális és mithikus jellegű, napjainkban a közvéleményalakítás racionalizálásának korában egyéni kezdeményezésekből, műveltségi befolyásokból tevődik össze. Gondoljunk csak a sajtó, a rádió, a vallási és politikai szervezettség, az irodalom, sőt a képzőművészet közvélemény és így történettudat alakító jelentőségére. Mindezen megnyilatkozások mögött azon erők állanak, melyek céljaiknak megfelelő közvéleményre kívánnak támaszkodni és ennek megteremtése érdekében

a múlt mithosának nagy vonzóerejét is felhasználják. Alig volna érdekesebb feladat, mint megvizsgálni és szételemezni azokat a hatásokat, melyek a magyar közvélemény történeti tudatát a felsorolt tényezők részéről érik. Ezeknek a hatásforrásoknak befolyása, irányítása és ha kell cáfolása alkotja annak a történetírónak a feladatát, akiben megvan a nemzeti sorsközösség érzése, aki nyitott szemmel tekint szét a jelen világában is.

A történetírás ez újértelmű magistra vitae szerepében kétségtelenül hátrányosabb helyzetben lesz, mint a múlt felelőtlen és dilettáns értelmezése, de vannak megnyugtató magyar példaink arra, hogy a közvélemény múltképeért folyó harc nem szükségképpen végződik a tudományosan helytálló nézet alulmaradásával. Talán nem vagyunk túlságosan optimisták, ha azt mondjuk, hogy a magyar közvélemény történeti tudata ma átmeneti állapotot mutat: az „elefántcsonttorony“ szaktudomány jóvoltából érvényesülő dilettantizmus hadállásai az alacsonyabb műveltségi rétegekben érintetlenek, a tudományosan igaz és nemzeti szempontból kívánatos történetnézet kapcsolata ott még távolról sem talált elfogadásra, de kinevelődött már az a közönség is, mely a múlt iránt érdeklődve, nem hajlandó többé magát széplelkű bankvezérek, a középiskola homályos emlékeiből merítő politikusok és a szaktudomány ellen acsarkodó hírlapírók kétes történetírói messzianizmusának kiszolgáltatni. A múlttól rajzolt kép aktuális felelősségének tudatára kell ébrednie mindazoknak, akik ilyen igényekkel lépnek a közönség elé.

Ez a szempont vezet bennünket akkor, midőn néhány, az Árpád-korral foglalkozó újabb magyar regény történetnézetét tesszük vizsgálat tárgyává és így egy aránylag rövid és távoleső időszak ábrázolásaiban mutatjuk ki a magyar történelem két nagy kérdésének, egyrészt az Erdély-Magyarország, másrészt a kelet-nyugat problémájának divatos megoldási módjait és mutatunk rá velük kapcsolatban a történet-tudomány álláspontjára.

AZ ERDÉLYI MAGYAR problémájának igen jellegzetes és ma erdélyi részről gyakori megvilágítását adja Kós Károly regénye *Az ország-építő* (Révai 1934). Az országépítés époszáinak nagystílusú felvázolásával a kérdést gyökerében kívánja megragadni.

A kritikus sajátos helyzetben van, midőn a műről történeti szempontból kell szólnia. Feltétlenül el kell ismernie a regénynek történeti kvalitásait a nyelvezet hangulatossága, a történet tájkeretének mesterei érzékeltetése, a történet végzettszerű ösztönösségének kidomborítása és az epizód szereplők plasztikus jellemzése tekintetében. Mindezek a kiemelkedő tulajdonságok azonban egy oly koncepció szolgálatában állnak, mely tudományos szempontból tarthatatlan, gyakorlati kihatásaiban pedig a magyarság egység tudatára egyenesen káros.

Erdély és Magyarország Kós Károly szerint két eredendően különböző, egymással soha össze nem békíthető műveltség és életstílus hordozója. Ez a különbség nem történeti fejlődés eredménye, azaz az „erdélyiség“ nem a magyar történet ezer esztendejének eredménye, hanem időtlen, szinte szubsztanciális természetű. Erdély már készen

áll akkor, midőn Szent István korában a Királyhágón túl csak megindul az országépítés nagy műve. Első királyunknak e terület megszerzésére irányuló törekvése éppen ezért szinte merénylet Erdély ellen, a magyar életforma kiterjesztésének illetéktelen kísérlete, mely szükségképpen örlődik fel a táj, az emberek, a kultúra titokzatos ellenkezésén. Éppen ezért István élete alkonyán méla lemondással engedi eleve kiszabott útjára az erdélyi életet, melyben a magyarság mindig ott van ugyan, de nem mint tervező, irányító és kultúrateremtő, hanem csupán mint részesedő és befogadó. Az erdélyiség végső lényege pedig a népi, műveltségi és vallási sokféleség, mint a nemzetiségi és felekezeti türelem, a demokratikus szellem értékének melegágya.

Legutóbb alkalmam volt Kós Károly egy nem szépirodalmi, de a regénnyel teljesen azonos felfogású művével szemben a történetírás álláspontját kifejteni és pontról pontra bebizonyítani, hogy Erdély és az erdélyiség nem szubsztanciális lényege, hanem történeti fejlődés eredményei s mint ilyenek minden vonásukban a magyarság kultúratermő művének termékei. Az erdélyi sajátosságok pedig csupán az egységes magyar fejlődés helyi változatai. E megállapításoktól teljesen függetlenül Erdély művészetének vizsgálatánál Gerevich Tibor ugyanerre az eredményre jutott, ami — különböző történeti jelenségekről lévén szó — legfőbb igazolása a felfogás helyességének.

Kós regényének alap gondolatáról szólva, ezért most csak azt óhajtom leszögezni, hogy az erdélyi műveltségnek a vallási, nemzetiségi tolerancia és demokratizmus jegyeivel való felruházása és az abszolutisztikus-oligarchikus Magyarországgal való szembeállítás a jellegzetes kisantant mentalitáshoz hasonló, bár ez egyezésre nem ébredt gondolkodásra mutat Kosnál és néhol más kisebbségi köreinkben.¹

E „transzilvanizmus“ folyományaképpen Kós Országépítője nem bontakozhatik ki a maga igazi nagyságában. Az író Szent Istvánja nem vallásos lélek, hanem a roppant feladatot csupán erdélyi anyja iránt tanúsított bábszerű engedelmesség alapján vállalja. Egész életműve felett egyébként egy különös, szinte elrendelésszerű fátum lebeg, párhuzamával annak az elképzelésnek, melyet az író a kultúrák és nemzetek nem történeti, hanem eredendő mivoltáról magának kialakított.

Míg az „Országépítő“ írója István király alakját a transzilvanizmus színeiben próbálja életrekelteni, addig Harsányi Lajos ábrázolásában („A nem porladó kezű király“ című művében, Szent István Társ., é. n.) az első király műve a kelet-nyugat probléma szemszögéből nyer megvilágítást. A regény tiszteletreméltó világnézeti alapja az a meggyőződés, hogy a magyarság egyetlen reális életeleme a keresztény-katolikus nyugati kultúra. Ennek a kultúrának magvetőjét és hőjét ünnepli Istvánban anélkül azonban, hogy a keresztény-nyugati orientáció mai értelmezésétől akar egy pillanatra is szabadulni tudott volna. Ez nem csupán anakronizmusok elkövetésében bosszulja meg magát, hanem a keresztény-pogány ellentét téves értelmezésében is. István király ellenfelei Harsányi szerint dühödt vallási fanatikusok, akik önkénytelenül is napjaink „turanista“ apostolait idézik fel az olvasó

¹V. ö. a Nouvelle Revue de Hongrie januári számában megjelent „Magyarország és a cseh nemzeti ideológia“ című tanulmányommal.

előtt. Nagyobb baj ennél, hogy István egész nagysága Harsányinál a pogányok kiirtásában és kegyes, csodás cselekedetekben merül ki. Az író ott tévedett, midőn egyedül a legendák alapján rajzolta meg hősének egyéniségét és nem véve észre azoknak sajátos beállításmódját, ugyanúgy kegyes bábot formált a nagy királyból, akárcsak a XI. századi életírók. Míg Kós Károly a keresztényt és a szentet felejtette ki hőséből, addig Harsányinál az országépítő maradt teljes homályban. István műve nem azonosítható a pogányság kiirtásával és egy egyoldalúan „nyugati“ kultúra megteremtésével, mert intézkedéseinek egész sora tanúskodik amellet, hogy célja nem a réginek mindenáron való megsemmisítése, hanem a keresztény világrendhez való idomítása volt. István király halálának 900 éves fordulója felé közeledünk, de e két példából láthatóan egyéniségének és művének hallatlan monumentalitása, jelenhez szóló jelentősége ma sem világosodott meg nemzete előtt.

A KELET-NYUGAT kérdésre egész más természetű feleletet adnak Tormay Cecile és Szántó György regényei.

Miután e folyóirat lapjain legutóbb Tormay Cecile (Az ősi küldött című, Genius 1934) történeti regénye az ő magas esztétikai értékének megfelelő méltatásban részesült, e sorok írója felmentve érzi magát az alól, hogy a regény költőiségét, ábrázolásmódjának kvalitásait újból hangoztassa.¹ Csupán azzal a koncepcióval kíván történeti szempontokból foglalkozni, mely mint élesen kiemelkedő eszmei váz a munkát eddig áthatja. Hősének, Ung vitéznek metamorfózisa a XIII. századi magyarság kelet-nyugat problémájának egyetlen sorsba sűrítése. Valószínűleg e szembeállításban rejlő drámai lehetőségek számlájára Írandó, hogy az író a pogányság és kereszténység ellentétét oly élességgel exponálta, ami nem csupán a XIII. századra vonatkoztatva nemhelytálló, hanem még a XI. századról elmondva is túlzott volna.

Tormay Cecile ábrázolásában a XIII. század magyarja Szent István után 250 esztendővel is csak külsőségekben keresztény, tanulja, de nem érti „a sok jövevény imádságát és zsoltert“. Ung kísérei számára a kereszténység atyai mindenhatója nem más, mint a „papok haragos Istene“ és harmadfél század után is „új Isten“. Ung kortársai mélyen átérzik a kereszténység komorságának és az élet spontán derűjének ellentétét: Ő odabenn van, a Vérzőkezű és Szenvedő, a Töviskoronás és idekinn vannak a csillagok, az élet, az öröm, a szabadság. Ezért Ung már gyermekkorában ösztönösen kerüli anyjának és pap nagybátyjának komor társaságát, s „kiszökött előlük a pásztorokhoz és hallgatta, ami csodákat régi bálványos dolgokról, pogány táltosokról, s az égnek sok csillagáról, lassan komolyan a tűznél meséltek.“ Ungban minduntalan „ködszerű elnémult emlékek indultak... Folyók partján, szent forrásoknál ősi kútfők írott köveinél, élő fák tövén“. De vannak akik erről a ködös ősi hitről tisztultabb képzetekkel rendelkeznek. Ungnak hazautaztában „tanult boszorkány“ mond jövendőt, s a boszorkánynak bélyegzett Bíbor valójában az ősi hit

¹ Tormay Cecile nagy trilógiájáról utolsó részének megjelenése után, a szerző és műve nagy irodalmi és nemzeti jelentőségének megfelelően, összefüggő méltatást fogunk hozni. *A szerk.*

felkent papnője, aki úgy tudja, hogy szerte az országban számosan vannak még „a szétszört üldözöttek“. Mert érthető volna ezek után az is, hogy a kereszténységtől idegenkedő fél- és egész pogány országban az „új hit“ uralmát csupán az egyház kegyetlen elnyomása tudja fenntartani. Az ellentét szinte dogmatikai élességű, s jaj annak, aki akár a legcsekélyebb dologban is a régi hithez ragaszkodik. Bíbor, mint boszorkány az egyház kulcsának tüzes nyomát viseli testén és nagyapját elevenen temették el „noha nem cselekedett egyebet ő, csak a haját nyiratta, miképpen azok, akik a régi hiten voltak, oszt madárszóból meg pernyéből jövendölt, élő fákhöz ment és kútفókhöz“. Általában „megöltek mindeneket, kik a mi régi hitünk titkát tudták“.

Az író szuggesztív előadásmódja könnyen keltheti az olvasók tömegében azt a meggyőződést, hogy a középkori magyarság élete meghasonlott imbolygás volt kelet és nyugat, kereszténység és pogányság között és hogy a mai állapot, az öntudatos kereszténység nyugalma vékonyka réteg csupán, ami mögött tragikus századok szerencsétlen áldozatainak árnyai sorakoznak. Miután Tormay Cecile mint költő és az európai keresztény műveltség magaslatain élő ember távol áll minden úgynevezett „turanizmustól“, ez a kérdés regényében egyszerűen a történeti orientáltság kérdése s ezzel kapcsolatban azt véljük, hogy beállítása ellenkezik azzal, amit a kérdérről kútفóink tanítanak, s hogy a magyarság kelet-nyugat problémája összehasonlíthatatlanul békésebb, harmonikusabb, emberibb módon oldódott fel a valóságban.

Induljunk ki egy konkrétumból. Tormay Cecile szerint a pogányságot tűzzel-vassal irtották, a boszorkányokat tüzes kulccsal bélyegezték meg, a pogány szertartások követőit pedig elevenen temették el. Ennek ellenőrzésére vessünk egy pillantást a pogánysággal foglalkozó régi törvényeinkre. István korában bizonyára aktuális volt a régi hit tilalmazása, törvényeiben mégis felettebb enyhe elbírálásban részesültek hívei: „akik hamuban s más effélékben mesterkednek (ez Bíbor nagyapjának esete), igazítsa meg őket a püspök ostorral.“ Még talán ennél is enyhébbek Lászlónak különben statáriálisan szigorú törvényei: „aki pogány módra kutak mellett, avagy fának és forrásnak és kőnek ajándékot ajánl, akárki legyen egy ökörral bűnhődjék“. Azaz ugyanolyan büntetésben részesül, mint István törvényében a vasárnapi munkatiltalom megszegője. A büntetések szelídségét csak az tudja értékelni, aki tudja, hogy a tulajdon ellen elkövetett legcsekélyebb vétségek halállal vagy testcsonkítással toroltattak meg. Vájjon oly szívós lehetett-e a pogánysághoz mint valláshoz való ragaszkodás már a XI. században? Aligha, hiszen Kálmán törvényeiből még ezek az enyhe büntetések is kimaradtak, jeléül annak, hogy nem volt többé kire alkalmazni. Ami pedig a boszorkányokat illeti, azok már László idejében is csupán a prostituáltakkal egyező elbánásban részesültek, Kálmán pedig a hivatalos egyházi felfogás szellemében hallani sem akart létükről. A pogány hit természetes és nem erőszakos letűnésére vonatkozó negatív bizonyítékokon kívül pozitív tények is állnak rendelkezésünkre annak igazolására, hogy a keresztény hit a XI—XII. század fordulóján végleg meggyökeresedett s a magyarságnak meggyőződéssel vallott hite volt. S most adjuk át a szót egy idegen szer-

zetesnek, a valószínűleg francia származású Albericus-nak, Kálmán törvényei összeírójának: „Mert István király idejében, amidón is az ő egész népe barbár szokásokban sinlett volna, és mint tudatlan és erőszakkal való keresztyén, rugoldozék a szent vallás intő ösztökéje ellen, és a büntetés bosszuló vesszejét visszamardossa vala, szükség volt az egyházi fenyték erejére, hogy a hitetleneket megtérítse, a megtérteknek pedig a bűnön való bánat igazságát szolgáltatassa. De a mi nagy keresztyén királyunk, Kálmán, az ő galambi szelídségének tisztaságában és jeles tulajdonságainak minden ékességében, minekutána látta, hogy a felserdült hit immár a tökéletes isteni félelemnek erejébe öltözött volna, arra adta elméjét, hogy a törvény láncának kötelit bölcsen megtágítsa; méltatlannak tartván mintegy, hogy a törvény bosszújától való rettegés gyötörje a hitnek szabad akaratú bajnokát, kít a megismert igazság vallásától a halál árnyéka sem tántorítana el többé.“

A pogány múlthoz való harmonikus viszonyoknak tipikus szószólója II. Béla királynak egykori jegyzője, a XII. század „felvilágosodásának“ jellegzetes magyar képviselője. A magyar honfoglalás előadásában éppen úgy a gondviselés hőseinek állítja be a pogány fejedelmeket, mint a „szent királyokat“. Literátori önérettel beszél a parasztok csacska és hazug meséiről, de pogány mondákkal szövi át tudós racionalizmustól áthatott előadását és egy helyen szószerint idéz a pogány ősök honszerzéséről szóló, aligha keresztyén eredetű hősi éneket. Ez a helyzet a XIII. században sem változott. Az egyház új harcos katonái a domokosok voltak, azok, akik a magyarság keleten maradt pogány töredékeit felkeresték. Oly ellentétről tehát, mint aminőt a regény feltételez, forrásaink mit sem tudnak. Tudunk azonban arról, hogy a XIII. század embere a keresztyénséget végleges életformájának tekintette. IV. Béla egyik oklevelében olvasunk arról a testvérpárról, akiket a tatárok gyermekkorukban hurcoltak magukkal s akik felcseperedve az első kínálkozó alkalommal hazaszöktek. Mi hozta őket haza, ha nem keresztyén-emberi mivoltuk kiirthatatlan tudata?

A szaktudomány tudja, hogy a XI. századi történetünk nagy ellentétei nem vallási, nem „dogmatikai“ ellentétek, hanem dinasztikus és életstílustermészetűek, melyek a század végén egy archaikus ötvözetű keresztyén kultúrában olvadtak fel, éppen úgy ahogy ez a középkor folyamán mindenütt és minden népnél bekövetkezett. Történetileg és etnológiailag egyaránt téves volna a magyarság ősi hitét pozitív vallás értelemben felfogni és ebből oly ellentétre következtetni, ami csak tételes vallásoknál képzelhető el. A magyarság vallásában, annak henotheisztikus elemeiben megvolt a keresztyénséggel való összhang lehetősége. A mindeneket teremtő és kormányzó számára a keresztyén hit terjesztői nem vettek kölcsön semmiféle idegennyelvű szót, hanem azt az Isten ősi magyar szavával érzékeltették.

Ugyancsak a tatárjárással és előzményeivel foglalkozik Szántó Györgynek Babel Tornya (Dante, é. n.) című regénye is. Míg Tormay Cecilénél a kelet-nyugat probléma sajátos fogalmazása esztétikai célokat szolgál, mögötte világnézeti azonosulás az ábrázolt állapotokkal nem mutatkozik, addig Szántó György egész leplezetlenül érvényesíti

a múlt ábrázolásában a maga világnézetét. Műve így tipikus példája a múltba való felelőtlen kiruccánásnak, a „történetlen történeti regények“ divatos „műfajának“. Szerző szintén a XIII. századi magyarság világhelyzetét óhaajtja megvilágítani. A regény hőse egy magyar építő, aid a távoli Brüsszelben tanul és akit művészi álmai megvalósításának vágya hoz vissza keleti hazájába. De nemcsak a gótika álma az, mellyel János a Duna síkján megjelenik; egy különös hideg északi lányt hoz magával, akinek alakjában és szerepében a nyugat lényegét és szerepét kívánja jelképezni. E szimbolika jelentéséhez tudni szükséges, hogy a nyugat e leánya mielőtt Jánossal keletre ment, városának egy hírhedt csapszékében szolgálta ki a nem csupán ételreitalra odavetődőket. Nyugat rejtélyes leánya új hazájában nem tagadja meg előéletét és rövidesen Esztergom nőfaló ispánjának karjába szédül. János hűtlen feleségével együtt tagadja meg a nyugatot és annak hazájába plántált kultúráját. Mint Esztergom falainak építője elárulja a terveket a tatároknak, közéjük áll, tatár ruhát ölt és velük pusztítja végig az országot, hogy legvégül ködös vallásbölcseleti meggondolások után búcsút mondjon új barátainak és az építés széplelkű nosztalgiájában visszatérjen azokhoz, akiket elárult.

E zavaros koncepció sok lehetőséget nyújt szerzőnek arra, hogy egymással keveredő turanista, de ugyanakkor keleti mivoltát szégyenlő nézeteit feltáralja, kifejezést adjon a középkori vallásosság őszinteségében való kételkedésének, rosszalását éreztesse a demokráciaellenes magyar uralmi rendszerrel és annak nemzetiségi politikájával. Lássunk néhány szemelvényt: A tatárjárás előtti kor magyarja szerint a hunok és avarok „testvénemzeteink“, a magyar a „nagy mongol nép testvér-ága“. János a tatár ruhában „szabadabban lélegzett“ örült neki és úgy érezte, hogy mindig ilyet kellett volna hordania. De nemcsak a renegát építőmesternek vannak ilyen képzetek. Béla nádorán, Tomaj-nembeli Dénesen, a tatárbetörés egyik első áldozatán is ily furcsa emlékek hatalmasodnak el: „Ázsiai lankásokon sokszor evett álmában szalonnát stb.“ Julián barát, akit mi úgy ismertünk a történelemből, mint a hitterjesztés hősét, ködös vallásbölcseletévé alakul az író kezében. Midőn értesül, hogy a tatár sereg visszatakarodik hazájába, kiszökik Clissa várából és hozzájuk csatlakozik, mert „Ázsia hív, az a föld, ahonnan előjöttek az istenek, emberek és állatok.“ Szántónak szemelláthatólag rossz véleménye van a magyar középkor szociális és nemzetiségi szelleméről. Természetesen a XVI. századból visszavetített jobbágy fogalmával operál és nem tudja, hogy nálunk pl. soha nem volt *ius primae noctis*. Hatásosan jellemzi a tótság és a magyar urak viszonyát: „a kékszemű szálas embereknek nem is ötlött eszébe, hogy... fehér testű leányaikat ezeknek a magyar uraknak dédapái gázolták maguk alá.“ Feltett szándékunk ellenére, hogy apró tévedésekre nem vadászunk, lehetetlen szó nélkül elmenni Szántó történői ismereteinek felületessége mellett. Míg a többi íróknál legfeljebb erőszakolt és helytelen interpretációkkal találkozunk, addig Szántó regényéből az elemi tények nemismerése tűnik ki. II. Endre felesége, az Andechsiek tiszta német családjából származó Gertrud, szerző szerint „kövér olasz nő“, a gótikát a bizánci stílus előzi meg;

Kálmán, Tótország hercege, a felvidéki seregeket vezeti (Tótország t. i. a középkorban Szlavóniát jelenti) stb.

AZ EDDIG TÁRGYALT művek mind megegyeznek abban, hogy súlyos vagy súlyosnak vélt mondanivalóikat adják elő a történeti regény köntösében. Velük ellentétben Farkass Jenő kétkötetes Éda című regényében (Csokonai, é. n.) egy régebbi romantikus historizáló irány hívének mutatkozik s ez a különbség nem mindig az ő hátrányára üt ki az összehasonlításnál. Mesélni akar a múltból s bár ezt sokszor naív beállítások kíséretében cselekszi, műve nem csupán történet szemléletalkító hatása szempontjából bizonyul veszélytelennek, hanem érdekesebb, olvasmánynak is, mint pl. Szántó álmonumentális regénye. Az Árpádok ragyogó galériájából csodálatosképpen Kun László, ez a szerencsétlen Attila-paródia ragadta meg az író figyelmét s immár második regényében szenteli tollát annak, hogy tudományosan kétségtelenül beigazolt vádakkal szemben tisztára mossa. László e rehabilitása és a „mérgező vipera“ Édának naiv idealizálása egyaránt a Jókai nyomán induló romantikusnak mutatják az írókat.

A regények megbeszéléséből az olvasó könnyen gondolhat arra, hogy túlzott igényeket támasztunk a múltat megszólaltató írókkal szemben. Pedig a történetíró tisztában van azzal, hogy új megállapításokat nem innen kell várnia, tudja azt is, hogy az író egyben nem szaktudósa a történelemnek. Egyetlen egy dolgot vár el csupán, azt, hogy ragaszkodjék ahhoz, amit a korról mint pozitívumot tudunk és ehhez adja a művészi életrehívásnak azt a pluszát, melyet a tudomány embere talán érez, de a „wie es eigentlich gewesen“ normája alapján ki nem fejezhet.

Ezeket az igényeket a tárgyalt összefüggésben leginkább kielégíti Makkai Sándor Táltos királya (Genius, 1934). Makkai művén szemmel látható, hogy Hóman Bálint új középkor-előadásának hatása alatt keletkezett — ez a hatás különben a többi regényen is megfigyelhető, sőt középkori tárgyú regényeink nagy elszaporodása egyenesen összefüggésbe hozható Hóman nagy szintézisének megjelenésével, — Makkainál az olvasó az első lap' után megállapíthatja a világos és racionális vonalakkal dolgozó történetíró és a plasztikusan alakító művész szerencsés összetalálkozását. Makkai nem akar többet tudni a múltból annak hivatott bűváranál, nem kísérletezik „új“ megvilágításokkal és lemond a kétes értékű történet-filozófálgatásokról. A szaktudomány biztos irányítása mellett elkerüli természetesen a kelet-nyugat és erdélyi-magyar problémának azt a poláris-dialektikus szembeállítását is, mely Kós vagy Szántó regényét oly élettelené teszi. Mindezekről lemondva megpillantja az igazi történet-művészi feladatot: a kor életrekeltését az egyénben és az élet mindennapi dinamikájában egyaránt. A historikus csak elismeréssel hajolhat meg Makkai szinte látónoki emberábrázolása előtt. Az a néhány szó, melyben IV. Bélát élénk állítja, elég ahhoz, hogy ráismerjünk úgy, ahogy néha az interpretáció ritka közvetlen pillanataiban megjelenik előttünk: igen, így ülhetette meg a lovat, ilyenformán beszélhetett híveivel, ilyen lehetett komor királyi bánatában

és magánosságában. De ilyen kellett hogy legyen apja, jellembeli ellentéte és politikai ellenfele, II. Endre, az öreg király fiatal felesége és démoni jellemű nádora, Apodfia Dénes is.

A jellemalkotáson túl a mindennap történetisége is szóhoz jut a Táltos királyban. A társadalom forrongó erői, melyeket a tudomány csak általános mivoltukban ragadhat meg, egyéni sorsokhoz rögzítve, ritka elevenséggel mutatkoznak meg. De a székelyek életéből vett epizódok emberi derűje megmutatja az élet időtlen hullámszerűségét, azt, ami szükségképpen kiesik a tudós rostájából. Makkai a történeti poetica licentiának néhány klasszikus példáját szolgáltatja regényében. Legyen szabad egyet annak szemléltetésére említenünk, hogy a művész hogy magyaráz meg oly dolgokat közvetlenül olvasójának, amihez a fogalom emberének hosszú elméleti fejtegetésekre van szüksége: „A király ebben a pillanatban, mintegy önfeledten kinyújtotta a bal kezét. Amint ez a kéz a takarón pihent, Tomaj világosan láthatta rajta az Árpádok babonás hat ujját. A kisujj és a gyűrűsujj között nőtt ez a különös tizenegyedik, teljesen hasonló a kisujjhoz, de kemény, hegyes és görbe körömben végződött, akárcsak valami ragadozó madaré. Most eszébe villant, hogy a király rendesen mennyire titkolja ezt a furcsaságát és hogy néha mennyire félszeg emiatt a magatartása. Többször megfigyelte, hogy a tenyerébe görbítve tartja s összeszorítja felette ujjait, amiért balja nyomoréknak látszik az avatatlanok előtt. Bizonyára most is csak úgy történhetett, hogy gondolatainak hevében megfeledkezett magáról. Ennek a tizenegyedik ujjnak, mely ismét és ismét föltűnt az Árpád-család férfitagjainál, igen sok része volt abban, hogy valami félelmes és babonás tisztelet vette őket körül, amihez még hozzájárult zárkózott komorságuk fensége, szokatlan magasságú termetük és az a megnevezhetetlen mélabú, mely mint a leselkedő halál árnyéka folytonosan ott lebegett körülöttük.“

Egyetlen adatunk sincs erről a legendás testi tulajdonságról, de az ősi dinasztia kiválasztottságát és az alattvalókban élő hősi-mágikus tekintélyt találóbban jellemezni alig is lehetett volna. Makkai regénye csak egyetlen vonatkozásban kifogásolható: túlzott racionalizmusában. Hősei sokszor nagyon is tudják, hogy mi történik velük és körülöttük, nagyon is a dolgok felett bölcselkednek (néha kevésbé költőien), ami bizony nem adatik meg a történet árjában ösztönösen mozgó embernek.

E különböző értékű történeti regények áttekintése után úgy érezzük, hogy a magyar közvélemény történeti tudatának sorsát a hibák és fogyatkozások dacára sem szabad pesszimiztikusan megítélnünk. A történeti regény területén határozott tisztulás érezhető és e néhány őszinte szó is csupán ezt a célt kívánta szolgálni.

DEÉR JÓZSEF

TÉLI ÁLMAINK

MAGYARORSZÁG földrajzi fekvésénél fogva kétségtelenül arra hivatott, hogy főként korai gyümölcsöt termeljen. Amióta kontinentális, szélsőséges éghajlatát ismerjük, ezt az állítást közelebbről is megindokolhatjuk. A magyar földön a növényzet nemcsak egy, vagyis a téli pihenésre kényszerül, hanem a nyár is többnyire nyugalmi időt kényszerít növényeinkre. Ennek az a következménye, hogy a növényzet fő időszaka a tavasz, ekkor fejti ki nálunk a növényvilág legfőbb tevékenységét s mire a nyári forróság elkövetkezik, siet megérlelni a termést és a magot.

Ezzel szemben az Alpokban és Németországban a nyár nem ilyen meleg és száraz, ennél fogva a növényzet nyár folyamán is élénkebb tevékenységet fejthet ki, a virágzás nem következik be olyan rohamosan, mint nálunk s jobban eltolódhat a nyárba. A gyümölcs nem érkezik olyan hamar, sőt későn kezdődik az érési időszak s a lassabban érődő gyümölcs a teljes érettségi fokot gyakran már csak ősz végén vagy éppen télen éri el. Az Alpokban és Németországban tehát a kései gyümölcsöké a vezető szerep.

Az éghajlat természetesen nem változik olyan könnyen, mint az emberi gazdálkodás s így érthető, hogy a gyümölcsstermesztésben már régi századokra vonatkozólag is könnyen ki tudjuk mutatni, milyen nagy volt az ellentét Magyarország és Németország gazdaságában. Takáts Sándor sok érdekes adatot tett közzé a XVI. század magyar kertészkedéséből. Ha figyelmesen elolvassuk például azt, amit legolvasottabb munkájában, a török világról írt rajzaiban a magyar kertészkedésről közölt, lényegében véve korai gyümölcsök dicséretét találjuk benne. „I. Ferdinánd honosította meg azt az udvari szokást — írja Takáts —, hogy a legkoraibb, valamint a legfinomabb gyümölcs küldőjét kitüntette. Az ilyenről a XVI. században azt mondták, hogy elnyerte a pályát!“ Jó Takáts Sándorunk nem győz eleget csodálkozni, hogy ezt a „pályát“ többnyire magyarok nyerték el korai cseresznyével és más korai gyümölcsökkel. Aki némi jártassággal bír Magyarország növényföldrajzi ismeretében, semmit sem találhat ennél természetesebbnek és nyugodtan megállapítja, hogy kivételünk — divatosan szólva — már a XVI. században is a koraiakra szorított.

Mint látjuk, gyümölcskivitelünknek csak a formája volt más a XVI. században, csak főúri kertészkedők udvari ajándékozásaiban merült ki, de termelési lényege ugyanaz volt, mint napjainkban,

amikor óriási tömegekben termeljük a gyümölcsöt és vasúti kocsikban visszük nyugatra. Mert ma is csak a korai gyümölcsökkel vagyunk versenyképesek a világpiacon, ezért rúg ezer és ezer mázsára a kiszállított cseresznye, meggy, barack és őszibarack, ezért vásárolja össze a híres kecskeméti piacon a külföldi (nyugati) kereskedő a nyári almát, amely pedig sokkal hitványabb, mint a téli, nem is bírja nagyon jól a szállítást. De nyugaton, már t. i. Németországban, ekkor még nincs elég gyümölcs.

Tudjuk, Takáts Sándort nagyon könnyen elragadta a tolla és kurucos lelkesedése. Adataiból nem azt a következtetést vonta le, hogy a természet kijelölése folytán a magyar korai gyümölcs már a XVI. században is mindenkor elnyerte a „pályát“, hanem olyanokat, hogy „a XVI. században a kertészkedés bizonyos ágaiban nemcsak hogy hátrább nem voltunk a nyugati népeknél, hanem sok tekintetben felül is múltuk azokat; a gyümölcstermelés terén például egy ideig vezettünk“. Érthetetlen azonban még ilyen hév és lelkesedés mellett is, hogy állíthatta azokat, amelyeket a török gyümölcsökről és nyugatra vitt gyümölcsfajainkról írt. „A legkiválóbb török gyümölcsöket — állítja, de sehol sem bizonyítja kedves törökbarátságában — a mi közvetítésünk útján ismerte meg a Nyugat. Akadt sokféle magyar gyümölcs, amelyet egész Európa ismert s elfogadott... Sok alma- és körtefajunk eljutott nyugatra s onnét később idegen néven került vissza hozzánk.“ Mindez úgy hangzik, mint egy régi boldog magyar paradicsom legendája, baj csak az, hogy Takáts egyetlen szóval sem bizonyítja s valóban bizony mi soha semmiféle török gyümölcsöt nem közvetítettünk nyugatra, de az sem felel meg a tényeknek, hogy egyetlen alma- vagy körtefajtadtunk volna a Nyugatnak.

Ennek éppen az ellenkezője az igaz. Az, hogy kései gyümölcsökkel már a régi századokban is az a bizonyos Nyugat látott el bennünket, fajtákkal is, terméssel is. Így volt ez már a XVI. században is, így van ez ma is. Alább majd részletesen látni fogjuk, hogy legelterjedtebb téli almafajtáink német eredetűek s ma is Nyugatról hozzuk a téli almákat. Aki járatos valamennyire gyümölcskereskedehnk statisztikájában, jól tudja, hogy a kivitel és a behozatal mérlege más nyáron és más télen. Nyáron óriási mértékben felülmúlja kivitelünk a behozatalt, télen azonban megfordul a helyzet s a behozatal múlja felül a kivitelt. Miért, nem nehéz kitalálni. Azért, mert Magyarország korai gyümölcs termelésére rendeltetett, az a bizonyos Nyugat pedig, amely itt mindenkor csak Közép-Európát jelent, kései gyümölcsöt természet a természet örök rendeltetésénél fogva. Nem nemzeti érdem, hanem természeti, földrajzi helyzet dolga ez. De éppen ezért nagyon tanulságos a jövő tekintetében is.

Ha a fontieket megállapítottuk és tisztában vagyunk a magyar gyümölcstermesztésnek azzal a lényeges jellemvonásával, hogy éghajlati okokból ez az ország nem való általánosságban téli gyümölcs termesztésére, annál inkább fogjuk méltányolni tudni azt az igyekezetét, hogy a gyümölcskedvelő magyarok már a régi századokban is igyekeztek a legjobb és leghíresebb nyugati, főként német almákat megszerezni és a magyar földön is olyan vidékeket találni, ahol téli almákat

termelhessenek. Ez éghajlati okok miatt éppen olyan nehéz feladat volt a régi századokban, mint a mi korunkban. De a régi századok magyarjai is értettek hozzá, miként lehet kijátszani a nagy természetet s téli almát természeteni Magyarországon, ugyanígy értik ezt a fogást az újabb idők magyarjai is, ennek következtében — úgy mint hajdan — ma is legalább házi, vagyis ma már hazai használatra mégis természetünk valamennyi téli almát s hogy minőségben sem utolsót, ha nem is nyugati kivitelre valót, a szakember is szerényen elismeri.

Közönségünk aránylag kevésbé érdeklődik a gyümölcsfajták iránt s csak legújabbán kezdjük hallani a közönség ajkáról a gyümölcsfajták nevei után az érdeklődést. Legfeltűnőbb ez a téli almafajták iránt. Egyes almafajták neve, mint a Masáncki és a Jonathán most már közszájon forog. Azt vélem tehát, nem végzek felesleges munkát, ha az olvasót meghívom egy sétára — mondjuk akár a vásárcsarnokba, akár valamelyik nagy gyümölcskereskedésbe, — hogy ott a magyar kereskedelem és kertészet legkedveltebb és legelterjedtebb téli almafajtáit sorra bemutathassam. Ilyen kirándulást semmiesetre sem szabad valami komoly pomológiai tanulmányútnak tekinteni, hanem csak inkább szellemi szórakozásnak. Aki komolyan érdeklődik a gyümölcsfajták iránt, ne a fővárosi kereskedések kirakatában kezdje el a pomológiát, hanem vidéken a gyümölcskertekben. De erre nincs okvetlenül szüksége a gyümölcsvásárlónak, a nagyközönségnek s én most csak azt szeretném elérni, hogy felkeltsem az olvasóban az érdeklődést az iránt, tudja meg, hogy mit vesz, amikor valamelyik kereskedésben ilyen vagy olyan téli almát vásárol.

AZT HISZEM, leghelyesebb, ha szemlénket a Masáncki almával kezdjük. Nem azért, mert nagyon különös neve van, hanem mert kétségtelenül a legnagyobb mennyiségben fogyasztott téli almánk. Pedig, mint mindjárt látni fogjuk, a legkifejezettebb német alma, melyet nálunk ma is csak az ország nyugati szélén ültetnek, ajánlják még a Cserhát északi felébe is, de a sok ajánlás után is kevés fája van az országban s télen vagónszámra hozzák az országba Ausztria szomszédos vidékeiről. Honnan ez a nagy idegenkedés a Masáncki alma fájától, amikor pedig a gyümölcs legkedveltebb téli tömegalmánk? Bizony éppen nem német eredete adja meg e kérdésre a magyarázatot, hanem az a körülmény, hogy „noha éltes korában roppant nagy és izmos fává növekszik — miként Entz írja —, mindamellet fiatalágában vajmi bajosan fejlődik. Igazság szerint csemetéinek mindig dupla áruaknak kellene lenni, mert miglen ezek akkorára növekszenek, hogy őket a faiskolából kiültetni lehessen, éppen még egyszer annyi időt kívánnak, mint az almának többi válfajai“. Vagyis a Masáncki alma fája lassan fejlődik és későn terem. Ahol a hagyományok és az éghajlat kedveznek neki, ott fenntartják, de új helyre betelepíteni nagyon nehéz.

A Masáncki alma először a XVI. században tűnt fel az irodalomban. Valerius Cordus, aki 1544-ben 29 éves korában halt meg, nagyon érdekes munkát írt a növényekről, amelyben a németek az első pomológiai értekezésüket találták meg. Cordus ugyanolyan néven írja le

almánkat, mint a németek ma is nevezik; Németországban ugyanis ennek az almának Borsdorfer, az újabb, tudományosabb pomológiai irodalomban Edelhorsdorfer a neve. Ez a Borsdorf szászországi falu Meissen mellett, ma is sok Masáncki almát termeszt. Van különben azon a vidéken még egy Borsdorf és pedig Lipcse mellett, s mikor az Edelhorsdorfer irodalma megnövekedett, a német pomológusok vitát kezdtek, melyik a Masáncki alma hazája. Természetesen ez a vita is meddőnek bizonyult, mert az Edelhorsdorfer Meissen és Lipcse között az egész területen minden gyümölcskertben régi századok óta nagyon gyakori.

A hivatásos pomológiai irodalom sohasem vonta kétségbe a Masáncki alma német eredetét. Nemcsak a németek tartják Németország büszkeségének, hanem André Leroy, a kiváló francia pomológus is azt írja róla: „c'est la pomme préférée des Allemands“. Hogy Magyarországra hogy jutott el a Borsdorfer alma s miért nevezik itt Masánckinak, megmagyarázza Lippai János híres Pozsonyi kertjének harmadik részében, a Gyümölcsöskertben, amely 1667-ben látott napvilágot. „Mesinki avagy Majner alma, mivel Misniából származott. Ide mihozzánk Csehországból és Morvából; igen jó édes leves alma, nemigen nagy, egyfelől sárga, eláll alkalmas ideig, melyet is nagyra becsülnek.“ Tehát a XVII. században még Mesinld volt a Masáncki neve s ebben könnyű felismerni Meissen középkori latin Misnia nevét és a cseh közvetítést. Úgy látszik, a Masáncki Rudolf császár idejében lehetett Csehországban divatos almává s az ő korában terjedhetett szét Csehországból Ausztriába és Magyarországra, ahol azonban mindig csak a nyugati határvidéken foglalkoztak vele a kertekben. Pozsonyban különösen kedvelték s még a múlt század közepén is ezt írhatta Entz Ferenc: „Aki valamikor Pozsony vidékén élt, annak bizonyosan eszébe jutnak azon óriási almafák, melyek számos puttonyszámra termik e gyönyörű almát s közönségesen áldásuk terhe alatt gömvedeznek.“ Talán érdekes megjegyezni, hogy nemcsak mi nevezük meissenai almának, hanem a belgák és az angolok is, bár inkább csak irodalmilag ismerik, Reinette de Misnie néven különböztetik.

Mint látjuk, a Masáncki alma kezdettől, vagyis a XVI. századtól fogva nyugati behozatali cikk. Akik mindent Magyarországon akarnak előállítani, az önellátás moderm rajongói, nem szívesen látják ezt az almaimportot. Melyik a helyesebb, behozni a Masáncki almát vagy itthon termelni, nem vitatom, csak utóbbiak számára idelfűzöm Bereczki Máténak a múlt század 70-es éveiben írt sorait a Masáncki almáról:

„Világszerte el van terjedve, noha nem oly mértékben, mint megérdemelné. A jelennek élő s az utódokkal mit sem törődő emberek önzése vet leginkább gátat nagyobb mérvű elterjedésének. A faiskola-tulajdonosok kevés mennyiségben szaporítják, mert több időbe kerül csemetéinek fölnevelése, mint más, bujábbban növeő fajoké, a gyümölcsöst vagy kertet alapítók nem ültetik, mert későn, 10—15-ik évében szokott csak termőre fordulni s így rögtön nem vehetik hasznát oly mérvben mint más, korán érő fajtáknak. Aki azonban önzetlen lelkével unokái jövődjére szeret gondolni, ha figyelembe veszi, hogy a Masáncki-alma fája 200 évig is élél s 40-ik évtől kezdve folyvást gazdagon terem, bizonyára ültetni, szaporítani s megérdemlett pártfogásban

fogja azt részesíteni, kivált azon esetben, ha a Masáncki-alma fájának kedvező agyagos talajjal rendelkezik. Bezzeg a csehek és tirolok hasznát veszik most, hogy apáik nem voltak önzők s hegy es-völgy es hazájukat Masáncki-almafával árasztották el, hány ezer meg ezer forintot zsebelnek el Masáncki-almájukért csak Magyarországból is évenként! Ezen elvitt száz meg ezer forintokban apáink önzését vagy tudatlanságát fizettetik meg most velünk. Ültessünk minél több Masáncki-almafát s ne engedjük, hogy unokáinkat is megfizetessék a mi önzésünkért!“

Most körülbelül abban a korban élünk, amely Bereczki unokáinak kora, valami sok Masáncki almánk még sincs. Vájjon tényleg önzés és tudatlanság az oka? Azt hiszem, joggal gondolhatunk arra is, amit a magyar klímáról és gyümölcsstermesztés általános jelleméről cikkem bevezetésében elmondtam.

Án^de akár így, akár úgy, annyi mindenesetre kétségtelen, hogy legelterjedtebb és immár majdnem négy évszázada közkedvelt téli almánk nyugati, sőt kifejezetten német eredetű. S ebben a Masáncki alma nem áll magában a magyarországi téli almák közt, hanem több, ha minőségben nem is, de mennyiségben vele vetekedő párja van. A régiekkel, amelyekért csak őseink lelkesedtek a XVIII. század végéig, mint például a Paszomány almával — Goldzeug-Apfel, Aranyszövet és Aranykelméjű alma — vagy a Periingerrel, amelynek a hivatalos német pomológiai irodalomban olyanféle megfelelőit jegyezték fel, mint a Berlinger és a Bärwinkler, nem akarok itt foglalkozni, hanem csak azzal a kettővel, amely ma is tömegesen árult és fogyasztott téli almánk, vagyis a Török Bálinttal és a Pogácsaalmmával.

És mindjárt itt ki kell mondanom, hogy ezzel a pomológiai T ö r ö k B á l i n t t a l, illetve magyarságával baj, sőt igen nagy baj van, hiába akarta róla egyik újabb pomológiai írónk elhíttetni, hogy „II. Rákóczi Ferenc generálisa nevéen áll“. Nem áll biz ez szegény sem II. Rákóczi egyik generálisa nevéen sem, még csak Ferdinánd, majd János király ama hívének nevéen sem, aki végül a konstantinápolyi Héttoronyban fejezte be kalandos életét. Csak olyan mesebeli Török Bálint ez, aki akaratán kívül vedlett magyarrá eredeti német Türkischer Weinling mivoltából azoknak a magyaroknak ajkán, akik nem foglalkoznak a magyar történelemmel és akiknek számára hiába alkotta meg a hivatalos szótárkészítő a b o r í z ú a l m a kifejezést.

Ennek az almának a neve is Valerius Cordus munkájában bukkan fel először a XVI. század első felében és pedig Weinsürchen alakban. Cordus azt írja, hogy különösen Hessenben gyakori. Vagy félszázad múlva egy svájci botanikus, Jan Bauhin, 'Weinling (Pomum vinosum) néven ismerteti 1598-ban megjelent növénytanában. Cordus is, Bauhin is fehér- vagyis sárgaszínű almát írtak le e néven. A XVIII. század végén kezdik használni a borizú almának a hivatalos német pomológiai irodalomban elfogadott Stettiner nevét s ekkor különböztetik meg a zöld, sárga és piros Stettinger változatokat. A Piros stettiniről ezt olvassuk Diel pomológiai munkájában 1799-ben: „es gibt vielleicht keinen Apfel, der in ganz Deutschland so allgemein bekannt ist, als der Rothe Stettiner“. A francia pomológusok is német almának tekintik.

Magyarban Fabricius Balázs szójegyzékének Pomum vinaceum, Borizú alma szópárja minden bizonnyal almánk első neve. Fabricius

szójegyzéke Bauhin korában keletkezett. Sajátságos módon Fabricius magyarosítása nem talált visszhangra, később is csak a szótárak emlegetik a borizú almát. Lippai János, aki a nép szájáról szedte össze a XVII. század magyar gyümölcsneveit. Baling alma néven különbözteti és már mind a piros, mind a sárga változatát ismeri. „Baling alma kétféle: egyik nagyobb, kinek fele szép piros, fele sárga, édes borizú, újig is szépen eláll; a második apróbb, sárga és csak néhány veres, savanyú, ez is igen sokáig eltart.“ A Piros balingot csak a XIX. század közepén kezdték Török Bálint néven különböztetni, pomológusaink közül, azt hiszem, Entz Ferenc használja először ezt a nevet, de ugyanó közli németes Türkischer Weinling alakban is.

Hogy a magyar baling, majd később bálint s végül Török Bálint a német Weinling népetimológiai alakváltozata, Kúnos Ignác mutatta ki s a hivatalos magyar nyelvészet is így tartja. A török jelző természetesen csak színe alapján ragadt a Piros stettini almára, egyéb kapcsolata nincs semmiféle törökkel. Hogy a népetimológiai elmélet helyes-e, nem vitatom, de nagyon sejttem, hogy a Török Bálint magának Bntznek magyarosítása, mindenestre példát már talált rá. Ugyanis Urbanek Ferenc, előbb majtényi plébános, majd pozsonyi kanonok, a modern magyar pomológia egyik úttörője így nevezte el a Bozman almát Pázmán Péterről. Ez az alma — írja Kovács József — „Urbanek kanonok úr szerint a felső tótajkú megyékben Bozman név alatt ismeretes és nagyban terjesztik, egyszersmind jövedelmes kiviteli cikk. Ugyanó nevezte el a nagyhírű érsekbíbornok nevével.“ A nagy név azonban nem segített az almán, nem lett soha közkedvelté.

Harmadik német almánk a P o g á c s a a l m a . Ez talán még a Török Bálintnál is kedveltebb a nép körében, kivált az Alföldön, ahol a homoktalajon nagyszerűen bevált. Mennyire kedveli a magyar nép az Alföldön, találóan jellemzi Entz Ferenc, aki a múlt század ötvenes éveiben pogácsaalmaival megrakott kofát kezdett faggatni a piacon, hogy mi a neve almájának. „Nohát Pogácsa alma, hisz ha Pogácsa-alma nem volna, alma sem volna, feleié hetykén a menyecske, a körül levő vásárosok pedig ebbeli járatlanságomon gúnyosan mosolyogtak. Tehát csak a Pogácsa alma az, mi népünk közt alma fogalma alatt ismeretes leginkább, a többi mind zérus előtte.“

Ámde mégis tény, hogy a Pogácsa alma név csak a XIX. században jelentkezik irodalmunkban, a régiek mit sem tudnak róla. Nem ismerték volna? Bizony nagyon jól ismerték, csak más néven nevezték. Hogy mi volt Fabricius Balázs Keregeded almája, nehéz lenne biztosra megmondani, de Kresznerics Ferenc 1831-ben megjelent Magyar szótára a tanúm, hogy ebben az időben a magyarok a Malum orbiculatum alatt többé már nem Keregeded, hanem Pogácsa almát értettek. Közben azonban még ott van Lippai Gyümölcsös-kertje. Mikor először néztem át, meglepett, hogy nem ismeri sem az egyik, sem a másik almanevet. Csak hosszas kutatás után sikerült megállapítanom, hogy Lippai korában és Pozsonyban ezt az almát M é t e t a l m á n a k nevezték. Lippai nem volt jó véleményvel róla, azt írja, hogy Métet almát akkor terem az almafa, ha fűzfába oltják. Valószínűleg éppen ezért röviden végez vele, csak annyit közöl róla, hogy „nyári

és teelő, édes, fejbélű“. Hogy mi ez a titokzatos Météet szavunk, Rresznerics szótára segítségével sikerült tisztáznom, Kresznerics szerint ugyanis a Météet alma Métélt alma s ez pedig Cémás alma, latinul Pomum striatum. A titokzatos mét valami dunántúli tájszó lehet, Kresznerics szerint halászháló neme.

Ennyi elég ahhoz, hogy a Métélt almában felismerjük a német Streifling magyar fordítását. A német pomológusok Echter Winterstreifling néven ismerik a mi Pogácsa almánkat s először a már említett Bauhin közölte ezt a nevet Streimling alakjában 1598-ban. A Streimling és változatai, például Sträumling, még a XVIII. század hivatalos német pomológiájában is használatosak voltak. A német szerzők azt állítják, hogy ez az almafajta is német eredetű, amit nincs okunk kétségbe vonni, bár a Pogácsa alma délszláv eredetű név s Horvátországban és Stájerben is ezen a néven ismerik.

A fentiekben bemutatott három legközönségesebb téli almánk közül minőségre első helyen említendő a Masáncki alma, amelyet a pomológiai rendszertan a renettek közé sorol, bár külön osztályba választ, amelyet Borsdorfí renettek néven ismerünk. Kétségtelen, hogy a válogatott Masáncki kitűnő alma. Már a másik kettőről ezt nem mondhatjuk. Ezek ma már le is szorultak a szegényebb néposztályok kedvenceivé, kivált a Pogácsa alma, amely kesernyés mellékizével csak ott tud magának nagyobb szerepet biztosítani, ahol az almát nem nyersen fogyasztják. Ezért rétesalma.

NEM HISZEM, hogy okos lenne tusakodni ezeknek az almáknak német volta ellen. Igaz ugyan, hogy végeredményben almáinkat nagyon kevés kivétellel Nyugat-Ázsiából kell származtatnunk, de az is igaz, hogy sok újfajta keletkezett európai földön s legfőként abban, hogy mely nép milyen almafajta kedvelt meg és terjesztett el nagyobb mértékben, olyan jellegzetességet kell látnunk, amely földrajzi és néprajzi megkülönböztetést jogossá tesz. Ezért mondhatjuk a fentebb ismertetett almákról, hogy német almák. A név maga még nem indokol ilyesmit. Erre legjobb példák a b ő r a l m á k . Kétségtelen, hogy a bőralmák nevét a német Lederapfelből fordítottuk, és pedig a múlt században. Bőralmának a németek különféle almafajtaikat neveznek, amelyek azonban megegyeznek abban, hogy héjuk szürkebama az elparásodott felülettől. A rendszerben külön csoportja a renetteknek ez a jellegzetes almaosztály. Csak a németek nevezik így ezeket az almákat, a franciák szürke almáknak hívják a bőralmákat, a régebbi és a hivatalos magyar pomológiai irodalomban is k o r m o s - a l m á k n a k mondják. Fabricius Balázs a XVI. században még Mohos és Sömör nevű almát közölte e nevek helyén, hogy ezek használt vagy csak csinált nevek, nem tudom. Lippai ismeri a Kormos almát és említ egy olasz eredetű nevet, a Bonabruttya almát, amely jelentése szerint buoni e brutti (csúnya, de jó) s még a múlt században is feljegyezték nálunk Puruttya alakban. Bőralma néven a következő fajtaikat árulják nálunk: Kormos kurtaszárú, Kórodai renett, Francia kormos renett, Kanadai kormos renett és Magyar kormos renett. A fővárosi kereskedésekben most többnyire a Kanadai renett

képviseli a bőralmákat, amelyet azonban francia almának tartanak, a kanadai nevet csak reklám céljából adták neki. A bőralmákkal különben tovább nem is foglalkozunk, mert mint már Bereczki megírta: „A rozsdáságot sohasem lehet a téli almáknál a jó tulajdonságok közé sorozni, mert az ilyen almák rendszerint igen hajlandók a fonnyadásra.“ A bőralma nevet Villási Pál akarta meghonosítani a hivatalos magyar pomológiában, eddig azonban csak népies almanévnek szokták tekinteni.

A német almák, mint láttuk, főként tömegalmák. A múlt század nem tudta ugyan nagy elterjedésüket meggátolni, de két tekintetben is igyekezett a magyar pomológiát új fajtákkal gazdagítani: egyrészt felkutatni törekedett a magyarországi tájfajtákat, amelyek mindaddig szűk körre szorultak vissza, másrészt Nyugat-Európából és Amerikából behozta a legkiválóbb fajtákat, amelyeknek alapjait főként XIV. Lajos udvari gyümölcskertészete vetette meg.

A magyar földön a múlt században felkutatott almafajták közül első helyen kell kiemelnünk a Batul almát. Ezt nemcsak szépsége, íze és tartóssága indokolják, hanem főként kereskedelmi értéke: az egyetlen a magyar almák közt, amely felvehette a versenyt a német almákkal s ma már a fővárosi gyümölcskereskedésekben a Masáncki elsőségét fenyegeti a téli tömegalmák közt. Fehéreszöld, később szalmasárga alapszínén a nap ragyogó piros foltot csal elő a sugarainak fordított oldalán s ezért egyesek szeretik költőileg Mosolygó batulnak nevezni.

Hol rejtőzött régebben ez a pompás almánk? Annyit tudunk róla, hogy — mint Bereczki írja — „hazája Erdély s különösen a Szászföld, hol régóta nagyban el van terjedve“. Ennek megfelelően, hogy először nem ma is használt Batul, hanem Batullen alma néven bukkant fel. Később és pedig 1900-ban, Molnár István az oláh nyelvből akarta levezetni a nevét: „Neve állítólag a pátul szóból ered, ami oláhul boglya- vagy kalangyafeneket jelent. Pince híjján ugyanis az oláhok ezt az almát őszkor a szénaboglya fenekére teszik s befödik, tavasszal pedig eltakarítván a szénát, a szépen megsárgult almát értékesítik.“ Azonban, mint említettük, felfedezői semmit sem tudnak az alma oláh kapcsolatairól. A magyar pomológia fellendülésének idején Nagy Ferenc, majd Belke Tivadar 1860-ban Németországba Edward Lucas pomológus szaktekintélynek küldtek néhány példányt ebből az almából s Lucas még ugyanazon évben leírta az új almafajtát, majd nagy gyűjteményes munkájában is ismertette. Egyetlen almafajtánk, amelyet a francia pomológia is leírásra méltatott. A világháború után a csonkaországban is felkarolták s nagyon jól bevált.

Nagy híre volt a múlt század második felében a S ó v á r i a l m á n a k . A név már a múlt század elején felbukkant irodalmunkban, de sokáig csak mint kereskedelmi áru neve szerepelt. Később valósággal a magyar alma képviselőjének tekintették. Bereczki írja: „Akarja, nem akarja, Magyarországon mindenkinek ismernie kell a S ó v á r i almát. Kárpátoktól Adriáig annyit emlegetik ezt, hogy, akinek füle van, mihelyt gagyogni kezd, talán a S ó v á r i alma az a szó, amit a tata és mama szó után ki tud először gagyogni. Ha értenők a madámyelvet, még arra

is rájönnék talán, hogy nálunk a verebek is szélére a Sóvári almáról csiripelnek.“ Bereczki pomológiai tekintetben tanulmányozta a Sóvári alma kérdését s megállapította, hogy különféle fajtákat neveznek ezen a néven, amelyek közül az értékesebbeket kiválasztotta és leírta. Így alapozta meg a Nemes sóvári alma hírnevét, amelynek hazája valószínűleg Abaúj megye. Érdekes, hogy Bereczki kérésére Szontágh Pál képviselő a sáosmegyei Sóváron puhatolózva ez alma eredetéről, kiderült, hogy a sóváriak „mit sem tudnak a Sóvári almáról“. A mai nemzedék már elfeledte a Sóvári alma nagy hírét s csak kevés látható belőle a kereskedésekben.

A következő két magyar almafajtát azért kell ismertetnem, mert egyesek velük akarták és akarják még napjainkban is megoldani az alföldi téli alma problémáját.

Egyik a Magyar rozmaring alma, amelyet Bazalicza Mátyás a múlt század negyvenes éveiben fedezett fel Trencsén vármegyében, ahol hogy nagy a múltja a gyümölcstermesztésnek, bizonyítja, hogy már Lippai is leírja a Tót piros almát és a Mosóci körtét. A rozmaringalmák közül híresek a tiroliak, a Magyar rozmaring almának később Entz Ferenc, majd Bereczki is jó hírét terjesztette, sőt Bereczki idővel az Entz-féle rozmaringot különböztette meg, majd az Alföldön a tartósabb Húsvéti rozmaringot választották ki régi rozmaringjainkból s ezt a húsvétig eltartható almát ajánlják most jó alföldi téli almának. Eddig kevés eredménnyel! Talán azért, mert a rozmaringalmák rendkívül zamatosak ugyan, de külsejük egyáltalában nem biztató.

Másik Alföldre ajánlott téli almánkat Tamásy Károly írta le 1880-ban, majd Bereczki Máté igyekezett az Alföldön elterjeszteni. Hazája Debrecen és Heves megye s a pomológiában a Simonffy piros alma nevet kapta, de korántsem azért, mintha a debreceni Simonffy-családnak valami szerepe lenne az alma körül. Bereczki így ajánlotta nagy pomológiai munkájában: „Alföldi mostoha viszonyaink közé talán egyetlenegy almafajta sem illik annyira, mint a Simonffy pirosalma, melynek itt egyetlenegy kertből sem volna szabad hiányoznia“. Napjainkban is szorgalmasan ajánlják, de eddig nem juthatott odáig, hogy a fővárosi piacot meg tudta volna hódítani.

A felsoroltakon kívül hosszú sora van még a magyar földről leírt almafajtáknak, amelyeket Bereczki nagy szenvedéllyel kutatót fel és ismertetett. Nevükkel azonban nem fárasztom az olvasót, mert a többi még a pomológusok érdeklődését sem tudta komolyabban felkelteni. Úgy látszik, a magyarföldi almafajták mérlege ma már felállítható s kimondhatjuk, hogy piaci áru csak a Batul-almából lett.

Régi pomológusaink nagy idealizmusát, amellyel a magyar almafajtákat kutatták, csak akkor méltányolhatjuk teljes mértékben, ha arra gondolunk, hogy ugyanebben az időben, vagyis a múlt században már hódító útra indultak szerte a világban a leghíresebb és legpompásabb nyugateurópai, majd amerikai almafajták is, amelyek a sok évszázados francia udvari kultúra végső termékei a gyümölcskertészetben. Nálunk a múlt század elején tűnnek fel ezek a fajták, bár előbb inkább csak a főúri kertekben mint ritkaságok, csak nevük terjed és kelt hódolatot az idegen csengéssel, így a kalvill, parmén, renett stb.

A nyugateurópai almák közül a múlt században a Téli arany parmén volt a legdivatosabb és legkiválóbb. A parméneknek Franciaországban messze a középkorba követhető múltjuk van, már a XIII. században oklevelek emlegetik ott a parménalmákat. Nagyon korán elterjedtek a parmének Angliában is és a Téli arany parmén ebből az angol törzsből származik. Az első adatok a múlt század legelejéről valók, tehát ekkor nevelték és kezdték elterjeszteni. Nincs az a dicsőítő jelző, amelyet el ne nyert volna, ahol megjelent. Már a német Diel King of the Pippins néven kapta nálunk is minden pomológusunk az almák királyának nevezte. Bizonyos mértékig népszerű nevet is kapott nálunk, közönségesen ugyanis már régóta Arany renettek nevezik s ma is így látjuk nevét a fővárosi kereskedésekben. A múlt század 60-as éveiben már annyira megkedvelték és megszokták, hogy a magyarság szinte a magáénak tekintette. Oberdick írja a nagy német pomológiai rendszertani szakmunkában, hogy 1867-ben Glocker főkeretész Enyingről két Téli arany parmén gyűjteményt állított ki a németországi Reutlingenben, a német pomológia egyik központjában, az egyiket Podmanitzky aranyrenettje, a másikat Magyar aranyrenett néven, „welche letzte als echte ungarische Nationalfrucht bezeichnet war“. Még Bereczki is, úgymint Entz, azt írja, hogy „ne legyen hazánkban egyetlen falu, egyetlen birtokrész, honnan a Téli arany parmén almafa hiányozzék“, mégis századunkban rohamosan megcsökkent ennek az almának a hírneve és a térfoglalása. A magyarázat pedig az, hogy fája gyenge növésű, betegségekre hajlamos. E sorok írója szerény katonája volt annak a hadjáratnak, amelyet a magyar szakemberek a vértetű ellen vívtak századunk első és második tizedében s amely főként a Téli arany parmén, a vértetű legkedveltebb áldozatának megmentésére irányult. A harcban a Téli arany parmén bukott el, kénytelen volt átadni helyét más, erősebb fajt almák.

Természetesen már a Téli arany parménnel egyidőben sok más nyugateurópai, francia, hollandi, belga és angol almafajta vándorolt az országba, ezek közül azonban egy sem tudott olyan szerepet biztosítani magának, mint a parmének, vagy renettek királya. Kisebb mennyiségben azonban látható a kereskedésekben például a Casseli nagy renett, a Csillagos renett, a Baumann-renett stb. A jövő, vagyis a mi korunk, egy amerikai almának volt fenntartva, a Jonathán, amely szintén a renettek közé tartozik, és pedig a legszebb piros renettek közé. A Jonathán már a múlt század 20-as éveiben felbukkant az amerikai pomológiai irodalomban. Eredete New York államban fekvő Kingston melletti egyik farmra vezethető vissza, amelyen Philipp Rick gazdálkodott. Rick egyik ismerőse, Jonathan Hasbrouck fedezte fel a farmon az új almát s megküldte J. Buel bírónak, aki 1826-ban megjelent cikkében Hasbrouck tiszteletére Jonathán néven ismertette meg a pomológusokkal. Amerikában is csak akkor fordult nagyobb mértékben a figyelem erre az almára, mikor a nyugati államokban megindult a század vége felé a minőségi gyümölcs tömegtermelése. New York állam területén ma is csak szórványosan látható, ellenben a nyugati államokban néhány más kiváló fajtaival együtt óriási mennyiségben termesztik.

Európában még a 70-es és 80-as években is inkább pomológiai különlegesség volt. Magyarországon is ezekben az időkben jelent meg és kezdett terjedni. Bereczki 1882-ben ezt írja róla: „Újdonság létére már hazánkban is el van néhol terjedve. Oltóvesszejét 1876-ban kaptam Lekehalmáról“. Ki hallott nálunk a Jonathánról a világháború előtt? Csak a pomológusok. Ma pedig egész télen óriási tömegekben piroslanak a gyönyörű almák s ha nem is mind hazai termelés, mégis sokkal több érik már a magyar földön, mint közönségesen vélik.

A Jonathánnal tulajdonképpen szemlénk végére értünk. S ha most az olvasó végiggondol azon, amit eddig olvasott, azt hiszem a csalódás érzete fogja el. Csalódva gondol bizonyára arra, hogy cikkemben nem talált szubjektív szimpátianyilatkozatokat a magyar almák mellett, mint a mi pomológiai munkáinkban többnyire divatos. Talán megbocsátja ezt a hibámat, ha emlékezetébe idézem, hogy csak a fogyasztó szempontjából akartam elmondani egyetmást legelterjedtebb kereskedelmi almafajtáinkról. Én s úgy tudom, a kereskedők is, nem szeretjük a romantikát s nem látjuk a magyar pomológia feladatának olyanféle hírek terjesztését, hogy a Téli fehér kalvill „Kecskemét vidékén vad-alanyon kiválóan fejlődik s innen viszik a kereskedők Meránba s onnan mint meráni fehér kalvillt szállítják mindenfelé, még hozzánk is!“ E sorok írója szoros ismeretséget köthetett a meráni klímával és a meráni kalvill-kertekkel s bizony még napjainkban sem merné összehasonlítani a meráni almatermesztést a kecskemétiével, kivált mikor jól tudja, hogy a meráni klímát nem lehet elhozni Kecskemétre, hacsak nem üvegházba. Amit nálunk és a fővárosban is kalvill almának neveznek, korántsem a Téli fehér kalvill, minden almáknak ez a legkényesebbike és legdrágábbika, hanem egy angol alma, a *L o n d o n i p e p i n*, amelyen kívül a bordás almák közül még az amerikai Sárga szépvirágú alma kezd tért hódítani, sőt ennek már „népies“ neve is van, a *J e l o v a*, amelyet amerikai Yellow Belle flower neve nyomán kapott s amelyről valamely lelkes almabarátnk majd néhány évtized múlva különös dolgokat süthet ki.

A másik csalódás talán kellemesebb lesz. Az t. i., hogy a pomológia valójában nem olyan nehéz tudomány, hogy a vásárló városi ember meg ne tanulhasson belőle könnyűszerrel annyit, amennyi kell ahhoz, hogy a kereskedésekben ne álljon tanácstalanul az almahalmazok előtt és — mondjuk a fehér asztalnál — ne használhasson helyesen valamely almafajta nevet.

FALUMUNKA A PRO CHRISTO DIÁKOK HÁZÁBAN

A MAGYAR IFJÚSÁGOT ma annyira érdeklő falumunkának iskolapéldáját különös módon Románia szolgáltatja, ahol a bukaresti egyetem egyik tanára, Gusti professzor szociológiai, etikai, politikai szemináriumának tagjaival rendszeres kiszállásokat végez a román falvakba. A szeminárium tagjai Románia minden részéből, főleg faluról származó egyetemi hallgatók és diplomások, akik távol állanak a szélsőséges ifjúsági szervezetektől. Céljuk a szociológia elméleti tanításait a gyakorlat megvilágításában látni és a román falut, mint a román társadalom legjelentősebb szociális egységét megismerni. Hosszú évek tapasztalatai alapján kialakult szinte tökéletesnek mondható munkatechnikájuk, amellyel a legsikeresebb falukutatást tudják végezni. Kezdetől fogva azon voltak, hogy minden tudomány (földrajz, történelem, közgazdaságtan, szociológia stb.) művelője képviselve legyen közöttük, hogy különböző csoportokat létesíthessenek, amelyek mindegyikének más és más a feladata. A fényképezéskből, rajzolókából, gyorsírókból és építészekből alakított csoport száll ki először a kiszemelt faluba és az első benyomások, az egyszeri látás alapján kialakult faluképet rögzíti. Ezt követi egy nagyobb csoport, amelynek tagjai hosszabb időre letelepednek a faluban, együtt élnek a parasztsággal és a falut minden irányban a legbelső vizsgálat alá veszik. Van azután még egy kisebb létszámú csoport, amely a fontosabb ünnepek, népiünnepélyek, lakodalmak és egyéb ehhez hasonló alkalmakkor keresi fel a falut, hogy a csak ilyenkor látható népszokásokat is megismerhessék.

Amikor az egyes csoportok az adatgyűjtéssel elkészülnek, kezdődik annak tudományos feldolgozása; ezt azután román és francia nyelven adják ki. Munkálkodásuk eredményes voltát a Román Szociális Intézet folyóiratának 1000 oldalas különszámában és két kötetben kiadott írásaik, továbbá a nemzetközi szociológiai kongresszusokon való szereplésük bizonyítják, ahol a pálmát legtöbbször ők viszik el.

Nem kevésbé eredményes falukutató munkát végez az erdélyi és felvidéki magyar ifjúság is, mert a megszállt területeken valósággal lét és nemlét kérdése lett a faluval való foglalkozás, illetve a faluhoz való közeledés. Ugyanis ott a parasztságban tömörül ma minden remény, mert önálló egzisztenciát jelentenek és nem függenek úgy az államhatalomtól, mint a középosztály és eddig még a legteljesebb

mértékig megőrizték vitalitásukat. Erdélyben ezen kívül a közép-osztály tradicionális politikai meglátásai és reális életérzéke is hozzájárult ahhoz, hogy az ifjúság elment a faluba kutató munkát végezni.

A csonka hazában jóval később indult meg a falumunka. Nálunk az ifjúság a háború utáni évek szenvedélyes atmoszférájában zárt sorokban és utcai tüntetésekből élte ki magát. Csak lassan érlelődött meg bennük annak tudata, hogy számukra nem az utca jelent térnumot, hanem a falu. Nem utánozni akarták a külföldi falumunkát, hanem ösztönösen érezték meg annak szükségességét. Általában jellemző a mai ifjúságra, hogy a kezdő tévelygések után szinte tökéletes biztonsággal indult meg azon az úton, amely a nemzeti válságból kivezet és a nagy magyar problémák felé fordított arccal menetel egy tartalmasabb jövő felé.

A falumunka kezdetben és még jó ideig csak tervekben merült ki. Jóindulattal foglalkozott ezzel a kérdéssel az ifjúság, de gyakorlati irányba nem tudta terelni és inkább elméleti elgondolásokkal próbálta azt megoldani. Az egyik ifjúsági egyesület például parasztfrazeológiával jött. Szép elméletet állított fel, a parasztot tekintette a magyar jövő letéteményesének, de ennél tovább nem jutott és lassan széteszlottak a terveik.

Eredményes és gyakorlati munkát a Szegedi Fiatalok végeztek. Ez a részben művészekből álló gárda a szegedkörnyéki tanyákra festeni és rajzolni járt ki és ott látták, hogy milyen nagy elhagyatottságban él a nép. Ez adta nekik az impulzust, hogy foglalkozzanak velük. Művészi kiszállásaikat attól kezdve összekötötték népgondozással. Előadásokat tartottak a tanyák népének, intenzívebben kezdték figyelni az életviszonyaikat és megteremtették az agrársettlemet mozgalmát. Ma már eléggé kiforrt módszerük van, azonban az nem olyan, hogy országos vonatkozásban is alkalmazni lehetne, amennyiben a speciális tanyai viszonyoknak megfelelően alakult ki. És ez bizonyos mértékig akadályozta a magyar falukutató munka realizálódását. Ugyanis a faluval való foglalkozás gondolata egyre szélesebb rétegekben kezdett elterjedni. Majdnem minden ifjúsági egyesület programjába vette, de nem tudtak megindulni, mert nem volt a magyar adottságoknak megfelelő munkasablon, amely kezdetben — míg egyéni módszer ki nem alakul — a segítségükre lett volna. Hátráltatta a munka komoly megindulását az is, hogy dilettantizmust vittek bele, mert — mint mindenből —, sajnos, ebből is divat lett és sokan azt gondolták, hogy illik a kérdéssel foglalkozni. Ennek következtében azután a lényeg elsikkadt. Hibája még a magyar falumunkának, hogy nem aktív célzattal indult meg. Szerintem ugyanis a falumunkának aktívnek kell lenni, ami alatt azt értem, hogy nem szabad a megismerésnél, illetőleg megismertetésnél megállni, hanem azon túlmenőleg a feltárt és megismert bajok orvoslására kell a fősúlyt helyezni. A falumunka ilyen értelmezése a faluból jött egyetemi hallgatók között alakult ki. Ők látják a városból falujok elmaradott viszonyait és felébredt bennük a felelőségérzet, hogy azokon valami módon változtassanak és megkezdjék az aktív falumunkát.

E SOROK ÍRÓJA is egy olyan diákotthonban lakik, a Pro Christo diákszövetség protestáns internátusában, melynek egyetemi hallgató lakói a falu minden társadalmi rétegét képviselik s ebben a szellemen munkálkodnak. Hosszas egymásközötti megbeszélések előzték meg a munka elkezdését. Először annak a gondolata vetődött fel: mi a kötelessége az egyetemre tanulni jött vidéki hallgatónak a tanuláson kívül. Eddig ugyanis az volt a helyzet, hogy tanulmányai végeztével nem ment vissza a faluba, mert megkedvelte a kényelmes, sok szórakozási lehetőséget nyújtó városi életet s utána a kulturátlanságba süllyedt falu a legsivárabb kilátásokat jelentette. A falu elmaradottságának meg éppenséggel ez az oka; mindig csak kiválás történt, visszatérés nem igen és így nem volt, aki kultúrát vigyen vissza és egészségesebb gazdasági és szociális viszonyokat teremtsen. Kinek lenne a feladata kultúrát vinni a faluba, ha nem az onnan származó egyetemet végzett diplomásnak? Kinek kell megoldani a falu mérhetetlen sok problémáját, ha nem annak, aki ott élve, azt mind ismeri és tudása révén egyenesen predesztinálva van azok megoldására? Tehát vissza kell mennünk a faluba. Amikor idáig eljutottunk, faluszemináriumot alakítottunk, hogy ott beszéljük meg közösen a további teendőinket. Először is meg kellett határozni, mit értünk visszatérés alatt és milyen formában történjék az meg. Aki a falu életét figyelemmel kíséri, észre kellett vennie hogy az intelligencia és a parasztság között mély, szinte áthidalhatatlannak látszó szakadék van és magában a parasztságban is bizonyos elhatárolódások észlelhetők, amelyek következménye, hogy e népréteg sem alkot kompakt tömeget. Az egyes társadalmi rétegek folytonosan sűrűlnek, ami örökös tragédiája a falunak. Ezek megszüntetése nélkül jelentős változást nem lehet elképzelni a falu életében. A közeledésnek a vezetőrétegek részéről kellene kiindulni, de ezt elpusztíthatatlan osztályöntudatuk nem engedi. A parasztság egyes rétegei között fennálló sűrűlódások kiküszöbölése szintén a falu értelmiségének volna a feladata, amit ügyes politikával el is lehetne érni. A visszatérés tehát azt jelenti, hogy az egyetem elvégzése után haza megyek a falumba orvosnak, állatorvosnak, papnak, jegyzőnek, ügyvédnek, gazdálkodónak és egészen másként fogom értelmezni a jegyző, orvos stb. hivatását, mint ahogy az eddig volt. (Nem tartjuk lehetetlenségnek például azt sem, hogy az egyetem elvégzése után a gazdafiú hazamegy az apja birtokára gazdálkodni és lesz belőle kultúrparaszt. Célunk ezt is megvalósítani.) Nem kenyérkereseti lehetőségnek kell az orvosi, ügyvédi stb. állást tekinteni, hanem hivatásnak, mert csak így lehet a falu bajain segíteni. És ha hivatásnak érzem a faluvezetést, akkor a közeledést magától értetődőnek találok. A visszatérés ezek alapján új falusi értelmiség megteremtését jelenti.

A visszatérés után jön az igazi munka: a falu kiemelése a mostani helyzetéből. Előbb azonban meg kell ismernünk a falu életét a legalaposabban és legrészletesebben, továbbá olyan módszert kell találnunk, amellyel a közeledés gyakorlatilag kivihető. Az előbbi falukutatással érjük el, az utóbbit falugondozással, vagyis azzal, hogy elmegyünk a nép közé, foglalkozunk velük, előadásokat tartunk nekik

és a különböző vélemények alapján kialakult képből egyrészt meglátjuk, hol hibázunk, másrészt megismerjük azokat a gátló körülményeket, amelyek maguknak az egyes falusi rétegeknek a közeledését is akadályozzák. Faluszemináriumunk működése tehát két irányban történik, az egyik a falukutatás, másik a falugondozás.

Mielőtt belekezdünk volna a falukutatásba, illetőleg falugondozásba, igyekeztünk a szükséges előismereteket megszerezni. Mivel majdnem minden fakultásnak a hallgatója képviselve van közöttünk: ez elég könnyen ment. A szeminárium tagjaitól különben is megkívánjuk a komoly munkát és ha valaki a szeminárium tagja akar lenni, annak el kell mélyednie egy olyan tudományágban, amely mint segédtudomány a falumunkánál számításba jöhet. Így a történelem, földrajz, gazdasági-földrajz, település-földrajz, szociológia, társadalmi morfológia, statisztika, agrárpolitika, szövetkezetpolitika, földbirtokpolitika, népesedéspolitika, mezőgazdasági szociálpolitika, mezőgazdasági közigazgatás mind művelőre talál. Ez a biztosítéka, hogy tudományosan minden oldalról megvilágítva tárgyalhatjuk a felmerülő kérdéseket.

A falukutatás voltaképpen szociográfiai munka. Mi azonban szakítunk az eddigi szociográfiai módszerekkel, mert a magyar szociográfiai munkák a történelmi és földrajzi vonatkozásokkal, a gazdasági helyzet rövid ismertetésével és a földbirtokmegoszlás statisztikájával rendszerint kimerítettnek tekintették a faluismeretet. És így inkább az egyes részletek (földrajzi, történelmi, gazdasági) egyesített monográfiáinak, mint szociográfiainak lehetne azokat nevezni. Vannak a falu életében olyan jelenségek, amelyek földrajzi és történelmi vonatkozásokkal, különösképpen pedig számokkal nem rögzíthetők. Például azt, hogy hányán hallgatnak rádiót, járatnak újságot, vagy vesznek ki könyvet a könyvtárból (ha van), számokkal kifejezhetem; de, hogy ezeknek milyen hatása van a lakosságra, milyen irányban tereli a gondolkozásukat és egyáltalában kielégíti-e a kulturális igényeiket: számokkal már nem fejezhetem ki. Nem — vagy csak futólagosan — említik a magyar szociográfiai munkák a falu társadalmi rétegeinek a súrlódásait és azok okait. Nem látják világosan a parasztság különös lelki berendezkedéséből folyó megnyilatkozásokat, amelyek sokszor mélyreható változásokat idéznek elő a falu életében. Éppen a közelmúltban annyit hangoztatott egyke is egy beteges megnyilatkozása a paraszti lételmek. Nem élheti ki szabadon a parasztság életenergiáit (földszerzés több gyerek esetében) és a korlátozások (a nagybirtok megbonthatatlansága) az egy gyerek rendszer bevezetését eredményezik. Felületes szemlélődéssel az egyke így gazdasági okokkal magyarázható, de mélyebbre hatolva, a gazdasági és szociális okok mellett látjuk a magyar lélek szövevényes, sokszor érthetetlen tévelygéseit. Ez csak egy példa, de nagyon sokat lehetne felhozni, amelyek, mint összetevők, olyan eredőben találkoznak, amely a falu életében minduntalan jelentkezik és amelynek megismerése nélkül egy sor kérdésre nem kapunk feleletet vagy pedig tévesen értelmezzük azokat.

A szociográfia szintetikus tudomány, amiből következik, hogy gyakorlati értéket produkál. Ugyanis a morfológia segítségével meg-

ismeri az elmúlt korok társadalmi fejlődését, a rendellenességekre rámutat és ezzel a jövőre nézve értékes tanulságokat szolgáltat. Különösen fontos, hogy a magyar szociográfiák produkáljanak gyakorlati értéket, mert a magyar társadalom és így a falu társadalma is a legkülönbözőbb fejlődési tényezők hatása alapján alakult ki, aminek következtében meglehetősen differenciált felépítést ért el. És ez a differenciált felépítésű falu örökös harcot vív önmagával, aminek megszüntetése úgy érhető el, ha ismerjük a múltját, okait és látjuk, hogy hol és miben történt mulasztás, illetve hiány. Ahhoz azonban, hogy így írjunk szociográfiát, objektivitás szükséges, amit pedig a magyar szociográfiai munkák a legtöbbször nélkülöznek, mert annyira szubjektív érzés és egyoldalú szempontok alapján bírálják el a vizsgált társadalmi egység viszonyait, hogy meg lehet tudni belőlük, hogy írójukhoz mely társadalmi rétegek állanak a legközelebb és hogy jobb- vagy baloldali felfogású-e. Ezért azután egyes kérdésekhez nem mernek hozzányúlni, vagy tendenciózusan állítják be azokat, esetleg igyekeznek egyáltalában tudomást sem venni róluk. Például a mezőgazdasági munkások, uradalmi cselédek és általában az agrárlakosság legalsó rétegeinek a faluban elfoglalt helyzetéről, életkörülményeiről és megélhetési viszonyaikról nagyon hiányos ismertetést nyújtanak.

Mi a falukatatótást aktív munkának tartjuk és ennek megfelelően a szociográfiával gyakorlati értékprodukálást akarunk elérni. Jelenleg az egyik pestkörnyéki nagyközség — Fót — szociográfiáján dolgozunk ilyen értelemben. A választásunk nem éppen a legsikerültebben történt, mert Fót nem a saját határain belül folytatja életfunkcióit Budapest közelsége miatt, — tehát nem átlagos magyar falutípus —, de minden anyagi támogatás hiányában a sajátunkból fedezzük a kiszállási költségeket és ezért nem mehettünk messzebbfekvő tipikusabb községet keresni. Bizonyos szempontból azonban mégis szerencsénk van. E községben is láthatjuk a város és a falu egymásrahatását, jobban mondva csak a város hatását a falura, de mivel ipari munkások is laknak a faluban, akikre hatással vannak a parasztok, beszélhetünk a falu városra gyakorolt hatásáról is. Az ember társadalomban él és annak ezer és ezer vonását hordja magán. A különböző fejlődésű tényezők hatására a múltban elhatárolódott társadalmi rétegek különbözőkké váltak ugyan gondolkozásban és tettekben, a differenciálódás azonban nem volt olyan nagymérvű, hogy teljes elszigetelődésről beszélhetnénk, miért is az egyes elkülönült társadalmi rétegek bizonyos közös vonással bírhatnak, amelyek ha egymás mellé kerülnek, ismét kiütköznek és determinálják az egész társadalomnak azokat a közös vonásait, amelyeket az ember, mint a társadalom individuális alanya magán hord. Foton az egymás mellé került város és falu — ipari munkás és paraszt — társadalmi kialakulása éppen most folyik és törvényszerűségeinek a megállapításával próbáljuk a két társadalmi réteg (amelyek egyébként a magyar társadalom legjelentősebb szociális egységei) esetleges közös vonásait meghatározni és gyakorlati tanulságait levonni. Érdekes továbbá az a fennálló adottság, hogy Fót a felvevő piac (Budapest) közvetlen közelében van. Ebből a

helyzeti energiából adódólag olyan változások állanak elő a község életében, amelyek más községnél nem találhatók. A piac közelsége érezteti irányító hatását a termelésre, úgy, hogy az kénytelen alkalmazkodni a piachoz, ami azután közvetve változásokat idéz elő a falu gazdasági, kulturális és szociális viszonyaiban. Ugyanis a gazdák átszervezik a termelést és igyekeznek azokat a módszereket elsajátítani, amelyekkel a piac igényeit kielégítő árut tudják produkálni. Képezik magukat, tanulnak, érdeklődnek a gazdasági szakirodalom iránt, ezzel a gazdasági kultúrnívót emelik, a termelés átszervezésével pedig gazdasági és szociális helyzetükön javítanak. Ennek azért van nagy gyakorlati jelentősége, mert a magyar falu gazdasági, kulturális és szociális színvonalának emelése a magyar paraszt közismert mindenbe való belenyugvása miatt csak így (presszióval) érhető el. Jelentős még Fótnál az a körülmény, ami a tipikus magyar falunál ugyancsak nem található meg, hogy közvetlenül érzi a városi kultúra hatását. Ezt azért érdekes tanulmányozni, mert a nagyváros kultúrája nem gyakorol olyan erős gravitációt a falura, mint azt az ember először gondolja. Itt azután vagy a városnyújtotta kultúrában van a hiba (ami valószínű), vagy pedig a falu értelmezi másként a kultúra lényegét. Az eltérések mellett, amelyek közül egyesekre azért tértem ki röviden, hogy érzékeltessem velük a falukutatásunk módszerét, Fótnak természetesen megvannak azok a sajátosan jellegzetes vonásai is, amelyek az átlagos magyar falura érvényesek.

A közös munkán kívül, főleg a vakációkban, egyéni falukutató munka folyik. Az elmúlt nyáron például a nyírségi tanyabokrokat, az alföldi mezőgazdasági munkások életviszonyait, az endrődi malomszövetkezetet, az orosházi kútszövetkezetet, a baranyai egykés vidékek viszonyait tanulmányoztuk. A módszerünk az, ami Gusti professzoré: letelepedünk egypár hétre a kérdéses vidéken és igyekezzük a legbehatóbban megismerni és a szükséges adatokat megszerezni. A gyűjtött adatok feldolgozása után a szeminárium ülésén történik meg a beszámolás, ahol aztán közösen megvitatjuk azokat. Szemináriumi üléseink (minden héten egyszer van) két részből állnak. Az elején megbeszéljük a legközelebbi kiszállást, a faluval foglalkozó időnként megjelenő könyveket részletesen ismertetjük és a Bartók-Kodály népdal-gyűjtésből egypárat megtanulunk. Ez utóbbit azért tesszük, mert szeretnénk visszavinni a falunak az eredetileg onnan származó, de az idők folyamán elfelejtett vagy silányabb utánpótlással kiszorított — és az eredeti magyar kultúra iránt érzékkel bíró és annak értékeléséhez megfelelő műveltséggel rendelkező magyar értelmiség által szinte az utolsó órában megmentett — népdalt. Majd rátérünk az egyéni kutatás eredményeinek a megbeszélésére, amelyeket írásba foglaltan, sajnos, egyelőre még csak íróasztalunk fiókjában helyezhetünk el, de reméljük, hogy a publikálásra is sor fog kerülni.

A falugondozást a falukutató kiszállásokkal kötjük össze. Minden második vasárnap kimegyünk Fótra és az új telepen népművelési és szórakoztató előadásokat tartunk. Eleinte olyan tárgyú előadásokat választottunk, amelyek az érdeklődést voltak hivatva felkelteni. A legjobban bevált a vetítettképes előadás, különösen pedig a ter-

mészeti tüneményekről (vizesések, tűzhányók, tengerek stb.), az idegen világrészekről és általában a tőlük távol álló eseményekről szólnak. Amikor az érdeklődés már olyan nagy volt, hogy az egyes érdeklődési köröknek megfelelő előadások tartása aktuálissá vált, elkülönítettük a felnőtteket és a gyermekeket és mindegyiküknek más és más témakörből tartunk előadást.

A felnőtteknek tartandó előadások két — szórakoztató és népművelési — részből állanak. A népművelési részben Magyarország történelmi és földrajzi ismertetését adjuk vetítettképes előadás keretében. Ennek megtörténte után rátérünk a foglalkozási körükbe vágó ismeret nyújtására. A szórakoztató részben is voltaképpen tanítunk. A magyar irodalom jeleseit ismertetjük meg velük, műveikből felolvasunk vagy szavalunk. Ezenkívül van még magyar népi zene- és énekszám, esetleg rövidebb egyfelvonásos színdarab. Az előadások összeállításánál ügyelünk arra, hogy lehetőleg igazi magyar kultúrát adjunk és azok összefüggő, meghatározott egységet alkossanak. Például, ha Erdélyről tartunk vetítettképes előadást, akkor erdélyi írókat ismertetünk szemelvényekkel, erdélyi zenét és népdalt adunk. Ugyanígy: Felvidékről vetítettképes előadás, felvidéki írók, felvidéki népdal és zene. Az előadások nem merev katedrai formában történnek, hanem elvegyülünk a nép közé, beszélgetünk, foglalkozunk velük és akire éppen sor kerül, az kiáll és természetes közvetlenséggel beszél, szaval vagy énekel. Közben öközlök is (főleg fiatalok) akad szavaló vagy énekes és így egyszerre vagyunk hallgatók és előadók, illetőleg szórakoztatók.

A gyerekeknek vetítettképes mesedélutánokat tartunk, együtt játszunk velük és magyar népdalokra tanítjuk őket. Eleinte nagyon bizalmatlanok voltak, de később annyira összebarátkoztunk, hogy most már a mesedélutának a végén alig akarnak elengedni bennünket és mindig meg kell ígérnünk, hogy legközelebb megint kimegyünk. Velük a legérdemesebb és a leghálásabb foglalkozni. Lehet látni, hogy szegény gyerekekkel eddig nem foglalkozott senki. De ugyanezt elmondhatjuk a felnőttekről is. Hihetetlen az a valódi kultúranélküliség, amivel találkozunk. Fentebb már említettem, hogy Budapest közelsége nem jelent olyan kulturális gravitációt, mint azt önkéntelenül várja az ember, ellenben a perifériális kultúra hódítása erősen érezhető. A nép kulturális igényeinek kielégítéséről, szórakozási lehetőségek nyújtásáról és izlésük helyes irányú fejlesztéséről nem történt gondoskodás. Ki voltak szolgáltatva a legkülönbözőbb „kultúrák“ hatásának és innen van az, hogy a slágereket jobban ismerik, mint mi és ha moziról van szó, háttérbe szorítanak bennünket nagyobb tájékozottságukkal. Moziba főleg a fiatalság jár és romboló hatását annyira érezni, hogy például egy irodalmi felolvasásnak vagy előadásnak alig van értéke előttük. Általában az a benyomásunk, hogy a falu kulturális viszonyaiban a háború után változás állt elő és emelkedésfelét tapasztalni, de ez a kultúra nélkülöz minden tartalmi alapot és többet árt, mint javít. Szinte érthetetlen, hogy hogyan tudott ilyen irányt venni a fejlődés és el sem képzelhető, hogy milyen óriási áldozatokba és erőfeszítésekbe kerül annak helyes irányba való tere-

lése. Ha egy előadáson sikerül megcsillogtatni előttük az igazi magyar kultúra lényegét, ha ízelítőt kapnak belőle egy Tamási-novella, Móralbeszélés, Illyés-vers felolvasásával vagy egy népdal eléneklésével, érezni lehet, hogy hatással van rájuk, de a legközelebbi kiszállásunkig a közbejött, sokszor lényegtelennek látszó körülmények lerombolják azt és kezdhethük megint élőiről. Hogy ez mit jelent, azt csak az fogja megérteni, aki már próbálkozott komolyan ilyen irányban dolgozni.

A gyerekek és felnőttek elkülönítése után a fiatal legényemberek fordultak hozzánk azzal a kéréssel, hogy szeretnék, ha velük is külön foglalkoznánk. Ez adta azt a gondolatot, hogy lehetőleg kisebb csoportokat alakítva, mindenkivel egyéneként foglalkozunk. Az utóbbi kiszállásainkon már próbálkoztunk ezzel a módszerrel és reméljük, hogy megszerez az eredménye.

A kiszállásokról naplót vezetünk és abban jegyezzük fel észrevételeinket az előadás tárgyáról, módjáról és hibáiról és az esetlegesen felmerülő újabb lehetőségekről. Ezzel elérjük azt, hogy egyre tökéletesedik a módszerünk és sikerül kikristályosítani olyan formává, amely alkalmas lesz a falumunka általános megvalósítására.

A falumunka gyakorlati irányba való terelését is ezzel akarjuk elérni. Nem elég ugyanis elméleti elgondolásokkal előállni és például arról vitatkozni — mint azt az egyik helyen olvastam —, hogy a szociográfia legnagyobb problémája jelenleg az, hogy még nincs meghatározva a tudományok közt elfoglalt helye. Így nem fogjuk Magyarország szociográfiáját soha megcsinálni és különben is a szociográfia alkalmazott tudomány, gyakorlati tényekből vonja le azokat a törvényszerűségeket, amelyek mint tudománynak a lényegét meghatározzák. Ha ezeken túl vagyunk, akkor beszélhetünk a tudományok között elfoglalt helyéről.

Jelenleg a szociográfia legnagyobb problémája szerintem az, hogy el kell kezdeni a munkát. Fontos azonban, hogy a meginduló falumunka közös alapon történjék, mert csak így lehet jelentős eredményt elérni vele. Ezért jó volna azoknak az ifjúsági egyesületeknek, amelyek a faluval akarnak foglalkozni, egymással kapcsolatot teremteniük, hogy ez megvalósítható legyen.

KOVÁCS IMRE

A LEGÚJABB MAGYARORSZÁGI ÁSATÁSOK

SAJÁTOS történetpszichológiai tünet, hogy a múlt emlékei iránti érdeklődés különösen az emberiség nagy átformáló korszakaiban, a nagy reformkorszakokban, új idők rohanó áradatában ébred fel. Így volt ez a reneszánszban, amely az új európai kultúrát megteremtette, amely ha nem is támasztotta fel az antik kultúrát és művészetet, mert hiszen az állandóan élt és hatott Itália klasszikus földjén, de új tanulságokat vont le, új ihleteket merített belőle. A reneszánsz új magyarázatát adta az antik világnak, amely sokféle, annyi, ahányfélekép látjuk. Jellemző, hogy Róma első régészeti felügyelője a reneszánsz egyik legnagyobb mestere, Rafael volt, akit a római Pantheonban antik szarkofágban temettek el.

Franciaország a XIX. században nemcsak sok új gondolatot, hanem Európaszerte kisugárzó új művészetet is adott s ugyanakkor támadt föl benne a nemzeti műemlékek iránti lelkes érdeklődés, ami a műemlékek helyreállításában is kifejezésre jutott, bár ennek a kornak restauráló módszere ma már elavult, túlhaladott, mert a modern műemlékrestaurálás a maradványok megőrzésére, biztosítására, nem pedig képzeleti kiegészítésére törekszik. Ezt ma kövekkal végzett történelemhamisításnak tekintjük. Magyarországon a múlt század első felében, a nagy reformkorszak indította meg a műemlékek tanulmányozását s ebbe kapcsolódik Pulszky, Ipolyi és Henszlmann korszakos működése, ekkor végzik az első ásatásokat és jelennek meg a század közepén az első műemléki kiadványok. Henszlmann Imre a forradalom előtt két évvel, 1846-ban sürget első ízben törvényt a műemlékek védelmére.

A mai kor legnagyobb újjáformálója és újíto egyénisége, Mussolini, az antik világ őszinte csodálója. Az ásatásokat és műemléki helyreállításokat nemzetépítő programjába illesztette. A régi Rómának sok hatalmas emlékét hozta fölszínre s ezek érdekében egész újabb városrészeket romboltatott le. Néhány év alatt átalakította a modern Róma képét az ókorinak feltámasztásával. A mi viszonyainkhoz képest hallatlan összegeket áldoz erre a célra.

Nálunk sem véletlen, hogy a műemlékek iránti érdeklődés ma, az ország újjászervezésének, a jövőért folytatott nehéz küzdelemnek éveiben lángolt fel. A műemléki munka új erővel indult meg, több mint félszázados érzéketlenség után, amely idő alatt a nemzeti emlékeknek, a régi magyar művészetnek még a tudata is már-már veszen-

dőbe ment. Ma újra tudjuk, érezzük és átérezzük, akárcsak száz éve a nagy magyar reformkorszakban, hogy a jövő építéséhez a múlt köveire is szükség van, ezek szolgáltatják a szilárd alapzatot.

A műemlékek és a műemléki feltárások, ásatások, helyreállítások nemcsak a régészt érdeklik. Országos ügy, amelyet védelmébe vesz az állam és fel kell, hogy karoljon a társadalom. A régész szűkebb szemszögéből szélesebb távlatokba nézve, a műemlékek ügye nemzetpolitikai jelentőségre emelkedik. Semmi sem alkalmasabb a történeti érzék, a nemzeti öntudat és önbizalom ébrentartására és megedzésére, mint a múlt maradványai, emlékei és emlékeztetői. A műemlékek szemlélete nemcsak a szemet gyönyörködteti, a lelket nemesíti, hanem múltunk nagyságát is tanúsítja. Nincs az a történelmi munka, amely a műemlékeknél közvetlenebbül, megkapóbban és hitelesebben tudná a múltat felidézni, magyarázni és méltatni. Történeti és művészeti emlékeink a nemzet legjobb tanítómesterei. Mint eleven illusztrációkkal kísért könyvből olvashatjuk le róluk történelmünk eseményeit, korszakait, műveltségünk és művészetünk nemzeti vonásait és nemzetközi kapcsolatait.

A műemlékügy másik fontos nemzeti missziója s külföldi tekintélyünk fenntartásának különösen mai küzdelmes idejében az, hogy bemutassa a külföld előtt régi műveltségünk magas színvonalát és mai kulturális munkánk erőfeszítését. Európaszerte nagy gondot fordítanak ma a műemlékek védelmére, amiben mi sem maradhatunk el, ha nem akarjuk kulturális pozíciónkat veszélyeztetni s kiszakadni az európai közösségből. Mint korszerű tényezőről, sőt gazdasági faktorról, a műemlékek s különösen az új feltárások idegenforgalmi jelentőségéről sem szabad megfélekedni. Mussolini, akit a modern alkotó ember annyiszor állít például s akire mi magyarok mindig különös melegséggel gondolunk, rájött arra, hogy a műemléki restaurálás és ásatás a leggyümölcsözőbb közmunka. Gazdasági és pénzügyi szervezeteinkben nekünk is helyet kell juttatnunk a műemlékvédelemnek, mint ahogy már eddig is a vidéken több helyütt sikerrel kapcsoltuk azt az ínségmunkába.

Fokozott kötelességünk a műemlékek gondozása és felkutatása ebben a csonka országban különösen ma, amidőn azon kincsek közé, amelyeket Trianon elszakított tőlünk, legkiválóbb műemlékeink is beletartoznak. Műemlékekben épp a Felvidék és Erdély volt a leggazdagabb. Ma eszmélünk igazán csak a veszteségre, amikor már idegen kézre kerültek. Annál inkább becsület, a nemzeti becsület ügye megmaradt műemlékeink védelme. Csonka-Magyarország műemlékekben még ma is elég gazdag ahhoz, hogy régi műveltségünk rangját igazolják. A nagy magyar pernek egyik fontos érve ez. A hatalmas románkori pécsi dóm, a szép lébényi templom, a jáki apátság templom, a magyar építészetnek ez az egyéni remeke, a stílustiszta bélapátfalvi cisztercita monostor, a csonkaságában is megkapó zsámbéki rom, a budavári Mátyás-templom, a Dunántúl pompás bárók templomainak egész sorozata, a neoklasszikus esztergomi bazilika és annyi más stílustársa Egerben, Vácott, Cegléden, Debrecenben, hogy csak a legismertebbeket és legkiválóbbakat említsük, ezen

a maradék földön áll és tanúskodik. Ha elvesztettük is Dáciát, a római birodalomnak másik nagy provinciája, Pannónia ma is a mi földünk, s nagyszerű ősi kultúrája nemzeti műveltségünknek mélyen rétegezett alapja, aminek tudata ma is él és munkál bennünk. S e föld áldott méhéből múltunknak még újabb és újabb maradványai, művészeti emlékei kerülnek napfényre. Bárhol vágjuk belé az ásót, kultúra és művészet, falak, faragványok, freskók és egyéb kincsek, leletek buggyannak elő. Magyarország földje ma is nemcsak kitűnő búzát, hanem ősi kultúrát is termel. Azt akarjuk, hogy Magyarország földje ne csak búzájáról és boráról, hanem régi és a régihez méltó új kultúrájáról is nevezetes legyen.

EZEK A MAGASABB szempontok irányítják a Műemlékek Országos Bizottságát a múltnak feltárása által jövőt építő munkájában. Programját nem a véletlen, hanem átgondolt, rendszeresen kidolgozott és keresztülvitt célkitűzés szabja meg. Törekvéseit ebben az évben különösen gazdag eredmények jutalmazták. A munkálatokat széles vonalon indította meg az ókori maradványoktól kezdve a multszázadi emlékekig. Albizottságot alakított a római emlékszerű ásatások végzésére s különösen a római birodalom határerődéinek feltárására, hogy belekapcsolódjunk a nemzetközi limes-kutatásba. Régi tartozása ez a magyar régészetnek, mind a hazai kultúrával, mind pedig a nemzetközi tudománnyal és a római gondolattal szemben.

A régi Róma nemcsak nagyszerű műemlékeket alkotott, hanem azok védelméről is gondoskodott. A modem műemlékvédelem alapjait a római császárság rakta le. Lényegesen különbözött s főként jobbat azóta sem tudott a műemléki törvénykezés létrehozni. Az első ilyen rendeleteket Vespasianus és Hadrianus adta ki és látta el a megromgált vagy eredeti helyéről engedély nélkül eltávolított műemlékek és művészi alkotások, díszítmények, falképek, szobrok elkobzásának büntető szankciójával. Hathatósabb szankciót azóta sem tudtak találni. Az ókori Róma létesítette az első műemléki hivatalt. *Comes ramentium rerum* volt a műemléki főfelügyelő neve. A római jog tökéletes kiépítése a műemléki ügyet is magában foglalta, aminek alapja *a tus utendi atque ins abutendi* volt. Szigorú építkezési előírásokat tettek. Az épületek helyreállítása kötelezettség volt, s lebontani is csak engedéllyel lehetett. A római közfelfogást fejezte ki Cicero, amidőn a művészetek, elhanyagolását az erkölcsi süllyedés velejárójának tekintette. A keresztény kultúra emelkedett gondolkodását mutatja, hogy az első keresztény császárok erőteljesen védték a pogány művészet emlékeit, a pogány kultusz kihamvadt helyeit a helytelenül felfogott keresztény hitvédelem rombolásaival szemben. A kereszténységet államvallássá emelő Nagy Konstantin a IV. században Összeíratta Róma XIV kerületének, jórészt pogány eredetű műemlékeit. 423 templom és sanctuarium, 22 lovasszobor, 80 arany és 77 elefántcsont közsobor, 1352 kút díszítette ekkor Rómát művészeti téren is tette a világ fővárosává. Ez volt az első műemléki lajstrom. Nem egy mai állam marad el szégyenkezve mögötte, mert máig sem bír ilyen lajstrommal. A pápai állam, a művészettörténet legnagyobb mecénása

folytatta az ókori Róma műemlékvédelmi hagyományait. Szigorú intézkedéseket tett, kiviteli tilalmat állított fel s kiásta azokat a műemlékeket, amelyeket a barbárok ledöntöttek és eltemettek. Akadt azonban olyan itáliai barbár fejedelem, Teodorik, aki maga is védelmébe vette az ókori római régiségeket s munkatársa, Cassiodorus útján tett szankciókkal bíró intézkedéseket. Az avignoni fogság korában a néptribunok demagóg uralma többet pusztított, mint a barbár betörések. S a demagógiának ez a sötét szövetsége a rombolással, megismétlődött a francia forradalom idején, amely több műemléket tett tönkre, mint az idő vagy a háborúk, s amelynek csak a következő század helytelen restaurálásaiiban akadt vetélytársa. Petrarca, XII. Benedekhez és V. Orbánhoz intézett leveleiben a pápák Avignonból való visszatérése mellett azzal is érvelt, hogy távollétükben elpusztulnak Róma régi műemlékei. A nagy reneszánsz pápák az élő művészet mellett a régít is pártfogásban részesítették. A XVI. század első felében indult meg a katakombák, a földalatti Róma feltárása, az ókeresztény művészet felfedezése. Ezt a munkát a Vatikán a legmodernebb tudományos eszközökkel ma is folytatja. A pápai állam attól kezdve, hogy X. Leó Rafaelt nevezte ki Róma régészeti felügyelőjévé, mindig meg tudta találni a megfelelő embert Róma szépségeinek megőrzésére. Sokat tettek e téren a XVIII. század végének és a következő század elejének pápái, XIV. Benedek, VI. Pius és VII. Pius, aki 1802-ben Canovára ruházta az egykor Rafaeltól viselt tisztséget, 1820 április 7-én pedig Páccá kardinális útján az első modern műemlékvédelmi rendeletet adta ki. A lex Paccát átvette a harmadik Itália is, mígnem 1902-ben és 1909-ben újabb törvényekkel rendezte a műemlékek és műkincsek ügyét. A lex Paccát vette mintául a többi állam is. A műemlékvédelem közel kétezeréves történetében, Vespasianustól VII. Piusig és a Ravá-féle műemléki törvényig, az Örök Város megtartotta irányító szerepét.

PANNÓNIA MŰVÉSZETI ÖRÖKSÉGE azt a kötelességet rója ránk, hogy kövessük Róma műemlékvédelmi példáját. A Műemlékek Országos Bizottsága a lefolyt évben iktatta először munkaprogramjába a pannonai maradványok feltárását, fiatal archaeológus gárdánk két kitűnő képviselőjének, Nagy Lajosnak és Paulovics Istvánnak közreműködésével, akik a magyarországi limes egy-egy fontos szakaszát tárták fel. Nagy Lajos az aquincumi zónában a budakalászi, derapataki és bivalyost római őrtornyokat és a szentendrei római tábornokot ásta ki. Sikertült megállapítania a tábori épületek idejét Commodus korától, 185-től kezdve 377-ig, mikor a limes védelmében gyökeres változás állott be s megindult a felbomlás folyamata. Paulovics István Vác és Nógrádverőce közt végzett nagyjelentőségű ásatásokat. A limesnek ezen a szakaszán, a Duna partján eddig nem ismert alaprajzú római erőd került elő, s a fontos építményt a Műemléki Bizottság már helyre is állította. Az oldaltornyokkal ellátott, közel három méteres falakkal bíró erőd a római birodalom határán, a Duna északi partján, barbár területen feküdt és a birodalom határának védelmén kívül, a leletek tanúsága szerint, a barbárokkal való csere-

kereskedelem árubeváltó helyéül is szolgált. Előkerültek a túlsó római partra vezető s Kr. u. 375-ben vert híd tölgyfa-cölöpei is. A szőnyi, egykor brigetioi tábor körül megtalálták a légió tégláégető kemencéit. Sokszáz bélyeges téglá került felszínre s ezek alapján sikerült a római téglagyárak több évszázados fázisait kimutatni.

A Műemlékek Orsz. Bizottsága feladatul tűzte ki továbbá az ókeresztény kor emlékeinek kiásását és feldolgozását s annak emlékszerű igazolását, hogy a hazánk földjén már a római korban meggyökeresedett keresztény kultúra és művészet folytonosan élt a III. századtól kezdve egészen a magyarok bejöveteléig, hogy szóval a magyarság ide keresztény kultúráról megművelt földre jött, amelyet méltó örökösként vett át és fejlesztett tovább a keresztény magyar királyság. A fehérmegyei Fövenyusztán, a római Herculia területén a Kr. u. IV. században épült nagyszabású ókeresztény bazilika alapfalait ástuk ki. Ezt a bazilikát abban az időben emelték, amidőn az első keresztény templomok épültek, ami újabb bizonyítéka, hogy a Dunántúl egyik őshelye a keresztény művészetnek és műveltségnek. A pécsi, óbudai, a zalamegyei kisdíópusztai ókeresztény temetői kápolnák, a balatonmenti fenéki és kékkúti bazilikák mellé, mint a hazánkban eddig napfényre került legnagyobb ókeresztény templom méltán sorakozik a fövenyusztai bazilika, amely nemzetközileg is rendkívüli fontossággal bír s újabb nevezetes dokumentuma a magyar föld ősi keresztény kultúrájának.

Programmba illesztettük a középkori nagy székesegyházak, szerzetesi templomok és várak feltárását s a modern restaurálási elveknek megfelelő helyreállítását. Tovább folyt a XII. században román stílusban épült s a XIV. században hatalmas késő gótikus szentélyvel bővült régi egri székesegyház feltárása. A düledező zsámbéki templom romjain biztosító munkákat végeztünk, hogy a még megmaradt részeket megóvjuk a további pusztulástól. A XIII. század közepén átmeneti stílusban épült templom eredetileg a premonstreiké volt, majd az egyetlen magyar eredetű szerzetes rend, a pálosok birtokába került, akik a törökök benyomulásáig bírták. Rongáltsága és csonkassága ellenére ez az egyik leghatalmasabb és legmegkapóbb hatású középkori magyar templomrom. A helyreállítások folyamán az egyik térséget kápolnává fogjuk átalakítani a zarándokok számára s hangulatos, áhítatos ligetté varázsoljuk a templomnak hepe-hupás, méltatlan környezetét. A templom mellett kiástuk az egykori kolostor alapfalait s előkerültek a gótikus keresztfolyosó szépen faragott sarokkövei. Megtisztítottuk a stílszerűtlen későbbi vakolattól a XIII. században, a Bükk festői környezetében épült belpátfalvai cisztercita templomot. Régi szépségében tűnt elő az olaszos módra rózsaszín és sötét szürke faragott kövekből rakott eredeti falazat. A templom Magyarországon a legtisztább példája az egyszerű és puritán, torony nélküli cisztercita építkezésnek, amint azt a rendalapító Szent Bernát előírta.

A várak közül Visegrádon folytattuk az évtizedek óta folyó munkálatokat s kis múzeumot létesítettünk az ásások folyamán nagy számban előkerülő régészeti emlékek bemutatására. A díósgyőri vár-

ban nagyobb szabású ásatásokat kezdtünk. Ez az egykor pompás magyar lovagvár is megérdemli a helyreállítást. Régebbi alapokon Nagy Lajos építtette a XIV. században, négy sarkán hatalmas toronyokkal. Építője Ambrus mester volt. Nagy Lajos az év egy részét itt töltötte s kedvenc tartózkodóhelye volt Zsigmondnak és Mátyás királynak is, aki tovább építkezett rajta s korának egyik legkiválóbb kőfaragóját, Kassai Istvánt is foglalkoztatta itt. Neki tulajdonítjuk az északkeleti torony melletti helyiségnek rendkívül ötletes, finom csillagboltozatát, a kassai építő- és kőfaragóműhelynek valódi remekét. A várat a törökök feldúlták és azután is viszontagságos sorsa volt, hol a magyar királyok, hol meg az erdélyi fejedelmek bírták. Az országgyűlés többször elhatározta rendbehozatalát, azonban erre eddig nem került sor. E nyáron kiástuk a vár földszinti termeinek egy részét s ott többek közt egy hatalmas gótikus teremnek ívezetbe átmenő pillére került elő. Biztosító munkálatokat végeztünk és vettünk tervbe, mert a vár olyan állapotban van, hogy falai minden percben leszakadhatnak. A múlt század első feléből származó s a miskolci múzeumban őrzött festmény szerint száz éve még meglehetősen épségben állott, azóta a környékbeli lakosság széthordta köveit s házainak építésére használta fel. Ugyanaz történt évtizedeken át Zsámbékon és történik sajnos ma is nem egy helyen.

A LEGNAGYOBB HORDEREJŰ ásatásokat a Műemlékek Országos Bizottsága az esztergomi várhegyen folytatta. Július közepén fogtunk a munkához, amelyet Lux Kálmánnak, a kitűnő restaurátornak és építész-tanárnak műszaki irányítása mellett a helyszínen Lépőid Antal, a tudós esztergomi prelátus-kanonok vezetett. Az esztergomi ásatások néhány rövid hónap alatt olyan leleteket hoztak felszínre, amilyenek évtizedek óta nem kerültek elő Magyarországon. A külföld figyelmét is rá fogják terelni a régi magyar művészetre, amelynek nem egy fejezetét újra kell majd írni az előkerült emlékek alapján. Az ásatások az esztergomi várhegyen állott árpádkori királyi palota több helyiségének és a csudálatosan szép királyi kápolnának napfényre hozatalát eredményezték már eddig is, pedig a munkának mintegy kétharmada még hátra van.

Írott forrásokból tudjuk, hogy az Árpádok lakóhelye Géza fejedelemtől a XIII. század közepéig az esztergomi várhegyen volt. IV. Béla 1256 december 17-én kelt okleveléből kitűnik, hogy a királyi palota a várhegy déli felében sziklán épült és a déli várfoktól az északi részen álló érseki palotához haladt, tehát mintegy 170 méter hosszúságban terült el. Az okleveleken kívül a jelenlegi ásatások is bizonyítják, hogy az első magyar királyok első székvárosa és lakóhelye Esztergom volt, Székesfehérvár inkább a királyok temetkezéséül szolgált, mint Saint Denis Franciaországban vagy a speyeri székesegyház Németországban. Imre király uralkodásának második évében a palota még nem volt teljesen kész, újjáépítését III. Béla kezdte és ő építtette a királyi várkápolnát is. 1249-ben IV. Béla az érsekkel palotát cserélt, 1256-ban pedig az egész várost az érseknek adományozta. Ekkor szűnik meg Esztergom királyi székváros lenni.

Az árpádkori királyi palotának a mostani ásatásokig csak egy helyisége volt ismeretes, az ú. n. Szent István-kápolna, amelyet Simor János hercegprímás 1874-ben új belső díszítéssel látott el és kápolnává alakított át. Sikerült feltárni a palota ezen helyiségéhez csatlakozó és a dunai várfallal párhuzamosan a bazilika felé húzódó több nagy helyiséget, amelyek alapépítménye tényleg a XI. századból származik. Megállapítottuk azonban azt is, hogy a Szent István-kápolnának nevezett termet a XII. század második felében, díszes kiképzésben III. Béla építtette. A faragott kövekből épült királyi palota emeletes volt.

A bazilikától nem messze, mélyebb rétegben került elő a királyi palotával egybeépített, s III. Béla idejében emelt remekművű várkápolna, amely Szent Vid vértanú nevét viselte. Vörös márványból faragott lépcsőn jutunk le a kápolnához. Kváder kövekből emelt egész homlokzata szélességében teljesen épen, magasságban pedig a kapu fölötti négy méter átmérőjű hatalmas kőróza közepéig maradt meg. A remek kapuzatot, részben klasszicizáló oszlopfőekkel ellátott s törzsükön díszesen faragott 2—2 oszlop zárja le kétoldalt és föléje többszörös félkörű ívezet hajlik. Timpanonját a trónoló Máriát a kis Jézussal ábrázoló freskó díszíti. A kapuzat a klasszikus hagyományokat magába szívó délfrancia román építészet hatását tükrözi, ami érthető is, tekintve, hogy III. Bélának mindkét neje francia származású volt. A kápolna belseje nem nagy, hiszen a királyi család és a szűkebb udvartartás részére készült, méreteiben és arányaiban azonban rendkívül harmonikus. Hossza mintegy 12 méter, szélessége pedig ennek épp a fele. Rövid hajóból és félkörívben záródó szentélyből áll. Balra kisebb kápolna nyílik oltárral és falba mélyített trónszékkal. Szemközt hasonló kisebb helyiség csatlakozik, amely valószínűleg sekrestyéül szolgált, ahonnan a királyi palotába lehetett jutni. A kápolna belső falait két oldalt négy díszesen kiképzett oszlopos és íves, kettős ikerfülke tagolja. A műformák mind a homlokzaton, mind a kápolna belsejében világosan mutatnak a délfrancia eredetre s művészileg is, technikai kivitelben is a legjobb francia és olasz emlékekkel egy szinten állanak. Bizonyosra kell vennünk, hogy III. Béla király francia kőfaragókat hívott be, ezek azonban nem másoltak le valami hazájukbeli templomot, hanem eredeti alkotást hoztak létre s magyar mesterek segítségét is igénybevétték. Ezt a művészi együttműködést világosan mutatja be a baloldali fal ikerfülkéjének portrészzerű emberi fejet ábrázoló két oszlopféjezete, amely középkori szokás szerint a kőfaragók Önarcképét örökíti meg. Az egyik szoborportré stílusban és arc-típusban is francia, a francia mester önarcképe. A másik mokány, kemény, mongolos magyar fej, fölfelé pödört bajusszal; a magyar munkatárs önarcképe ez s technikai kivitelben nyersebb és primitívebb, mint a finomabbul kidolgozott francia fej. A kápolna belseje csupa szín és derű, a falakat és magukat a faragványokat is részben még az építés idejéből származó polychromia lepi el. Külön díszet kölcsönöznek az ikerfülkékben elhelyezett próféták és szibillák kitűnő karban fennmaradt mellképei, a firenzei Orcagna iskolájába tartozó, s Nardo di Cione-hoz közelálló olasz mesternek, talán a Nápolyban, az

Anjouk számára dolgozott Niccolo di Tommasónak művei. Bármely firenzei templomot, a Santa Crocet vagy a Santa Maria Novellát, akár az assisi San Francescot méltán díszíthetnék. Olasz levegőt, az olasz trecento művészetének friss derűjét sugározzák. Olasz freskó-törredékeket, bibliai ábrázolásokat találunk a felső zónában is, s kiváló XIV. századi olasz festő díszítette a Maiestas Domini ábrázolásával a beszakadt diadalívet. Törredékei a legjobb freskóképek, amiket a középkorban Magyarországon vagy Olaszországon kívül bárhol is festettek. Különösen bájos egy hozsannázó angyal feje, nemes és szép az áldó Üdvözítő mellképe s több apostol jellegzetes feje. Az oldalfalokról előkerült még az Angyali üdvözlőnek és Júdás csókjának freskótörredéke. Nagyjelentőségű leletek ezek, Olaszországon kívül a legkiválóbb trecento-falképek. Jelentékenyebbek a modenai Tamás nagyratartorc karlsteini képeinél, nemcsak azért, mert ha töredékesen is, a legjobb állapotban érintetlenül maradtak fenn, hanem azért is, mert az olasz középkori festészet legkiválóbb iskolájából származnak.

A kápolna homlokzatának déli végéhez csatlakozik a királyi palota fala, amelybe a kápolna kapuzatához hasonló díszkapu vezet. A királyi palota egyik közeli termének külső falában két azonos kiképzésű, egy nagyobb és egy közvetlenül mellette álló kisebb, az előzőeknél még díszesebb kapu nyílik. A régi esztergomi bazilikának, XVIII. századi festményről ismert díszkapuja, a szép *porta speciosa* arányaiban és formáiban igen közel áll a királyi palota e két utóbbi kapujához, amiből joggal következtethetjük, hogy a *porta speciosa*t is III. Béla építette.

Ma még távolról sem nyerhetünk ugyan tiszta képet a várhegy építkezéseiről, úgylátszik azonban, hogy ezek három korszakra oszlanak. Az első s egyúttal legalsó zóna, a királyi palota legrégebbi része, egyszerű, de szilárd, technikailag igen jó, faragott terméskőből emelt építmény Szent István korából származhat. A másodikat nagyobb részét III. Béla építtette királyokhoz méltó művészi kiképzésben, s ez az európai román kori művészet legjobb és stílusban legtisztább emlékeivel vetekszik. Francia mesterektől alapított magas színvonalú kőfaragóműhely működött ekkor, a XII. század második felében a királyi székvárosban s ebben magyar segédek is dolgoztak. Ez a műhely építette és díszítette a királyi palota nagy részét, a királyi kápolnát s dolgozott a bazilikán. Hatása nem maradhatott el a korabeli magyar művészetre. A harmadik építkezés már arra az időre esik, amidőn a dinasztia a palotát az érsekeknek adta át. Vitéz János, Estei Hippolit és Bakócz Tamás olasz reneszánsz stílusú építkezéseinek maradványai az ásatások legutolsó napjaiban kerültek elő. Vitéz János építkezéseiről a források beszélnek, a fiatal Este-prímáséről modenai számadáskönyvei, Bakóczéról pedig bazilikabeli remek kápolnája tanúskodik. A jövő ásatásoktól a nagy reneszánsz primások építkezéseinek teljes feltárását várhatjuk. Vitéz János az egykori királyi palotának III. Bélától származó részeit és a kápolna homlokzatát reneszánsz stílusú új falfestéssel díszítette. A kápolna homlokzatán fennmaradt ennek a díszítésnek egy ornamentális jellegű törredéke. A legszebb, s valóban

nagyjelentőségű reneszánsz ráfestés azonban a III. Bélától emelt palota egyik termében került elő. A hatalmas falkép egy egész falat foglal el. Elegáns és díszes reneszánsz festett *építészeti* keretben a négy kardinális erényt ábrázolja, kétharmad életnagyságú allegorikus alakok képében. A reneszánsz friss virágillata árad ezekről a kecses, bájos alakokról. Első tekintetre elárulják a firenzei quattrocento egyik legfinomabb mesterének, Filippino Lippinek stílusát. További beható vizsgálatot kíván annak megállapítása, hogy magától Filippinótól, vagy valamelyik tanítványától származnak-e, bár az első benyomás és a forrási adatok az első feltevést támogatják. Tudjuk, hogy Filippino Lippi dolgozott Mátyás király számára, s már régebben kimutattuk, hogy ő készítette az okmányok szerint eredetileg Budáról származó, s a Nemzeti Múzeumban őrzött egyik miseruhának remek figurális díszítésű rajzát. Ezeknek a falképeknek jelentőségét emeli, hogy az első olasz reneszánsz festmények, amelyek Mátyás korából Magyarországon előkerültek.

A királyi kápolna belsejének nagyszabású falképei is később, az építkezés után száz évvel, a XIV. század második felében, alighanem Kanizsai János érsek idejében készültek, éppúgy, mint az ornamentális díszítés egy része, bár több helyen fennmaradt az építéssel egyidejű, eredeti polychrom díszítés is.

Az ép állapotban előkerült falakon kívül kiástunk több száz remekül faragott építészeti töredéket, oszlopfőket, bordázatokot, záróköveket, párkányokat, a kápolna oromrőzsájának csipkefinomságú, faragott és színezett ornamentikával borított bélietek és küllőit, stb., amelyekből az építmények jelentékeny részét teljes hitelességgel lehet majd rekonstruálni.

A királyi palotát a XVI. század legvégén a török ostromok idején temették be, miután boltozatát összelőtték és a pompás emléket védelmi művül használták fel, szentélyét pedig bástyává alakították át. A királyi palotát valószínűen csak a XVII. században földelték el. Az esztergomi leletek azért is rendkívül fontosak, mert románkori emlékeink közül egy sem maradt fenn ilyen jó állapotban, s még a legnevezetesebbeket is helytelen és túlbuzgó restaurálásokkal kiforgatták eredeti mivoltukból.

Az Árpádok esztergomi palotája és kápolnája fényes bizonyítéka középkori nemzeti királyságunk magas kulturális színvonalának, s egyik legkiválóbb árpádházi uralkodónk, III. Béla európai távlatú műveltségi és művészeti orientációjának.

Nyugodt lelkiismerettel tesszük le az ást az első tavaszi nap-sugárig. A jövő tavasszal újult reménnyel fogunk a munkához, s azt tervezzük, hogy Szent István halálának 900 éves évfordulójára, 1938-ra teljesen feltárva és helyreállítva adjuk át a magyar nemzetnek az Árpádok királyi palotáját és várkápolnáját, hogy azok a magyar Sión hegyén a Duna itteni és túlsó partján lakó magyarokat a magyar múlt nagyságára és a magyar jövőre emlékeztessék.

MARSEILLE UTÁN

Jugoszlávia belpolitikai élete 1934 okt. i—dec. 10 közötti nehéz örökség; egy királytalan éj; a regentúra összetétele; Sándor király a diktatúra lebontását akarta; a diktatúra ellenáll; Korosec szerepe; Macek a királygyilkosok ellen; Zivkovic hadügyminiszter; Uzunovic marad; Maksimovic lemond; a parlament szünetel; a régenstanács és a régi pártok; két memorandum a diktatúra ellen; a karlócai összejövetel; a kormánypárt a diktatúra mellett; a régenstanács és a Fehér Kéz; Zivkovic diktátor; Pál herceg útja.

SÁNDOR KIRÁLY tragikus halála merőben új helyzetet teremtett Jugoszláviában. A tetterős, elszánt, férfikora delelőjén, állott király, aki immár hatodik éve az állami hatalomnak korlátlan birtokosa volt, váratlanul eltűnt az élők sorából, országát egy kiskorú királyra hagyva vissza. Sándor király halálának eshetőségével ugyan a beavatottak kis köre régóta számolt, maga a király is tisztában volt azzal, hogy merénylők leselkednek reá, mégis a tömegek előtt szinte elképzelhetetlennek látszott, hogy a király ennyire korán lépjen arra a végzetes útra, mely minden halandót öröktől fogva vár.

Sikerekben és bukásokban gazdag pálya záródott le a marseillei parabellum sortüze alatt. A végletek kaleidoszkópszerű változását látjuk Sándor király életében. Érdekes egyénisége sokat fogja foglalkoztatni a jövő történetíróit. Ma még bajos végleges ítéletet mondani róla. Egy áll, az, hogy az elvtelenségek mai szomorú korszakában ez az ideáljaiért hősi halált halt egész férfiútól ellenségei sem tagadhatják meg az elismerést.

NEHÉZ ÖRÖKSÉG maradt Sándor király után. Jugoszlávia szétesését 1929 január 6-án valóban már csak diktatúrával lehetett megakadályozni. A diktatúra azonban nem oldotta meg azokat a súlyos kérdéseket, melyek életre hívását indokolták. Erőszakosan lefojtotta az állambontó törekvéseket, de e törekvések folyton csak nyertek erőben és a lappangó tűz elterjedt olyan területekre is, melyek a diktatúra előtt a délszláv állameszme erőtartaléka voltak. A horvát szeparatizmus mellett felütötte fejét a szlovén és szerb elégedetlenség is. A nagy dilemma ott áll Jugoszlávia sorsának mai irányítói előtt: csináljanak diktatúrát diktátor nélkül, vagy újabb államcsínnel álljon egy diktátor az ország élére, vagy szüntessék meg a diktatúrát, hogy a centrifugális erők felszabaduljanak? A dilemmát még súlyosbítják az illetékes és nem illetékes tényezők divergens törekvései, jogos és nem jogos ambíciói. Érthető, hogy sokak képzeletében felrajzoltak az ős káosz képei, az ős káoszé, melyből új világok születnek.

A MARSEILLEI RÉMHÍR több szempontból is szerencsés körülmények közt érte a hatalom birtokosait. A király külföldön lévén, a kormány a királyi jogok birtokában volt. Így semmi zökkenés sem

állott be a kormányzatban, ami elkerülhetetlen lett volna, ha a király otthon esik valamely merénylet áldozatává. A király halálát az ország lakosságának túlnyomó része előtt egy fél napon át titokban lehetett tartani. A postát, távirót, telefont a kormány azonnal megszüntette, a vasúti közlekedést órákra felfüggesztette. Miután ez az esti órákban történt, csak a nagyobb városok lakossága vett róla tudomást, de a diktatúra már máskor is részesítette a polgárokat hasonló meglepetésben, így ezek az intézkedések nem okoztak igen nagy feltűnést. A belgrádi rádió zavartalanul folytatta programját. A külföldi rádiók jelentéseit csak az idegen nyelveket értő közönség vehette tudomásul, de a hírt csak személyes érintkezés útján adhatta tovább. Így Jugoszlávia polgárainak óriási többsége csak október 10-én reggel tudta meg, mi történt Marseillen. A kormány a rendelkezésére állott éjszakát alaposan kihasználta. A vidéki hatóságokat utasította, a katonaságot a kaszárnyákban még az éjszaka feleskette a kis Péter királyra, a fegyveres erőt készenlétbe helyezte, sőt csapateltolásokat is hajtott végre. Egész éjszaka permanens minisztertanács volt.

A kormány haladéktalanul intézkedett a skupstina összehívása ügyében is. A Sándor király-adományozta ú. n. alkotmány szerint, ha a király kiskorú, helyette egy háromtagú régenstanács gyakorolja a királyi jogokat. A régenstanácsot kinevezheti az utolsó nagykorú király, de ha ez nem történt volna meg, akkor a régenseket a skupstina választja. A kormánynak, úgylátszik, semmi tudomása sem volt arról, hogy Sándor király a régensekről intézkedett volna, így régenseket akartak választatni. Állítólag meg is egyeztek abban, hogy régensekké v Uzunovic miniszterelnököt, Maksimovió igazságügyminisztert és Zivkovic Péter tábornokot, a Fehér Kéz katonatiszti titkos társaság elnökét, választják meg.

Másnap délelőtt Pál herceg, Sándor király unokatestvére, magához kérte a premiert és átadta neki a király végrendeletét. Úgylátszik a királynén és Pál hercegen kívül senki sem tudott róla. A végrendelet a regentúráról egészen másként intézkedett, mint azt Uzunovicék óhajtották. Éppen ezért a premier állítólag kísérletet tett Pál hercegnél arra, hogy a végrendeletet másítsák meg, amit a herceg visszautasított. Nem volt mit tenni, a végrendeletet kihirdették és a skupatina október 11-i ülésén a regentúra le is tette az esküt.

A RÉGENSTANÁCS tagjai a király végrendelete szerint: Pál herceg, Stankovic Radenko dr., volt közoktatásügyi miniszter és Perovic Ivó dr. szávai bán. Helyetteseik pedig Törnne Vojislav tábornok, Banjanin Jovan és Zec Péter dr. szenátorok. A helyettesek a régensek halála vagy lemondása esetén automatikusan lépnek ezek helyébe.

Pál herceg (.1893) Arzen hercegnek (az öreg Péter király testvér-öccsének) Demidov di San Martino Aurora orosz hercegnővel kötött, de hamarosan felbomlott házasságából származik. Pétervárott, Belgrádban és Oxfordban tanult. Igen művelt ember, aki főleg nagyon értékes képgyűjteményéről nevezetes. 1923-ban feleségül vette Olga görög királyi hercegnőt. A házasságból két fiú származik: Sándor és Miklós kir. hercegek. Pál herceg legszívesebben Angliában és

Párizsban él. Belgrádban meglehetősen idegen. Részben mert Sándor király nem szívesen tűrt mellékisteneket maga mellett, részben mert a herceget a Balkán nem vonzotta. Eddig a politika iránt kevés érdeklődést mutatott.

Stankovic fehértemplomi születésű (.1880) ember. A gimnáziumot Újvidéken, az orvosi kart Bécsben végezte. Sokáig volt gyakorlóorvos Zágrábban. Majd a háború után a belgrádi egyetem orvosi karán lett professzor. Szabadkőműves főember és mint ilyen került a diktatúra idején közelebbi kapcsolatba az udvari kamarillával. Előbb szenátorrá nevezte ki a király, majd a Srskié-kormányba közoktatásügyi miniszterré. Ebben a minőségben Srskic háta mögött, de a király tudtával, zágrábi szabadkőműves és klerikális körökkel megegyezéssel tárgyalgatott, amivel részletesen foglalkoztunk a Magyar Szemle múlt évi márciusi számának 256—61 lapjain. Stankovic európeér, de nemcsak a szerb politikai életben, hanem még a diktatúra szervezeteiben is meglehetősen idegen.

Perović a horvátok képviselője volna a regentúrában. A dalmát Arbanasi (Borgo Erizzo) városkában született (1881), melynek lakói az 1720-ban odatelepített albánok leszármazottai. Zárában végezte a középiskolát, Zágrábban, Bécsben és Prágában a jogot. 1922-ben spalatói főispán, 1929-ben belügyi államtitkár, 1931-ben szávai bán lett. A horvátok Perovicot az utolsó években Zágrábban elkövetett hatósági atrocitásokért felelőssé teszik és a diktatúra horvát exponensei között talán őt gyűlölik a legjobban. Ustasa-merénylet is volt ellene. Személyes súlya nincs.

A régenshelyettesek sem jelentékeny emberek. Tomic tábornok (.1886) végigharcolta a balkáni és a világháborút, 1929 óta belgrádi térparancsnok. Banjanin gospici szerb. Csak középiskolája van. Másodosztályú újságíró. Mint a horvát-szerb koalíció tagja egy cikluson át a zágrábi és a budapesti országgyűlésen képviselő volt. A világháború alatt emigrált és résztvett a Délszláv Választmány tevékenységében. 1933-ban a király szenátorrá nevezte ki. Ismert szabadkőműves. Zec (.1881) glinai szerb. A középiskolát Zágrábban, a medicinát Innsbruckban végezte el. A világháború alatt átszökött Szerbiába és a szerb hadseregben szolgált. A háború után a gospici kórház igazgatója lett. í 1933-ban a király szenátorrá nevezte ki.

A régenstanács összetétele nagy visszatetszést okozott mind az országban, mind a diktatúra berkeiben. Pál herceg személye dinasztikus okokból adva volt. Ebbe belenyugodtak az emberek. A többi úr a nép előtt jóformán ismeretlen ember. Szerbiában különösen nagy az elégedetlenség. Szerbiai szerb csak egy van a régensstanácsban, az is csak helyettes (Tomie). Ellenben van benne három az új részokról származó szerb (Stanković, Banjanin, Zec). Jugoszlávia politikai életében a régensek és helyetteseik közül egyik sem játszott szerepet. Még a diktatúra alatt is csak felülről becsempészve jutottak szóhoz.

Miért nevezett ki Sándor király ilyen regentúrát? Nem tudok e kérdésre megnyugtató választ adni, de szolgálhatok egy plauzibilis magyarázattal. Sándor király végrendelete 1934 január 5-én Veldesben kelt, tehát az Oreb-merénylet (1933 december 16) hatása alatt.

Sándor király intelligens ember volt, tehát tudta, hogy egy kiskorú király és egy sokfejű regentúra sikeresen nem folytathatnak diktatúrát. A diktatúrát tehát likvidálni kell! Stankovic az ő megbízásából tárgyalgatott 1933-ban megegyezésről és akkor, mikor a végrendelet kelt, éppen e tárgyalások miatt folyt késhegyig menő harc Srákié és Stankovic között. Stankovic régenssége mindenesetre az egyezkedő irányzat királyi szankciója. Benjanin Stankovic barátja, aki Slobodna Tribuna című zágrábi hetilapjában egy az 1929 január 6-i politikából kiinduló szerb-horvát megegyezés gondolatát képviselte. 1933 nyarán Sándor király népszerűségi utazgatásokkal próbálkozott Horvátországban meglehetősen balsikerrel. Azonban viszonylag jól sikerült gospici látogatása, így került be a regentúrába Zee. Perović a december 16-i abbamaradt merénylet után elfogta Orebékét, így a másnapra tervezett új merénylet elmaradt. Az ustaák különben is éppen úgy halálra ítélték Perovicot, mint a királyt. Ezen körülmények hatása alatt nevezhette ki régenssé a király. Egy horvátot úgy is ki kellett neveznie a regentúrába. Törnő tábornok vas kézzel tartott rendet Belgrádban és egy igazi katonára is — hivatalosan Pál herceg is katoná: gárda-alezredes — szükség volt a regentúrában. Így lett régenshelyettes Tomić tábornok. A diktatúra vezető embereit éppen azért hagyta ki a király a regentúrából, mert fia kiskorúsága idején történő tragikus halála esetén nem akarta a diktatúra fennmaradását.

Persze ha magyarázatom helyes volna, akkor is vannak olyan mozzanatok, melyekkel a király nem számolt eléggé. Az egyik az, hogy megszüntethető-e a diktatúra Jugoszlávia szétesésének veszedelme nélkül? A másik az, hagyják-e a diktatúra vezetői kicsúszni a hatalmat kezükből? (Talán mert Sándor király teljes önkénnel cserélgette a diktatúra exponenseit, számításon kívül hagyta ezt a lehetőséget.) És végül nem gondolt arra, hogy egy ennyire gyöngé összeállítású regentúra képes-e ilyen nehéz feladat megoldására?

Az UZUNOVIC-KORMÁNY a régensek eskütétele után felajánlotta lemondását. Ez inkább formalitás volt, hiszen Sándor király temetéséig változásra nem lehetett gondolni. A kormányt a regentúra újra kinevezte, egyúttal a premiert a Karagyorgye-csillag első osztályával tüntette ki. Ez jutalom volt azért, hogy Uzunović megnyugodott a regentúra összetételében. A külügyminiszter sietett megállapítani Pál herceg címét, mely franciául „Prince-Régent de Yougoslavie“-nak hangzik. A másik két régens címét nem állapították meg. Kezdetől fogva jelentkezik egy olyan tendencia, mely Pál herceget állítja előtérbe, aminek már a külföldi sajtóban is jelentkezett visszhangja.

A temetés napjai alatt is folytak bizonyos politikai tanácskozások. A legfőbb az a két és fél órás audiencia volt, melyen rövid belgrádi tartózkodása alatt a francia köztársaság elnöke a délszláv premiert fogadta, Uzunovic nem tud franciául. Ez valamit megmagyaráz az audiencia hosszúságából. Külföldi laphírek szerint Lebrun egyrészt a marseillei gyilkosság felelősségének kutatásában ajánlott mérsékletet a premiernek, másrészt a belső konszolidációt kötötte Uzunovic szívére, ami alatt valószínűleg szerb-horvát megegyezést kell érteni.

A temetés után október 20-ára rendes őszi ülésszakára hívták össze a parlamentet. Mind a szenátus, mint a képviselőház a régi elnökséget választotta meg és mindkét elnök a házak viharos tetszése közben a január 6-i politika mellett való rendületlen kitartást hirdette székfoglaló beszédében. E manifesztáció után az Uzunovic-kormány benyújtotta lemondását, hogy a költségvetést olyan kormány tárgyalathassa le, mely bírja a régensek bizalmát.

Nem szólva a régensek egyéni hajlamairól, voltak olyan mozzanatok, melyek egy rendszerváltozás előkészítését ajánlották. A király temetésén a régi idők minisztereinek túlnyomó része résztvett. Stanojevic Aca, a szerb radikális párt, Davidovic Ljuba, a szerb demokrapárt, Spaho Mehmed, a délszláv muzulmán organizáció vezetői a királyi családnak részvétüket nyilvánították. A Lesinán internált Korošec a királynénak egyebek közt ezt táviratozta: Elítélem az utálatos gonosztettet. Azt óhajtom, hogy a nehéz napokat békében és törvényességben éljük át. Kérem az Istent, vigasztalja meg Felségedet és a Királyi Házat. (Obzor, 1934 október 13.) Miután Korošecnek és három hívének internálása bírói ítélet szerint is törvénytelen volt (amint erről 1934 decemberi számunkban már referáltunk), a régensek elrendelték Korošecék szabadonbocsátását, Korošec aztán Spalatótól Belgrádig elkísérte a király koporsóját és útközben is lojális nyilatkozatokat tett. (Obzor, 1934 október 16., 20., 23.) Külföldi laphírek szerint a zágrábi Irgalmas Nővérek kórházában őrzött Macek felhatalmazta orvosát arra, jelentse, hogy ha szabadlábon volna, kondoleálna a királynénak. E nyilatkozatban az a fontos, hogy vele Macek megtagadott minden közösséget a királygyilkosokkal.

Ezzel szemben azonban állott az a tény, hogy a régensek október 11-én esküt tettek a Sándor királyadta alkotmányra, ha tehát nem akarják esküjüket megszegni és egy újabb puccsal teljes bizonytalanságba rohanni, számolniuk kell az álpármenttel és ennek kormánypártjával. A helyzet különben is még minden irányban tisztázatlan volt. Így nem maradt más hátra, mint Uzunovic új megbízatása a január 6-i alapon. Uzunovic aláhúzta, hogy a régi pártok a múltéi és új kormánya megalakulásánál csak olyan politikusok jöhetnek számba, akik a január 6-iki alapot fenntartás nélkül elfogadják (Obzor 1934 október 23).

Uzunovic a diktatúrán kívül álló politikusok közül, úgylátszik, csak Korošec-cel próbálkozott. Korošec két és fél éven át tagja volt Zivkovic kormányának és mostani nyilatkozatai is kormányképesnek mutatták. A helyzet azonban még kialakulatlanabb, semhogy egy olyan sokféle hájjal megkent politikus, mint Korošec, szükségesnek érezte volna magát a diktatúra mellett lekötnie. Korošec kosara után Uzunovic megtartotta régi kormányát, csak a hadügyminisztert cserélte ki és két tárcanélküli minisztert neveztetett ki. A hadügyminiszter Zivkovic tábornok lett. A diktatúrának kezdettől fogva a Fehér Kéz volt a főtámasza és ennek Zivkovic az elnöke. A diktatúra alatt lassanként minden fontosabb katonai pozíció a Fehér Kéz embereié lett, úgyhogy ma a legnagyobb tényleges hatalommal Jugoszláviában Zivkovic bír. A régens-tanácsból kiszorult Zivkovic minden jel szerint maga kívánta a hadügyi tárcát, hogy ne lehessen a Fehér Kéz ellen politikát csinálni. Miután

a diktatúra fennmaradását Uzunovic kormánya is követeli, Zivkovic belépését örömmel látták. Hogy a kinevezés jelentőségét felfelé és kifelé valamennyire tompítsák, a másik két diktatúra-premier (Marinkovic és Srskic) megtették tárcanélküli miniszternek.

Az október 22-én kinevezett Uzunovió-kormány megalakulását a sajtó mint a január 6-i rezsim megerősödését üdvözölte. Az új kormány ellenjegyzésével október 25-i kelettel jelent meg a régens-tanács kiáltványa a délszláv nemzethez, amelyben Sándor király hagyományai letéteményeseinek mondták magukat. Október 25-én mutatkozott be a kormány a parlamentben és a premier az ismert diktatúra-frazeológiát adta elő mindössze azzal a különbséggel, hogy a hadsereg fejlesztését feltűnően hangsúlyozta, a marseillei bűntény teljes kinyomozását, a felelősség megállapítását és az elkerülhetetlen szankciókat bejelentette.

A RÉGENSTANÁCS ÉS A KORMÁNY ellentétei ezzel nem szűntek meg. A délszláv nyilvánosság a szigorú cenzúra miatt erről alig tud hitelesen valamit, a kószá hírek annál jobban kiszínezik a dolgot. A Magyarország ellen folyó rágalomhadjáratnak egyik oka az, hogy a közvélemény figyelme a lappangó válságról minél jobban elterelődjék. Alighogy az új kormány megalakult, Maksimovic igazságügyminiszter lemondott. November 2-án fel is mentették és tárcáját Kojic Dragutin dr. földművelésügyi miniszter vette ideiglenesen át. Szokás szerint a sajtó a válságról csak a felmentés és a kinevezés tényét írhatta meg. Külföldi hírek szerint Pál herceg nagybobszabású amnesztiát tervezett, amit a miniszter ellenezett. Maksimovic távozott és az amnesztiák eddig nem történtek meg. Feltűnő az is, hogy a kormány a parlamentet egyáltalában nem foglalkoztatja. A diktatúra tapasztalatai szerint az álpárlament ezer születési hibája ellenére még a cenzúra béklyóiban is igen alkalmas fórum a kellemetlen valóságok leleplezésére. A kormány egyideig azzal indokolta a párlament szünetelését, hogy a költségvetés összeállításával van túlon túl elfoglalva. Persze ezt bajos volt elhinni, hiszen a költségvetést jóformán ugyanaz a kormány terjeszti elő, amely tavaly a költségvetési vita közepén megalakulva is nyugodtan tudta képviselni Srskic budgetjét. Mikor aztán az új költségvetés elkészült, kiderült, hogy alig különbözik a régítől. A pénzügyminiszter az alkotmányengedélyezte legvégső napot megvárva, az őszi ülés-szak megnyitását követő harmincadik napon küldte meg a párlament-nek a költségvetést. A költségvetés végösszege 9.988 millió dinár. 183 millióval kevesebb a jelenleginél. Egyedül a hadügyi tárca költségvetése emelkedett 57 millióval, úgyhogy pontosan 2.000 millióra rúg. A költségvetés húsz százaléka! Ezt persze először a bizottságoknak kellene letárgyalniok, de eddig a bizottságokat sem hívták össze.

A régens-tanács e közben a szerb radikálisokkal és demokratákkal tárgyalgatott. Megegyezés nem jöhetett létre. Állítólag a régensek azt szeretnék, ha a mai kormányrendszer fenntartása mellett megen-gednék a régi pártok működését. Ez fogas kérdés, hiszen a jelenlegi alkotmány csak délszláv alapon álló pártokat ismer. Pártok alakításá-hoz belügyminiszteri engedély szükséges. Elő van írva továbbá, hogy

a pártoknak az ország járásainak legalább felében kell legalább harminc-harminc párttaggal bírniok és a járásoknak legalább hat banátus területén kell feküdniük. A diktatúra ezekkel az intézkedésekkel eleve lehetetlenné akarta tenni a régi pártok feltámadását. Mikor a radikális párt teljesen az előírásokhoz alkalmazkodva zászlót akart bontani a belügyminiszter a megalakulást nem engedélyezte. Nem valószínű, hogy a kormány ma más álláspontra helyezkednék. A régenstanács próbálkozhatok alkotmányreformmal, de miután esküt tett az alkotmányra, csakis ennek előírásai szerint. Ez esetben a mai kormánypárttól függ minden. Alig képzelhető el, hogy a mostani többség a diktatúra jóvoltából élvezett monopolisztikus helyzetét önként feladja. Hiszen egy valamenynyire tisztességes választás nyom nélkül elseperné a szenátor és képviselő urakat. Mai istenségek holnap senkik volnának.

Természetesen a régenstanács egyezkedő törekvései sok körben nagy rokonszenvet keltettek. Először kétszáz horvát intellektuális nyújtott be hozzájuk egy memorandumot, melyben hűségnyilatkozatot tettek a dinasztia és Jugoszlávia mellett. Azután általános, Macekre is kiterjedő politikai amnesztiát kértek, továbbá a rendkívüli államvédelmi bíróság megszüntetését és a „fasiszta“ egyletek (értsd: a diktatúra terrorszervezetei) feloszlátását. Amennyire a hiányos hírekből megállapítható, az aláírók nagyjában azokból a körökből kerültek ki, amelyekkel Stankovic tavalyelőtt tárgyalgatott. Ezekhez járult néhány állásánál fogva középutas horvát (a zágrábi egyetem rektora, a Délszláv Tud. Akadémia elnöke), valamint a háború alatti Délszláv Választmány még élő tagjai, köztük Trumbic Antal, aki ezzel az aláírással változatos politikai pályája egy újabb salto mortaléját csinálta meg, végül néhány a diktatúrában résztvevett, de utóbb ellenzékbe lépett horvát politikus. A horvát memorandum után egy szerb is készült, de már csak ötven aláírással. Ez a memorandum örömmel üdvözli a horvát intelligencia kezdeményezését, kéri a tüzzel-vassal folyó egységesítés megszüntetését és egy a szerbek, horvátok és szlovének egyenrangúságára épített új Jugoszlávia megalakítását. A szerb memorandum aláírói között Jovanovic Slobodan belgrádi egyetemi tanár a legjelentékenyebb személyiség. A diktatúra kikiáltása előtt egy egyezkedő kormány elnökeként emlegették.

A két memorandummal párhuzamosan az új zágrábi érseki koadjutor, Koroáéc és Janjic Voja pravoszláv pap volt miniszter, Karlócán meglátogatták Vamava (Bamabas) ipeki patriarchát, aki az új helyzetben meglehetősen háttérbe szorult. (Obzor, 1934 november 29.) Hogy ez a pravoszláv-katholikus papi közeledés közvetlenül mire törekszik, bajos meghatározni, de miután a karlócai tanácskozások résztvevői részben aláírták a zágrábi memorandumot, törekvéseik alig állhatnak a memorandum kívánságaival ellentétben.

A régenstanács tárgyalásai, a két memorandum és a karlócai összefogás a diktatúra berkeiben meglehetősen riadalmat okozott. A kormánypárt főválasztmánya november 19—22 között tanácskozásokat tartott. A főválasztmány kimondta, hogy a január 6-i politika mellett kompromisszumok nélkül ki kell tartani. S nemzeti és államegység érinthetetlen, tehát törzsi, tartományi és vallási alapokon álló pártok

— ez a régi pártok elnevezése a diktatúra ideológiájában — szervezését nem szabad megengedni. Követeli a főválasztmány a banátusok önkormányzatát és a gazdasági válság enyhítését. (Obzor, 1934 november 24.) Az álparlament szerb ellenzéki pártja Hodjera Svetislav képviselő elnöklete alatt pár nap múlva Belgrádban pártkongresszust tartott és a kongresszus ugyan szabadságjogokat sürgetett, de a január 6-i alap sértetlensége mellett foglalt állást. (Obzor, 1934 november 27.) Látnivaló, hogy az álparlamentnek még január 6-i alapon álló pártjai — és ezekhez tartozik a törvényhozók 95%-a — egyáltalán nem szándékoznak monopolisztikus helyzetükről lemondani.

A kormánypárt azonban ezen burkolt állásfoglalásnál tovább is ment. A memorandumokról és a régenstanács tárgyalásairól a lapok a cenzúra miatt egy szót sem írhattak. A közönség ezekről csak szóbeszédből értesülhetett. Ellenben a kormánypárt hivatalos lapja ismételtelen és élesen nekiment a „memorandumgyártó amatőröknek, politikai spekulánsoknak, irodalmi és filozófus farizeusoknak“, akik vita tárgyává akarnak tenni olyan kérdéseket, amelyeket a nagy egységesítő király végleg megoldott. A sokat emlegetett koncentráció csak egy lehet: tessék nyíltan és őszintén azokhoz csatlakozni, akik a király végakarátának igazi végrehajtói. Ha az országot baj éri, bizonyos defetisták azonnal jelentkeznek. Most is ez történik. Olyanok, akik tegnap a király legfőbb tanácsadói voltak — KoroSecre és az álparlament ellenzékbe lépett horvátaira való célzás — egyszerre alapjaiban elhibázottnak kezdik mondani a január 6-i politikát. A délszláv irányzat monopóliumát emlegetik ajkkor, amikor a király a délszláv egységért halt meg. A szeparatizmusnak egyenrangú helyzetet követelnek, sőt a drávai banátus egy lapjában (a laibachi Slovenec, amely KoroSec lapja) közös határokon belül három szuverén nemzetről elmélkednek. Mikor a fegyveres királygyilkosok ellen való nemzetközi védekezésről van szó, ezek a defetisták az államvédelmi bíróság megszüntetését hirdetik. Mindenféle kompromisszumokat követelnek, holott a nemzet óriási többsége Sándor király kompromisszum nélküli politikája mellett van, ők meg maroknyi senkik (saka ljudi), akik közül többen máris megbánták aláírásukat. (Glasnik Jugoslavenske Nacionalne Stranke, 1934 november 18., 30.)

E támadásoknak mindenesetre volt egy haszna. A délszláv közvélemény innen értesült először hitelesen arról, mit is akarnak a memorandumisták. De nemcsak ezek a kifakadások mutatták, hogy a kormánynak mennyire kellemetlenek a memorandumok, hanem az a véres tüntetés is, melyet Stipetic rektor ellen a zágrábi egyetem terrorszervezetei rendeztek a memorandum aláírása miatt. A tüntetésből általános verekedés lett és végül is az egyetemre behatolt rendőrség csinált rendet.

A régenstanács és a kormány ellentéteiről szóló hírek tehát nem légből kapottak. Ebben a lappangó államválságban a régensek helyzete nem irigylendő. Egyrészt mert a tényleges hatalom Zivkovic kezében van, másrészt mert eddig a régi pártok egyike sem volt megnyerhető a régensek terveinek. A régensek mögött csak 250 memorandumista áll. Ezek az urak ugyan személyes súllyal bíró közéleti előkelőségek,

de csak az intelligenciának egy szerfelett vékony rétegét jelentik. Valószínű, hogy a francia és az angol vezető politikai körök a régenstanács törekvéseit fogják támogatni. Ez ugyan nagy erkölcsi erőtartalékot jelent a régensek számára, de a Fehér Kéz székházának Párizs és London nem imponálnak. Zivkovic tábornok meg napóleoni allűrökben tetszeleg magának.

Persze, ha van rá idő és vannak hozzá emberek, a belgrádi Napóleont és társait le lehet járítani. A tábornok háta mögül rendszeres munkával ki lehet lassan szedni a Fehér Kéz embereinek egy részét, a miniszterelnök mögül a mai kormánypárt sok tagját. De ezzel a helyzettel ezek az urak tisztában lesznek és nem fognak időt és alkalmat adni, hogy ellenfeleik ilyen terveket megvalósítsanak. A délszláv belpolitika zavarosabb, mint valaha, éppen ezért bel- és külpolitikai kalandokkal, mint eshetőségekkel, mindenkinek számolnia kell.

OSZTATLAN ROKONSZENV fogadta Európa-szerte Pál herceget, mikor sógornője, Marina hercegnő, nászára utazva az angol és francia legmagasabb körökkel érintkezésbe lépett. A herceg kijelentései azonban nem hozták meg a feszültségnek azt az enyhülését, amelyet az angol és francia közvélemény várt. Ennek magyarázatát a fentebb vázolt belpolitikai okok adják.

Pál hercegről nemrégén igen érdekes cikket hozott egy norvég lap, melyet aztán, talán nem is célzatok nélkül, az egész délszláv sajtó átvett. A norvég lap szerint a szerb jellemnek két alapvonása van: egy harcias és egy költői. Az első vonást Sándor király személyesítette meg, az utóbbit Pál herceg. Testi és lelki eleganciája inkább illik egy franciához, mint egy szerbhez. Ma valamennyi európai herceg között Pál a legcharmantabb. (Obzor, 1934 november 16.) Ezt kiegészíthetem azzal, hogy ma a szerb állam élén egy igazi úr, egy nyugati értelemben vett gentleman áll. De vajjon a Zivkoviéok Szerbiája meg fogja-e érteni ezt a jóakarató herceget?

BAJZA JÓZSEF

FIGYELŐ

AZ ERDÉLYI MAGYAR PÉNZINTÉZETEK AZ ADÓSSÁGREND- ZÉSEK UTÁN

ROMÁNIA közgazdasági életét irányító férfiak egybehangzó kijelentése szerint az 1934 április 7-1 adósságrendezési törvény végleges lesz, s mostantól fogva állítólag a hitelélet s az ennek alapját képező bizalom megszilárdítására fog minden tényező törekedni.

Vonalat kell tehát húznunk számításaink alá és meg kell állapítanunk, hogy az adósságrendezések milyen eltolódásokat okoztak az erdélyi magyar pénzüzetek vagyonállapotában, mert csak ezek ismeretében dolgozhatunk ki mi is tervet arra, hogy a meginduló rekonstrukciós munkába milyen erőkel és kilátásokkal tudunk bekapcsolódni.

Vizsgálódásainkat 64 önálló erdélyi magyar pénzüzetre terjesztettük ki, melyeknek alaptőkéje összesen 438 millió 473.868 lei, tartalékaik 205 millió 633.023 lei, összes saját tőkéik tehát 644 millió 106.891 leit tesznek ki ma is még — legalább paphon.

Az Erdélyi Bankszindikátusnak 1930-ban megjelent utolsó nyilvános statisztikája még 97 intézetről számolt be, 636.8 millió alaptőkével és 306.5 millió tartalékkal, vagyis összesen 943 millió — közel egy milliárd — saját tőkével. Az intézetek száma azóta egyharmaddal apadt, a krízis alatt esetekkel; azonkívül hiányzanak a statisztikából azok a budapesti affiliációk, melyek az adósságrendezési törvényt nem fogadták el és saját eszközeikkel és saját elgondolásuk szerint akarnak megküzdeni a helyzettel.

A vizsgálataink tárgyát képező s az adósságrendező törvények rendelkezéseit vállaló 64 intézetnek a 644 millió saját tőke mellett jelenleg még 334 millió 433.212 lei visszleszámitolási tartozása áll fenn, mely azonban szintén alá van vetve a törvényes leszállításnak s így különösebb terhet nem képez.

E 64 intézetnél 1930 december 31-én még 2 milliárd 834 millió 279.976 lei takaréket volt elhelyezve. (Az Erdélyi Bankszindikátus összes intézetei 1929-ben még 4 milliárd 792 millió betétet kezeltek.)

A vizsgált 64 intézet 1930 végétől 1934 júniusig visszafizetett betevőinek készpénzben 1 milliárd 265 millió 616.549 leit, tartozásokkal kompenzálva kiegyenlített 357 millió 274.627 leit.

Csökkentette betéttartozását tehát összesen 1 milliárd 622 millió 891.176 leije.

Ez az óriási teljesítmény mutatja, hogy mennyi életerő és mozgékony-ság volt az erdélyi magyar hitelszervezetben.

Az időközben — túlnyomóan könyvelési tételek folytán — előállott kisebb betétemelkedések beszámításával jelenleg is még e 64 intézetnél 1 milliárd 183 millió 035.666 lei betét van elhelyezve.

Ez a betétállomány, a 644 millió saját tőke és a 334 millió visszleszámitolás kell, hogy hordozza tehát az alábbiakban ismertetendő konverziós veszteségeket.

A vizsgált 64 önálló magyar intézet összkihelyezése jelenleg — szemben az Erdélyi Bankszindikátus összes intézeteinek 1929-ben kimutatott 6 milliárdos kihelyezésével — mindössze 2 milliárd 170 millió 067.904 lei.

Ebből mezőgazdasági kedvezmény alá esik 1.382,444.615.— lei

Városi konverziót élvez 311,866.736.— „

Nem esik konverzió alá 475.756.553. — „

E számadatokból kitetszőleg a kihelyezések mintegy 60% agrárkonverziós, 15% körül van a városi kihelyezés s alig több 20%-nál az, ami nem esik semmiféle kedvezmény és leszállítás alá.

Az intézetek vezetőinek hozzávetőleges számításai szerint őket a 2 milliárd 170 millió kihelyezésnél előreláthatólag a következő veszteségek fogják érni:

a mezőgazdasági anyagnál772 millió 536.305.—lei

a városi anyagnál..... 85 „ 623.594.— „

a nem konverziós anyagnál 90 „ 591.298.— „

Előrelátható összes veszteség tehát ...948 millió 751.197.—lei.

Az intézetek összes aktívái — a fenti 2 milliárd 170 millió kihelyezéshez számítva még az ingatlanok, berendezések és a labilis értékpapírok értékét s a csekély készpénzt — mindössze 2 milliárd 431 millió 022.208 leit tesznek ki; az előirányzott veszteség tehát az összes aktíváknak mintegy 40%-át semmisítené meg.

A 948 milliós veszteség kiszámításánál azonban nem vettetett figyelembe, hogy a mezőgazdasági adósok nem 50%-os, hanem 70%-os, a városiak nem 20%, hanem 35% tökeleszállítást is igényelhetnek, ha az első két évben fizetnek; s nem vettetett számításba az sem, hogy úgy a konverziós, mint a mentes adósok közül a befolyt négy év alatt többen fizetéseképtelenné váltak s a nekik hitelezett összegek így egészben vagy részben elvesztek. Ha ezeket is számításba vesszük, a veszteség el fogja érni a kihelyezett tőke 60—70%-át is.

Eltekintve tehát egyes kivételesen jól megalapozott és jelentős ingatlan-ügy egyéb reál-vagyonnal bíró intézetektől, az adósságrendezés veszteségei ellenében az intézetek többségének saját betevőiktől is 50—70%-os töke-elengedést kellett igényelniök, hogy mérlegüket egyensúlyba hozhassák s megmaradt tőkéiknek a költséges felszámolási eljárással való elpocsékolását megakadályozhassák.

Ma már a nyilvánosság előtt közölhetjük, hogy a még élőknek tekinthető 64 önálló magyar intézet — egy-két elenyésző és sajnálatos kivételtől eltekintve — jórészt már az október 7-1 fatális határidő lejárta előtt meg tudta szerezni hitelezői és betevői többségének hozzájárulását a törvényben szabályozott egységhez.

Ez mindenestre örvendetes körülmény. Mutatja azt a bizalmat, melyet ez intézetek vezetői, annyi disszonancia dacára, ügyfeleik körében élveznek, de igazolja a magyar betevők higgadt okosságát is, akik belátták, hogy a törvényhozás valójában az ő meggyűjtött vagyonukból adott az adósoknak nagylelkű adományokat, tudomásul vették az így elsősorban őket ért veszteségeket és segédkezett nyújtottak ahhoz, hogy az elveszett vagyonnak legalább töredéke megmaradjon. Ez a nagyjelentőségű, gondosan előkészített és sikerrel befejezett egyezkedési akció természetesen sok salakot is fölkaavart. Szomorú példáit láthattuk a rövidlátásnak, elfogultságnak, sőt egyenes rosszindulatnak is. E tanulságok is figyelembe veendőek lesznek a jövőben.

Az adósságrendezésnek nevezett nagy pénzügyi átalakulás első fejezete így október 7-én lezárult. Az erdélyi magyar pénzügyi intézeteknek és túlnyomóan

magyar ügyfeleiknek törzsvagyont az átalakulás erősen igénybevette s tőlük hatalmas áldozatokat követelt. A súlyos vérveszteségekbe ma már bele kell törődniök az érdekelteknek. Megnyugvásukra szolgáljon, hogy azzal, amit ők elveszítettek, túlnyomóan magyar sorstestvéreiken — a magyar adóskon — segítettek.

A közérdek szempontjából mindenesetre megnyugtató, hogy kellő előrelátással, tervszerű felkészültséggel s a jóérezésű emberek önzetlen támogatásával meg lehetett akadályozni azt, hogy a súlyos vérveszteség halálos katasztrófává szélesedjék. A helyesen irányított egységek révén emberi számítás szerint sikerült megmenteni a teljes elpusztulástól az adósságrendezések által közvetlenül nem érintett magyar tőkevagyon.

E megmentett tőkevagyon okos kezelése s további veszteségektől való megóvása most a legközelebbi feladat.

Ezt követően pedig, a mi körünkben is meg kell indulnia a romokon az újjáépítésnek, ugyanazzal a szívóssággal, körültekintéssel és tervszerűséggel.

GYÁRFÁS ELEMÉR

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A jugoszláv-magyar vita Genfben, a népszövetségi tanácskozás lefolyása, eredmények, a magyarok kiüldöztetése; a Tanács mint politikai testület; a Népszövetség mai sulya, benne Olaszország és Anglia szerepe.

EURÓPA szerencsésen túlélte a tizenöt esztendő óta legkritikusabbnak látszó hónapot, amely azzal fenyegette az európai gyermekeket, hogy eloltja karácsonyi gyertyájukat. Nem szívesen írom le, de — a francia külügyminiszter is kimondta már — valóban a könyökünkkel súroltuk a háború rémét. A helyzet ugyanis az volt, hogy a Népszövetség egyik tagállama, egyben a háborút, mint a nemzeti politika eszközt szerződésileg elítélő Briand—Kellogg-paktum egyik aláírója, kizárólag „nemzeti politikájának szolgálatában“ képes lett volna háborút indítani lefegyverzett szomszédja ellen. Ennek a fenyegetésnek a nyomása alatt tárgyalta Magyarország Genfben a Tanács asztalánál és egyéb hivatalos megbeszéléseken arról a megoldási módozatról, amellyel a megvetendő marseille-i orgyilkosság politikailag kihasználható következményeit a nemzetközi légtér méreganyagából ki lehetett küszöbölni. Már a merényletet követő órákban különböző kommentárokból nyilvánvaló volt, hogy Jugoszlávia mai vezetői és a vele szövetséges kisantant-államok milyen politikai célokat tűztek ki maguknak, milyen tőkét akarnak kovácsolni a véres tragédiából.¹ A horvátok és macedónok orgyilkos politikai szövetkezése áldozataként uralkodói kötelességei közben elesett Sándor király meggyilkoltatása az egész világ előtt megrendítő körülmények között leplezte le Jugoszlávia belső egységének hiányát és a horvátoknak kirobbanásig feszült keserű elégedetlenségét. Az első cél, amit politikai propagandával és hírszolgálatall el kellett érni, az volt, hogy eltereljék a figyelmet az erőszakkal egységesített királyság nagy belső egyenetlenségeiről és zavarairól. A második cél már messzebbmenő volt: Magyar-

¹ Ld. Magyar Szemle 1934 november és december: Külpolitikai Szemle.

ország erkölcsi és politikai diszkreditálása. Tehát el kellett terjeszteni azt a látszatot, mintha Magyarország elősegítette volna a gyilkosságot, vagy legalább is annak előkészületeit. Ki kell tehát kényszeríteni, hogy a nemzetközi közvélemény és annak legfontosabb politikai orgánuma, a Népszövetségi Tanács, megállapítsa Magyarország felelősségét; ezzel kapcsolatban nemzetközi vizsgálóbizottságot küldjön ki Magyarországra;¹ végül Magyarországot még a békés revizionizmus feladására is rákényszerítse. Az ezt megkoronázó cél, amiben a kisantant országok államférfiai már a magyar belpolitika porondján is szövetségesekre számíthattak, az volt, hogy mindezek következtében a magyar kormány lemondását kikényszerítsék.

A Népszövetség Tanácsának több napi vita után, 1934 december 10-én elfogadott határozata bizonyítja, hogy ezeket a célokat Jugoszláviának és szövetségstársainak, amelyekhez utolsó órában Franciaország is nyíltan csatlakozott, szinte megsemmisítő katonai és politikai túlerejük és a háborús fenyegetés ellenére, sem sikerült elérniük. Ezért állapíthatta meg a pártatlan nemzetközi sajtó, hogy Jugoszlávia és szövetségesei nem arattak győzelmet Genfben: minden egyes pontban le kellett mondaniok a kitűzött és elérendő célról és meg kellett elégedniük még a féleredménynél is kisebb sikerrel. Ezt a tárgyilagos megállapítást nem szabad egy magyar embernek sem szem elől tévesztenie akkor, amikor a magyar kormány helyzetét és nehéz küzdelmét bírálja, amelyet még megnehezített és megnehezít ma is az a tény, hogy a megoldásnál a nyilvánosság előtt nem pertraktálható egyéb körülmények is közrejátszottak. Milyen célok elérését tűzte ki ezzel szemben a magyar kormány magának? Először is semmi körülmények között meg nem engedni azt, hogy Magyarország erkölcsi felelőssége megállapíttassék. Nem engedni meg, hogy Magyarországra nemzetközi vizsgálóbizottságot küldjenek ki, magyar közegek esetleges mulasztásainak megállapítására. Semmi körülmények között bele nem egyezni abba, hogy Magyarországot a revizionizmus feladására kényszerítsék. Végül, ami már nem a kormány, hanem az egész nemzet minden jóhiszemű tagjának célja kellett, hogy legyen, meg nem engedni, hogy ilyen kérdésben, kívülről jövő nyomás alatt, vagy akár belülről jövő provokációra magyar kormány megbukhassék.

Nyugodtan és szenvtelenül megállapíthatom, hogy Olaszország tántoríthatatlanul hű támogatásának, Nagybritannia és kiváló delegátusa pártatlan és rokonszeny által nem befolyásolt ítéletének és aktív közreműködésének segítségével, amelyhez a Tanácsban képviselt hatalmak többsége nyílt színen csatlakozott, Magyarországnak sikerült összes negatív kitűzött céljait elérnie. Csupán naivítás vagy pártos rosszindulat várhatta azt, hogy ebből a nem érdektelen törvényszék előtt, hanem igenis egy pártos politikai csoport sokszoros túlereje ellen, nemzetközi politikai fórum előtt megvívott küzdelemben Magyarország objektív és erkölcsi igazsága teljes győzelemmel kerülhessen ki, ami azt bizonyította volna, hogy Magyarország és Olaszország Ausztriával együtt, hozzászámítva Lengyelország igen melegen baráti rokonszenves, de semleges állásfoglalását, erősebb, mint a 45 milliós kisantant a Balkán-paktum hatalmaival, hátuk mögött Európa legnagyobb katonai és pénzügyi hatalmával, Franciaországgal, hozzászámítva Németország hűvös politikai semlegességét. Ilyen körülmények között az „igazság erejével“ győzni, ugyebár, matematikai, stratégiai és történelmi képtelenség, amelyre józan ember nem gondolhatott. Ezért nem lehet és nem szabad magyar részen „genfi vereségről“ beszélni. Aki Magyarország vereségét emlegeti

¹A londoni Times nov. 17-i számában közölt párisi jelentés szerint: „a helyszíni vizsgálatot semmi körülmények közt sem ejthetik el, mert ez egyértelmű lenne bűnpártolással; a vizsgálatot nemzetközi bizottság, vagy a népszövetségi titkárság végezné.“

ezekben a napokban, az ugyanazt teszi, amit a kisantant politikusai és sajtója, tehát az ő malmukra hajtja a vizet. Nem buktat kormányt, nem gáncsolja el a mai magyar kormányt, de igenis súlyosan sérti Magyarország politikai és történelmi érdekeit, tehát Magyarországot támadja meg.

Ha közelebbről analizáljuk a helyzetet és az eseményeket, a következő megállapításokra juthatunk. Jugoszlávia egy héttel előbb adta be a Népszövetség Titkárságánál Magyarországot megvédező jegyzékét, mint azt az emlékiratot, amelyben bejelentett bizonyítékait szintén a nyilvánosság elé bocsátotta. Ezzel az átlátszó fordulattal akart nekünk ártani, ellenben nem ismerve a tisztességesen gondolkozó nyugati népek mentalitását, a saját szövetségeseinél ugyan nem, de az összes angol-szász államokban igenis ártott sajátmagának; és politikai tételének. Célja ugyanis ezzel az időkülönbséggel nyilván az volt, hogy határozott kijelentései Magyarországot bűnrészességéről előbb beleitatódjanak a világ közvéleményébe, még mielőtt a valószínűleg önmaguk előtt sem nagy bizonyítóerővel bíró, úgynevezett dokumentumok nyilvánosságra kerülnének és ezzel gyengítenék a rágalmat. Mint már leszögeztem, ezt a sztratagémát csak ott koronázta siker, ahol a politikai érdekközösség úgyis fennállott és az elhívéshez úgysem volt szükség új bizonyítékokra. Mr. Edennek, Anglia lordpecsétőrének és tanácsbeli képviselőjének beszéde úgy a december 8-i, mint a december 10-i tanácsülésen, továbbá a tanács nem közvetlenül érdekelt tagjainak, így Spanyol- és Lengyelországok, továbbá a három délamerikai állam, sőt még Szovjet-Oroszország képviselőinek nyilatkozatai bizonyítják, hogy a Tanács többsége Magyarországot felelősségét az elébe tárt adatokkal nem fogadta el bebizonyítottan. A többség nyilvánvalóan amellet volt, hogy a Tanács a múlttól ne döntsön, mert nincs abban a helyzetben, hogy pártatlanul dönthesse, hanem a terrorizmus ellen kötendő konvencióban szegezze le azokat az elveket, amelyek szerint a politikai emigráció és terrorizmus kérdését a jövőben kezelni óhajtja. Arra a légkörre, amely Géniben uralkodott és arra a hatalmi mámorra, amellyel a kisantant minden szövetségeseivel együtt a népszövetségi Tanácsot dominálni akarta, jellemző, hogy a legpártatlanabb sajtótudósítások szerint is súlyos válság fenyegetett Genfben annak a benyomásnak hatása alatt, hogy a népszövetségi Tanács többsége, eltérve az eddigi gyakorlattól, hajlandó volt valóban és teljesen pártatlanul dönteni. A londoni Times genfi tudósítója szerint volt olyan „érdekelt állam“, amely a december 8-i ülés hatása alatt bejelentette, hogy ha a Tanács döntése a többség kifejezésre jutott véleménye szerint alakulna, akkor elhagyja Genfét és maga veszi a kezébe ügyének elintézését. Ez az állam ezzel a gesztusával megerősítette azt a kellemetlen benyomást, amelyet már jegyzéke és panasz-memorandumának átadásakor keltett, hogy tudniillik az úgynevezett „pártatlan“ Tanácstól csak olyan határozatot hajlandó elfogadni, amely az ő kívánságainak megfelel.

A jugoszláv memorandumban foglalt bizonyítékok nem elegendők arra, hogy Magyarország vagy magyar hatóságok felelősségét, vagy pláne bűnrészességét a merseille-i merénylet előkészítésében megállapítsák. Minthogy Eckhardt Tibor magyar delegátus beszédeiben és a magyar kormány válaszjegyzékeiben, illetve válaszirataiban minden egyes vádat megfelelő bizonyítékok felsorolásával tagadásba vett, a római jog szerint pedig a bizonyítás súlya a vádlót terheli, a népszövetségi Tanács a politikai presszió hatása alatt, tekintetbe véve különösen az egyéb politikai összefüggéseket és körülményeket, rendkívül kényelmetlen helyzetbe jutott, ha meg akarta kímélni Európát egy beláthatatlan következményű és aligha elszigetelhető háborútól. Hiszen éppen az az aggodalom, hogy Jugoszlávia és a kisantant kívánalmainak nem tud eleget tenni, Magyarországot pedig

jogosan nem szabad elítélnie, tette a nagyhatalmakat eredetileg hajlamossá arra, hogy a napirendre tűzést elodázzák a Tanács januári rendes ülészakára. Abban a kissé naiv reményben kísérelték ezt meg, hogy addig a szenvedélyek lecsillapodnak és sikerül kompromisszumos megoldást találni. A magyar kormány ellenben nagyon helyesen úgy ítélte, hogy ez tisztára illúzió: Magyarország nem maradhat további hat hétig a felelősségnek ólomsúlyként ránehezedő vádja alatt és nem lehet kiteve déli szomszédja állandó terrorszerű fenyegetésének, amelynek legelső áldozatai a Jugoszláviában lakó magyarok. A feszültség a magyar-jugoszláv határon november eleje óta olyanná vált, hogy ennek további, heteken át való fenntartása valóban senkinek a szempontjából sem látszott kívánatosnak. Ezért — az egész magyar közvélemény helyeslésétől kísérve — a magyar kormány a jugoszláv panasznak azonnali, a Tanács rendkívüli időszakára való kitűzését kívánta és sürgette. Tudvalevőleg november 21-ére hívták volt össze a Tanács rendkívüli ülészakát a saarvidéki népszavazás előkészítésének letárgyalására, illetve a népszavazás nyugodt lefolyását biztosító intézkedések megtételére. A magyar kormány azt kívánta, hogy ugyanerre a tanácsülésre — amelyet időközben elhalasztottak, minthogy a Tanács kiküldött bizottsága nem készült el jelentésével — tűzessék ki a népszövetségi Egyezségokmány ii. cikkének második pontja alapján beadott jugoszláv panaszirat. A Tanácsot vezető hatalmak kénytelenek voltak belátni a magyar érvelés helyességét és elfogadták a sürgősséget. Ebben a döntésben Olaszország kétséget nem tűrő állásfoglalásának Magyarország igaza és a sürgős letárgyaláshoz való joga mellett, elhatározó része volt. Ugyanígy deferálni volt kénytelen Benes, a Tanács ezidőszerinti soros elnöke, aki ellen mint érdekelt fél ellen Magyarország hatásköri kifogást tett. Mindenki számára, aki a népszövetségi gyakorlatot és légkört ismeri, nyilvánvaló volt, hogy a Főtitkárság már maga sem fogja megengedni, hogy Benes ezzel az ügyvel kapcsolatban elnöki funkciókat teljesítsen. Így a magyar részről elhangzott kifogásra meg is történt az intézkedés, hogy Benes helyett a jugoszláv panaszirattal kapcsolatban az elnöki teendőket nemcsak magán az ülészakon, hanem az előtt és a rendes ülészak megkezdéséig, Csehszlovákia képviselőjének elődje az elnökségben, Vasconcellos, a portugál kiküldött vegye át.

Míg a kisantant és a francia sajtó egy része által ügyesen propagált szerb rágalomnak és vádaskodásoknak volt egy ideig bizonyos propagandisztikus sikerük, amit a szétágazó politikai összeköttetések nyomásával sikerült is kihasználniok Magyarország ellen, addig a Szerbiában lakó magyaroknak példátlanul brutális, jogtalan tömeges kiutasítása, elsősorban a Bánság és a Bácska területéről, bemutatta a humánusan és pártatlanul érző világközvélemény előtt a panaszos fél igazi képét, amit sok helyen kezdtek már elfelejteni. Az egész angol, amerikai, skandináv, hollandi és svájci sajtón, nem is beszélve Olaszországeről és Ausztriáéről, amely állandóan a legteltesebb szolidaritással mellettünk állott, az iszonyat felhördülése morajlott végig. Valószínű, hogy a Tanács többségének pártatlanul hűvös és tartózkodó állásfoglalása a jugoszláv panasszal szemben, jórészt erre az önleplezésre vezethető vissza, amelyet Magyarország és a Tanács elleni presszió eszközéül akartak felhasználni. A szerb hatóságok ezzel a középkori eljárásukkal akarattal ellenére szolgálatot tettek Magyarországnak és az európai békének, mert magyar testvéreink fájdalmas kiüldöztetése és szenvedései árán valószínűleg ezzel is hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar kormány minden kitűzött, bár negatív célját elérhette a nagyhatalmakkal való tanácskozásai során. Ezáltal vált ugyanis lehetővé, hogy Magyarország elfogadhassa azt a tanácsi határozatot, amely fogalmazásának

ügyessége és az által, hogy Magyarország benne említést nyert, Jugoszlávia számára is elfogadható volt.

Mindezeknek a körülményeknek a kellő latbavetése, a Tanácsban kifejlődött légkörnek megfelelő felhasználása, büszke, de nem provokáló fellépés, megalázkodás nélküli önmérséklés jellemezték azt a diplomáciai munkát, amit Kánya Kálmán, Magyarország külügyminisztere az utolsó hét alatt a hely színén Aloisi olasz delegátussal, Eden lord-pecsétörrel és Laval francia külügyminiszterrel folytatott tanácskozásain végzett.

Ha a Tanács valóban törvénytörésként, azaz az abszolút igazságot kereső testületként üléseznék, akkor az eredmény azonos lett volna Olaszország, Nagy-Britannia, Spanyolország, Lengyelország, Szovjet-Oroszország, Mexikó, Argentina és Chile képviselőinek december 8-i nyilatkozatával és véleményével: a Tanács megállapította volna, hogy a múltra nézve nem áll elegendő anyag és bizonyíték rendelkezésére ahhoz, hogy valamely államot a marseille-i merényletért akár csak közvetett felelősséggel illessen. Minthogy azonban — így szólt volna a pártatlan Tanács határozata — minden államnak közös érdeke, hogy a Marseille-hez hasonló terroristikus cselekmények megakadályoztassanak, a Tanács kiküld egy bizottságot, hogy egy erre irányuló konvencióra nézve hozzá javaslatot terjesszen be. A Tanács azonban elsősorban politikai testület s a Népszövetség sem lehet egyéb, mint tagjai érzelmeinek és érdekeinek függvénye. Így történt, hogy noha Franciaország még egész november folyamán igyekezett megőrizni bírói pártatlanságának látszatát, Laval a Conseilben tartott beszédét a következő, a pártatlanság nimbuszát tönkretevő mondattal vezette be: „E rendkívül komoly tárgyalásnál Franciaország Jugoszlávia oldalán áll.“ Viszont ugyanilyen kétséget nem tűrő határozottsággal és belső melegséggel állott Magyarország mellé Mussolini képviselője a Tanácsban. Ezzel tehát a pártatlanság nimbusza eloszlott, s azt a maga elvonatkozottságában már csak Nagy-Britannia képviselője tartott fenn.

A politikai erők összeütközésének eredőjeként, de az általános nagy érdeknek, a béke megőrzésének szemmeltartásával jött létre a tanácsi határozat a „nincs győző, sem legyőzött“ jelige alatt. Hogy milyen lesz a határozat, azt már a december 10-i ülésen Jętics és Titulescu beszédéből is ki lehetett venni, akik hangsúlyozták, hogy nem céljuk a magyar nemzetet becsületében megtámadni, csupán „a közegei által esetleg elkövetett mulasztásokat kell megtorolni“. Ha meggondoljuk, hogy Magyarország már eredetileg maga ajánlotta fel a további vizsgálat megejtését és esetleg hanyagsággal vádolható magyar közegek megbüntetését, a Tanács határozatának erre vonatkozó része nyilván nem érinti Magyarország nemzetközi tekintélyét és szuverén jogait. Az egyhangú határozat egyelőre lehetővé tette a szinte kibírhatatlanná váló feszültség enyhülését a jugoszláv-magyar határon. Az ügynek végleges elintézése akkor fog bekövetkezni, amikor Magyarország intézkedéseiről megteszi jelentését, a Tanács pedig tudomásul veszi ezt a jelentést és végül a terrorizmus elleni konvenciót a Népszövetség tagállamai elfogadják. De addig is minden oldalról mindent el kell követni, hogy a veszedelmessé váló légkör enyhüljön és a nemzetközi viszonyok a Dunavölgyében elviselhetőbbé váljanak. Magyarország a jövő békés átalakításának útjáról nem térhet le és meg van róla győződve, hogy nemzeti ideáljainak békés úton való szorgalmazásával valóban és őszintén mindenkinek, elsősorban minden dunai államnak az érdekében cselekszik. Ezzel szemben hiába hirdetik Jętics, Titulescu és Benes lapjai azt, hogy Magyarországnak le kellett mondania a revízióról, mert ezzel csak belső közvéleményüket akarják megnyugtadni. A revízióról senki sem képzelte Magyarországon, hogy hamarosan megvalósítható lenne, de arról nem

mondhat le senki, egyetlen magyar ember sem, hogy idővel megérlelődjék ez a probléma is, amikor majd a körülmények hatása alatt sikerül meggyőzni úgy az összes nagyhatalmakat, mint pedig a környező országokat arról, hogy a Magyarország élő testéből leszelt túlnagy koncok megtartása nincs érdekükben és egyes jelentékeny részeknek visszaadásával saját életérdekeiket éppúgy szolgálnák, mint az európai békét. Az a magyarság, amely megérte az 1241—42-es éveket, túlélte az 1526-tól 1686-ig tartó korszakot és főnixként megújulva került ki az az 1849—67 közötti időszakból, noha minden egyes esetben megsemmisítő túlerővel állott szemben, nem veszi el önbizalmát és egy percig sem adja fel reménységét, hogy hasonló, noha talán más körülmények által előidézett változás a sötétség mostani korszakának is véget fog egyszer vetni.

Arra, hogy Magyarország európai politikai helyzete nem reménytelen, hogy politikai érdek és rokonszenv mind több államot visz hozzá közelebb, megnyugtató példa marad Olaszország, Nagy-Britannia, Lengyelország és Spanyolország delegátusainak és még számos jelentékeny ország képviselőjének és sajtójának állásfoglalása a decemberi súlyos napokban.

A Népszövetségnek, amelynek a Briand—Chamberlain—Stresemann nagy triász szétbomlása óta szinte csak rossz napjai voltak, az európai békére oly fenyegetőnek mutakozó november-decemberi időszak két nagy sikert és új tekintélyt szerzett. Akármilyen legyen is a véleményünk a mai nagyon kuszáit politikai világhelyzetben az új fogalmakat nehezen megérteni tudó közönség által sóhivatalnak elnevezett genfi intézményről, nehéz tagadásba venni, hogy úgy a jugoszláv-magyar konfliktus elintézésében, mint a saarvidéki népszavazás előkészítésében megállta a helyét és hogy nélküle a fenyegető felhőket nem lehetett volna eloszlatni. Annak, hogy azelőtt oly sok esetben csődöt mondott, s hogy most viszont sikert tudott elérni, nézetem szerint teljesen azonos oka van. A Népszövetség annyit ér, amennyi akaratot, elhatározóképeséget tagjai bele tudnak és akarnak vinni. A Tanács mostani sikerét két nagyhatalomnak az eddiginél aktívabb és öntudatosabb részvétele hozta létre. Az egyik nagyhatalom Olaszország, amely az utóbbi évek folyamán felismerte, hogy a Népszövetség az a hadszíntér, ahol a hatalmak egymással megütköznek. Mindegyiknek tehát annyi súlya van, amilyen mértékben vesz részt az ott lejátszódó vitákban és küzdelmekben. Ezt Mussolini már Grandi külügyminisztersége idején felismerte, Németország kilépése óta pedig még erőteljesebben fejtett ki aktivitást a Népszövetségen belül. Az a tény például, hogy Aloisi báró olasz fődelegátus a Tanács Saar-bizottságának elnöke volt, egészen rendkívüli módon megnövelte Olaszország helyzeti előnyét az utóbbi hetek vitáiban. A másik nagyhatalom, amelynek fellépése döntően befolyásolta mind a saarvidéki megegyezés létrejöttét, mind a Marseille-el kapcsolatos konfliktus elintézését, Nagy-Britannia volt. Rendkívül fontos az angol kabinetnek az az elhatározása, hogy a saarvidéki népszavazás biztosítására és nemzetközi rendőri funkciók teljesítésére hajlandó brit katonai haderőt küldeni,— ez tulajdonképpen már önmagában megoldotta a fenyegető Saar-konfliktus problémáját. Ugyanígy lépett ki passzivitásából, de nem pártatlanságából, Anglia a jugoszláv-magyar viszály esetében is. Kétséget kizáró elhatározása itt is hozzásegítette a Tanácsot a megoldáshoz. Historikusok esetleg joggal fogják megállapítani, hogy ha Nagy-Britannia 1914 júliusában sem hagyott volna kétséget magatartása felől, talán sok minden másképp történt volna. Bizonyos, hogy ha Anglia, nagy erkölcsi és hatalmi súlyával idejekorán közbelép és pártatlansága fenntartásával megmutatja, hogyan lehet a békét megőrizni, senki sem fogja merni Európában a béke megzavarásának felelősségét vállalni és ezzel Nagybritannia ellenségeskedésének minden következményeit magára vállalni. Aki figyelemmel

olvasta azt a vitát, amely a jugoszláviai magyar menekültek ügyében az angol alsóházban lefolyt, az ezen az egy példán is meg fogja tudni érteni, micsoda erkölcsi súllyal bír a brit birodalom külügyminiszterének óvatosan, tapintatosan megfogalmazott szava. Ha Anglia amely sok tekintetben már régen feladta az izoláltság politikáját, a mostanihoz hasonló aktivitással óhajt résztvenni Európa politikájának alakításában, azt mindenkinek, aki a realitásokon, de a méltányosságon is alapuló megoldásokat keresi, örömmel és hálaival kell üdvözölnie.

A háttérben természetesen még mindig ott marad a legnagyobb probléma, a fegyverkezések, illetve a leszerelés kérdése. Az erről a kérdésről szintén az angol alsóházban lefolyt nagy vita megmutatta Anglia érzelmeit és hasznos figyelmeztető volt minden irányban. A népszövetségi Tanács tekintélyének emelkedése annak a régi francia közmondásnak a helyességét bizonyította ismét, hogy a távollevőknek nincs igazuk. Az egyenjogúság elvének elismerését és gyakorlati keresztülvitelét nyomon kell követnie a fegyverkezési színvonal megrögzítésének és az általános ellenőrzés elfogadásának. Ennek a problémának a megoldása az, amit a jövő évektől vár Európa, hacsak egy előre nem látható baljós esemény végleg fel nem borítja helyzetet. Pillanatnyilag nincs semmi jel arra, hogy ilyen esemény bekövetkezéséről tartani kelljen.

OTTLIK GYÖRGY

SCOTUS VIATOR „ROMÁNOK TÖRTÉNETE“

EZERKILENCSZÁZHUSZONNÉGY MÁJUSBAN Nicolae Iorga, a bukaresti egyetemen a történelem tanára, „Külföldi propaganda“ címen előadást tartott az „Institutul Social Românban“ s megjegyezte, hogy „a propaganda a modern emberiség átka“. „Ismerek országot, melynek a propaganda hasznára szolgált, de tudok olyant is, melynek kárára volt. Vannak szimpatikus országok, melyek tolakodó propaganda folytán elvesztették a rokonszenvet, melyet megérdemelnek. Állítom“, — folytatta — „hogy Románia nem tartozik ezek közé, elsősorban azért, mert Románia nem csinál propagandát.“

Mióta Iorga ezeket mondta, megváltozott a helyzet. Románia ma egy nagy propaganda központjában áll s e propaganda bizonyára hatályos, mert okos. Nem azokra a munkákra gondolok, melyek Bukarestben jelennek meg és agrárreformot, kisebbségi kérdést, román történelmet a magyar állam és magyar nemzet becsmérése, néha alantas személyeskedésre használnak fél; hanem gondolok külföldi íróknak azokra a munkáira, melyek a román múlt hosszabb, vagy rövidebb korszakaival: a román állam megalakulásával, külpolitikájával, szociális viszonyaival foglalkoznak s ma már az is, akinek nincs módjában, hogy románul írott könyvet olvasson, mindezt — ha néha talán részrehajlóan és politikai állásfoglalás színezésével is — komoly és alapvető munkákból tanulmányozhatja. Vannak ezek között nagyértékű munkák, melyek ellen semmi kifogást sem lehet emelni s vannak olyanok, melyek a tudományosság minden külső formájának ellenére, akarva vagy nem akarva, megtévesztők. Ez utóbbiak típusa az a hatalmas, luxussal kiállított kötet, melyet professzor Seton-Watson, a hírhedt Scotus Viator írt a románok történetéről.¹

A KÖNYVET KÜLSŐ PAPIRBORÍTÉKÁN a kiadó cég úgy ajánlja, hogy az az első teljes román történelem, mit angol író Trajántól Trianonig „without fear or favour“, félelem vagy kedvezés nélkül írt. Az embernek megakad a szeme rajta: írtak történelmet jól és rosszul, részrehajlással és gyűlölettel, írtak „sine ira et studio“, de „félelemmel és kedvezéssel“ vagy anélkül? ... Kitől félhet és mit félhet Seton-

¹ R. S. Seton-Watson: A History of the Roumanians, from Roman Times to the Completion of Unity. (Cambridge, 1934).

Watson; kinek a kegyeit veszítheti vagy tarthatja meg, ha így vagy amúgy, kedvezve vagy nem kedvezve írta légyen meg könyvét?

A könyv immár több mint fél éve, hogy nyilvánosságra került, de a román sajtó agyonhallgatta. Írt róla a „Patria“ és írt valami Gaster nevű ismeretlen ember az „Adeverul“-ban, egyik sem kritikát vagy részletes ismertetést, hanem felsorolva a könyv tartalomjegyzékét, fejezeteinek címét. Nyilván, a románok kegyét a munka nem nyerte meg! Az Angolországba szakadt román származású londoni egyetemi tanár, Mitrany, azt írja a „Spectator“-beli kritikájában, hogy a könyvet sem a magyarok, sem a románok nem foghatják saját oldalukon vindikálhatni: valószínűleg úgy érteve, hogy a munka annyira objektív, s annyira nem félve magyar vagy román szimpátiától, nem kedvezve egyiknek sem, írta meg könyvét Seton-Watson, hogy az nem nyerheti meg egyik felet sem.

Lássuk!

NINCS EURÓPÁBAN NÉP, melynek eredete olyan homályos; ország, melynek története évszázadokon keresztül olyan eseménytelen, némelyek szerint — mint Seton-Watson írja — dicsőségtelen volna ; állam, melynek kialakulása annyira rajtakívvül fekvő véletlen eseményekhez fűződnek, mint a román nemzeté és államé.

A nép eredetére és településeire vonatkozó megnyugtató adataink nincsenek, pedig e kérdés döntő szerepet játszott Nagy-Románia kialakulásában: Erdély Romániához való csatolásának döntő indoka a „dákromán kontinuitás“, a román népnek Erdély területén való autochton voltának teóriája volt. E teória szerint a román nép Traján római császárnak Krisztus utáni második században Erdélybe jött légioinak és a lassanként betelepült latin gyarmatosoknak az ott élő dák lakossággal keveredett utóda; Erdély a román faj bölcsője, a történeti összefüggés a régi dákromán és a mai román nép között sohasem szakadt meg; a rómaiak elvonulása Erdélyből Auréliánus császár alatt csak a katonai és a hivatalnoki osztályt érintette, a nép tömegei ott maradtak és bár következő századok anarchiája apasztotta számukat és okozott mindenféle keveredést közöttük, a nyomasztó időkben a Kárpátok közé vonulva, megőrizték faji egyéniségüket.

Ez a román nép „dákromán kontinuitásának“ elmélete, amint azt Seton-Watson röviden összefoglalja; egy elmélet, melynek alaptalanságát a magyar történetírás régen, a román tudomány újabban kimutatta, bizonyítva, hogy román népelemről Erdély területén a XII. és XIII. század előtt nincsen szó.¹

Seton-Watson azt állítja, hogy úgy a román, mint a magyar tézis mögött arriere pensée áll: a románok a dákromán kontinuitással,

¹ History of the Roumanians, 10. és 271. lapon. — Lásd különben a román eredetre vonatkozólag e folyóirat múlt évi októberi Bethlen-számában Tamás Lajos kitűnő cikkét: „Az oláh történetírás régi és új arca“. — Csodálatosképpen Prof. Seton-Watson sem a szövegben, sem bibliográfiájában nem emlékezik meg Philipride hatalmas, kétkötetes munkájáról: „Origin e romanilor“, aki nem tud románokról Erdélyben a népvándorlás korában, sem a legklasszikusabb angol történeti munkát, a „Cambridge Mediaeval History“-t nem említi, melyben Prof. Pisker azt írja, hogy „a románok romanizálódott altájaiak, valószínűleg avarok és bolgárok“.

őslakói voltukkal Erdély földjéhez való jogukat bizonyítják; a magyarok a prior tempore, potior jure elvvel a háború előtti magyar uralom nemzetiségi politikáját, elnyomását védik. Az első megjegyzés igaz: a románok elhittették a párizsi békekonferenciával a dákoromán mesét s e mese képezi Trianonnak, Erdély Romániához való csatolásának és a mai antirevizionista tiltakozásnak alapját; de nem igaz, hogy mi a románság közjogi helyzetét Erdélyben az ő magyar hódítást követő bevándorlásukkal, a magyar foglalás priuszával indokolnák. Hogy a románok Erdély alkotmánya szerint nem sorakozhattak a nemzetek úniójába, annak oka nem kései bevándorlásuk, hanem alantas kulturális és szociális voltuk, nomád életmódjuk és rendszertelen településük volt, minek megfelelően maradtak jobbágyok, mint más Erdélybe települt népek, akiket Seton-Watson is említ: armenii, greci, moravi, poloni, bulgarii, etc.

A román nép római-latin eredetét Seton-Watson nem fogadja el a maga teljességében; szerinte kétségtelen, hogy a románság „romanizált dák, szláv és tatár vérral keverve“, de viszont könyvéből kihagyta egy tíz évvel ezelőtt megjelent tanulmányának egy mondatát, melyben a fentebbiekhez azt fűzte hozzá: „Micu Innocent és Sinkai álmait“, — azaz a kontinuitási teóriát, — „ma már senki sem veszi komolyan“.¹

Ez az igaz. A románság eredete megmarad, — mint Xenopol, a legnagyobb román történetíró írta, — „une énigme historique“-nak, egy nagy talánynak, s talány lévén, alkalmatlan, hogy jogok, vagy jogfosztások, trianoni határok alapjait képezze. Nem veszik azt ma már komolyan az újabb román történetírók sem, Iorgu Iordan, Sextil Puscariu, s az utóbbi bevallja, hogy miután a kontinuitás megtette kötelességét Trianonban, „arról hidegvérrel beszélhetünk; területi egységét Románia egészen más, nem történeti, hanem jogi alapon szerezte meg“.²

ROMÁN TÖRTÉNETÍRÓK SZERINT a két román fejedelemség, Walahia és Moldova, az első 1290-ben, az utóbbi 1349-ben alakult volna meg. Dé ezek a számok is, mint a középkor többi államalakulásának, magyarnak, bolgárnak dátuma, csupa bizonytalanság s mint Seton-Watson írja, a magyar történelemhez kell fordulni, hogy a román múlt valamelyes összefüggő fonalát lehessen összekötözni. All e megjegyzés az egész vékonyan csörgedező román történelemre. „Nekünk tisztelni kell a magyar történelmet“, — mondta 1924-ben magában a törvényhozásban egy román képviselő, Ghibanescu, — „amelynek részese a mi népünk is, és a magyar királyokat, akiknek politikai, kulturális és gazdasági fejlődésünket köszönhetjük“.³ A tizenötödik században jött a török hódoltság ideje és nem is mult el a berlini kongresszusig, az 1870-es évekig s ez alatt az idő alatt érdektelenül pergett le az idő a román nép felett. A töröktől nem tudta Európát megvédeni a román; a moszlim veszedelem ellen — írja Seton-Watson — nem a románok, hanem a magyar volt a propugnaculum christianitatis. A fejedelmek

¹ Seton-Watson: Roumanian Origins, a „History“ 1923 januári számában.

² Dacorománia, IV. 1924—26, 1401. lap.

³ Desbaterile Deputaplor, 1924—25, 1984 lap.

évszázadokon keresztül kormányoztak alkotmány nélkül; a fejedelemségek régi intézményeit egy rövid lapon írja le Seton-Watson, Ernst Schmitt pedig 1932-ben megjelent román alkotmánytörténetét a tizenkilencedik századdal kezdi.¹ A tizennegyedik század végétől 1822-ig, a fanarióta korszak végéig, 105 vajda ült Muntenia és 107 Moldova trónján, alig négy-öt év jutva egynek-egynek az uralkodására. „E fejedelmek többsége“, — írta Seton-Watson könyvéről írva ismertetést a *The Times* irodalmi melléklete, — „gyenge tehetségű és alantos jellemű ember volt; prof. Seton-Watson helyesen tette, hogy nem foglalkozott terjedelmesen uralkodásukkal“.² Mikor e sorok írója pár évvel ezelőtt megjelent könyvében „üres román múltról“ írt, Silviu Dragomir, kolozsvári egyetemi tanár, az író „feudális arroganciájának“ tulajdonította azt.³ Seton-Watson könyve a nagy angol világlap tanúsága szerint ugyanannak az ürességnek és kultúrátlanságnak a tanúbizonysága. „Nekünk“, — írta Vintila Bratianu, a liberális párt volt vezére és miniszterelnöke, — „a középkor akkor kezdődött, mikor más államokban véget ért... mi kívül álltunk az európai civilizáción“.⁴ E helyzet csak a tizenkilencedik század hatvanas éveiben kezdett megváltozni, mikor a két fejedelemség előbb Cuza Sándor alatt ideiglenesen perszonális únióban egyesült, majd 1866 májusában első Hohenzollern Carol alatt „Románia“ néven egységes fejedelemséggé lett. Kétségtől a román múlt legmomentuózusabb korszaka volt e nyolc-tíz év és csodálatos, hogy ez évek történetének monográfiáit nem román, hanem külföldi történészek írták meg az utolsó években.⁵

Az egyesült Románia az orosz-török háború alkalmával 1877-ben függetlenítette magát a török szuverenitás alul és 1881-ben királysággá lett.

A FEJEDELEMSÉGEK ÚNIÓJA nem hozta meg egyúttal az összes románság egyesülését. A román királyságon kívül pár millió román élt Magyarországon, Bukovinában és Besszarábiában. A bukovinai románság maga meglegedetten élt az osztrák birodalomban, nemzeti öntudata, önálló kulturális törekvései alig voltak, panaszra nem is volt oka. A besszarábiai románságnak alkalmat sem volt, hogy panaszkodjék: a cári Oroszországban nem lehetett szó sérelmi politikáról, irredentizmusról. E két tartományról függelékben ír röviden Seton-Watson.

Más volt a helyzet a magyarországi románoknál, akiket, beékelve Szent István koronájának birodalmába, a tizenkilencedik század nemzetiségi eszmemozgalma egy olyan történeti fejlődés derekán talált, amely az uralkodó magyar nemzet és az évszázados jobbágyi sorban élt s most az új eszmekörben és a független román királyság fénye mellett kialakult román nemzeti öntudat között elkerülhetlenné tette az összeütközést.

¹E. Schmitt: Die verfassungsrechtliche und politische Struktur des rumänischen Staates in ihrer historischen Entwicklung.

²The Times, Literary Supplement, 1934, augusztus 16.

³S. Dragomir: The Ethnical Minorities in Transylvania, 13 lap.

⁴„Viitorul“, 1926 március 7.

⁵W. G. East: The Union of Moldavia and Wallachia, 1859. — Prof. T. W. Eiker: The Making of Roumania. — Paul Henry: L'abdication du prince Cuza et l'avènement de la dynastie Hohenzollern au trône de Roumanie.

Ezeknek az ellentéteknek a leírására, a magyarországi románok történetére két hosszú fejezetet szentel Seton-Watson, elárulva egy megdöbbentő tény, amit — ismerve széleskörű ismereteit és jól-értesültségét a Balkánon — tájékozatlanságnak nem tudunk, célzatlanságnak szégyelünk tartani. Lapokat, hosszú fejezeteket olvasunk végig, melyek mutatják, hogy kiadójának nincs igaza, mikor azt írta a könyvről, hogy az nem tesz kedvezésről és félelelmről tanúbizonyságot: e fejezetekben mindenütt árad a kedvezés a román irredentizmus, a román hazaárulás iránt és a gyűlölet mindennel szemben, ami magyar. Seton-Watson a románoknak a magyar állam ellen folytatott küzdelmében annak csak egyik oldalát: a románság törekvését mutatja be jobbjai sorból, a jogegyenlőtlenségből való kiemelkedés iránti küzdelmet, ami azonban — ezt Seton-Watson sem tagadhatja le — nem állt meg a jogegyenlőség követelésénél, amit az 1868-iki törvényalkotás biztosított nekik, hanem egy nemzeti autonómiákra bontott Magyarországot, vagy a Popovici Aurél által tervezett föderalizált Nagy-Ausztriát követelt.

A valóságban pedig a román politika itt sem állt meg: minden úgynevezett nemzeti küzdelem háta mögött ott kísértett az irredentizmus, a románlakta magyar területek elszakítása és Romániához való kapcsolása.

Seton-Watson azt írja, hogy semmi igazság nincs abban, mikor a magyarok irredentizmussal vádolják a románokat. „1906-ban, éppen úgy, mint 1848-ban és 1892-ben „pánszlávok“ és „dákórománok“ csak Bécs felé néztek“, írja, pánszlávot és dákórománt így, idézőjel között írva, mintha azok nem lettek volna élő valóság, hanem csak a magyar politikusok rémei.¹

Professzor Seton-Watson kell hogy tudja, hogy az, amit ír, az nem úgy van: hogy Erdélyben és a Regátban az ötvenes évek óta lobogott az irredentizmus tüze.

Vagy egyszáz lappal előbb, hogy Seton-Watson tagadja „dákórománok“ létezését, ő maga beszéli el, hogy még nem jött létre a két fejedelemség uniója, még nem létezett „Románia“, az ország, mikor az 1851-ben Párizsban kiadott „Republica Romana“ című folyóiratban Ion Brátianu felszólította a román ifjúságot, hogy ahelyett, hogy Munteniában a szultánt és Erdélyben a császárt éltetné, „emelje fel az egy és oszthatatlan román köztársaság zászlóját“. Professzor Seton-Watson idézi ezt, de nem idézi azt, hogy Brátianu egy „tízmillió lakosú hazáról“ beszél, holott a két fejedelemségnek Erdély és Bukovina nélkül aligha volt 5—6 millió lakosa.³

Idézhetne volna Seton-Watson később, az ötvenes évekből Brátianut, aki mindenképpen megakadályozta a magyar emigránsok meg egyezését Cuzával és egy emlékiratában a következő „prófétai“ szavakat írta: „Nem bízom a magyarokban, — de ha másként volna is, mi Erdély miatt sohasem egyezhetünk meg velük, mert Erdélyt semmi áron sem hagyhatjuk Magyarországnak. A Kárpátokon túli románok

¹ History, 419 lap.

² Din scrierile și cuvântarile lui Ion G. Brátianu. Lupta pentru redesteptarea naționala. 64—65 lap.

egyesülni akarnak velünk s mi megígértük, hogy támogatni fogjuk őket. Ha Erdélyt Magyarországnak hagynék, árulást követnénk el velük szemben“.¹

Hiába keresük Seton-Watson könyvében Papiu Ilarion nevét, aki erdélyi volt és a hatvanas években szabatosan megfogalmazta Sándor fejedelem használatára az irredentizmus fogalmát:

„A román tartományok: Románia-Moldova (Bessarábiával és Bukovinával) és Erdély (a Bánáttal, Biharral és Máramarossal) összevéve 5720 négyzetmérföld területtel bírnak. Nemzetiségi tekintetben egy ilyen román állam egyike volna a leghomogénebb államoknak Európában.

Erdély Kárpátai egész Románia védelmezői volnának. A magas Erdély Dácia közepén van, mint egy erős és fontos erődítmény. Uralja a Bánát és Bihar térségeit, Moldova hegyeit és Oláhország mély síkságait. Aki ura Erdélynek, úr a Tiszáig jáki ura Erdélynek, ura a román tartományoknak.

Erdély nélkül a fejedelemségeknek nincs jövőjük Európában. Erdély egyesülése a fejedelemségekkel megmentené őket a haláltól: létesítené a román államrendszert és megvetné Románia örök életének alapjait.“

Nem találjuk Seton-Watson könyvében, se a szövegben, se a bibliográfiában megemlítve Jancsó Benedeknek „A román irredentista mozgalmak története“ című nagy munkáját, mely gondos pontossággal, adatokra hivatkozva írja meg úgy a regáti, mint az erdélyi románok irredenta mozgalmának történetét.

Pedig hogy mindaz történeti valóság, bizonyítják maguk az erdélyi származású román államférfiak, akik ma már dicsekedve beszélnek el a háború előtti irredenta üzeneteiket. Nem lehet, hogy Seton-Watson ne ismerné a „Generatia unirii“ című román folyóiratot s ne olvasta volna abban néhai Mihali Tivadarnak, egyik erdélyi román vezetőnek, volt magyar képviselőnek emlékezéseit.

„Hiba volna“ — írja Mihali — „azt hinni, hogy az 1918-i unió magában álló, spontán megnyilatkozás lett volna: az albajuliai esemény csak egy hosszan előkészített politikai erőfeszítés, egy szakadatlan és meg nem félemlíthető küzdelem fényes és szerencsés befejezése volt.

Emlékszem azokra a nyílt és titkos összeköttetésekre, melyeket mi, erdélyi és bánáti vezérek tartottunk fenn a régi Regattái, amely — ma bevallhatjuk — segített, bátorított, tájékoztatott küzdelmeinkben. Minden törekvésünket, minden vereségünket, lehetőségünket ismerte Bukarest. Elhatározó pillanatokban Bukarest volt, amely irányt szabott cselekvéseinknek. Bukarestből kaptuk az utasítást, ha fékezni kellett harci kedvünket, vagy ha harcba kellett hogy menjünk.

A bukaresti összeköttetés nem személyi vonatkozású volt, hanem a román párt politikájába, politikai taktikájába tartozott...“

„Tizenöt év alatt huszonhét-szer voltam fontos kihallgatáson Carol királynál s a király bizalmasan kifejezte előttem meggyőződését, hogy eljön a nap, mikor Románia meghódítja Erdélyt.“,

S meggyőződése nyomatékéül az uralkodó, a hármas szövetség tagja, az osztrák-magyar monarchia szövetségese, megajándékozta Mihalit arcképével és ráírta: „Csak bizalom és türelem“.²

¹ G. I. Brătianu: Napoléoa III et les nationalités. 43 lap.

² „Amintiri politice despre unire“, a Generapa Unirii 1929 3. számában.

És lehetetlen; hogy Seton-Watson ne olvasta volna, amit Maniu Gyula 1930 decemberében önérzetesen beszélt el, hogy a román vezérkar birtokában van az ő egy 1893-iki, ifjúkori írásbeli nyilatkozata, mely így szól:

„Esküszöm Istenre, lelkiismeretemre és becsületemre, hogy életemet a román ügy győzelmének szentelem s az általunk előkészítendő forradalomban részt veszek.“

Azt persze könyve írásakor még nem tudhatta Seton-Watson, hogy 1934 január végén Maniu egy rádióelőadásban a következőket lesz mondandó:

„Hóra lázadása, Micu-Klein tizennyolcadikszázadbeli akciója, az 1848-i balázsfalvi népgyűlés Avram Jancuval és Sagunával, az 1881-i nemzeti program, Lukács, Rapu és Coroián memorandista akciója, az 1905-i aktivista mozgalom, mind mind csak ragyogó mérföldjelzője volt a politikai fejlődés annyiszor vérrel öntözött útjának, ami logikailag vezetett a nemzeti egységhez.“

Beismerése mindez annak, amit a világháború előtt titkoltak: hogy az erdélyi románok nyíltan bevallott politikája, jogkeresésük, pártprogramjaik, passzivitásuk vagy aktivitásuk a magyar politikai életben mind csak külső máz volt, mellyel a büntetőtörvénykönyvtől való félelmük miatt leplezték irredentizmusokat. Megmondta ezt régen egy becsületes román nemzetiségű magyar hazafi, akinek a kilencvenes években, a memorandumpör idejében írt megjegyzéseit lehetetlen, hogy ne idézzem még egyszer e folyóirat lapjain:¹

„A gyengébbek kedvéért alkottunk magunknak nemzeti programot. Szegény program! Abba csak nem írhattuk ki, hogy nekünk Erdély kell a Tiszáig, mert ez forradalmi tény volna és Európa nem szereti a programokban a forradalmat; eredményeit azonban szívesen szankcionálja. De különben is ez a program nem a miénk, ezt a pontot a román állam elemei, a Liga vette fel titkos programjába. A mi feladatunk csak a támogatás, oly magatartással és intézkedésekkel, melyekkel a magyar alkotmányosságot megdönthetjük. Beiktattunk hát abba a programba egyebeket, vigyázva, hogy nehogy olyan valami legyen benne, amit esetleg a magyar meg is adhatna.

Legfőbb követelésünk a magyar állam kettészakítása Erdély autonómiája útján. Beszélünk föderatív magyar államról is: de ki lelkesül ezekért? Kinek kell Erdély autonómiája, a föderatív magyar állam? Nekünk kellene talán ideiglenesen, míg megbontanók a magyar alkotmányt, azután abban rágódnánk tovább, míg átrágnók magunkat a Kárpátokon át a román államba. Az egész program egy fikció, csak arra való, hogy Romániával való érintkezésünket fedezzük s takargassuk forradalmi tendenciáinkat.“

Ez az irredentizmus, mely a magyar állam széttörését tűzte ki céljául, — amit Seton-Watson elhallgat és letagad — ez tett lehetlenné a magyar nemzet részéről egy nyíltszívű és bőkezű nemzetiségi politikát. Az a tudat, hogy minden engedmény, minden jogkiterjesztés egy lépés a szakadék felé, melybe a magyar állam széttört tagokkal fog behullani. Tudva mindezt, nem más fényben tűnik-e fel a magyar nemzet nemzetiségi politikája, — ha voltak is hibái — mint egy „mád illusion“, egy örült illúzió, aminek azt Seton-Watson nevezi?

¹ L. előbb az 1930 szeptemberi számban.

AMI EZUTÁN KÖVETKEZETT, az a mi szemünk előtt folyt le: a világháború s benne Románia háborúja.

Ma már nagyon jól ismerjük Románia szerepét s minket nem lehet félrevezetni sem kiszínezett légkörrel, sem események elhallgatásával.¹ Professzor Seton-Watson gondosan ismerteti azoknak az alkudozásoknak a mozzanatait, melyekkel a központi hatalmak rá akarták venni Romániát, hogy teljesítse szerződéses kötelezettségét s lépjen az ő oldalukon a háborúba. Sokkal kevesebbet, mondhatni, semmit sem ír az antant-hatalmak hasonló akcióiról és egészen különösnek tűnik fel, hogy a háborút megelőző aktagyűjtemények között ott említi mindet, a németet, osztrákot, angolt, franciát, csak a Wegerer-féle „Das Zaristische Russland im Weltkrieg“ című orosz dokumentumgyűjtemény hiányzik sorukból, pedig a diplomáciai tárgyalásokat 1915 és 1916 folyamán főleg az orosz diplomácia folytatta Romániával. A Höttsch-féle nagy munkára való hivatkozás nem kárpótol ezért, mert a könyv írásakor az még nem haladt 1914 őszén túl, a román kufárkodás később történt s az csak a most megjelenő kötetekben fog napvilágot látni.

Seton-Watson elbeszéli, hogy milyen konokul hajlíthatatlan volt Tisza a magyarországi románságnak adandó engedmények dolgában; milyen ridegen visszautasított minden ajánlatot erdélyi terület átengedéséről. Elmondja, hogy az osztrák és német diplomácia felajánlott Bukovinából egy darabot, hajlandó volt Besszarábia birtokát garantálni, — de csak egy szóval említi s aztán hallgat, hogy az antant-diplomácia hogyan és hányszor ajánlta fel Romániának Bukovinát és Erdélyt a Tiszáig s a végén milyen hangon tárgyalt Bratianuval az orosz külügyminisztérium.

Megírhatta volna példának okáért Seton-Watson, hogy Ferdinand király trónralépésekor cinikusan kijelentette, hogy „gondja lesz reá, hogy országa a háború befejezésekor annak hasznát lássa“. Hogy Poklewski, a bukaresti orosz követ azt írta Sasonoóhak, külügyminiszterének, hogy Romániát „semmiféle magasabb morális, vagy ideális szempont nem vezeti“. Hogy Neratov azt jelentette Szentpétervárra, hogy a román követelések túlmennek az „etnográfiai alapokon“ s „kényszeríteni kellene, hogy korlátozza semmi alappal nem bíró kapzsiságát“. Csakhogy — mint a belga külügyminiszter mondta: „Románia célja, hogy Erdélyt és Bukovinát elfoglalja, anélkül hogy áldozatot hozna“. De Romániát nem lehetett visszatartani, hogy el ne kövesse „az erkölcsi becstelenséget“ és meg ne izenje a háborút kimerült szövetségesének.

Olvasható mindez és sok más a Wegerer-féle adatgyűjteményben, amelyről azonban Seton-Watson nem hajlandó tudni.

A diplomáciai tárgyalások ilyenténvaló beállítása, a koronatanácsok, a háború fázisai, a román vereség és az ország megszállása, a fegyverszüneti tárgyalások és a bukaresti béke egymás után sorakozik fel Seton-Watson könyvében mind ilyen célzatos egyoldalúsággal be-

¹ Sokkal objektívebben, mint Seton-Watson könyve, indul Cialdea munkája: „La politica estera della Romania“, melynek eddig első, a háború előtti időt tárgyaló kötete jelent meg, s amellyel, remélem, foglalkozhatunk, ha megígért további kötete is megjelenik.

szélve el. Ami nagyon visszatetsző egy ilyen eminens, angol historikusnál, az a pártoskodó, részrehajló modor, mellyel emberekről és dolgokról ír: az a lekicsinylés és ellenséges hang, amellyel Tiszáról és a németbarát román államférfiakról, Carpról, Marghilománról beszél; az a szimpátia, mellyel kíséri a Romániába kiszökött erdélyi románokat és az osztrák-magyar hadseregnek az ellenséghez szökött katonáit és azt a „tragédiát“, mely az orosz haderő kötelékében a román frontra küldött hazaáruló cseh és szerb légiókat érte. Legcsodálatosabb, hogy a versaillesi és trianoni békék után képes Seton-Watson a bukaresti békét — román sopánkodás nyomán, akik arról mint rabszolgai békéről, „pace de robie“ beszélnek — „drákói“ szigorúságú békeként tüntetni fel. Természetesen, ezzel kapcsolatosan is, szándékosan vagy szándék nélkül, némi tévedésbe esik. Azt állítja, hogy Románia területvesztése a bukaresti béke folytán 170 község és 150.000 lakos lett volna. Tényleg teljesen pontosan, ha a bukaresti béke érvénybe lépett volna, Magyarországhoz lett volna csatolva 42 helység és 22.915 oláh. Tessék ezt összehasonlítani azzal a területtel és azoknak a magyaroknak a számával, amit Trianon csatolt Romániához.

SETON-WATSON EGÉSZ KÖNYVÉN végigvonul az a tendencia, hogy elnyomással vádolja a háború előtti magyar nemzetiségi politikát s a románság irredentizmusáért, Erdély elszakadásáért, Szent István birodalmának, sőt talán az osztrák-magyar monarchiának összeomlásáért azt tegye felelőssé. Ezért fordít Erdélynek és az erdélyi románságnak a történetére nagy gondot és sok teret, román kritikusa, Prof. Mitrany szerint — aki látja a beállítás hibás voltát — túlnagyot és túlsókat. Seton-Watson nyilvánvalóan hamis úton jár.

Fennebb idéztem Kárpátokon túli román politikusok irredentizmusát az ötvenes évektől kezdve és erdélyiekét későbbi időkből s azóta folyt ez a törekvés nyíltan a Regátban és titkon Erdélyben. Seton-Watson nem akar tudomást venni róla, de néhai Jancsó Benedek vaskos kötetet írt felőle. Egy régi román ember pedig, Moldován Gergely, a román kérdésnek ez a csodálatos látnoka, ötven esztendővel ezelőtt megjövendölte a történendőket:

„Mi veszteni semmit sem veszthetünk: egy Magyarországra nézve szerencsétlen háború esetén mindent megnyerhetünk — ideálunk megtestesülését...”

Vagy azt hiszik, hogy I. Károly és tanácsosai a román nemzetet a hármasszövetség számára biztosítani tudják? Koronájával játszik az a román államfő, aki a román nemzetet nem vezeti ideálja felé.

Semlegesek leszünk minden irányban, de ha a magyart fegyverben látjuk, a mi ágyúink mindenestire a magyaroknak lesznek szegezve.

Ezzel az ideállal a magyarnak előbb-utóbb számolni kell. Ha elbukik, mi mindent megnyertünk.“

Ez megtörtént. És ha valaki „félelem és kedvezés nélkül“ írja meg a románok történetét, nem illik, hogy a románság évszázados irredentizmusát és a magyar állam az ellen folytatott jogos önvédelmét letagadja.

GENF — BUDAPEST

GENFNEK SAJÁTOSSÁGA, hogy az ősz közeledtével sűrű, piszkosszínű ködtenger üli meg. Ködtenger, mely a maga fárasztó egyhangúságával, hetekig tartó mozdulatlanságával nyomasztóan hat testre, lélekre egyaránt s mely minden irányban egyformán elzárva a szemhatárt, nem is sejteti, hogy mögötte a természetnek mily ragyogó, változatos panorámája rejlik. Változást időnként csak a kegyetlenül metsző északkeleti szélnek — nevezhetnők genfi bórának is — váratlanul érkező vad rohama idéz elő. Támadására rongyokként szakadnak szét a felhők, és előtűnik a nap életet fakasztó fényével, felhasad az ég optimizmusra készítő sötétben kéklő mélységével és szabadon áramlik a tüdőkből a nedves páratartalmától megszabadult levegő éltető, üde frissességével.

Ugyanez a felhőtenger látszik eltakarni sokak szeme előtt a Népszövetségnek Genfben kifejtett tevékenységét is s most, hogy a magyar-jugoszláv ellentét felkorbácsolta vihar hatására megszakadt a ködfal és — úgy érzem — Magyarország közvéleménye az eddiginél nagyobb figyelemmel és érdeklődéssel fordul a nemzetközi politika eme központja felé, felhasználom az alkalmat bizonyos eszmék tisztázására, mert akkor, amikor egy nemzet történelmének egyik legsúlyosabb, minden fiának minden energiáját igénybe vevő korszakát éli, perdöntő fontosságú, hogy az eseményekre irányító hatással bíró tényezőket a maguk való jelentősége szerint ítélje meg és értékelje.

A Népszövetségnek a világháború befejezése után való létrejöttében mindenestre igen fontos tényező volt belátása annak, hogy egy moderm háború, irtózatossáival, minden gazdasági rendnek évtizedekre szóló megbontásával és a társadalomnak gyökeréig való megbolygatásával, egyformán végzetes győztesre és legyőzöttre egyaránt. Újabb háború, újabb megpróbáltatás eresztékeiben lazítaná meg minden nemzet polgári társadalmát és így a minden élőlényt egyformán jellemző létfenntartási ösztönnek volt megnyilvánulása, amikor mindjárt e béke első perceiben életrehívtak egy intézményt, amely ha nem küszöböli is ki véglegesen a háborút, — ennek ideje, sajnos még nem érkezett el — de minden erejével azon van, hogy a lehetőségig csökkentse a nemzetközi konfliktusoknak fegyveres összeütközésben való kirobbanását.

És nem kell hinni, hogy a népszövetségi elvek új, rejtett célokat szorgalmazó mesterséges kitalálások lennének. Amit a moderm időkben

például Frobenius akként fejezett ki, hogy ellentétben az ókorral és a középkorral, amikor egymástól független kultúrák alakulhattak ki, a mai kultúrák összefüggő szerves egységet alkotnak, hatásuk kölcsönös és a kultúrák e zenekarában a melódia csak akkor lesz tökéletes, ha mindegyik művész is tökéletesen játszik a maga hangszerén — ugyanezt a gondolatot sok évszázaddal ezelőtt Yung-Kang, Konfucius egyik tanítványa a következőképp szólaltatta meg: „Egy zűrzavaros világban mindenki őszintén szolgálja saját szűkebb törzse érdekeit, ellenben nincsen érdeke a többi törzsek érdekei iránt. A fejlődés újabb fokán érdekközösség nyilvánul meg az ország valamennyi lakója között, ellenben ellenséges érzülettel viseltetnek a más országok lakói iránt. A fejlődésnek legfelsőbb foka, amikor minden nemzet, legyen kicsiny vagy nagy, szomszédos vagy távolfekvő, a civilizációnak egyforma fokára emelkedve, egyformán tekintettel van a többi nemzetek érdekeire is és minden nemzet minden polgára egyformán becsületes ember módjára viselkedik“.

Ma, úgy mondhatjuk, az emberiség belépett a fejlődés harmadik stádiumának kezdeti állapotába, amikor mindinkább elismeri, hogy a politikai életben a családi és nemzeti érdekeken kívül (és nem felül) tekintettel kell lennie egy harmadik érdekre is: a többi nemzetek érdekére. Ennek a felismerésnek volt egyik kifejezője a Népszövetség megalkotása, mint olyan intézményé, mely hivatva van a nemzetek érdekeit a közösség érdekében koordinálni, összhangba hozni. A genfi „nemzetköziség“ e szerint megértése annak, miképpen befolyásolják egyéni életünket és országunk életét azok a politikai, gazdasági és társadalmi problémák, amelyeknek nemzetközi jellege ma már letagadhatatlan. És amikor a Népszövetség ezt a felfogást népszerűsíteni igyekszik, nem óhajt mást, mint rászoktatni a felnövekvő újabb nemzedékeket annak belátására, hogy a „nemzetközi együttműködés“ a természetes és egyedül célravezető eljárás a világ ügyeinek intézésére.

A „nemzetközi együttműködés“ helyes értelmezése szerint tehát:

1. Minden országnak egyformán érdeke, hogy felkeltse lakosságának érdeklődését a világ ügyeinek folyása, azaz korunk története iránt.

2. A napi eseményeket mindig a világ eseményeinek perspektívájába beállítottan kell tekinteni. A magyar gazda már hozzászokott ahhoz, hogy amikor a búza árának alakulására kíváncsi, elsősorban a csikágói, winnipegi, rotterdami vagy liverpooli gabonatőzsdék jegyzéseit vegye figyelembe. Ugyanígy vagyunk minden egyéb téren, mert alig van életünknek oly fontos problémája, mely ne a világ eseményeinek lenne függvénye.

3. Életünk, minden vonatkozásában, az emberi társadalom együttműködésén alapul. Aminthogy egy család sem kapcsolhatja ki teljesen magát a nemzet életéből, azonképp egy nemzet sem élhet független, teljesen különálló életet a nemzetek egyetemének életétől.

4. „Nemzetközi együttműködés“ távolról sem jelenti a nemzeti sajátosságok elnyomására irányuló törekvést. Nagy tévedése a magyar közvéleménynek, amikor a „genfi nemzetköziség“-ben a nemzeti érzés ellenlábását látja. A genfi nemzetköziség csupán a különböző

nemzeti kultúrák és nemzeti törekvések harmóniáját óhajtja biztosítani és az „egyéniiséget“ éppen úgy tiszteli a nemzetben, mint ahogy tiszteljük azt az egyénben. Szavaim mellett talán elegendő, ha idézem Alfred Zimmermann egyetemi tanárnak, a népszövetségi eszme egyik legaktívabb apostolának következő szavait: „Ami az emberben az egyéniiség, ugyanaz egyes embercsoportoknál a nemzeti érzés. És minél erősebb valamely ember egyéniisége, annál érdekesebbnek, annál értékesebbnek tekintjük őt. Ebből a megállapításból kifolyóan a nevelést sem lehet standardizálni, mert megölnék lényegét, elpusztítanék nemcsak a virág pompázó külsejét, de tönkre termők magát a virágot is“.

5. Végül, a genfi nemzetköziségnek békére való törekvése, pacifizmusa nem egyenlő defetizmussal, nemzeti jogokról való gyáva lemondással. Az a nemzedék, mely szemtanúja, szenvedő fele volt a legutolsó nagy háború szörnyűségeinek, amely soraiból kidőlni látott tízmillió életerős, jobb sorsra érdemes, javakorabeli férfit, s amely elpusztulni látott 3062 várost és községet, félmilliót meghaladó épületet és házat, húszezer ipari vállalatot és majdnem kétmillió hektár terjedelmű megművelt termőföldet, a gazdasági és pénzügyi összeomlásokkal járó egyéb óriási károkról nem is beszélve, az a nemzedék őszintén törekedhetik arra, hogy a háborúk megismétlődésének lehetőségét a jövőt illetően minél szűkebb korlátok közé szorítsa. A Népszövetség célkitűzése elsősorban arra irányul, hogy megpróbálja békés módon levezetni a háborúval fenyegető ellentétet s ha csak egy esetben sikerül megakadályoznia nagyobb világgégés újabb kitörését — s talán nem tévedünk, ha a Tanács legutolsó ülészakát ily korszakos jelentőségű tevékenységnek tekintjük, — ezzel már létezését igazolta.

MI TEHÁT VOLTAKÉPPEN a Népszövetség? Nem egyéb, mint független államok társulása bizonyos, a Népszövetség alapokmányában lefektetett és körvonalazott feladatkör elvégzésére. Ez a feladatkör elsősorban politikai, de nem kevésbé jelentős az a tevékenysége, mellyel az emberiség elé tornyosuló gazdasági, pénzügyi és szociális problémákat óhajtja a kor szellemének megfelelően megoldani. Növeli jelentőségét az a tény, hogy a Népszövetség két legfőbb alkotmányos szervének, a Közgyűlésnek és a Tanácsnak ülészakán megjelennek a tagállamok legfőbb politikusai s így a genfi milieu egyedülálló lehetőséget biztosít minden állam politikusának, hogy az országát érdeklő problémákat a többi országok politikusaival feltűnés nélkül megtárgyalhassa.

Parlamenti hasonlaltal élve, a Népszövetség politikája mindenkor megnyilvánulásában a tényleges erőviszonyok tükrözője, a többségi akarat kifejezője. Más szóval az a Magyarországon gyakran hangoztatott vád, hogy a Népszövetség a győzteseknek a zsákmány biztosítására irányuló szövetkezése, a következőképp értelmezendő helyesen: a Népszövetségben ma, egyedülálló helyzeténél fogva, döntő szerepet játszik Franciaország s e helyzeti előnyben társai: kis szövetségesei. A győztesek nagyhatalmi csoportját bizonyos érdekközösség ma is összefűzi, s így egymás támogatói a Népszövetség kebelén

belül folyó politikai harcokban. Mihelyt azonban az idő folyásával, a körülmények változásával, vagy a hatalmi erők eltolódásával változás áll be ezen a téren, s a francia erőtenyezővel más erőtenyezők sikeresen fel tudják venni a harcot, abban a percben megváltozik Franciaországnak a Népszövetségen belül való helyzete is és a nemzetek közötti erőcsoportosulás más irányvonalak szerint fog igazodni. Hasonlóképpen, amikor a világpolitikai helyzet Genfben a magyar érdekek ellen fordul, ez nem azt jelenti, mintha a Népszövetség magyarellenes politikát követne, hanem azt, hogy az adott nemzetközi politikai helyzetben erősebb volt azoknak a nemzeteknek a befolyása, amelyek Magyarországgal szemben állanak, mint azoké, amelyek a magyar ügyet magukévá tették.

A Népszövetség kebelén belül minden tagállam egyforma jogokat élvez, ami kifejezésre jut abban is, hogy a Közgyűlésen, bár minden állam három delegátussal képviseltetheti magát, szavazati joga csak egynek van közülök. De teljes jogegyenlőség — s ez igen fontos a Népszövetség helyes megértése szempontjából — csak eszmei világban képzelhető el. A genfi gyűlekezetben, mint minden más emberi együttesben, a tagok jogegyenlősége ellenére, az egyes delegátusok személyi kiválóságán kívül, döntő szerep jut a nemzetek egymáshoz való relatív nagyságának, hatalmának és gazdagságának is. Mint ahogy valamely nagyvállalat közgyűlésén más szerep jut annak, aki többezer részvény boldog tulajdonosa és más annak, aki mindössze két-három részvényt rejteget zsebében. A Népszövetség pedig azzal honorálja egyes nemzeteknek a többiekét felülmúló jelentőségét és fontosságát, hogy elismeri őket nagyhatalmakként és a Népszövetség Tanácsában állandó tagságot biztosít számukra.

A Népszövetség teljes tiszteletben tartja minden tagállamának szuverénitását. Ellenben a nemzetközi együttműködés gyakran a szuverénitásnak önként vállalt részleges korlátozásával valósítható csak meg. A Népszövetségnek nagy jelentősége, hogy ez az önkéntes korlátozás oly területeken is érvényesül (pl. kisebbségvédelem), ahol azelőtt teljesen elképzelhetetlen lett volna, s kiterjedésében idővel fokozatosan mélyül. A szuverénitást védi a Népszövetség, amikor alapokmánya a Tanács vagy Közgyűlés határozatainak érvényességét egyhangú szavazás kötelezettségéhez köti. Ez a sokszor kifogásolt egyhangúsági kötelezettség minden tagállam részére bizonyos minimális védelmet biztosít, mert lehetetlenné teszi, hogy a többség valamely tagállam akaratát az érdekelt állam akaratára ellenére ráerőszakolhassa.

A Népszövetség, mint már említettem volt, nem zárja ki a háború lehetőségét, illetve bizonyos esetekre engedélyezi a fegyveres megtorlást. Ellenben igyekszik kikerülni a háborút, amikor az emberileg lehetséges, mindenképp megnehezíti a fegyveres összeütközés kitörését és nagyban növeli a háború kockázatát, súlyosítja annak minden következményét. Egyben kötelezi tagjait, állapotodjanak meg abban, hogy együttesen megvizsgálják minden háborús veszedelemmel fenyegető vagy legalább is a béke megzavarására alkalmas helyzetet, az egymás között felmerülő súlyosabb természetű ellentétek megszűn-

tetése céljából pedig r. vagy a Népszövetség alapokmányának 13-ik szakaszában körülírt választottbíróági eljárást veszik igénybe, vagy 2. kikérik a hágai állandó Nemzetközi Bíróság döntését, vagy 3. a vitás ügyet, az alapokmány 15. szakasza értelmében a Tanács (illetve bizonyos esetekben a Közgyűlés) elé terjesztik pártatlan megvizsgálás céljából. A Tanács határozata nem ítélet, sem pedig bírósági döntés. Még csak nem is kötelező az érdekelt félre nézve. De ha a Tanács határozatát — az érdekelt fél szavazatát bele nem számítva — egyhangúan hozza, ezzel egy nagy tekintéllyel rendelkező nemzetközi testület véleményét nyilvánítja, mely erkölcsi hatását előbb-utóbb érezteti a határozattal sújtott állammal. A határozatnak megvan az a fontos jogi következménye is, hogy amennyiben az államok egyhangúan fogadták el a határozatot, a tagállamok kötelezettséget vállalnak, hogy a határozatot elfogadó állammal szemben nem lépnek fel fegyveres erővel.

Ézek az eljárási módok, amennyiben a felek részéről a minimális jóakarát és őszinteség megvan, sok háborús viszálynak elhintett magvát pusztíthatják el. S ez az a határ, ameddig ma elmennünk lehet, mert mindazok a kísérletek, amelyek 1920 óta arra irányultak, hogy a Népszövetség alapokmányának hiányait pótolják, meddőnek bizonyultak. Ilyen kísérletnek tekinthető az úgynevezett Briand-Kellogg-paktum is, mely egyetemesebb ugyan a Népszövetség alapokmányánál — amennyiben aláírta Amerika is — és kimondja a háborúnak végleges kiküszöbölésére vonatkozó kötelezettséget, ellenben nem gondoskodik a Népszövetséghez hasonló állandó szervezetről, tehát nincs is mód arra, hogy az egyezményt megszegő fél ellen a többiek felléphessenek és eljárást indíthassanak.

Mi adja akkor a Népszövetségnek nagy erejét, a világpolitika alakulására való kétségtelen, mind inkább növekvő befolyását? Az a tény, hogy a Népszövetség a világsajtón keresztül szövetkezett a világ közvéleményével és tevékenységét a nagy nyilvánosság ellenőrzése alá helyezte s amikor tanácskozásait nyilvánosakká tette, ezzel oly forradalmi újítással lépett a világ elé, amelynek nincsen mása a diplomácia eddigi történetében. Aki valaha látta akár a Közgyűlést, akár a Tanácsot munkaközben, amikor a szónokot láthatóan megkapja, hogy szeme előtt a világ csaknem valamennyi államának képviselője ül feszült figyelemmel, egyben, más elhelyezésben, de ugyanabban a teremben, a világ sajtójának mintegy másfélszáz ismert nevű munkása, akik minden jelentősebb szót percek alatt szétröpítenek a világ minden tája felé, csak az érti meg a Népszövetségnek mindinkább fokozódó jelentőségét és irányító hatását, csak az eszmél arra, hogy ebben a munkában való minél tevékenyebb részvétel nem a Népszövetségnek érdeke, de érdeke elsősorban annak a nemzetnek, mely képviselőjét oda kiküldötte.

Új diplomata-típus van itt kialakulóban, melytől új képességeket, fokozottabb szaktudást kíván meg az élet, egyben új újságíró-típus, amelynek, ha be akar válni a genfi atmoszférában, a diplomataéhoz hasonló képességekkel és szakismeretekkel kell felruházottnak lennie. És ennek az újfajta nyilvánosságnak állította a Népszövetség szolgál-

latába az 1932 február másodikán üzembehelyezett pranginsi nagy rádióállomását, mely 1932 február 18-án azt a kultúrtörténeti szempontból egyedülálló rekordot állította föl, hogy a Közgyűlésnek a kínai-japán konfliktusban hozott határozatát még aznap eljuttatta Shanghaiba, onnét további három órán át tartó közvetítéssel eljuttatták Nankingba, a kínai külügyminisztériumba, az angol szöveget ugyanott kilenc óra alatt lefordították kínai nyelvre és február 19-én a húszezer kínai szót tartalmazó határozatot minden kínai napilap közölhette.

A nagy nyilvánosságnak ez az ellenőrzése oly tényező, amellyel még a nagyhatalmaknak is komolyan számolniuk kell.

A Népszövetség minden cselekedetével bizonyítja, hogy a lassú evolúciónak híve s nem képzeli, hogy a fennálló politikai ellentéteket máról holnapra ki lehessen küszöbölni. S a Népszövetségnek az elmúlt két évben tapasztalt krízisét elsősorban éppen az okozta, hogy a leszerelés kérdésében az eddigitől eltérő, gyors megoldást kereső lépésre határozták el magukat azok, akik a leszerelési konferencia összehívásának szellemi kezdeményezői voltak. A meggondolás az volt, hogy a leszerelést vagy akár csak a fegyverkezés korlátozását valamennyi érdekelt állam együttes hozzájárulásával lehet csak megvalósítani s mivel a Népszövetségnek nem tagjai oly államok, mint az Észak-amerikai Egyesült Államok vagy Szovjetország (ez 1931-ben volt), meg kell próbálkozni általános nemzetközi konferencia egybehívásával, melynek tagjai lehetnek az említett államok is. Ez a leszerelési konferencia a maga folytonos párhuzamos ülésezéseivel bizonyos fokig gátlóan hatott a Népszövetség egész tevékenységére, és csakhamar kiderült az is, hogy akár leszerelésről, akár a fegyverkezés korlátozásáról legyen szó, addig nem lehet pozitív eredmény elérésére számítani, amíg bizonyos általános politikai kérdések előzetesen nem tisztázottnak (ilyen kérdés volt például a Németország által felvetett jogegyenlőség problémája), amíg nem sikerül Európa politikai egéről az általános megértést elhomályosító felhőket elkergetni. A helyzet helyes megítélésénél számba kell venni azt is, hogy a leszerelési konferenciának hosszú hónapokra terjedő munkássága alatt a Népszövetség voltaképpen alkotmányos szervei, a Közgyűlés és a Tanács, nem is foglalkoztak a leszerelés kérdésével.

HA MOST AZT VIZSGÁLJUK, mely tényezők akadályozzák a nagyközönséget tisztánlátásában, hivatkozom elsősorban Eden lordra, Anglia népszövetségi főmegbízottjára, aki a helyzetet a következő szavakkal jellemezte:

„Számos kritika hangzik el a Népszövetség ellen, mert félreértik ennek az intézménynek a természetét. A Népszövetség nem biztos szer minden elképzelhető baj ellen, nem csodaszer a világ bajainak gyógyítására. A Népszövetség elsősorban arra szolgál egész szervezetével, hogy elősegítse, megkönnyítse a nemzeteknek egymás között való érintkezését, bizonyos problémáknak megtárgyalását. Értéke attól függ, miképpen tudjuk ezt a lehetőséget felhasználni. Bölcsesége nem lehet nagyobb, mint ama államférfiak kollektív bölcsesége, akik ezt az intézményt céljaikra felhasználják. Minél többen, minél őszintébben támogatják, eredményei annál kézzelfoghatóbbak lesznek. Az angol kormány

egész külpolitikáját a Népszövetségre alapozta annak létrejötte óta s kívánja, hogy minél inkább kifejezője legyen a világgözösség egyetemes érdekeinek.“

Tekintetbe kell venni, hogy a tagállamok nem egyforma önzetlenséggel vesznek részt a közös munkában, aminthogy nem is várható, hogy oly újszerű intézménynél, mint aminő a Népszövetség, minden résztvevő egyforma értékű munkával járuljon hozzá a közösség tevékenységéhez. Hasonlóképpen sokan nehezen értik meg, hogy a Népszövetség komoly sikereket csak akkor érhet el, ha a fölmerülő problémák a világproblémák perspektívájába beállítottan kerülnek elébe. Más szóval a Népszövetség nem szolgálhat tisztára egyoldalú nemzeti érdekeket, mint ahogy ha valamely parlamentben javaslatot nyújtanak be mondjuk a kartelekről, ezt a javaslatot nem lehet tisztán a karteltulajdonosok érdekében elbírálni, hanem tekintettel kell lenni a másik félnek, a fogyasztóknak egyetemes érdekeire is.

Tekintetbe kell venni, hogy az évszázados hagyományokkal bíró diplomácia nem tette minden ellenkezés nélkül magáévá a népszövetségi új diplomácia eszközeit és metódusait. Bizonyos sűrűlődnak nyomai lépten-nyomon tapasztalhatók s a vezető politikai köröknek is időt kell hagyni annak megszokására, hogy a belpolitikának a parlamentek által való demokratizálódása után részt kér a köztevékenységben a külpolitika terén is a legközvetlenebbül érdekelt fél: az adófizető polgárok milliói.

Tekintetbe veendő végül az az ellenállás is, melyet a nemzetek fegyverkezését szolgáló nehézipar fejt ki a Népszövetség békemunkája ellen. A Waterlooi csata alkalmával az angolok összesen tízezer lövedéket használtak el. A világháborúnak szükséglete 173 millió igen költséges lövedék volt — a nyugati fronton, a nagy támadások idején, naponta egymillió lövedéket is elhasznált a két fél — s tizenöt-ezer különböző kaliberű ágyú ontotta gyilkos tüzét az ellenfélre. A háború elpusztított körülbelül ötezer hajót tizenkét millió tonna úrtartalommal s ha még hozzávesszük a tankok, egyéb fegyverek, felszerelési cikkek, élelmiszerek és szállítóeszközök értékét egyfelől, másfelől az elpusztult és elpusztított anyagok értékét, halavány fogalmat alkothatunk magunknak arról, minő horribilis hasznot hajtott bizonyos iparágaknak a négy esztendeig tartó világégés. Elképzelhető, hogy ezek az érdekeltségek nem nézik jó szemmel a Népszövetségnek a béke megóvására irányuló tevékenységét s mivel a világsajtó tekintélyes részét sikerült érdekeltségi körükhöz kapcsolni, sok embernek és sok olvasónak fogalma sincs arról, hogy amikor célzatosan megírt újságcikkek hatása alatt lenéző mosollyá! bírálja a Népszövetségnek lassú, gyakran nagy nehézségekbe, ütköző, felelősséggel teljes munkáját, voltaképpen a háborús iparnak befolyásolja, egyben önkéntelen szövetségese.

Az elmondottak — s ez a másik oldala az éremnek — nem jelentik azt, mintha a Népszövetséget nem lehetne, sőt nem kellene bírálni. A helyesen alkalmazott, főképpen pedig a dolgok és tények ismeretén alapuló kritika az üdítő, növényeket fejlődésre serkentő tavaszi eső hatásával lehet a Népszövetség további fejlődésére. A Nép-

szövetség maga elejétől fogva nagy érdeklődéssel kísérte nyomon, tevékenysége minő hatást kelt a világ közvéleményében. Információs osztálya külön kiadás formájában közli naponta a világsajtóban a Népszövetséggel kapcsolatban elhangzott kritikákat, megjegyzéseket, gondolatokat s nincs az a javaslat, melyet ne a legnagyobb figyelemmel vizsgálnának meg. A Népszövetség további kiépítésére irányuló munkában résztvehet bárki, ha azt kellő tárgyilagossággal és megfelelő hozzáértéssel teszi. Tény az is, hogy bár sok szó hangzott el a Népszövetség reformjáról az elmúlt két esztendőben, ezirányú konkrét javaslat ide be nem érkezett.

Viszont elszoruló szívvel állapítom meg, hogy amikor kevés nemzet van, mely nehéz sorsában többet nyerhetne a népszövetségi munkában való szívós részvétellel mint a magyar, éppen a magyar sajtóban jelenik meg a legtöbb tájékoztatásra, a viszonyok és erő-tényezőik teljes félreismerésére valló cikk és hozzászólás. Javult a helyzet, amióta önálló képviselője van itt a Magyar Távirati Irodának, s remélhetően nincsen távol az az idő, amikor a magyar sajtó legjobb embereinek csatasorba állításával aktív tényezőjévé válik a magyar külpolitikai tevékenységnek. Hogy a magyar nyelvhez elszigeteltségénél fogva kevesek férhetnek hozzá, az senkit a munkától ne riasszon el, mert tapasztalatom szerint minden nemzet információs szolgálata oly tökéletes manapság, hogy bármely nyelven megjelenő súlyos hozzászólás, szakszerű kritika, mindig eljut azokhoz, akikhez címezve van s akiket az elsősorban érdekel.

HA MOST A NÉPSZÖVETSÉGNEK Magyarországgal való kapcsolatát vizsgáljuk, pontokba szedetten az alábbiakra szeretném a figyelmet felhívni:

1. A magyar közönség nem tudja feledni, hogy a Népszövetség a háború szülötte és alapokmánya bevezető részeként szerepel valamennyi úgynevezett párizskömyéki békeszerződésnek. Akik jelen voltak az intézmény születésénél, azok azt állítják, hogy szükség volt erre a diktatórikus módszerre, mert különben soha jelen formájában a Népszövetség életre nem kelhetett volna, ha pedig nincsen Népszövetség, ma minden nemzet a teljes jogbizonytalanság állapotában volna. Az kétségtelen, hogy azok, akik a Népszövetséget valóban eszmei célkitűzésében látják, szívesen vennék, ha az intézményt végérvényesen meg lehetne szabadítani ettől az öröklött hibájától, hogy legyen az, aminek alapítói szánták: a békének minden partikuláris érdeken felülemelkedő centrális biztosítószélepe. A probléma megoldásának kizáróan jogi vonatkozásai vannak és semmi akadálya annak, hogy a magyar jogászvilág, tárgyalásra alkalmas tervezetek közlésével, a talajt a kellő reformra előkészítse.

2. Nemzetközi politikában a helyzet folytonosan változó. Ahogy ma a Népszövetség keretén belül a világot irányító nagyhatalmak liberális és demokratikus világfelfogása érvényesül, azonkép elképzelhető, hogy amennyiben a legbefolyásosabb nemzetek belpolitikai helyzete lényegesen megváltoznék, a Népszövetség keretén belül is automatikusan ez a megváltozott világfelfogás jusson uralomra. Ezért

igen fontos az úgynevezett jelenlét politikája. Mindenütt ott kell lenni, mindenütt meg kell próbálni a többségével ellentétes felfogást érvényesíteni, mert csak úgy remélhető, hogy adott alkalommal s megfelelő körülmények között Magyarország nemzeti céljait illetően pozitív eredményt elérhessen.

3. További sajátossága a genfi atmoszférának, hogy legbefolyásosabbak azok a delegációk, amelyeknek tagjai a saját nemzeti érdekeik hathatós képviselőitén kívül tevékeny, aktív szerepet vállalnak a Népszövetség minden egyéb munkakörében. Magyar részről Apponyi Albert gróf felelt meg eszmei módon ennek a követelménynek, s óhajtható volna, bár lenne minél több utóda, nehogy azzal a váddal illethessenek bennünket, hogy kizáróan egocentrikus, gravaminális politikát folytattunk.

4. A Népszövetség ma már mélyen belegyökerezett a világ köztudatába. Aki figyelemmel kíséri a francia, olasz, de főképp az angol-szász nemzetek irodalmát és nevelési politikáját, láthatja, hogy új nemzedék van felnövekvőben, melynek lelkében mély nyomot hagyott a népszövetségi eszme híveinek céltudatos, nagyszerűen megszervezett propaganda tevékenysége. Ezzel a felfogással oly kis nemzet, mint aminő sajnos, a világháború befejezése óta Magyarország, nem szállhat szembe, vagy ha teszi, saját maga vallja kárát politikájának.

5. A magyarságnak egyik legfontosabb, legégetőbb politikai problémája a kisantant államok területén élő kisebbségi magyarok helyzete. A kisebbségi problémával kapcsolatban különösen nehéz szívvel van a magyar nemzet a Népszövetséggel szemben, mert a közfelfogás szerint a Népszövetség ezen a téren nem teljesíti vállalt kötelezettségét. Ha tárgyilagosan akarunk ítélni, következőképp áll a helyzet: az úgynevezett kisebbségi szerződések határozott jogokat biztosítanak a kisebbségeknek, ellenben a Népszövetség csak kisebbségvédelmet, nem pedig kisebbségi jogot ismer. Más szóval a Népszövetséget nem ruházták fel azzal a joggal, hogy a kisebbségi szerződésekben lefektetett jogokat az érdekelt államokkal szemben erőhatalommal is érvényesíthesse, a kisebbséget nem ismerheti el jogfőlnak, a tények kivizsgálására nincsen hatásköre s határozatában a fél benyújtotta adatokon kívül kizáróan az érdekelt államok kormányainak közlésére támaszkodhatik. Kétségtelen, hogy ez a helyzet eléggé sajnálatos. Viszont meddő kritika sem célravezető, hanem törekedni kell arra, hogy a kisebbségvédelem rendszere a Népszövetség keretén belül tökéletesíthessék. A népek önrendelkezési jogát a háború szentesítette, ennek az elvnek uralomrajutása juttatta állami önállósághoz, területi gyarapodáshoz az utódállamokat. Biztosra vehetjük, hogy ennek az elvnek a védelmében számos önkéntes szövetségesre számíthatunk, ha megtaláljuk a problémának általános, nemzetközi vonatkozásban is helytálló beállítását. Amellett mi a magunk részéről se merítettünk még ki cselekvéseinkben minden szükséges lehetőséget, így ma sincs orgánom, mely német, francia vagy angol nyelven rendszeresen tájékoztatná az érdekelteket, tehát például a Népszövetség kisebbségi osztályát a kisebbségi sajtónak megnyilatkozásairól, úgyszintén sehohsem láttam oly írást vagy nyomtatványt, mely gyakorlati

módon ismertetné a mai kisebbségvédelem lehetőségeit, s mely például arra az elemi követelményre figyelmeztetné a kérelmezőket, hogy kérvényüket szereljék fel minden bizonyító erővel bíró okmány hiteles másolatával, mert bizonyító eljárás hiányában a Népszövetség vagy kénytelen egyszerűen elutasítani a petíciót, vagy határozatát csak a bepanaszolt kormány válasziratában foglaltakra alapíthatja.

6. A magyar közvélemény érdeklődésének egyik fő tárgya a népszövetségi alapokmány 19. szakasza. Ez a szakasz — hogy idézzem Avenolnak, a Népszövetség főtitkárának szavait — a népszövetségi alapokmány egyik legjelentősebb része, mert elengedhetetlen egyensúlyának biztosítására. Ha a háborút számúzzuk a viták elintézésére alkalmas eszközök sorából, ha nem akarunk erőszakos eszközökhöz fordulni, hogy véget vessünk bizonyos tűrhetetlen helyzeteknek, akkor szükség van oly békés eljárásra, melynek segítségével revízió alá legyenek vehetők ezek a helyzetek. Ez a szakasz tette lehetővé a revízió iránt megindított propagandát s így teljesen újszerű tényezője a nemzetközi életnek. Ha a francia kormány 1914 előtt nyilvánosan kérelmezte volna az 1871-i frankfurti békének revízióját, amely béke megfosztotta az országot Elzásztól és Lotaringiától, ez a kérelem, ha azt Franciaország Németország tiltakozása ellenére fenntartotta volna, casus belli-nek, háborús oknak számított volna. Ezzel szemben a 19. szakasz minden tagállamnak megadja a lehetőséget, hogy saját felelősségére, valamely érvényben lévő szerződésnek revízióját kérhesse. Azelőtt a vesztes félre volt minden kockázat, őt fenyegette újabb háború, ha nem akart veszteségébe csendben belenyugodni. Ma ellenben a kockázatot a győztes fél vállalja, mert jogi helyzetét minden percben vitássá teheti volt ellenfele, ha lefegyverzett állapotban van is.“

Eddig a főtitkár nagyjelentőségű szavai. A szakasz gyakorlati alkalmazhatóságának taglalásába beszéde során Avenol nem tért ki, mert még a világháború egyik vesztes állama sem fordult a békeszerződések megváltoztatására, revíziójára irányuló kérelemmel a Népszövetséghez. Hogy tehát világosan lássuk a jogi helyzetet, a Népszövetség Közgyűlésének vagy Tanácsának nincsen meg a joga arra, hogy a revíziót ráerőszakolhassa az érdekelt félre, ha az egyszer ellene szavazott. A népszövetségi jogrendszer fenntartja a nemzetközi jognak azt az alaptételét, hogy minden szerződés megváltozhatatlan, hacsak az érdekelt felek közösen meg nem egyeznek abban, hogy egészben vagy részben revideálják. De vájjon azért le kell-e mondanunk arról a lehetőségről, hogy revízió útján bizonyos államok közötti viszonyok megjavíthatók legyenek? Korántsem. Meg kell próbálni — hogy most Limburg szavait idézzem, — befolyásolni az érdekelt államok közvéleményét és pedig vagy közvetlenül, vagy a semleges és nem érdekelt államok közvéleményén keresztül. És idővel eljutunk oda, hogy a tegnapi győztes állam hajlandó lesz volt ellenfelével leülni a Népszövetség zöld asztalához, hogy együttesen keressék az újabb, több évre szóló megegyezés békés lehetőségeit. Kétségtelen, hogy a 19. szakasz alkalmazhatóságának kérdésében is számos jogkérdés vár még bővebb kifejtésre és sajnálhatjuk, hogy a nemzetközi

jogi irodalmat ebben a részében nem gyarapítja gyakrabban magyar szaktudás, magyar ész irányító munkája.

7. Gyakran hallom azt az ellenvetést is, minek menjünk Genfbe, amikor ott ügyeinkben tőlünk teljesen távolálló, körülményeinket nem ismerő emberek döntenek? Ha nem csodálkozunk azon, hogy a parlamentbe kerülő képviselőnek folyton állást kell foglalnia oly kérdésekben, amelyekhez voltaképpen nem ért, mert nem is érthet, és a politikában való aktív részvétel feltételezi minden, a nemzet érdekeivel összefüggő probléma iránt való köteles érdeklődést és foglalkozást, el kell fogadnunk azt is, hogy lehetnek politikusok — és számuk minden évben örvendetesen emelkedik—akik egy világparlamentben a nemzetközi politika minden problémája iránt egyforma érdeklődést tanúsítanak és képesek arra, hogy ezekhez a kérdésekhez szakszerűen hozzá is szóljanak. A magyar politikusoknak hozzá kell szokniok ahhoz, hogy a nemzeti problémákon kívül szavuk lehet a nemzetközi problémák irányításában is és ha másoktól megkívánjuk, hogy hozzáértéssel, szeretettel foglalkozzanak a mi dolgainkkal, ugyanazok tőlünk is megkívánhatják, hogy más Országok, más világrészek fájdalmi, bajai iránt megértéssel legyünk.

8. Végül néhány szót a Népszövetség költségvetéséről és a tagállamok járulékaikról. Uton-útfélen hallani a kritikát, hogy a Népszövetség a világ egyik legdrágább intézménye. Költségvetése évenként harmincmillió svájci frank körül mozog. Ezzel szemben a tagállamok nemzetvédelmi és fegyverkezési célokra kiadtak 1925-ben 3497 millió, 1930-ban 4112 millió, 1933-ban pedig 3471 millió aranydollárt, — s ezek a számok csak a nyíltan bevallott kiadásokat jelentik. Hol van itt az arány a két számcsoport között és vajjon sokalhatja-e az emberiség, ha a béke megóvása érdekében másfél ezrelékét fizeti annak, amit a háború önkéntelen előkészítésére készséggel megszavaz évente? A Népszövetség kiadásait a tagállamok¹ bizonyos kulcs szerint megállapított járulékaiból fedezi, és az Északamerikai Egyesült Államok — mely állam kívül áll a Népszövetség kötelékén — nemcsak számos téren fejt ki igen szoros együttműködést, de minden oly értekezlet vagy konferencia költségeihez, amelyeken résztvesz, éppen olyan arányban járul hozzá, mint Anglia. A nagyobb államok, elsősorban az angolszász világ nemzetei erkölcsi kötelezettségnek tekintik a hozzájárulás összegének megfizetését. Ennek megfelelően újabban meglehetősen erős ellenzéki légkör keletkezett oly államokkal szemben, amelyek nagyobb összegekkel hátrálékban vannak. Igazságos-e vagy sem egyes tagállamoknak ez a felfogása oly tagállamokkal szemben, amelyek önhibájukon kívül kerültek igen súlyos gazdasági helyzetbe, most nem kutatjuk, csak megállapítjuk, hogy a Népszövetség munkájában való minél intenzívebb, gátlásoktól mentes közreműködéssel minden állam, legyen kicsi vagy nagy, csak nyerhet.

RADISICS ELEMÉR

¹ Ma hatvan tagállama van a Népszövetségnek. Ha továbbra is fenntartják kilépő szándékukat, Japán kilépésével 1935 március 27-én, ez a szám ötvenkilencre, 1935 október 15-én pedig, Németország kilépésével, ötvennyolcra fog csökkenni.

A MODERN ÁLLAMVÉDELEM

DOLFUSS OSZTRÁK KANCELLÁR elfogatása és megöletése után sokan kiáltottak fel megdöbbenve: hát csakugyan lehetséges, hogy egy ország fővárosában, az ország katonai, politikai és minden anyagi erejének középpontjában egy törpe lázadó csapat hatalmába kerítheti a kormány székházát, elfoghatja és megölheti a kormány fejét és megbéníthatja a végrehajtó hatalom működését?

A felelet, amint az élő példa mutatja, egyszerű: igen, lehetséges. Akik ebben kételkedtek, elfelejtették, hogy ilyen tragikus eseményre éppen a legújabb idők története már nem is egy példát adott. Ha a szerencsétlen és minden emberi részvétünket megérdemlő Dollfuss kancellár e történeti példából idején levonta volna a tanulságot, talán ma is élne, mert élete és az állam hatalma ellen intézett támadás megkísérlése esetén bizonyára, nem ő maradt volna holtan a küzdelem színterén.

A modern államok és társadalmak vezetői nagyjában és egészében ma is a forradalmi mozgalmak regényes elképzelésében élnek és nem tudják, hogy a lázadás technikája már régen megváltozott. Ma már nem vonulnak fel a lázadás lobogói alatt a hatalom uraira halált üvöltő csapatok a nyílt utca során, hanem vakmerő, öntudatos, törpe kis csoportok majdnem a nyilvánosság kizárásával viszik diadalra az államfelforgatás szennyes zászlaját s csodálatos módon szinte pillanatok alatt tudnak megvalósítani bitorló uralmat az őket gyűlölő és utáló milliónyi többség ellenére.

Vájjon elképzelhető-e például, hogy 1918 őszén és 1919 tavaszán Magyarországon lehetséges lett volna az ország szellemi, erkölcsi és politikai színvonala szempontjából méltán csőcseléknek nevezhető társadalmi rétegnek a politikai hatalom megszerzése, ha a hatalom akkori kezelői hivatásuk magaslatán állottak volna, ismerték volna elsősorban is a csőcselék hierarchiáját és a lázadás modern technikájának ismeretében kötelességükhöz híven visszakergették volna ezt a társadalmi réteget a csatornába, a föld alá, külvárosi kocsmák különbözőszozáiba vagy elégedetlen, törtető parvenük szalonjaiba és írószobáiba?

Az oroszországi szovjeturalom ma is fennem kérkedik az ő diadalmas forradalmával, hirdetve urbi et orbi, hogy ez a bizonyos forradalom az orosz nép ünnepélyes felkelése volt a zsarnokság ellen, diadala egy leigázott nép történelmi éposza. Pedig mindez vakmerő hazugság; az orosz bolsevizmus csak a lázadás modern technikájának tüzetes

ismeretével jutott uralomra. Vakmerő kis csoport műve volt ez a diadal s hogy uralmon maradhattak, ezt is csak annak köszönhetik, hogy jobban ismerik a modern államvédelem követelményeit és tegyük hozzá, a lázadás technikáját, mint a világ valamennyi polgári kormánya együttvéve.

Kevesen tudják, hogy a Kerenski-kormány annakidején minden óvóintézkedést megtett a bolsevista lázadók forrongásának megfékezésére és saját politikai hatalmának megvédelmezésére, csak éppen az volt a baj, hogy szakszerű ismeretei ezen a téren nem haladták meg az akkori kormányok átlagos ismereteit. Kerenski is legfeljebb attól tartott, hogy a Szentpétervár utcáin hullámzó csöcselék majd egy napon kézbe fogja elrejtett puskáit és gépfegyvereit, harci oszlopokban fog felvonulni a kormány és hatóságai ellen s meg fogja ostromolni a középületeket. Ezért a pályaudvarokat, a kikötőket, a villamos központot, a postát, a telefon- és távíróhivatalt, a minisztériumokat, a katonai épületeket megfelelő őrséggel látta el. Egy napon ezek az őrségek minden komoly harc nélkül mégis szerteszéledtek és az egyes épületek megszállására elég volt Trockijnak és Antonov-Ovszejenkónak, ennek a volt cári tisztnek néhány matróza és a minden közlekedési és érintkezési lehetőségtől megfosztott kormány az általános zűrzavarban menekülésre kényszerült.

Kerenski sem tudta, hogy a lázadás, a végrehajtó hatalom megbénítása, sohasem lehet tömegek műve, hanem csak egy tevékeny és öntudatos kisebbségé. Ezért folytatott a szakszervezetek jóindulatának biztosítása végett hosszas tárgyalásokat, nehogy ezek általános sztrájkot rendezzenek. Nem sokat törődött azonban azzal, hogy a közművek munkásait szigorú ellenőrzés alá vegye és meggátolja, hogy közójük a forradalom előőrsei feltűnés nélkül bevonuljanak és adott jelre néhány elrejtett kézibombával megfutamítsák a középületek előtt álló biztosító őrséget.

Kevesen tudják azt is, hogy az orosz bolsevista uralomnak a hírhedt G. P. U. szervezetén kívül még egy titkos államvédelmi szervezete is van, amelynek nem a közigazgatási terror a rendeltetése, hanem ellenőrzése észrevétlenül a szovjeturalom összes szerveinek megbízhatóság szempontjából. Ennek a titkos szervezetnek ügynökei ott vannak a szovjeturalom minden hivatalában, minden szervezetében láthatatlanul figyelő szemmel és hegyezett füllel. Egyetlen önfeledt szó, talán egy nem is megbízhatatlan, hanem csak kissé léha szovjethivatalnok ajkáról elég, hogy ezt a hivatalnokot a szovjeturalom bürokráciájából kiemeljék és a G. P. U. útján vagy a halálba, vagy valamelyik internáló táborba juttassák. Ezért nem sikerülhetnek Oroszországban az úgynevezett ellenforradalmak, mert ez a titkos államvédelmi szerv csirájukban tudja ezeket megfojtani, az értelmi szerzőket pedig mindörökké elnémitani. El kell ismernünk, minden ízében modern és kitűnő példa ez, amelyet ezzel az államvédelmi módszerével a szovjeturalom a világnak adott, megérdemli, hogy módszereinek tanulmányozását kötelességüknek tekintsék az összes polgári államok rendőrszervezetei. E módszerek ismeretében értjük meg, miért kérkedhetik egy mérhetetlen birodalom óriási többsége által gyűlölt és megvetett uralom oly nagy belső

biztonsággal; e módszer mellett bizonyára gyermekjáték a parasztok fegyveres fölkeléseit és felvonulásait, a szovjetfarmok felé menetelő csapatait a fegyveres erő felhasználásával megsemmisíteni.

A forradalmi élcsapatnak, a vakmerő és öntudatos kisebbségnek döntő rohama, olyan, aminőt Dollfuss kancellár tragédiájában és az orosz bolszevisták diadalrajtásában láttunk, természetesen nehezen sikerülhet a végrehajtó hatalom egyes szerveinek vagy közegeinek cinkossága nélkül. A bécsi júliusi lázadás résztvevői ellen indított bűnvádi eljárások során csakugyan ki is derült, hogy a bécsi kancellária épületébe behatolt lázadókkal a rendőrség és a fegyveres erő egyes tagjai egyetértettek. Ha tehát az osztrák kormánynak lett volna olyan politikai rendőrsége, mint a szovjeturalomnak és hivatalnoki, valamint katonai szervezeteit megfelelő figyelés és rostálás útján szemmel tartotta volna, ez a szinte hihetetlen és tragikus roham nem történhetett volna meg, vagy a rohamcsapat tagjait már az első percekben a felkoncolás veszedelme fenyegette volna.

A francia kormány már évek óta tudomást szerzett arról, hogy a francia baloldali szervezetek, elsősorban a szocialisták és kommunisták, titkos fegyverkezést folytatnak. Abban a hiszemben azonban, hogy ezt a fegyverkezést úgysem lehet egészen titokban végbeinni s ha lehet is, a titkos fegyverkezéssel szemben ott áll a francia államhatalom félelmetes katonai ereje, megelégedett azzal, hogy csak a törvényes megtorlással éljen az időnként fel-felbukkanó rendőri és bűnügyi esetekben. Azok a zavargások és fegyveres tüntetések azonban, amelyek az utóbbi időben az ország minden részén a hatóságokkal szemben meg-megismétlődtek, erélyesebb és öntudatosabb intézkedésekre bírták a francia kormányt. Érdekesnek találjuk ezeknek az intézkedéseknek legfőbbjeit néhány szóval ismertetni, mert ezek az intézkedések már a modern államvédelem elveinek felhasználásával születtek meg és tagadhatatlanul a szovjeturalom hatása alatt.

Mindenekelőtt átszervezték a politikai rendőrséget, amelynek elsősorban is Sureté générale elnevezését Sureté nationale-ra változtatták. Élére többtagú vezérkart állítottak, hatáskörét és feladatait pontosan meghatározták, hozzá osztották többek közt az idegenek ellenőrzését, a kémek ellen való védekezést, a sajtó, a gazdasági és pénzügyi élet jelenségeinek megfigyelését. Ez a szervezet új alakjában a francia államnak hatalmas erkölcsi fegyvertára lett, amely szorosan összeműködik ugyan a rendőrszolgálat minden ágazatával, lényegileg azonban ellenőrzést gyakorol az állam politikai biztonsága szempontjából minden cselekedeten s minden emberen, amely vagy aki ebből a szempontból vizsgálat és megfontolás tárgya lehet. Ennek a szervezetnek cél tudatos működésével vág össze az a rendelet is, amelyet a francia postaügyi miniszter nemrég kiadott. Érdekes e rendelet szövegéből néhány részt idézni.

Eltűrhetetlen, mondja a francia miniszter, hogy az ország gazdasági és társadalmi életműködésének szolgálatában lévő szervezetek ki legyenek szolgáltatva egyes agitátorok és államellenes célok szolgálatában levő ügynökök kénye-kedvének, akik egyik percről a másikra megszakíthatják ezek működését és elszigetelhetik az ország fővárosát.

Bizonyos körülmények között ez a veszély magának az államnak biztonságát érinti, mert a nemzet életére fenyegető órákban megbéníthatja a polgári és katonai hatóságok intézkedéseit, A posta, a távíró és a telefon nemcsak az ország egyes vidékeinek egymással való összeköttetését, hanem nemzetközi érintkezését is biztosítja és kezében tartja a rádiószolgálat technikai vezetését is. Ezeknek a közlekedésügyi intézményeknek szabad működésében elengedhetetlen, hogy minden erkölcsi biztosítékkal rendelkezzenek azok, akik itt bizalmi állást töltenek be. A miniszter fenntartja magának a jogot, hogy az automatikus előlépés teljes félretételével nemcsak a hivatásbeli jártasságot, hanem a hazafias érzést, a hűséget és általában a jellembeli tulajdonságokat vegye döntőnek a megfelelő szolgálattevők kiválasztásánál.

Talán ez a rendelet az első egész Európában, amely határozott formában szervezeti alapelviül ki meri mondani, hogy az állam hatalma elsősorban az ország erkölcsi erején nyugodván, az államhatalomnak igazán megbízható szerve, tisztviselője csak az lehet, akiben ez az erkölcsi erő bizonyítható valóság. A „büntetlen előélet“ negatívuma itt nem kifogástalan s a kételyt lefegyverző bizonyíték, nem elegendő e realitás megérzékeltetésére, mint például nálunk a hatóságok által úrlapokon kiállított erkölcsi bizonyítvány. Ennek a pusztá alakisággá jelentéktelenedett erkölcsi ellenőrzésnek sok szomorú következménye van nálunk is, holott megfelelő erkölcsi ellenőrzés mellett senki sem foglalhatna el az államélet biztonsága szempontjából fontos hivatali vagy közüzemi állomást.

Nem jut-e önkéntelenül eszünkbe pl. az a helyzet, amely ma Magyarországon a sajtóügyi közigazgatás terén uralkodik? Szomorú és szégyenletes tény, hogy ezen a téren nem az államhatalom az úr, hanem a szociáldemokrata párt, amely kezében tartja a nyomdászszakszervezeteket. Ezek a szakszervezetek, amint a múltban ismételtén megtörtént, máról-holnapra beszüntethetik a székesfőváros hírlapjainak megjelenését és a világ szégyenére halotti csendet teremthetnek egymilliósvárosban s kiszámíthatatlan szellemi és erkölcsi zűrzavart okozhatnak, martalékul dobva az ország lakosságát különböző rémhíreknek. Valljuk meg, hogy ezzel szemben mindnyájan szálnalmas és nevetséges megoldásnak vagy ellenszernak tartottuk a kormány által kiadott úgynevezett szükséglapot, amely már kivitelénél fogva sem pótolhatta a hírszolgálat megszokott menetét és főleg nem szüntethette meg a polgárság ama nyomasztó tudatát, hogy kormánya tehetetlen, néhány nagyszájú hős-ködő és felelőtlenségben tobzódó agitátor vagy úgynevezett szakszervezeti és pártvezér terrorjával szemben. Nem különös-e, hogy a feudálisnak mondott Magyarországnak most a jakobinus hagyományokon nevelkedett francia kormány adja meg a példát az ilyen kérdések lényegének felismerésére és minden hangzatos szólam félretételével való elintézésére.

A magyar politikai rendőrségnek pontosan körvonalazott hatásköre és szervezete nincs. Csoda-e, ha ily körülmények között a bolsevista rémuralom magyarországi összeomlása után 15 évvel kénytelenek vagyunk napról-napra észlelni azt a szomorú tény, hogy a bolsevista-sejtek az egész országra kiterjednek. Míg ugyanis 1919-ben, illetőleg

az azt követő néhány évben bolsevista összeesküvések csak a székesfőváros területén fordultak elő, ezt követően fokozatosan felbukkantak a nagyobb vidéki városokban is; sajnos, ma már alig van számottevő helysége az országnak, hol a bolsevista szervezkedés hálózeteit le nem rakták volna. Fokról-fokra észlelhetjük a bolsevista mótely terjedését a székesfővárosi munkásság rétegeitől az alföldi kubikusokig és kiscigáig; ma már ott tartunk, hogy a legveszedelmesebb fajtája a bolsevista vérbajnak, az értelmiség megfertőzése az iskolákon és főiskolákon át szintén megkezdődött. Adatok merültek fel arra is, hogy bolsevista sejtek a fegyveres erő és a közbiztonsági szervek közé is befurakodtak, végül pedig megjelent a magyar bombagyártó és bombavető eddig teljesen ismeretlen típusa is. Ezen az utóbbi jelenségen is majdnem megjegyzés nélkül haladt át a közvélemény, amin ne is csodálkozzunk az öngyilkos feledékenység hazájában. Nemcsak a fővárosban, hanem a vidéken is megjelent ez a típus. Eljárt már a hatóság olyan bányamunkás ellen, aki nagyobb mennyiségű robbanóanyagot lopott el és rejtett el háza padlásán ismeretlen célból. Jellemző, hogy ezt az embert a bíróságok csak rendkívül enyhe büntetéssel sújtották, mert természetesen volt ebben a tolvajban annyi furfang, hogy valami jámbor mesével vágta ki magát, a bíróságok pedig a megcáfolhatatlan védekezés szokott formulája mellett megállapították javára a szokott enyhítő körülményeket. Jóllehet a magyar királyi csendőrség szolgálati szabályzata meglepően figyelemreméltó utasításokat tartalmaz a politikai rendészet elveinek érvényre juttatásában, jóllehet csendőrségünk e kitűnő utasítások nyomán hivatásához és hagyományaihoz méltó módon végzi a vidéken nehéz feladatát s működése iránt csak a legnagyobb elismeréssel lehetünk, politikai rendőrségünk a kellő szervezettség és a pontos szolgálati szabályzat híján nem tudta megakadályozni a fentebb vázolt, a székesfővárosból kiinduló veszélyes folyamatot. Bár sűrűn leplez le bolsevista mozgolódásokat, mindmáig adós maradt annak a vezérkarnak leleplezésével, amely ezeket a mozgolódásokat kitarító céltudatossággal minden fennakadás és megszakítás nélkül intézi. Kétségtelen, hogy ez a vezérkar a székesfővárosban vagy környékén székel s ma már biztosan vannak irányító szervei az ország nagyobb városaiban is, azonban ezeknek leleplezése és utolérése esetenként megindított nyomozással a bolsevista szervezkedés technikájánál fogva, nem is sikerülhet. Így állt elő az a sajnálatos helyzet, hogy a bíróság, ellenére annak, hogy elég szigorú tételes büntető rendelkezések állanak fenn a bolsevista agitátorok ellen, sok tekintetben enyhe joggyakorlatra tért át, ami részben annak tulajdonítható, hogy a bíróságok elé a politikai rendőrség által leleplezett másod-, harmad- és tizenharmadrendű agitátorok kerülnek s ezeknek szerepe egyes védekezésük folytán bagatellnek tűnik fel.

Sietve kijelentjük azt is, mikor ezeket a bíráló sorokat leírjuk, hogy senkinek érzékenységét bántani nem akarjuk s a politikai rendőrség érdemeit fenntartás nélkül elismerjük, mert ismerjük a dolog nehézségeit s azt a tényt, hogy egyéni felelősséget itt hiába keresnénk. Fejtegetéseink éppen csak azt akarják érzékeltetni, hogy a rendszerben és a fennálló intézmény elgondolásában van a hiba.

Leninnek van egy híres röpirata a „kommunizmus gyermekbetegségeiről“. Ebben megállapítja, hogy azok a forradalmi szellemek, amelyek a marxizmus eszméjében és programjában keresik a forradalom indítékait és lényegét, nem igazi forradalmárok, vagy mint ő kifejezi magát, kevéssé érettek ahhoz, hogy forradalmárok legyenek. Lenin szerint a kommunista párt hivatásos forradalmárokból áll, akiknek szemében az eszmei program eszköz a forradalom megvalósítására. Paradox indítványnak látszik, ha azt mondjuk, hogy Leninnek ezeket az elmefuttatásait a modern államvédelem érdekeiből valósággal tanítani kellene a közbiztonsági szervek részére tanfolyamokon, mert csak olyan veszedelem ellen lehet sikerrel küzdeni, amelyet ismerünk. Ilyen tanfolyam részére ajánlható kézikönyv a moszkvai vörös vezérkar által 1924-ben kiadott következő című szabályzat is: „A forradalom katonai és technikai előkészítése a fejlett iparú országokban“. De talán a legérdekesebb kézikönyv a politikai rendőrség számára a Moszkvában 1930-ban megjelent kézikönyv „a fegyveres felkelésről“. Ezt először németre, majd franciára fordították le és bizonyára számtalan esetben zavarták meg Franciaország, Németország és más országok nyugalmát talán anélkül, hogy ezeknek az országoknak politikai rendőrségei erről a könyvről csak tudomást vettek volna is. Mennyit érhet azoknak a politikai rendőrségeknek hírszerző szolgálata, ha még ezeket, hogy úgymondjam alapvető bizonyítékokat és tájékoztatásokat sem ismeri, könnyen elképzelhető.

Nem volt célunk ehelyütt a modern államvédelem irányelveit rendszerbe foglalni, nem volt célunk konkrét javaslatokat sem tenni a gyakorlati kivitel dolgában, ez nem lehet feladatunk s tán korai is lenne ennyire részletezni a kérdést. Csak fel akartuk hívni a figyelmet arra, hogy az eddig követett közbiztonsági rendszerek nem elegendők többé megvédeni az államot a lázadás modern technikája elől. Körülbelül negyedszázada már, hogy az egész világ a forradalom, a polgárháború s a nemzetközi viszályok légkörében él. Ennek ellenére minden ország különös illúziót táplál a saját biztonsága felől, abban a hitben, hogy a tőle távol lezajló eseményekhez semmi köze sincs. Pedig ezek a jelenségek nemcsak azért érdemelnek figyelmet, mert hatásaikban kihatnak minden ország kereskedelmére, iparára, földművelésére és pénzügyeire, hanem azért is, mert felfedik a civilizáció ellen törő erők rejtélyes munkáját, módszereit, stratégiáját és taktikáját, amelyből okulni bölcsesség. Ennek az illúzióknak következménye aztán ebben a kérdésben az általános tájékozatlanság és a hangzatos szövegek és tetszetős formulák poshadt uralma. Olvassuk csak el iskolakönyveinket, mennyi tévedést hirdetnek a francia forradalomról és általában a forradalmi mozgalmakról. Távol állanak ezek a tankönyvek attól, hogy csak meg is említsék Marx és Lenin gyakorlati utasításait a forradalom, a lázadás, a polgárháború művészetéről, mesterségéről, technikájáról és szabályairól. Pedig ezek a forradalmi doktrínák sokszor többet magyaráznak meg a történelem eseményeiből, mint az ancien régime-k bünei és jobban megértjük a forradalmi technika ismeretében például a Bastille lerombolását, amely tudvalegőleg nem volt más, mint úri és protekciós gazemberek vagy közveszélyes félbolondok és megszállot-

tak kényelmes államfogháza. A dolgok ismerője előtt tehát méltán nevetségesnek, de mindenesetre különösnek tűnik föl, hogy ezt a rombolást, mint a szabadságeszme diadalmas előrehaladását, idézik az utókor avatatlanjai emlékezetébe. Talán három évtizeddel ezelőtt jelent meg egy neves magyar történetírónak nagyszabású munkája, amelyben azt állapította meg, hogy már nem lehet újat írni a francia forradalomról. Ennek a megállapításnak jellegével készülnek iskolakönyveink, nem véve tudomást arról, hogy a francia forradalom irodalma ma is napról-napra gyarapszik új meg új adatok feltárásával, így derült ki az is, hogy a francia forradalom bajvívói sem voltak éppen a lázadás utolsó technikusai, sőt bizonyára éppen ők voltak a forradalom modern technikájának első úttörői. Kevesen tudják, hogy a hírhedt közjóléti bizottság mögött működött egy titkos vezérkar is, ennek a bizottságnak úgynevezett végrehajtó irodája, amely már nem hangzatos elvek és tanítások szerkesztésével foglalkozott, nem gyártott törvényeket és javaslatokat, hanem mint a politikai rendészet legfőbb intéző szerve működött a forradalom ellenségeivel, a gyanúsakkal és azokkal szemben is, akik a forradalom szolgálatába szegődtek. Valóban ki kell mondanunk, hogy az állam biztonsága ott kezdődik, ahol felülvizsgálat alá veszik a közoktatás terén burjánzó tévedéseket is, amint teszi ezt a modern francia történetírás. Folytatódik természetesen az olyan törvényes intézkedésekkel, aminőt bemutattunk a francia postaügyi miniszter rendeletében és csúcspontjára jut a lázadás modern technikájának megismerésében és a szovjeturalom államvédelmi sztratégiájának tanulmányozásával.

Végezetül az általános keretben való megmaradást tartva szem előtt, csak azokra a bölcs szavakra utalunk, amelyeket Goethe Eckermannhoz intézett élete alkonyán: „Auch war ich vollkommen überzeugt, dass irgendeine grosse Revolution nie Schuld des Volkes ist, sondern der Regierung. Revolutionen sind ganz unmöglich, sobald die Regierungen fortwährend gerecht und fortwährend wach sind ...“

Azt is meg kell még jegyeznünk, hogy e soroknak nem lehet célja az orosz szovjeturalom példájára utalva tanáccsal szolgálni arra, miként lehet egy, az erkölcsi eszmét tagadó uralomnak magát fenntartania az államvédelem technikájának kitűnő ismeretével. Arról meg vagyunk ugyanis győződve, hogy egy uralom felfbgrtását célul kitűző elemek legyőzésére szolgáló szervezet csak reszketve gondolhat a holnapra és sohasem érezheti magát biztonságban, ha nem áll a jog, becsület és igazságosság erkölcsi alapjain. Sikerét a rettegés folytonos izgalma teszi értéktelenné s hatalma, ha nem is lesz fegyveres csapatok zsákmánya, reszkető és elgyengült kezéből fog kihullani egykor egészen bizonyosan. A mi fejtegetéseink okulást hirdetnek a modern idők szomorú tanulságain és nemzetek tragédiáin.

MISKOLCZY ÁGOST

A MEZŐGAZDASÁG IRÁNYÍTÁSA

A MAGYAR SZEMLE 1934 májusi számában nagy vonalakkal megrajzoltuk a tervszerűség térfoglalását a gazdaságpolitikában. Ugyanakkor tettünk néhány megjegyzést a mezőgazdaság irányításáról is. Szorosan véve a gazdasági tervszerűség nemcsak a termelésnek, hanem egyúttal a fogyasztásnak is előzetes minőségi és főként mennyiségi megszabását jelenti. A fogyasztás tervszerűsítésére is történtek már kísérletek, így a háború alatt az élelmiszer jegyek célja ez volt. Teljesen az előre megállapított keretek közt tartani a fogyasztást csak kommunisztikus rendszerben lehetséges. Éppen ezért oly gazdasági rend keretében, amely azt szabadjárá engedí vagy legfeljebb közvetett úton (behozatali korlátozások, fényűzési adók, árszabályozás) irányítja, a termelés sem lehet szoros értelemben véve tervszerű. Az oroszok jogosan beszélnek öt éves tervek-ről, mert azokba a fogyasztást is belevonták. Minden más országban, bármennyi intézkedés történik is a tervszerűség érdekében, tervgazdálkodásról beszélni nem lehet.

Ezzel különben velejár az is, hogy a gazdálkodás kockázatát is a központi akaratnak, például az államnak kell vállalnia. A gazdálkodó egyének ugyanis semmiesetre sem nyugodnak bele oly rendszerbe, mely a gazdálkodásukban őket megköti, vagyis vállalkozási lehetőségüknek kereteket szab, de emellett a kockázatot továbbra is vállukon hagyja. Viszont az államok is húzódoznak annak átvállalásától, még azokban az esetekben is, amikor a gazdasági életbe bele akarnak szólni. Hogy az állam beavatkozására jelenleg mind több és több szükség van, azt maguk a gazdálkodó egyének is elismerik. Azt tapasztalják, hogy a gazdasági élet összefüggéseiből bizonyos felismerések adódnak, amelyeknek megfelelő alkalmazásából nekik is hasznuk lehet, mert azokat szem előtt tartva kisebb kockázatra és nagyobb haszonra van kilátás. Ezeket a felismeréseket útmutatás formájában oly közösségtől kell kapniok, amely fölöttük áll, az illető gazdasági területet áttekinteni képes és egyikük javára vagy kárára sem érdekelt.

Ez az útmutatás körülbelül az, amit a gazdasági irányítás alatt értenünk kell. Tehát kompromisszum, amely az individuális vállalkozás és a tervszerű gazdaság előnyeit törekszik összeegyeztetni. A szó ebben az értelemben csak utóbbi időben és főként a mezőgazdasággal kapcsolatban használatos. Maga a jelenség nem új. A kartelek működésének közgazdaságilag elismert része voltaképpen szintén irá-

nyitás. Az egyes termelő vállalatok közös eljárása alapján megállapítják a piac szükségletét és ennek megfelelő keretbe illesztik minden egyes vállalat termelését. A kartel megjelöli az irányt, a gyár alkalmazkodik, mégpedig önként, mert hiszen szabad akaratából lépett be a kartellbe és vállalta kötelezettségeinek szankcióit.

Az ipari kartel tehát az irányított gazdálkodásnak egyik alakulata. A mezőgazdaság eleinte hasonló autonóm módon kísérelte meg ugyanennek a feladatnak a saját részére való megoldását. Különösen az Egyesült Államokban és angol domíniumokon hatalmas értékesítő szövetkezetek létesültek ezelőtt 15—20 évvel, amelyek egyébként ugyanazokon az elveken épültek, mint az ismert dán értékesítő szövetkezetek. Kezdetben csak az árak irányítása terén akarták utánozni az ipart, anélkül, hogy magukat a kartellekkel egy kalap alá vonhatónak tekintették volna, több okból, melyek részletezése túllépné e cikk kereteit. Az elgondolásnak a kartelekéhez való hasonlóságát mégsem lehet kétségbevonni, aminek bizonyítéka, hogy az Egyesült Államokban külön törvény volt szükséges az értékesítő szövetkezeteknek a kartel- és tröszttilalom alól való kivonásához. Egyébként ezelőtt 8—10 évvel nálunk is kezdett elterjedni „gazdakartelek“ követelése.

Hamarosan rájöttek a mezőgazdák, hogy a kartelekéhez hasonló eredményeket csak akkor várhatnak, ha a termelést is sikerül valahogy irányítani; továbbá, hogy ez esetben is valamennyi termelőnek vagy azok túlnyomó részének kell csatlakoznia, mert enélkül az ő pozíciójukat is állandóan fenyegetnék az outsiders, amint az ipari kartel sem boldogul, amíg a termelés túlnyomó részét be nem szervezte. Ezek a megfontolások vezettek a kényszerszövetkezetek tervéhez, amelyek Kanadában, Dél-Afrikában, Ausztráliában hosszú ideig a belpolitikai problémák előterében állottak és népszavazásoknak tárgyát is alkották. Innen egy lépés volt, hogy mivel a gazdák nagy számuk, szétszórtságuk és kisebb műveltségük miatt önmagukat szervezni, fegyelmezni és irányítani nem képesek, végezze ezt el az állam. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy az államnak bizonyos kényszereszközök alkalmazásához való jogát is elismerik.

Így tehát a mezőgazdaság irányítása tulajdonképpen ma már mindenütt az államnak a mondott két irányban való beavatkozását jelenti, tudniillik egyrészt, hogy a renitensek megfégkezésében rendelkezésre áll, másrészt, hogy az intencióinak megfelelő termelés esetében bizonyos árat biztosít és így átveszi a kockázatot. Az irányítást rendszerint a termelők különböző nevű és összetételű szervezeteire bízta. Mind gyakoribb eset, hogy azok létrejöttét az állam kezdeményezi. Az összpontosításnak a termelőkön kívül a cikk forgalombahozatalával foglalkozó kereskedelemre is ki kell terjednie. Az eljárás rendszerint az, hogy tömörülnek egyfelől az előbbiek, mint a termelésnek, illetve a kínálatnak, másfelől az utóbbiak mint a fogyasztásnak, illetve a keresletnek képviselői és azután megállapodnak a termelés kereteire és az árra vonatkozólag. Mivel a végső cél a megfelelő ár biztosítása, ez pedig végeredményben a kereslet és kínálat arányától függ, a keret megállapításánál a feltételezhető keresletből kell kiindulni. Ezt ugyanis éppen azért, mert nehezebben irányítható, mint a termelés, adottnak

kell venni. Az egyes államokban, illetve országonként az irányítható cikkek tekintetében a lényeges különbséget éppen az okozza, hogy mily mértékben vehető ismertnek, vagy mily mértékben irányítható a kereslet. A döntő az, beviteli vagy kiviteli cikkről van-e szó.

Ha az illető cikk belföldi termelése nem haladja túl a belső piac szükségletét, akkor először is hozzávetőleges becslés lehetséges az elhelyezhető mennyiséget illetőleg, másodsor a kereskedelempolitika különböző eszközeivel meg lehet akadályozni, hogy külföldről több jöjjön be, mint amennyi a belföldi termelés és szükséglet célszerű arányára való tekintettel kívánatos. Ha ellenben kiviteli cikkről van szó, nemcsak a belföldi, hanem a világpiaci szükségletet is ismerni kellene. Ennek nagyságát azonban szinte lehetetlen megállapítani. Ilyenkor tehát a termelés és szükséglet megfelelő arányára felépíteni az árpolitikát nem lehet. Ennek ellenére kiviteli államokban is találkozunk a termelési keretek megszábasására irányuló törekvéssel. Ezekben ugyanis a megfelelőnek tekintett árat az állam csak úgy biztosíthatja, hogy elválasztja a belső és a kiviteli árat egymástól. Az előbbit valamivel magasabbra szabályozza, mint amennyit a termelőknek végeredményben juttatni akar. A különbséget valamilyen alapba összegyűjti és ebből fedezi a kivittel járó ráfizetést, amely ered abból, hogy a világpiacra kevesebbet tud elérni, mint amennyit a termelőnek kapnia kell. Minél nagyobb a belföldi termelés, annál több a kiviteli felesleg, tehát többet kell ráfizetni, vagyis annál súlyosabban kell megterhelni a belföldi áralakulást. Ez kiviteli cikk esetében a termelés lehető korlátozásának indoka.

Az elmondottakból érthető, hogy a mezőgazdasági termelés irányítása kiviteli cikk esetében csak akkor nem jelent nagyobb nehézséget, ha a világpiaci kereslet kontingentálva van. Ez a helyzet a cukorrépa tekintetében, amely éppen ezért Európa valamennyi országában már régóta irányított cikk. Voltaképpen hasonló helyzet kialakítására törekednek a nemzetközi búzaártekezetek. A feladat azonban összes hasonlíthatatlanul nehezebb. A cukorrépa felvevői a cukorgyárak, melyek a Chadbourne-egyezmény alapján szervezve vannak. Ellenben a búzakereslet sokkal szétszórtabb (kereskedelmi malmok, vámmalmok, mezőgazdák, vetési, takarmányozási vagy hiánypótlási célokra termelők is) és így nem lehet azt hasonló módon összefoglalni, mégkevésbé kontingentálni. Továbbá a cukorrépa nem pótolható más terménnyel, ellenben ha a búzát kontingentálják, annak termelői még teljes biztonságot nem élveznek, mert a rozs, az árpa és a tengeri többékevésbé szintén alkalmasak ugyanannak a szükségletnek a fedezésére. Végül egyik legnagyobb nehézség a tárgyalásokon az, hogy a tengerentúli országok búzaterületüket a háború óta lényegesen növelték és semmiképpen sem akarják, de nem is tudják alapul elfogadni, hogy minden állam búzaterületét fejlessze vissza a békebeli keretek közé.

ÍGY TEHÁT a mezőgazdaság irányítása csak országhatárokon belül vihető keresztül, mégpedig mint látjuk, elsősorban a beviteli országokban, illetve a beviteli cikkek tekintetében. Mezőgazdasági termékeknek legnagyobb világpiaci vásárlója Németország, amelynek voltaképpen csak

egyetlen számottevő mezőgazdasági kiviteli cikke van, a rozs. Így tehát ott széles terület kínálkozott az állami beavatkozás számára. A legfontosabb termények és állati termékek forgalombahozatalára, akár bel-, akár külföldi eredetűről van szó, egy-egy központnak kizárólagos jogosultsága van (kenyérmagvak, egyéb gabonafélék, a tej és termékei, tojás, zöldség, gyümölcs, komló, stb.). E szerveknek, illetve a földművelési minisztériumnak van fenntartva úgy az átvételi, mint a forgalombahozatali árak, továbbá a kereskedelemmel, illetve feldolgozással foglalkozó üzemek számának megállapítása, utóbbiak tömörítése és kontingensük megszabása. Legrészletesebben a kenyérmagvak értékesítését szabályozták, azok árát az egész évre előre megállapították. Előtérben a megfelelő jövedelmet biztosító és állandó ár biztosítása áll. A termelés mennyiségének szabályozása egyelőre csak másodrendű feladat, illetve amennyiben annak jelentősége van, a cél Németországban inkább a termelés növelése, vagyis a mezőgazdasági önellátás biztosítása; de amely termelvényekből a belföldi szükséglet meghaladó termelés lehetősége fennáll, azokra vonatkozólag a felhatalmazások a termőterület korlátozására is kiterjednek. Így a gabonaárak közzétételekor a földművelési miniszter figyelmeztette a gazdákat, hogy ha a gabona-területet tovább növelik, annak a veszélynek teszik ki magukat, hogy 1934—1935. végén a termés bizonyos százalékát a központ nem fogja átvenni. Általában a központok nem kötelesek a termés teljes mennyiségét átvenni, aminek nyilvánvaló célja közvetett úton befolyást gyakorolni a termelés mennyiségére.

A németek ezidőszert legkevésbé a növényi és állati zsiradékokkal tudják magukat ellátni, ezért a legnagyobb fontosságot ennek a kérdésnek tulajdonítják. A megoldás egyrészt a margarinfogyasztás csökkentése és helyette a vajfogyasztás növelése irányában halad, másrészt pedig arra törekszik, hogy lehetőleg belföldi sertézsír, illetve vaj fedezze a szükségletet; ha pedig a behozatal elkerülhetetlen, akkor az ne zsírból, illetve vajból történjék, hanem takarmányokból, amelyekre a tehenészeteknek, illetve a sertéshízlásoknak van szükségük. Párhuzamosan nagy gondot fordítanak az olajos magvak belföldi termelésének emelésére, ezt elsősorban ugyancsak kielégítő ár biztosításával törekszenek elérni.

A német rendszer annyiban is tanulságos, mert a legnagyobb figyelemmel iparkodik a keresletet is irányítani. Szabályozták, hogy egyes élelmiszerek előállítása során mily arányban kell bizonyos nyersanyagokat felhasználni. Mintául a már régebben fennálló gabonakeverési kényszer szolgált. Hasonlóképpen meg van állapítva a margarin gyártásánál felhasználandó belföldi semleges sertézsiradékok, a búzából készült süteményekbe keverendő lefölözött tej és burgonyaliszt, a kenyérsütésnél felhasználandó tejpör, stb. aránya.

Mindezek természetesen megdrágítják a fogyasztást. Ezért gondoskodni kellett arról is, hogy a kevésbé tehetős fogyasztóközönség is hozzájuthasson megszokott adagjaihoz, annál is inkább, mert enélkül csökkenne a fogyasztás, ez pedig ellentétben állana a kitűzött célokkal. Egyelőre a margarinra vonatkozólag lépett életbe egy elég bonyolult élelmiszerjegyrendszer.

A MEZŐGAZDASÁGI VILÁGPIAC másik nagy vásárlója Anglia. Itt is nagy lépésekkel halad előre az irányítás, elsősorban Elliot földművelési miniszter működésének eredményeképpen. Erről a Szemlében nemrégén külön tanulmány jelent meg.¹ A rendszer komló, sertéshús, illetve zsír, tej és burgonya értékesítésében érvényesült eddig. Az előbbi kettőt illetően a feldolgozóipar megállapodik a termelők szervezeteivel a következő időszakban termelendő mennyiséget illetően. A burgonyatermésből az értékesítési tanács csak annyit köteles átvenni, amennyi a belföldi szükségletet fedezi. E mennyiség elkülönítése minőségi alapon történik. Tudniillik a tanács megjelöli azt a burgonyánként! nagyságméretet, amely az átvétel feltétele, az azon alulit sorsára bízva. Ha a termelő a burgonyaterületet növelni akarja, ezt be kell jelentenie a tanácsnál és ha a tanács, túlermeléstől tartva, a kiterjesztést ellenzi, ez ugyan a termelőt nem köti, de acre-ként megállapított bírságot fizet. Így a többtermelésből eredő árcsökkenés kockázatát azok a termelők viselik, akik azt előidéztek. A termelés korlátozásának, tehát a szó szoros értelmében vett irányításának gondolata itt is érvényesül. A tej- és vajpiac rendezése a termelést nem érinti, csak az árat, ezekből túlermelés egyelőre nem fenyeget. Igen lényeges az angol rendszerben, hogy a törvény felhatalmazása alapján azt a földművelési miniszter bármely más terményre kiterjesztheti. Feltétel azonban, hogy tervezetét a termelők többsége megszavazza. Ebben az esetben viszont a kisebbség is kénytelen alkalmazkodni.

Az állami beavatkozás Angliában a búza minimális árának biztosítására is kiterjed. Ez gyakorlatilag úgy történik, hogy a garantált és a tényleg elért ár közötti különbséget megtérítik a termelőknek. A fedezet természetesen a fogyasztás megterheléséből ered. Minimális búzaárak voltak érvényben Franciaországban is. Mindkét országban kísért a termelés túlzott kiterjesztésének réme. Az angol kormány a minimális árat csak abban az esetben garantálja, ha a termés bizonyos mennyiséget meg nem halad, ezenfelül már csökken az ár. Franciaországban eleinte csak a bevetett területek pontos bejelentésére kötelezték a gazdákat. Legutóbb azonban — a hírek szerint — az egész rendszert átalakították és súlypontját éppen a búzaterületek kontingentálására helyezték, míg az ármegkötéseket feloldották. A termelés csökkentésével el akarják kerülni a kiviteli feleslegeket és ezzel elérnék, hogy a búza behozatali vámja érvényesülne; akkor azután a vám emelésével vagy csökkentésével lehetne az árakat szabályozni.

Nem lehet a célunk, hogy a világ összes országait sorra véve mindegyiknek irányítási rendszerét bemutassuk. Néhány további példa azokból az országokból, amelyek még leginkább tartottak ki a gazdasági liberalizmus mellett, talán elegendő lesz annak bizonyítására, hogy ez az irányzat ma általános. Svédországban az államnak külkereskedelmi monopóliuma van, fix búzaárakat állapított meg és ezek érvényesítése céljából a malmokat ellenőrzésének alávetett kényszerszervezetbe tömörítetté. A jövedelmező búzaár természetes következménye: a belföldi szükséglet meghaladó felesleg itt is bekövetkezett 1933-ban. Egyelőre könnyű volt segíteni: mivel a

¹ Ország Sándor cikke. Magyar Szemle XXI. (1934) 214. l.

takarmánymag szükségletet a mezőgazdaság nem tudja fedezni, fel-emelték ennek vámját; ettől oly áremelő hatást remélnek, amelynek következtében a búzaterület egy részét takarmánymaggal vetik be. Összpontosítva van a tejértékesítés. A szarvasmarha áralakulásának kiegyenlítésére is alapot létesítenek. Ugyanez a helyzet a sertés és tojás tekintetében. El vannak rá készülve, hogy végső esetben az állatpiacot nagymennyiségű állat állami számlára történő kényszerlevágásával lehet csak tehermentesíteni. Mikor Brazília, elsőként, ehhez az eszközhöz folyamodott és rengeteg kávét a tengerbe döntött, eltűzelt, stb., ámultunk. Ma már Dániában, az agrárpolitikai mintaállamban is ehhez folyamodtak és százezer számra ölték le a sertést. Ugyanez történt hasonló arányok között Új-Zeelandban a juhokkal és, mint még látni fogjuk, az U. S. A.-ban a sertésekkel. Tulajdonképpen ez az eljárás sem más, mint a termelő kontingentálása utólag alkalmazva, tekintettel arra, hogy az állatállományt a tenyésztési fázisban, tehát előzetesen még nehezen lehet szabályozni.

Svájcban a szövetség a takarmányvámokból eredő bevételek egy részét az ottani gazdaszövetségnek engedi át. Így ez abban a helyzetben van, hogy a szarvasmarhavásárokon a kereslet által fel nem vett állatokat felvásárolja és így megakadályozza, hogy az árak a kelleténél alacsonyabban alakuljanak. A belföldi búzát illetőleg az állam vállalt hasonló kötelességet, e mellett beviteli monopóliuma van. A szeszértékesítő szerv pedig bármely felkínált pálinkatételt köteles a termelőtől átvenni, garantált minimális áron. Hollandiában is fennáll a kiviteli monopólium rendszere sertésekre és az árkiegészítő alap tejjre nézve. A kerti vetemények és zöldségfélék úgyszólván egytől-egyig kontingentálva vannak, tehát minden egyes üzem csak annyit, illetve akkora területen termelhet azokból, amennyire engedélye van. Hasonló a helyzet a burgonya, len és cukorrépa tekintetében. De ugyancsak megállapították, hogy mennyi malacot és borjút nevelhet fel minden egyes üzem; ellenőrzés céljából nemcsak fel kellett venni az egész állományt, hanem minden egyes malacot, illetve borjút állandóan viselt jeggyel kellett és kell a jövőben is ellátni; „illegitim“ állatokat nem tűrnek, tehát a kontingensen felülit le kell Ölni, illetve már az anyaállatok fedezésénél gondoskodni kell arról, hogy a szaporulat lehetőleg ne lépje túl a megszabott arányt. Ezúton idővel elérhető lesz a létszám csökkenése arra a mértékre, amely a keresletnek megfelel. Gyorssegélyképpen pedig a múlt év telén 120.000 tehenet leöltek és a folyó télen valószínűleg ugyanezt fogják tenni. Hasonló arányban megritkították a sertésállományt. És ki hinné, hogy a baromfit sem hagyták ki a rendszabályozásból: engedély nélkül nem szabad költőgépet üzemben tartani!

Mint látjuk a felsorolt országok csakugyan a liberális kézben állók közé tartoznak. Említhetnők még Norvégiát, ahol a tej, a szalonna, a tojás értékesítése összpontosítva van, vagy Dániát, ahol a forgalombahozó és feldolgozó üzemek gabona, szarvasmarha, vaj, margarin és sertés után adót szednek be a fogyasztótól, amelyből az állam árkiegyenlítő alapot létesített. És így tovább. A példa talán elég is már. Az utóbbiak már kiviteli országokra vonatkoztak, ahol,

mint fentebb megjegyeztük, a fogyasztók megterhelésével történő árkiegyenlítés az első lépés. De úgy itt, mint beviteli országokban reális alapokon az egész ártámogatás csak a termelés mennyiségének egyidejű ellenőrzése esetében lehető. Futólagos áttekintésünk igazolta, hogy az államok ettől sem riadnak vissza, habár az egyik kevesebb, a másik több óvatosságot lát helyénvalónak. Azonban még biztosabb alapokra helyezi az irányítást, ha az állandó fogyasztással számolhat. Ez azért fontos, mert hiszen a cél a mezőgazdasági cikkek árának emelése, már pedig minden áremelkedésnek természetes következménye a fogyasztás csökkentése. Az irányítás nagyvonalú tervszerű gazdálkodássá csak ott fejlődik, ahol az állami gazdaságpolitika erről az oldalról is iparkodik magát biztosítani.

EBBŐL A SZEMPONTBÓL érdemel különös figyelmet Roosevelt New Dealje. Az elnök arra a feladatra vállalkozott, hogy megállítja az Uniót a gazdasági romlás útján, amely ott katasztrofális következményekkel fenyegetett, tekintve, hogy a prosperity hosszú időszakára szinte minden átmenet nélkül zuhant rá a kedvezőtlen fordulat. Ő számot vetett azzal, hogy az egyensúlynak a kereslet, tehát a fogyasztás emelése is előfeltétele. Mégpedig elsősorban a belföldi fogyasztásé, tekintve, hogy a kivitel csak veszteséggel lehetséges. Tehát az ipart is belevonta gazdasági tervébe. Etekintetben számunkra a legérdekesebb, hogy megállapodásokat létesített az egyes iparágak szervezeteivel, amelyek értelmében azok leszállítják a munkaidőt, de anélkül, hogy a heti munkabér összegét csökkentenék. Ily módon lehetségessé vált több munkás beállítása és a munkabérekre kifizetett összeg növelése. Ez végeredményben az ipari fogyasztóréteg vásárlóképességének az emelése. Ugyancsak a fogyasztóképesség kiterjesztését célozták a közmunkák és inségsegélyek. A mezőgazdasági árak emelése viszont az ipari cikkek fogyasztását növeli.

Az U. S. A.-ban is az agrárválság enyhítése állt az előtérben. Célul tűzték ki, hogy az árak elérjék az 1910—13. évek átlagos színvonalát, illetőleg a dohányárak az 1919—29. évekéét. Az értékesítés szervezésén kívül azonnal munkába vették a termelés csökkentését. Ez a gyapjúra, dohányra, búzára és tengerire terjed ki, azonban a cukor, mogyoró, rozs és egyes gyümölcsök termelői önszántukból hasonló rendszabályokra nyilatkoztak hajlandóknak. Az eljárás lényege, hogy az állam megállapodást létesít a termelőkkel. Az utóbbiak a termelésnek a megszabott arányban való csökkentésére, az előbbi pedig a termelőket kártalanító összegek kifizetésére kötelezi magát. Az utóbbiak fedezete a feldolgozás során beszedett adó, amelyet a fogyasztók viselnek. Gondoskodás történt arról, hogy ezen a címen a fogyasztói árak aránytalanul ne emelkedjenek.

Néhány érdekesebb részlet jellemzi a terv átgondoltságát. A búzáért járó kártalanítás kiszámításánál nem a terület, hanem a termelés szolgál alapul, nyilván azért, hogy a művelés intenzitásának fokozásával a terv célját ki ne lehessen játszani. A pamuttermelőknél számoltak azok spekulációs hajlamaival. Aki kötelezte magát múlt évi termése 25—30%-ának megsemmisítésére, a készpénzben kifizetett

kárpótláson kívül még bizonyos mennyiségű gyapjút mérsékelt áron megvehetetett az állam készleteiből és azt 1935 május i-ig bármikor eladhatja az államnak a mindenkor fennálló ár mellett. Múlt év augusztusában 5 millió sertést vásárolt és vágatott le a kormány; a húst a szegények között osztották szét. A termelők részéről elég megértés mutatkozott e tervekkel szemben; a búzatermelők $\frac{4}{5}$ -e, a gyapot- és dohánytermelőknek több mint a fele aláírta a szerződést.

Roosevelt gazdasági politikájának eredményei élénk hullámzást mutatnak, fellendülések és visszaesések váltják fel egymást. Ez más-ként nem is lehet és semmikép sem jelenti magában véve a sikertelenséget. Tiszta képet alkotni lehetetlen, mert az abnormális időjárás mindent felborítva, az árak emelkedésében legalább is akkora a szerepe, mint a gazdaságpolitikának. Az újabb hírek szerint irányváltás készül, ezt Johnson tábornok távozásából következtetik. Mivel azonban az elnök eljárása eddig is igen rugalmas volt, a következtetés talán kissé elhamarkodott. Ügylátszik, az ipar irányítása tekintetében csakugyan készül változás. Amerikában, a tőkekoncentráció hazájában a trösztök leplezett sabotage-a bizony kemény dió lehet, de ennek, valamint az államadósságok hirtelen felnövekedésének alapján azt állítani, hogy az irányított gazdálkodás már csődöt mondott, — mint ezt gazdasági életünk néhány vezető alakjától néha halljuk — talán kissé korai. Nem szabad elfelejteni, hogy az U. S. A. is a gazdaadqbok nagyarányú tehermentesítését és az egész hitelélet szanálását hajtotta végre, ami ott sem történhetett az állam tehervállalása nélkül. Ez azonban nem tartozik szorosan az irányításhoz. A Szovjet tervszerű gazdálkodásának újabban megint jelentkező kudarca senkit sem lep meg. Ott nem irányításról, hanem teljes és kérérlhetetlen tervszerűségről van szó, mégpedig kollektív alapon, vagyis az egyéni vállalkozás és nyereséglehetőség teljes kiirtásával, míg ezzel szemben a többi ország irányított gazdálkodása a megfelelő jövedelmezőség biztosításával éppen az egyéni kezdeményezés élesztésére és keresetnövelésére törekszik. A *The Economist*, mely semmiesetre sem elfogult, a következőket írja: „ma a világ nagy kérdése, melyre minden ország a maga módja szerint keresi a választ, nem az, vigyen-e be az állam tervszerűséget a gazdasági életbe vagy sem, hanem, hogy ki és miképp végezze el ezt“ (1934 szeptember 8-i szám).

AZ ELŐADOTTAK ugyanezt igazolják. Éppen azért meglepő, hogy Magyarországon a két év előtt történt nagy felbuzdulás után törekvés és tervezgetés elhallgatott. A római egyezmény és a múlt év időjárása a legtöbb termény elhelyezésének gondjaitól megmentettek bennünket és kielégítő árakat is lehetővé tettek. Nyilván ez az oka, hogy a kérdés egyesek előtt időszerűtlennek látszik. Bajok azonban maradtak, elsősorban az állatgazdálkodás terén. Ezzel szemben arra hivatkozni, hogy íme, a tejértékesítés már évek óta irányítás alatt van és mégsem alakult ki a termelők részére elfogadható helyzet, kissé demagog ízü érvelés; azért, mert valami valahol nem vált be, még nincs kizárva, hogy azt jól meg lehessen oldani. Éppen ami a tejet

illeti, a mienkhez többé-kevésbé hasonló rendszer áll fenn úgyszólván az egész világon. A kérdés tárgyilagos kezelésével, a termelők fegyelmezésével és nevelésével, az érdekelt autonóm és hatósági szervek kellő gyakorlatával mindenesetre türhető állapotokat lehet teremteni, ha a kötött értékesítést sajátlagos viszonyainknak megfelelően szervezik meg.

De azért nagyvonalú program nélkül is mind mélyebbre nyúl az állami irányítás nálunk. Ennek igazolására elég felsorolni azokat a mezőgazdasági termékeket, melyeknek a termelése, de mindenesetre forgalma és áralakulása ellenőrzés alatt áll: búza, cukorrépa, dohány, lenmag és -rost, kender, tej, tűzifa, gyapjú, paprika, szesz és burgonya; figyelembe kell továbbá venni, hogy a búza áralakulása többé-kevésbé kihat a többi gabonafélékre, sőt némileg a takarmánymagvakéra is. Így tehát a növénytermelés területén inkább az irányított öv a szélesebb, mint a szabad gazdálkodásé. Másfelől azonban U. S. A.-val, Angliával, Hollandiával, Németországgal összehasonlítva nálunk a mezőgazdasági termelés viszonylag szabad.

Az irányított gazdálkodás kétségkívül rengeteg nehézséggel jár. Máról holnapra nem hozhat megváltást, de enyhíthet sok bajt és igazságtalanságot, amelyek ellen a tisztán kapitalisztikus versenyzás válság idején nem talál orvosszert. Sem az egyik, sem a másik nem eszményi és nem örök. A gazdasági élet feladata, hogy az emberiség magasabb céljaihoz szükséges anyagi eszközöket nyújtsa. Ezzel ellenkezik, ha a gazdasági öncélúság elvére alapított dogmákhoz nem szabad hozzányúlni. Már pedig az irányok jelenlegi birkózásában inkább a liberális oldalon tapasztalható ez a túlzott ortodoxia. Az irányítás hívei helyesen akkor járnak el, ha ezt a hibát elkerülik. A kisebb-nagyobb sikertelenségektől vagy költségektől nem szabad visszariadniok, de éppoly kevésbé magukat elkápráztatniuk időleges vagy látszatsikerek által. Nehéz dolog, szinte művészet a szabadságból és a kötöttségből éppen a kellő mértéket eltalálni. De hogy az adagolás a legmagasabb emberi szervezetnek, az államnak joga és hogy a válságból kilábolni csak a középúton lehet, az nem kétséges.

IHRIG KÁROLY

ÚJ MAGYAR TEMPLOMOK

BÁRMILY KÜLÖNÖSNEK látszik is, új művészetünk legfrissebb, legkésőbbi hajtása az építészet. A művészet évezredei másra tanítanak, a múltban nagy stílusváltozások kezdeményezése rendszerint abból a műfajból indult ki, mely szép-művészet és praktikum lévén egyszerre, több gyökérszállal, erősebben és biztosabban kötődött az emberhez, mint társai. A legutóbbi két évtized azonban megfordította a sorrendet. A szobrászat és festészet, igaz hogy zökkenőkkel, de fejlődött, átlábolt a világháború kríziséen, megőrizte összefüggéseit a háború előtti kezdeményezésekkel; a mai szobrászatnak Maillollal és társaival, a mai festészetnek a posztimpresszionizmussal világos és letagadhatatlan, szégyelni nem való kapcsolatai vannak. Az új építészet ezzel szemben — értem alatta az új tárgyiasság semmitmondó, sőt hazug terminus technikusával összefoglalt alkotásokat, ugyan miféle kapcsolatban áll a háború előtt vidáman terpeszkedő, nagyzóló történetieskedéssel, mely például Budapest mai városképét kialakította? Öt éve lehet, hogy az első új stílusú házak megjelentek Budapesten, többnyire a villanegyedek lombrengetegébe elbújva, mintha maguk is szégyelnék csupaszságukat. Jelentkezésüket az elszörnyedés moraja kísérte, mely moraj, kissé megtompulva, még ma is hallható. Józanabb és hűvösebb elméket hamarosan gondolkodóba ejtett a praktikum hangsúlyozása: aki a művészet iránt közömbös, két lehetséges megoldás közül bizonyára az olcsóbbat választja, főképp ha az kényelmesebb is s lemond a homlokzati cirádákról, a gipsz-kariatidákról és malter-atlaszokról, főképp ha azok pénzbe kerülnek. A perifériákon, az előkelő és kevésbé előkelő villanegyedekben gombamódra emelkedtek az új ízlésben fogant házak, többnyire szerény villácskák s bátran állítható, hogy ha valaki ma öt-hatévi távoliét után hazaérkezik, aligha ismer rá barangolásainak régi terepeire, a Rózsadombra, Hűvösvölgyre, a Lipótváros dunamenti külső részére.

Azóta legalább is vitathatónak bizonyult, hogy az új stílus, főképp kisebb objektumok építésénél, anyagiakban könnyebbséget biztosít-e, olcsóbb-e, mint a konzervatívabb épületeké; kiderült az is, hogy sok praktikusnak nevezett újítása nehezen áuja meg a helyét; így a szívesen alkalmazott légfűtés négy-öt-szobás villa esetében felesleges, a túlságosan racionális beosztás az életet szűk keretbe szorítja. Az is kétségtelen, hogy a praktikumnak dogmává való torzítása sok

kellemetlenségre vezetett. A közönség, az építetők mégis ragaszkodtak az új stílushoz, legalább is a magánosok; az „új tárgyiasság“ építésze ma már Magyarországon is megnyerte a csatát, megkedveltette magát a fővárossal, elhatolt a vidék rejtettebb pontjaira is, szállodák és hétvégi nyaralóházikók köntösébe öltözött s lassan a gyárépítést is meghódítja. Egyet nem ért el máig, amit elért már Bécsben, Prágában vagy akár a kispolgári és óvatos Grácban: nem jutott be a városok szívébe, Budapest centrumát vágyódó és bánatos szemekkel, messziről nézi, fuori le mura.

De öt-hat év alatti munkájának eredményeivel így is megelégedhetnek. Az új típusú, sima felületű, szokatlan ablakelosztású épületeket a közönség szeme e rövid idő alatt is megszokta. Az elégedetlenkedők javarésze azért haragos, mert érdekelt: többnyire régivágású építész, akiben a viszonyok változtával benneszorult egy-két historizáló építmény terve s az nyugtalanítja szüntelenül. A historizmus levételének jele, hogy ezek a békétlenkedők nem emlegetik már a neo-renaissance és neobarokk szépségeit, hanem a magyaros irányt féltik az új stílustól, azt a magyaros irányt, melyet Lechner meg nem értő utánzásával éppen ők járattak le tökéletesen, mint sok példa közül az egyik, a Társadalombiztosító tornyának grandiózus ízléstelensége bizonyítja. A magyaros irány nem azonosítható a jó erkölcsökkel, sem az igaz hazaszeretettel, éppúgy nem, mint az új stílus a bolsevizmussal, hiszen ismeretes tény, hogy egyik legnagyobb felkarolója a fasiszta Olaszország, s a Harmadik Birodalom, mint Hindenburg emlékművének megragadó új terveiből látszik, szintén nem nyúl vissza a történelmi stílusokhoz, ha nagyot akar alkotni. De talán nem is kár, hogy gáncoskodók akadnak s unos-untalan vitát provokálnak: így tisztulnak az eszmék, az opposzió így válik erősebbé s a diadal amúgy is csak akkor ér valamit, ha meg kell érte verekedni.

Mindaz, ami eddig említve volt, profán épületekre vonatkozott, legnagyobbbrészt villácskákra, aztán házakra, szállodákra, sportházakra és gyárakra. Az egyházi építészet alkotásai idehaza és külföldön egyaránt nehezebben jelentkeztek, néhány évi késéssel követték a profán építményeket. Ennek a késésnek kétféle, igen komoly oka van, az egyik a korszellemben, a másik az építetőkben keresendő. Az új művészet még mindig erősen kötődik a századvégi szellemi áramlatokhoz, melyek a vallásos érzés megerősödésének egyáltalán nem kedveztek. Már a barokkművészet kilobbanása után, a felvilágosodás szellemi mozgalmának pajzsai mögött előrenyomultak a világi tárgyak és feladatok s vezető szerepüket máig megtartották. A művészet elvilágiasodott s a technikai problémák megoldása jobban érdekelte, mint eszmék átlényegítése a művészet nyelvére. Ez és a kereslet nagyobb volta az egyik oka annak, hogy új stílusú profán épületeink mellett a hasonló ízlésű templomok számszerint elenyészően kevesek. Másik oka az, hogy a templomépítés méretei és költségei miatt nem oly egyszerű feladat, mint a házé vagy nyaralóé, azonkívül rendszerint sok embertől függ, évszázadok híveinek számára készül, tehát kísérletezés tárgya nem lehet. A nagy feladat

meggondolásra int, a közület (legyen az szerzetesrend vagy egyház-község) rendszerint tömegében konzervatív hajlamú, így hát az új templom keserves vívódások között készül el, ha elkészül, nem pedig az utolsó pillanatban bíznak meg új tervek készítésével egy „megbízható“ régivágású építész.

Az európai művészet története templom és ház viszonyát eddig másképp ismerte. Román és gótikus, renaissance és barokk stílus, ami az architektúrát illeti, templomokon formálódott ki s nem profán épületeken. Ha valaki általánosságban beszél pl. a gótikáról, bizonyára előbb lebeg a szeme előtt a Notre-Dame, mint a roueni városháza, idehaza előbb a kassai dóm, mint Vajdahunyad vára. Az elsőbbség a templomoké, a tanulság azokból szűrődött le, a nagy stílusfordulatok róluk és belőlük áradtak szét, szóval minden idők modern művészetének legnagyobb szószólói a templomok voltak. Ez a tény meggondolásra intheti azokat, kik az egyházat féltik az új stílusoktól, az új stílust méltatlannak találják arra, hogy vallásos feladatokon mutassa meg erejét.

Az új templomtípus külföldön sem régi keletű. Nehezen alakult ki, formanyelvét nagyjából a profán építészetből merítette, mint anyagát, a betont is, mely sok jó tulajdonsága miatt, sok rossz tulajdonsága ellenére, a mai építési törekvések szimbólumává vált. A történeti stílusokhoz, mint említve volt, nincs köze, általában kevés, amit az előzményekből tanult vagy talán nem is oly kevés, csak nehezen látszik meg rajta. A közvetlen előd, a szecesszionizmus, ma a rossz ízlés szégyenpadjára van kötözve. Majdnem mindenki egyetért abban, hogy alig volt ellenszenvesebb fejezete az újabb művészet történetének, mint a vízilíriumok és ábrándos nőalakok, anyagyszerűtlenül pompázó dekorációk korszaka. Művészeti stílusok és levitézlett politikai rendszerek megegyeznek abban, hogy minél közelebb állnak időbelileg a jelenhez, annál kellemetlenebb emlékek s csak később rakódik rájuk megszépítő patina. A szecesszionizmus nagyon közel van hozzánk ahhoz, hogy tessék s ha dekorációs rendszere talán soha nem is fog tetszeni, annyi bizonyos, hogy az építészetben tagadhatatlan érdemei vannak: negative, hogy szakított a történelmi álmódosításokkal; pozitíve, hogy az építészet új anyagok által nyújtott új formanyelvét kipróbálta. Olbrich és Loos éppúgy a szecesszionizmusból indult ki, mint idehaza Lajta vagy Árkay Aladár s ki vonná kétségbe jelentőségüket. A háborút megelőző gazdagság, az abból fakadó túlzott dekorációs divat az oka annak, hogy a szecesszionista épületek merész szerkezeti újításai nem tűntek elő és nem hatottak annyira, mint amennyi jelentőségük volt. A templomépítészet kevesebbet tanult emiatt késői szecesszionista társaitól, mint az új profán építkezéstől, az utóbbinak stílusát vette át, hogy más feladaton alkalmazza.

Noha a művészetben a szellem prioritását nehéz lenne kétségbe vonni, az új templomtípus feltűntét attól az időponttól szokás számítani, midőn egy anyagbeli, technikai újítás jelentkezik alakításaikban. Ez az új anyag a vasbeton; az új templom születése egybeesik a vasbeton keretrendszer használatával s mindaz, ami előbb történt,

csak előzménynek tekinthető. A széles tagolásra, monumentális ritmusra, óvatosan alkalmazott dekorálásra való törekvés már előbb jelentkezett, jelül annak, hogy az új szellem kialakult, csak a megfelelő anyagot kereste. Addig is, míg ez anyag használhatóvá nem vált, kőben, téglában, olykor fában fejezte ki magát. A döntő évszám 1925; ekkor építette A. és G. Perret, két francia építész a Raincyban álló Notre-Dame templomot, mely az egyházi építészetben a vasbetón-keretrendszer felhasználásának első logikus és anyagszerű példája. A raincy-i templom egyúttal az új építészet egyik remeke is, mutatva, hogy a stílusváltozások megindítása rendszerint egybeesik magasfokú esztétikai kvalitásokkal. Karcsú tornya, melyet pálcatagok és újfajta geometriai díszítések tagolnak, könnyen szökik a magasba. A hatalmas ablakok, melyeket sűrűn borítanak el ezek a dekorációs elemek, úgyszólván feleslegessé teszik a falakat, melyek pilléreké zsugorodnak. A háromhajós belső tér legfőbb jellegzetessége az ablakok óriási voltából folyó szellősségen és világosságon kívül, a mellékhajókat a főhajótól elválasztó két pillérsor szokatlan karcsúsága. A pillérek egészen vékonyak. A régi építészet alkotásaihoz szokott szem méltán akad meg rajtuk. Nem keltik a biztos, szolid tartóerő érzését, mint a román vagy gótikus katedrálisok másfél-két méter átmérőjű oszlopai, pillérkötegei; ezzel szemben mindenünnen biztosítják az oltárra való rálátást. A valóságban mégis tartják a mennyezetet s hogy ily karcsúak, az arra vall, hogy újfajta, jóval erősebb anyagból készülvén, soványan is elegendő erejűek. Kétségtelen, hogy alig járt volna költségtöbblettel szokott méretekben való alkalmazásuk s akkor azt az illúziót kelthették volna, hogy valóban tartják a tetőt: azt az illúziót, melyre szükségük nincs, mert szerepüknek eleget tesznek. Ily vékony pillérsorok alkalmazása azóta is jellemzi az új típusú templomokat. Alkalmazásuk a világi építészetben is előfordul, de az egyháziakra jellegzetes elsősorban. Az anyag természetének hívebben felelnek meg, mint a megszokottságnak s azért elvárhatják, hogy a szem is lassanként hozzájuk szokjék.

A két Perret útmutatása hamarosan hatékonynak bizonyult. 1927-ben épült Karl Moser műve, a bázeli Szent Antal-templom, mely az újításokat még következetesebben érvényesítette. A tornyot, melynek alaprajza téglalapalakú, kevésbé tagolta, csak legfelül, apró ablakfüzérekkel. Külsőjén úgyszólván csak két monumentális oldalkapu jelenti a változatosságot. Belsejében visszatérnek a karcsú pillérsorok, dekorációs rendszere azonban ridegebb, egyszerűbb, mint elődjéé. A következő jelentékeny állomás a kölni evangélikus templom, melyet Otto Banning, berlini építész tervezett. Legfőbb érdekessége, s ebben különbözik a többitől, hogy keret-rendszere nem beton, hanem acél, az egész templom acélból épült, az acélvázat üveg tölti ki, színes, figurális díszű üvegablak, melynek tüzes változatossága a templom egyetlen díszét jelenti. Ezt követi Jozef Gocár königgrázi huszita-temploma (1929), az új stílus első közép-európai virága, melynek különösen alaprajzi elrendezése érdekes. A további művek közül meg kell említeni a városmajori templomot (1932), melyről alább szó lesz, a Piacentinitől épített római templo-

mot s Clemens Holzmeister bécsi templomát, e két utóbbi a mult év termése.

A magyar egyházi építészet, mielőtt a városmajori templomhoz eljutott, vidéken pihent meg, hogy a nagy küzdelemhez erőt merítsen. 1929-ben épült az új győr-gyárvárosi r. kath. templom, Árkay Aladárnak és fiának, Bertalannak közös alkotása. Árkay Aladár az 1912-ben épült fasori ref. templomon megmutatta, hogy igen sok rokonság fűzi az új szellemhez, sőt előfutárjának tekinthető. A győri templomot azonban még inkább meg kell említeni, bár nem betonból, hanem vöröserényi kemény homokkőből készült, mely érett, vöröses színével megkapóan válik el a környezettől. A templom minden ízében rendeltetési célját szolgálja, a háromhajós, tizenkét méter magas térben ezernégyszáz hívő fér el. Sudár, négyzetes pil-lérek törnek a magasba, fel a sokféle színben pompázó lapos fameny-nyezetig. A középhajó mellett a mellékhajók keskeny folyosókká szű-külnek, a zavaró eltakarások helyett, mire terük szolgálna, inkább a közlekedés lebonyolítására valók. Tartószerkezetét vasbetongerendák képezik, mutatva, hogy a kő mellett az új anyag is szerepet kapott s szerkezetváza az épület külsején is meglátszik, hangsúlyozva annak értelmes konstrukcióját. A gerendák közötti kitöltő falazat belül téglából áll. A templom padlója előrefelé lejt, hogy az oltárra látás könnyebb legyen s ugyanazt a célt szolgálja a szentély másfélméteres emelése. A belső falak festetlenek, a hatalmas falsíkokat fröcskölt, göröngyös vakolat borítja.

A formák sommás egyszerűsége jóleső összhangban áll a belső tér megkapó színhangulatával. Minden együtt készült és egy célt szolgál, a belső díszítés néhány objektuma alkalmazkodik az épület szelleméhez. Belül a falakon kétoldalt Vilt Tibor archaikus zamatú szobrai láthatók. A hét méter magas oldalablakok, amelyeket Sztchlo Lili tervezett, ezúttal valóban üvegfestmények s nem üvegre átvitt, anyagszerűtlen olajkompozíciók. Győr-gyárváros papja, Brand Lajos plébános büszke lehet arra, hogy az évek óta stagnáló egyházművészet-nek fellendítésére helyet adott.

Győr után Budapest következett, a városmajori templom, mely Rómát és Bécsset időrendben megelőzte. A tervező ismét a két Árkay volt. Az a bizonytalanság, mely az anyag használatában Győrben még megnyilvánult, teljesen eltűnt. A városmajori templom sajátos varázsának egyik oka az anyag egységében keresendő, abban, hogy a vasbeton vázrendszer tisztán, egymagában használja. A bejárat szélső ívével megnyitott előcsarnok felett két hatalmas, zömök, torony-szerű tag emelkedik, melyeket egymástól fent behajlóan záródó üveg-ablak választ el. Két oldalt ez a ritmikus elrendezés alacsonyabb méretekben folytatódik s találkozik a szentély felett emelkedő, hatalmas, négyoszgű tömegben. A külső képen a beton fehéresszürke harmóniája uralkodik, omamentális díszje csak az apszisnak van, némi szerény fonadék alakjában, különben sehol semmi dísz, a tömegek erőteljes ritmusából alakul ki zord pátosza, komor monumentalitása. A historizáló, túlterhelt díszű templomokkal teleépített fővárosban ez a sajátossága tűnik fel legelőször s ez váltotta ki a legnagyobb

ellenhatást. Egyik konzervatívabb ízlésű festő emiatt javasolja azt a groteszk megoldást, hogy „ha a viszonyok fordultával egyszer majd rááldozhatunk félmillió pengőt, akkor hiszem, hogy építészünk erre a csupasz épületmagra nemes anyagból szép homlokzatot s esetleg szép külsőt is tudna tervezni“, attól a hibás meggyőződéstől vezérelve, hogy a számára újszerű és ellenszenves a felületekben, nem a tömegekben rejlik. A városmajori templom külsejének puritán egyszerűségét többen pénztelenséggel magyarázzák, tudva vagy tudatlanul a történelmi materializmus elveihez igazodva, elfeledkezve arról, hogy a gazdag Franciaországnak, Belgiumnak vagy Hollandiának, hol hasonló templomok épülnek, miféle oka lenne a takarékoskodásra.

Belül a templom háromhajós, kétoldalt még egy-egy kápolnasorral. Csarnoktemplom, azaz a mellékhajók a főhajóval egy magasságúak. Feltűnik a pillérek anyagszerű karcsúsága, egy-egy pillér mindössze 35 cm széles. A pálcatagokkal és keresztgerendákkal tagolt tetőzet parafával van hő- és aszfaltlemezekkel víz ellen szigetelve. A torony, mely a tervek szerint szabadon, campanile-szerűen fog állani, még nem készült el. A szentély, hasonlóan a győri templomhoz, emeltebb a hajónál, itt másfél méterrel magasabb. Kívül a nagy tömegek eleven játéka okozza esztétikai hatását, belül részben a tiszta és nyugodt formák szervezett rendje, részben az ökonomikus díszítésből folyó szépségei.

A templom nem egyeseknek, hanem sokaknak, tömegeknek épül s a sokaságban az egyszerűbb emberek csoportja nagyobb, mint a módosabbaké. Ebből következik, hogy a hívek nagy része nem rendelkezik megfelelő esztétikai kultúrával s ha módja nyílik a templom szépítésére, oly tárgyakat adományoz, melyeknek művészi értéke rendszerint nincsen. A magyar templomoknak, legyenek régebbiek vagy újak, egyik ebből folyó jellegzetessége a rendszerint mellékoltáron elhelyezett Jézus Szíve-, Madonna- vagy szent-szobor, mely gyárilag készül gipszből s többnyire naturalisztikusan ki van festve. Ez elé a szobor elé zarándokolnak az élet bajaitól, különféle bánatoktól szorongatott ájtatoskodók s a körülöttük elhelyezett apróbb ajándékok, az előttük virító csokrok mutatják, hogy sokaknak kérése meghallgatásra talált. A sok, egymáshoz veszedelmesen hasonló gipszszobor egyszerűbb hívekben azt a hitet kelti, hogy a templom el sem lehet nélkülük s valóban a legtöbb egyház nem tud kitérni beszerzésük elől vagy legalább is kénytelen ajándékba elfogadni és felállítani hasonló műveket. A városmajori templom, meg óhajtván óvni, stílusegységét a díszítésekben is a veszedelmet úgy kerülte el, hogy hasonló kegyszoborra gyűjtést rendez, de a beszerzés jogát magának tartja fenn. Így elérhető volt, hogy a berendezési tárgyak harmóniában maradtak az épület stílusával s e harmónia következetes keresztülteltele révén a Városmajor a fővárosban társtalanul áll.

A templom színhatása önmagában igen szerény lenne, mert a falak szürkére fröcsköltek, csak a tetőgerendák válnak el vörös színükkel, — ha nem lennének hatalmas, színes üvegablakai. Az új egyházi építészetben az üvegfestmény visszanyerte azt a jelentőségét, melyet a késő-gótika kilobbanásakor elvesztett. Üvegfestmény és

naturalizmus nem fér meg egymással, a valóságosság részletező előadasmódja anyagszerűtlenné teszi, majd elsorvasztja e szép műfajt, mely valóban, a renaissance rövid korszakában rohamosan vesztett jelentőségéből, a barokkban pedig már alig volt szerepe. A XIX. század, mely hosszú álmából felébresztette, nem tudott mit kezdeni vele, rendszerint festményeket vitt át reá s noha a termelés óriási volt, úgyszólván alig van jelentősége. Csak a posztimpreszionizmus idején ismerték fel újból anyagszerű követelményeit, melyek között első helyen áll az, hogy az anyag, mint a mozaik, egymástól elhatárolt részecskéi miatt megköveteli a stilizálást s ellensége a finom átmeneteknek, második helyen, hogy tervezésekor számolni kell a részeket elválasztó ólomkeretekkel, sőt azokat a műbe bele kell komponálni, harmadik helyen, hogy — tekintve fényközvetítő feladatát — színei sem lehetnek naturalisztikusak: színskáláját erősebbre, tüzesebbre, villódzóbbra kell hangolni, mint amilyenek a természet szürkésbágyadt színei. Sztéhlo Lili, az ablakok tervezője, pompásan megállta helyét, pedig nagy feladat nehezedett vállaira. Az apszis belső homorulata például nem egyéb egy óriási, ötrészes ablaknál, melynek közepén az Üdvözítő földöntúlián monumentális trónoló alakja látható. A hosszajó falait is alakos üvegkompozíciók díszítik, néhány közülük még hiányzik, de rövidesen remélhető, hogy a hívek adakozásából, mint az eddigiek, a hiányzók is testet öltenek. Valamennyi az említett művésznő tervei alapján Johan Hugo, valamint Palka József műhelyében készül s az utolsónak beillesztésével válik majd teljessé a belső tér színhangulata.

A díszítés önmagában is jelentős további elemei közé tartozik az a tizenkét apostolszobor, mely a szentélyt a főhajótól elválasztó két falon (az úgynevezett diadalívet helyettesítő tagon) áll kettésével egymás felett. A lapos szobrok vagy ha úgy tetszik, domborművek (szobrok annyiban, hogy körvonalaiuknál végződnek; domborművek, mert a falba simulnak) az új magyar egyházi szobrászat messze legkiválóbb alkotásai. Sztéhlo Lili az üveglablakokban a misztikának, az odaadásnak, az áhítatnak hangjait zendítette meg, Pátzay Pál, az apostolszobor alkotója a méltóságteljes, hallgatag, termékeny nyugalomét. Az apostolok attribútumaikat tartják kezeikben, típusban, elgondolásban és formában oly egységesek és mégis oly változatosak, hogy nem csoda, ha mint alább említve lesz, hamarosan utánzóira is találtak. Kifestésük szélesen tagolja a formákat, melyeknek következetes és tiszta reliefszerűsége a legnagyobb elismerést érdemli meg.

Az említetteken kívül moderm művészetünk ismert reprezentánsai vettek részt a templom dekorálásában. Molnár C. Pál festette az egyik mellékkápolna számyasoltárát, valamint a sekrestye Angyali-üdvözlés freskóját, a quattrocento naiv elbeszélő-hangját mai finomságokkal egyeztetve össze. A másik mellékoltár szellemesen archaizáló formáival színezett és égetett agyagból készült és Gádor István művészetét dicséri. Magyaros alakokat szerepeltet Pekáry István a szentély festett sekrestyeajtáján, mely egymás alatti mezőkben Jézus születését, a három királyok vonulását s körmenetre induló falusiakat ábrázol. De a templom legkisebb díszítőeleme is a nagy egységhez igazodik;

a sok közül érdemes még megemlíteni a keresztelő-kápolna kovácsolt vasajtáját, melyet Árkay Bertalan tervezett. A „stíltisztaság“, a történelmi építészet ez örök ábrándképe, melynek köszönhető, hogy a restaurált román és gótikus templomokból kidobálták a barold: berendezési tárgyakat, itt is valóra vált.

Ezért a stíltisztaságért nagy árat kellett fizetnie a tervező építésznek s elsősorban a templom példaadóan lelkes plébánosának, lovag Kriegs-Au Emilnek. Kalandorregényekbe illő, hogy mily akadályokat kellett az útból elhárítaniok, mennyi gúnyt, gáncsoskodást kellett elviselniök, a hozzánemértő nagyképűség mennyi fontoskodását keresztényi türelemmel végighallgatniok. A templom, rendeltetése szerint, szüntelenül érintkezik a tömeggel, melynek többnyire a túlterhelt díszű vagy érzelmes giccs az ideálja. Érdekes azonban, hogy a gúnyolódók és az akadémikuskodók nem a szegényebb néposztály tagjai közül kerültek és kerülnek ki, hanem a módosabbak közül, kiknek ízlését a hazug történetieskedő építészet már elrontotta s kik épp ezért képtelenek elfogulatlanul megállani egy új stílustörekvés alkotása előtt. Hasonló jelenség a képek és szobrok világában is megfigyelhető: nem a műveletlen réteg protestál az új művészet termékei ellen, sőt ha hozzájut, élvezni is tudja, hanem a félig vagy rosszul művelt emberfajta, ki minden új alkotást a XIX. század második felének emlékeihez mér s emiatt nem találja helyét az új világban. Ha nem a legszerencsétlenebb stílusorszak volna a zsinórmértéke, hanem különböző korok legnagyobb mesterei, talán az új művészettel is hamarabb megbarátkoznék, a tanulságok alapján belenyugodva abba, hogy a stílus születik, él és meghal, következésképpen a historizmus sem lehetett örökéletű.

Ugyanabban az évben, 1932-ben, midőn a városmajori templom épült, került tető alá a balatonboglári templom, Kotsis Iván műegyetemi építésztanár alkotása. Méretre természetesen nem mérkőzhetik az előbbivel, de ami említését jogossá teszi, betónvázon alapuló szerkezete s tiszta új formanyelve. A templomot homlokzati torony díszíti; melynek köralapú felső tagja a modern építészet egyik legnagyobb remekének, Östberg stockholmi városházának távoli példáját sejteti. Az oldalhomlokzatokat vékony pillérek tagolják, az ablakoknak csak elenyésző szerepük van. A ragyogó fehér színben pompázó templom teteje lapos. A belső tér egy hajós, a mennyezetet egyszerű gerendázat dekorálja; a fülkeszerűen kivágott szentély, az oltár és a szószék a lehető legegyszerűbb. Ennek ellenére meleg, bensőséges meghittség érezhető formáiban, csak részben a kis méretek miatt. Kotsis temploma mintaképe lehet az építendő vidéki egyházaknak; hangulatos és mégis újszerű sziluettje jól illeszkedik bele a Balaton környékének fénytel teli atmoszférájába.

Az új templomtípus legfrissebb, időrendben legkésőbbi példája a pasaréti templom, melyet a ferencesrend Kapisztrán Szent János tartományának budai konventje építtetett s a múlt évben került felszentelésre. A nagyobb épületkomplexum háromhajós templomot és rendházat foglal magában, karcsú, magas tornya messzire ellátszik és uralkodik a hűvösvölgyi nyaralóvillák felett. Tervezője Rima-

nóczy Gyula volt, kinek Árkayhoz hasonlóan igen kemény küzdelmet kellett folytatnia elgondolásáért a legkülönbözőbb ellenzők és befolyások ellen, sőt terve nem is kerülhetett eredeti alakjában kivételre: kisebb, de nem lényegtelen részletekben, minő az ablakok alakja, módosítani kellett a formákon. A szerkezet, a beton-keretrendszer, nem esett áldozatul s nagyjában a templom építészeti formái is változatlanok maradtak s az új egyházi építészet újabb állomását jelentik.

Festői környezetben, zöldelő lombok szomszédságában, domb tövében épült az új templom. Masszív, fehér tömegek jellemzik. A síma főhomlokzatot elől három magas ív tagolja, melyek az új építészettől, külföldről s immár hazánkból jól ismert légiesen karcsú pillérekben futnak le a küszöbig. Az oldalhomlokzat síma, széles falát csak az ablakok teszik változatossá, az eredetileg köralakú ablakok konvencionálisabb formát vettek fel, alattuk nyitott árkádsor húzódik. Ez az árkádsor ókeresztényies hangulatot ad a templom külsejének, a korai római bazilikák előcsarnok-íveit idézik emlékezetbe. A hatalmas, négyszögű torony a déli oldalon áll, körülbelül a szentély kezdetének vonalában. Hasonlít Kotsis megoldásához annyiban, hogy a négyzetalapú toronytetre köralapú pillérekkel tagolt emeletet helyez s különbözik tőle abban, hogy ezt a felső lezáródást, kisebb méretben, megduplázza. Kifogásolni csak azt lehet, hogy az alsó hengeralakú építmény egyik tartó pillére beleszalad négyoldalt a toronytest középpüti futó csatornájába, ami csak a szecesszionizmus önkényességeinek hatásával magyarázható. A tömegek különben élesen, plasztikusan válnak el egymástól, a templom törzse a maga egyszerűségében is kiváló hatású, talán csak a torony felső lezárása mutat indokolatlanul díszes formákat s szerepe is a kelleténél feltűnőbb. A belső tér erősen emlékeztet a városmajori templomra, azzal a különbséggel, hogy dekorálására nem sikerült oly kiváló erőket biztosítani, mint ott. A főoltár mögötti sgrafitto például, mely első pillanatban leköti a belépő figyelmét, művészetileg jelentéktelen alkotás. Az oldalfalakon Pátzay apostolszobrainak rosszul sikerült festett utánezatai láthatók, ferences szenteket ábrázolnak. A dekoráció két legjelentékenyebb darabja kívül, a főhomlokzaton látható, Vüt Tibor Szent Ferenc és Szent Antal domborműve, melyek ritka szobrászt érzékenységről tanúskodnak.

A négy templommal, mely itt említve volt, az új magyar egyházművészet elindult útjára. Talán nem érdektelen megemlíteni, hogy a 2200 hívőt befogadó városmajori templom 125 ezer pengőbe került, a pasarétiúti ferences templom, mely 1800 hívőnek nyújt helyet ájtatosfcodásra, körülbelül 200 ezer pengőbe, míg a historizmus késői és hivalgó alkotása, a zsámbéki templomot utánezó Lehel-téri egyház, mely 2000 hívőt fogadhat magába, 900 ezer pengőt emésztett fel. Méltatlan lenne önmagához az új egyházi építészet, de nemcsak önmagához, hanem a vallásos érzéshez, melyet szolgál, ha nem tudna ebből a múltból kiemelkedni. És ezen az úton majd több megértés és tisztelet illeti meg, mint amennyiben eddig része volt.

A HANGJATÉK

A HANGJATÉK a rádió műfaja. Sokan nem hisznek benne, de ezek a tamáskodók nem az igazi rádióhallgatók közül valók. Véleményük inkább csak a némafilm hasonlónak látszó esetére támaszkodik; amint a némafilm is csak időszaki, átmeneti jelenség volt a teljesfilm felé, ugyanúgy a csak fülnek szóló rádió is ideiglenes dolog a televízióig. Az ilyen ideiglenes kifejező eszköznek pedig szerintük minek kellene külön műfaj, mely már önmagában halálra van ítélve? írók és irodalom iránt érdeklődő emberek szintén hangoztatják e tagadó álláspontot, sőt színészek is. Ismétlem azonban, mindig csak olyanok, akik a rádióknak nem szerelmesei. A rádió korunk legigazibb és legmodernebb kifejező eszköze, illik hozzászólni és kultúrfőlényfitogtatás kicsit lesajnálni.

A valódi rádiósoknak, aki szeretettel ül a hangszórója előtt, nem kell magyarázgatni, hogy a rádióknak élő, sokfelé ágazó külön műfaja van. Az igazi rádiós azonban nem az irodalmárok, nem a kritikusok és nem a színészek merevítő és műfaji kaptafákhoz ragaszkodó seregéből kerül ki. A film sem ezek segítségével, hanem ezek ellenére lett naggyá. Emlékezhetünk azokra a véleményekre, melyek a moziban csak hitvány színházpótlót láttak az alantas tömegek számára. Színházpótlót, melynek a művészethez semmi köze. A filmek közönsége, mely nálunk a Velence- és Wekerle-kávéházak igazán nem előkelő helyiségeiben kezdte a mozival való barátkozást, szerencsére nem tudott az intellektuellek lesújtó ítéletéről. Hívó és élvező lélekkel járt a moziba és íme, a megvetett, semmibe vett film szalonképes lett. Annyira szalonképes, hogy a legirodalmibb és legdoktrinérből műtélők is meghajoltak előtte.

A rádióknak ugyanez a sorsa. Kezdetben kötéllel kellett fogni a „jobb“ előadókat a stúdiókba, ma már egyre nagyobb az ostrom és egyre szaporodnak a rádiópápák, akik azonban rádiót még mindig alig hallgatnak. A hangjáték hőskorát éli és művelője, kivált nálunk, kevés. Különös is, furcsa is, hogy sokhelyütt a rádió az alkotó és előadó művészet számára csak „mellékjövedelem“ lett, minden alaposabb hozzáértés nélkül. Az igazi lelkesedés a legtöbbjünkél a főterületé. A szerényen jelentkező, ismeretlen jövevénynek, a rádióknak ugyanis tekintély! fedezetre volt szüksége és a tekintélyeket csak máshonnan, a már meglévő területekről vehette. Majd jön egy olyan nemzedék, mely a hangjátékot a színpad szemléletétől függetlenül

fogja kezelni. Ezek a sorok inkább ennek az új nemzedéknek és a rádióművészet eddigi híveinek szólnak; a nemismerésből fakadó aláértékelést elintézi az idő.

A hang játék fogalma egyre differenciálódik. Johannsen hangjátékdrámaturgiája e sokrétűséget felette érdekesen világítja meg a német rádióműsorok gyakorlati szükségessége alapján. Hangjáték helyett összefoglaló gyűjtőnévnek inkább a „hangdarab“, „mikrofonadarab“ nevet ajánlja és ebben teljesen igaza is van. Külföldet sokat hallgató rádiósok jól érzik a sokrétűség kívánta elnevezések szükségességét; nálunk a rádióknak még számos műfaja nem tudott kibontakozni és a névadás parancsolóan inkább csak a műsorfordításoknál jelentkezik.

Bizonyos, hogy a hangjáték a televízió komoly használhatóságának elkövetkezésével televíziós játékká fejlődik. Sohasem lesz azonban más, mint rádiójáték; amint a hangosfilm egész játéksíkja is merőben más, mint a színdarabé. Ez a mai „hangdarabok“ minden fajtájára érvényes igazság. A film, színdarab és hangjáték egyenrangúan, de más-más művészeti síkon áll egymás mellett. Mind-egyikből az a legművészebb és legsikeresebb, mely egyenesen a saját műfaji keretében készült. Az átdolgozások sohasem sikerülnek százszázalékosan, mindnyájan tapasztaljuk napról-napra, hogy a filmre vagy rádióra átdolgozott színdarab csak bosszúságot vált ki belőlünk, nem művészi elismerést.

Azon már régen túl vagyunk, hogy a hangjáték, vagy kiterjesztett megjelölésében: a hangdarab különböző hanghatások alkalmazását jelenti csupán. Zajok, zörejek, hangutánzások, divatossá vált nevükön: hangkulisszák nem lényeges elemei az igazi rádióműnek. A hangjátékíró ezeket csak a feltétlenül szükséges mértékben használhatja. Az igazi hangkulisszák a rádióhallgató lelkében vannak; a hallgatás folyamán merülnek fel és művészeti együttműködésre bírják a figyelt; képzelőerejét a filmnél és színpadnál hasonlíthatatlanul jobban foglalkoztatják. A hallgató maga is alkot, helyszínt épít fel és alakokat formál ki magában pusztán a hanghatás nyomán. Művészi élmény szempontjából ezért több a hangjáték a filmnél és színpadnál, hiszen a hallgató is játszik benne képzelete sokszerűségével, egyéni ízével és határtalanságával. De egyben ezért is nehezebb az író számára.

Nincs zavaróbb és stílustalanabb dolog, mint amikor a bemondó vagy rendező a rádióban előadott darab előtt a színt vagy tartalmat magyarázza. A kikiáltós mozik szörnyű kezdetlegességét juttatja az ilyesmi eszünkbe. Néha még a hangkulisszákat is képesek megmagyarázni, ami egyenesen halálos bűn a rádióban. Azzal mentegetik az ilyen eljárásokat, hogy nélkülök a darabot nem lehet megérteni. Nyilvánvaló, hogy az efféle darabok nem valók a rádióba.

A hangdarabok fajtái közül a hangjáték a rádió drámai műfaja, az, ami a színpadnak a színdarab. A dráma alfajai szerint lehet vígjáték, középfajú dráma vagy szomorújáték; lényege tehát nem a zene vagy más hangkulissza, hanem a mikrofonra írt drámai cselekmény maga. Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert a regényesített

életrajz igen divatos irodalmi műfajának megvan a rádióbeli hasonmása is: a zeneszerzők főbb műveit eljátszó és a közöket az ő életükből regényesített jelenetekkel kitöltő álhangjáték. Amint a regényesített életrajz nem igazi regény, úgy valamely zeneszerző műveinek jelenetekkel közbeszúrdalt előadása sem rádiódramairás.

A hangjáték és a színjáték teljesen más működési síkja már az időtartamnál kitűnik. Ma színpadokon a mintegy kétórás játzsai időtartamú darabok szokásosak, melyek 3—5 felvonásra oszlanak. A díszletezésekre szükséges szünetekkel a darabra fordított idő a színházban $2\frac{1}{2}$ — $3\frac{1}{2}$ óra. Rádióban ez a hosszú szünetek feleslegessége miatt megrövidül $1\frac{1}{2}$ —2 órára. Az ilyen, úgynevezett egészestés darabok előadása azonban merőben rádiószerűtlen. Lehetetlen egyetlen érzékkel ennyi időn át odaadóan figyelni. A gyakorlati rádióhallgatásnak az a tapasztalata, hogy a jó és magas művészi hatást elért hangjátékok időtartama 30—60 perc.

A szereplők száma dolgában is a színpad diktál még, természetesen rádióhallgatóellenesen. Képtelenség még csak 8—10 szereplőt is számontartani és felismerni. Legfeljebb 7 szereplő lehet a hangjátékban, de legjobbak a 2—4 szereplősek a megértés szempontjából. És ezeknek is olyan eltérő hangúaknak kell lenniük, mint valamely énekkar tagjainak. A jó hangjátékrendező, aki maga is rádióhallgató, semmi körülmények között sem tűr például két szoprán-, három baritonhangú, hasonló hangszínezetű szereplőt egy darabban. Legjobb, ha szoprán, alt, magasbariton és basszusbariton adja az együttest, ha még több szereplő van, a köztük lévő árnyalatokkal. Az olaszok és kivált az angolok nagyon ügyelnek erre; újabban a németek modern hangjátékaiknál a szereplőket hangjukon nevezik, nem valamely névvel. Ha a szereplők száma nagy, hangjuk pedig nem jól megkülönböztethető, az előadásnak semmi értelme nincs; a hallgató bosszúsán lezárja a készülékét vagy más állomásra fordít. A színpadon hagyomány, hogy a „nagy“ darabnak hatalmas szereptömege is van. Ezt a hagyományt a mikrofon még nem tudta lebírni; lépten-nyomon látunk csökkentett szereposztású, mégis 10—15 szerepes „mikrofonra átdolgozott“ darabokat. „Látunk“, de nem hallunk, mert végighallgatásuk legtöbbsnyire lehetetlen. Kivált az egyes nemzetek reprezentatív darabjai ilyenek, pedig ezeknek a mikrofon elé hozatalával egészen más célt akartak elérni.

A hangjáték egyenes vonalú, világos szerkezetű. A színpadokon annyira kedvelt és túltengő epizódok teljesen szükségtelenek benne. Színpadon esetleg hathat még a csupa epizódból összefűzött darab is, rádióban soha. Az epizodista színész sem áldásos jelenség a hangjátékban, mert apróságokat kiemelő természetét itt sem tagadja meg és egy-egy röpke hanghatás kedvéért elrontja a drámai fővonalat.

A színész művészi játéka teljességében mind több életet, mind több lendületet akar kihozni. Nagy gondot fordít játéka „tempó“-jára. Arra azonban már nem gondol, hogy a színpadi tempó és a rádiótempó nem egy. A színjáték által megkívánt tempó a hangjátékot érthetlenné teszi; „tempó“ tehát lesz a hangjátékelőadásban, hadarássá és rikácsolássá fokozódott tempó, mely annyi hangjáték-

hallgatót elkedvetlenít a reménytelenségig. Ha hevesebb érzelmet fejez ki a színész, hangzavarrá válik a mikrofon előtt való játéka. Különösen a kisebb színpadok színésznői remekelnek ebben. Azt hiszi az ilyen színész, hogy rádiótökéletességet nyújtott, művészet csúcspontját adta, pedig csak haragot váltott ki. Persze, jómagam sohasem hallgat darabot a rádióból, különben tudná, hogy a mikrofon előtt a leghevesebb indulatok szavait is jóval lassabban, sokkal tagoltabban kell kiejteni, mint a színpadon. Az európai kontinensen uralkodó hangjátékrendezési rendszer, melynél a rendező a mikrofonpróbán is nemcsak hallja, de a rendezőfülke üvegablakán át látja egyszersmind a mikrofonjátékot, nem mérsékelheti a tempózó színészt. Az angolok mikrofonfőpróbáján, sőt az előző mikrofonpróbán a rendező egy távolabbi szobában ül a hangszóró előtt, ahonnan nem lát a játékterembe. Teljesen a rádióhallgató helyzetében van tehát azzal a különbséggel, hogy a hibákért tüstént rákiálthat telefonján a színészre.

A színpadi tempó mikrofon előtti alkalmazása a hangjáték megőljője.

A tempóbajok onnan is származhatnak, hogy nem teszünk helyes különbséget színpadi csend és mikrofoncsend között. A rádióban játszó színész azt hiszi, hogy nem szabad egy pillanatra sem megállnia a beszédben. Kezdetben valóban ezt hirdették a rendezők, de ma már értékeljük a hangjáték folyamán, a darab természete szerint adódó szüneteket.

A hangjáték formai oldala a szó, mely egyedül hat a színész egész játékából a közönségre. A mikrofonszínész szava sokkal érthetőbb, sokkal bensőségesebb, sokkal igazabb, sokkal meggyőzőbb, mint a színpadi színészé. A mikrofon kegyetlen szerszám, a mesterkelt, az át nem érzett hangot kegyetlenül elárulja. Hát még a csak - olvasott, gyakran rosszul olvasott szerepet!

Mi lehet a hangjáték tárgya? Minden drámai esemény, azaz minden olyan életrészlet, melyben a hallgató természetes lelki parancsból odaáll valaki vagy valami mellé. Valamely sorssal kell benne együtt élnünk. A puszta valóság megjelenetése még nem hangjáték. Az idő meg a tér kevésbé korlátozza a rádiódramát, mint a színpadit; feszültségének azonban fokozottabbnak kell lennie. Ezért a szerkezetre nagy gondot fordít az igazi hangjátékíró.

Magyarországon sűrűn hallott vélemény, hogy magyar íróknak hangjátékot nem érdemes írni. Ilyen alapon tanulmányokat sem érdemes írni, de talán regényeket és színdarabokat sem, hogy a versekről ne is szóljunk. Ha tisztán az anyagi hasznot nézzük, számos színdarab nem születhetett volna meg soha. Aki szereti a rádiót az írók közül és szívvel-lélekkel benne él, az ír hangjátékot, mert számára ez a szükséges és ösztönösen kínálkozó kifejezési forma. Csak-hogy a drámát írni tudó írók között kevés a rádiós. Viszont kétségtelen baj, hogy a színpadról átvett értékelési fokozat szerint az igazi hangjáték, tehát a kevésszereplőjű, 30—60 percig tartó rádiódrama írója sokkal kevesebbet kap, mint a színpadra írt, nem rádiószerű, de tovább tartó mű szerzője. A tökéletes, minden ízében mikrofon-szerű hangjáték csak „egyfelvonásos“-nak számít, melynek egy előadásáért 100 pengő jár, a rádiószerűtlen, hosszú színpadi mű ellen-

ben „egészesítés darab“, 360 pengő tiszteletdíjjal. Az az író ilyenformán, akinek a pénzre is kell néznie, nem valódi rádiodarabot ír a rádiónak, mert azzal rosszabbul jár. A hangjátékírásnak a színházból származó, rádióval ellentmondó szellemű, ily értékelésén azonban könnyű változtatni.

A rádió mammutfogyasztó minden nála számbajöhető alkotás terén. A színházra való támaszkodását ezért meg kell értenünk. Hangjáték kevés van, sőt előadható színdarab is kevés. A hangjáték-írókat azonban nem a színház felől kell várni. A legjobb német és angol hangjátékírók sem a színpadról jöttek, hanem a rádióban nőttek meg. Kész neveket a rádió nem vehet sehonnan, neki magának kell saját műfaja embereit nagygyá tenni.

A hangdarabok közül második sorban az úgynevezett hangképsort (Hörfolge) említhetjük; ez jelenetek, versek, idézetek, dalok, zenedarabok tetszésszerinti, de egy tárgykörben lévő egymásutánja. A hangképsor némely külföldi műsorban felette sűrűn előforduló szám; nálunk az irodalmi és zenés egybeállítás alakjában jelentkezik, jelenetekkel és riporttal nem szoktuk adni. Nyilvánvaló, hogy a hangképsornak színpadi művekkel semmi közössége nincs, az oktatófilmekkel azonban van hasonlatossága. Hangképsor az a műsorszám is, melyben a prózai előadó közben-közben hanglemezeket használ fel tarkításul, esetleg hangszerszólistákat vagy zenekart működtet.

A rádióoperett és a rádióopera a mikrofon szükségleteit oly irányban szolgálja, mint a hangjáték: kevés szereplő, átlátszó cselekmény, 30—60 perces időtartam jellemzi mindkettőt. Ma ez a két műfaj még ritkább, mint a hangjáték; úgy az operettet, mint az operát kihúzásokkal és átdolgozásokkal szokták adni a stúdiókból, az átdolgozás persze csak megalkuvás a rádióra közvetlenül írt művek hiánya miatt. Sok rádió kedveli az operettek és operák úgynevezett keresztmetszeteit, melyeket hanglemezygárak készítettek először; ezek csak a népszerű számokat adják.

Egészen új, erősen hangra stilizált, művészeti szempontokat különösen hangsúlyozó rádiólírai műfaj a németek Hörwerkje, melynek más országok rádiójában alig akad hasonmása. Ha fogalmi tartalmát híven akarjuk adni, magyarul lírai hangműnek nevezhetjük. Zene és költészet olvad ebben egybe sok jóhiszeműséggel és lelkesedéssel, de sok erőltetettséggel és mindenáron újat akarással is. Mi nem vagyunk elég szentimentálisak ahhoz, hogy ilyen műveket alkossunk.

A hangjáték az emberi alkotó szellem új és értékes gazdagodása. Egyik leghíresebb művelője, Hermann Kesser mondja róla, hogy a drámai költészetnek elgondolhatóan leghatalmasabb kifejező eszköze ma. Ebből a tényből fakad az a kötelességünk, hogy általa a hallgatónak a legmagasabbrendű emberi közösség hitét és erejét adjuk.

KILIÁN ZOLTÁN

BETLEHEMESEK BÁBTÁNCOLTATÁSA

MAGYAR MARIONETTEK

A MAGYAR NYELVTERÜLETEN két érdekes, teatrális mozgalmasságú karácsonyi szokás él: a regölés és a betlehem-játék. A hasonló jellegű harmadik, inkább vízkeresztkor szokásos játékot, a háromkirály-jarást, a csillaggal járó háromkirályokat igazában nem tekintjük önálló típusnak, annál kevésbbé, mert bizonyosra vehető, hogy onnan vált ki, ahonnan a betlehem-játék, a Jézus születését ünneplő misztériumból, s az alamizsnagyűjtés kettős (karácsonyi és vízkeresztji vagy újévi) alkalmá érdekében különült el szereplőivel és naptári időpontjával. A regölés (amelynek szereplői a regösök), a maga sajátos, állatbőrös alakoskodóival, lármas hangszereivel, kivilágított szarvú szarvasával, különösen hangzó, jóformán meg sem etimologizálható varázsló refrain-jével kétségkívül a téli napfordulat pogány ünnepi játékaának ősi, töredékes hagyománya. Ez az az Európaszerte oly változatos alakban, jelmezekben, cselekményekben, verses szövegekben és dallamokban, oly változatos neveken élő pogány ünnepi játék, amelynek helyébe az egyház szívós küzdelme éppen úgy behelyettesítette a Jézus születését példázó cselekményeket, a karácsonyi misztériumokat, mint ahogy a fenséges égi jelenségnek, a nap föléledésének, a téli napfordulatnak, a Napisten ünnepének naptári helyére helyezte a IV. században Jézus születése napját.

Az eképpen világosan kettéválasztható szokáscsoport — éppen az egyház szelídítő törekvéseinek rendjén — a valóságban természetesen magyar területen is elkeveredett egymással: a regölés több-kevesebb keresztény misztériumi, a betlehem-játék meg több-kevesebb regös-hagyományt olvasztott magába szövegben, dallamban, jelmezben vagy egyéb kellékben. Ebből az következik, hogy a módszeres történeti és folklorisztikai vizsgálódásnak e két csoporttal együttesen kell foglalkoznia, ahogy a magyar kutatók valóban teszik is, valahányszor e tárgykör kérdéseivel foglalkoznak.

Ezúttal nem szándékunk sem az egyik sem a másik csoporttal részletesebben foglalkozni, de e rövid bevezetőt előre kellett bocsátanunk, mikor a magyar bábtáncoltatás hagyományos népi formáját kívánjuk az érdeklődőknek bemutatni, amely valószínűleg szintén nincs híjával e keveredésnek. A többé-kevésbbé önálló s láthatólag nem az egykori liturgiái misztériumból eredő, hanem világi tárgyú báb-táncoltatásnak, 'marionette-nek' is vannak ugyan magyar szereplő-

bábjai is, de ezeknek nincsen olyan múltú hagyományuk, hogy különös figyelmet érdemelnének, annál inkább, mert bizonyosnak látszik, hogy német földről kerültek a magyarság szeme elé s múltjuk aligha terjed száz évnél többre. Általában a régi magyar hivatásos népi mulattatóknak kérdése vitás. A magyar múltnak nincs olyan határozottan fölismerhető alakú mulattatója, histriója, mimusa, bábtáncoltatója, hanswurstja, mint a németnek, nincs bajazzója mint az olasznak, nincs down-ja mint az angolnak, legalább az újkorból ilyenet nem tudunk kimutatni. A középkori hivatásos magyar mulattatók művészetének tartalmát pedig nem ismerjük, mert alig maradt ránk róluk több a nevüknél (histrio, ioculator, combibator, mimus), legfeljebb az énekmondókét (igric, hegedűs) sejtjük.

Világi eredetű magyar marionette tehát — legalább eddigi ismereteink szerint — nincsen, ami pedig van: igen közel áll ahhoz a formához, amitől eredetileg nevét kapta. Magyar szövegben sem szorol sok magyarázatra, hogy maga a marionette szó eredetileg a kis Máriát, a Szűzanyát jelentette. Ez eredeti jelentésnek egészen megfelelő, hogy a magyar nyelvterületen a marionette-játék csupán a betlehemes-játék keretében, mint ennek történelmileg alakult szerves része él. A magyar nép azonban a játéknak a marionette-hez hasonló, vele etimológiailag rokon nevét nem ismeri, a szereplő alakokat *egyszerűen* bábnak, babának nevezi, hagyományos szerepeltetésüket pedig bábtáncoltásnak, babajátéknak, míg a német eredetű, vásári világi marionette-ket általában paprikajancsi-színháznak.

Ha a név tehát nem maradt is meg, viszont annál több hagyomány él a liturgiái eredetű bábtáncoltás emlékeiből. Azt mondjuk, hogy „több“, bár a dolog természete szerint a „több“ sem jelent „sokat“, hiszen a karácsonyi betlehemes-játék ama formái, amelyeknek a bábok táncoltatása még szerves része, ma már Európaszerte a ritkaságok közé tartoznak. Még nagyobb ritkaság, hogy a bábok ne csak mozogjanak, hanem — természetesen a bábokat mozgató élő szereplő szavával — meg is szólaljanak.

Míg magának a betlehemi bábtáncoltásnak magyar szokásterülete viszonylag nagynak mondható, mert a Dunántúl, különösen Somogy megye több községére kiterjed, a „beszédes“ bábok hazája már jóval kisebb területre szorul, egy — az előbbivel össze nem függő — területre, a Felső-Tisza mellett. De a szótalán bábok dunántúli területének egyes idetartozó szövegrészei is arra engednek következtetni, hogy korábban itt is volt a báboknak mondanivalójuk.

A magyar betlehem-játék valószínű összefüggését az egykori liturgiái misztériummal, az ebből való kiválását, viszonyát a háromkirályok játékához s számtalan más vonatkozását ma már elég tisztán látjuk, miután a legjelesebb magyar folkloristák több ízben alaposan, összehasonlító alapon foglalkoztak az idevágó kérdésekkel, ha természetesen mindent nem is tisztázhattak. Gyulai Pál, Solymossy Sándor, Sebestyén Gyula, Vikár Béla s mások kutatásainak eredményei igen érdekes adatokat szolgáltatnak a marionette megismeréséhez. Ezeket a történeti vonatkozású magyar megállapításokat, részben igen szellemes föltevéseket ezúttal mellőzve, csupán magának a magyar népi

marionette-nek emlékeit kívánjuk ismertetni, amelyek bizonyára számot tarthatnak szélesebb körű érdeklődésre.

A KORÁBBAN előkerült dunántúli bábtáncoltató betlehem-játékok egyik fontos kelléke, amelyben maguk a bábok szerepelnek, a rendszerint templomalakú, jobbára tornyos, színes papírokkal be ragasztott, kereszttel, csillagokkal díszített, hordozható szekrény, elül vagy oldalt nyitott, de — gyakran vesszőfonadék-sövénnyel zárt — tornáccal, amely tornácon történik — alulról, fogantyúk segítségével — a bábok mozgatása. De egy községből, Kiskanizsáról, olyan betlehemet ismerünk, amely semmiben sem hasonlít templomhoz s eresze alatt — mintha színpad volna — papírcsipekfüggöny függ. Talán ez őrzött meg legtöbbet a középkori marionette alakjából. A magyar betlehemek (bábtáncoltató szekrények) egyik legszebbike Szatmárcseke községből került elő. E kéttornyú hatalmas szekrény teljes elülső oldalának fele mezeje tele van színes transzparens papírfigurákkal ; fönt — a mező felében — a nap, hold, csillagok, üstökös s ezek alatt a másik fél mező ugyanilyen transzparens alföldi legelőbeli ábrázolásokkal: háttérben a falu temploma, elül pásztorok, juhok, juhok között a szamár, pásztor mellett a kutya, odább gémeskút. Mindez minden távlat nélkül, dekorative elszórva a nagy mezőben, amelynek csak alant van a néző felé oly kis nyílása, amelyen két báb megjelenhetik és mozoghat. Minthogy a bábok akkorák, mint a transzparens kép pásztoralakjai, a bábok megkapóan olvadnak bele a transzparens képbe.

A marionette bábjaikat, mint magát az egész betlehemet, a serdültebb gyerekek, legények csinálják vagy a szülők készítik számukra, esetleg jeles faragókkal faragtatják a faluban. A legszebb bábokat Somogy megye betlehemeiben lehet látni, amely megye egyébként is híres pásztorainak, különösen juhászainak faragóművészetéről.

A bábszereplők Dunán túl általában a következők: angyalok, bundás pásztorok, feketébe öltöztetett vagy feketeszőrű ördögök, egy kéményseprő, egy dékán (= templomszolga), egy dékáné (menyecske) s a legrégebb változat szerint egy szerzetes (barát). A nemzetközi változatok s a középkori misztériumok egybevetéséből az derül ki, hogy e szereplők közül csak az angyalok, pásztorok és az ördög s a nyilván Heródest ábrázoló kéményseprő misztériumi alak, a többi pedig nem. A tiszamenti változatokban valóban Heródes a neve az egyik bábnak s ugyanott a kéményseprő hiányzik. Hogy került az egykor komoly misztériumszerű hagyomány körébe a dunántúli magyar földön templomszolgát jelentő dékán és felesége s a barát bábfigurája, amely utóbbi kettő közül valamelyik rendszerint csengős persellyel is föl van szerelve? Sebestyén Gyula szerint úgy, ahogy a templomi marionette-előadásoknak — mai színpadi nyelven szólva — kellékesei, ügyelői és pénzszedői is odakerültek, úgy, ahogy a nép a templomokban, illetőleg a templom előtt, vagy a kolostorok kapui alatt együtt látta őket. E templom mellőli eredet volna a magyarázata annak is, hogy a magyar betlehemek, mint némely németek, templomalakúak (ahol a tornácon táncolnak a bábok) s nem

barlangok, jászlak, bölcsők, félszerek (színek), mint a német krippe-k, a tót jaslická-k, a lengyel sopká-k stb. Ugyanő veti föl azt a gondolatot, hogy a bábok idők folyamán azért némultak el, mert a betlehemesek lassanként kisajátították a bábok szerepét s maguk öltöztek föl szereplőknek. Ez így, a hozzáfűzött megokolás mellőzésével, kissé nyersen hangzik. Mindenesetre számba kell vennünk azt is, hogy bár a betlehemek állítása legalább is Szent Ferenc rendjének alapításáig kísérhető vissza a múltban, a szerepek nem okvetlenül erednek a betlehemekből. Kétségtelen ugyanis, hogy a karácsonyi egyházi szertartások középkori formái, ahogy ezt a legrégebb francia rouen-i, tours-i, limoges-i gyakorlatból ismerjük, sok olyan elemet tartalmaznak, amelyek közvetlenül is átszállhattak s át is szállottak a misztériumszerű drámai játékokba s ezekből aztán a népi hagyományba is. E tisztas emlékek énekeinek, antiphonáinak, zsoltárainak szövegrészletei, aminők: *natum vidimus, — laudate dominum, — infantem vidimus, — Stella fulgore nimio rutilat: quae regem regum demonstrate — quem venturum olim prophetiae signaverant, — eamus ergo... offerentes ei munera, — impleta sunt omnia, quae propheticè dicta stnt — ma is zengenek a távoli magyar faluk ma már jobbára gyermeki betlehemeseinek ajakán, természetesen magyarul, legfeljebb a gloria in excelsis deo hangzik a régi egyházi misztériumok nyelvén, latinul, az ő ajakukon is.*

Közelebbről megnézve egyik somogyi, Lengyeltóti nevű községből eredő betlehem bábjait, ezek íme a következők: 1. az ördög, fején két szarvval. Öltözete fekete bunda, arca ütött-kopott; — 2. a kéményseprő, bal vállán létra, jobb vállán kaparó szerszám; — 3. két pásztor, szőrével kifelé fordított bundában; — 4. egy Lackó nevű alak cylinderben; — 5. a magyar paraszt, somogyi típusú fejjel, magyaros öltözetben; — 6. Jutka Marinka nevű nő, ütött-kopott viseletben; — 7. a dékán, nyakán hatalmas ádámcsutka, derekán széles, mély, hegyben végződő zacskó, ennek alján csengő; ebbe teszik a nézők a pénzt. Minthogy a betlehemesek házról házra járnak, minden szereplés után kiüríthetik a néhány fillér tartalmú zacskót. A bábok fából vannak faragva; különösen szép a magyar paraszt figurája; valamikor ilyen volt a Jutka Marinka is, de ez elveszett s most egy vásári porcellánbaba lépett be helyébe.

A lengyeltóti betlehemjáték bábjainak szerepe akkor kezdődik, mikor a betlehemmel házaló élő szereplők az ének rendjén ehhez a szakaszhoz érnek:

Induljunk Betlehembe,
Vígán legyünk szívünkben,
Ajándékot vigyünk néki,
Már üresen ne menjünk ...

Ekkor a két pásztor táncolni kezd az ének ütemére, majd a betlehemszékényben levő istálló felé fordulva meghajolnak s az énekszakasz végén eltűnnek. A következő jelenés az ördögé és a kéményseprőé, akik keményen összeverekednek, aztán eltűnnek. De mikor a Glória-éneklésre kerül a sor, megbékülve jönnek újra elő s táncolván az ének ütemére, ismét elvonulnak. Mikor a követ-

kező profán szakaszban az alamizsnajutalomra célozva kezd énekbe a társaság, Jutka Marinka jelenése következik a magyar paraszttal; táncolnak, csókolóznak s az utóbbi mívelet nagyobb illúziója kedvéért az egyik betlehemesfiú a szekrény hátán levő nyíláson becupogtat a betlehembe. (Legfennebb ennyi a bábok megszólalása.) Aztán Lackó tánca következik az ördöggel s végül kijózanító befejezésül, mikor a társaság fölszólítja szép énekszóval a ház gazdáját, hogy ne sajnálja azt a kis pénzt „e kis utazásunkért, szíves fáradtságunkért“, — megjelenik a nagyádámcsutkájú dékán, öblös, csengetyűs mély zacskójával s ha megkapta a jutalmat, ő is elvonul, majd lassan, éneklés közben az egész betlehemes társaság is eltávozik, hogy más házba kérjen bebocsáttatást.

A betlehemes-marionette e dunántúli néma szereplőkara után nézzünk meg egy másik, felsőtiszai típust, a szatmármegyei Cseke községből, amely — mint említettük — a beszélőbábos csoportba tartozik. A bábok beszédét vékony hangon minden jelenésben a betlehemes társaság bábtáncoltató szerepű tagja szolgáltatja. Természetesen valami tartalmas, hosszabb párbeszédről, vagy éppen bonyolultabb bábcselekményről itt sem lehet szó; e típus jelentősége abban áll, — ami az európai gyakorlatban a ritkaságok közé tartozik — hogy a bábok egyáltalában megszólalnak. Éppen ezért itt a bábok minden szavát bemutatjuk.

Ha a betlehemesek bejönnek a házba, a betlehemet két székre helyezik, a szereplők elfoglalják szokásos helyüket a betlehem körül; a bábtáncoltató a betlehem mögé kucorodik, lehetőleg fal vagy bútor felől, sötétbe, hogy kevésbé legyen látható. A bábok a következők: 1. két öreg juhász fehér bőrrel borítva (szőrével kifelé, ami a pásztoröltözetet jelenti); — 2. két „titiri bojtár“, fehér ingben, gatyában, fekete mellényben, nagy kalapban, vszgyis az azon a tájon szokásos magyar nyári pásztoröltözetben. (A titiri szó más magyar betlehemek Titire, Koridom, Kolidom, Maksus, Ménák stb. pásztorneveivel együtt a vergiliusi Tityrus, Korydon, Mopsus, Menalcas pásztornévből ered.) — 3. két angyal, kartalan fehér vászoningben, fehér fejkendőben, kék szalagövel; — 4. Heródes, piros posztóruhában, pirosra festett levehető fejjel; — 5. az ördög, fekete báránybőrbe öltöztetve; farka is ebből van; — 6. a halál, fehér ruhában, fekete szalagövvel; feje, nyaka fehér macskaprémmeel van fedve; csak jobb keze van; — 7. Kismiklós, a gyertyapénzszedő; inge fehér, gatyája kék, mellénye piros; sapkája sárgaréz pipakupak. Derekán, elül, papírtáska.

Az eleven angyal beköszöntője után, mikor a két eleven szereplő pásztorral együtt rákezd az énekre:

Pásztorok, pásztorok örvendezve
Siessünk, siessünk Betlehembe,
Köszöntést mondani a kisednek,
Ki váltásgot hozott az embereknek ...

a bábtáncoltató betolja oldalról a két öreg juhászt s az ének végéig az ének ütemére akként táncoltatja, hogy emelgeti őket s a bábok

alját a betlehem deszkapadlójához kopogtatja. Az ének második szakaszára a két öreg juhász helyébe a két angyalt hozza elő s ugyanúgy táncoltatja, de össze is csókolóztatja őket. (Az is a bábtáncoltató dolga, hogy egy-egy eleven szereplő jelenése előtt csengessen.) Mikor a pásztorok hosszas profán vetélkedése, tréfálkozása után az egész kar újra komoly énekbe kezd:

Pásztorok keljünk fel,
Hamar induljunk el,
Betlehem városába,
Rongyos istállójába ...

újra a két juhász jelenik meg, táncol, az ének vége felé pedig a két titid bojtárt hozza, akik a következő ének alatt is járják a táncot, de elébb is lépnek a rivaldára s összeölelkeznek, összecsókolóznak. Mikor aztán elhangzik a következő ének:

Úgy, úgy, úgy, te kis Jézus jól alugy,
Haj, haj, haj, úgy repüljél mint a raj,
Úgy repüljél mint a raj ...

a két titiri bojtár ijedve kiszalad, mert az ének szavára megjelenik a rettenetes Heródes bábja s megszólal, a bábtáncoltató sipító vékony hangjával:

Én vagyok Heródes, a zsidók királya,
Nálamnál nagyobb urat nem ismerek,
Még a haláltól sem félek.

Erre az elbizakodott kijelentésre megjelenik a halál bábja s megszólal:

Heródes, Heródes, a zsidók királya,
mondj le már minden birodalmadról és kereskedésedről,
mert te már az enyém vagy!

Az összecsapás elkerülhetetlen, a két báb egymásnak esik, verekednek s mire a kar a „Ne féljetek, pásztorok, örömet hirdetek“ kezdetű ének végére jut, a halálbáb leüti a Heródes-báb fejét. A fej a színpadon marad, a gazdája kivonul s helyébe bejön az ördög. Kapóra, mert a halálbáb most elemében van s meg is szólal eképpen:

Gyere, gyere, neked is fölborzolom a szakállad!

Miközben a kar ezt a szakaszt éneкли:

Hogyha pedig e csudát akarjátok látni,
Betlehembe menjetek és ott leszen jeletek ...

a halál keményen borzolja az ördög szakállát, azaz összeverekedik vele. Nagyobb baj nem történik, az ének végén épségben elvonulnak.

Mikor aztán a betlehemesek megjutalmazásáról szóló szakasz van az énekben folyamatban, megjelenik Kismiklós bábja, a bábtáncoltató táncoltatja, a nézők felé hajlongatja s közben cémahangon, még a kar alább következő éneke alatt is meg-megszólaltatja eképpen:

KismiklósnaK gyertyáralól!
KismiklósnaK gyertyáralól!

Az eleven kar befejező víg éneke eképpen kezdődik;

Nosza tehát pásztorok,
Zengedezzen a torok,
Sípöljunk, doboljunk,
Vígán zengedezzünk ...

Aztán menőben, búcsúzóul:

Nosza, nosza jó gazda,
Bocsáss minket utunkra,
Házadra, magadra
Szálljon isten áldása,

Íme azok a veszendő töredékek, gyér nyomok, foszladozó foszlányok, amelyeket a nagymúltú, egykor fényes, megragadó misztériumok marionette-jeiből a magyar néplélek ünnepi szokásgyakorlata a betlehemesjátékok keretében máig megőrzött! Nem sok, de arra elég, hogy a tárgyiak tudomásulvételén túl az olvasó arról is meggyőződjék, hogy a néplélek milyen konzerváló erővel őrzi a múlt becses emlékeinek utolsó maradványait.

Kedves olvasó!

Házadra, magadra
Szálljon Isten áldása,
Áldása!

VISKI KÁROLY

¹ A lengyel-tóti bábtáncoltatást T. I. (Ethnographia 1926. 40—44.), a Szatmár-csekeit N. Bartha Károly (U. o. 1933. 117—130.) feljegyzése alapján ismertetem.

KÜZDELEM A RÁK ELLEN

NEMCSAK A SZAKKÖRÖKET, hanem az egész civilizált világot mind élénkebben foglalkoztatja a rák kérdése és főleg annak megoldása. A napisajtó hangzatos cikkei között azonban nagy ritkaság ha eltud igazodni az olvasó, nem tudja mit higgyen el az évente többször reklamált „rák bacillus“ felfedezésekből, vagy mit vegyen komolyan a hevenyészve közzétett, megdöbbentő statisztikai adatokból, avagy a sok gyógyeljárás közül melyiknek adjon hitelt, amelyeket a napisajtó cikkei többnyire önző személyi érdekből reklámoznak.

Éppen ezért célszerűnek tartom tárgyilagosan tájékoztatni a nagyközönséget azokról a kísérleti eredményekről, amelyekről jóval kevesebbet ír ugyan a napisajtó, mint a tetszetős „rákbadllusok“ felfedezéséről ; pedig talán nagyobb figyelmet érdemelnek azok a komoly kísérleti eredmények, amelyek ha lassan is, de lépcsőről-lépcsőre iparkodnak közelebb vinni bennünket a nagy kérdésnek a megoldása felé. Ezenkívül ki szeretnék térni arra a sokat emlegetett kérdésre is, hogy tényleg szaporodott-e az utóbbi időben a rákos megbetegedések száma s végül rámutatnék azokra a gyógyeljárásokra, amelyekről eredmény várható és hogy ezek az eszközök hogyan juttathatók el legközelebb a rákos betegekhez.

Feleslegesnek tartom itt a rák sajátságos tulajdonságával (áttételeképzés, infiltrációs növekedés) részletesen foglalkozni, hiszen azok már többé-kevésbé csaknem mindenki előtt ismeretesek. Mégis nem mulaszthatom el annak a rövid összefoglalásnak az ismertetését, melyben benne foglaltatik mindaz, amit ma a rákról tudunk. „A rák minden olyan daganat, amelynek bármilyen eredetű sejtjei korlátlan szaporodó képességgel, beszüremkedő, növekedő hajlammal és ez alapon pusztító hatással rendelkeznek.“

Ez a negatív meghatározás a rákos sejtek viselkedését körülírja ugyan, de nem jelöli meg azokat az erőket, amelyek az előbb még békés, ártalmatlan hámsejteket vad burjánzásra, rombolásra készítetik. A daganatok keletkezésének lényege tehát fejlődési probléma, éppen úgy, mint ahogy probléma magának az embernek fejlődése is. Az ember fejlődése is egyetlen megtermékenyített petesejtből indul ki, egyetlen sejtnek fellobbant energiája termeli ki a szöveteknek és szerveknek csodálatos gépezetét, az embert. A daganatokban azonban a sejteknek ez a szaporodása túlmegy az egyéni kifejlődés előírt hatá-

rain és azért idétlen, tökéletlen, a szervezettől idegen terméket hoz létre: ilyen daganat a rák is.¹

Ebből a meghatározásból világosan kitűnik, hogy miért olyan nehéz probléma a rák lényegének megismerése. A rák lényegének tisztázásával ugyanis egyenértékű azoknak a csodálatos öröknek a megismerése, amelyek irányítják a petesejtek chromosomáit, differenciálják, hogy melyikből legyen férfi és melyikből nő. Nem lehet tehát a rák okát fertőzéses alapon megmagyarázni, mint ahogy azt még legutóbb is megkísérelte Brehmer, aki ez évben új rákbacillus felfedezéséről számolt be. Az általa leírt új élősdit ő „Syphonospora polymorph“-nak nevezte el, amely szerinte nagy mennyiségben megtalálható úgy a rákos daganatban, mint a rákos beteg vérében. Ezek az apró, parányi élősdiek a vörösvérsejtekhez vannak kapcsolódva, hozzájuk sodródnak, rájuk tapadnak és ilymódon váltak eddig észrevétlenekké. Bizonyos injekciók hatására ezek az élősdiek leválnak a vörösvérsejtekről és a mai tökéletes mikroszkóp segítségével láthatók lettek. Ezen „Syphonosporák“ jelenlétét ő diagnosztikus jelnek tartja a szervezetben rejtőző rákos góccokra. A hiba csak ott van, hogy ezek a mikroorganizmusok megtalálhatók az ő injekciója után, mint melléktermékek, az egészséges egyén vérében is, tehát sajnos ez így nem használható fel a rák diagnózisának felállítására. Ha ezek a baktériumok viszont rákok előidézői volnának, amint ezt állítja, akkor a gyógyítás is végtelenül egyszerűen menne végbe, mert ezek a „Syphonosporák“ csak 37—39 fok között képesek élni és szaporodni, tehát 40 fok fölött vagy 25 fok alatt elpusztulnak. Így tehát nem kellene mást tennünk, mint a rákos betegnél lázt idézni elő pl. tejinjekcióval és akkor a rák kórokozóit elpusztulnának és a beteg meggyógyulna.

Sajnos a rákkérdés lényegének megoldása nem ilyen egyszerű, mint ahogy azt ezek a tetszetős teóriák mutatják. Nem csodálhatjuk azonban, hogy úgy a múltban, mint a jelenben, oly nehezen szabadtak meg a kutatók a rák fertőzéses teóriájától, amikor a baktériumok felfedezésével számtalan betegség lényegét megtalálták valamelyik parányi élősdiben. A rák fertőzéses eredetét még megtámasztották azok a téves kísérletek is, amelyeket az antiszeptikus éra előtt végeztek. A rák bacillusának felfedezésére irányuló kísérletek t. i. úgy folytak le, hogy a kérdéses rákos daganatból egy kis darabot kivágtak és ezt valamely állat (nyúl, tengerimalac) bőre alá varrták be. Az állatok bizonyos idő alatt elpusztultak baktériumos fertőzés kapcsán, a beoltás helyén pedig genyes tályog képződött. A sterilitás ismerete híján a daganatok ámtításánál ugyanis részben a műtétek közben, részben a rákos kifekélyesedett daganatdarabok ámtításánál, genykeltő baktériumok is jutottak be az állat szervezetébe, amelyek azokat rövidebb-hosszabb idő alatt elpusztították. Az elhullott állatokból természetesen a legkülönbözőbb baktériumfajtákat lehetett így kitenyészteni, amelyeket rendszerint a rák specifikus kórokozójának fogtak fel. Semmelweis korszakalkotó felfedezése után ezeket a kísér-

¹ Verebely Tibor: Fertőző-e, örökölhető-e, gyógyítható-e a rák? (Orvosi Hetilap 1931.) — Vö. a rákkérdés alapelvei ismertetésére Szöllösy Lajos, A rákbetegségekről, Magyar Szemle. IV. (1938) 254. 1.

leteket megismételték, amelyek a sterilitás szabályainak betartása miatt most már teljesen eredménytelenül végződtek. Ma már határozottan állíthatjuk, hogy a rákos megbetegedésnek fertőzőes eredetét semmi sem igazolja, sőt minden ellene szól annak, hogy a rák egyáltalában fertőzőes betegség lehetne.

Ezek az eredményteleneknek látszó kísérletek nem múltak el nyom nélkül, mert ha a rák bacillusát nem sikerült is felfedezni, ezek a vizsgálatok mégis megvetették az alapját a mai kísérleti rákkutatásnak. A rákos daganatdarabok ámtításának az eredménye az volt, hogy ha nem is fertőzőes alapon, de sikerült bizonyos állati daganatokat ugyanazon állatfajra átvinni olymódon, hogy a ráksejtek továbbra is megtartották féktelen burjánzókéességüket s továbbfejlődtek mindaddig, amíg az állatot el nem pusztították.

Ehrlichnek sikerült először fehér egér emlőrákját fehér egérré átvinni olymódon, hogy az átvitt rákos daganat a beoltás helyén növekedésnek indult, amely akkora nagyságot ért el, hogy az egér szinte lógott a daganatán, azt vinni alig bírta és az állatot a rák 10—14 nap alatt megölte. Az átvitt daganat szövettani vizsgálata azt bizonyította, hogy az mindenben megegyezett az eredeti egérrák szövettani képével.

Ez a nagy lépés indította meg a kísérleti rákkutatást, amely ma már hatalmas tudományá fejlődött és alapját képezi a modern rákkutató intézetek keletkezésének. Most már ezen vizsgálatok további célja az volna, hogy lehetővé tegyék az emberi ráknak az állatokra való átvittását, ahol könnyebben megfigyelhetővé lenne a ráksejtek élete. Számptalan nagyszabású kísérletet végeztek már ebben az irányban, de teljes eredményről e téren a kutatók még nem számolhatnak be. Voronoff nagyszabású kísérletei sem váltották be a hozzáfüzött reményeket, pedig megkísérelte átvittani 160 emberszabású majomra az emberi rákok legkülönbözőbb fajtáit. Kísérletei közül csupán egy esetben sikerült az emberi rákot néhány hónapig életben tartania az átvitt állaton anélkül azonban, hogy az ott tovább tudott volna fejlődni vagy az állatot elpusztította volna. Dacára ennek, mégis minden remény megvan arra, hogy ezek a kísérletek a jövőben lehetővé válnak, mert az újabb kutatások már beszámolnak olyan eredményekről, amelyekben az állati rosszindulatú daganatokat nemcsak azonos, hanem rokonfajokra is át tudták vinni.

Ehyik japán kutatónak 1928-ban sikerült a tyúkrok rosszindulatú daganatát átvittani hidakra, amivel megtört a jég a heteroplasztikus daganatátvittás terén. Néhány évvel később már sikerült fehér egér emlőrákját átvittanunk fehér patkányra, szürke patkányra és hőröcsögre is.¹

Felmerülhetne viszont az a kérdés, hogy tulajdonképpen mi a jelentősége és mik azok az eredmények, amelyek ilyen, a fajidegen állatokra történt daganatátvittástól várhatók. Elsősorban megdöntötték azt a téves feltevést, hogy az állati tumorok nem olthatok át fajidegen állatokra, sőt megcsillogtatták azt a reményt is, hogy a jövőben

¹ Dr. T. v. Matolcsy: Über gelungene heteroplastische Übertragung von Mausekrebs. (Krebsforschung 41. Bd.)

talán lehetséges lesz a rosszindulatú emberi daganatok átoltsa valamely állatfajra, ahol jobban megfigyelhető volna a rák keletkezése és fejlődése. Egyben azonban nem nyugtatnak meg bennünket arról, hogy ha ez a nagy lépés az experimentális rákkutatásban be is következne, ezzel el tudánk-e jutni végérvényesen a rák lényegének a megismeréséhez. Ezeknek a kísérleteknek tehát jelenleg még csak tudományos jelentőségük van.

A RÁKOS MEGBETEGEDÉSEKBEN elhaltak számára vonatkozó statisztikai adatok helyes értékelése sem tartozik a könnyű feladatok közé. Mindenesetre nagy óvatossággal kell fogadnunk azokat az adatokat, amelyekből a rákos megbetegedések számának emelkedésére következtethetünk. Nem a statisztika pontatlanságában, hanem annak fundamentumában, a hibás kórismében rejtőzik a legnagyobb hibaforrás. A hibás kórisméből származó tévedések a nagyvárosokban csaknem teljesen elhanyagolhatók. Itt modern vizsgálati eszközökkel jól felszerelt intézetek állanak az orvosok rendelkezésére, noha a kórisme megállapítása sokszor még így sem könnyű feladat. Ezzel szemben vidéken, ahol ezek a lehetőségek, legalább is régebben mind hiányoztak, diagnosztikus tévedések bizony nem tartoztak a ritkaságok közé. Nem is szólva azokról a falvakról, amelyekben a múltban orvos nem telepedett le és így a halottkém szerepét asztalos vagy borbély töltötte be, akik tudatlanul állították ki a betegség és a halál oka felől érdeklődő statisztikai lapokat. Természetesen, ha ezen régebbi adatokkal a mai pontos vizsgálatoknak alapján készült statisztikai adatokat hasonlítjuk össze, úgy a rákmebetegetések elterjedéséről nem kaphatunk helyes képet. Ezt a feltevésünket igazolják azok a statisztikai adatok is, amelyekből kitűnik, hogy 1920-tól 1925-ig az országos rákhalálozási index 29.3%-nyi, míg a székesfővárosi arányszámok csak 11.3% emelkedést jeleznek. Nagyon valószínű, hogy az országos rákhalálozási index növekedése elsősorban a jobb adatszolgáltatásban, az orvosoknak vidéken történt sűrűbb, egyenletesebb elhelyezkedésében találja helytálló magyarázatát, mert különben az emelkedés nem mutatna ilyen lényeges eltérést.¹ Ha az utolsó 30 év statisztikai adatait nézzük, akkor azt látjuk, hogy Magyarországon 100.000 emberre 1900-ban 28, 1910-ben 39, 1920-ban 58, 1930-ban 90 rákos halálozás esett, ami azt jelenti, hogy jelenleg 1000 ember közül egy rákban hal meg. Angliában az utolsó 32 év alatt a rákos megbetegetések 11.6%-os emelkedéséről számolnak be és a többi nyugati államokban is hasonló a helyzet.

Ha a rákhalálozásnak ezt a világszerte emelkedő tendenciáját boncolgatjuk, akkor azt látjuk, hogy ugyanakkor tuberkulózisban, egyéb fertőző betegségekben elhaltak száma csökken, úgy hogy ezen két statisztikai szám között bizonyos összefüggésnek kell lenni. Amíg pl. 1921—25-ben a tuberkulózisban elhaltak száma 50%-ra esett le, ugyanezen idő alatt a rák mortalitása 50%-kal emelkedett. Minthogy a rák a magasabb korosztályok megbetegetése, a tuberkulózis pedig inkább az alacsonyabb korosztályoké, érthető tehát, hogy ennek csökke-

¹ Dr. Melly József: Budapest rákhalandósága.

nésével többen érték el a magasabb korhatárt, amelyben a rák pusztítani szokott. Érdekes, hogy a civilizáció terjedése közben egyes szervek rákos megbetegedései között eltolódás mutatkozik. Amíg a méh- és ajakrák halálózás napjainkban a korai gyógykezelés miatt csökkent, addig a tüdőrákban elhaltak száma főleg a városokban és egyes bányavidékeken (Schneeberg) megsokszorozódott. Ha Budapest 16 év alatt történt rákhalálózásának a szervek szerinti megoszlását nézzük, akkor azt találjuk, hogy 7613 rákos haláleset közül 2830 méhrákra, 2162 gyomorrákra, 1017 májrákra, 870 bélrákra és 734 emlőrákra esett.

A tüdőrák statisztikai adataira leginkább csak a kórbonctani intézet anyagaiból nyerhetünk képet, mert azokat az eseteket szövettanilag is mind fel kell dolgoznunk, hogy pontosan elkülönítsük a tüdőrákot a tuberkulózis vagy a tüdő egyéb megbetegedéseitől. A bécsi kórbonctani intézet 25 éves anyagát módomban volt összeállítanom, ahol 62.800 boncolás közül 283 esetben fordult elő a tüdő elsődleges rákos megbetegedése, azok közül is a legnagyobb szám a háború utáni évekre esett. Amíg 1896-tól 1901-ig 18 esetben (0.54%) fordult elő, addig 1920-tól 1926-ig ez a szám 108-ra emelkedett. A statisztikai adatok további felsorakoztatását mellőzöm, mert a legkétkedőbbeknek is el kell ismerniök, hogy a rákos megbetegedések száma az utóbbi időben semmiesetre sem csökkent, hanem világszerte emelkedő tendenciát mutat.

Ha a rákmegebetegedések fokozottabb terjedésének okát keressük, a sok tényező mellett különösen ki kell emelnünk azt, hogy az utóbbi években a civilizáció fejlődésével kapcsolatban megszorodtak azok a körülmények (kémiai, fizikai ingerek), amelyek adott esetben a rák keletkezését kiválthatják. A kémiai és fizikai ingereknek a rák előidézésében betöltött szerepét tagadni nem lehet. A tüdőrák keletkezésében a városok kormos, benzinfüstös levegőjének, a schneebergi kobaltbányában a radioaktív bányapornak szerepe nem kétséges. De még szembetűnőbb a kéményseprők, valamint a paraffinmunkások korom, illetve paraffin okozta bőrrákjuk, a tengerészeknek nap-, röntgenológusoknak a röntgensugár okozta rákjuk. A helyi ingereknek rákot előidéző hatása már kísérleti úton is beigazolást nyert. De a helyi ingerek még egymagukban nem elegendők a rák előidézésére, hanem szükséges még, hogy amellet az egyénnek a rákos megbetegedésre alkalmas diszpozíciója is legyen. Mert hogy csak egy példát említsek a sok közül, az alsó ajak rákja csaknem kivétel nélkül pipázó emberek betegsége, mégis aránylag nagyon kevés az ilyen rákos eseteknek a száma a pipázók nagy tömegeihez képest.

Fontos volna a rákprofilaxis szempontjából előre tudni azt, hogy kik hajlamosak a rákos megbetegedésekre. Erre a kérdésre az orvostudomány ma még teljes határozottsággal választ adni nem tud ugyan, de ismer már olyan tüneteket, melyeket mint praecardnomás jeleket a rák előhírnökeinek tekinthet. Így például azokat az ártatlanul látszó szemölcsöket (naevus), anyajegyeket, jóindulatú daganatokat (fibroma, lipoma, atheroma), amelyek ha éveken át folytonos helyi inzultusoknak vannak kitéve, akár a gallér vagy ruha állandó

dörzsölése, akár a hajas fejbőrön a fésű állandó felsértése által, az idősebb korban megvadulhatnak, féktelen burjánzásba kezdenek, rákot hozva létre és néhány hónap múlva elpusztítják az addig még teljesen életerős egyént. Ugyanígy praecarcinomás jelnek kell tekintenünk az epeköveket is, amelyek statisztikai adatok szerint 90%-ban bűnösök az epehólyag rákjának előidézésében. Az általuk fentartott gyulladás, a folytonos mechanikai inger következtében a hámszöveteket addig izgatják, amíg arra alkalmas egyénben rákot nem idéznek elő. A schneebergi kobaltbányák munkásainak tüdőrákját a radioaktív, nehéz fémpor okozta hörghurút előzi meg. Az esetek számtalan sorát lehetne felsorakoztatni, amikor krónikus gyulladás után rák keletkezhetik. Az egyik faktort, a helyi ingert ismerjük; de a másik tényezőt, az egyéni hajlamosságot ezidőszerint eldönteni lehetetlen. Mindenesetre a jövőben a praecarcinomás jeleknek nagyobb szerepet kell tulajdonítanunk a rák gyógyítása terén, mert azok megszüntetésével számtalan tragédiát előzhetünk meg.

A RÁK GYÓGYÍTÁSÁNAK helyes iránya önként következik a rák fogalmának meghatározásából. A korlátlan szaporodási képességgel felruházott, megvadult sejteket keU ártalmatlanná tennünk. Az orvostudomány mai állása szerint ez kétféleképpen történhetik: vagy ha az egész daganatot gyökeresen eltávolítjuk a szervezetből (operatív eljárás), vagy ha a ráksejtek virulenciáját csökkentjük, illetve elpusztítjuk sugarak által (rádium, röntgenkezelés). A két gyógyeljárás, az operatív és a sugaras kezelés azonban nem riválisa egymásnak, hanem kiegészítője. Ott, ahol a kés nem segíthet, mert a rák életfontos szervet font át, ott csak a sugaras kezeléstől várható eredmény, úgyszintén műtét után, ha teljes biztonsággal eldönteni nem lehet, hogy minden ráksejt eltávolított-e a szervezetből, akkor a sugaras utókezelés bekapcsolása sokszor elháríthatja a kiújulás veszélyét. Mindkét eljárástól azonban csak a rák kezdeti szakában várhatunk eredményt, mert ha a daganat már beletört a nyirok-, illetve a vérerekbe és a ráksejtek elárasztották az egész szervezetet, mikor minden egyes rákos sejtől új rákos góc fejlődik ki, az ilyen generalizált, inoperabilis rákkal szemben teljesen tehetetlenül áll a mai orvostudomány. Mert hacsak egy ráksejt is bennmaradt a szervezetben, amelyet nem sikerült eltávolítani, illetve sugarak által ártalmatlanná tenni, akkor az ott ismét növekedésnek indul, a daganat kiújul (recidivál), ami rendszerint halállal végződik.

Érthető és indokolt tehát a szervezkedés mind a szakkörök, mind a társadalom részéről, hogy a rák borzalmas betegségének pusztítását megfékezzék. A gyakorló orvosoknak az a feladatuk, hogy felhívják a figyelmet arra, hogy a rák kezdeti szakban igenis gyógyítható, tehát ezt az alkalmat ne mulasszák el várakozással vagy egyéb eredménytelen kísérletezésekkel. A társadalom pedig joggal követeli azon intézetek felállítását, illetve kiegészítését, ahol a rákos betegek szakszerű kezelésben részesülhetnek.

Ezek a szervezkedések a rák elleni küzdelemben nem újkeletűek, csak sohasem öltöttek még ilyen méreteket, mint napjainkban. Az első

ilyen irányú intézetet 1842-ben alapították maguk a rákos betegek. Ennek az intézetnek akkor még azonban nem volt más szerepe, mint súlyos, gyógyíthatatlan, társadalomból kiközösített betegek menedékháza. Csak később, 1900—08-ban alakultak meg Svédországban, Angliában, Németországban azok a rákkutató intézetek, amelyekben a gyógyítás mellett a tudományos kutatás megkezdődött. A század elején hozzánk is eljutottak ezek a szervezkedési hullámok. Igaz ugyan, hogy ezek a törekvések a kezdeményezésnél többre nem jutottak, mert anyagiak híján kifejezetten rákkutató intézet nem épült, annak ellenére még sem maradtunk el a nyugati államoktól. Fényes intézetek helyett kárpótlásul olyan tudóst adott számunkra a sors, néhai Krompecher személyében, aki egy új rákcsoport (carcinoma basicellulare sec. Krompecher) felfedezésével kivívta az egész világ elismerését Magyarország számára. Az ő emlékére alakult meg ez évben a Magyar Rákkutató Szakosztály, amelynek hivatása azt a zászlót felvenni, mely kiesett a nagy professzor kezéből. Ezzel a lépéssel bekapcsolódott Magyarország is abba a nagy nemzetközi rákellenes szervezkedésbe, amelynek központjául ez év elején alakult meg Párizsban az „Union Internationale contre le Cancer e“, ahol az első ülésen 32 nemzet 80 kiváló tudóssal képviseltette magát. A kongresszus két irányt jelölt meg a rák elleni küzdelemben: úgy mint a tudományos és a társadalmi küzdelmet. Az előbbit szövettani, biokémiai, klinikai és statisztikai vizsgálatok vannak hivatva továbbfejleszteni, míg az utóbbit leghelyesebben egy társadalmi egyesület végezhetné.

A tudományos kutatások továbbfejlesztésére nagyon sikeres megoldásnak tekinthetjük azt, hogy a magyar rákkutató szakosztály kórbonctani intézetben, annak felügyelete alatt működik. Hiszen nem az a fontos, hogy új rákkutató intézet épüljön, hanem az a munka, amely itt folyik. Éppen így kellene megszervezni Magyarországon a rák gyógyításának a kérdését is. Ne ábrándozunk súlyos gazdasági viszonyaink mellett új intézetek építéséről, lehetetlent ne várjunk az államtól és társadalomtól, de a meglévő erők egyesítésével eredményt érhetünk el ezen a téren is.

Amint említettem, a rák gyógyítása az operatív és a sugaras kezelés együtteséből tevődik össze. Célszerű volna tehát, ha az operatív intézetek (sebészet, nőgyógyászat) mellett a röntgen- és rádiumosztályt bővítenék ki egy-egy kórteremmel, illetve melléképülettel, ami a mai épületbőségben egyáltalában nem ütköznék nehézségbe. Csupán a jelenleg bezárt, jól felszerelt klinika kapuját kellene kinyitni és ennek a nagy célnak rendelkezésére bocsátani. Mindenünk megvan tehát, ami a rákintézet megnyitásához szükséges, üres berendezett épület, modern röntgen-intézet kiváló radiológusainkkal, csupán ezeket a szétforgácsolt erőket kellene összehozni, hogy az eddigieknél még hatásosabban fejthessék ki munkájukat. Rádium mennyiségünkben sincsen olyan nagy hiány, mint azt a napisajtó feltünteti. Budapestnek több mint 1 gr (1240 mgr) rádiuma van, igaz ugyan, hogy 13 helyen kisebb-nagyobb adagokban szétosztva. Ha valami módon ezeknek egy része összevonható volna az új intézet

keretében, legalább is addig, amíg az állam, illetve a parlament meg nem szavazna bizonyos évi összeget a rádium mennyiség fokozatos emelésére, így az operatív klinikák és kórházak együtt dolgozva a röntgenintézetekkel, rendelkezésükre bocsátanak a szenvedő rákos betegeknek mindazt, amit ezen a téren az orvostudomány nyújthat, s akkor nem kellene ezen szerencsédéneknek ambulanciákról ambulanciákra járni, amíg esedeg felvételhez, elhelyezéshez jutnak. De sajnos, az inoperabilis betegeknek elhelyezése éppen úgy lehetetlen, mint a sebészi csonttuberkulózisban szenvedő betegeké, mert az ilyen hosszú kezelést igénylők részére csaknem minden kórházunk kapuja zárva marad.

A rákos betegeket elhelyező intézetek mellett elsőrendű fontosságot tulajdonítanánk a felvilágosító propagandának, amelyet az Országos Közegészségügyi Intézet irányíthatna rádió, sajtó, népies előadások és iratok terjesztésével. Meggyőződésünk szerint az eredmény nem maradna el és a rászorulóknak sokkal hamarabb és könnyebben érnék el a segínyt nyújtó kezet.

MATOLCSY TAMÁS

A MAGYAR NYELV KÖZÉPISKOLÁINKBAN

AKÖZÉPISKOLÁT manapság sok támadás éri. Leggyakrabban vádolják azzal, hogy nem nevel az életre s hogy csupán olyan anyagot tölt a gyermek fejébe, aminek később kevés hasznát látja. Ezt a vádat bátran mellőzhetjük. A középiskolának ugyanis nem az a célja, hogy az életre neveljen: ez a szakiskolák feladata. Hanem az, hogy művelt magyart neveljen, ennek pedig meglehetősen kevés köze van az „élet”-hez, mert hiszen az életben akadálytalanul boldogulhat az is, aki nem művelt és nem magyar. Az anyagnak az „élet” céljából való felhalmozódása egyik oka annak, hogy a középiskola nem tud teljesen megfelelni hivatásának. Ezért mondhatta el nemrég Komis Gyula a középiskoláról, hogy az ma „a szellemi tarkaárucikkek túlsúfolt kultúrbazárja, egy szellemi omnibusz”.

De érik a középiskolát más vádak is. Ezek nem azt róják fel neki, hogy nem nevel az életre, hanem hogy éppen valódi hivatását nem tölti be. Nem tudja a fiatal lelkek érdeklődését felkelteni a magyar múlt szépségei iránt, nem tudja szemüket felnyitni a magyar lélek, a magyar irodalom nagyszerűségeire, nem nevel olyan művelt nemzedéket, mely tud és akar a hagyományok letéteményese és folytatója lenni. Ez a vád már figyelemreméltó, mert a középiskola lényegét érinti. Ha igaz, akkor a középiskola valóban beteg intézmény és sürgős reformra szorul.

S bizony ez a vád, legalább részben, igaz. Az 1883-as tanterv, mely még ma is alapja középiskolai oktatásunknak, nagyszerű alkotás volt a maga idejében. Annyi pompás gondolat, elv, eszme valósult meg benne és általa, hogy rövidlátás volna értékét kisebbiteni. Egyik vívmánya ennek a tantervnek, hogy az oktatás középpontjába a nemzeti tárgyak: a magyar nyelv, irodalom és történelem kerültek, ami Kármán Mór örökbecsű gondolata volt. Ebnem e tanterv fölött mégis eljárt az idő. Azóta — teljes félszázad alatt — nemcsak a technika, hanem a pedagógia és a pszichológia is nagyot fejlődtek. Mai szemmel nézve már nem lehetünk annyira megelégedve vele, mint azok, akik bölcsőjénél álltak. Ma már tárgyilagosan meg lehet állapítanunk, hogy ez a tanterv nem vett figyelembe számos lényegesen fontos lélektani és neveléstani elvet és igen sok helyen átalakításra szorul.

Egyetlen cikk keretében lehetetlen volna a középiskolai oktatás egész területét áttekinteni. Itt csupán az oktatás központi probléma-

járól, a magyar nyelv és irodalom tanításának oly fontos, vitális kérdéséről lesz szó. Ennek a kérdésnek rendezése ugyanis a legsürgősebb reformfeladat, mert hiszen megoldásától függ a jövő nemzedék szellemi sorsa.

FŐLÖSLEGES TALÁN KUTATNI, vájjon a jelen nyelvi és irodalmi kultúrátlanságért a középiskola-e a felelős vagy pedig más okai vannak. De kétség nem férhet hozzá, hogy a középiskola is kivette a részét — bizonyos mértékben — a mai szomorú helyzetkép (mondhatnám kórkép) előidézéséből. Nálunk ugyanis valódi nyelvi kultúra nincs. Még íróink egy része sem ismeri nyelvünket, a magyar nyelv kincses gazdagságát, ezernyi szépségét. Van közöttük, akinek dolgozatára (pardon, munkájára) a magyar tanár alig adna hármasnál jobb jegyet. Nálunk a művelt középosztályba tartozók nagyrésze nem tud írni, de beszélni sem. Köznyelvünk színtelen, gyökértelen, látszik, hogy el van vágva minden nyelvek megifjító s erőt adó forrásaitól: a népnyelvtől és a régi nyelvtől. Olvasóközönségünk maroknyi. Hol van nálunk az a mohóság, mellyel a francia vagy német nagyközönség veti magát a könyvekre? A könyv felesleges luxus itt, melyet az első fizetéscsökkentés „leépít”. Marad szellemi táplálékul a napisajtó, melynek nyelvi nevelőértéke a legóvatosabban megállapítva: csekély. Középiskolát végzett emberek véleményét hallgatva a művészet, az irodalom és a nyelv dolgairól, meglep bennünket az esztétikai képzettség fájó hiánya, az irodalomról alkotott zavaros nézeteik köde, a legegység nyelvi tényeknek és a nyelv életének teljes nemismerése.

Bizonyos, hogy a nyelvkultúra alacsony színvonalát más okokkal is lehet magyarázni. Többek között: a mi szinte egészségtelen méretűre dagadt fővárosunk gyökerei merőben idegenek. Milyen más talajból nőttek ki Párizs, London vagy Róma! Ezekben a fővárosokban nem jövevény a honi nyelv s nem idegenek odaözönlése virágoztatta fel őket. Aki ismeri Budapest történetét, nem fog túlságosan csodálkozni azon, hogy ennek a városnak a lakói furcsa akcentussal és színtelenül beszélnek magyarul. Ez azonban nem vádképpen íródik. A megtörtéteken nem lehet változtatni. Csak azért említjük meg, hogy még világosabbá válják, mennyire fontos és életbevágóan sürgős nálunk a magyar nyelv tanításának, mégpedig az eddiginél eredményesebb és korszerűbb tanításának az ügye.

A középiskolai magyar oktatásnak a tanterv és a hozzá készült utasítások szerint hármastól van célja: olvasás által megkedveltetni a gyermekkel az irodalmat, ellátni a fontosabb nyelvtani, irodalom-esztétikai és irodalomtörténeti ismeretekkel s végül megtanítani helyesen írni és beszélni. Ezzel a pompás célkitűzéssel csak egyetérteni lehet. Mi is volna más célja a középiskola magyarnyelvi oktatásának, mint a nyelvérzék tudatos tétele és a nyelvkincs folytonos gyarapítása által bevezetni az ifjút a magyar irodalom szentélyébe, hogy ott a szent tűz lángjánál gyűjtsa meg, egész életre, fáklyáját. Az oktatás középpontjában az utasítások az olvasmányi anyagot helyezik: ez „a tanítás állandó főtárgya”. Ami az elméleti anyagot illeti, a tan-

terv rendelkezései kevésbé szerencsések. Nem veszi eléggé figyelembe a fiatal lélek fejlődésének fokozatait: nem ennek lassan kinyíló értelméhez, egyre táguló érdeklődéséhez szabja anyagát, hanem lezárt diszciplinákat ad, készen, szinte tudományos rendszerezésben, azaz az ifjú lélekgazdaságok számára emészthetetlen formában. Az első két osztály induktív nyelvtana után már a harmadik osztályban teljes rendszerezést ad. A negyedik osztály a stilisztika, az ötödik a retorika, a hatodik a poétika rendszeres tanulmányozásával telik el. Végül két éven keresztül rendszeres irodalomtörténetet ír elő a tanterv, régi irodalmunknak egy teljes évet szentelve. Ezt tanulja nyolc éven át minden középiskolafajban a magyar diák.

Elvitathatlan: itt túlon túl sok a „rendszer“. Sokan azonban azt fogják mondani, hogy végre a tanterv holt betű, az a fontos, ami a középiskolában megvalósul belőle. Végre a tanáron áll, miképp tanítja ezt a sok rendszert: az utasítások elég szabadságot nyújtanak neki, sőt dicséretes módon óvják is a túlságos elméleti és elvont tárgyalásmódtól. Csakhogy az alapan rejülő hibákon a világ legjobb tanára sem tud segíteni. Vannak ugyan néhányan középiskoláinkban, akik még a sívó homokon is rózsát növesztenek, de ezek kivételes egyéniségek s nem lehet rájuk szabni az egész ország közoktatásügyét. A tanárok nagy többsége bizony belecsábul a sok elméletbe, mélybe a tankönyvírók is kéjjel elmerülnek és az iskola bezzeg hangos ma is a nagy rendszerezéstől. A legapróbb nép absztrakcióktól rettegő agya három évig tömődik a nyelvtan csupa elvontságaival, általános és nem általános kategóriáival, végtelen és újra kezdődő felosztásaival. Bizony, ezt kevés koponya bírja bevenni, de hogy mégis legyen eredmény, az elkeseredett praceptor visszatér a régi jó mondáshoz: tantum scimus, quantum in memoria tenemus — és megkezdődik a magolás, bírlás, bevágás, karbanéneklése mindenféle tréfás képzőcsoportnak. És amikor a harmadik osztály végére jut a nebuló, úgy érzi, mintha lidércnyomástól szabadult volna meg s valóban, nincs kínosabb, kellemetlenebb dolog, mint olyasmivel foglalkozni, ami kívül esik felfogóképességünk és érdeklődésünk körén.

Következik azután a stilisztika-retorika-poetika hármas rendszeressége: ezt valahogy csak átunatkozzák a fiúk. Mondhatnám, a nyelvtani tréning után meg sem kottyán nekik. Úgy fogadják, mint a jégesőt vagy más hasonló elkerülhetetlenségét e titokzatos vüágnak. Végül az irodalomtörténet mezőin már egészen egykedvűen túrik a hosszú lére eresztett életrajzokat és írói jellemzéseket, melyek néhány tanárnak régebben az egyetemi katedra illúzióját adták meg. Kevés az idő az olvasásra, még a tankönyv darbjait sem ér rá az ember feldolgozni. Maguk az utasítások így szólnak: „a szemelvények elolvasása legnagyobb részben házi munka tárgya lesz“. De gyűlnek sűrű íveken az „érettségi tételek“, mert innentől kezdve minden az érettségi jegyében áll: megtelnek a fejek sok-sok mondókéval, mindenről kész ítélettel a polcon felejtett magyar klasszikusokról.

Az eredmény méltó a végzett munkához. Akinek alkalmá nyílt valaha érettségi dolgozatokat átböngészni, számot adhatott magának róla. Kezdhették a helyesírással, melynek „tökéletes elsajátítását“

az utasítások az első két osztály feladatává teszik. Szerencse, hogy nem vallják III. Napóleonnal a helyesírás velünkszülettségének elméletét. Meg is látszik, hogy a felsőbb osztályokban nem nyílt tér a helyesírás gyakorlására és érettebb szempontú megbeszélésére. A dolgozatok elárulják, mennyire nem lehet a helyesírást az első két osztályban „tökéletesen“ begyakorolni. A szókészlet, a fogalmazás és szerkesztés szempontjait tekintve a dolgozatok színtelen-vértelen nyelvezete, ügyetlen mondatfűzése mind arról tanúskodnak, hogy a szókészlet gazdagítására, a stilizálás sok-sok kérdésével való foglalkozásra a felső négy osztályban nem jutott idő. Hogy mit tud az érettségiző ifjú a magyar nyelvtan titkaiból, azt ne is firtassuk (maguk az érettségi vizsgaelnökök sem igen merik.) Hiszen legutoljára a harmadikban tanult az ifjú nyelvtant s akkor még mit értett meg belőle? Van ugyan előírva a hetedik osztályban valami, amit igen sok jóakarattal a „magyar nyelv felsőbb szempontú áttekintésének“ lehetne nevezni. Ezt a vázlatos anyagot az idő rövidsége miatt csak pár órán tárgyalják, sok tanár egészen meg is feledkezik róla.

De annál többet tud az érettség küszöbén álló fiatalember a magyar irodalomtörténetből. Itt meglepő folyékonyással pereg a nyelve. Csak egy kérdéstől fél nagyon: „Mit olvasott?“ Persze, mindent olvasott — elméletben. Tele van az elméje kivonattal, soha nem látott remekművek tartalmával, még a lírai remekek gondolatmenetét is el tudja mondani prózában. Az olvasás az ő jóakarata volt bízva („a kevés óraszám miatt: otthon olvas a tanuló“), meg is volt a jó szándék benne, de hiszen — a pokol is jószándékkal van kikövezve!

Egy szóval: a nyolcadik év végén a tanuló nincs tisztában a magyar helyesírással, nyelvtani ismeretei elégtelenek, stílusa gyatra, esztétikai tudása zavaros és felszínes, az irodalomtörténetet pedig csak egy csomó színtelen adat képviseli úti tarisznájában.

Mivel magyarázható a középiskolai magyar oktatásnak ez a sajnálatos sikertelensége, mondhatnám: teljes csődje? Rengeteg oka van annak, amelyek talán külön-külön vizsgálva nem látszanak túlságosan végzeteseknek, de együttesen bizony mindennemű eredményt megghiúsító hatást fejtenek ki. Ha sorra akarjuk venni a főbb okokat, elsősorban a tantervben rejlő hibákkal kell kezdenünk. Világos, hogy az a tanterv, melyben az elméleti anyag ilyen mereven elhatárolt, rendszeres diszciplinákra van osztva, feltétlenül elvetendő. Aki azt hiszi, hogy pl. a magyar nyelvtan tanításának eleget tett a középiskola első három osztályában adott „teljes“ nyelvtannal, nem áll a modern lélektani és neveléstant elvek talaján. A túlságosan korán adott rengeteg nyelvtani ismeret erősen megfekszi a tanulók gyomrát és a grammatikát örökre megutáltatja velük. Ma már ugyan több tankönyvünk igyekszik a nyelvtant valami úton-módon közelebb hozni a gyermekhez, elhagyva a régebbi nyelvtanok szórszálhasogató felosztásait (pl. a határozók „rendszere“), egyik tankönyv még a sorrendet is felcseréli és a mondatból kiinduló tárgyalását a hangtannal fejezi be. Mindez azonban csak édeskeveset segít a helyzeten.

A következő három évre tervezett stilsztika, retorika és poétika rendszere annyira elavult és annyi drága időt rabol fontosabb és érde-

kesebb tanulmányoktól, hogy — a legkonzervatívabb szakemberek szerint is — sürgősen kivetendő a tantervből. A kultuszminister is hasonlóképpen nyilatkozott a középiskolai törvényjavaslat vitáját bezáró nagy beszédében.

Olvasókönyveinkben még ma is a Ziller-féle történelmi fokoza-
tosság szelleme kísért. Erről már évekkel ezelőtt megállapította Nagy
J. Béla, a magyar nyelvi oktatás kérdéseinek szakavatott ismerője,
hogy nincs tekintettel a gyermeki lélek szükségleteire, érdeklődésére,
értelmi színvonalára. Persze, kényelmes volt feláldozni a magyar
oktatást, hogy az első két osztályban hiányzó történelmet pótoljuk
vele! De a jövőben ne legyen a magyar oktatás ancilla historiáé!
Tanítsák a történelmet a történelemórán, a magyar órán pedig nyis-
sák fel a gyermek szemét anyanyelvi szépségeire, nyújtsanak neki
élvezetes, mulattató, könnyű olvasmányt anyagot a sok, még a felnőt-
teket is elálmosító, száraz történelmi szöveg helyett. Aliért kell Ano-
nymus fárasztó szövegét olvasni az elsőosztályosnak? Érdekeljék
ezek az olvasmányok a tanulót, legyenek közel a szívéhez, az életéhez,
tanulja meg belőlük a művelt ember tiszta, világos és egyszerű nyelv-
vét írni és beszélni! Bárcsak támadna nagy íróink között egy új
De Amicis, aki megajándékozna a magyar diákot és iskolát a magyar
szív érzéseiből szőtt remekével! Hiszen úgyis mennyire elhanyagolt
iskoláinkban az érzelmek nevelése.

Sokan azt tartják, hogy a tankönyv akármilyen lehet, hiszen min-
den a tanártól és a módszertől függ. Pedig a jó tankönyv hatalmas
segítőtársa a tanárnak. A jó tanár munkájának eredményét megkét-
szerezi, az átlagtanárért elfogadhatóvá teszi. Azért ne kicsinyeljük le
a tankönyv problémáját.

A gyatra stílus, a széthulló szerkesztés onnan ered, hogy a nyelv-
készség írásbeli gyakorlására nincs elég idő. Alsó osztályban havonta
két, felsőben egy dolgozatot ír a tanuló, ami évenként 12—15, illetve
7—8 dolgozatot tesz ki. Bizony ez igen-igen kevés. Az alsó fokozaton
persze kapnak a tanulók más írásbeli munkát is, de ezt a tanár nem tudja
kijavítani, hiszen ez naponként több órai munkájába kerülne. Felső osz-
tályban pedig szinte egyedül a dolgozatok képviselik a stílus és szerkesztés
gyakorlását. Nem csoda tehát, ha a nyolcadik év végén a tanulók elenyé-
szően kis százaléka rendelkezik a kívánatos fokú stílus-készséggel.

Ezen a helyzeten a legönfeláldozóbb tanár sem tud segíteni.
Kevés a magyaróra s az osztályokban rengeteg a tanuló. A tanterv
az első és második osztályban heti 5, illetve 4 órát szentel a magyar
nyelvnek, a harmadiktól kezdve csupán 3 órát. Viszont a tanuló-
létszám 50 körül mozog, de van olyan budapesti középiskola, ahol
— horribile auditu — 80 diák ül az első osztályban. A mai, elméle-
ten nyugvó középiskolában ez persze nem akadály, amit az is bizo-
nyít, hogy az ilyen túlszűfolt iskolák (legalább „elméletiben”) igen
szép eredménnyel működnek. Aki azonban tisztában van azzal,
hogy az (igazi és megvalósítandó) gyakorlati stílustanítás milyen fel-
adatot ró a tanárra, nem tudja nyugodt lélekkel szemlélni ezt az álla-
potot. Gyorstalpaló intézetek az ilyen túlszűfolt iskolák: felverik
ugyan a talpat, de ki tudja, van-e köszönet benne?

Mindezt persze csak *grosso modo* tárgyalhatjuk itt. De még ilyen vázlatos tárgyalásból sem felejtethetjük ki a sikertelenség ama okait, melyek magában a tanárban rejlenek. Tudjuk, hogy a tanárképzés a helyzet javítását célzó újabb intézkedések ellenére sem felel meg a kívánalmaknak. Marad elvitathatatlanul igaz: a tanárt négy éven át tudósnek nevelik, szóval arra, hogy szaktárgyai körében tudományos munkásságot tudjon idővel kifejtteni, azután az ötödik évben egy gyorsfőző-tanfolyam keretében megismertetik vele a középiskola szervezetét, belső életét, szaktárgyai tanításának módszerét. Néhány hétig tanít is, utána „megússza“ valahogy pedagógiai és filozófiai vizsgáját és kész az új tanár a magyar közoktatásügy minél nagyobb dicsőségére! Hallom az ellenvetést: az egyetemen eltöltött négy év alatt is köteles a tanárjelölt (de nevezzük inkább egyetemi hallgatónak!) neveléstant, lélektant és filozófiát hallgatni. Megint a poros elmélet, távol a gyakorlat eleven hús-vér világától! Tapasztalásból tudjuk, hogy mennyire nem érdekli a szaktárgyai tudományos módszerű tanulmányozásába elmerült fiatalembert az iskola megúnt világa, (örül, hogy kikerült belőle), mennyire idegenek tőle a későbbi tanár számára oly fontos diszciplínák problémái, mennyire nem érdeklődik jövő pályája iránt. Sőt sok esetben hiú ábrándokat kergetve, tudatosan tudományos pályára készül és számkivetve érzi majd magát a középiskola szerény falai között. Ami most már a magyar nyelv tanárait illeti, ezek az egyetemen ugyanazt folytatják, amit a középiskolában abbahagytak: az irodalom külső életének adatszerű vizsgálatát. Olvasni nem igen érnek rá, felemészti a drága időt a vaskos kézikönyvek ezernyi, a tudomány szempontjából fontos, de az ő szempontjukból nevetségesen fontatlan adatainak beemlézése. A remekművek megint a polcon maradnak vagy elmerülnek a szemeszterekre nyúló filológiai tárgyalás hullámaiban. Mert más a tudomány és más a tanárképzés. Másképpen kell nevelni a tudóst és másképpen a pedagógust, a tanárt. Mai tanárképzésünk két legyet akar ütni egy csapásra, azaz tanártudóst nevelni, de legtöbbször csak a tanárt üti agyon egy hoppon maradt tudósban.

Ha itt letenném a tollat, úgy érezném, hogy csak feleslegesen kavartam fel egy csomó, talán megoldhatatlan problémát. Mert orvosolni kell ezeket a hibákat, nem pedig megelégedni kesernyészhangú ostromozásukkal. A nagy nyugati nemzetek már jóideje segítettek — amennyire lehetett — ezeken a bajokon, végre nekünk is hozzá kell főgni a munkához. Épp ezért a következőkben néhány lehetőséget érintek, röviden a legfontosabb kérdéseket:

i. A mereven három részre hulló (nyelvtan- irodalomesztétika-irodalomtörténet), rendszeres diszciplínákkal dolgozó elméleti oktatás helyébe egy lélektani alapokra helyezett, fokozatosan bővülő elméletet kell állítanunk. Mind a nyolc osztályban egyformán tanuljon a középiskolás nyelvtant, stilisztikát, irodalomesztétikát és irodalomtörténetet: ez az anyag érdeklődéséhez, felfogóképességéhez legyen szabva és mindig szervesen kapcsolódjék az előző év megszerzett anyagához. A nyelvtani ismeretek fokozatosan bővüljenek s kapcsolódjanak hozzájuk a legfelső osztályokban a magyar nyelv múlt és jelen

életére vonatkozó ismeretek. Ugyanígy épüljön fel nyolc éven át mindaz, amit a stilisztika-retorika-poetika anyagából megtarthatónak vélünk. De mégis: az alsó négy osztályban a főhangsúly a nyelv megismerésére, a felső négyben az irodalmi múlt tanulmányozására essék. Az alsó osztályok számára megírandó „Magyar nyelvkönyv.”⁶ tartalmazza az irodalom, nyelvtan (és helyesírás), stilisztika céljaira szánt szövegeket a hozzájuk csatolt és az élő példákból levont ismeretekkel, elkerülve — különösen az első években — minden tudákos rendszerezést. A felső osztályok tankönyve, az „Irodalomismeret”, lényegében ugyanilyen beosztású, csak hogy irodalmi szövegei számosabbak, a hozzájuk fűzött ismeretek évről-évre fejlettebb értelemhez szólnak.

2. A szövegek kiválasztása igen kényes munka. Itt igen sok szempontot kell figyelembe vennünk, ha azt nem akarjuk, hogy a tanuló meg ne utálja örökre a könyvet és az olvasást. Már szoltam arról, mennyire csínján kell bánni a történeti tárgyú szövegekkel s mennyire nem szabad súlyt helyezni arra, hogy az első osztályos Priskos rhétor, Anonymus és Kézai eredeti szövegeit olvassa. Több moderm olvasmányt! Sok alsóosztályos olvasókönyv csupa régi, sőt ódonnyelvezetű olvasmánnyal van tele. Üssük fel ma élő íróinkat: ezek nyelvükkel, témakörükkel, látásukkal mégis csak közelebb állnak a mai gyermekhez, mint teszem Vas Gereben!

Beszélnem kell a segédkönyvekről is. Ma a tanuló Arany János halhatatlan remekét, a Toldit, botrányosan romlott szövegű kiadásban olvassa, mely Arany eredeti helyesírását követi. Talán csak nem fogjuk a helyesírás történetét is tanítani középiskoláinkban? Lehr Albert Toldi-magyarázatairól sok jót mondanak azok, akik 40 évvel ezelőtt olvasták. Nincs benne talán kegyeletsértés: a magyarázatok elsőrangúak, de pedagógiai szempontból lépten-nyomon kifogásolhatók. A bevezetés hosszadalmas és elkalandozó, a szöveg agyonmagyarázott. Ráadásul a magyarázatok szövege szemrontóan apróbetűs. Milyen más lenne a Toldi szép, ízléses, pontos szövegű, mai helyesírású, képes kiadásban (fejlécek az énekek elején az emlékezetet is segítenék, egy-egy rajz a magyarázatok szövegében többet mondana, mint sok körülményes leírás), világos, feldolgozható bevezetéssel, csak a lényegesre szorítókozó jegyzetekkel! Ilyen takaros tankönyvekkel lehetne ízlésre, a könyv és az irodalom szeretetére nevelni a fiatal lelkeket!

Sűrűn jelennek meg nálunk nagy költséggel kiadott albumok, emlékkönyvek, stb. a legkülönbözőbb alkalmakra, de arra még mindmáig nem gondoltunk, hogy középiskolai tanulóink kezébe egy gondosan szerkesztett, ezernyi ábrával ellátott magyar szótárt adjunk. A francia diák pompás munkatársára, a Petit Larousse-ra gondolok. Milyen nagyszerű eszköze lenne a magyar nyelvoktatásnak egy hasonló szótár, mely úgy látszik most végre, ép a Magyar Szemle gondozásában, készülöben is van.

3. A nyolc éven áthúzódó leíró nyelvtan anyagából hiányozzék minden tudományos műbe való aprólékoskodás. Ne legyen semmi-képpen merev, tudományos elvekre épített, sőt ne legyen elválasztva a stilisztikától sem. A legfelső osztályokban némi betekintést nyújt-

hatunk a nyelv életének titkaiba és a nyelvtörténetbe is. Szükségét jelezzük itt egy egységes nyelvtani terminológiának, amilyent Franciaországban miniszteri rendelet tett kötelezővé (1910).

4. Az irodalmi tanításnak természetesen a jövőben sem lehet más célja, mint a tanulókat „a magyar lélek részeseivé avatni“. (Utatisások.) De a külföldi irodalmat is bele kell venni az anyagba, főleg a felső négy osztályban. Mert eddig nem igen jutott szóhoz: nem volt rá idő és energia. Pedig mennyire más távlatot nyerne a magunk irodalma is, ha mögéje vetítenők az „európai“ irodalmat háttérül! Csak nem szabad elfelejteni a fontos elvet: mindent a maga idejében! Ma a Szózatot a III-ban, a Zalán futásának előhangját a IV-ben, Deák Ferenc eszméit az V-ben tárgyaljuk — idő előtt. Másrészt a jövő irodalomtörténete ne időrendben felsorolt szintelen adathalmaz legyen, hanem a nagy írói egyéniségeknek, a halhatatlan remekműveknek élményszerű, közvetlen megismerése. Ha elolvasok egy Csokonai-verset, jobban látom a költőt, mint egy hosszú értekezésen keresztül!

Verset, prózai szöveget helyes kiejtéssel és hangsúlyozással felolvasni vagy előadni: ezt is a magyar órán kell megtanulnia a középiskolás ifjúnak. Ezért a tanár maga is legyen tisztában az előadás művészetének elemeivel; kívánatos volna, hogy egyetemi tanulmányai során rendszeresen is foglalkozzék vele. Mert a felolvasott mű hatása nagyban függ a tanár „bemutató“ olvasásától, a jó példa pedig a leg hatásosabb nevelőeszköz. Fővárosunkban úgyis erősen kell küzdeni a rendkívül elterjedt éneklő beszédmodor és sok más kiejtési hiba ellen.

5. Talán a legnehezebben oldható meg majd a stíluskészség megszerzésének kérdése. Mert itt arról van szó, hogy a fogalmazás és a szerkesztés gyakorlásának nagyobb teret engedjünk, ami természetesen a tanár erős megterhelésével jár. A dolgozatjavítás a tanári pályának egyik fájó árnyoldala, nem hiába nevezik *crux praeceptorum*-nak! Nemrég miniszteri rendelet szorgalmazta a magyar fogalmazás intenzívebb tanítását, de eredmény mindaddig nem lesz, amíg az egész magyaroktatást meg nem szabadítjuk mai béklyóitól és a stílusoktatást is új alapokra nem helyezzük. Amíg a diák Quintilianus elavult stilisztikájának ósdi „rendszerét“ magolja, addig reménytelen a helyzet. Egy lélektani alapokon nyugvó, modern stilisztikára van itt szükség, mely nyolc év alatt épül fel az ifjú lelkében!

6. Természetes, hogy a reform sorsa az óraszám kérdésének megoldásához van kötve. A magyar nyelv oktatására feltűnően kevés óra esik: a nyolc osztály heti óráit összeadva 27 (reáliskolában 28), míg pl. a latinak reálgimnáziumban 41, gimnáziumban 46 óra jut. Az első és második osztályban heti 6, a többiben 5 órát kellene a magyar oktatásnak szentelni, ez a nyolc osztályban heti 42 órát jelent.

7. Amint sikerült (legalább egy időre) a filmoktatást megszervezni, éppúgy kellene a felsőbb osztályok irodalmi oktatásába beleiktatni a színházat. Milyen nevelőértékkel bírna, ha kellő előkészítés után minden osztály együtt nézné meg a magyar és külföldi dráma-

irodalom kiváló alkotásait. Tudjuk, milyen rendkívüli hatással van a színpad a fiatal lélekre: felemeli és a költészet magasába ragadja a legprózaibb egyéniséget is. Sok ifjú a színjátszás templomában kapja az esztétikai kinyilatkoztatás első sugarát, itt fut rajta végig először az a szent borzongás, mely a költészet kegyelmének jelenlétét jelzi a lélekben. Kiváló színészeink nemes előadóművészete, pompás emberábrázolása, finom játéka; mily értékes eszközök az esztétikai nevelés szolgálatában!

8. Végül: a tanárképzés alapos reformra szorul. Újabbán fölmerült a hatéves tanárképzés eszméje, pedig négy-öt év alatt is lehet nevelni nagyszerű tanárokat megfelelő organizációval. Csak fordítsa a tanárjelölt már az első évtől kezdve, erőinek legalább felét (mégpedig jobb felét) a lélektan és neveléstan kérdéseinek tanulmányozására és tegyék lehetővé számára, hogy ne csupán az ötödik évben, hanem talán már a második évtől kezdve, részt vehessen valamelyik középiskola életében vagy legalább figyelmes tanúja lehessen annak, ami ott történik. Így elég korán fogja megszeretni vagy megutálni jövő hivatását, mindkettő haszonnal jár: ha megszereti, annál gondosabban készül rá, ha megutálja, még lesz ideje pályát cserélni. Azután, ami a magyar szakosokat illeti, nem volna bolondság megírni számukra a magyar nyelvi oktatás módszertanát, mert ez mindmáig nincs kidolgozva. Hány évi csetlés-botlástól kímélne meg ez sok tapasztalatlan fiatal tanárt!

Íme, amit rövidre fogva el lehetett mondani a jövő magyar oktatásáról. Vájjon mi lesz belőle megvalósítható? Bizonyára nem minden, az sem egyhamar. Sebaj, ez nem veheti el kedvünket e problémákkal való foglalkozástól, sőt kívánatos volna, hogy a reform megvalósítását sok-sok hozzászólás és vita előzze meg. A nagyközönséget általában nem nagyon érdeklik a nevelés és az oktatás kérdései: unalmasnak gondolja őket (ami merő előítélet.) De így is fog akadni elég hozzászóló. Szóljanak hozzá elsősorban a pedagógusok, a magyar tanárok, nyújtsanak tapasztalataik bőségéből hasznos tanácsokat és útmutatásokat. Értekezzenek róla a pszichológusok, akik jól ismerik a gyermeki lelket, fejlődésének törvényeit, érdeklődésének irányait, írjanak róla a nyelvészek, mondják észrevételeiket a nyelvtanítással kapcsolatban. Foglalkozzanak vele a kultúrpolitikusok, az esztétikusok, az irodalomtörténészek, a dramaturgok, az írók és minden művelt magyar ember, aki szívéen hordozza a mi édes magyar anyanyelvünk sorsát!

Nemzeti kultúránk egyetlen csorbádanul megmaradt kincsünk. Benne él nemzetünk, mi is benne és általa élünk. Legelső és legfontosabb kötelességeink közé tartozik, hogy megőrizzük ezt a drága örökséget és a jövő nemzedéknek tisztán, ragyogóan adjuk át. Ez lesz nekünk, fegyverteleneknek győzhetetlen fegyverünk, kifosztottaknak vigasztaló, kárpótló tündén gazdagságunk.

BENCE ISTVÁN

EURÓPAI BENYOMÁSOK

EZEK A SOROK még Európában íródnak, három és fél hónapi út után s már vár a hajó a francia kikötőben s vár az a messzeség, amelyet ismerek. Az a messzeség, amelyet az ember ismer, megszűnik titokzatos lenni, ámde varázsát mégsem veszti el, mert bármennyire természetes esetben az angol nyelv használata s az amerikai történelmi hagyományoknak nemcsak megértése, hanem megérzése, időről-időre, főként ha távol vagyok az Egyesült Államok tói, nem szűnök meg csodálkozni azon a sokrétegű nemzetben, amelynek immár én is polgára vagyok. Az európai turista, aki Amerikát meglátogatja, rendszerint csak a felhőkarcolókat látja s a tempón lepődik meg s talán a Niagara-vízesésről megállapítja, hogy nem is olyan főséges, mint amilyennek a földrajzi tankönyvekben és a mozifelvételek alapján tetszett; de nem hallja Amerika szívének dobogását, nem sejtí a nyers erők küzdelmét a lét rejtélyes céljával, fel sem foghatja, hogy a puritánok és gangszterek világának örvényéből micsoda sóhajok kelnek ki s hogy az ujjongásnak, a tiszta léleknek is micsoda szárnyai vannak a legváratlanabb környezetben.

S mialatt arra az Amerikára gondolok, amely módot adott arra, hogy a gyárak és bányák és fölösleges lárma világában a lélekkel foglalkozzam, ugyanakkor a régebbi emlékek figyelmeztető ereje arra kényszerít, hogy a magyar múlt árnyékai elől ne rejtőzzem el, sőt szembenézzek azzal, amit a mai magyar élet — tágabban: európai élet — nyújthat a messziről érkezett embernek. Ugyan mit láttam Európában három és fél hónap leforgása alatt? Az amerikai élet tapasztalatai vájjon mennyiben hatottak ítélőképességemre s ugyanakkor magyar alanyiságom mennyire lett tárgyilagos olyan kérdések elemzésében, amelyek kizáróan a magyar étellel függenek össze? Valahányszor Európába jövök, mindig ez az érzésem: hátha ez az utolsó európai utam. Hátha a szűk utcák levegőjével soha többé nem találkozom, hátha a magyar falvak nyomoron túli romantikáját soha többé nem látom, hátha azt a lelki poggyászt, amelyet nekem Európa adott, soha többé sem szóval, sem cselekedettel nem fizethetem vissza! Belgiumban jártam, Németországban, Csehszlovákiában, Ausztriában, Magyarországon, Romániában, Svájcban és Franciaországban. Amerika tette lehetővé, hogy mindezt láthassam; az európai múlt és a magyar múlt determinálta általában Európa-érdeklődésemet. Oh, kettősség élménye! Oh, kettősség intenzitása! Lehet, hogy a tapaszt-

talás a legjobb tanító, de ennél is fontosabb tényező az ösztön, amely csak fegyverszünetet köt a tapasztalattal, de nem azonosítja magát vele mindenben. Az ösztön az intuíció értelme; s ebben a cikkemben — bevallom — nemcsak arról akarok írni amit láttam, hanem arról is, amit ki nem ejtett szavakban megéreztem.

II. Az EURÓPAI kontinens kulcsát részben még a hajón szereztem, részben Antwerpen városában. Amikor hajónk a belga partok mellett haladt, egy öreg, kövér flamand asszony a partokon teheneket fedezett fel. Ujjongva, valósággal lírai lázzal kiáltotta: „Tehenek!“ Ez a kiáltás többször megismétlődik. Végül szóba álltam a flamand asszonnyal, akitől megtudtam, hogy harminc évig élt és vergődött New Yorkban s ez alatt az idő alatt sohasem látott tehenet. Lám, a tehén volt a megvalósított honvágy, falusi múltjának nagy szenzációja, szinte az ok, amiért érdemes volt Európába átjönnie. Közben hajónk a holland partokhoz közeledett, s Flashing tengerparti városról egy ugyancsak flamand utas, aki azonban csak két éve tartózkodott az Egyesült Államokban, kijelentette, hogy „ma még hollandi, de holnap már belga város lesz. Akármennyire rokonok is a flamandok és hollandok, mégsem szeretik egymást.“ S magában Antwerpen városában betértem a hatalmas katedrálisba, ahol a többi között Rubens csodálatos triptichonján elálmélkodhattam. Kalauzom megjegyzésére, hogy Rubens ezt az alkotását szülővárosának ajándékozta, megkérdeztem tőle, hogy a mai antwerpeni művészek éreznek-e ennyi hálát szülővárosuk iránt? „Uram — volt a kalauz válasza —, nekünk ma nincsenek nagy művészeink. Annál különbek a labdarúgóink.“ Ez a három eset rövid élettörténete a mai Európának. Az egyszerűségé és a közvetlenségé, amelyet inkább a messziről érkezettek értékelnek, a nacionalista türelmetlenségé és a Szellem megvertségé vagy haloklásáé.

Persze, az egész világ beteg. Rooseveltt mindenféle injekciókkal próbál enyhíteni az amerikai betegségen; nem tudjuk, hogy a japán-orosz viszony mivé fog kialakulni. Dél-Amerikában is elégedetlen az emberiség s egészen bizonyos, hogy a délafrikai búrok értelmisége dehogy is van elragadtatva sorsától. Egy újzeelandi tanár tudomásomra adta, hogy műveltségét már nem is érzi tehernek, annyira elfásult, s tavasszal BufFalóban egy kínai orvostól kellett arról értesülnöm, hogy a bolsevizmusban azért csalódott, mert nacionalizmusában kíméletlenebb a Hohenzollernek porosz sovinizmusánál, amelyről akkor volt alkalma meggyőződnie, amikor még Berlinben orvostanhallgató volt. Minden ember, aki csak kissé gondolkodik, hasonló megfigyeléseket tehet függetlenül attól, hogy sokat utazik-e vagy pedig közvetlen környezetéből alig kerül ki. Ma a legtöbb élmény az emberi diszharmóniáról szól; az élet és lélek zürzavarához ezekkel a horatiusi szavakkal lehetne fordulni: de te fabula narratur. Rólad szól a mese emberi boldogtalanság, rólad szól az elferdült és megtévelyodött mese, mert nyilvánvaló, hogy aki kerek és lényegében optimisztikusan tanulságos mesét akar rólad mondani, az vagy hazudik vagy pedig érzéketlen és színvak a tragikus formátlanosságokkal szemben.

Szóval szörnyű kórság rabja az egész világ. Ezúttal azonban hadd szűkítsük meg az értekezés tárgyát Európára, arra az Európára, amely végül is minden fehér ember lelkének igazi hazája (Amerika valójában nem más világ, csak más töredéke a fehér civilizációnak és kultúrának); arra az Európára, amelynek, ha még tudna, pirulnia kellene a maga tehetetlenségén, általában a fejlődés travesztiáján. Mi történt az értelemmel, amely Kant lelki földrajzában erkölcsi hegycsúcsná nőtt? Mi történt a kötelesség heroizmusával, amely Goethe „Faust”-jában szimbolikus mélységgé tágult? Mi történt azzal az Európával, amelynek szkolaszticizmusa belenyúl a huszadik századba is, s renaissance hagyományainak felvilágosodottsága nem is dogmatikus, hanem neuraszténiás kapkodássá züllött? Belgiumban hiába kerestem Brueghel parasztjainak kedélyességét; a Ruhr-vidéken a füstölgő gyárkémények ellenére hasztalan kerestem akár önérzetét, akár világot átfogó nagystílűségét a német nagyiparnak; Berlin megszűnt Schopenhauer és Hegel nézeteltéréseinek filozófiai központja lenni, ahelyett olyan metropolis, amelyben a szabad lélek a kánikulában is fázik. Prága? Ahol valamikor a homunkulusszal kísérleteztek, ott most az ember a rosszul értelmezett demokratikus frázisok handabandázó eszköze lett. Bécs? A pályaudvaron a rikkancs ezzel fogad: „Gerechtigkeite, neue Ausgabe!” Nagyszerű! Az igazságnak új kiadása van. Igen ám, de csak az „Igazság” nevű lapnak! Pozsony, szülővárosom? Parvenű házak a barokk keretben? Ebben állana a régi város modernizálása? Út a csallóközi vicinálison Komáromba. Minden falunak football-pályája van, mert hát elvégre a népnek is sportolnia kell, de a legtöbb vasúti állomásról leszedték a magyar felírást a békeszerződések tárgyilagosságának igazolására, s a vasúti kocsiban egy részeg tót utas felelősségre von egy magyar utast azért, mert társával anyanyelvén mer beszélni. Budapesten annak örülnek az emberek, hogy immár Amerikába is belecsapott a nyomor, s Erdélybe csak úgy merek utazni amerikai polgárpapírom ellenére, hogyha a budapesti román követség diplomáciai vízumot bocsát rendelkezésemre, mert hiszen évekkel ezelőtt tett erdélyi utam alkalmával magyar származásom miatt kellemetlenkedtek a román kishivatalnokok. Talán Svájcban még európai az élet? Dehogy is! A svájciak minden idegentől irtózni kezdenek, hacsak nem turista. És Párizs? A világosság városa! Lenézi az amerikaiit, mert barbár, elfelejtve, hogy ebben a lenézésben túlsok a barbár izgulékonyosság. Hol a „jó Európa” és a „jó európai”? Hol a kultúra felelősségtudata, az ember emberiesége, a hazaszeretet nemessége, a kozmikus léttudat tragikus zománca, a keresztény tradíció és szeretet gyakorlati arca? Minden ember „Prügelknabe” lett, akit a más bűnéért vernek meg, de ki az, aki a bűnt elkövette és ki az, aki ver? És ha ver, milyen címen?

Pedig Európa, mint a kultúra valósága, mégis nosztalgias élmény annak az embernek, aki Európában szerezte neveltetését s anyanyelve s lelki érzékenysége ehhez a földterülethez kapcsolja. Tovább megyek: azok az amerikaiak is, akiknek elődei csakugyan formálták és építették az Egyesült Államokat, olykor honvágyat éreznek Európa után. Hány amerikaiit ismerek, aki Marloweról vagy Sámuel Johnson-

ról azzal az elmélázással nyilatkozik, mintha lelki nagybátyja volna; találkoztam neworleansi franciákkal, akik — világnézetüknek megfelelően — vagy a pascali irracionizmusról, vagy pedig a voltairei racionalizmusról úgy beszéltek, hogy lelki életük közben maximálissá fejlődött. Egy alkalommal Milwaukee városában, egy norvég család otthonában fordultam meg, ahol a ház gazdája meglepően pontos ibseni idézetekkel tarkította a társalgást. S mit mondjak arról az ohiói magyarról, aki Amerikában született gyermekeinek áhítattal olvasta fel Gárdonyi Géza „Egri csillagok“ című munkáját? Hiszen tény, hogy a háború előtt sem élt anyagi jóság az emberben; akkor is a hangulat és érdek túlgyakran kénye-kedve szerint garázdálkodott a közösség céljainak rovására. S mégis: a legtöbb rendes idegzetű emberben volt valami értékelmélet, amelyhez ragaszkodni próbált; hogy megszokott amerikai fogalommal éljek, az átlagember bizonyos „standard. szerint rendezte be erkölcsi és gyakorlati életét s esetleges filozófiai pesszimizmusában sem sértette meg a mindennapi kötelességek elemien erkölcsi tartalmát. Egy kiváló erdélyi magyar újságíró jegyezte meg jelenlétemben, hogy ma mindannyian gyilkosok vagyunk. A háború megindította a lavinát s magával ragadott mindenkit s ma, jobb meggyőződésünk ellenére, sokszor azok is kénytelenek pusztítani, akikben semmiféle romboló hajlam vagy szándék nincsen. Homo homini lupus. Ma is? Holnap is? Örökké? Hol az az Európa, amely az ember értékét nem jövedelme alapján határozta meg? Hol az az Európa, amely a politikai határoktól és a várnnyavalyáktól függetlenül nem ismer demarkációs vonalat ember és ember között mindaddig, amíg az egyik emberi lélek akarata és a másik emberi lélek megértése az összhang fókuszában találkozik? Az Amerikából érkezett ember, akinek szívéen New Yorkban vagy Pittsburgban vagy Detroitban keresztülrobogott az autó s amikor szíve életrekelt, azon csodálkozott, hogy még életképes, az európai zűrzavar és türelmetlenség és ingerlékenység vagy közönnyé merevedett érzéketlenség világában hogyan tarthatja meg egyensúlyát? Egy értékes magyar író közölte velem, hogy Európában mindenki titkol valamit; mindenki mást csinál, mint amit szeretne, mást mond, mint amit mondani akarna, s némaságában is nyugtalankodik a lelki ismeret. Egy bécsi publicista a „Flucht von der Zeit“ lélektanát fejtegette előttem, de a végtelenbe sem lehet menekülni a költészet varázsával, amikor a szó megszűnt zene lenni és a zene is megszűnt vigasztaló lenni. Se szeri se száma azoknak a példáknek, amiket felsorolhatnék annak az igazolására, hogy a kulturális valóság, amelynek azonosnak kellene lennie Európa fogalmával, a legjobb esetben exotikus különlegesség Európában (olyasféle, mint Babits Mihály Magyarországon, holott természetesnek kellene lennie) s hogy az amerikai vagy Amerikából érkezett európai csak a múlt Európájában érezheti jól magát vagy pedig egy elképzelt Európában, amelynek jövőjét enyhe körvonalakban néha-néha láthatja is.

III. A MŰLT Európája? A régi házak és a jó modor. Mintha a kettő összefüggne egymással, mintha a kettő testvér lenne, mintha

a kettő nem is tudna megenni egymás nélkül. Kolozsvárt betértem egy régi ház udvarába, ahol a házmester úgy fogadott, mint az ildomosság megszemélyesítője. Szegeden, ahol egyébként olasznak néztek, egy jómodorú idegen ajkáról úgy simultak le a szavak, hogy szinte meghatódtam a figyelmességtől. Általában, ahol megfordultam, akár a régi Magyarország területén, akár Nyugat-Európában, lebilincselő közvetlenséggel, magától értetődő — szóval minden hangosságától mentes — vendégszeretettel azok kezeltek, akikben a múlt nem a „rég jó idők“ Potemkin-falujának tükre, hanem kifejezése annak a tényleges vagy lelki műveltségnek, amely öröksége a háború előtti Európának. Azaz vagy azok az emberek, akik már nem tudnak beleilleszkedni a mai kor túrhetetlen durvaságába, vagy pedig azok, akik eléggé fiatalok ahhoz, hogy ne akarjanak szerves részei lenni ennek az igazságtalan átmeneti kornak. A jóízlés épp olyan időtlen, mint az erkölcs; az előbbieket a jóízlés nevében igazi európaiak, az utóbbiak, a fiatalok pedig annak az erkölcsi felelősségtudatnak nevében, amely ma túlsók hatalmon lévő ember esetében nem is elvont fogalom, hanem pusztán légüres tér s a fiatalok éppen az erkölcs s a vele járó felelősség légüres terébe nem akarnak és nem is tudnak bele-törődni.

De a régi ház nyugalma, a jó modor előkelősége, továbbá a fiatalság fegyelmezett szenvedélye és hite meglehetősen kivételes jelenség. Európa úgy hatott rám, mint a rendkívül érdekes regény, amelyben azonban több a detektívregények lehetetlen pszichológiája, mint a jó regények művészileg és pszichológiailag tökéletes fejezete. A régi ház sokszor nyakasságot jelent s a status quónak olyan hangsúlyozását, amely a maga reménytelenségében ma már nevetséges. A jó modor vajmi gyakran az osztálykülönbség vagy fölény komplexusának oly természetű hangoztatása, amely a demokrácián nevelődött amerikai embernek vagy az Amerikába szakadt európainak, aki végül is a demokrácia tisztességes és hasznos előnyeit is élvezhette, szelíden szólva komikus, s tárgyilagos megítélésben a keresztény elvek emberszeretetének megcsúfolása. Amikor például a brüsszeli csipkegyár egyik üzletvezetőjével beszélgettem, üzleti önértetének ellensúlyozására kénytelen voltam felhívni figyelmét arra, hogy a csipkekészítők szakértelme nélkül a gyár mégsem boldogulhatna. Hannoverben egy politikus a népet megillető jogokról prelegált s fitymálólág beszélt a műveltségről. Arra a megjegyzésemre, hogy a gondolat nélkül még rombolni sem lehet, nemhogy építeni, az volt a válasza, hogy az új német ember szembehelyezkedik a polgári módon felfogott gondolat meddőségével. Prágában tanúja voltam annak, amint a rendőrök szétverték egy kommunista tüntetést; mellettem egy kommunista újságíró állott, aki ezen felháborodott. Arra utalva, hogy Szovjet-Oroszországban korántsem bánnak kesztyűs kézzel azokkal, akik az állítólagos mai orosz rendet nem akarják magukévá tenni, s gyorsabban küldik őket a halálba, mint ahogy az ember a legyet elfricskázza magától, a kommunista azzal vágott vissza, hogy Szovjet-Oroszországnak minden szabad a múlt bűneinek kiirtására. Kár lett volna megjegyzése ellenmondásával szembehelyezkedni, mert kommunista osztály-

öntudatával érzéketlen volt minden érvel szemben. A párizsi bankhivatalnok fanyarul becsmérelt le mindent, ami összegegyeztetetlen a francia érdekekkel s Nagyváradon a román költő arról igyekezett meggyőzni, hogy csak a franciák és a románok nevetése az értelem fölényének megnyilatkozása Európában, semmi más népé.

Ami az idősebbek vagy idősök esetében a türelmetlenségnek, ingerlékenységnek s az önzés gyanús kényelméhez láncolt fölényeskedésnek kifejeződése, az a tapasztalatmentes vagy munkanélküliségüknél, esetleg rosszul fizetett állásuknál fogva egyoldalú fiatalok esetében az élni akaró vérmérséklet formátlanságává sátnyúl. Szerte Európában a fiatalok főérve az öregekkel szemben, hogy túlhalmozzák az állásokat s ez a kritika igen sokszor jogosult. Az érett vagy öreg ember esetében az élet állapot; a fiatalember szempontjából kaland. Az öregek hajlandók elfelejteni fiatalságuk lázas érdeklődését; a fiatalok képtelenek megérteni, hogy az öregek valamikor szintén fiatalosan türelmetlenek voltak s az előttük élt nemzedék felett ugyancsak pálcát törtek. Ma azonban az a különbség, hogy az érettség vagy az öreg kor gyarlósága bűnösebb gyengeség, mint amilyen a múltban volt s a fiatalok elégedetlensége szélsőségesebb következményekre vezet, mint a múltban. Nem az a baj, hogy a fiatalok dolgozni akarnak; még kevésbé baj, hogy a fiatalságuk lélektanának megfelelően akarnak élni; a munkaalkalomhoz s az élethez joguk van. A baj ott kezdődik, hogy a ma sivársága s a holnap reménytelensége miatt a múlt értékeit is készek mellőzni, s az indokolatlan éretlenségnek anarchiájával törnek azokra az alkotásokra és szempontokra is, amelyek föltötte állanak az aktualitásnak, ha jelenleg nem is látszanak időszerűeknek. Amellett elfelejtik, hogy az öregek vagy náluknál idősebbek jelentékeny része éppen csak hogy tengődik s ha módjukban lenne, nemcsak önmagukon segítenének, hanem rajtuk is. A fiatalság természetéből következik, hogy ami gyakran pusztán a tapasztalatlan-ság vakmerősége, azt bátorságnak hajlandók minősíteni, s ami a félig megemésztett tudás rendszernek látszó egysége, az voltaképpen semmi egyéb, mint a gyenge alapzatú ismeretek töredék-tárháza. Es mégis: nem tudtam lelkem mélyén fennakadni a fiatalok izgága viselkedésén sem, mert a mai kor csakugyan igazságtalan velük szemben, s aki állandóan az igazságtalanság áldozata, az végül (milyen szomorú kompenzáció!) maga is igazságtalan lesz.

A lelkek revíziója nélkül nem lesz rend sem Európában, sem másutt ezen a földön. A lelkek revíziója pedig annyit jelent, hogy a műveltség ne ölje meg az ösztön egészségét s az ösztön ne kicsinyelje le a műveltség szükségességét és hasznosságát. A lelkek revíziója az erkölcs tökéletes rehabilitálásával legyen egyértelmű; ennek pedig az az értelme, hogy Európa kultúrájában győzedelmeskedjék az osztálymentes szociális lelkiismeret, mert anélkül, valljuk be, haladó korról bizony nem lehet beszélni. A szerzetes ciliciuma a vezeklés szimbóluma; egész Európa, sőt Amerika és az egész világ viseljen lelki szőröcsuhát, ismerje fel bűnét, s ismerje is be, mert csak ebben az esetben számolhatunk azzal, hogy az emberiség, szóbaállva lelki ismeretével, szóbaáll az irgalom szózatával és cselekedetével is.

Ne mondják a kételkedők és elkeseredettek, hogy ez a szempont túlságosan eszményi. Az élet az ideálok tüze mellett is kegyetlenül rideg és hideg; hát még az ideálok nélkül! Az öregek koruk kétes értékű kiváltságával ne képviseljék a műkedvelő cinizmus álláspontját; a cinizmus, mint lelkiállapot, az élőhalottak pszichológiája. A fiatalok egészségük és életösztönük indokoltan erős szavára hallgatva, ne húzzák félre a szájukat, amikor mindenféle tapasztalatokban gazdag életem ellenére (s több volt a lehangoló, mert ez a belépődíj az élet arénájába) még mindig azt az eszményi felfogást hangoztatom, amely Európa, sőt az egész világ kigyógyulását a lelkek revíziójától teszi függővé. Emlékezzenek arra, hogy a betegség éppannyira közhely, mint az egészség s az egészség hitéhez és akaratahoz nemcsak azoknak van joguk, akik azért szenvednek, mert még nem élhettek, hanem azoknak is, akik azért szenvednek, mert már éltek. Leopardi igazán komornak látta az életet s mégis igazolta az életet, mert alkotott. A régi görög tragédiáírók összeszorított fogakkal néztek szembe az élet céltalanságával, de szépet teremtettek. Mai példát mondjak? Aldous Huxley, az angol regényíró, a „Point Counterpoint“ intellektuálisan cinikus játéka után megírta a „Brave new world“ című regényét, gúnyiratát a mechanizált életnek, a szürkén és kíméletlenül megvalósított kollektív életnek, ahol az egyetlen férfi, aki még a szó biológiai és spirituális értelmében ember, azért tiltakozik az új kor mesterségesen tenyésztett boldogsága ellen, mert ez a kor elvitatja egyéni szenvedéséhez, lelki gyötrelméhez, azaz az élet magasabb értelmébe vetett hitéhez való jogát. Aki teremt, az az élet apostola; az alkotómunka a véges ember végtelen életösztöne. S eszmény nélkül ez az életösztön nem is vicc, hanem perverzítás. A lelkek revíziója nélkül minden európai akarat a nihil mély gödrébe esik.

IV. EBBEN a cikkemben azt a megjegyzést tettem, hogy aki a mai Európáról „kerek és lényegében optimisztikusan tanulságos mesét akar mondani, az vagy hazudik, vagy pedig érzéketlen és színvak a tragikus formátlanságokkal szemben“. A lelkek revízióját hangoztató felfogásom nem mond ellent a fenti megjegyzésnek. Ami ma van, az nem katharxis, hanem a tragédia eltorzulása; ami lehetne, az nem változtatná meg a katharxis szükségességét, ellenben az emberi sors elkerülhetetlen deformációival szembeállítaná a lélek nemességét, a kötelességtudat valóságát, a kooperatív szempontok hasznosságát, anélkül hogy ez az egyén és a nemzet jogosult akaratát és lelkivilágát megsemmisítené.

Mert ha gyarló is az ember, ugyanakkor értékek viselője is. S végül a keserű és vigasztalan megfigyelések után hadd utaljak azokra a jelenségekre, amelyekben — a mai rettentően kótyagos Európa ellenére — az erkölcs esztétikai értelme érvényesült vagy pedig az emberi jóság és derű, mint a lét egyik rokonszenves igazolása. Különös öröömre szolgál, hogy az agyonkínzott magyar élet — s ez nemcsak Csonka-Magyarországra áll, hanem a szlovenszkoói és az erdélyi magyarságra is — olyan gazdag emberi értékekben, annyi a nyers becsületesség és kifinomodott, tárgyilagos kultúra számos

magyar ember lelkében, hogy ebből a szempontból akármelyik nyugat-európai országgal felveheti a versenyt. Igaz, hogy a messziről érkezett ember jelenlétében az emberek hajlandók vasárnapi arccal mutatkozni; ám láttam én a magyar embert hétköznapi köntösében is, akkor, amikor nem hihette, hogy megfigyelem s akkor, amikor nem tudhatta, hogy Amerikában élek.

A magyar élet kétségtelenül körülményes. Mindig is az volt. Hogy a magyar emberben van valami a keleti kényelemszeretetből, ahhoz kétség nem férhet. Az úriosztály ugyan kezd leszokni arról a meggyőződéséről, hogy aki életrevaló, az nem „úriember“, de még mindig túlsók olyan úrral találkoztam, aki az amerikai pragmatikus életben nem tudna mit csinálni. Az is igaz, hogy nagyon sok a pletyka és irigykedés, főként a vidéki keretek között, ahol mind a két emberi lélek-szeplő feltűnőbb, viszont ezen ne lepődjünk meg, mert az ilyen kicsinyesség valóban nemzetközi szépségfolt. A XIX. század francia regényirodalma sokat foglalkozik a provincializmus ostoba kinövésével, szintűgy a XX. század amerikai irodalma. Másik fogyatékosága a magyar életnek a külföld gyerekes túlbecsülése. De talán ez sem kivételesen magyar tünet; ha Csehszlovákiában angolul szólaltam meg, akkor azok is hétrétgömyedtek, akiknek egyébként nagyon merev a gerincük. S ugyancsak fogyatékoság a túlbecsülést ellensúlyozó másik véglet, amely bizonyos magyar emberekkel ma is az „extra Hungariam“-ot akarja elhíttetni. Amikor annak idején a magyar zarándokok Amerikában jártak, egy csizmás magyar lebecsülte az égkaparókat. Ezt ugyan szabad volt megtennie, mindamellett azon sem kellett volna csodálkoznia, hogy az amerikaiak magyar „cow-boy“-nak nézték. A nemzeti önérzet nemes tulajdonság; a nemzeti önérzet torzképe fájdalmas.

Ám hogy a magyar nép, amelynek annyi borzalmas hányattatáson kellett keresztülmennie, ma is életképes, azt csak az tagadhatja le, aki vagy rosszindulattal viseltetik a magyarsággal szemben, vagy pedig csupán a hibákat látja s az erényekkel szemben vak. Jártam csallóközi falvakban s a Dunántúl s az Alföldön is; elvetődtem Székelyföldre s persze Kalotaszeget is felkerestem. Nem a rossz népszínművek romantikájával néztem a falu népét, nem is a szociológusok statisztikai lelkiismeretével. Hogyne láttam volna csenevész embereket, tudóveszes nyomorúságokat, nincstelen Jánosokat. Hogyne láttam volna olyan hetyke legényeket, akik akármilyen elavult népszínmű regényességébe beleillettek volna. De főként mégis értelmet láttam és jóhiszeműséget, gyönyörűen kiejtett magyar szavakat hallottam, eredeti metaforákkal találkoztam, tiszta otthonokkal, gondos családapákkal és anyákkal, vidám arcú gyermekekkel s a népviseletnek olyan megújulásával, amelyet nem lehet elfelejteni. A gondterhes magyar sorsban sem halt meg a magyar népdal s Szlovénzskón és Erdélyben, ahol magyarnak lenni külön kálvária, a magyar életképességnek olyan éneklő daca fogadott, hogy sajnáltam Clemenceaut és Lloyd George-ot, amiért nekik ilyen élményben sohasem volt részük. Sőt sajnáltam azokat a budapestieket is, akik fitymálva beszélnek a magyar népről, esetleges exotikumot lámák benne, de nem jutna

eszkübe benézni mondjuk a tápéi templomba, amely Árpád-korabeli alkotás s amelynek népe Nagy-Boldogasszony napján a templomban úgy festett, mint egy megmozdult rendkívül színes kézimunka, amelyben alighanem magának az Úristennek is öröme telhetik. A magyar jövőt nem lehet elképzelni a magyar nép egészsége nélkül; foglalkozni kell ezzel a néppel, szeretni és becsülni, de nem leereszkedve, hanem hálával és a magyar sors azonosságának tudatában.

Találkoztam iparosokkal, akiknek szakképzettsége, mesterségbeli tudása tiszteletreméltó. A maguk keretében ők is az alkotó szellem eszközei. Esztergályosok, cipészek, lakatosok, szücsök, szabók, mindenféle mesteremberek még ma is, a gép korszakában, valósággal a céhrendszer mestereinek lelkiismeretével végzik munkájukat. Amerikai tapasztalataim után (Amerikában majdnem mindent a gyár végez) ez a mesterségbeli tudás különösen megkapott. S nem tudtam ellentállani a kubikos humorának, amikor cifrán megmondta véleményét a sorsnak, s elbáméskodtam falvakban, mezővárosokban olyan bukolikus jeleneteken, amelyeket a legtöbb magyarországi városi ember aligha talál érdekeseeknek. De a gyárak és felhőkarcolók világából jöttem s a magyar életmozzanatokban elsősorban az érdekelt, hogy mennyi benne az akarat és képesség a jövő szempontjából.

A magyar értelmiség hőseivel találkoztam Kolozsvárt, Marosvásárhelyen s egyéb erdélyi városokban, Pozsonyban, Komáromban s más szlovenszkói központokban. Minden akadály ellenére magyarul írnak, magyarul tanítanak, magyarul sóhajtanak. Magyarok, a kisebbségi sors hőszai, s magyarságukból valami megrendítő emberi melegség árad ki, a szenvedés prédikátumának sugarai. A legmegrázóbb volt, amikor azt kellett tapasztalnom, hogy egyik-másik helyen a magyaroknak suttogva kellett beszélgetniük egymással; ez épp annyi, mint amikor az énekekre termett léleknek nyögnie kell. Az új nemzedék, amely már ott nőtt fel, csakugyan kisebbségi szemszögből nézi a végzetet; szerencsére a végzet akkor is fenséges és titokzatos, ha a békeszerződések figyelmen kívül hagyják egy nép történelmi hivatását.

S Csonka-Magyarországon, a vidéki városokban is, szemébe nézhettem olyan magyar íróknak, tudósoknak, művészeknek, munkásoknak és lateiner embereknek, munkájukat megbízhatóan végző polgároknak, akik bizony megfelelő ellenszolgáltatás nélkül vannak azon a poszton, amelyet a sors kirendelt részükre. A „halál fiai“-nak társadalmában, hála a Gondviselésnek, sok az „élet fia“ is; sok az erő, amely a földbe gyökeredzik, de a felhőkről és a napról sem veszi le szemét. Kell, hogy mindebből az értékből végre olyan magyar élet nőjön ki, amely a mai kor mohácsi vészén okulva, egyengetni fogja az utat olyan irányban, hogy az a béke és nyugalom, az életigazoló összhang felé vezessen. A magyar sors, mint olyan, nem teremtheti meg a maga boldogságát külső tényezők nélkül; ahhoz általában a világ népeinek lelki revíziója szükséges. Annyit azonban megtehet minden magyar ember, hogy a maga környezetében teljesítse kötelességét; a magyar nép kollektív kötelességtudata valóban intő példa lehetne a többi nemzeteknek s főként a többi nemzetek politikusainak és közgazdasági szakértőinek.

REMÉNYI JÓZSEF

Cleveland, Ohio.

FIGYELŐ

MARSEILLETŐL GENFIG

MINT AMIKOR távoli, zümmögő zsvaj hangjait egy szélhullám hirtelen közel hozza — úgy hatott a magyar közvéleményre a kisantant sajtóorkánja Marseille után. Hogy ugyanis a kisantant-kormányzatok milyen érzelmekkel vannak eltelve Magyarország irányában, az eddig sem volt homályban még a legtájékozatlanabb újságolvasó előtt sem, ám, valljuk meg, a gyűlöletnek az az árja, amely a kisantant propagandacsatamáiból ezúttal minden zsilip nélkül zúdult Magyarország felé, az a háború óta eltelt idők minden eseményénél jobban dokumentálta, hogy a kisantantpolitikának néhány átmenetileg ellankadt vagy itt-ott szemforgató megnyilatkozásai mögött is mindig ott bujkált az állandó cél, a kisantant-szövetkezésnek kizárólagos *raison d'être*-je: a Magyarországnak nem csupán gyöngítésére, de egyenest megsemmisítésére irányuló törekvés. Különösen ebből a szempontból érdemes összefoglaló áttekintést nyújtani az úgynevezett marseillei ügyről, amelynek lefolyásáról és az európai politikával való összefüggéséről Ottlik György folyóiratunk novemberi, decemberi és januári külpolitikai szemléjében már beszámolt.

Az első napok hírei után most már több olyan értesülés áll rendelkezésre, amely hiteles helyről származik s így — egyúttal nagyobb perspektívában is — plasztikusabb képet lehet alkotni arról, hogyan szervezték meg ellenünk a két hónapig tartó diplomáciai és sajtókampányt és hogy hogyan háritotta el Magyarország a jelene és jövője ellen intézett támadást. A hadjárat maga, amint az emlékezetes, Jankapuszta emlegetésével indult meg, lássuk tehát, mit mondanak a hivatalos adatok a jankapusztai legendáról?

1934 tavaszán történt, hogy a budapesti jugoszláv követség felhívta a magyar kormány figyelmét a jankapusztai horvát menekültekre, mire mi már április 26-án azt válaszoltuk, hogy a menekülteket el fogjuk onnan távolítani s az eddiginél is szigorúbb hatósági megfigyelés alá helyezzük őket. Ugyanakkor rámutattunk a magyar-jugoszláv határon a kettős birtokosok ellen a szerb határőrség által elkövetett brutalitásokra, amelyeknek kérdését azután júniusban a magyar kormány kénytelen volt a Népszövetség Tanácsa elé vinni. Jugoszlávia szerint a határincidensekre a horvát emigráció miatt került a sor, mire a magyar tárgyalók kijelentették, hogy hajlandók mind a két — egyébként össze nem függő — kérdést párhuzamosan tárgyalni, erre azonban a jugoszláv delegáció hirtelen megváltoztatta addigi álláspontját s kijelentette, teljesen kielégítőnek tartja azokat a — már említett — intézkedéseket, amelyeket a magyar kormány a tárgyalások megkezdése előtt spontán kilátásba helyezett. Ez a jugoszláv nyilatkozat szerepel is a július 21-én aláírt magyar-jugoszláv megállapodásokban, magyar részről a jankapusztai telep felszámolását folyamatba tették és a horvát menekültek a hatóságok felszólítására lassankint külföldre szivárogtak át.

Ezekután, amikor a jankapusztai ügy tulajdonképpen már lezártnak volt tekinthető, került sor a marseillei merényletre, amelynek szinte már másnapján megindult a sajtókampány — főképp a francia lapok egy részében és a cseh sajtóban — amely egyelőre csupán hangulatot igyekezett teremteni ellenünk. Második fázisába ez a sajtókampány akkor lépett,

amikor a nyilvánvalóan egy helyről irányított ellenséges sajtó a támadások özönét irányította a magyar kormány és hatóságai ellen, ebben a második rohamban már a jugoszláv sajtó is résztvett, mégpedig a merénylő bűntársainak állítólagos vallomásai alapján. A rágalmakkal szemben — amelyek szerint a merénylet nem sikerülhetett volna egyes magyar hatóságoknak legalább is jóindulatú elnézése nélkül — a magyar kormány arra szorított, hogy diplomáciai szervezete és a sajtó útján a rágalmakat hatálytalanítsa és az igazságot feltárja, aminek meg is volt már az ezt követő első hetekben az a hatása, hogy az addig félre nem vezetett nemzetközi közvélemény tárgyilagosan kezdett gondolkodni a kérdéssel szemben. Tárgyi érvelésünk az volt, hogy a szerb terror folytán elmenekülő horvátok egy kis részét valóban befogadtuk, ezek azonban, — eltekintve attól, hogy legnagyobb részük tovább vándorolt Ausztriába, Németországba, Belgiumba, Franciaországba, Olaszországba, sőt az Egyesült Államokba is — egyszerűen azért menekültek hazulról a magyar határ felé, mert a Horvátország és Magyarország között évszázadokig fennállott kapcsolat az ebből fejlődött összeköttetések, valamint a nem természetes magyar-jugoszláv határ az átszivárgást megkönnyítette. Ami pedig magát a marseillei merényletet illeti, Sándor királyt, amint azt a sajtó is közölte, a belgiumi Seraing-ben tartózkodó horvát emigránsok ítélték halálra, maga a merénylő pedig a magyar hatóságoknak a legnagyobb energiával lefolytatott nyomozása szerint sohasem járt Magyarországon. Maga a belgrádi kormány ugyan azt állította előbb egyik jegyzékében, majd a Népszövetségben beadott emlékiratában, hogy a szófiai kormány közlése szerint a merénylő 1932-ben Magyarországra ment, a bolgár kormány azonban a magyar kormánynak írásban kijelentette, hogy ilyen közlést nem tett, hanem csupán annyit mondott, hogy a merénylő elhagyta Bulgáriát. Egyébként maga Jankapuszta nem volt emigrációs tábor, hanem egyszerű középirtok, amelyet a horvát menekültek egy csoportja normális magánjogi szerződés alapján a tulajdonosoktól, Szájbély udvari tanácsos örököseitől bérelt kizárólag gazdálkodás céljából. A jankapusztai rágalmakat az egyik horvát emigráns barátnőjének röpiratára alapították, amely az után jelent meg, hogy az illető nő szerb szolgálatba állott. Ezek a vádak — a jankapusztai menekültek és egyes magyar hatóságok kapcsolataira vonatkozóan — már korábban is fölmerültek a belgrádi államvédelmi bíróság előtt lefolyt perekben, a preparált vádlottak vallomásában és az ügyészek vádbeszédében, amikor azonban e jelenségek kapcsán a magyar kormány a jugoszláv kormánnyal szemben készségét fejezte ki a vizsgálat megindítására és ennek lehetővé tétele végett autentikus adatokat kért — a belgrádi kormány hallgatásba burkolódzott.

Mindez bizonyítja, hogy a Magyarország ellen indított rágalomhadjárat nélkülözött minden tárgyi alapot, annál nagyobb érdem az a hidegvér és megfontoltság, amelyet a magyar kormány és a magyar sajtó által példásan irányított közvélemény ezzel a két hónapig tartó kampánnyal szemben tanúsított. Mindamellet természetesen nem hanyagoltuk el a barátainkkal való érintkezést sem. E téren első helyen kell megemlíteni Magyarország miniszterelnökének látogatását három baráti állam fővárosában: Varsóban, Rómában és Bécsben, bár e három utazást még az ellenünk intézett hadjárat kitörése előtt vették tervbe. A miniszterelnök látogatása Rómában és Bécsben természetesen jó alkalom volt arra, hogy a helyzetet és az együttműködés kialakítását megbeszélje az olasz és az osztrák kormánnyal a közöttünk fennálló szoros baráti kapcsolatok és a római hármaspaktum alapján. A varsói utazás is fejlődést indított meg abban az irányban, hogy a két ország közötti rokonszenv a realitások terén is gyümöl-

csoztethető legyen, ami kevéssel később a magyar-jugoszláv ügy alkalmával a Népszövetségi Tanács asztalánál tapasztalható is volt Lengyelország képviselőjének felszólalásában.

Higgadtságot azonban az érdekelt felek sorában természetesen csak Magyarország tanúsított. A Magyarország ellen folytatott izgatás Jugoszláviában háborús közhangulatot, Európában pedig olyan feszültséget idézett elő, amelyre példa a világháborút megelőző idők óta nem volt, hiszen a szerb sajtó nyíltan hangoztatta, hogy ha Jugoszlávia nem kap elégtételt Genfben, úgy önálló akciót indít — amiből már ekkor is mindenki kiolvashatta a háborús fenyegetést. E túlfűtött hangulatban adta át a jugoszláv külügyminiszter november 22-én első jegyzékét a Népszövetség főtítkárnak, amelyben a bizonyítást későbbre ígérve, Magyarországot a merényletben való bűnrészességgel vádolta, kérte a felelősség megállapítását, valamint a helyzetnek a Tanács előtt való megvitatását. Itt már fölmerül az a vád is, hogy a merénylő cinkosai állítólag magyar útlevelekkel, lettek volna fölszerelve.

Ezzel szemben a magyar álláspont az volt, hogy a magyar útlevelek kérdésére csupán a bűntársak vallomásaiban történt célzás, e vallomásokat azonban a magyar kormánnyal hiteles formában sohasem közölték, egyébként a magyar hatóságok már az erről szóló sajtóhírek alapján megindították a legerélyesebb vizsgálatot, de sehol semmi nyomát nem találták annak, hogy a merénylő bűntársai jogos úton kerülhettek volna magyar útlevél birtokába. Ha pedig Magyarországgal szemben az elhangzott vádak alapján a horvát menekültekkel kapcsolatban a felelősség fölvethető volna, úgy felelősség terhelné mindazokat az államokat is, amelyekben a horvát emigráció szintén menedéket talált, ennek a felelősségnek fölvetése azonban a politikai menekültek menedékjogának elvét döntené meg.

Az első népszövetségi jugoszláv jegyzékét hat nap múlva követte a második november 28-án, a beigért bizonyítékokkal, amelyekről azonban kiderült, hogy átütőerejük egyáltalán nincs és távolról sincsenek összhangban Jugoszlávia vakmerő vádjaival. Közben azonban a melodramatikus kíséret sem maradt el: ekkor kezdődött meg ugyanis a jugoszláviai magyarok kiutasítása, háromezer magyar lélek nyomorbadöntése, akiknek csak egy része volt magyar állampolgár, minthogy közöttük még olyanok is akadtak, akik a jugoszláv hadseregben az állampolgárookra kötelező szolgálatot elvégezték. Ez a jugoszláv akció természetesen Genfben is kellő illusztrációul szolgált az utódállamokban a magyarság ellen alkalmazott eszközökről, amelyeknek erkölcsi hátterére jellemző, hogy e kiutasítások magyarázatául hivatalos jugoszláv személyiség szájából két olyan hivatalos közlés történt, amelyek egymásnak homlokegyenest ellentmondanak; az első szerint ugyanis a kiutasítások megtorlásnak tekintendők a magyar hatóságok eljárásával szemben, hogy nem adnak munkavállalási engedélyt a legutóbb érkezett jugoszláv állampolgároknak; a második viszont már csupán a jugoszláviai munkanélküliséggel magyarázta a kiutasításokat (a gyermekek, aggok és munkaképtelenek kiutasítását is!). Amivel szemben meg kell jegyezni, hogy az első magyarázat is csak kifogásra támaszkodik, mert a magyar hatóságok az egész elmúlt év folyamán összesen hatvanhat jugoszláv állampolgártól tagadták meg a tartózkodási engedélyt, azonban ezt sem politikai, hanem mindig személyi okokból, büntetett előélet, személyazonosság okmányok hiánya, jogtalan határátlépés miatt, stb.

Ezek a tények azonban nem feszélyezték a rágalomhadjárat vezetőit \$ ilyen légkörben került sor végül is a Tanács ülésére, amelyen a jugoszláv és a magyar álláspont megütközött egymással. A népszövetségi lélektani törvények és a jelenlegi európai konstelláció mellett természetesen előre-

látható volt, hogy csakis kompromisszumos megoldás lehetséges, minthogy a Népszövetség nem jogi szempontok, hanem politikai megfontolások szerint dönti el az elébe kerülő kérdéseket. Magyarország mégis elégtétellel látta a kérdésnek a genfi fórum elé való vitelét, sőt maga szorgalmazta annak nem a januári, tehát a legközelebbi rendes tanácsülésre, hanem a november végére összehívott rendkívüli tanácsi szesszióra való kitűzését, mert meg volt győződve arról, hogy a genfi vita egyrészt alkalmat fog adni az ellenünk emelt vádak alaptalanságának kimutatására, másrészt annak bizonyítására, hogy a merénylet valódi oka a jugoszláviai belső viszonyokban keresendő. A kompromisszum valószínűsége mellett szólt a politikai erőviszonyok megoszlása is: Magyarország a népszövetségi tanácsstagok közül teljes bizalommal egyedül Olaszország támogatására számíthatott, minthogy a magyar kormány mindig a szabad kéz politikáját követvén sohasem vált egyik politikai blokknak sem tagjává és sohasem vállalt egyetlen állammal szemben sem szövetségi kötelezettségeket. A velünk szemben álló kisantant politikai és katonai egyezményekkel összefűzött rendszere azonban nemcsak a francia támogatást tudja maga mögött, hanem a francia támogatás folytán és a világháborús eredetű összeköttetések révén még a jelen pillanatig is a népszövetségi tagállamok egy nagyobb csoportjára számíthat. Ezt a konstellációt a kisantant a legmesszebbmenő politikai zsarolásra használta ki, amikor valóságos ultimátumot intézett a Népszövetséghez; nemcsak a sajtójában, hanem Genfben is félreérthetetlenül tudomására hozván a hatalmaknak, hogy amennyiben — és ettől valóban tartaniok is kellett — Genfben olyan határozatot hoznának, amely a kisantant teljes vereségét jelentené, úgy kénytelenek lesznek céljukat erőszakos eszközökkel megvalósítani. S a helyzet valóban az volt, amint az ma már köztudott a világsajtóból, hogy a kisantant nemcsak hogy nem riadt volna vissza a Magyarország elleni háborútól, de azt valósággal kívánatosnak tartotta, hogy a magyar kérdést — a maga módján — egyszer s mindenkorra likvidálja.

Ezzel szemben Magyarország a konstruktív békepolitika híve lévén, mindent el akart követni a béke megóvása érdekében, az általános európai és emberi szempontokon felül azért is, mert Magyarország jelenlegi lefegyverzett állapotában a kisantant katonai túlsúlyával szemben sikertelenségre lett volna kárhozható.

Ilyen politikai erőviszonyok közepeit került tehát szembe Magyarország Genfben Eden jelentésével, amely valóban kompromisszumos megoldást javasolt: felelősséget nem állapított meg, hanem csupán azt a látszatot juttatta kifejezésre, mintha egyes alsóbbrendű hatóságok gondatlanul jártak volna el, ezenfelül pedig annyiban is kedvező volt a jelentés, hogy mind a két félhez szólt, ami biztosíték volt arra, hogy kiutasításokra és hasonló rendszabályokra többé nem kerülhet sor.

Ezek után két elhatározás között kellett választanunk: vagy szigorúan, helyesebben szövetségszerűen ragaszkodunk álláspontunkhoz, ebben az esetben a legsúlyosabb bonyodalmakkal, sőt a legnagyobb valószínűség szerint háborús konfliktussal kellett számolnunk; vagy pedig elfogadjuk az összes nagyhatalmak által javasolt kompromisszumot, ami által nemcsak elejét vesszük az elébb említett bonyodalmaknak, hanem meg is nyerjük a hatalmak rokonszenvét, minthogy a kisantanton kívül mindegyik hatalom a békés megoldást kívánta. Ha tehát a magyar kormány hajlandónak mutatkozott a kompromisszum elfogadására, úgy ezzel kétségbevonhatatlanul bizonyítékát adta annak, hogy egy súlyos pillanatban elsősorban Európa békéjét tartotta szem előtt és hogy csakis azért járult hozzá egy olyan határozathoz, amelyet más körülmények között semmiképpen sem fogadott volna el.

Mindezek alapján a genfi tárgyalások mérlegét így lehetne felállítani: a kisantant diplomáciai és sajtóhadjárata arra irányult, hogy az általa — tévesen — politikailag elszigeteltnek hitt Magyarország felett könnyű győzelmet arasson oly célból, hogy a magyar nemzetet megalázza és olyan kötelmek vállalására kényszerítse, amelyek végkép megbénították volna a nemzeti céljaink elérésére folytatott küzdelmet (a nemzetközi vizsgálattal és a revízióról való lemondásunkkal). Ezzel szemben megállapíthatjuk, hogy a kisantantnak egyetlen követelése sem ért el eredményt, mert a revízióról semilyen formában nem mondtunk le és a nemzetközi beavatkozást elhárítottuk. Mindössze annyit helyeztünk kilátásba, hogy ha a magyar kormány által — saját kezdeményére — már korábban megindított és a tanácskozás idejében is folyamatban volt vizsgálat révén valóban igazolást nyerne az az állítás, hogy egyes alsóbbrendű hatóságok részéről valamely mulasztás történt, úgy az illető közeggel szemben a magyar kormány eljár és erről a Népszövetséget informálja.

A magyar kormány ezt a vizsgálatot a legsürgősebben és legerélyesebben le is folytatta és az erre vonatkozó közlést már januárban a Népszövetséghez juttatta. Ez az újabb vizsgálat megállapította egyrészt, hogy a marseillei királygyilkosság magyar hatóságok vagy közegekkel semmi kapcsolatba nem hozható, — másrészt, hogy az idegenellenőrzés és útlevélrendészet terén előfordultak bizonyos hanyagságok, amelyeknek megtorlásául a magyar kormány nemcsak hogy szigorú rendszabályokat alkalmazott, hanem egyúttal új üzgszabályozást is léptetett életbe, hogy ezzel a jövőre is minden visszaélési lehetőségnek elejét vegye. A magyar kormány ezen gyors és erélyes intézkedéseivel újabb tanujelét adta békülékeny szellemének és jóhiszeműségének, ami az elfogulatlanul ítélő külföldre nem is tévesztette el hatását.

Ennek bizonyossága, hogy a magyar közleménnyel szemben a Tanács januári ülészakán már a kisantant részéről sem jutott nyíltan elutasító állásfoglalás kifejezésre, csupán arra szorítkozott a túloldal, hogy a magyar kormány közleményének tanulmányozására bizonyos haladékot kieszközöljön. Az összes vezető népszövetségi tényezők magatartásából, valamint Edén előadói bejelentésének azon kitételéből, melynél fogva az esetleges észrevételeket írásban kéri, teljesen félreérthetetlen az a törekvés, hogy ez az európai atmoszférát megmérgező ügy minden újabb megvitatása elkerültessék és írásbeli úton formailag is mielőbb lezárassék.

GAZDASÁGI SZEMLE

A főváros költségvetése — a földbirtokpolitika aktuális kérdései

MILLIÓS FŐVÁROSUNK jelentősége a trianoni országban annyira megnövekedett és sorsa az ország lakosságának oly nagy részét érinti közvetlenül, hogy költségvetése már nemcsak a fővárosi polgárságot érdekli. Talán még fokozza ezt az érdeklődést az is, hogy az 1935. év költségvetése az első, amelyet az új fővárosi törvény megszavazása óta összeállítottak, mert emlékezetes, hogy ennek a törvénynek az előterjesztéséhez éppen a megelőző fővárosi költségvetés hiánya adta meg az impulzust. Ismeretes, hogy a folyó költségvetés hiányát a főváros köz-

gyűlése néhány kiadási tétel törlése útján kiküszöbölte, azt hiszem azonban tanulságosabb az előirányzat abban a formájában, ahogy azt a fővárosi adminisztráció összeállította. Egy ilyen önkormányzati költségvetés — természetesen e rövid ismertetésnél jóval alaposabb vizsgálat esetén — valósággal keresztmetszetét adja a lakosság gazdasági és kulturális helyzetének. Különösen manapság van ez így, amikor az etatizmus jelentős térhódítása révén az önkormányzati testületek tevékenysége az eredeti közjogi feladatkörön messze túlterjeszkedett és a magángazdaság ügykörébe avatkozott igen jelentősen bele.

A székesfőváros önkormányzata számadásait éppen úgy kettéválasztja közigazgatási és üzemi költségvetésre, mint akár az állam is és ez megfelel a már említett kettős hatósági és magángazdasági szerepének.

A költségvetés közigazgatási része 153 millió pengő kiadást irányzott elő 142.8 millió pengő bevétellel szemben. A költségvetési hiány tehát 10.2 millió pengőre tervezetett. E számok beszédesebbekké válnak, ha figyelembe vesszük, hogy a bevétel 1930. évben még 208.7 millióval volt előirányozva és ez az összeg a válság hatása alatt 1931-ben 18.2 millióval, 1932-ben 10.7 millióval, 1933-ban 16.4 millióval, 1934-ben pedig 17.2 millióval csökkent, míg ugyanezt a csökkenést az 1935. évre már csak 3.4 millióra becsüli a város vezetősége az 1934. év tényleges bevételei alapján. Szemmel látható tehát, hogy a helyzet romlása lassúbb ütemet vett fel, vagy talán megakadt. A város bevételeinek előirányzata a válság 5 éve alatt 65.9 millióval, azaz 31.57%-kal csökkent, a csökkenés évi átlaga tehát 63.1%-ot tett ki, amivel szemben most tényleg csupán 1.63%-os csökkenéssel kell számolni. Nyilvánvaló, hogy egy milliós lakosú város kiadásait nem tudta ugyanebben az arányban csökkenteni, annál kevésbbé, mert egyes kiadásai, különösen szociálpolitikai téren, a válsággal együtt nőttek a válsággal, nemhogy csökkenthetők lettek volna. Így az 1933. esztendő 1.9 millió zárszámadási hiánnyal végződött és ennek az összegnek előteremtése a mostani költségvetés keretében képezi a főváros vezetőségének gondját. A városi üzemek költségvetése 172.8 millió pengős végösszeggel van egyensúlyba hozva azáltal, hogy a felesleget az üzemek a fővárosnak beszolgáltatják, ahol viszont hiány mutatkozik, ott azt a főváros megtéríti. Az egyesített közigazgatási és üzemi költségvetés összes kiadása tehát 325,853.928 pengővel irányoztatott elő, kereken 5 millióval kevessebbel mint az előző évben.

A közigazgatási költségvetés kiadásainak végösszege pontosan 153,0[^].533 pengőt tesz ki és ez az összeg 1930-hoz képest 56,793.712 pengős, tehát átlag 27%-os csökkenést jelent. Ez a csökkenés természetesen nem egyenletes és a legnagyobb mértékben az adminisztráció és a beruházások tételénél jelentkeznek, de sajnos a kulturális és közegészségügyi rovatoknál is feltalálható, míg a szociálpolitikai és jótékonyági kiadások 1935. évi előirányzata 7.3%-kal haladja meg az 1930. évit. A kiadások megoszlása a következő:

az adminisztráció személyi kiadásai (fizetés és nyugdíj) kb.	14	%
adminisztratív dologi kiadások és apróbb tételek...	„	11.79%
közköztartásügyi (336 iskolában 4410 tanerő tanít		
107.338 tanulót)	„	21 %
közjótékonyági és szociálpolitikai kiadások	„	11.17%
utak, csatornák, kertek és sétányok	„	7 %
közbiztonsági kiadások	„	5.75%
adósságok törlesztése és kamatszolgálata	„	12.30%
köztisztasági kiadások	„	4.70%

közélelmezési kiadások	kb.	2'55%
kórházak költségei	„	7 %
közművelődési kiadások	„	1'50%
az 1933. év deficitje.....	„	1'24%
Összesen		100 %

A bevételek megoszlása a következő:

adók	76'4 millió	53'6%
házbérek, haszonbérek stb.	16 „	11'2%
a községi üzemek különféle szolgáltatásai...	21'1 „	14'7%
közigazgatási díjak és egyéb bevételek	29'3 „	20'5%
Összesen ...	142'8 millió	100 %

Az adóbevétel gerincét a főváros területén befolyó 39.5 millió pengő állami adó után szedett 50%-os községi pótdadó alkotja, amely kereken 20 millió pengőt tesz ki. Ezenkívül még öt különféle adónemet vet ki a főváros polgárait keresetforrásuk szerint különböző címen, eltekintve a különféle közlekedési, fogyasztási adóktól, illetve a közüzemi díjaktól, valamint részesedik az állam által szedett forgalmi adóban is. A fenti részletezés 2. és 4. tétele foglalja magában a székesfőváros vagyonából eredő jövedelmet, sőt tulajdonképpen ideszámítható a községi üzemek szolgáltatásának túlnyomó része, mert abból 19.9 millió mint tulajdonost illeti meg a fővárost és csupán 1.2 millió pengő az, ami illeték jellegével bír, tehát közhatósági bevétel képez.

Az üzemek óriási értéket képviselő vagyonát képezik a fővárosnak és egyúttal biztos jövedelmi forrását is. Forgalmuk az előző évhez képest nem mutat hanyatlást, ami biztató nemcsak a főváros pénzügyi helyzete, de az általános gazdasági helyzet megítélése szempontjából is. Arra engednek ezek a számok következtetni, hogy a válság talán már elérte mélypontját és a lakosság nem kénytelen elsősorú szükségletei kielégítését tovább korlátozni.

Ahogy a főváros ügyei számot tarthatnak az egész ország érdeklődésére, épp úgy kell, hogy érdekelje a főváros polgárságát is a magyar föld, a mezőgazdasági termelés minden problémája, hiszen végső vonatkozásban ennek a termelési ágának a sorsa határozza meg az ipar és kereskedelem, sőt talán az egész ország sorsát is. A mezőgazdasági termelés súlyos esztendő után mintha kezdene magához tért, s bár még alig némult el a parlamentben és sajtóban a mezőgazdák megsegítését sürgetők kara, már visszhangzik a közvélemény a földbirtokpolitikai reform különféle jelszavaitól. Pedig a beteg még korántsem elég egészséges vagy ellenállóképes egy újabb operációhoz, de ki törődik egy kiadós sajtóhadjáratnál a beteg állapotával és vajjon hányan értenek hozzá valójában azok közül, akik telepítésről, a földbirtokok felaprózásáról gátlás nélkül írnak és beszélnek a nyilvánosság előtt. Mint a laikus közvélemény tagja, én is fűzök egy-két megjegyzést ehhez a kérdéshez, amely oly nagy fontosságú, hogy egy Gazdasági Szemle nem haladhat d mellette hallgatással.

Károlyi Gyula gróf a közelmúltban érdekes tanulmányt tett közzé, amely közel 30 nagybirtok adatainak vizsgálata alapján azt mutatta, hogy a nagybirtok két-háromszor annyi embernek a megélhetését biztosítja, mint a vizsgálat tárgyává tett kétféle típusú kisbirtok. A szóbanforgó adatok közzétételére az a nyugtalanság adott a kiváló szerzőnek impulzust, amellyel a földbirtok felaprózásának kérdésével a közvélemény az utóbbi időben egyre nagyobb mértékben foglalkozik és amely egyes napilapokban egyre sűrűbben napvilágot látó közleményekből, sőt cikksorozatokból táp-

lálkozik. Általában magyar betegség, hogy szívesen engedjük átsiklani a szakkérdések tárgyalását a napi politika mezejére és utóbbi célszerűségi szempontjai — sajnos nem ritkán népszerűség kereső, néha demagóg jelszavai is — irányítják előbbieik sorsát. Már pedig elvész az a nemzet, amely saját történelmének tanúságait levonni, a maga kárán tanulni nem hajlandó.

Ma, amikor a forradalom utáni földreform pénzügyi lebonyolítása, a lefolyt másfél évtized dacára még jórészt rendezetlen és szabadkézből úgyszólván tetszésszerű mennyiségű földbirtok vásárolható olcsón az országban, egyszerre háromféle földbirtokpolitikai intézkedést sürgetnek: a hitbizományok felszabadítását, a telepítést és — talán egyelőre kevésbé nyíltan — a nagybirtok felosztását. Az a szempont, amelynek itt elsősorban kell figyelembe vétetni, az ország egyetemes érdeke azt kívánja, hogy olyan földbirtokpolitika folytassék, amely a jobb, olcsóbb és többtermelés szempontjából előnyösebb. Azt hiszem nem vitás, hogy a magyar parasztság mai elmaradt mezőgazdasági kultúrája mellett ezt a hármas célt a nagybirtok jobban, sőt egyedül szolgálja. Aki a magyar őstermelő népességet ismeri, alig tagadhatja, hogy az kétségtelenül nem önhibájából, hanem a mezőgazdasági szakoktatás ügyének mostohasága folytán — újításokkal, modern termelési módokkal szemben bizalmatlan és a végletekig konzervatív. Az utóbbi válságos évek tapasztalatai, amelyek a minél külterjesebb gazdálkodásnak látszottak kedvezni, még csak fokozták a magyar parasztnak a belterjes földműveléssel szemben öröklött idegenkedését és nagyon hosszú idő kell hozzá, míg a kisbirtokosság zöme pl. a talajnedvességgel való gazdálkodás és a termés mennyisége tekintetében akár csak meg is tudja közelíteni a mezőgazdasági nagyüzemeket. Ugyanígy nem vitás, hogy a nagyüzem olcsóbban termel a kisbirtoknál, valamint az sem, hogy a világhírű magyar búzafajtákat nagybirtokok termelték ki és termelik és a parasztgazdaságok gyümölcs-, vaj-, tojás- stb. termékei sem érik el minőségileg a külföldön való értékesítéshez megkívánt standardot. A termelés eredményeit tekintve a nagyüzem messze felette áll a kisüzemnek, utóbbiakra való átalakítása esetén tehát a nemzeti jövedelem előre alig felbecsülhető csökkenésével kell számolnunk. A másik figyelembe veendő közérdekű szempont a népesezés politikáé, vitán felül a nagybirtok fenntartása mellett sorakozik fel. Hiszen köztudomású, hogy a mezőgazdasági cselédek és munkások sokgyermekesek, mert munkáskezet, gazdasági értéket látnak a gyermekben, viszont a kisbirtokosok között pusztít az egyke, mert a vagyon felaprózódásával szemben ösztönszerűleg ez úton védekeznek. Pillanatnyi hatását tekintve viszont a nagybirtok felosztása megszázszorozná a mezőgazdasági termelés mechanizálódása révén felszabaduló és az ipari góccok felé vándorló munkáskezek ellátásának amúgy is súlyos problémáját.

De hátra van még a pénzügyi szempont is. Földet juttatni olyanoknak, aki annak megszerzéséhez és a folytatandó üzemhez szükséges tőke felett nem rendelkezik, a magántulajdon elvének feladása nélkül még akkor is megoldhatatlan feladat volna, ha az állam rendezett pénzügyi helyzetben közömbösen állhatna szemben a fizetőképes adóalanyoknak gazdaságilag életképtelen egyedekkel történő felcserélésével. Márpedig az állam szempontjából ma ez sem lehet közömbös, még kevésbé képzelhető el, hogy az államkincstár, egy parancsoló szükség nélkül megvalósított földreform bármelyik formájához szükséges óriási összegeket rendelkezésre bocsáthatná, amikor a magas közterhek évek óta bénítják az ország termelését és akadályozzák gazdasági talpraállását. Hogy pedig nyugati országokban a földbirtok oly nagy egységei, amelyek nálunk közkeletűek, nem ismeretesek, nem lehet reánk mérvadó, mert egyéb

tekintetben is más viszonyok vannak ott, mint itt, így elsősorban a mezőgazdasági népeség kulturális színvonalát illetőleg.¹

Ami végül a hitbizományok kérdését illeti, úgy itt én is reformot sürgetnék, de az ellenkező irányban. Megkötném a vagyonon kívül még a jövedelem egy részének felhasználási jogát is olymódon, hogy az részben a földbirtokba beruházandó legyen, részben pedig országos kulturális vagy szociális célokra fordítandó; állami feladatokat hárítanék a hitbizományra, mint pl. mintagazdaságok létesítésére és fenntartására kötelezném őket a lakosság mezőgazdasági nevelése érdekében, vagy államilag ellenőrzött termelési kísérleteket végeztetnék el velük. De nem szabadítanám fel a vagyont márcsak azért sem, mert ez az intézkedés, a velejáró nagy földkínálat révén az úgyis alacsony földárak lerombolására vezethet.

IFJ. SIMONTSITS ELEMÉR

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Az olasz-francia közeledés történeti múltja, a január 7. — római egyezmények, a marseillei kérdés, a Saarvidék népszavazása, Oroszország, akeleti paktum —

EGY HUMOROS német közmondás szerint minden egészen másképpen történik, mint ahogyan várják. Különösen a politikában érdemes ezt az igen primitív közhelynek ható tételt el nem felejteni. A történelmi fejlődésnek vannak irányai, vannak valószínűségei: a politikát ezek vonalán kell vezetni, de azzal a könnyedséggel és rugalmassággal, amely lehetővé teszi az alakulásukban mindig más formájú és lényegükben változatos eseményekhez való alkalmazkodást. Különösen az utóbbi évek folyamán az európai politika alanyai és elemei olyan bonyolulttá váltak, hogy a legnagyobb merészséggel sem lehetett volna megmondani, vajjon egy-egy adott esemény bekövetkezhetik-e és lehet-e valamely állam törekény csónakját egy politikai valószínűség könnyen megtorpedózható csatahajójához hozzákötni.

E sorok írójának már évek óta benső és átgondolt meggyőződésévé vált, hogy az olasz-francia megegyezésnek vaskényszerűséggel jönnie kell. Ez a történelmi fejlődés természetes útja. Vannak negatív és pozitív okai, amelyeknek a látszat, különösen az utolsó évtized alatt, mindenben és szinte minden pillanatban ellentmondott. A negatív okok a következők: Először is a két államot nem választja el egymástól áthidalhatatlan történelmi- vagy érdekellentét. Az afrikai, illetve koloniális ellentét Olaszország részéről komoly, de mégsem abszolút életbevágó érdeken alapult. Franciaország részéről pedig tulajdonképpen csupán nem egészen helyesen felfogott presztízsszempontra volt az, ami miatt a párizsi kormányok — valószínűleg az oly hatalmas bürokrácia befolyása alatt — halogatták az 1915. április 26-i londoni egyezménynek teljes végrehajtását. Olaszország a békeszerződésekben tudvalevőleg nem kapta meg Franciaországtól azokat a gyarmati kompenzációkat, amelyekre a fentidézett szerződés szavai és szelleme értelmében igénye volt. A flottaparításnak a két nagyhatalmat

¹ Gazdasági Szemlének úgy szakértelem, mint őszinteség és bátorság dolgában kiváló írója fenti birtokpolitikai nézetei, mint olvasóink tudják, több pontban eltérnek e tárgyú egyéb cikkeink felfogásától.

elválasztó kérdésében Franciaországnak vannak fontos érdekérvői, amelyekkel Olaszország viszont tulajdonképpen inkább presztízsszempontokat helyez szembe. A harmadik, mindebből következő negatív ok pedig az, hogy a területileg és anyagilag, tehát hatalmi szempontból teljesen kielégült Franciaország sohasem lehet veszélyes Olaszországra és fejlődésére nézve, viszont ha Olaszország fontos fejlődési érdekeit Franciaország kielégíti, a fasiszta nagyhatalom nem válik támadó vetélytárrá a másik latin hatalom számára.

Ami pedig a pozitív hatókokat illeti, az egyik, az alapvető indok, mindjárt benne van a *latin* szóban. Az olasz és francia nép egy évszázad óta nem vívott egymással háborút. Ha pedig Franciaország azelőtt I. Ferenc-től Napóleonig viselt is háborúkat az Appennini-félszigeten, minden egyes esetben a Habsburgok vagy azok kondottieri szövetségesei, illetve egyéb vazallusai, sőt néha a pápa, de soha az *olasz* nép ellen vezetett hadjáratok voltak. Az olasz embert — nem utolsó sorban az olasz diplomatát — époly vonzalom fűzi Párizshoz és a franciákhoz, — a napipolitikán és rezsimkülönbségeken felülemelkedve — mint a franciát, és nem utolsó sorban a francia diplomatát, Dante népéhez és hazájához, a latin kultúra ősi székhelyéhez. De ezen a szentimentális, talán csak tudat alatt ható érven kívül van pozitívabb összeláncoló ok is, amelynek hatása legerősebben az utolsó másfél év folyamán fejlődött ki, de amelynek érvényesülését előre lehetett látni, legfeljebb a dátumában tévedhetett az ember. S ezt az okot — Ausztriának hívják.

Mindezek az érvek és okok, nézetem szerint, elkerülhetlenné tették Róma—Párizs találkozását és kibékülését, amit én egyelőre tartós anyagból készült fundamentumnak tekintek. Mégis abszolút politikai könnyelműség lett volna akár Mussolini, akár a mindenkori francia kormány részéről, akár azoknak az államoknak kormányai részéről, amelyeknek Róma vagy Párizs állásfoglalását különös figyelemmel kell kísérniük, ha erre a valószínűnek látszó fejlődésre alapították vagy ehhez kötötték volna le politikájukat. Nem is paradoxon, ha azt állítom, hogy a megegyezés sem jött volna létre, ha Párizs vagy Róma, vagy mindkettő egyenes vonalban erre dolgozott volna. Éppen mert sok reménnyel kecsegtető más megoldások is lehetségesek voltak, egyetlen érdekelt államnak sem volt szabad a politikai fejlődés útját csak egy vonalon keresnie.

A január 7-én Rómában Olaszország miniszterelnöke, Benito Mussolini és Franciaország külügyminisztere, Pierre Laval közt létrejött megegyezés tehát egy elkerülhetetlen történelmi fejlődésnek volt valószínűleg első lépcsőfoka, amely, éppen a másirányú lehetőségek nagy száma miatt, sokakat erősen meglepett. Egy politikailag nem közvetlenül érdekelt országbeli jó megfigyelőnek az a véleménye, hogy erre a fejlődésre két esemény volt döntő hatással. (Természetesen nem felejthetjük el, hogy a kibékülés első alapjait Henry de Jouvenel fektette le akkor, amikor hathónapos nagyköveti megbízatása idején, 1933 január 1-től június 30-ig sok félreértést eloszlatozott és egy bizonyos szellemi közeledést hozott létre Róma és Párizs között. Ennek az első eredménye volt az, hogy Franciaországban kezdték felismerni Mussolini államférfiúi és emberi nagyságát; másrészt, hogy mindkét országban egyaránt lecsendesedett a sajtó hangja, amikor a másik országról volt szó.) Az említett két döntő esemény pedig a következő volt: Az első Mussolini és Hitler velencei találkozója, amely bebizonyította, hogy a két államférfi és a két ország között mélyreható félreértésekre kerülhet sor, de megegyezésre egyelőre nem. A másik esemény a keleti paktumtárgyalások menete, amely Angliának is megmutatta, hogyha a szövetségest kereső Franciaországot átengedi a külpolitikailag a kapitalizmus és Nyugat-

Európa felé orientálódó Szovjetnek, hamarosan még a múltévinél is veszedelmesebb helyzetbe kerülhet Európa. Minthogy pedig Nagy-Britannia maga továbbra sem volt hajlandó a locarnói szerződésen túlmenő európai garanciákat vállalni, maga helyett igyekezett Olaszországot bevonni a kombinációba és a biztonságot kereső Franciaországot Olaszország szoros barátságával megnyugtatni. E szerint az elgondolás szerint, ha egyszer az olasz-francia megegyezés létrejön és az Olaszországot Franciaországhoz fűző szorosabb kapocs hamarosan fokozottabb értékkel képes Párizs számára pótolni a sokkal kisebb értékű keleti szövetségeseket, akkor nyugodtabb légkörben létre lehet hozni a német-francia közeledést is és ennek útján az általános európai megegyezést a fegyverkezés kérdésében, tehát megindítani azt a folyamatot, melynek végcélja az európai békét új, biztosabb alapokra fektetni, mint amilyeneket tizenhat évvel ezelőtt leraktak.

Amennyire biztos volt *történelmileg* az olasz-francia megegyezés, olyan bizonytalanul látszott az *politikailag* szinte egészen az utolsó percig. December utolsó napjaiban már azt jelentette a táviró, hogy az előzetes megállapodás kész, Laval utazása befejezett tény. Az év legutolsó napján pedig Róma, Párizs és London hideg zuhanyként fogadta a felmerült nehézségek hírért, amelyeket Ausztria függetlenségének garanciája ügyében elsősorban állítólag maga az érdekelt fél, Ausztria, de más hírek szerint Magyarország és Németország is támasztott volna. Az osztrák köztársaság felelős államférfiai nyilván nem járulhattak volna hozzá olyan formulához, amely őket politikailag és jogilag is a nemzetközi politika tárgyává tette volna. Függetlenségük általános, a szomszédok által megadott garanciáját tehát nem akceptálhatták. Magyarország álláspontja viszont az volt, hogy, ami Ausztriát illeti, amelyhez a legszorosabb és legmelegebb viszony fűzi, minden olyan formula kielégíti, amely Ausztria érdekeit szolgálja. Másrészt a magyar kormány tudta, hogy Mussolini nemcsak ismeri azokat a feltételeket, amelyekről Magyarország állásfoglalása a középeurópai kérdés rendezésénél függ, hanem magáévá is tette azokat. A budapesti kormány állandóan informálva volt a francia-olasz tárgyalások menetéről, tehát tudta, hogy a megegyezés csak az ország életbevágó érdekei teljes tiszteletben tartásával jöhet létre. A magyar kormány és a magyar közvélemény pedig tudja, hogy ez a nemzet nyugodtan teheti le sorsát Benito Mussolini kezébe, aki felismerte bennünk azt a nagy értéket, azt a centrális erőt, amelynek közreműködése és hozzájárulása nélkül nem lehet a középeurópai békét biztosítani vagy újjáépíteni.

A római megegyezés, amelyen Mussolini és Laval háromnapos tárgyalásaik során már csak az utolsó simításokat végezték, három fő témakörre terjed ki: koloniális kérdésekre, Ausztriára és a középeurópai problémákra, végül általános politikai problémákra. Az afrikai kolóniákat illetően Olaszország nagyjelentőségű területi és jogi természetű engedményekhez jutott. Területileg Lybia és a Csád-tó közötti területen, de a nélkül, hogy a Csádhoz elérkeznék, 114.000 négyzetkilométer területet kapott, amelyet több oázis tesz értékessé. Ez megfelelő kiegészítése Olaszország északafrikai gyarmatbirodalmának. A francia köztársaság továbbá keskeny területsávról mondott le a francia Szomáli-területből Eritrea olasz gyarmat határán, továbbá részesedést engedményezett a fasiszta kormánynak a Dzsibuti-Addis-Ababa közötti vasúttársaság részvényeiben. Ami pedig a Tuniszban lakó olaszok státusát illeti, tudvalevő, hogy az eddig azok olasz állampolgárságát 1896 óta biztosító egyezményt a franciák mindig csak egy-egy, legfeljebb öt évre hosszabbították meg. Most tehát Mussolini nagy sikere, hogy ennek az érvényét harminc évre, 1965-ig meghosszabbították.

Az osztrák kérdésre vonatkozó egyezmény szerint elsősorban a két nagyhatalom megállapodik abban, hogy érintkezést keresnek egymással, „tanácskoznak“ abban az esetben, ha Ausztria függetlensége veszélyben lenne. Ezt diplomáciai nyelven „konzultatív egyezménynek“ nevezik. Magyarországot, Németországot, Csehszlovákiát, Jugoszláviát, Lengyelországot és Romániát (tehát Németországot és az Osztrák-magyar monarchia összes utódállamait) felszólítják az egyezményhez való csatlakozásra. Ugyancsak az osztrák és középeurópai egyezmény keretei közé tartozik az egyezmény egy további fontos pontja, amely szerint a két nagyhatalom felhívja Ausztriát, továbbá összes szomszédait és az Osztrák-magyar monarchia összes utódállamait, hogy kössenek egymással olyan megállapodást, amelyben kötelezik magukat egymás határainak kölcsönös tiszteletbentartására és arra, hogy távoltartják magukat az egymás belső ügyeibe való beavatkozástól.

Az általános európai problémák közül az egyezmények csak egyet említenek s ez a leszerelés kérdése. A megállapodás hivatkozik a nagyhatalomnak 1932 december 11-én kelt, a katonai egyenjogúságot elismerő nyilatkozatára és megállapítja, hogy egy államnak sincs joga magát egyoldalúig kivonni a fennálló nemzetközi rendelkezések alól. Ennek az interpretációja nem nehéz: az egyenjogúsági nyilatkozatra való hivatkozás gesztus Németország felé, a második pont viszont Franciaország javára szól és figyelmeztetés Berlinnek arra, hogy Olaszország, az egyenjogúság jegyében bár, elfogadta Franciaország tételét. Egyetlen probléma megoldásához nem nyúlt hozzá a két államférfi s ez a tengeri paritás kérdése. A jól informált jellegű kommentárok szerint azért, mert azt a tervezett általános tengeri leszerelési konferenciára halasztották. Végül az általános problémákra vonatkozik az általános jellegű tanácskozási megállapodás, amely Rómában létrejött s Párizs és Róma állandó kontaktusát biztosítja.

A Mussolini—Laval-megegyezés sok szempontból bír történelmi-jelentőséggel ; de a mi saját szempontunkból is a távolabb jövőben, nézetem szerint, rendkívül érdekes és nagy előnyöket hozó perspektívákat nyithat meg. Európa szempontjából pedig alig hihető, hogy ne válják — már a két állam közötti általános tanácskozási egyezmény alapján is — az állandó, konstruktív olasz-francia együttműködés alapjává. Tehát jelenthet annyit, hogy hosszú időre biztosítja a kontinens békéjét. Ha pedig mérlegeljük azt, hogy Mussolini az evolucionista történelmi felfogás híve, valószínűnek látszik, hogy a merev francia statikus elgondolás fokozatosan ez alá a történelmileg és emberileg oly jótékony hatás alá fog kerülni. Hiszen már a közeledés ténye, még mielőtt a megegyezés maga létrejött, két aktívumot hozott Európának. Az egyik a saarvidéki népszavazásról szóló megegyezés, amit november folyamán Mussolini égisze alatt hozott létre az Aloisi báró, olasz főmegbízott elnöklete alatt működő népszövetségi bizottság. Mind Franciaország, mind Németország okos és mértékletes állásfoglalásán, meggyőződéses szerint, már érezhető volt Olaszország és Nagy-Britannia termékeny együttműködésének hatása. Kétségtelen, hogy a brit befolyás állandóan jótékonyan érvényesült Rómában és Párizsban is. A második aktívum, amit a két latin nagyhatalom közeledése és megegyezése hozott Európának, a magyar-jugoszláv kérdésben decemberben és januárban létrejött népszövetségi elintézés, mely hiányosságai ellenére bizonyítéka annak, hogy ha a nagyhatalmak egyetértenek, nem lehet konfliktus Európában. Hiszen ha Róma és Párizs nem akartak volna megegyezni és azt Nagy-Britannia nem pártolta volna, akkor ma már valószínűleg szomorúbb helyzetben lenne a kontinens, mint volt például 1914 októberében.

Magyarországra nézve az olasz-francia megegyezés magával hozhatja azoknak a nemzetközi feszültségeknek az enyhülését, amelyek elsősorban ránk, védtelen országra jártak volna komoly veszéllyel. Jelenti azt, hogy a két nagyhatalom felszólítása értelmében az Osztrák-magyar monarchia utódállamai leülnek a tárgyalóasztalhoz és igyekeznek megállapodást létesíteni abban a keretben, amelyet a két római egyezmény megadott: az 1934 március 17-én létrejött hármass jegyzőkönyv és az 1935 január 7-én létrejött kettős megállapodás. Az utóbbi értelmében egymás határainak tiszteletbentartására kell kötelezniük magukat, ami nem jelent olyan újabb kötelezettséget, amilyenhez hasonlót például mi is az utóbbi tizenöt év folyamán már ne vállaltunk volna magunkra. Továbbá az érdekelt államoknak kötelezniük kell magukat arra, hogy tartózkodjanak minden olyan mozgalomtól, amelynek célja a másik állam belső rendjének erőszakos megzavarása. Magyarország mindig hajlandó volt szomszédaival politikai jellegű egyezményt kötni és mindig nyíltan meg is formulázta azokat a feltételeket, amelyek mellett ilyen megállapodások létrejöhetnek. A nagy magyar célok elseje: a területi revízió a nemzeti összetartozás alapján. A nemzeti eszme gyönyörű diadala, a saarvidéki népszavazás, után tudjuk, hogy sokszorozott erővel érvényesül ez a wilsoni elv. A második cél, egyben előfeltétel is, a politikai és katonai egyenjogúság teljes elismerése: csak egyenlőjogú szuverén államok ülhetnek le a konferencia-asztalhoz, hogy önkéntes akarattal politikai egyezményt kössenek. Harmadik cél és feltétel: a magyar patrimonium biztosítása, a magyarság kulturális és gazdasági védelme mindenütt, ahol kisebbségi sorsba jutott és amennyiben ezen a helyzetén még egyideig nem történik alapvető változás.

A Népszövetség Tanácsának múlt év december 10-i határozata értelmében a magyar kormány terjedelmes közlést intézett a Tanácshoz, amelyben a marseillei merénylettel összefüggő magyarországi vizsgálat eredményét foglalta össze. A közlés megállapítja és bizonyítja, hogy Magyarországot, magyar embert, magyar hatóságot a marseillei gyalázatos merényletért sem közvetett, sem közvetlen felelősség nem terhel. Minthogy azonban a vizsgálat kiderítette, hogy az idegenellenőrzés és az útlevél kiállítás terén egyes magyar hatósági közegeket hanyagság és mulasztás terheli, azokat, akiket ebben a vizsgálat során bűnösnek találtak, különböző fegyelmi büntetésekben részesítették. A magyar kormány ezenkívül mind az idegenellenőrzésről, mind az útlevélkiadásról új, szigorított rendszabályokat bocsátott ki, ezzel is tanújelét kívánván adni annak, mily komolyan óhajt ebből a szempontból is eleget tenni nemzetközi kötelezettségeinek a békülékenység szellemében.

A Népszövetség Tanácsának januári rendes ülészsaka ezt az emlékiratot nem tárgyalhatta le arravaló hivatkozással, hogy megfelelő alapos-sággal senki sem foglalkozhatott ezzel az igen terjedelmes írásművei. De ettől a technikai körülménytől eltekintve, a nagyhatalmak egyhangú véleménye az volt, hogy mindent el kell kerülni, ami alkalmas a békülékenység légkörének megzavarására, különösen pedig alkalmas lenne arra, hogy Magyarország és Jugoszlávia között megakadályozza a normális szomszédi viszony helyreállítását. Nincs okunk feltételezni, hogy, mint ezt Kánya Kálmán külügyminiszter, aki a tárgyalásokat fölényes bölcseséggel és tapintattal vezette, hazatérte után kijelentette: „a magyar kormány eddig folytatott mérsékelt politikája megfelelő megértésre ne találjon és hogy jugoszláv részről ne volna meg a hajlandóság arra, hogy ez az ügy az európai politikában jelenleg mindjobban kibontakozó tendenciáknak megfelelően intéztessék el“.

A második nagy horderejű történelmi esemény, amely mindenki számára meglepetés és, tegyük hozzá, Európa lakosai óriási többségének számára jóleső meglepetés volt, a hallatlan arányú német győzelem a saarvidéki népszavazásnál. Abban, hogy a németek tekintélyes többségre fognak szert tenni, senki sem kételkedett, de még Berlinben és a német front vezetőségénél sem remélték, hogy a birodalom mellett megnyilatkozó többség 90% fölé emelkedjék. Ellenkezőleg, az autonomista agitáció olyan erős volt a Saarvidéken, hogy azok, akik ezt vezették — főként kommunisták és Németországból kiüldözött más elemek — elhitték önmagukkal s másokkal is, hogy huszonöt-, harminc-, sőt negyven-százalékos kisebbségre számíthatnak. A január 13-i népszavazás egyike a történelemben előforduló legritkább eseteknek, amikor egy tiszta eszme győzedelmeskedik az ember belső lelki egyensúlyát megbontó százféle tényezőn. Az egy nemzethez való tartozás öntudata párt- és szociális ellentétek és küzdelmek, vallási meggyőződés és gazdasági érdek ellenére valóban úgyszólván minden németet visszavitt az anyaországba. A nemzeti és a birodalmi eszme győzelmén kívül azonban természetesen jelentékeny sikere ez Hitlernek és rendszerének is. Amilyen megértéssel, bölcseséggel és tapintattal kezelte a birodalom az utolsó három hónapban a Saar-kérdést, — s ezzel lehetővé tette azt a megegyezést, ami a szavazás nyugodt lefolytatásához vezetett — ugyanolyan okosan jelentette ki a birodalmi vezér és kancellár az eredmény kihirdetése után, hogy Németországnak a Saarvidék visszatérése után nincs több területi igénye Franciaországgal szemben. A szavazás kétségbevonhatatlan világossága a Népszövetségi Tanács állásfoglalását és munkáját is rendkívül megkönnyítette és ha az eredmény talán egyes francia nacionalista túlzókat fájdalmasan érint is, a köztársaság kormánya számára mégis nagy megkönnyebbülést jelentett. Ha a Tanácsnak az autonómia mellett szavazó tekintélyesebb kisebbségi csoportokat tekintetbe kellett volna vennie és így egyes területeket el akart volna szakítani a birodalomtól, ez végeláthatatlan viszályokhoz és veszedelmekhez vezetett volna. A saarvidéki némettség tehát nemcsak mint német szavazott becsületesen és okosan, hanem Európának is megbecsülhetetlen szolgálatot tett. A tizenhat év előtt francia jóvátételi igények kielégítésére a birodalomtól elválasztott terület a Tanács határozata értelmében március i-én visszakerül az anyaországhoz. A népszavazás idejére odaparancsolt csapatok fokozatosan kivonulnak a Saarvidékről. Az impérium átadásának pénzügyi és gazdasági következményeit közvetlen francia-német tárgyalásokon fogják tisztázni. Bármily komplikáltak is ezek a problémák, ma már kétségtelennek látszik, hogy a két kormány esetleg még a Népszövetség Tanácsának közbenjötte nélkül is meg fog egyezni.

A jugoszláv-magyar vita előreláthatólag végleges befejezése, az olasz-francia megegyezés és a Saar-kérdés elintézése megnyitja az utat arra, hogy Európa legnehezebb problémájával, a fegyverkezések korlátozásának kérdésével lehessen foglalkozni. Itt egyelőre Nagy-Britannia programja áll az előtérben, amely, mint azt már fentebb jeleztük, azért igyekezett az olasz-francia közeledést elősegíteni, mert remélte, hogy ezután Franciaország könnyebben lesz kapható megegyezésre a fegyverkezések terén. Az angol elképzelés szerint Németországnak — tehát természetesen volt szövetségeseinek is — meg kellene adni a teljes katonai jogegyenlőséget, amit úgy vinnének keresztül, hogy a győztes hatalmak ünnepélyesen annulálnák a békeszerződések V. fejezetét, amely a katonai határozmányokat tartalmazza. Németország viszont visszatérne a Népszövetségbe és kötelezné magát egy a fegyverkezéseket bizonyos színvonalon korlátozó és az

errevonatkozó nemzetközi ellenőrzést biztosító egyezmény elfogadására. Bár a franciák ma még messze vannak attól, hogy ezt a gondolatmenetet, amelyet nacionalistáik és a nagy vezérkar elutasítanak maguktól, elfogadják, valószínű, hogy Flandin és Laval londoni útja alkalmas lesz az új európai békeszerződés kilátásainak tisztázására.

Barátságos és biztató előjelekkel vette kezdetét az új esztendő. Érdekes tünet ebben az új európai együttműködési munkában Szovjet-Oroszország aktív szereplése — a béke érdekében. Főmotívuma ennek a Nyugat-Európa felé hajló szovjetpolitikának természetesen a veszély, amely az orosz birodalmat a Távól-Keletről fenyegeti. Nem újság, — százszor megírták már — hogy Moszkva azért lett Európában a status quo védelmezője, mert egész figyelmét a Keletre kell koncentrálnia. Ha veszély esetén kénytelen lenne csapatait itt igénybevenni, akárcsak európai határai megerősítésének szüksége következtében, azonnal fenyegetővé válnék a helyzete Szibéria keleti határán. Második elhatározó motívum a német nemzeti szocializmus eljárása a német kommunisták ellen: az az irtóhadjárat, amit Hitler a vörös veszedelem ellen folytatott a birodalomban, meg kellett hogy teremje külpolitikai gyümölcsét, a Szovjet elhidegülését. Bármily helyesen cselekedett is tehát a Führer, amikor ettől a veszélytől megszabadította a birodalmat, tehát Európának is szolgálatot tett, számolnia kellett azzal, hogy külpolitikailag fogja a számlát megfizetni. A Szovjet Franciaország és szövetségesei felé orientálódott. Párizs és Moszkva közeledésének logikus következménye volt viszont a német-lengyel kibékülés. Ma ez áll annak a paktumelgondolásnak az útjában, amelynek Litvinoff a szellemi atyja s amely Kelet-Európa államait Németországgal, sőt Csehországgal együtt egy szerződési rendszerbe akarná foglalni a kölcsönös segélynyújtás kötelezettségével. Amíg ez a paktum nem jön létre, addig Oroszország nyugati határait nem látja biztosítva. Sem Németország, sem Lengyelország nem járulhatnak hozzá ahhoz, hogy akármelyik másik aláíró hatalom veszélyeztetése esetén segélynyújtásra vagy legalább is idegen csapatoknak területükön való átengedésére köteleztesse. Sikerül-e az oly okosnak és találékonynak bizonyult francia külügyminiszternek Németországot más koncessziók ellenében — egyenjogúság elismerése, fegyverkezési engedmények — rábírnia a csatlakozásra, ez az 1935-ös esztendő egyik nagy kérdése, amelyik válaszra vár. Kérdés az is, milyen ellenszolgáltatásokkal tudja Lengyelországot rávenni, vagy képes-e rákényszeríteni Pilsudszki marsallt és Beck ezredest arra, hogy a Varsó számára teljesen értéktelen keleti paktumot elfogadjon. Biztosak lehetünk abban, hogy a szovjetdiplomácia eddigi gondolkodóbaejtő sikerei után mindent el fog követni arranézve, hogy a keleti paktum létrejöttön olyan formában, amely neki a lengyel határon biztonságot nyújt, nyilván nagyobb biztonságot, mint amelyet a fennálló lengyel-orosz megneemtámadási egyezmény nyújtott. Hiszen látjuk, hogy lassan bekövetkezik a Távól-Keleten az, amire ezen a helyen évekkkel ezelőtt már rámutattunk: a sárga fajok megszervezése Japán céltudatos vezetése alatt azzal a céllal, hogy Ázsia az ázsiaiaké legyen. Ne feledjük el, hogy a Távól-Keleten 193 z őszen egy új kor hajnalhasadása kezdődött. Ennek a történelmi folyamatnak döntő befolyása lesz a mi kontinensünk sorsára is.

A ROMÁNOK BUDAPESTEN

BANDHOLTZ AMERIKAI TÁBORNOK NAPLÓFELJEGYZÉSEI

EZERKILENC SZÁZTIZENKILENC augusztus tizenegyedikén egy amerikai tábornok érkezett meg századosának és két katonájának kíséretében a magyar fővárosba, melyet a politikai, lelki és anyagi válság mélypontján talált.

A négyéves világháborút és minden megpróbáltatását gyors egymásutánban követték nyomon: a háborúvesztés, az ú. n. októberi forradalom, a proletárdiktatúra és a románok előnyomulása, akik végül július 31-én megszállták Pestet.

Nem egészen tíz hónap története ez s olyan események sorozata, melyek alkalmasak voltak az egyébként is felőrölt nemzeti erők teljes szétzüllesztésére. A háború után, e forradalmak által kifosztott ország fővárosában ott ült az ellenség — és minő ellenség! A nemzet és főként középosztálya még fel sem tudott ocsúdni a négyhavi proletárdiktatúra rémségeiből: Kim Béla terroristáinak sarkában máris ott voltak az oláhság fegyelmezetlen és zsákmányra éhes hadai. Mielőtt a magyar állami élet csak valamelyest visszazökkenhetett volna teljesen szétrombolt intézményeinek kereteibe, máris a Balkán terpeszkedett szét a főváros utcáin és terein. Valóban nehezen képzelhető el szörnyűbb tragédia, mélyebb süllyedés, teljesebb bukás. Szegénység és szégyen, gyengeség és gyalázat, züllés és megalázás: ez volt a magyarság léte és sorsa tizenöt év előtt azon a nyári napon, amikor Harry Hill Bandholtz, az Egyesült Államok' vezérőrnagya, négy nap körülményes utazás után, Párizsból a pesti Ritz-szállóba megérkezett, hogy a Szövetségek közti Katonai Küldöttség egyik tagjaként az akkor még ellenséges magyar fővárosban a békekonferencia utasításai szerint¹ megkezdje munkáját.

¹ A párizsi Legfőbb Tanács utasításai a Magyarországra küldött Szövetségek közti Katonai Küldöttséghez a Bandholtz-féle mű egyik értékes mellékletét alkotják. (368. o.) Ez utasítások első két pontja a magyar hadsereg és a lefegyverzés kérdéseivel foglalkozik. A 3. pont már elárulja, hogy a küldöttség célja „megakadályozni, hogy a győztes hadseregek olyan biztosítékokat foganatosítsanak, amelyek a magyarság nemzeti érzelmeit felizgathatnák, avagy bármiképpen meghosszabbíthatnák az országban uralkodó zavaros helyzetet és késleltethetnék a béke megkötését“. U. e. pont c) alpontja a Küldöttség feladatául tűzi ki, hogy „szabályozza a román és szerb hadseregarancsnokságokkal a román és szerb csapatok fölöslegének (?) visszavonását“. Különösen fontos az instrukciók tájékoztató záradéka, mely szerint Magyarország határait a konferencia már megállapította és ezért minden idegen csapat eltávolítandó. „A hatalmak legkevésbé nem kívánnak a magyar nemzet belügyeibe, vagyis kormányának megválasztásába beavatkozni, de ugyanakkor megállapítják, hogy nem tárgyalhatnak olyan kormánnyal, amelyről nem tehető fel, bizalommal, hogy nemzetközi kötelezettségének eleget fog tenni.“

Bandholtz tábornok azóta meghalt és hagyatékából egy ohioi egyetemi tanár, Fritz Conrad Krüger „Egy nem diplomatikus napló” címen szép, gondosan felszerelt kötetben bocsátotta közre budapesti munkálkodásáról szóló, egészen magánjellegű feljegyzéseit, mikről első pillantásra nyilvánvaló, hogy írójuk nem szánta őket a nyilvánosságnak.¹

FÉLESZTENDŐ szomorú magyar történetét adja benne egy okos, független gondolkodású, jólelkű és mindenekfelett derűsen bátor katonaember, aki a magyar múltból keveset tudott, mikor közénk jött, de a jelent józan pillantásával hamarosan áttekintette és emberi érzésekkel segíteni próbált az anarchiában, amennyire tőle telt. Mikor megérkezik, egy oláh tábornok parancsnokol Budapesten, mikor 1920 február 8-án a Párizsba induló magyar béke delegáció különvonatán elhagy bennünket, van már magyar kormány, megindult a nemzeti hadsereg szervezése, a nemzetgyűlési választások küszöbön állnak és nemsokára államfője is lesz az országnak. A nemzet tehát túlvan a legrosszabbon, most már megindul a lassú emelkedés. De Bandholtz és három tábornoktársa — az angol Gorton, az olasz Mombelli és a francia Graziam — épp a legrosszabbat látták, amire alig van írott és megbízható forrásunk. Az utókor ezért sűrűn fog visszanyúlni Bandholtz naplójához. A nemzeti öneszmélet és önvizsgálat már ma fontos okmányoknak tekintheti e művet.

De nemcsak ritkabecsű történeti adattár ez a napló, hanem „regényes” olvasmány is, izgalmas élmény, elsősorban annak, aki másfél évtizeddel ezelőtt szomorú polgárként itt járt-kelt a megszállott fővárosban. Bandholtzot olvasva kinyílnak a román hadjárat kulisszái; ellátunk Párizsba, Bukarestbe és Belgrádba, ahonnan — úgy véltük — sorsunk felett rendelkeztek. Ami akkor érthetetlen nyomorúság volt számunkra, felfedi titkát előttünk; látjuk az összeomlott magyar nemzet egész árvaságát, szervezetlenségét, politikai és gazdasági léte tétováságát. De vigasztaló tünetek is bontakoznak ki: az amerikai tábornok, aki azért jön, hogy az ‘ellenség’ fővárosában tűrhető rendet teremtsen, felfedezi testvérének és szövetségésének’, a román szoldateszkának perfidiáját, korrupcióját, fékezhetetlen étvágyát. A megszálló sereg kegyetlenkedése és rablása hamarosan leplezhetetlen tényként mutatkoznak a világ előtt. Mindezzel szemben a magyar jellem — Öntetszelgés nélkül mondhatjuk — Bandholtz könyvéből szépen rajzolható meg: szerencsétlenségében és kifosztottságában sem válik szánalmassá; atomizálódott a nemzet, de a szervezkedésre még hajlamos; az idegen megszállók hazugságának jármában él, de a valóságtól nem tér el; meggy alázzák és mégsem válik erőszakossá; fegyvertelenül áll, de hadi erényeket mutat. Ha a politikai talpraállás első periódusainak megvannak is furcsa botlásai, egészben véve nem kell szégyenkezünk. Jó tükör Bandholtz naplója: nemesak igazat mutat, de igazsága nem lehan-

¹ An Undiplomatic Diary by the American Member of the Interallied Military Mission to Hungary, 1919—1920. Maj. Gen. Harry Hill Bandholtz, USA, Ed. 64. Fritz Konrad Krüger. Columbia University, New York, 1933. (394 old.).

goló. Újkori történetének legkegyetlenebb napjaiban sem volt méltatlan önmagához a magyarság.

A SZÖVETSÉGGKÖZI TÁBORNOKI BIZOTTSÁG hivatalnokaival a királyi várban helyezkedik el, az egyes nagyhatalmak tábornokai kis törzskarukkal szerte-széjjel a városban. — Bandholtz a várban, Edelsheim-Gyulay gróf palotájában. Megkezdődik a „munka“, — valóban egészen csodálatos munka. A magyarság a román katonai megszállás megalázottságában úgy néz fel a várban székelő nyugati katonatisztekre, mint arra az egyetlen kapcsolatra, amely a magyar Duna-völgyét még Európával összefűzi, — Európával, mely kitagadott bennünket. A román hadsereg ellenben, mely fenéig akarja üríteni a 'győzelem. mármorpoharát, a legnagyobb bizalmatlansággal látja a nagyhatalmak jelentkezését Budapesten. Pedig úgy a magyarok, mint a románok tévednek: a tábornoki bizottságnak semmiféle hatalma nincs, fegyveres erő rendelkezésére nem áll és a világ politikai helyzete egyenesen lehetetlenné teszi, hogy a Párizsban tanácskozó hatalmak valamely együttes lépésre határozzák el magukat Közép-Európában. A Tábornoki Bizottságról Párizs hamarosan megfélekedzik. Egyre-másra mennek az együttes jelentések a Legfőbb Tanácshoz, — szinte naponta — de mennek az egyes tábornokok részéről saját felettes hatóságaikhoz intézett helyzetjelentések, melyek nem egyszer ellentmondanak egymásnak és ellentmondanak az együttes jelentésnek. Jelentések mennek, — semmi foganatja!

Lényegében arról van szó, miként lehetne gátat szabni az oláhok pusztításának és rablásának és milyen eszközökkel lehetne őket rábírní, hogy mihamarabb hagyják el Magyarországot, vagyis az országnak azt a részét, amelyet az előttünk még hivatalosan ismeretlen párizsi diktátum nekünk meghagyott. Ha némi rezignációval és az emberi gyarlóságban való megnyugvással nézzük a világ 1919-es képét, szinte csodálkozni kellene azon az egyöntetű, bár tehetetlen felinduláson, amely a románoknak hosszúra nyúlt budapesti vendégszereplését Európa-szerte kísérte. Nem a magyarságnak szóló sajnálat volt a felindulás indítéka, hanem sokkal inkább a féltékenység, egyéb hatalmaknál is feltámadt a kapzsiság, a félelem, hogy a románok 'túlméretezett. győzelmi zsákmánya és magyarság ,/elizgatott nemzeti érzelme“ — mint a Katonai Küldöttségnek adott (fentebb idézett) Utasítás oly kegyesen mondja — Európa közepében olyan bizonytalanságot teremt, amely veszélyeztethetné másoknak, elsősorban a cseheknek és a szerbeknek hön öhajtott prédáját.

Ám magában a katonai küldöttségben is elég élesek, ha többé-kevésbé leplezettek is, az ellentétek. Az angol tábornok rendszerint amerikai kollégájának pártján áll, az angolszász méltányosságot és a fair play-t képviseli. Az angolszászokkal szembenállnak a latinok: kettejük közül különösen a franciák mutatnak nehezen leplezhető részrehajlást a románok javára. Mindezt nyíltan és pompás részletekkel ábrázolja Bandholtz tábornok, aki e susterdő katlan felett szinte olimpuszi nyugalommal és derűvel trónol királyi várbeli szobájában: „Nehéz lesz — írja egy helyen (36. 0.) önmagáról —

visszavedleni az egyszerű amerikai polgár puritán életformájába. Nem téveszti meg semmi: hízelgésnek, a Balkán-diplomácia frazeológiájának, udvariasságoknak és diner-knek nem esik áldozatul. Szinte első órától fogva világosan látja, amit látnia kell: a Balkán rabol Budapesten, a Balkán csal és hazudik, a Balkánt el kell távolítani.

Valóban tiszteletet parancsol az a lelki függetlenség, mellyel Bandholtz ezt a meggyőződését vallja és kitűzött célját mindvégig követi. Számára a románok „a mi szeretett szövetségeseink“ (48. o.), sőt „lovagias román szövetségeseink“, „the organised and valiant army“ (98. o.), akiknek „rablási vágyát“ minduntalan megbélyegzi. (33. o.) „Szemérmetlenek és hencegők“, mert Magyarország felett aratott győzelmüket töméntelennek érzik. „Szervezett és bátor.. hadseregük számára csak egy szánakozó mosolya van s amikor szeptember 12-én katonai parádén mutatnak be neki egy román hadosztályt, egyetlen szarkasztikus megjegyzése az, hogy némely katonai egységet kétszer vonultattak fel előtte. (81. oldal.) Mikor november i-én József főherceg látogatásáról számol be, ezt írja:

„ő királyi Fensége úgy véli, hogy a románok kivonulása után az első teendő volna üldözésükre kelni és Romániát megszállni. Bár technikailag véve, a főherceg még ellenségünk és egyelőre még szövetségeseinkről beszélt, szívem mélyén kénytelen voltam vele rokonszenvezni és valóban nem tudok semmi olyasmit elképzelni, mit e percben szívesebben tennék, mint a románok ellen hadrakelni.“ (193. o.)

Bandholtznak ezt az ellenszenvét mindazzal szemben, ami román, a Budapesten parancsnokló tábornokokkal és elsősorban a melléjük delegált diplomatával, Diamandival való állandó érintkezése szította, akit állandóan „kis csirkefogónak.. hív. (175. o.) Október 7-én a románok vacsorát adnak tiszteletére a Hungária-szállóban; erről így ír:

„Mint díszvendég, Mosoiu tábornokkal szemben ültem, aki az egész étkezés alatt 300 és 10 fontos mosolyát ragyogtatta felém. De már mondtam egyszer, hogy Mosoiu egész derék fiú és messze az átlagos román tábornokok fölött áll, akiknek típusából hat példány volt jelen... Mosoiu tábornok „az Egyesült Államokra” üritette poharát, amire rekedt oláh kiáltozás volt a válasz. Feleletül „a szövetségeseiket és maradandó barátságukat” köszöntöttem fel, ilyként elkerülvén a közvetlen célzást bármiféle 'nagyobb Romániára'.“ (141. o.) Ám Bandholtz lovaglás ellenfél: egyetlen román talál, Vasilescu ezredest, — Mardarescu mellett — akit tisztességes és kitűnő emberként dicsér. §173. o. és több helyen.)

ÉLÉNK SZÍNEKKEL ÍRJA le Bandholtz a tábornoki bizottság üléseit, melyeknek lényegileg két tárgyük volt: arról tanakodtak, miként lehetne gátat szabni a román rablásnak és miként lehetne — a magyar rendőrség és fegyveres erő fokozatos talpraállításával párhuzamosan — a román hadsereget szépszerével eltávolítani Budapestről. Mindkét akcióra a Szövetséges Tábornoki Bizottságnak csak egy eszköze volt: az „ultimátum.. és az ultimátumok egész sorát küldték augusztustól novemberig a várból a románoknak, miközben Bandholtz leplezetlen öriróniával mindenkor feljegyezte: „Újabb ultimátum, de nem az utolsó... A román hadsereg rablásáról igen megvető módon ír. Teljesen feltárt történeti anyag ez, melyhez

tábornokunk naplója csak mozgalmas keretet ad. A Bizottság mindent feljegyez és ellenőriz. Megállapítják, hogy a magyarok cseppet sem túloznak és hogy a román rablásnak nemcsak jogalapja hiányzik, de éppenséggel egyértelmű a céltalan és gonoszlelkű pusztítással. Ahol Bandholtz és társai segíteni tudnak, ott megtörténik, híressé azonban csak egy cselekedete vált: a Magyar Nemzeti Múzeum kifosztásának meggátlása. Egyszerű szavakkal írja le, amit cselekedett, mert eszközei is egyszerűek voltak a cselekvésben. Október 6-án írja:

„ ... Loree ezredes és egy amerikai katona kíséretében követtem Horovitz ezredest a Múzeumhoz, amelyet erős román csapat őrzetében találtam. Egy ember megpróbált bennünket megállítani, de ezzel nem járt nagyon jól; bementünk az épületbe és előkerítettük az igazgatót. Ügylátszik, hogy délután 6 órakor Dervasco tábornok tiszti és polgári kísérettel megjelent a múzeumban 14 teherkocsi és egy katonai különítmény élén. Közölte, hogy Mardarescu tábornok és Diamandi főmegbízott által meg van hatalmazva, hogy átvegye az Erdélyből eredő tárgyakat és a kulcsokat kívánta. Az igazgató közölte vele, hogy a Szövetségek Katonai Küldöttség vette át a múzeumot és nem adja át a kulcsokat. Dervasco tábornok erre azt válaszolta, hogy reggel vissza fognak térni és ha akkor a kulcsok nem kerülnek elő, a tárgyakat erőszakkal fogja elvinni. Ezért én előadtam az igazgatóval a raktárhelyiség kulcsait és a következő szövegű írást hagytam ott: „Akit illet: Minthogy a budapesti Magyar Nemzeti Múzeum összes tárgyai a Szövetségek Kúldöttség védelme alatt állanak, a napos elnök, Bandholtz tábornok, amerikai delegátus őrzetében vannak a kulcsok.” E szöveg alá aláírásom került. Loree ezredessel lepecséltem az ajtókat, amelyekre ráírtam: „Ezt az ajtót a Szövetségek Katonai Küldöttség parancsára lebélyegezte H. H. Bandholtz, elnök. 1919 okt. 5.” Minthogy a romának és az összes európaiak szerelmesek a ruggyantabélyegzőkbe és nekünk nem volt semmi egyebünk, az amerikai postacenzor bélyegzőjét alkalmaztuk és azzal bélyegeztük le az összes pecsétet.“

A levél cenzorbélyegzőjének teljes sikere volt: Bandholtz tábornok bátorsága és nem utolsó sorban humora megmentette a Magyar Nemzeti Múzeum kincseit, melyekhez a román hadsereg — megmegújuló kísérletek és fenyegetőzés ellenére — nem mert hozzányúlni.

Bandholtz naplója ebből a szempontból is igen becses adattár lesz az utókornak. Egy hűvös és pártatlan idegen szemlélő írja le benne Magyarország kifosztását,¹ megaláztatását és megcsonkítását. Mindabból, amit hónapok alatt teljesen idegen, sőt „ellenséges“ környezetben megtanult, ezt a következtetést vonja le:

„ ... nem hagyhatom el sajnálkozás nélkül Magyarországot. Ami személyemet illeti, úgy jöttem ide, hogy inkább hajlottam a románok eljárásának mentegetésére és enyhítésére. Ám megbotránkozató viselkedésük, ellentétben minden nemzetközi joggal, illendőséggel és emberi méltányossággal, a magyar ügy védőjévé tettek. Átaladni Magyarországot egyes részeit polgárisuk és kifinomult népességével, olyan volna, mint Texit és Kaliforniát a mexikóiaknak adni át. A szövetséges nagyhatalmaknak meg kellene hajtani fejüket azon való szegyenletükben, amit ebben az országban megengedtek a fegyverszünet után. — A magyaroknak bizonyára sok hibájuk van, legalább amerikai szemszögből nézve, de oly felsőbbésesen különbek, mint bármelyik szomszédjuk, hogy véték a civilizáció ellen, ha ennek az országnak tervbevett megcsonkítását folytatják.“ (361—2.)

¹A kitűnő mutató „Roumanians“ címszó alatt (hooting of Hungary) az egész anyagot összehordta.

Nem lehet csodálkozni a megütközésen, melyet Bandholtz budapesti szereplése a környező és egyszeriben győztesnek bizonyult államokban keltett, elsősorban persze Bukarestben. Udvari és kormánykörökben élénk agitáció indult meg az amerikai ellenfél leszerelése vagy eltávolítása érdekében. Bandholtz megkönnyítette a románoknak a leszámolást; minthogy a megszálló hadsereggel nem tudott megbirkózni, Párizs passzív maradt és a magyar politikai zűrzavar fokozódott, merészet gondolt és szeptember 7-én Bukarestbe utazott a nélkül, hogy Párizstól erre engedélyt kért volna. Útközben két napot Peles-kastélyban töltött a királyi pár vendégeként, meghallgatta az uralkodó hosszú panaszait a békeszerződéseknek kisebbségi rendelkezéseit illetően¹ és megismerkedett a királynéval is, aki bizalmatlanul és szigorúan fogadta. A két nap némiképp, de inkább csak látszólag megenyhítette a fejedelmi asszony hangulatát; azzal bocsátotta el, hogy az ajándékul adott fénykép, reméli, nyájásabbá fogja tenni Bandholtzot, valahányszor „kegyetlenül érez a románokkal szemben“. (70. o.) Csak hónapokkal később tudta meg szerzőnk, hogy műyen gyalázatos benyomásokat hagyott Peles-kastélyban: Poillon ezredes január 4-én fogja neki elmondani, hogy a királyné — mint Poillonnak ő maga mondta — nemcsak Bandholtzot és szárnysegédeit, hanem éppenséggel az egész amerikai katonai missziót zsidónak tartotta és elátkozta, ami Bandholtzot nem zökkenti ki megszokott humorából. (320. o.)

Bukarestben két hosszabb beszélgetése volt a tábornoknak Bra^ianu Ionéi miniszterelnökkel, aki órákon át tartó és a naplóban részletesen ismertetett előadásban fejtette ki a románok álláspontját s a román hadsereg visszavonulását lényegileg attól tette függővé, hogy „a magyarok ne támadják meg“ a visszavonuló oláh sereget. (77. o.) Ezzel az aggodalommal később folyvást találkozunk; lehetetlen keserű mosoly nélkül olvasni, hogy a győzedelmes és felszabadító hadseregeknek állandó főfájása van a darabokra tépett és kifosztott, leszerelt és bilincsre vert magyarság fegyveres támadása miatt.

Október 24-én hasonló kirándulást tesz Bandholtz Belgrádba. Mindkét Balkán-fővárosból megkönnyebbült sóhajjal tér vissza Budapestre, mely a „mai viszonyok közt nem különösebben barátságos ugyan, de Belgrad után olyan, mint az otthonunk“. (179. o.) Bukarestből visszatérve mindent mosolygónak talál minálunk és főként — a magyar gyümölcsöt élvezi. „Minden ami román, szomorú összehasonlítást ad magyar ekvivalenciával. Bukarest városa Budapest mellett olyan, mint a varangyos béka a pisztráng mellett.“ A hasonlat meglepő, de érthető és — jólesik.

BANDHOLTZ ÉS A MAGYARSÁG mindjobban összebarátkoznak. A tábornok — akinek zenei műveltsége látnivalóan nem nagy —

¹ Ebbep is sok tanulság rejlik: Magyarország még nagyjában sem volt tájékozva sorsát illetően, mikor a mai kisantant-országok már — soknak tartották azt a védelmet, melyet a hatalmak a tőlünk elszakítandó magyar kisebbségeknek nyújtani kívántak. Röviddel utóbb már megtanulták, elsősorban a románok, hogy a nagyhatalmak vagy az akkor csak kialakulóban lévő Nemzetek Szövetsége nem lesznek képesek védelmet nyújtani a prédájukul dobott kisebbségeknek.

állandó látogatója az Operaháznak s azokon a szomorú őszi estéken, amikor a magyar főváros lakosságát a román katonai rendelkezések még a kimaradástól is eltiltották, Bandholtz szorgalmasan tért haza a várba a — ma már feledésbe merült — délutáni operaelőadásokból. Vagy tizenöt dalműről emlékezik meg ez a derék és jókedvű katonatiszt s minden sorából kitűnik, hogy halálosan únta az európai szórakozásnak ezt a bonyolult nemét. A „Varázsfuvolat“ p. o. „zenei rejtvényének találja, melyben „egy hatalmas testű, de cingárlábú őszhajú ifjú hét poklokon keresztül, hogy egy pöttömnyi primadonnát elnyerjen ... Néhány táncosnő, aki kapcsolatban van az operával, talán megérne egy vagy két poklot, de örülnék kellene lennie, aki éppenséggel heten menjen át ezért a primadonnáért...!“ (248. 1.)

Artatlan, majdnem gyermeki lélek hangja ez; mint a világ zeneirodalmának mesterműveit, hasonló távolságból nézi Bandholtz ennek a romokban heverő kis országnak felocsúdó közéletét, társadalmát, személyiségeit, akik tarka sorban vonulnak el előtte budapesti tartózkodásának félesztendeje alatt. Távoból, tehát függetlenül, leplezetlen derűvel, néha — de ritkán — iróniával is, leggyakrabban jóindulattal; József királyi hercegtől és Csemoch hercegprimástól kezdve megismerkedik a főúri és a politikai társadalom számos alakjával és véleményt mond róluk, — hallunk Somssich grófról, Edclsheim-Gyulay grófról, a Szirmay-családról, Friedrich Istvánról, Huszár Károlyról, Pékár Gyuláról, Soós tábornokról, Bódy főpolgármesterről és számtalan más ismert emberről. Ezek a jellemzések nem a nyilvánosságnak szóltak s „kézirat gyanánt“ olvasandók. Akiket egy-egy tréfa nyila ér, meg fogják hű barátunknak bocsátani a keserű percet: nem az ő hibája, hogy ezek az igénytelen jegyzetek tíz évvel korábban kerültek a nyilvánosságra, semmint hasonló tárgyú naplókkal történni szokott. Nem kétséges, hogy tíz év múlva Bandholtz tábornok könyvét elsőrendű forrás gyanánt magyar fordításban is olvasni fogjuk; neve be fog vonulni abba a kis Pantheonba, melyben Magyarország néhány igazi idegen jóakaróját őrzi a magyarság. Az igazságot kereste itt és azt szolgálta mindvégig; csendes munkájával segített nekünk, mikor egy egész világ tört a romlásunkra. A Nemzeti Hadsereg bevonulása után ezt jegyezte fel naplójába: „1919 november 17. Tegnap nagy napja volt Budapestnek és szerencsére minden méltósággal és tisztességgel folyt le. — A misszió mai ülésén én elnököltem s tekintettel arra, hogy Sir George Clark hiób-sürgönyöket meneszt a Főtanácsnak, elhatároztuk, hogy olyan jelentést küldünk, mely tanúsítja, hogy a magyarok újra való bevonulása óta a viszonyok Budapesten és szomszédságában kitűnőek; hogy Horthy tengernagy csapatai kiválóan fegyelmeztettek bizonyultak és kézben vannak tartva... Sir George Clerk még mindig teli van aggodalommal munkáját illetően és méltán. Úgy látszik, teljességgel képtelen ezeknek az embereknek kezelésére..“

„Ezeknek az embereknek kezelése“ — mint Bandholtz tábornok nagy példája tanúsítja — nem nagyon nehéz. Némi értelem kell hozzá és egy kis szív.

BALOGH JÓZSEF

VÁLTOZATOK A DUNAMEDENCÉBEN

A RÓMAI TALÁLKOZÓ, a francia-olasz együttműködés lassú, de úgy látszik, mégis csak valósággá érlelődő kibontakozása újból előtérbe tolta a Dunamedencének régóta lappangó, 1914-ben oly élesen exponált s azóta állandóan nyitva-maradt problémáját.

A világháború, illetve az azt követő szerződések egyik legfontosabb célja az volt ugyan, hogy ezt a problémát, mely a „Habsburg-Monarchia kérdése“ és a „Balkán-kérdés“ kettős arcában a XVIII. század közepe tájától kezdve mind gyakrabban jelentkezett az európai külpolitikában s más egyéb okok mellett egyik fő kirobbantó tényezője lett a világháborúnak, megoldja s Európa e viharsarkában a rend, nyugalom és a boldogulás világát teremtsen meg. Ma már azonban nyüvánvaló, hogy ez a célkitűzés nem vezetett eredményre. Azok a nacionalista erők, melyek a Balkánon nemzetállami aspirációktól hevítve, a török szuverenitás lerázásával egymásután alakították meg független államaikat s ezeket csak magnak tekintve, a Habsburg-Monarchia fejtestvér vagy nyelvrokon népeinek bevonásával törekedtek „nagy“ nemzeti államok megalkotására, a vüágháborúban ennek a monarchiának egyik-másik nemzetiségétől tevőlegesen is segítve, de főleg az antant fegyvereinek hála, elérték kitűzött céljaikat: a Habsburg-Monarchia felosztása árán független nemzeti államok kihasítását.

Bármily érdekes lenne is a múltnak és jelennek tüzetes összehasonlítása: annak a kérdésnek részleges fejtegetése, hogy az államrendszer tökéletessége s — ami ezzel egyértelmű — a dunamedencei népek boldogulása és fejlődési lehetőségei szempontjából a régi vagy az új rendszer jelenti-e a tökéletesebb állapotot, erről a párhuzamvonásról le kell mondanunk. Minden ítélet és állásfoglalás nélkül, inkább csak a jelen tisztább megértése érdekében, egyszerűen szegezzük le, hogy a Habsburg-Monarchia koncepciójának támadói szerint ez az államrendszer középkori maradvány volt a modern Európa testében; csak a hatalmi faktor tartotta össze: az abszolút dinasztia, mely részben az anacionális szoldateszkára és bürokráciára támaszkodott, részben pedig a Monarchia két felében a német, illetve magyar feudális, dinasztiahű arisztokráciára, melyeknek szabad kezét engedett a nemzetiségek és alsóbb néposztályok elnyomására. Ennek a középkori monstrumnak, — folytatják a Habsburg-Monarchia támadói —

mely nem organikusan fejlődött, hanem családi birtokok véletlen agglomerálásából esetlegesen állt elő, — az elnyomott népek és osztályok „felkelése“ alkalmával — a világháborúban és a forradalmakkor természetszerűleg és elkerülhetetlenül össze kellett omlania. Ezzel szemben a régi államrendszer védői szerint a Habsburg-birodalomnak felsőbbrendű civilizatórius küldetése volt: a nyugati latin kultúra jegyében magas nivójú s gyümölcsöző együttműködésben fogta össze a Dunamedence oly különböző fajtájú és nyelvű népeit, kiegyenlítő befolyásával leszerelte, vagy legalább is belső üggyé degradálta azoknak sokszor egymással ütköző érdekeit, ebből fakadó küzdelmeit s ilyen módon Európának ebben a különlegesen veszélyes zónájában századokon keresztül fenntartotta a zavartalan békét és biztosította e terület minden lakosának anyagi boldogulását, ami minden állam legvégső célja. Igaz, hogy a Monarchia néprajzi tekintetben igen tarka volt, de a nemzetiségi elnyomás vádjára túlzott. A Monarchia minden állampolgára teljes polgárjogot élvezett, senki nemzetisége miatt rosszabb elbánásban nem részesült; a Monarchia osztrák felében és Horvátországban ezen túlmenőleg egyes nemzetiségek igen kiterjedt kollektív jogokat is élveztek, a speciális történeti fejlődést felmutató Magyarországon is ezer esztendőn keresztül „Pax Hungarica“ uralkodott, melyet csak az utolsó évszázadban zavart meg egyes türelmetlen neofiták asszimilációs riadója, melynek nagyobb volt a lármája, mint valóságos hatóereje.

Anélkül, hogy belebocsátkoznánk a támadók és védők vitájába, csak azt állapítsuk meg, hogy a harc főleg a nemzetiségi kérdés körül forog. Mégpedig nem is annyira a körül, hogy tényleg el voltak-e nyomva a nemzetiségek vagy sem, hanem azon elvi kérdés körül: vajjon van-e létjogosultsága a több nemzetiségből álló államnak, vagy nincsen, életképes-e az ú. n. nemzetiségi állam, vagy pusztulnia kell, hogy helyét a tiszta nemzeti állam foglalja el. Így fogalmazva a kérdést, látjuk, hogy a múlt átnyúlik a jelenbe: a nemzetiségi-nemzetállami-ellentét a Habsburg-Monarchia konkrét esete helyett ma a Dunamedence konkrét esetében testesedik meg.

Akik a nemzetiségi államok pusztulását sürgették a szent nemzeti eszme jegyében s azt hirdették, hogy minden államalkotás egyedüli kritériuma az egynyelvű nép, hogy egészséges államot csak homogén népiségre lehet építeni, a békeszerződésekben korlátlan lehetőséget kaptak arra, hogy elgondolásukat érvényesítsék. De ekkor kiderült, hogy a nemzetiségi elv, mint egyedüli államalkotó tényező, csődöt mond: az új államok életképességük biztosítására olyan területeket is igényelni kényszerültek, melyekre még etnográfiai alapon sem támaszthattak igényt, melyeket történelmi, katonai és gazdasági érvekre való hivatkozással kebeleztek be s amelyek révén nemzeti államok helyett maguk is mint nemzetiségi államok alakultak meg.

A hajdan egységes Dunamedence így apró-nemzetinek indult s ideológiájában erősen centralista-nemzetállaminak meg is maradt — valójában azonban nemzetiségi államocskák mozaikjára szakadozott, melyeknek belső élete nemzetiségi, kulturális, szociális ellentétektől nyugtalan, gazdasági funkcionálása a sok új vámsorompó, a kölcsönös

elzárkózás, az erejüket meghaladó fegyverkezés miatt — melyet feszült bel- és külpolitikai helyzetük miatt kénytelenek folyton fokozni — akadozó és állandóan katasztrófával fenyegető, jogélete pedig többnyire kaotikus, mert az új államok különböző részei különböző joggyakorlatot követő darabokból tevődtek össze. A középeurópai államok állandó krízise ma már annyira közismert, irodalomban, sajtóban, pénzügyi jelentésekben, gazdasági beszámolókból már annyi vita tárgya volt, hogy további fejtegetését bátran mellőzhetjük. Elégedjünk meg csak a bajok okának megállapításával: a Dunamedence tragédiáját a nacionalizmus, a nemzeti eszme túlzott, egyoldalú és veszedelmes hangsúlyozása és kizárólagos előtérbe tolulása okozta.

Megszokott jelenség, hogy tudományos elméletek, eszmék és gondolatok, ha le bírnak hatolni a tömegek érzéseibe, vágyaiba és indulataiba, makacsul megragadnak ott, hatalmas erővé fokozódnak és világokat rengető változásokat idézhetnek elő. Hiába derül ki később az elmélet egyoldalúsága, hiába halad tovább a tudomány, a tömeg gondolkodásában és nézeteiben messze az előtörő egyes mögött marad. Ez az eset a nacionalizmus, világosabban: a nemzetállami felfogás kérdésében is. A módón tudomány ma már Kjellén-nel azt vallja, hogy az államnak két természeti oldala van: a tér és a nép, és három kultúroidala: gazdaság, társadalom és jogrendszer. Az állam természeti oldalai életteljesebbek, gyökeresebbek, de egyúttal eleve jobban meg is határozottak, ellentétben a kultúroidalakkal, hol szabadabb és változatosabb a megnyilvánulási és fejlődési lehetőség. Kjellén az állam életműködését ennek megfelelően öt csoportra osztotta: a térrel összefüggő életnyilvánulásokra (geopolitika), a népiséggel (etnopolitika), a gazdasági működéssel (ökopolitika), szociális életével (szodopolitika) és jogi rendszerével (kratopolitika) összefüggőkre. Az öt csoport közül elhatározó fontosságúnak az első kettőt tartotta.

Sajnos, Kjellén elmélete meglehetősen új ahhoz, hogy az emberiség közkincsévé válhatott volna. Míg az államnak ehhez a helyes és teljes szemléletéhez eljutottunk, a XIX. században egymásután jelentek meg az egyoldalú elméletek, melyek az állam életében egyetlen tényezőnek tulajdonítottak döntő és kizárólagos jelentőséget. Először a jogi-organizációs elmélet lépett fel, mely szerint az állam egyenlő annak hatalmi szervezetével. Ezután a társadalmi-szociológiai irány következett (Comte), mely a szociológiát tette meg minden politikai gondolkodás alapjává s a szociológiai miliőt a politikailag cselekvő egyének meghatározó tényezőjévé. Marx-szal a gazdasági elem lép előtérbe, mj(g Gobineau-val és követőivel a faj, a népiség szempontja veszi át a domináló szerepet. A nagy tömegek, a közvélemény gondolkodásába és érzéseibe ez a két utolsó irány találta meg leginkább az utat s ez utóbbi —> a német romantika más oldalról ugyanabba az irányba ható „népiség.-kultuszával találkozva és megerősödve — pár jelszóra olvadva, mint nacionalizmus, egész Európában óriási változásokat hozott létre, a ma németiségének „Volkstumgedanke.-jében másodvirágzását éli s átütő ereje talán egyre fokozódóban van.

Csak a XX. század tudományossága vette fel az államfogalom elemei közé a „teret.. is és kezdte azt a felfogást vallani, hogy az állam

nem magyarázható egyetlen tényezővel, hanem csak a különböző fejlődési faktorok egymásravezónakoztatásával. Hogy ez a felfogás mikor válik általánossá és főleg mikor száll le a nagy tömegek közé, azt nem tudhatjuk. De hogy a gondolkozó elit felfogásába mind szélesebben benyomul, azt napról-napra jobban láthatjuk.

IGEN JELLEMZŐ e tekintetben, hogy éppen azok a koncepciók és tervezetek, melyek a Dunamedence mai tarthatatlan rendjének felismerése miatt és abból kiindulólág egy stabilabb, életképesebb és főleg megelégedettebb rendszer megoldási módozatait keresik, kivétel nélkül nem egyetlen államalkotó faktor kizárólágos érvényesítésétől, hanem több ily tényező összhangbahozatalától várják a Dunamedence államproblémájának megoldását. Ezt látjuk elsősorban is a fiatalabb magyar nemzedék „új Hungáriás“ elgondolásában, melynek alapelveit annak első megfogalmazója, Ottlik László, a következőkben foglalja össze:

„Vissza kell térni a régi magyar civilizáció, a Pax Hungarica, két alapeszméjéhez: az egyik a tér primátusának eszméje, mely arra utal, hogy az egy geoökonómiai térhez tartozó népek sorsközösségének elemi tényéből kell kiindulni, abból, hogy ezek a népek szükségkép összetartoznak, mert egymásra vannak utalva; a másik az összetartozó népek egyenlő szabadságának eszméje: az ősi magyar jogeszme: „una eademque libertás“... „A sokféleséget új egységbe foglalni a nélkül, hogy ez a színek egyensúlyát megbontaná: semmi sem alkalmasabb erre, mint a régi magyar civilizáció alapeszméje. Szabadság és egyenlőség az egységben: „una eademque libertás“ ... „A régi rendi alkotmány ... a maga ősi federatív elemeiben (vármegye-rendszer, a „Szent Korona Országai.“) megadja a lehetőséget a területi államtagozódásnak, a rendiség pedig, amelynek itt-ott alaposan félreértett divátja ma világ-szerte újból emelkedőben van, kész formát nyújt az egyenrangú államnépek társulásának. A lényeg azonban az alapeszmében van, amelynek értelmében a Kárpátmedence a maga természeti kincseivel közös örökség, amelyhez e közös őshaza minden népének egyenlő joga van s ezeknek az egyenlő jogoknak csorbítása mindegyiknek közös sérelme, amelyet közös erővel kell jóvátenni.“ „Az új nemzedék... a változott történelmi helyzethez képest szélesebb látókört is fog be szemével, mint elődei, Kárpát-medence helyett szívesebben beszél Dunamedencéről, mert úgy véli, hogy a Pax Hungarica-eszméjében semmi sincsen ami ne volna alapelveinek szemmeltartásával az egész Duna-medencére is kiterjeszhető“ ... „Bizonyos,... hogy ez a magyar gondolat ma az egyetlen teremtő gondolat a Duna-medencében. Az egyetlen, amely a népeket összekötni és nem szétválasztani, vagy egymásra ráültetni igyekszik.“

Ottlik ezen teoretikus elmfűttatása sokban érintkezik gróf Bethlen István angliai előadásával, melyekben ő a nemzetiségi elvnek, valamint a geopolitikai és gazdasági célszerűségeknek egyensúlyba hozatalára törekszik, ennek megnyilvánulási formájakép nagyobb egységes, földrajzi és gazdasági területen autonóm életet élő nemzetek társulását tartja helyesnek s ennek az elgondolásnak a Kárpát-medencére való alkalmazását is felvázolja. Szerinte:

„A nemzetiségi elv nem ... azt követeli, hogy minden nemzetnek külön állama legyen, ha az a nemzet még oly parányi is, hanem azt, hogy az általa többségben lakott területen bizonyos fokú nemzeti autonómiával bírjon, amely biztosítja azt, hogy azokban a kérdésekben, amelyek nemzeti jellegének megőrzése szempontjából életbevágóak,

maga dönthessen, hogy soraiból választott tisztviselők adminisztrálják, ilyenek ítélkezzenek felettük stb., szóval, hogy lokális önkormányzattal bírjon s hogy a nagyobb állam életére, amelynek keretében él, súlyának megfelelő befolyással bírjon. Viszont abban a kérdésben, hogy mely más népekkel él egy államban együtt, ha a lokális nemzeti autonómia számára megtámadhatatlanul biztosítva van, nem az a fontos és nem annak kell döntő szempontnak lennie, hogy ez a többi nép olyan nyelvet beszéljen, amelyet ugyan meg nem ért, de valamikor régi időben a saját nyelvével közös gyökérből eredt, hanem az, hogy komoly gazdasági érdekek láncolják őket össze, hogy közösségük a természet geográfiai adottságai révén, a közös történelmi tradíciók és életfelfogás folytán egy természetes egység és közösség legyen.“

Az állam természeti- és kultúroldalainak ilyen harmóniába hozása után Bethlen István szerint a modernül reorganizált Kárpát-medence Új-Magyarországa nagyjában a következő képet mutatná: a szlovákok és ruthének autonómiát és ezen autonómia alapján nemzetközi ellenőrzés alatt szabad döntési jogot kapnának állami hovatartozásukat illetően. A Bánát és Bácska, ahol egy nép sem lakik többségben, ugyanilyen módon döntene sorsáról. Erdélyre áttérve: önálló Erdélyre gondol, mely sem Magyarországhoz, sem Romániához nem csatlakozik.

A főbb vonalaiban ezek szerint már konkrété is tisztázott újmagyar koncepcióval szemben jóval bizonytalanabb körvonalú a dunai konföderáció elmélete. Ez eredeti, kossuthi elgondolásában Nagy-Magyarországot az egykorú Romániával és Szerbiával fogta volna össze szoros szövetséges-állami viszonyba, mai propagandái részletekbe nem szoktak bocsátkozni. A tervezett államszövetség résztvevői tekintetében is megállapíthatók a nézeteltérések. Konkrét elgondolások híján a koncepciót alaposabban szemügyre vennünk nem lehet; az azonban bizonyos, hogy ez az elgondolás is több tényező összehangolására törekszik. Célja nagyobb gazdasági tér létesítése a geopolitikai egymásrataltság szemeltartásával s a mellett az egyes nemzetek függetlenségének és szabadságának hangsúlyozásával. Kétséges persze, hogy ez utóbbit hogyan értelmezi: a társuló hatalmak jelen birtokállományának biztosításával, vagy a magyar kisebbségek s egyéb, Magyarországtól elcsatolt népek szabad önrendelkezési jogának megadásával. Ez utóbbi esetben az „új Hungáriás“ elgondolással megtalálhatná az érintkező pontot. Ellenkező esetben alig lenne másnak tekinthető, mint a már meglevő s kifelé mind nagyobb szervezeti egységre törekvő kis-ántánt-, illetve Balkán-blokk kiszélesítésének, illetve a legyőzött államokkal való kiegyezésének.

A Dunakonföderáció ily hibrid: föderációs-nemzetállami elképzelésével s a tisztán gazdasági nézőpontokon alapuló, tehát egyoldalú, egyszempontú gazdasági uniókkal szemben ismét több államképző tényező kiegyensúlyozására törekszik a németek dunai „Reichsidee“-je. Ez elképzelés fő vonalai — az idevonatkozó publicisztika egyes részleteltéréseitől eltekintve — a következőkben foglalhatók össze: Az osztrák Anschluss megvalósulásával előálló Nagy-Németország geopolitikai-gazdasági célszerűség alapján egy nagy államszövetséget fog létesíteni a Dunamedence, másképp „Südostraum“ népeivel. Az ipari Nagy-Németország és az agrár Közép- és Aldunamedence gazdaságilag töké-

letes piacot biztosítanának egymásnak, etnopolitikai tekintetben pedig a teljes népegyenjóság alapján szervezkednének meg. Nem lenne vezető és vezetett; a kvantitás megbukottnak tekinthető elvével szemben a kvalitási elv jutna érvényre: a többség nem nyomná el a kisebbséget, hanem csupa egyenrangú és egyenjogú nép között az lenne szert vezető szerepre, akit képességei és akarata erre kiválasztanának. Ez lenne a jövő Reich, melybe Nagy-Németország mellé — a nemzeti szocializmus egyik legnagyobb tekintélyű fiatal külpolitikus-publicistája, G. Wirsing szerint — a Kelet és Nyugat közt elterülő és határsávtól képező „Zwischeneuropa“ következő államai tömörülnének antiimperialista és antikapitalista alapon: Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia, Bulgária, Románia. (Görögországot, mely már földközítengeri állam és Törökországot, ez ázsiai hatalmat szerves kapcsolódás ez államszövetséghez nem fűzi s így ezek abba nem volnának belevonhatók.) Ennek az együttműködésnek alapja a föderalizmus lenne, melyről Wirsing a következőket mondja:

„Föderalizmus csak realiztikus lehet, mely úgy veszi a népeket, ahogyan vannak és ellentéte minden kifundált konstrukciónak, melyet az összes népek legjobbjai sohasem fognak elfogadni. Az egész közép-európai térnek népei annyira belegalloppoztak a centralizáló nemzetállami gondolat zsákutcájába, hogy ennek a gondolatrendszernek történelmi relativitása látszólag teljesen eltűnik a tudatukból. A törzseknek és nemzetiségeknek beillesztése a fennálló államorganizmusokba e szellem mellett lehetetlen ... A valódi föderalizmusnak a természetes törzsegységeken kell felépülnie és az állam tetőzete és az önkormányzati testületek közt szintézist kell alkotnia. A szláv bellellenzék (inner-slawische Opposition) csak föderaliztikusan lehet a fiatal államokhoz kötni. A szlovén és horvát, a szlovák és ukrán, a szudéta-német, a magyar, a fehér-orosz kérdés éppúgy föderalizálás útján vár megoldására, mint a szűkebb értelemben vett számos, elszórt kisebbségi csoport megoldatlan problémája. A szláv bellellenzék sokkal erősebb ahhoz, hogy a pillanatnyilag uralkodó dél- és nyugati szláv törzsek végleg megtörhethék állandó ellenállását... Tehát egy teljesen új államépítés feladata nagyon sürgősen szükséges ... Németország és a közeli Kelet realitásainak egyedül a föderalizmus eszméje felel meg. Ezt a föderatív Szovjetunió és Mustafa Kemal antiimperialista Törökországa már sokban megvalósította. Azokat a formákat, melyekben ez Oroszországban bekövetkezett, Németország és Zwischeneuropa semmi esetre sem utánozhatja szolgálai módon. Ezt már Moszkvában is megértették. A feladat az, hogy egy sajátos forma érlelődjék ki, mely Németországnak és Zwischeneuropának Európa nyugati és keleti pólusa közti örlődését (Rotation) megszüntetheti (zu binden vermag).“

Feltűnik, hogy a német Reich nemzetiszocialisták által propagált gondolata nem áll összhangban a nemzeti szocializmus államelméletével, mely a Harmadik Birodalomban a német fajt tekinti kizárólagos államalkotó elemnek, az idegen fajúakat az állampolgársági jogok élvezetéből is részben kizárja.¹ A német Reichsidee az érdekelt országokban csak akkor számíthat hívekre, ha a német nemzeti állam és e jövőbeni német birodalom etnopolitikai szempontból megállapítható ellen-

¹ Ennek a nagyon érdekes kérdéskomplexumnak bővebb kifejtésére vonatkozólag I. Szekfű Gyula: „Népiség, nemzet, állam“ c. tanulmányát (Magyar Szemle. 22. köt. 1. sz.) és az én „Hitlerizmus és a nemzeti kisebbségek“ c. cikkemet

mondásait kiküszöböli. Addig ki van téve a gyanúsításoknak, hogy a Möller van der Bruck-i „das Recht der jungen Völker“ jelszót és a geopolitikai-gazdasági célszerűség hirdetését csak takaróul használja fel imperialista célok elfedésére, a régi „Drang nach Osten“ korszerű átöltöztetésére.

A német Reichsidee gondolatával praktikusan mereven szemben áll, elvi alapjaiban azonban több egyezést mutat a Habsburg-ház restaurációjára törekvő legitimizmus. Ennek programja ugyan taktikai okokból többé-kevésbé változott alakokban szokott megjelenni, de elgondolásának gerince kétségtelenül a teljes régi Habsburg-birodalom visszaállítása a különböző népi egyedek egyenrangúságának biztosítása mellett. Az összes eddigi koncepciók közt egyedül ez utóbbi hangsúlyozza az általa egységbe foglalni kívánt népek katolikus jellegét nyilvánvalóan nem vallási értelemben, hanem a keresztény civilizáció nyugateurópai műveltség jelentésében. Az etnopolitikai kiegyenlítés gondolata mellett tehát egységesítő tényezőként itt nem annyira a geopolitikai és ökonómiai szempont, hanem a kulturális tényező jelenik meg. Ez a közép-dunai koncepció csak a nyugati kultúrkörhöz tartozó népeket veszi be számításába: Kelet felé legfeljebb a Kárpátok karéjáig, az Aldunáig, tehát a történeti Magyarország határáig, délkeleten a horvát tengerpartig terjeszkedik. Az ezektől keletre és délre lakó népeket, a tulajdonképeni Balkánt, mint egy tőlünk teljesen távol eső világot, melynek a nyugati latin kultúrába való harmónikus beillesztésére alig van kilátás, teljesen figyelmen kívül hagyja.

ÉRDEKES, hogy ez a Kelet-Nyugat ellentét, a kultúrközösség és a kulturkülönség a dunamedencei kérdés terjedelmes irodalmában és a róla folyó élénk vitában nem domborodik ki eléggé. A Kjellén-féle kategóriák közül a dunamedencei elgondolások — mint futó átnézetünk mutatta — főleg a természeti, kétségtelenül primérből jelentőségű oldalra (geo- és etnopolitika) helyezték a fősúlyt. Etnopolitikai szempontból a vélemények a lényegét illetően teljes egyezést mutatnak: mind a népek egyenrangúságának, szabad nemzeti érvényesülésének alapjára helyezkednek s ennek megnyilvánulási formáját az autonómiában, felsőbb fokon a föderációban látják. Nem ily tisztázottak a vélemények a geopolitika tekintetében: itt a tisztán elvi megállapításokat burkolt érdekszempontok diktálják. A szóban forgó tér geopolitikai elhatárolása tehát nem történt meg még kétségtelen szilárd-sággal; egyetlen megegyező részlettelétele van itt minden véleménynek: az a nagyobb egység, melyét Dunamedence névvel illethetünk, amelynek határait a különböző elméletek különbözőképp vonták meg, egy tökéletes részletegységet mutat fel: a Kárpátmedencét, a régi Nagy-Magyarországot.

A Kjellén-féle államelmélet kultúroldalai (öko-, szocio-, krato-politika) a két természetű oldal, föld és nép egymásrahatásának termékei lévén, bonyolult voltuknál, változatosságuknál és anyagszerűtlenségüknél fogva sokkal nehezebben elemezhetők, foghatók fel és rögzíthetők objektív mértékekhez és kritériumokhoz, mint a természeti oldalak. A kérdések ezirányú komoly vizsgálata tehát sokkalta nagyobb

nehézségekbe ütközik, mint az utóbbiaknál, viszont tág tere nyílik a tetszetős elméleteknek és bizonyíthatatlan kombinációknak, melyekkel különböző hatalmi érdekeket leplezni lehet. Ilyen megbízhatatlan dokumentáció jellemezte pld. azt a gazdasági nagyegység-propagandát, mely egy időben áradatszerűen öntötte el egész Közép-Európa közvéleményét, csalhatatlan statisztikai apparátussal bizonyítva, hogy az általános romlásból csak akkor van kibontakozás, ha a Dunamedence államai ilyen, vagy amolyan nagyobb gazdasági egységbe tömörülnek. A nagyobb gazdasági egység — propagálójának nemzetisége vagy érdekeltsége szerint — mindig más és más volt, az ajánlott nagyobb egységnek egyedül üdvözítő volta azonban minden esetben „megcáfolhatatlan adatokkal“ mutattatott ki. Csak lassan tört utat az a felismerés, hogy ilyen nagyobb gazdasági egység létrehozása a gazdasági élet előfeltételeit természetszerűleg az egész térben gyökeresen megváltoztatná s így az összehasonlítások és számítások alapját képező statisztikák a jövő alakulást illetően teljesen értéktelenek.

Éppen ilyen, vagy még rosszabb a helyzet a szűkebb értelemben vett kultúráiét: társadalom és jogrendszer szempontjából. Melyik az a tér, melynek népei társadalmi tagozódásukban azonos képet mutatnak, vagy azonos fejlődésre képesek, társadalmi és jogi berendezkedésükben (munkás-, polgári-, feudális uralom, demokrácia, fasizmus, bolsevizmus, parlamentarizmus, diktatúra, imperializmus, pacifizmus és ezernyi más a részletprobléma) s az ezeknek alapját képező világnézeti kérdésekben (vallás- és nacionalizmus, kereszténység és pravoszlávia stb.) egy nevezőn vannak, vagy egy nevezőre hozhatók? Mi az a határ, melyen túl befolyásolhatatlan metafizikai erők állanak ellent az egységesítésnek? Melyek az erők, melyek esetleg egy államszervezet politikai határain belül is láthatatlan kulturális határvonalakat húznak s megnyíben lehet ezeket hatalmi eszközökkel befolyásolni?

Be kell vallanunk, hogy ezekben és a velük rokon kérdésekben ma még jóformán tájékozatlanok vagyunk. A biológia, etnográfia, a társadalmi- és jogtudományok, a politikatudomány és egy sereg más tudományágnak a mainál sokkal fejlettebb állása mellett fogjuk csak e kérdésekre a feleletet megkapni, ha ugyan egyáltalán van erre lehetőség. All ez az általános megállapításunk a Dunamedence konkrétumára is. Elméletek itt is vannak; mint mellékszempont- és argumentáció az ismertett és velük rokon koncepciók majdnem mindegyikében jelentkezik a szocio- és kratopolitikai nézőpont is, mégpedig a dolog természeténél fogva meglehetősen divergáló eredményekkel. Itt mutatkozik meg a természeti oldalakban a „nagy-egységek“ és a „népek szabadsága“ elveiben valamiképpen még csak egy nevezőre hozható különböző rendszerek homlokegyenest ellentétes eredményre vezető volta. A Dunamedence szocio- és kratopolitikai jellegét és a kialakítandó nagyobb egység vezető gondolatát minden ily elgondolás másban látja.

A bethleni konstrukció — s talán az új Hungarizmus is — a régi Magyarország népeinek azonos struktúr-szerkezetében, egymáshoz hasonló keresztény kultúrájában, a nyugatért a kelet ellen százados harcok alatt kifejlődött közös tudatban, egy ezeréves alkotmány keretei

közt kiformalódott közös jogrend egységesítő tradíciójában, mint meglevő adottságokban látja a nagyobb egység kulturális összefogó tényezőit. A Dunakonföderáció hívei nézőpontjukhoz képest másban és másban fedeznek fel rokonnásokat, mint pld. nálunk pár évvel előbb a Dunamedence „turáni-szláv“ parasztdemokráciáján alapuló államszövetség hívei, akik a magyarság és környező népeknek a százados keveredés által körülbelül azonossá fejlődött fajiságából, ezen népeknek főleg paraszti és inkább keleti, mint nyugati jellegéből mint feltevésekből kiindulva, egy ezen fajtákat demokratikus államformákba tömörítő szövetséget propagáltak.

A Habsburg-restauráció szószólói ezzel szemben a keresztény kultúrközösséghez való tartozást domborítják ki s veszik egy új jegecesedés alapjául. Szerintük a Kárpátok hegylánca nemcsak geográfiai, hanem világnézeti választóvonalat is jelent; addig tart a nyugat, azon túl keletre és délre kezdődik az Oriens, mely életszemlélet, társadalmi berendezkedés és életformák tekintetében az előbbivel kibékíthetetlen ellentétet alkot. Hogy ez így van, — folytatják — bizonyítja a történelem, melynek viharai a római kortól kezdve napjainkig nem bírták elmosni azt a határvonalat, mely szinte ugyanott van ma is, ahol abban a korban volt, holott a két, örök küzdelemben álló világrész hullámai felváltva át-átsaptak jobbra vagy balra, mint a török időkben, az Árpádok és Anjouk Magyarországa és a Habsburg-Monarchia expanziója korában, vagy a trianoni békeszerződést követően. Ez a felfogás a feltámasztandó Habsburg-birodalom hivatását a jövőben is abban látja, hogy Nyugat védőbástyája legyen az európaiasodás látszata alatt változatlanul Keletnek maradt Balkán, illetve az a mögött idővel kérelhetetlen bizonyossággal feltomyosodó ázsiai veszedelemmel szemben.

Ezzel ellentétben a „Zwischeneuropá“-s koncepció Keletet és Nyugatot egyformán elveti s az Oroszország előtt elterülő egész zónát a Finn-öböltől az Égei-tengerig a tulajdonképeni Nyugattal szemben önálló egységnek tekinti, mely a jövőben a Nyugattól lassan elváló Nagy-Németországgal fog nemcsak geopolitikai, hanem társadalmi-világnézeti alapon is szoros együttműködésre lépni. Ennek a „Zwischeneuropá“-nak társadalmi alaptónusát a parasztság adná meg s az egységesítő kulturális gondolat a Nyugat és Kelet közti kiegyensúlyozás, egy szilárd nyugalmi állapotot teremtő antikapitalista és antiimperialista front kialakítása lenne.

Látható, hogy a különböző elgondolások mennyire más és más eredményre jutnak ugyanannak a föld- és emberkomplexumnak szemléleténél. Ezt nem is csodálhatjuk, ha a dimenziókra gondolunk, melyekben ez elgondolások szükségképpen mozognak s összehasonlításként egy jóval kisebb egység, a magyarság példáját idézzük, melyben időnként refirénszerűen tér vissza a kérdés: hol is állunk tehát, Nyugaton vagy Keleten, vagy a kettő közt; mi a történelmi hivatásunk: Nyugat védelme, gát Kelet előtt, vagy híd a kettő között, s az a sok ellentmondó jelszó, mely egymást váltja s egymással homlokegyenest ellenkezőt mond: arisztokratizmus, parasztdemokrácia, diktatúra és rendiség! Csodálható-e, ha nem egy, hanem tíz-húsz népre és egy sereg országra kiható rendszerek a lemérhetetlen és számokban kifejez-

hetetlen jelenségek megfigyelésében és leírásában oly divergáló megállapításokhoz jutnak?

Kétségtelen, hogy itt csak a tudományoknak a mainál sokkal haladottabb állapotában fogunk tisztábban láthatni. De bizonyos az is, hogy az élet, a történelem alakulása nem fog a tudományok kifejlődésére várni, azért, hogy a nagyobb egységek kialakulását ezek előírása szerint végezze el. A nagyobb egységek szükségszerűen jönni fognak, mert a mai dunamedencei államocskák életképtelenek s az első földmorajlásra össze fognak dőlni. A kérdés csak az, hogy a nagyobb egységek a fentebb vázolt föderalista elgondolások szerint fognak-e létrejönni, vagy pedig a nagyobb erő alapján. Mert bizonyos ugyan, hogy láthatatlan biológiai és metafizikai erők folytonosan működnek a történelem alakításában, de nem kétséges az sem, hogy ezek mellett, sőt bizonyos mértékig még ezekkel szemben is, úgy, mint eddig, a jövőben is hatalmas történelemformáló tényezők maradnak az erős államférfi és az erős nemzet is. S erről az utóbbi tényről nem feledkezhetik meg egy nép sem, ha csak nem akar nagyobb hatalmak tehetetlen játékszere lenni és ha becsvágya és tradíciója a jövőre is azt a magasabb célt tűzük eléje, hogy a történelem alanya, nem pedig pusztá tárgya legyen.

MORAVEK ENDRE

A FÖLDBIRTOKPOLITIKA KÖRÜL¹

A FÖLDREFORMRÓL RENDELKEZŐ törvény címében és céljában a földbirtok helyesebb elosztásáról szól, anélkül, hogy e tekintetben akkor bármilyen kísérlet történt volna arra, hogy megállapíttassék, mi a helyes földbirtokeloszlás. A mostani nyugodtabb időkben újra felmerült a település tervével a magyar földbirtoknak további elaprózódása; épp a nyugodtabb atmoszféra következtében a kérdés alapos és sokoldalú megvilágításban részesül és ha talán az elmélyedés az egyes szempontok taglalásában nem is mindig a kívánatos, mégis legalább a szempontok sokasága lépett helyébe az 1920-as évek forradalmi nivellálási vad törekvéseinek. Sajnálatos, hogy még a mai nagyrészt tárgyilagos vitákban is néha-néha egy-egy oly hang is hallatszik, melyből kicsendül, mennyire elviselhetetlen az egyenlőség némely hívének, hogy kis darab földek mellett nagy darab földet lát. Ezen érzelemben egyaránt kifejezésre juthat a kisbirtokos-romantika, úrgyűlölet, a modern egyenlőségi vágy, talán néha egy kis adag irigység is, szóval rokonszenves és ellenszenves hangulatok és érzemények. Dehát az ily hangulati elemek legalább egyelőre e kérdés tárgyalásánál, bármily hangosak is, kisebbségben vannak és a tárgyi szempontok azok, melyekből majdnem mindenki, aki e kérdéshez hozzászól, nézi a „helyesebb“ földelosztás problémáját. Természetesen a helyesség kritériumát sokan egy-egy kirívó és általuk döntőnek látott kérdésben látják, ezen szempontból hajlandók végletekbe menni, holott kétségtelen, hogy az összes szempontok figyelemre méltóak és hogy az egész kérdés elintézésénél egyiket sem lehet mellőzni. Azt hiszem, ez a kérdés most már annyira tisztázva van, hogy már a vita eredményeiről lehet beszélni. Ezért a főérveket sorba fogom venni és röviden rekapitulálok, ami az eddigi vita eredményének látszik.

NÉPESEDÉSI PROBLÉMA. A népesedési kérdésben az eddigi adatok szerint kétségtelen, hogy a cselédeknek és mezőgazdasági munkásoknak nagyobb szaporaságuk lévén mint a kisbirtokosnak, a kisbirtokosok számának szaporítása e két csoportból a magyar falu

¹ Fenti cikket és a két utána következőt, eltéréseik mellett is, örömmel közöljük annak bizonyítására, hogy a reform szüksége társadalmunk legkülönbözőbb rétegeiben és évjárataiban él, s ugyancsak általános a felfogás, hogy a tennivalók köre és lehetőségei is immár adva vannak. *A szerk.*

szaporaságát csökkenteni fogja. A gyermekáldás korlátozásának kérdése természetesen nem oly egyszerű, hogy az ember azt mondhatná, hogy teljesen ki van zárva ezen a téren, úgy mint más tereken is, a visszatérés az észszerűtől az ösztönöshöz; mindemellett a valószínűség az, hogy amennyiben nagybirtokot cseléd és mezőgazdasági munka között felosztunk, falun kevesebb gyermek lesz családonként mint eddig. Kovács Alajosnak az az álláspontja, hogy —¹ minthogy a falusi felesleg, városba szorulása esetén, itt amúgy is a meddőség felé halad, tehát okosabb már a szaporaság rovására is falun tartani az illetőket — éppoly helytelen gondolatnak látszik, mint hogyha valaki azért, mert az öntözésnél a szántóföldről a víz végeredményben elpárolog, eldugaszná a forrást, melyből az öntözés vize származik. Azt hiszem, el kell fogadnunk, hogy a munkások és cselédek között való felosztás a szaporaságot csökkentené. Természetesen felmerül a kérdés, hogy vajjon — ha a föld felosztása nem a munkásság és cselédség földhöz juttatását jelentené, hanem a mai kisbirtokos osztály földjének kiegészítését — nem növe-e meg a nagyobb föld révén a mai kisbirtokos osztály szaporasága, amely egyensúlyozhatná azt a hiányt, amelyet erre az esetre a fölöslegessé váló mezőgazdasági munkásság városba tódult és meddővé vált tömegei eddig szaporaság szempontjából jelentettek. Azt hiszem, hogy azok, akik az egyke szempontjából úgy gondolják, hogy ha a tízholdas gazdának, akinek egy gyermeke van, második tíz holdat osztanánk ki, az elősegítené a második gyermek születését — nagy tévedésben vannak. Sajnos, nincs statisztika, amely ily kis lépcsőzetekben mutatná a gyermekáldás arányát a földbirtokhoz, de kétségtelennek tartom, hogy ahol egyszer az egyke racionalizmusa felütötte fejét, ott a gyermekszaporaságot semmivel sem növelné, ha a tízholdas gazdának hirtelen 20 hold állana rendelkezésére. Azt hiszem tehát, hogy a ma fennálló egyke szempontjából indifferens a földbirtok további felosztása, esetleges jövő egyke szempontjából pedig a földbirtokok helyes megosztása a nagybirtok fenntartása volna és nem a föld elaprózódása.

Ugyancsak a népesedési probléma keretébe vág az a régóta vitatott kérdés, melynek Károlyi Gyula gróf adatgyűjtése adott újabb impulzust, vajjon a nagybirtok vagy a kisbirtok tud-e több embert eltartani. E számítások kérdésében mindig csak eltartott családokra gondolok és mellőzöm a lélekszám kérdését, melynél, magam is úgy hiszem, az öt családtaggal való szorzás nem helyes, de talán nem is oly döntő fontosságú, hiszen az öttel való szorzás mind a kisbirtokon lévő, mind a nagybirtokon lévő családnál történt. Hozzám közelálló gazdaságokban megállapítottam a munkájukkal eltartott családok számát és bár mások által eddig publikált számok felette állanak saját konkrét számaimnak, még az utóbbiak is olyanok, hogy nyugodtan lehet mondani, hogy ezeken a birtokokon többen élnek meg, mintha tízholdas parcellákra volnának felosztva. Az az érv, melyet több jeles statisztikus hangoztatott, hogy ezen családszámok nem lehetnek helyesek, mert besorozva a nagybirtok egész területével, oly lélekszámot eredményeznek, mely a magyar mezőgazdasági lakosság túlnyomó része, holott nyilvánvaló, hogy a mai

helyzetben a mezőgazdasági lakosság túlnyomó nagy része nem nagybirtokon él, azt hiszem logikai tévedés. Ha egy nagyon intenzív gazdaság ténylegesen helyesen megállapított munkásszükségletét beszorzom a nagybirtok területével és annak eredményeképpen egy a mai jobban foglalkoztatott számnál sokkal nagyobb számot látok, abból nincs okom azt a következtetést levonni, mint azt e statisztikusok tették, hogy helytelen a konkrét birtokokon való megállapítás, hanem ellenkezőleg, azt a következtetést kell levonnom logikusan, hogy ha minden nagybirtok úgy volna kezelve, mint az az egy vagy ötven birtok, amelyről a felvétel szól, akkor épp sokkal többet tudna a nagybirtok eltartani mint ma, amikor a nagybirtokok egy része még aránylag extenzív művelésben részesül. Igaz, egy adott rövid időszakról való felvételekben van esetlegességi momentum. Hogy csak egyet említsek: az agráröllő, melynek nyílása a mezőgazdasági árak és az iparcikkek ára között az utóbbi időben bekövetkezett változás ellenére is tág, még sokkal tágabb, ha a mezőgazdasági munkabér alakulását hasonlítjuk össze az iparcikkek árának alakulásával. Mindnyájan tudjuk, hogy mennyire a kézi munka felé tolódik el még a huszas évek alatt erősen gépi munkát végző gazdaságokban is a termelés, amely talán valamivel nagyobb munkáslétszám megélhetését teszi lehetővé ma a nagybirtokon, mintha ez a rendkívüli helyzet nem állott volna be. Ebben különben eddig is része volt a kormányok helyesen alkalmazott *douce violence*-ának, amelyet, igaz, későbben e viszonyok változása esetére is szükség esetén alkalmazni lehetne.

Egy másik szempont, amely talán esetlegessé teszi az elhelyezkedés arányát nagybirtokon és kisbirtokon, az, hogy ma az intenzív gazdálkodásért folytatott küzdelemben, bármily rendkívüli csalódások is érték azokat, akik intenzíven gazdálkodtak, még bizonyos lelki diszpozíció és presztízs-kérdések döntenek. Ha azonban a munkaigényes intenzív gazdálkodás oly mértékben lesz tovább is hátrányban az extenzív gazdálkodással szemben, mint az utolsó években, akkor igazán nagyon kétséges, nem fog-e hirtelen ijesztő mértékben szaporodni a nagybirtokon már többé elhelyezkedni nem tudó mezőgazdasági munkásság, mert a búza, tengeri és műtrágya árak aránytalan magasága és az állatárak aránytalan alacsonysága az anyagi kényszer ellenállhatatlan érveivel még a leglelkesebb intenzivitás-pártit is le fogja szerezni. Sajnos, ez a folyamat már lassan meg is indult de a népesedéspolitikai szempontok óva intik gazdaságpolitikánkat, hogy e tekintetben a helyes arányokat tartsa figyelemben és másrészt a nagybirtokosoknak állandóan szem előtt kell tartaniok, hogy csak intenzív nagybirtoknak van joga a nem keveseknek szemet szűrő nagy darab földre.

Ha az összes szempontokat mind összevesszük, akkor is, úgy hiszem, el kell fogadni igazságként, hogy intenzíven kezelt nagybirtok több családnak tud kenyeret adni, mint ha a nagybirtokot oly egységekre darabolnák fel, melyeknek jövedelme a nagybirtok munkáscsaládi átlag jövedelmének megfelel. Ebből következik, hogy a nagybirtokok hirtelen felosztása kisbirtokokra jelentős fölösleget teremtene a falvakban, jelentős elvándorlást a városokba, melyeknek felvevőképessége csak akkor volna növelhető, ha sokkal erőteljesebb mérték-

ben történnék az iparfejlesztés. Arról meg vagyok győződve, hogy egy gyorsabb ütemű földosztás, ha különben kívánatosnak látszanék is, súlyos társadalmi problémákat vetne föl, ha ugyanakkor az ipari munkás felvevőképesség erősebb emelkedéséről nem történnék gondoskodás. Az oly kisgazdapolitika, mely egyaránt nagybirtok ellenes és iparelles, a végig nem gondolt jelszópolitikának sajnálatos példája.

Ha az iparfejlesztés révén nem tudnók levezetni a felszabaduló mezőgazdasági munkást, akkor lassanként a falusi életnívónak oly mértéktelen csökkenése következne be, mely még a szerény élet romantikusait is kielégítené. Igaz, evvel az eredménnyel csak hű maradna önmagához az az egyenlősítési irány, mely ha túlzásokba megy, a nyomorúságban hozza az egyenlőséget.

TERMELÉSI PROBLÉMÁK. A termelési eredmények nagy- és kisbirtokon teljesen tisztázottaknak látszanak, de abban az alapvető hibában szenvednek, hogy nem abból indulnak ki, hogy a jól kezelt nagybirtokon és kisbirtokon melyek a termelési eredmények, hanem átlagokból indulnak ki, amelyek a legjobb esetben azt mutatják, ami van és semmiképpen sem azt mutatják, ami lehet. Már most valószínű, hogy a kisbirtok termelési eredményeinek átlagait oly termelési eredmények adják, amelyek egymáshoz közelebb vannak, mint a nagybirtok termelési eredményei. A nagybirtok és kisbirtok hivatalos termelési eredményeivel szemben a nagybirtokok egy része igen jól be tudja bizonyítani, hogy szántóföldi össztermelési eredményei jóval felette vannak a kimutatott átlagoknak, úgyhogy akárhány nagybirtok van, melynek termelési eredményei az illető falu legjobban kezelt kisbirtokának terméseredményéhez nem a 9:7 arányt, hanem a 12:8 arányt mutatják. Ez megint azt bizonyítja, hogy amikor az ország jövőjéről van szó, nem szabad a mai termelési állapotból kiindulni, hanem azon lehetőségeket kell szemügyre venni, amelyeket a nagybirtok vagy a kisbirtok ad. Azt hiszem, ez a kérdés annyira tisztázott, hogy megállapítható, hogy a termelési mennyiség szempontjából a kisbirtoknak és a nagybirtoknak egymás mellett való fennállása nemzeti érdek.

A nagybirtok ezenfelül kétségtelenül úttörője volt és úttörője ma is mind a szántóföldi termelésben, mind az állattenyésztésben a minőségi haladásnak, példaadója a helyes gazdálkodásnak és evvel a mezőgazdasági népnevelésnek legerősebb faktora.

Az állattenyésztésben a minőségi termelés teljesen a nagybirtok tevékenységi köre volt és ma is az. Egy ideig örvendetes kihatása is volt ennek az egész kisgazda termelésre. De némi aggodalommal kell látnunk, hogy a kisgazda marhájának vagy sertésének minősége inkább hanyatló irányzatot mutat és ha egyáltalában még minőségi standard van az országban, az a nagybirtokosok egy része áldozatos tevékenységének köszönhető. Ebből a pillanatnyi helyzetből természetesen ugyancsak nem lehet levonni semmiféle messzemenő következtetéseket a kisbirtokos állatminőségére nézve, de azért ha ma megszűnnék a nagybirtok, mind szarvasmarha, mind sertéskivitelünk leg-

feljebb sovány állatra és ott is aránylag alacsony árakon volna lehetséges. Hiszen még a baromfitenyésztésnél, ennél a valóban tipikusan kismember tenyésztésnél is a fejlődés csak a nagyobb birtokos, illetve ipari tenyésztés magasabb minőségének volt köszönhető. Enélkül valószínűleg még ma is oly tojásnál tartanánk, melynek súlya a világpiac szempontjából túlcsekély. Hogy a szarvasmarha-hizlalás csökkenése vagy megszűnése az országra nézve termelő erőben mit jelentene, azt magyarázni fölösleges. Ismételten és nyomatékosan rá kell mutatnom, hogy a nagybirtoknak csak addig van jogosultsága az országban, amíg intenzíven, minőségileg jobbat is termel.

Harmadik problémakör, melyről még elméleti vitákban is kevés szó esik, pedig nem jelentőség nélkül való, az a nagybirtok szociális hivatása. Még ha a mezőgazdasági szociálpolitika intézményesen ki volna is teljesen építve, akkor sem pótolhatná az államosított szeretet azt a viszonyt, amely a nagybirtokos és a kisbirtokos között ki tud alakulni, ha a nagybirtokos e tekintetben való kötelességeit nem ismeri félre. Bár sokkal többen vannak, akik a falu szociálpolitikai szükségletének kielégítésében tevékeny részt vesznek, mégis nyíltan meg kell mondani, hogy bár ebben azt hiszem velem együtt sokan a nagybirtok fennmaradásának egyik határozott előnyét látnák, ezen érvünket rendkívül gyengíti az a nem kevés nagybirtokos és köztük sok épp a legnagyobbak közül, akik a falut csupán mint gazdasági tevékenységüknek színhelyét tekintik, sőt gyakran nem is saját tevékenységükének, hanem bérlőjük tevékenységének.

A bérlői rendszer, melynek a magyar termelés körül elvitathatatlan nagy érdemei vannak, a dolog természeténél fogva lerombolja a nagybirtok és a falu közötti szociális szálakat, mert a bérlők legnagyobb része szociálpolitikai feladatok megoldására alig érezheti magát hivatva. És bár a városi földosztók a nagybirtok és kisbirtok egymáshoz való viszonyát és érzelmeit nagyon sok tekintetben teljesen hamisan fogják fel, nem kétséges, hogy a bérleti rendszer e viszonyoknak ártott és hogy ma nem egy szempontból a bérbeadott földbirtokot, s éppen birtokpolitikai szempontból, egészen másképpen kellene kezelni mint azt, mely a birtokos és a falu lelki közösségét változatlanul fenntartotta. De számos nagybirtokos egyéni szociálpolitikai tevékenységén felül a súlyos viszonyok ellenére közös nagy szociálpolitikai feladatok oldandók meg, melyeknek talán nem új intézményekkel, de intézményesen való megoldását épp a nagybirtokosoknak kellene leginkább sürgetniük.

A mezőgazdasági válságot talán a legerősebben sínylik a mezőgazdasági napszámosok. Bár talán afelett is túlkönnyedén siklik át a közvélemény, hogy a természetben fizetett munkások életstandardje mekkora, de kétségtelen, hogy a mezőgazdasági válság legnagyobb adófizetői a pénzben fizetett napszámosok. És ha a nagybirtok sokhelyütt a betegekkel, gyermekekkel és Ínségesekkel szemben tőle telhetőleg megtette kötelességét, még nagy hivatást kell teljesítenie a mezőgazdasági munkások életszínvonalának általános emelésére, mert a népesedési és termelési kérdések mellett ez a harmadik tér, amelynek fontosságát az ország struktúrájával kimutatni tudjuk.

Sajnos, statisztikailag az eddig teljesített egyéni szociálpolitika meg nem fogható és az emberszeretet szemérmessége függőnyt von a helyes cselekedetek elé. Ezért közös cselekedetekkel, melyeknek külső megjelenési formája a nagybirtok által kezdeményezett és helyeselt állami akarat volna, kell bizonyos alapvető kérdésekben még a mai gyötrelmes viszonyok között is a mezőgazdasági munkásság sorsán javítani.

LÁTTUK TEHÁT, hogy mind népesedési, mind termelési, mind szociális szempontból a nagybirtoknak jelentős érdemei, de még ennél is fontosabb további nagy lehetőségei s feladatai vannak. Az, hogy a kisbirtokosok értékéről, érdemeiről nem szólok, ez azért van csupán, mert most nem a kisbirtok megszüntetéséről van szó, ami ellen pedig Európában a különféle országokban századokon át védekezni kellett, hanem a nagybirtokéről, melynek fennmaradását épp ezen népesedési, termelési és szociális szempontokból most kellene bizonyos mértékben törvényesül biztosítani azon túlzókkal szemben, akik a nagybirtok fontosságát e három szempontból elismerni nem óhajtják.

E tárgyi szempontok ellenére, amelyek nyilvánvalóan a nagybirtok fennmaradását nemzeti szempontból kívánatosnak teszik, egy évszázadnál is hosszabb idő óta Európában és nálunk is a földbirtok elaprózódása állandó folyamat, melyet sokhelyütt, már békeidőkben is, állami tevékenység siettetett, miközben helyesebb mederbe terelte. Igaz, hogy ma a gazdasági természetes folyamatokkal szemben nagyon sokan nagy gyanakvással élnek, mert ezek nem okvetlenül szolgálják a köz érdekét. Ugyanazoknak abból, hogy a természetes folyamat a föld felaprózódásához vezet, mint döntő faktor, nem volna szabad érvet kovácsolniok a kisbirtok mellett. Pedig ha kétségtelen is, hogy az üzletszerű földparcellázásoknál sok hiba történetett oly irányban, hogy kik és mily feltételek mellett kaptak földet, mégis ez az egész felaprózódás világos útmutatás azon társadalmi nyomás irányára, melyre a politikának mint a társadalmi egyensúly eszközének figyelemmel kell lennie. Ki ne értené meg, hogy a hűvös tárgyi nemzeti érdek nem tud hatni azon ezrekre, kiknek szívevágya oly kis darab földön felépülő függetlenség, melynek mind anyagi, mind szociális, tehát életszínkövetelményeit olcsó árak tartják önállóságukért? Kétségtelen továbbá, hogy nem egy-egy helye az országnak oly vérbőségben szenved, melyen csupán a birtokpolitika segíthet. Ezekben a helyeken földbirtokpolitikát csinálni a társadalmi feszültség elkerülésének oly szükségessége, mely mögött még a népesedési, termelési és szociális szempontok is háttérbe kénytelenek szorulni. De amennyire meggyőződésem ezek szerint, hogy a földbirtokpolitikának ezen okoknál fogva állandónak kell lennie, amennyire meggyőződésem, hogy ha nem akarjuk a 920-as földbirtokreform megismétlődését látni, amely nem befejező tény volt, hanem a földbirtokpolitikának túlzott, elhibázott kezdő lépése, épp annyira súlyos aggodalommal kell látnunk azt az agitációt, mely nem a társadalmi feszültségek csendes birtokpolitikával való enyhítését eredményezi, hanem társadalmi feszültséget és

amely az egész mezőgazdasági struktúrának hirtelen megváltoztatásával messze túlmegy azon a szükségességen, melyet a ténylegesen fennálló társadalmi nyomás indokolna.

A telepítés bármely percben megindítható. Rendelkezésre áll a föld akár eladósodott birtokosoktól vétel útján, akár városok kezén, akár adóhátralék címén. A rendelkezésre álló földet az állandó birtokpolitika céljaira még növelni lehetne, ha bizonyos terjedelemlél nagyobb nagybirtok örökösödési adóját földben kellene leróni, ha az illetékegyenérték tőkésítve földben az állam rendelkezésére bocsátatnék, ha a bérbeadott vagy bérbeadandó birtokok megfelelő százalékat kisbérletekre fordítanák. Ha valamely altruista bank által kibocsátott föld-kötvény a Jegybanknál lombardírozásra számíthatna, nagy lépéssel előrejuthatnánk a telepítés megindulásánál. De hiszen az induláshoz rendelkezésre áll a tőke is, mert a százmilliós kölcsönből, melyet az állam a gazdaadósságok rendezése alkalmából a Nemzeti Banktól kölcsönvett, tizenöt millió a kormány közlése szerint földbirtokpolitikai célokra volt szánva.

De a földön és pénzen túl és elsősorban rendelkezésre áll az ember is. Természetes, elméletben sokat lehet vitatkozni, ki az, akit földhöz kell juttatni. A háború alatt a frontharcos katonákra gondoltak, Nagyatádi a kisbirtoknak a kiegészítésére, a földreform végre a földnélkülit juttatta földhöz. A gyakorlatban nem válnak el oly élesen egymástól a kérdések, mint a gondolkodásban. Lehet, hogy van olyan hely, ahol a társadalmi feszültséget a kisbirtokosoknak nyomása okozza, de ez kivételes. Ellenben a törpebirtokosok sokhelyütt kétségtelenül a mezőgazdasági lakosság elégededen elemei közé tartoznak, éppúgy a földmunkásoknak már némi vagyonhoz jutott része. Azokon a helyeken az országban, amelyek e kategóriák nyomását mutatják, és ily hely nincs sok, a telepítés azonnal megindítható volna, itt kár törvényre várni is, hiszen törvény nélkül is — mint mondtam — rendelkezésre állanak a szükséges előfeltételek. Arról le kellene tenni, hogy az ország egyik vidékéről a másikra áttelepítsünk. Az az érv, hogy az egykés vidékeket szaporább vidékek lakóival megjavítsuk, azt a valószínű veszélyt hordja magában, hogy az ily érintkezésnél a szaporaság fog eltűnni. Másrészt a magyar táj különböző népességének élesen elhatárolt és külön-külön oly érdekes egyéniségének összekeverése nemcsak színekben tenné szegényebbé az országot, hanem szellemi értékeit és lehetőségeit lényegesen csökkentené. De amennyire szükséges a földbirtokpolitikai tevékenység minél hamarább való megindulása, épp annyira kívánatos az elsorolt tárgyi szempontokból, hogy megszűnjék az a városból kiinduló politikai agitáció, mely egy második és szélsőségesebb földreform felé akarja hajtani az országot helytelen népesedési, termelési és szociális érvekkel. Mi sem jellemzőbb, hogy e mozgalom nem a faluról indul ki. Aki falun él, meg tudja ítélni a nyomást, mely e tekintetben van és amely, bármit mondanak is, az ország legtöbb helyén nem erős. Távol áll tőlem, hogy e politikai mozgalomban ne lássak mást, mint demagógiát. Van ebben a magyar falusi ember szeretete, a független kisexisztencia becsülése, parasztház-romantika s van végre az ezt

hirdetőknél egy rokonszenves benső honvágya a föld után. Megnyilvánulása ez egyszersmind annak az egyenlőségre való törekvésnek is, mely korunk jele, van tehát benne a kor szellemi követeléséből is; mindamellét bármennyire szükséges is egyes különös nyomás alatt lévő pontokon a földbirtok további elaprózódásának megindulása, olyannyira veszélyes volna az a hirtelen változás, melyet most nem kevesen hirdetnek. A földreform gyors megindulása annyival is inkább szükségesebb, mert ennek elmaradása a szélsőséges agitációnak csak újabb istápot ad. A nagybirtoknak, hacsak egészen meg nem változik a világ, nincs már jövője. Egy generáció múltán amúgy is meglesz a magyar földnek az a képe, mely után a fiatalok közül annyian sóvárognak: kis darab földeken nem emberektől, csupán a sorstól függő emberek. De közben az országnak más tekintetben is átalakuláson kell átmennie, nehogy e végleges földosztás nagyobb bajt hozzon, mint amilyen áldást. Meg kellene találni, ha lehetne, az egyke ellenszerét, vagy legalább megkísérelni, hogy a föld elaprózódása ne a magyar faj stagnációjának legyen okozója; meg kellene teremteni a városi életnek ama lehetőségeit, melyekben foglalkozást találnak a faluról kiszorultak; el kellene érni a kisbirtokosoknak ama termelési tudását, amelyet a nagybirtok képvisel; meg kellene alkotni azt a szociális gondoskodást, mely ma a falun olyannyira hiányzik és melynek némi pótlója ma még a nagybirtokos, s meg kellene találni a módját annak, hogy a falusi horizont az ország határával essék össze.

A földosztáshoz elég egy törvény. De hogy a földosztásból ne kár háramoljék a nemzetre, ahhoz egy nemzedék céltudatos munkája szükséges.

KORNFELD MÓRIC

FÖLDBIRTOKPOLITIKAI SZÍNKÉPELEMZÉS

A ki TÁVOLABBRÓL FIGYELI a magyar politikai élet zajlásait s van szeme ahhoz, hogy meglássa a szélfodrozta hullámokon túl az áramlásokat, amelyek a vizek járását irányítják, csodálkozással láthatja azt az érthetetlen örvénylést, ami mostanság a legfontosabb politikai kérdések szirtjei körül kavarog.

Első helyen állnak ezek között azok az irányelvek, amelyek a magyarság legnagyobb vagyontárgyának és jövedelmi forrásának, a földnek sorsát vannak hivatva megszabni. A magyar földbirtokpolitika a legnagyobb vajúdasok korába jutott. Különféle jelszavak röpdösnek a levegőben s némelyik körül olyan elkeseredett vita dúl, annyira homlokegyenest ellenkező a szembenálló felek meggyőződése, hogy a laikus néző valóban fel kell hogy kiáltson Beaumarchaisval: „Oh quels contraires! La vérité, ou est-elle?”

Az újságolvasó az utolsó évtizedben a magyar földdel kapcsolatban sokféle rejtéllyel ismerkedett meg. A terményértékesítés, külföldi piacok megszerzése, a magyar búza válsága, a csökkenő mezőgazdasági árak szemben az emelkedő ipari árakkal, vagyis a mindjobban szétnyúló agráröllő meglehetősen egyértelmű, félre nem magyarázható fogalmak. Sokkal nagyobb köd gomolyog a hitbizományi reform, a latifundiumok és a telepítés körül s alig ismert fogalom a legújabb birtokpolitikai jelszó, a tagosítás is. Próbáljuk meg bevilágítani sorra ezekbe a ködfelhőkbe.

A HITBIZOMANY (fideicomissum familiae) 1687 óta ismeretes a magyar jogban s a törvény célja az volt, hogy a főrendi családok vagyoni romlását megakadályozza. A hitbizománnyá nyilvánított földbirtok el nem zálogosítható és el nem idegeníthető, tulajdonjoga az egész családot illeti s a főtulajdon egyformán megilleti a bírlalót, meg a várományosokat, a haszonélvezet azonban csak az előbbié. Az örökösödés szabályait az alapító határozza meg s az nagyjában háromféle lehet. Túlnyomórészt primogenitura, vagyis elsőszülöttségi, amelynél az elsőszülött és annak további elsőszülött utódai is kizárják a többi ágakat az örökösödésből. Nálunk legkritkább a második fajta, a majorátus, amelynél mindig az elhalt birtokos legközelebbi rokona örököl s azok közül is a legidősebb. Végül a harmadik rendszer a szeniorátus, amelynél mindig a család legidősebb tagját illeti

meg a birtok haszonélvezete. A hitbizomány tehát a meglehetősen homályos fogalmú „családi érdek“ kedvéért az összes családtagokat jelentékenyen megrövidíti egyetlen egynek: a haszonélvezőnek kedvéért. Kétségtelen, hogy ez a rendszer nemcsak általános nemzetgazdasági szempontból káros, hanem maguknak a birtokos családoknak sem érdeke.

Nagy-Magyarországon 91 hitbizomány volt 2-29 millió hold területtel, ami az egész ország területének 47%-át alkotta. A Csonkaországban ez az arány erősen megromlott, mert az 58 hitbizomány 984.038 kat. holdat foglal el, ami az egész mai területnek 6'8%-át jelenti. Legnagyobb hitbizomány köztudomásszerűleg az Esterházy hercegi 221.000 holdas latifundium. Ezzel együtt az Esterházy-családnak összesen 329.000 hold a hitbizományi birtoka, a Festetich-családé 133.000 hold, a Károlyi grófoké 72.000 hold, Pallavicini örgrófé 56.000 hold, a Coburg-Gothai hercegé 45.000 hold, Frigyes kir. hercegé 41.000 hold, az Almássy grófoké 33.000 hold, Andrássyaké 31.000 hold. Azután jönnek sorba a Batthyány grófok, Zichy grófok, Semsey gróf, Draskovich gróf, Wenckheim grófok, Nádasdy gróf, Jankovich-Besán gróf és Majláth grófok, családonként mind tízezer holdnál nagyobb hitbizományokkal. A főúri családokon kívül a Huszár, Kund, Véssey és Tarányi családoknak van csak összesen 16.000 holdat kitevő hitbizományi földbirtokuk.

A hitbizományok megszólása az egyes országrészek között nagyon különböző. Legsúlyosabb a helyzet a Dunántúl, amelyre már Nagy-Magyarországban is az Összes hitbizományoknak 45%-a jutott. Itt a területnek 14%-át foglalja el átlagban a kötött birtoknak ez a faja, de vannak vármegyék, ahol ez az arány 25%-on is felül emelkedik. A történelmi fejlődés ismerete ezt a helyzetet is megmagyarázza. A legnagyobb hitbizományokat a XVII. és XVIII. században alapították, tehát azok részben a török uralom alatt álló, vagy attól nemrég felszabadult területeken keletkeztek.

Mi történjék a hitbizományokkal?

A rendszer teljesítette hivatását, de közben elkorhadt, kivénhedt, fölöslegessé vált, mint kortársai: a középkori várfalak, amelyeket rég lebontottak, mert csak akadályozták a városok fejlődését. A hitbizományok rendszerét mai formájukban törvényhozás útján éppígy le kell bontani. Meg kell adni az örökségi jogot azoknak az arisztokrata családtagoknak is, akik elég szerencsétlenek voltak másodiknak születni s ezért eddig csak titulust örököltek vitulus nélkül s vagy az elsőszülött könyörületes méltányossága juttatott számukra életlehetőséget vagy elmentek a miniszteri hivatalnokságok kenyerét enni. Két-három generáción belül így a legméltányosabb, legbékésebb és legigazságosabb úton szét fognak parcellázódni a nagy hitbizományok anélkül, hogy bárki is egy könnyecsept hullatna értük. Hogy aztán itt különböző vagyoni jogi aggályokat kell a törvény megszerkesztőinek elosztatni, az igazán nem lehet a reform akadálya, — ennél nehezebb feladatokat is megoldott már az emberi leleményesség.

A kötött birtok ügye kibővülve a többi nagybirtokkal, adja azt a nagyon súlyos és nagyon komoly kérdéstömeget, a földbirtok helye-

sebb megosztásának bonyolult csomóját, melynek megoldása sürgető nemzeti érdek, de amelybe nagyon könnyen beletörök az a bicska, amely nem a legjobb acélból készült.

A nagybirtok ügye nem csupán termelési, gazdasági kérdés. Politika az, mélyen a nemzet testébe vágó, véres politika.

Ne beszéljünk arról, hogy az ötmillió holdat elfoglaló magyar nagybirtok olyan anakronizmus a mai Európában, amely egyik leg súlyosabb ballasztunk a szélrózsa minden irányában. Soha sem fogom elfelejteni azt a fiatal svéd barátomat, aki a máris világhírű budapesti felmérés tanulmányozására jött hozzánk. Ha a Váci-utcában a sétálók közt hirtelen egy páncélba öltözött Don Quihote bukkant volna fel előtte, az sem döbbenhetne volna meg jobban, mint amikor egy statisztikai munkámban meglátta a magyar birtokmegoszlás jellemző száadatait. „Hiszen önöknél még élő valóság a mi középkorunk!.. mondta hitetlenkedő arccal. A művelt nyugatnak ez az egyhangú ítélete magában is elég arra, hogy komolyan igyekezzünk ezt a kérdést legalább tisztázni. Vizsgáljuk hát egy kicsit közelebbről a helyzetet.

Az aránytalan birtokeloszlás éppúgy változik vidékenként, mint a hitbizományok térfoglalása. Legnagyobb jelentősége a nagybirtoknak a Dunántúl van, ahol az 1920. évi Gazdadmtár szerint Veszprémben 38.2%, Komárom és Esztergomban 40.2%, Somogyban 43.0% és Fejériben 48.8%-ot foglal el az egész területtől. Valamivel kedvezőbb az egyes vármegyék átlaga a többi országrészekben. Legrosszabb még Zemplénben, ahol a nagybirtok területe az egésznek 35.8%-a és Hajdú megyében, ahol 37.9%. Ha azonban szűkebb határookra korlátozva vidékenként indítjuk meg a vizsgálatot, akkor még nagyobb aránytalanságokra bukkanhatunk. A nagybirtok túlnyomó térfoglalásában vezetnek a fejemegyei Sárret, ahol a 100 holdon aluli kisbirtok az egész területnek mindössze 30%-át foglalja el, a szabolcsi mélyföld 23%-kal és a legvégén a fejemegyei Sármellék, ahol a kisbirtok a területnek csupán 19%-a.

Érdekes ezeknek a vidékeknek az adatait összehasonlítani azoknak a területeknek: a Felső-Jászságnak, Tolnatamási vidékének és a Keleti Mecseknek az adataival, amelyekben a kisbirtok a legmagasabb arányszámot mutatja. Ezeket a mindennél pontosabban beszélő számokat az alábbi táblázat mutatja:

Sorszám	Vidék	Községek száma	Összes terület kat. hold	Kisbirt. területe kat. hold	Kisbirt. aránya %	Összes lakosság	Népsűrűs. 100 holdanként
1	Felső Jászság	14	163.112	125.080	77	98.009	60.1
2	Tolnatamási vidéke	28	111.007	86.025	77	65.170	58.7
3	Keleti Mecsek ...	35	83.990	60.080	72	35.106	41.7
4	Sárret	18	112.233	33.604	30	31.350	27.9
5	Szabolcsi mélyföld	14	154.115	35.482	23	48.434	31.4
6	Sármellék	17	175.228	32.711	19	48.727	27.8

A Felső-Jászságban 14 község közül mindössze háromban van 1000 holdon felüli birtok. Jászberénynek van 1800 holdja s a csornai prépostnak Alattyánban és Jánoshidán összesen 5100 holdja. A többi terület mind kis- és középbirtok. Ennek a vidéknek a népsűrűsége 100 kat. holdanként 60.1 lélek.

Tolnatamási vidékén 28 községből csak Felsőiregen, Koppányszántón, Szemcséden és Tengődön van 1000—4000 holdas nagybirtok. Legnagyobb községe a 8900 lakosú Dombóvár. Ezen a vidéken is 100 kat. holdanként 587 ember él.

Baranyának a Mecsek keleti oldalán fekvő 35 községből négyben a Tudományegyetemi Alap a nagybirtokos összesen 5800 holdon és egyben a pécsi püspök 2300 holdon. Egyébként a terület 72%-a 100 holdon aluli kisbirtok. Legnagyobb községe a 2700 lakosú Pécsvárad. Dacára a baranyai egykének, itt is 417 lakos jut a terület minden 100 kat. holdjára.

A másik vizsgált típus a nagybirtokkal telített vidékek három szélsőséges esete.

A fejérmegyei Sárreéten 18 község fekszik. Csak az egész kis községekben, Jenőn, Soponyán, Úrhidán, Csőszön nincsenek itt nagybirtokok, a többieket egyenként is két-háromezer holdon felüli uradalom fogja körül. Ugyanakkora területen Tolnatamásinál, tehát nem is messze, 65.000 ember tud megélni. Itt csak 35.350 embernek ad a föld kenyeret, vagyis 100 holdanként 27.9 lélek él.

Szabolcsnak a Tisza mentén fekvő mélyebb részén 14 nagyhatarú község fekszik. Ezek közül csak Tiszanagyfaluban nincs nagybirtok. A többi annyira zsúfolva van nagybirtokkal, hogy 154.000 holdból csak 35.500-at tesznek ki a 100 holdon aluli kisbirtokok. Itt 100 holdanként 31.4 ember él.

S végül az egész országnak nagybirtokkal leginkább telített vidékét, a fejérmegyei Sármelléket vizsgálva kiderül, hogy 17 község 175.000 holdjából csak 19% jut a kisbirtokok részére. Nagyobb területen, mint a legelői említett Felső-Jászságon, felénél kevesebb ember talál megélhetést s 100 holdanként mindössze 27.8 lakos jut.

Ezek a mindenki által könnyen ellenőrizhető adatok azt hiszem bőven elégségesek bizonyítani azon felfogás hibás voltát, mely szerint a nagybirtokon átlagosan több ember él meg, mint a kisbirtokon.

Mindez természetesen még nem lehet döntő érv a nagybirtokkérdés elbírálásánál. Kétségtelen azonban, hogy a latifundiumok védőinek többi bizonyítékai is nagyon esendők. Azok az előnyök, amelyek miatt a nagybirtokokra állítólag szükség volna, mind nagyon szépen elérhetők az ezer holdon aluli középbirtokok révén is. Mintagazdaságnak, kísérleti telepnek valóban tökéletesen megfelel egy szakavatott gazda kezében lévő középbirtok is. Sőt ha parasztjaink tanításáról van szó, arról, hogy az ő számukra legyenek vidékenként követendő példák, erre a célra a nagybirtok egyenesen alkalmatlan. A beruházásokhoz szükséges nagyobb tőke megszerzése a kisbirtokosoknak mindig utolérhetetlen délibáb lesz s keveset fog ezek közül utánzásra csábítani az a példa, amelynek első barázdáit egy drága gözeke vagy traktor hasította. A másik érv a terméseredmények csökkenése, amire a nagybirtok szétparcellálásánál számítani lehet s ami meg fogja nehezíteni a városok ellátását. Ha pillanatnyilag ezt fel is tételezhetnők, ezt sem lehet a nagybirtokok mellett komoly érvnek elfogadni. Miután mezőgazdasági kiviteli ország vagyunk,

városaink ellátását még a legaggódóbb sötétenlátás sem vélheti komolyan veszélyeztetve. Azonkívül: a mi termésátlagainknál (az uradalmiaknál is) 50—100%-kal nagyobb svéd, dán, holland eredményeket kisbirtokokon érik el s semmi okunk sincs feltételezni azt, hogy megfelelő szakoktatás után és egy összecsukott agrárrolló, vagyis például tisztességesebb műtrágyaárak mellett, a mi parasztunk nem tudná ugyanezeket az eredményeket kihozni a magyar földből. Az pedig, ha a nagybirtokon termelt, de eladhatatlan magyar búza termőterülete csökken s ehelyett a kivitelre alkalmas kis termények termelése lendül fel, ami viszont a kisbirtokok jellemzője, mindez igazán nem mondható nemzeti szerencsétlenségnek.

A nagybirtok fenntartásának egyetlen érve sem állja tehát ki a szakszerűség bírálatát, ellene viszont annyi ok szól, hogy megszűnését a legnagyobb nemzetpolitikai céljaink közé kell soroznunk, de viszont az is természetes, hogy egyetlen, a magántulajdon alapján álló polgári kormány sem gondolhat arra, hogy a nagybirtokot erőszakos, forradalmi úton törölje el.

A földbirtok szétdarabolása állandó lassú folyamat volt már a világháború előtt is s az évenként szétparcellázott területet átlagosan 50.000 holdra lehetett becsülni. Ez a lassú és állandó szétaprózódás elsősorban ott nem tudja kielégíteni a mérsékelt és jogos földigényeket, ahol a község határában kötött forgalmú nagybirtok fekszik. Mivel pedig a 3.5 millió holdnyi korlátolt forgalmú nagy- és közép-birtok a Csonkaország területének 22%-át teszi, az összes nagybirtokoknak pedig 43%-át, az egész magyar földnek csaknem a felére ránehezedik egy fojtogató bilincs, amely ezeknek az élő, fejlődő területeknek vérkeringését úgy megakadályozza, mint a gyümölcsfára fiatal korában rádrótozott hemyófogó gyűrű, amelyet hanyag gazdája elfelejtett a vastagodó törzsről idejében lecsavarni.

Szilárd a meggyőződés, hogy a magyar latifundiumok nehéz feladatának megoldása magától fog adódni, mihelyt a ma még kötött birtokok forgalma felszabadul és ha az állam a törvényben máris biztosított elővételi jogát valóban komolyan veszi és érvényesíteni is fogja a kisemberek érdekében. A legkevésbé sem kell bántani senkinek a magántulajdoni elvben gyökerező komoly jogát, csupán az eladásra kerülő nagybirtokoknál nem szabad megengedni azt, hogy azokat egy darabban lehessen eladni (még részvénytársasági alakban sem), hanem azokat szétszabdalva, megfelelő tőkével rendelkező parasztoznak kell eladni, akik hajlandók eddigi falujukat elhagyni és ottani kisebb birtokok árubabocsátásával az ottani földéhség csillapításához is hozzájárulni.

És itt jutottunk el a ma legtöbbet emlegetett agrárproblémához, a telepítéshez. Ez a jelszó ma az egyik oldalon páni félelmet okoz, a másik táborban pedig úgy várják, mint a bölcsek követ, a csodálatos elixírt, ami minden szociális bajnak egyedüli szabadalmazott gyógyszere. Természetesen ez a homlokegyenest ellenkező két fel fogás is a fogalmak tisztázatlanságának köszönheti létezését.

A telepítés ősrégi nemzetpolitikai ténykedés. Az ókori hódító népek a föníciaiaktól a normannokig, mind éltek ezzel az eszközzel,

ha uralmukat tartóssá akarták tenni. Nem telepítettek a hunnok: világbirodalmuk egy generáción belül összeroppant.

A telepítés iskolapéldáit a rómaiaktól tanulhatjuk meg. Olyan területekre, amelyeket az állam erre a célra — fegyverrel vagy pénzzel — meg tudott szerezni, kisebb-nagyobb csoportban elszállították saját emberfeleslegüket. Ezek számára községeket alapítottak, földet mértek, lakóházakat építettek s különböző kedvezményeket biztosítottak. Mindezt azért, hogy a műveletlen területek munkáskezet kapjanak, hogy új adófizető és katonáskodó egzisztenciákat teremtsenek, hogy a városok szociális nyugtalanságát levezessék és hogy a birodalomnak megbízható, a földbe gyökerező, tehát minden vihar-
nak ellenálló előőrsöket nyerjenek.

Ezek közül a célok közül hol az egyik, hol a másik lép inkább előtérbe minden egyes későbbi telepítésnél is. A Mária Terézia-korabeli telepítéseinket az elsőnek említett cél irányította. A németek poseni telepítései viszont például inkább a legutolsó célt szolgálták s a Darányi Ignác-féle magyar telepítési törvény is nyilván ilyen megfontolások alapján készült. Az aztán már a millemum körüli évtizedek magyar társadalmának, amely a nemzeti politikát csak közjogi formalizmusok meddő vitáiban bírta elképzelni, örök bűne, hogy a magyar föld e nagy miniszterének a nagyszabású telepítési terv megfelelő arányú keresztülviteléhez nem adta meg az akkor még könnyebben előteremthető pénzügyi megalapozást.

A telepítésre ugyanis teljességgel érvényes a Montecuccoli-féle hírheht mondás a három szükséges dologról. A telepítéshez nagyon sok pénz kell s annak minden sikere attól függ, hogy mekkora összeget lehet erre a célra fordítani.

Egy tízholdas telep legcsekélyebb beruházási költsége épületekkel s némi csekély leltárral 10—12.000 pengő. Egy ötven telepesből álló község, közlegelővel, a legszükségesebb utakkal, egy-két szerény középülettel, adminisztrációs költséggel együtt megkíván közel egymillió pengőt. Kétségtelen, hogy a szükséges pénzösszeg legnagyobb hányadát a telepítőnek, esetünkben az államnak kell előlegeznie hosszú lejáratú, alig kamatozó hitelre. Az államháztartás komolyabb veszélyeztetése nélkül erre a célra öt, legfeljebb tízmilliónál többet nem várhatunk. Ez pedig évenként mindössze 250—500 család letelepítését jelentheti.

Ez a szám sajnos, nem olyan nagy, hogy a munkanélküliek, a nincstelenek, az állástalanok százezres tömegében jelentős ritkulást idézhetne elő. Ezért őszintén meg kell mondanunk, hogy azok, akik a telepítést összes gazdasági és társadalmi bajaink megváltó eszközének hirdetik, súlyosan tévednek. De ha a pillanatnyi feszültségen a nagy anyagi áldozatok dacára is keveset segít, másrészt tagadhatatlan, hogy nagyobb távlatokban mégis igen fontos és nagy jelentőségű magasabb nemzetpolitikai eszköz a tervszerű telepítési politika. Évenként 200 család is 2000-et tesz ki tíz év alatt s a kellőleg megerősödött régebbi telepések lassan meginduló törlesztései is mindjobban szélesedő kereteket biztosíthatnának a mozgalomnak.

Ezek után természetes, hogy azoknak a félelme is indokolatlan, akik a telepítés jelszava alatt valami ismeretlen szörnyűséget, erőszakos birtokelkobzásokat, a föld valamilyen kommunizálását gyanítják. A telepítés a magyar faj fennmaradásának biztosításához szükséges preventív védőeszköz, olyan valami, mint a Borgiák idejéből ismert ellenmérge, amelynek kis adagjait ha megfelelő ideig szedte valaki, immúnissá vált a méregpohárral szemben, amelyet nem tudni mikor, de kikerülhetetlenül ki kellett ürítenie.

A telepítésnél lényegesen kisebb anyagi áldozatok árán, körülbelül a költségek századrészével lehetne megvalósítani egy másik közsájon forgó mezőgazdasági reformot: a tagosítást. A tagosítás lényegét, gazdasági előnyeit, az okokat, amelyek végrehajtását szükségessé teszik, a Magyar Szemle egy régebbi cikkében ismerttettem.¹

Ez az eljárás a magyar földnek azon a súlyos betegségén segít, hogy egy-egy parasztbirtok 10—20, de esetleg 50—100 szanaszét szórt darabból áll. Ha ehelyett a sok apró darab helyett azonos értékű, egy nagy darab földet kap egy faluban minden gazda, az a kisbirtokok racionalizálásának kétségtelenül az első komoly lépése. A tagosítás folyik állandóan, de nem kielégítő mértékben. Évenként 4—5 község került tagosítás alá s ez az iram, a tagosítás! állami alap forgótökéjének hiánya miatt az utóbbi években mindinkább csökkent. Ilyenformán a még tagosítandó 2700 községünk rendbehozatalára talán ezer esztendő sem volna elég. Miniszteri nyilatkozatok szerint a kormány foglalkozik a kérdéssel s keresik a megoldást itt is.

A tagosítás lényegét is meglehetősen kevésbé ismeri a tájékozatlan közvélemény. De míg maga az eljárás félre nem igen magyarázható, elég egyszerű fogalmakból áll, annál többször hallható és olvasható a tagosítást előidéző okok teljesen ferde magyarázata s ennek eredményeképp az a megállapítás, hogy a tagosítást egy községben körülbelül 50 évenként meg kell ismételni. Itt a tagosítás sokrétű kérdéstömegének csak ezt a leghomályosabb pontját szeretném valamennyire megvilágítani.

A középkorban földbőség volt. Akkoriban a jobbágy nagyobb érték volt, mint a föld. Az Árpádok donációs leveleikben a jobbágyok számával határozták meg az adomány nagyságát, éppúgy, mint ahogy ez Oroszországban még a világháborúig szokásban volt. A földesúr jövedelmét a dolgozó földművesek száma szabta meg s mivel a munkáskéz ritka volt, tehát nagy becsben is tartották, amit legjobban bizonyít a szabad költözködést jog gyakori megvonása. A jobbágyok a földesúri birtoknak csak a legalkalmasabb részeit kapták meg irtásra és vették művelés alá. Hogy pedig egyik se érezze magát megrövidítve, minden új irtás alkalmával minden egész jogú jobbágy kapott egy-egy ugyanolyan nagyságú darabot az újonnan eke alá vett területből. Így rövidesen mindenütt az a helyzet alakult ki, hogy egy jobbágytelekhez 5—6, esetleg 8—10 darab föld tartozott. A középkor külterjes gazdálkodása mellett ez egyáltalán nem volt baj s mikor elérkezett a XIX. század első felében a jobbágyfelszabadítás, az úrbéri

¹ Magyar Szemle XXI. kötet, (1934) 326. 1.

elkülönítés s a törvény a volt jobbágyok szabad választására bízta, hogy egy tagban akarják-e megkapni járandóságukat, vagy többen, az ország legnagyobb részén az utóbbit választották. Elősegítette ezt az elhatározást az úrbéri elkülönítésről intézkedő „nyílt parancsának az az intézkedése, hogy a földek értékének megállapításánál csak három osztályt engedélyezett, amelyek úgy aránylottak egymáshoz, mint ii: 12:13. Mivel pedig a földek értékében sokszorosán nagyobb különbségek lehetnek annál, amit ez a három szám kifejez, némelyik ember valóban túlságosan jól járt volna, a másik meg túlságosan rosszul, ha a birtokokat egy darabban kapták volna. A magyar parasztbirtokot tehát eredendő bűnként terheli a széttagoltság.

A családi osztozkodások és összeházasodások kétségtelenül fokozták ezt a szétforgácsolódást, de távolról sem olyan gyorsan, hogy egy tagosított községben már 50 év alatt újból kibírhatatlanná válnék a helyzet. Az egy kézen lévő parcellák száma a gyakorlati életben leginkább a feleség hozománya révén gyarapodik. Tagosított határban a fiatal házasoknak ha mindketten kikapják szüleiktől a „jussukat“, két darab földjük lesz. Egykétől nem fertőzött vidéken azonban a két darab földre rendszerint meg is születik legalább két gyerek, ha nem több s így a második generáció osztozkodása után mindenki csak egy-egy darab földdel kezdheti meg az életét. Külföldi tapasztalatok alapján is nyugodtan állíthatom, hogy egy évszázadon belül kétszer sehol sem kell tagosítani, sőt 150—200 év is nyugodtan eltelhetik, mire a gazdasági tatarozásnak erre az eszközére újból szükség lesz.

Különösen áll ez akkor, ha az állam bizonyos intézkedésekkel hóna alá nyúl a kisbirtoknak. Gondolok itt a minimumok, a birtok- és a parcellaminimum törvényes megállapítására és az öröklési rend szabályozására, amelyről azonban más alkalommal legyen szabad szólnunk.

Végignézve a „földkérdés“ legfontosabb pontjait, a hitbizományt, a földbirtok helyesebb megoszlásának kérdését, a telepítést, a tagosítást, csak azt tehetjük mindehhez, hogy egyrészt mindé terveken kétségtelenül szükséges az intézményes munka, másrészt azonban forradalmi, erőszakos hozányulásokat a kérdések természete magában véve is kizár, — mindezek következtében bizonyos, hogy az alkotó reformmunka számára az út végre nyitva áll.

LOVAG FEHRENTHEIL LÁSZLÓ

AZ EGYKE

MÚLTJA., JELENE, (WOSSZERE)

A LEGUTÓBBI IDŐKBEN újból felkelt az érdeklődés az egygyermek-rendszer, vagy röviden egyke kérdése iránt. Egymást érik az ankétok és viták a különböző társadalmi egyesületekben, sajtóban, parlamentben, egyházi körökben, mintha egy újonnan felfedezett nagy nemzeti veszedelemmel állnánk szemben. Pedig hányadszor melegítjük már fel, hány tanulmányt, cikket írtunk, hány statisztikát készítettünk, mennyi határozati javaslatot és memorandumot terjesztettünk fel az illetékes tényezőkhöz ötven év óta ebben az ügyben, azt szinte elősorolni sem lehet. Úgy látszik, fajunk sajátos egyéniségéhez tartozik, hogy szeretünk egy-egy problémával bizonyos időközökben ismételten foglalkozni anélkül, hogy megoldanánk azt, vagy gyakran a megoldáshoz csak egy lépéssel is közelebb vinnénk. Így voltunk mi nemcsak az egykével, hanem például a telepítéssel vagy a kivándorlás kérdésével is. Ki lehet mutatni, hogy kb. Öt-tíz esztendőnként szokott ismétlődni valamely mozgalom, persze csak csendes disputák alakjában. Ennyi idő szükséges, hogy ugyanazon kérdés ismét érdeklődést tudjon kelteni. Ilyenkor aztán lehetőleg mindenki, hivatott vagy hívatlan, erkölcsi és hazafias kötelességének tartja, hogy hozzászóljon és elmondja véleményét — az utókor számára. Mert bizony az utókorra többnyire csak a meddő szöviták nyomán meggyarapodott irodalom marad, no meg a nemzet testén elhatalmasodott bajok, amelyek közben akkorára nőnek, hogy azokkal hovatovább tényleg nem lehet majd megbirkózni.

Az egygyermek-rendszer, mely voltaképpen gyűjtőfogalom, s alatta a születések korlátozásának a faj fennmaradását veszélyeztető mértékét kell érteni, nem egyedül magyar jelenség. A városi lakosság az egész világon „egykes“, azaz nem szaporodik annyira, hogy saját erejéből fenn tudja tartani magát. A pótlást a mezőgazdasági népességből kapja. Így van nálunk is. Ez önmagában véve is nagyon sajnálatos jelenség, mert magas kultúrájú társadalmi rétegeket pusztít, igazi nemzeti veszedelemmé mégis akkor válik, ha a faji erő rezervoárjában: a parasztosztályban lép fel, mert ezzel az utánpótlás és társadalmi megújulás folyamatát akasztja meg, ami végeredményben a faj és nemzet fennmaradását ássa alá. Az egyke kérdésével mi is ebben az értelemben foglalkozunk, mint ahogy a múltban és a jelenben is a falusi egyke veszedelme hívta fel elsősorban a közvélemény figyelmét.

A legrégebbi adatok nálunk a református egyháztól valók, mert az egyke határozott formában legelőször a református ősmagyar lakosság körében jelentkezett. A konventi, egyházkerületi és egyházmegyei gyűlések jegyzőkönyveiben már a hetvenes évekből vannak erre nézve feljegyzések. Szász Károly református püspök ötven évvel ezelőtt igen behatóan tanulmányozta személyes látogatásai alkalmával a tolna- és bar anyamegyei egyke természetrajzát és annak orvoslását egyházi eszközökkel meg is kísérte. Az elsők között foglalkozott ezzel a kérdéssel Széchenyi Imre gróf somogy megyei földbirtokos, a magyar gazdasági társadalmi mozgalmak egyik vezére, aki 1886-tól kezdve korán bekezdett haláláig igyekezett felszínre tartani ezt a kérdést. Tanulmányai és javaslatai 1906-ban kiadott könyvében jelentek meg. Az ő kezdeményezésére Somogy vármegye törvényhatósága már 1892-ben, de azóta is többször felírt a kormányhoz, gyors beavatkozást sürgetve. Hasonlóképpen az egyes vidékeken ugyancsak fertőzött Hont megye törvényhatósági bizottsága is „az egygyermek-rendszer tévedéséről beszerzett megdöbbentő adatok”-ra utalással kérte a belügyminiszter intézkedését, egyelőre legalább egy országos értekezlet összehívására nézve. A századforduló táján nagy irodalmi vita fejlődött az egyke-kérdés körül. Ebben a statisztikusok és egyházi férfiak jártak elől. Vargha Gyula, a költő és egyben az Országos Központi Statisztikai Hivatal nem kevésbé nagynevű igazgatója, egész tudásával és lelkesedésével állt ennek a nemzeti ügynek a szolgálatába. Milhofer Sándor három alapos tanulmányt is írt erről ebben az időben (A nép szaporodása és a Duna-jobbpart, 1910 és A birtokkategóriák hatása, különös tekintettel a népesedésre, 1902, Az egygyermek-rendszer Magyarországon, 1903.), amelyekben az egykére, mint a helytelen birtokmegosztás következményére mutatott rá. Igen komoly, minden előítéllettől és elfogultságtól ment könyv a Varga Jenőé (A magyar faj védelme, Makó, 1901), mely az egész országra kiterjedő kutatások eredményét magában foglalja. Baross János (Agráröröklési jog, 1902) könyvében, Rákosi Jenő pedig a Dunántúli Egyesület közgyűlésén 1902-ben foglalkozott még ezzel a kérdéssel.

Ezután öt-hat évig kevés szó esett az egykéről. Ezalatt a fenyegető méreteket öltött kivándorlás kötötte le a közvélemény és a szakkörök érdeklődését. 1907-ben Somogy megye ismét felírt az országgyűlés mindkét házához az egyke ügyében, majd ezt követték Komárom, Baranya és Fejér vármegyék, továbbá Hódmezővásárhely törvényhatóságai is. Az OMGE szociális bizottsága több ízben foglalkozott népesedéspolitikai kérdésekkel és ezekkel kapcsolatban az egykével is. Így 1910-ben, amikor gróf Széchenyi Aladár (Népesedés és nemzeti nagyság címen külön is megjelent) előadást tartott erről a kérdéstről, majd 1912-ben, amikor a bizottság tanácskozásainak anyagát Katona Béla, a Pesti Hírlap egyik szerkesztője foglalta össze (A népesedés politikai és gazdasági jelentősége című munkájában). Említésre méltó szerzők ebben az időben még Nagyiványi Fekete Gyula (Az elnéptelenedés, 1906), Balás Károly (A család és a magyarság, 1908), Buday Dezső (Az egyke Baranyában, 1909), Plichta Soma (Az egygyermek-rendszer, Losonc, 1910), Nógrády László dr. (Az egyke-gyermek, 1913), Szentiványi Ferenc dr. (Az egyke a Tisza-Maros szögén, 1916), Aniszfeld Endre (Az egyke egészségügyi vonatkozásai, Hódmezővásárhely, 1913), Bemát István (A nemzeti erő forrása, 1912). A háborúban elpusztult emberanyag pótlásának kérdése már az 1918–20-as években sokat foglalkoztatta a közgazdákat és népesedéspolitikusokat; az így keletkezett jelentékeny irodalom ismertetésére azonban, bár itt-ott az egyke kérdése is felmerült, nem térünk ki.

A háború befejezése után Szekeres J. (A jövő nemzedék pusztulása, 1920) és Pezenhoffer Antal tanulmányai (A demográfiai viszonyok befolyása a népszaporodásra, 1922) hívták fel ismét a figyelmet az egykeveszedelemre. Ennek az utóbbi könyvnek minden alapossága mellett is erősen egyoldalú beállítottsága és következtetései felekezeti irányba élénk vitát váltott ki, melynek során Kovács Pál (Az egyke és a protestantizmus, 1923) és Schneller Károly dr. (Születési arány és a vallásfelekezet, 1923 és A népesedéspolitikai és a többtermelés, Sárospatak, 1922) igyekeztek a kérdést más oldalról tekinteni. Ebben az időben Kovács Alajos dr. is több tanulmányt írt a Magyar Statisztikai Szemlében (Magyarország néperezésének újjászületése, Az egyke pusztítása Somogyban, Az egyke és a népszaporodás), de később is

(A születések csökkenése, 1928 és Földművesnépünk házassági termékenysége, 1930), továbbá még Kodolányi János (A hazugság öl, 1927) és Mezei Árpád (Az egygyermek-rendszer, 1927) munkái említésre méltóak. Nevezetesebb kezdeményezés volt a Magyar Társadalomtudományi Társaság ankétja 1927-ben, amelyen résztvettek: Hornyánszky Gy., Kodolányi J., Geöcze S., Ritoók Zs., Heim P., Tauffer V., Lovrics J., Huszár K., Pataky T., Neubauer Gy., Ravasz L., RafiÉay S. — Hat évi szendergés után, 1933-ban Illyés Gyula és Fülep Lajos a „Nyugatban” megjelent cikkei nyomán ismét fellángolt a vita. Ebben az évben a Honszeretet-Egyesület rendezett széleskörű megbeszélést Németh Imre előadásával kapcsolatban. A legutóbb pedig a Református Élet Ravasz László elnöklete alatt tartott nagyszabású konferenciát, melynek előadói voltak: Szabó Béla, Kiss Géza, Szabó Imre, Móricz Miklós, Kádár Mihály, Zehery Lajos és Muraközy Gyula. Kiemelkedő tanulmányban tárgyalja még ezt a kérdést Laky Dezső (Népesedéspolitikai, 1934). A képviselőház múlt évi költségvetési vitájában is több felszólalás történt az egyke ügyéről, sőt konkrét intézkedéseket kilátásba helyező kormányintézkedések is elhangzottak. Természetesen az itt elsoroltak nem merítik ki az egyke irodalmát, mert hiszen az Országos Közegészségügyi Tanács jelentéseiben, továbbá a Budapesti Szemlében, a Huszadik Században, a Magyar Gazdák Szemléjében, a Századunkban, a Magyar Statisztikai Szemlében, a Magyar Szemlében, a Társadalomtudományban, a Protestáns Szemlében, a Katholikus Szemlében, a Református Életben, a Szabadságban, de a napi sajtóban is megszámlálhatatlan tanulmány és cikk jelent meg erről a kérdéstről.

Irodalomban tehát nincs hiány. Annyi mindenesetre bizonyos, s ez a magyarságot féltő lelkes hazafiak érdeme, hogy az egygyermek-rendszert minden jelentkezési formájában sikerűit felderíteni. Ha azok között, akik tanulmányozták, akadtak is olyanok, akik egyoldalúan, felekezeti vagy világnézeti szempontból ítélték meg, nagy általánosságban ma már mégis helyes megvilágításban, de egyszersmind a maga borzalmas valóságában áll előttünk. Mindenki egyetért Széchenyi Aladár gróffal abban, hogy „régén meghaladott álláspont, vajjon az egyke református, vagy katolikus bűn-e, mert tényleg nemzeti veszedelem“. Hazai közállapotainkra megdöbbentő fényt vet, hogy fél évszázadon át, amióta ez a magyarság törzsét pusztító járvány magára hívta a figyelmet, nem sikerült egy szalmaszálat sem terjedésének útjába állítani. Széchenyi Imre gróf keserűen panaszkodott arról, hogy a maga korában még csak szélesebbkörű érdeklődést sem sikerült felkelteni iránta. A derék református lelkészek minden panasa pusztába kiáltó szó maradt. Az egyház rendelkezésére álló eszközök nem bizonyultak elegendőnek. Azok, akik tehettek volna, ha meg is értették, miről van szó, mosolyogva vállat vontak és azt mondták: nevetséges ily csekély jelenségekkel foglalkozni. Bizonyos, hogy csekélységnek tartották mindmáig, mert különben elképzelhetetlen, hogy most is ott tartanánk ezen a téren, ahol Tisza Kálmán idejében. Persze, csak az intézkedések terén, mert ez az epidémia azóta nagy karriert futott be és több áldozatot követelt a fajmagyarság soraiban, mint a pestis vagy kolerajárványok együttevée, amelyek valaha a magyar népet pusztították.

Legrégibb az egyke a tolnamegyei Sárközben, Szekszárd környékén, ahol Decsk, Alsónyék, Ocsény és Sárpilis községek bocskoros nemes lakosai már 1800 körül „ismerték“.

1800 és 1840 között az erdélyi szászok, az óbecsei szerbek körében lép fel, de Tolnából átmegey a Duna balpartjára, Bács-Bodrog vár-

megyébe is. Ebben az időben mintegy 15—20 községre terjed ki, melyek lélekszáma 15—20.000 körül mozog.

1840—1860 között a torontálmegyei svábokat (Lovrin) és a nagy-kikindai szerbeket fertőzi meg, de felüti fejét Baranya délkeleti részében lakó szerbek és magyarok között is. Ekkor már 40—50 községben ismeretes (a lélekszám 50—55.000).

1860—1870 között Baranyában Siklós vidékén jelent meg. Ebben az időben a szászok és szerbek körében már nagy méreteket ölt és mintegy 100—no községben 150—160.000 lélekre terjed ki.

1870—1880-ig Fejér megye fejevári, vaáli és móri járásában lép fel, Somogyban pedig a Balaton partján. Az Alföldön is (Cegléd, Nagykőrös) észlelhető, A Bácskában a svábok és szerbek között és Torontálból áterjedve Temesbe, ugyancsak a svábok és szerbek között pusztít. Ekkor már mintegy háromszáz község (300—350.000 lakossal) fertőzött.

1880—1890 között a következő vidékeken jelentkezik: 1. a Tisza mindkét partján, Jász-Nagykun-Szolnok vármegye déli részén (kezdődött Tiszasáson), 2. Somogyban mintegy 80 községben, 3. Vas megye „őrségi“ vidékén, 4. Bars megye lévai járásában, 5. Korpona vidékén, 6. Erdélyben a szászoktól áterjedt Udvarhely vármegyére. A községek száma közel hatszáz; a lélekszám 800—850.000.

1890-től 1900-ig továbbterjedt: 1. Somogyban, főleg a katolikusok között: GöUe vidékén (a kaposvári járásban) és ettől északra a Balaton felé, továbbá Somogy megye igali és csurgói járásában; 2. Baranya délkeleti részén (a sváb és horvát katolikusok között) ; Veszprém délkeleti részén (a magyarok között); 4. Gömörben a Rima-Sajó vidékén majdnem minden magyar községben; 5. Felső-Borsodban ; 6. Bácskában a magyarok között; 7. Pest vármegyében a solti református egyházmegye területén; 8. megjelenik Biharban is (Ugra, Zsadány környékén) ; 9. tovább terjed Temesben és Torontálban, nemkülönben Krassó-Szörény vármegyében is; 10. a székelyek körében nagy gócpontok keletkeznek, különösen U dvarhely megyében, de Háromszékben is.

A fentiekben csupán szemléltetni akartuk (Milhoffer nyomán) az egyke járványszerű terjedését, mely egy évszázad alatt mintegy 1000 községben közel másfélmillió lelket kerített hatalmába. A századforduló óta persze továbbfejlődött és a világháború kitéréséig már szinte behálózta az egész országot. Pezenhoffer szerint a fertőzés hét gócpontból indult ki, amelyek egymástól függetlenül keletkeztek, 1. Dunántúl, Baranya, Somogy, Tolna, Fejér, Veszprém, Zala és Vas megyékben terjedt el. 2. Bars megyében a magyar, Hont és Nógrádban pedig a tót lakosságot fertőzte meg. 3. Gömörben, mely a legszaporátlanabb megyék egyike, ahonnan délnyugat felé hosszan nyúlik az egykes terület Borsod, Heves és Jász-Nagykun megyéken keresztül le a Tiszazugig. 4. A Tisza-Maros szögében Krassó-Szörény és Hunyad megyék területén erős az egyke, amely elnyúlik Fogarasig és Szebenig, főleg az oláh és német lakosságot pusztítva. 5. A szász és székelylakta vidéken (az utóbbi kezdődő stádiumban csak Háromszék és Udvarhely megyékre szorítkozik). 6. Hódmezővásárhely. — Pezenhoffer hetediknek említette Bihar megyében a sárréti, derecskői és berettyóújfalusi járásokat. Itt azonban az egykét az 1920—30. évi népszámlálási adatok alapján semmiképpen sem lehet megállapítani.

Csonkamagyarországon ez a nemzetpusztító veszedelem sokkal fenyegetőbb, mint volt az integer Magyarországon, nemcsak azért, mert éppen azok a vidékek maradtak birtokunkban, amelyeken a magyar elemet fenyegeti kipusztulással, hanem mert a mi helyzetünkben minden elmaradt születés sokkal súlyosabban esik latba, mint

régen. Egyenesen kétségbeejtők, de egyben vádolnak is azok az adatok, melyeket a legutóbbi népszámlálás produkált a magyarság pusztulásáról. Kimutatást állítottunk össze azokról a községekről, melyekben a halálozások száma meghaladta a születéseket, ahol tehát természetes szaporodás nem volt és azokról, amelyekben a természetes szaporodás, vagyis a születési többlet tíz év átlagában évenként — 1000 lélekre számítva — nem emelkedett öt fölé. (A szaporodásnak ez az utóbbi csekély mértéke a magyar faj fennmaradása szempontjából mindössze annyi értékkel bír, hogy kiegyenlíti a másutt jelentkező hiányokat, ténylegesen azonban a mezőgazdasági népesség plusz 5 körüli természetes szaporodása alig viszi előre a magyarság számbeli erősödését.)

Az 1921—30. évek átlagában 1000 lélekre számítva, évenként
a lakosság a term. szap.
fogyott 5 vagy ennél
kevesebb volt

	310 községe közül	60	81	községben
Baranya m.	310	31	64	„
Somogy m.	309	9	25	„
Zala m.	395	6	29	„
Tolna m.	177	4	12	„
Vas m.	281	—	13	„
Veszprém m.	177	1	5	„
Sopron m.	115	—	6	„
Komárom-Esztergom m.	67	—	6	„
Fejér m.	102	—	6	„
Győr-Moson-Pozsony m.	107	—	1	„
Össz. a Dunántúl	2040	111	242	„

Tehát egyedül a Dunántúl in kis- és nagyközség lakossága fogyott az elmúlt két népszámlálás közé eső tíz esztendőben, 242 község természetes szaporodása pedig a minimális mértéket sem haladta túl. A pusztuló községek több mint fele Baranya megyére s majdnem egy harmada Somogy megyére esik. A többiek jobban állanak, de a vész mindegyikben benne van, vonatkozik ez különösen Tolna és Zala megyére.

A helyzet annál tragikusabb, mert — mint már említettem — a magyarság sorai ritkulnak a legerősebben. Baranya megye két legmagyarabb és lepusztulóbb járása a szentlőrinci és siklósi, amelyekben a magyar elem számaránya 94, illetve 98%. A szentlőrinci járás 61 községe közül 24-ben, a siklósi járás 51 községe közül ugyancsak 24-ben fogyott a lakosság és fogy már évtizedek óta. Ezzel szemben a német nemzetiségű járasok, ha nem is fényesen, de kielégítően szaporodnak. Pl. a baranyavári járás 6.9, a mohácsi 8.8% természetes szaporodást ért el. Somogy megyében a szigetvári, nagyatádi és barcsi járasok, Tolnában a központi, simontomyai és tamási, Zalában pedig különösen az alsólendvai járás magyar lakossága a legszaporátlanabb. Nem alaptalan tehát azok aggodalma, akik dunántúli veszedelemről beszélnek, különösen akkor nem, ha figyelembe vesszük azokat a belső vándorlással, más nemzetiségűek térfoglalásával és a vagyoni viszonyok eltolódásával összefüggő és a magyarság pozíciójára káros jelenségeket, melyeket a statisztika nem tud érzékeltetni, de amelyek-

ról a helybeli vezető emberek, lelkészek, tanítók, stb. megdöbbenő részleteket beszélnek.

Az alföldi és az északi megyékben kisebb a veszedelem, de megvan és terjed. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye 219 községe közül 7-ben pusztul, 17-ben pedig minimális mértékben szaporodik a lakosság. A legerősebben inficiált járás a kalocsai, ezenkívül a devecseri és ráckevei járásban vannak még pusztuló községek. Aránylag még ennél is kedvezőtlenebbek a szaporodási viszonyok Bács-Bodrog vármegyében, ahol a baj nagyobb mértékben 6 községre terjed ki (26 közül). Az Alföld és a Felvidék többi megyei törvényhatóságában összesen 32 olyan község akad, amelyekben a természetes szaporodás a népszámlálási 10 év átlagában nem emelkedett 5 ezrelék fölé.

A helyzet ezen a téren a népszámlálás óta nemhogy javult, de óriási arányban rosszabbodott. Ha a háború előtti mértékkel mérnénk, akkor ma az egész országot egykésnek kellene tekinteni. A statisztika szerint, ha az élveszületések száma 1000 lélekre számítva 25 alá esik, akkor már egyke-veszedelemmel állunk szemben. Tényleg az 1901—1910 évek átlagában a hírhedt siklói és szentlőrinci járásokban tett ki az élveszületések aránya 23.6, illetve 25.9 ezreléket. Meg kellett érnünk, hogy ma országos viszonylatban is eljutottunk a háború előtti Baranya legegységesebb járásainak színvonalára, sőt az alá.

		élve- születés	halá- lozás	term. szap.
1930-ban	1000 lélekre esett	25.4	15.5	9.9
1931-ben	„ „ „	23.7	16.6	7.1
1932-ben	„ „ „	23.4	17.9	5.5
1933-ban	„ „ „ (előzetes adat)	21.6	14.7	6.9

Gyenge vizsgálat, hogy a halálozási arány közben lényegesen alászállott, bár a születések fogyásával lépést tartani nem tudott. Így történt, hogy a természetes szaporodás is az elmúlt három évben eddig soha nem észlelt mélypontra süllyedt. Ez a példátlan depresszió szoros összefüggést mutat a mezőgazdasági válság kimélyülésével, mely a gabonafélék 1930. évi árkatasztrófájával vette kezdetét. A mostoha szociális elbánásban részesült agrármunkásság nagy tömegeiben ez olyan elszegényedést és az életszínvonal olyan rettenetes süllyedését idézte elő, hogy azon kellene csodálkozni, ha ezek a szomorú fejlemények nem következtek volna be.

FOGLALJUK ÖSSZE röviden, hogy ennek a nemzetpusztító nyavalyának okait miben látják azok, akikről fentebb megemlékeztünk. Majdnem mindnyájan egyetértenek abban, hogy az egyke nagyon bonyolult jelenség, amelynek előidőzésében az egymással összefüggő és egymásra ható tényezők nagy sokasága vesz részt. Abból a tényből, hogy már jóval a jobbágyfelszabadítás előtt a vagyonos sárközi nemesek körében jelentkezett elsőízben, következik, hogy nem csupán a családi birtok egységének fenntartása, melyet akkoriban az ősiség biztosított, és nem is a szegénység volt az ok, hanem talán azoknak van igazuk, akik az emberi önzésben, kényelemvágyban és hiúságban (az asszonyoknál) látják az első egyke erkölcsi indokait. (Az intellek-

tuális egyke is ilyen. Érdekes, hogy a jómódú parasztságé ehhez motívumaiban nagyon hasonlatos. Náluk ez szinte a kultúra külsőségeihez tartozik. A szerzők által idézett példákban erre gyakori utalás is történik). Mindenesetre valószínűbb ez, mint az olyan fantasztiikumok, amelyek a napóleoni háborúk francia megszállásának hatásaiban vélik az egygyermek-rendszer gyökerét. „A nép erkölcsi érzületében degenerálódott“ (Széchenyi Imre), amit a materiális felfogás terjedése mindenesetre elősegített. Tényleg az egykés lelki fertőzöttség kiteljesedése az a szörnyű állapot, amely már megrendülés nélkül, szinte apatikusan veszi tudomásul a család kimúlását — mint ez Baranya, Somogy és Tolna egykés községeiben közismert jelenség — és ezzel a féltve őrzött vagyon idegen kézre jutását is. Ez az egykés lelki aberráció legmagasabb, de legveszedelmesebb foka, amelyen már „megtisztul“ minden anyagiasszínűtől és a fajfenntartás ösztöne is teljesen hiányzik. Korábbi stádiumaiban még igen fontos szerepet játszik az anyagi érdek. Hiszen a gyermekáldás korlátozása a dunántúli földművelő társadalom szélesebb rétegeiben az ötvenes évek felé kezdődött, amikor már liberális törvényeink a fiú- és leánygyermek egyenlő öröklését írták elő. Ahol a paraszt tudatára ébredt az új örökösödési rend következményeinek a családi vagyon sorsát illetően, ott hamarosan meg is találta a védekezés módját. „Ami az arisztokráciánál a majorátus, az a parasztnál az egyke“, írta már negyven évvel ezelőtt egy somogyi lelkész.

Itt kapcsolódik a földkérdés az egyke problémájába. Nincs a fentemlített auktorok között egy sem, akár a régieket, akár az újakat tekintjük, aki a földkérdésnek ne tulajdonított volna ebben a tekintetben kimagasló jelentőséget. Széchenyi Imre és Aladár grófok, Nagyiványi Fekete Gyula és Nógrády László, akik a kérdőívek százai alapján kaptak részletes információkat a fertőzött falvak tanítóitól és lelkészeitől, egyértelműen odanyilatkoztak, hogy az egyke-probléma tengelyében a földkérdés áll. „Ahol a falu kötött birtoktól van körülveve, ott jobbra a terjeszkedés lehetetlenségében látják a lelkészek az egygyermek-rendszer főokat.“ „Ötven év óta a lakosság nem szaporodott, amint nem szaporodott a föld, amelyen él“ (Széchenyi Imre). „Nemcsak a kivándorlás, de az egygyermek-rendszerek is az aránytalan földbirtokeloszlásban kell keresni egyik legelterjedtebb indokat. Számítatlan példával lehet igazolni, hogy ahol az egykés nép akár tulajdon, akár bérlet útján földhöz jutott, néhány év múlva az állapotok határozottan javultak. Ameddig a holtkézről és családi hitbizományról törvény nem fog intézkedni, a magas klérus és a hitbizomány urai jól tennék, ha a magyarság szaporodásának és erősödésének támogatásában és elősegítésében nagyobb buzgóságot tanúsítanának, mert a jelenlegi, minden nemzeti céltól való elzárkózás politikájával azoknak táborát erősítik meg, akik az egyházi vagyont szekularizálni és a hitbizományt eltörölni akarják“ (Széchenyi Aladár). „Krassó-Szörény megye telepes községeiben a szerencsétlenül véghezvitt birtokparcellázás, a föld árának üzérkedés folytán túl magasra emelése idézi elő (az egykét), mert a paraszt, aki nagynehezen ingatlanhoz jutott, azt mindenáron meg akarja tartani“ (Szentiványi Ferenc). Mégis a tele-

pes községekben a népszaporodás sokkal kedvezőbben alakult, mint másutt, ami kétségtelenül a telepítés által nyújtott földszerzés és terjeszkedési lehetőség jó hatása mellett bizonyít. Az aradi jószágigazgatóság 1913. évi jelentése szerint a Délvidéken létesített 43 legrégebbi telepes községben a természetes népszaporodás az 1870—1910 évek átlagában évenként 1.4%-ot tett ki, az 1880 után alapított 18 telepes községnél 1890—1910 évek átlagában ugyanez 1.95%-ra, a legújabb, vagyis Darányi-féle telepes községekben pedig az öt évi átlag évenként 3.4%-ra rúgott. Ezzel szemben országos átlagban a természetes szaporodás évenként 1% körül mozgott.

Ha kétségtelen is, hogy az egyke elsősorban mindenütt a vagyonos parasztsztyában lépett fel, sokáig nem maradhatott a többi néprétegtől elszigetelt jelenség. Terjedésére egyébként jellemző, hogy horizontális irányt követett úgy a társadalmi tagozódás, mint a nemzetiségi megoszlás tekintetében. Vagyis, ha valahol mondjuk a vagyonos birtokosok voltak egykések, akkor előbb lépett fel a szomszéd községek, járások, sőt megyék jómódú parasztagzdái körében, illetőleg ugyanazon nemzetiségek között, mint ugyanabban a községben a zsellérek és mezőgazdasági munkások vagy más nemzetiségűek soraiban. De ha valami módon a fertőzés, átcsapott egy másik társadalmi rétegre vagy nemzetiségre, járványszerűen terjedt tovább megint horizontális síkban. (így egy ízben a bélyei uradalom cselédségét fertőzte meg, pedig köztudomású, hogy a gazdasági cselédek a legkevésbé hajlamosak az egykére.) Minél erősebb a társadalmi osztálymozgalom, annál nagyobb a vertikális fertőzés lehetősége. Különösen ha azt gazdasági okok is elősegítik. Ilyenek pedig bőségesen voltak a múltban. Ez a magyarázata, hogy fokozatosan a falusi szegénység is megismerkedett az egykével. Míg a parasztság egyes rétegeiben nem a szegénység, hanem a szegénységtől való félelem vitte a népet az önpusztítás eszközének alkalmazására, addig a mezőgazdasági munkásságban a nyomor, a teljes magárahagyatottság és a súlyos terhek idézték elő az egyke terjedését. A reformátusok körében nagyban előmozdította az egyházi adózás igazságtalan rendszere. Az egyházi adó aránylag is igen magas volt. Az 1899. évi konventi jegyzőkönyv kimutatása szerint az állami adónak 43.7%-át tette ki, ezenfelül volt még az egyházi jellegű épületek emelésének és javításának terhe. Elviselhetetlenné mégis fejadó jellege tette, melyet vidékenként különbözőképpen (a Székelyföldön kepenék, Erdélyben füstszámnak, Baranyában lukmának) neveztek. Hasonlóképpen igazságtalan volt az iskolaadó is, mely nem a vagyon, hanem az iskolakötelesek arányában sújtotta a családot. Ilyenformán a sokgyermekes, vagyontalan zsellér- és munkáscsaládok három-négyszer annyi egyházi adót viseltek, mint a vagyonos, gyermektelen gazdák. Szomorú feljegyzések szólnak arról, hogy az iskolai terhek emelkedésének veszélye miként szorította le az iskolakötelesek számát néhány év alatt a legjobbmódú (nem csupán református, hanem katolikus) községekben is. Bizony itt már a túlhajtott önzés járt elől, karöltve az erkölcsi érzék gyengülésével. Ez akadályozta meg a református egyházat is az egyházi adózás megreformálásában. Azt a tervet, hogy az adó

alapja ne a lélekszám, de a vagyon legyen, a jómódú parasztság ellenállása buktatta meg. „Nem a földnek kell a lelkész, hanem a személynek“, mondta az egyik somogyi presbiter, ezzel tömör és találó értelmezését adva az egyházi fejadónak.

AZ EGYKE GYÓGYÍTÁSA nem egyszerű feladat. Azok, akik a múltban tanulmányozták, általában szerencsésebbek voltak a diagnózis megállapításában, mint az orvoslás módjainak megválasztásában. Többnyire nem voltak tekintettel a baj eredetének különbözőségére, az infekció mértékére, sem arra a sokféle elváltozásra, amelyet az emberek lelki-erkölcsi életében és gondolkozásában előidézett. Ajánlották: az intelligencia példaadását, a bábakérdés rendezését, a szegények részére szülési segélyt, a kóborló cigányasszonyok megrendszabályozását, a prezervatívumok terjesztésének eltiltását, a büntető törvények szigorú alkalmazását, az agráröröklés reformját s ezzel kapcsolatban a törzsöröklés intézményét, egy vagy két gyermek esetén a katonaság alóli felmentés megtagadását, a sokgyermekes anyák megjutalmazását, a nagycsaládú szülők részére évjáradékot, illetve gyermekneveltetési járulékot, a mezőgazdasági munkások intézményes egészségügyi és szociális biztosítását, az egyházi adózás reformját, a teljesen ingyen népoktatást és tankönyvet, a sokgyermekes családok iskolai adó alól való mentességét, a nép fiai között a tehetségesebbeknek ingyenes felső oktatását (Széchenyi Imre), a progresszív adózást a kevésgyermekűekkel vagy gyermektelenekkel szemben, viszont adókedvezményeket a gyermek létszám arányában, az iparfejlesztést főleg munkásvidéken, állami jogosítványoknak bizonyos gyermeklétszámhoz kötését, a sokgyermekes családok előnyben és kedvezményben részesítését állami bérleteknél és közmunkáknál, a telepítést. Ezeket a kétségtelenül helyes és okos javaslatokat azonban, melyek egy része ma már időszerűtlen, nem lehetne éppen az egy gyermekrendszer különbözőségénél fogva sablonosan alkalmazni. A legáldozatosabb vallás erkölcsi nevelés is hatástalan lenne ott, ahol az egykére a munkanélküliség vagy a jogos, de ki nem elégíthető földéhség készíti az embereket. Viszont megbocsáthatatlan tévedés, sőt bűn lenne a földszerzést megkönnyíteni olyanoknak, akik még több gyermek között való osztódás esetén is a megélhetésre elegendő vagyonukat az erkölcsi törvények legázolására használják fel. Semmi vagy éppen negatív eredményt várhatnánk a törzsöröklés intézményétől is, ha egyidejűleg gondoskodás nem történék rendszeres és folyamatos birtokpolitikai tevékenységről, mely lehetővé tenné a többi gyermek földhözjutását is.

Nyilvánvaló, hogy az egykeveszedelem lokalizása, illetve gyógyítása érdekében az erkölcsi emelésen kívül organikus intézkedésekre van szükség. Ezek között mégis legfontosabb a birtokpolitika, közelebbről a telepítés célszerű megoldása. A földkérdés kimagasló jelentőségét, mint már említettük, egyértelműen elismerik mindazok, akik az egyke problémáját alaposan tanulmányozták. A föld szerepe azonban nem mindenütt egyforma. Talán ez az oka, hogy gyakran a kérdés vizsgálói óva intenek a föld megbolygatásától, mert szerintük éppen

azokban a községekben legnagyobb a baj, ahol nincs nagybirtok és a föld megosztása kifogástalan. A látszat tényleg ezt mutatja. A valóság mégis az, hogy az ilyen községeket is rendszerint nagy uradalmak veszik körül (többnyire holtkéz vagy hitbizomány alakjában), amelyek minden falu határán túli terjeszkedést évtizedek óta akadályoznak. A birtokmegosztás persze, hála az egykének, ideális maradt. A birtokpolitika nem is a jómódban élő és egykés parasztság további földhözjuttatására kell, amitől egyesek félnek. Éppen ellenkezőleg. Azokon, akik megrögzötten élnek ezzel a bűnnel, akiknél az egyke már szinte öncéllá vált, a föld legyen több vagy kevesebb, úgy sem segít. Ezek többnyire menthetetlenek. Elő kell tehát segíteni, hogy földjük, mely ma idegen nemzetiségűek könnyű prédája, termékeny és romlatlan erkölcsű magyar földművescsaládok birtokába juthasson. Talán a friss vér, mely ily módon a pusztuló falvakba kerül, visszaránthat még egyeseket az elmúlás széléről.

A másik, még ennél is fontosabb feladata a birtokpolitikának, hogy a megfertőzött vidéken minden nagybirtokra, tekintet nélkül annak jellegére és minden középbirtokra, amely csak megszerezhető, népes földművescsaládokat telepítsen, aminők az Alföldön nagy számmal állnak telepítésre rendelkezésre. Szerencsére a Dunántúl, a legjobban veszélyeztetett törvényhatóságok közül különösen Somogyban és Tolnában még hatalmas, telepítésre kiválóan alkalmas területek találhatóak. Nem ismerünk olyan jogcímet, mely előbbrevaló lenne, amikor népünk pusztulásának megakasztásáról és a magyar faj hegemoniájának biztosításáról van szó a magyarság számára. Az anyagi áldozat kérdése itt nem jöhet számításba. Erre éppen úgy kell fedezetnek lenni, mint háborús veszély idején a határok védelmére.

A telepítési tevékenység körül kell csoportosulni az egyéb intézkedéseknek, melyekről fentebb már említést tettünk. Bizonyos, hogy ha valahol nem lehet sablonszerű eszközökkel célt érni, akkor éppen az egyke az. Kevésbé a célszerű rendeletektől, mint azok tapintatos, rugalmas, de ahol kell, kíméletlenül erélyes végrehajtásától függ a siker. Igen fontos, hogy az egyes intézkedések összhangban legyenek egymással, amire pedig nálunk nem nagyon szoktak ügyelni. De nem is mindig hajtják végre a törvényeket és rendeleteket sem. Gazdája kell hogy legyen az egyke elleni küzdelemnek. Akinek áttekintése van a szerteágazó és sokoldalú feladatokról s kezében tartja az intézkedések szálait. Ez nem lehet más, mint széleskörű felhatalmazással felruházott felelős kormánybiztos. Már Széchenyi Imre gróf, akinek a javaslatait kár volt figyelmen kívül hagyni, ilyesfélét ajánlott, amikor ezt írta: „Mindenekelőtt pedig szükségesnek tartanám egy külön miniszteri osztály szervezését az egész nemzeti akció vezetésére, hogy az egységes, céltudatos és következetes legyen. Ne függjön a nemzeti politika sorsa a mindenkori minisztertől és annak esetleges rapszódikus intézkedéseitől.“ Nálunk addig a királyi, illetve kormánybiztosok eléggé beváltak (Ráday Gedeon gróf, Tisza Lajos, Egan Ede). Csonka-Magyarország szempontjából a dunántúli magyarságot fenyegető veszedelem van olyan nagyjelentőségű, mint volt valamikor a

kivándorlás vagy a székelyek, rutének és a Felvidék egyes részein lakó tótok nyomora. Ha akkor szükségesnek bizonyult kormánybiztosok kiküldése, mennyivel inkább indokolt az ma, amikor nagy területeken a magyarság pozíciójának megmentéséről van szó. Rapszódikus miniszteri intézkedések most annyit sem érnének, mint a múltban, amikor pedig a veszedelem még kevésbé hatalmasodott el.

Ez eddig egyes vidékek régi keletű, sajátos ügye, mely különleges elbánást igényel. Az utóbbi évek fejleményei azonban — mint fentebb kimutattuk — arra intenek, hogy ne elégedjünk meg a baj lokális kezelésével, mert a nemzet testén másutt is aggasztó tünetek mutatkoznak. Az emberfeletti megpróbáltatások földművelő népességünk széles rétegeinek az életerejét támadták meg. Szomorú kifejezésre jut ez éppen a születések nagyarányú visszaesésében. Ha nem szünnék meg, alig érhetné nagyobb csapás ezt a maradék országot. A gazdasági helyzet javulása kétségtelenül segíthet. De mi lesz, ha ez sokáig késik, mint ahogy az agrármunkásság helyzetében még csak nyomait sem találjuk a jobbulásnak. Figyelembe kell venni, hogy kevésbé konjunkturális, mint inkább strukturális eredetű válsággal állunk szemben. Ezért csak átfogó, szerves és nagyszabású nemzeti reformpolitikától várhatunk komoly eredményt. Ez hozhatja meg a szociális kérdés megoldását, a nemzetfenntartó rétegek életszínvonalának emelkedését és ennek nyomán a propagatív erő megújódását is.

KERÉK MIHÁLY

AZ IFJÚSÁG KATONAI NEVELÉSE A KÜLFÖLD ÁLLAMAIBAN

AZ IFJÚSÁG katonai előképzésének gondolata a francia forradalom idején, az általános védkötelezettség elve szerint kiegészülő hadseregek keletkezése óta merült fel. Az európai államszövetségek kialakulása és az azzal egyidejű általános fegyverkezés idején úgyszólván már minden államban nyomtát találjuk egy olyan szervezetnek, amelynek nyílt vagy bevallott célja az ifjúság katonai nevelése, az ifjúság előkészítése a katonai szolgálatra. Míg azonban az ifjúság katonai előképzésének munkája a világháború előtt nagyrészt magánegyesületekben, esetleg állami támogatás mellett, de többnyire egységes terv és rendszer nélkül folyt, addig a háborút követő években úgyszólván mindenütt bevezették és az egyes államokban általánosan kötelezővé is tették az ifjúság rendszeres katonai előképzését.

A világháború kezdetén a hadviselő felek nem vetették harcba egész nemzeti erejüket. Ennek az lett az eredménye, hogy — mivel az élő erőket fokozatosan vetették be a háborúba — egyik fél sem tudta a győzelemhez szükséges tömegfölényt magához ragadni. Az erők folyton kiegyenlítődtek, a háború kimerítő háborúvá vált és felmorzsolta a hadviselő államok egész nemzeti erejét. A háború tanulságain okulva, ma már minden katonailag számottevő állam arra törekszik, hogy az élő erők legteljesebb kihasználásával az első pillanatban minél nagyobb tömeget állíthasson csatasorba és ezért a háborúban tekintetbe jövő korosztályokat a lehetőséghez képest teljes egészében kiképezik.¹ Mivel a teljes korosztályok kiképzése mérhetetlen anyagi megterhelést ró az államra, a tényleges szolgálati idő tartamát a háború előtti viszonyokhoz képest mindenütt tetemesen le kellett szállítani. A haditechnika rohamos fejlődése következtében azonban a katonától megkívánt ismeretanyag rendkívül megnövekedett és azt a rövid szolgálati idő alatt alig lehet elsajátítani. Különösen nehéz feladat a korszerű hadigépek kezeléséhez szükséges különleges kiképzésű katonák, az egymásután bevonuló korosztályok kiképzésénél nélkülözhetetlenül szükséges oktatószemélyzet és a háború esetén

¹A hatalmak a háború előtt anyagi okokból nem képezték ki a teljes születési évfolyamokat. A szolgálatra alkalmas hadkötelesek száma évente általában a lakosságnak 0.8%-a, de az o. m. monarchia a lakosságnak csak 0.5%-át, Németország 0.4%-át képezte ki és csak Franciaország és Szerbia képezték ki 0.7%-át a lakosságnak.

szükséges — a tömeghadsereg létszámarányának megfelelő — alsó vezetők (tartalékos tisztek és altisztek) pótlása és nevelése. Elsősorban a katonai kiképzés fentvázolt nehézségei tették a háború utáni években szükségessé, hogy az egyes államok a honvédelem szempontjait figyelembe véve, az ifjúság nevelését kézbe vegyék és vagy a már meglévő intézményekben, vagy pedig külön e célra alakított szervezetekben olyan módon irányítsák, hogy az a hadsereg munkájának előiskolája, a védőrendszernek kiegészítő része legyen. A szorosan vett katonai követelmények mellett az ifjúság katonai jellegű nevelését más okok is szükségessé tették. A háború utáni években a felforgató és defetista elemek úgyszólván mindenütt széleskörű állam- és nemzetellenes és ezzel kapcsolatban antimilitarista propagandát fejtettek ki és ezeknek sikerült is az ifjúság egy részének gondolkodását többé-kevésbé megrontani. Ez elsősorban a honvédelmi gondolatnak volt ártalmára. Mivel az állam védképessége szempontjából rendkívül fontossággal bír a nemzeti eszme egységességének és a honvédelmi akaratnak kérdése, az ifjúságnak e kérdéstről alkotott felfogása az államra nézve nem lehet közömbös. Honvédelmi szempontból az államhatalom elsőrendű kötelessége az ifjúság gondolkodásának megromlására irányuló törekvéssel a harcot felvenni és az ifjúság nemzeti irányú nevelését kézbe venni.

Az ifjúság nevelésének egyes tényezői közvetve vagy közvetlenül szolgálják a honvédelem érdekeit. Közvetve áll a honvédelem szolgálatában az ifjúság erkölcsi nevelése, mert az állameszméhez és a nemzeti gondolathoz hűséges állampolgárokat nevel, az ifjúság testi nevelése — ideértve a leánygyermek testnevelését is —, mert egy egészséges és életképes nemzedék fejlődését segíti elő, az ifjúság szellemi nevelése, mert a nép általános műveltségi fokától a hadsereg minőségi értéke is függ. Közvetlenül szolgálja a honvédelem ügyét az ifjúság szakszerű katonai kiképzése. Természetes, hogy ez a sokirányú nevelési feladat elsősorban a szülőkre, iskolákra és egyéb nevelő-intézményekre hárul, a hadvezetőség feladata tulajdonképpen csak a szorosan vett katonai előképzésről való gondoskodás, a hazafias irányú erkölcsi nevelés és az általános testnevelés.

AZ IFJÚSÁG KATONAI KIKÉPZÉSÉVEL a világháború előtt az egyes államokban többnyire magánegyesületek foglalkoztak. Az ifjúság katonai előképzésének államosítása és a kiképzés kötelezővé tétele után a már kipróbált egyesületek közreműködését továbbra is igénybe vették. Ott ahol ilyen intézmények nem működtek, vagy ahol az elmúlt években állami és társadalmi rendszerváltozás történt (Olaszország, Oroszország) az ifjúság katonai előképzésére új szervezeteket létesítettek. Az ifjúság kiképzése kétféle szervezetben történhetik: egyesületekben vagy katonai jellegű alakulatokban, esetleg a két rendszer vegyesen is alkalmazható. Tisztán egyesületi kiképzés folyik Franciaországban, a csehszlovák köztársaságban, a délszláv királyságban, Svájcban és a balti államokban, tisztán katonai jellegű alakulatokban folyik a kiképzés Olaszországban és Japánban, a többi államban vegyes kiképző rendszer van.

A kiképzésben való részvétel a háború előtt Svájcban, Ausztráliában és Romániában (Romániában a törvényt nem hajtották végre) volt kötelező. Ma az egyes államok véderőviszonyai szerint a részvétel részben kötelező, részben fakultatív, vagy egyes kategóriákra nézve vegyes kötelezettség áll fenn. A legtöbb államban a részvétel ezidőszertől még nem kötelező, de a hadvezetőségek nagy propagandát fejtenek ki az ifjúság körében a katonai előképzés népszerűsítésére.

Azon államokban, ahol egyesületekben folyik a kiképzés, a régi és újonnan szervezett egyesületeket községenként és közigazgatási kerületenként egyesítve egy országos szövetségbe tömörítették. A szövetségek elnöke rendszerint egy nagy tekintélynek örvendő és köztiszteletben álló személyiség, amivel az ifjúság katonai nevelésének nagy nemzeti jelentőségét kívánják hangsúlyozni. A kiképző szervezetek működésének legfőbb irányítását rendszerint egy katonai és polgári elemekből álló állami szerv vezeti; Franciaországban és Olaszországban a közoktatásügyi minisztérium egyik alállamtitkára, Oroszországban a népjóléti népbiztosság egyik ügyosztálya, Svájcban a hadügyminisztérium ügykörét ellátó katonai ügyosztály (Eidgenössisches Militär-Departement), a lengyeleknél egy katonából és pedagógusokból alakult tanács gyakorolja a legfőbb állami felügyeletet.

A kiképzés végrehajtására csak kevés államban áll hivatásos kiképző személyzet rendelkezésre. Egyedül a gazdag Brit Királyságban, az Északamerikai Egyesült Államok, valamint Franciaország és Olaszország főiskoláin működő tartalékos tisztképző szervezetekben működnek hivatásos tisztek és altisztek és az orosz előképző intézmény legfelsőbb korcsoportjának kiképzését végzik hivatásos katonák. A többi államban a hivatásos katonák legfeljebb egyéb szolgálatuk ellátása mellett működnek közre az ifjúság katonai kiképzésénél, de a legtöbb államban a kiképzést önként jelentkező és a hivatáshoz hajlammal bíró tartalékos tisztek és altisztek, tanítók, tanárok, a torna- és sportegyesületek technikai vezetői és a hadviseltek szövetségének tagjai végzik.

A kiképzés anyagi kiadásait az államok rendszerint a közoktatásügyi vagy a népjóléti tárcák terhére számolják el, hogy a hadikiadásokat ne terheljék. A szükséges fegyverzetet, felszerelést és egyéb anyagot a hadügyi kormány adja. A Brit Királyságban és az Északamerikai Egyesült Államokban a főiskolákon kiképzésben részesülő hallgatóknak az állam ruházatot és fizetést is ad, Olaszországban a kiképzendők elitjének (Balillák és Avanguardisták) egyenruhát adnak, egyes államokban az ifjak maguk szerzik be az egyenruhát, de legtöbb államban polgári ruhában folyik a kiképzés. Olaszországban és Lengyelországban az ifjúsági alakulatok számára már külön kisebb űrméretű puskát is gyártanak. A kiképzésre a hadsereg gyakorlótereit és lövöldéit, az iskolák tornatermeit és játszótereit használják fel, de egyes államokban (Olaszország, Franciaország, Bulgária) a magánegyesületek berendezéseit is igénybe veszik.

AZ IFJÚSÁG KATONAI KIKÉPZÉSE a legtöbb államban lokális jellegű: a kiképzés az ifjú lakóhelyén vagy annak közelében folyik. Legfeljebb évente egyszer, rendszerint a kiképzés végén vonják

össze az egyes helységek csoportjait gyakorlatra vagy táborozásra. Rendszerint külön csoportokban folyik az iskolai tanulók és külön az iskolán kívüli ifjúság kiképzése. Egyes államokban a kiképzés katonai szervezésű alakulatokban, kiképző központokban (laktanyák, táborok stb.) történik. Ez a módszer elsősorban gazdag államokban és ott alkalmazható, ahol nem kell az ifjúság nagy tömegét, hanem annak csak egy kis rétegét kiképezni, mint a Brit Királyságban, az Északamerikai Egyesült Államokban. Ahol a kiképzés nem egyesületekben folyik, ott az ifjakat rajokba, szakaszokba, századokba és ennél magasabb kötelékekbe egyesítik; egy helységben legalább egy rajnak kell működni. Így van ez Olaszországban, Oroszországban és Japánban, míg Lengyelországban az egyesületek alakítanak létszámarányuknak megfelelő katonai egységeket.

A kiképzés céljának megfelelően általában feloszlik:

A) az alsóbbfokú katonai előképzésre, azaz a) a nagy tömegek katonai kiképzésére és b) a jövődöbeli alsó vezetők (altisztek) és különleges kiképzésű katonák kiképzésére;

B) a felsőfokú katonai előképzésre, azaz a jövődöbeli tartalékos tisztek kiképzésére.

A nagy tömeg katonai előképzésére általában az iskolán kívüli ifjúság és az elemi iskolai végzettséggel bírók jönnek tekintetbe, altisztté való előképzésre az előző kategória ügyesebb elemeit és általában a négy alsóbb középiskolai (felsőbb népiskolai) végzettséggel bíró ifjakat veszik számításba, szakkiképzésben a kiképzési ágak megfelelő polgári foglalkozással bíró ifjakat (mechanikusok, vegyi iparral foglalkozók, gépkocsivezetők, hajósok stb.) részesítik, felsőfokú kiképzést a főiskolák hallgatói nyernek.

A kiképzés rendszerint a gyermek 8—16 életévében kezdődik és a hadköteles korig, a 20—21 életévig tart. A testnevelés alapossága szempontjából előnyös, ha a kiképzés korán kezdődik, de ez a kiképzendő nagy száma miatt igen sok oktatót kíván és igen nagy anyagi megterhelést jelent. Ha a kiképzésben csak az idősebb évfolyamok vesznek részt, akkor a kiképzés rövidegét a kiképzési napok és órák számának szaporításával kell pótolni. A kiképzendőket életkoruk szerint több korcsoportba osztják be, a beosztás az egyes államokban különböző. Nagy általánosságban a 16—17 éven aluli gyermekek „testnevelési előképzésében, az ezen felüli ifjak „katonai előképzésében részesülnek. A két kiképzési fokozaton belül a kiképzés anyaga és célja más és más. A „testnevelési előképzés“ a serdülő gyermeket csak a következő „katonai előképzésére készíti elő, így főleg csak általános testfejlesztő, jellem- és értelemformáló jellege van. Anyaga ennek megfelelően játék, torna, sport, egy kevés katonai zártrendű gyakorlat, továbbá úgynevezett terep- és harcjátékok és erkölcsi oktatás. A „katonai előképzés“ a tényleges katonai szolgálat előiskolája. Anyaga az egyes államokban különböző, de általában sehol sem több, mint az újonckiképzés anyaga. Az oktatás tárgya ebben a fokozatban: az életkornak megfelelő sport, katonai terepsport, katonai zártrendű kiképzés puskával egyenként és egységekben, csatárrá való kiképzés és harckiképzés, éles lögyakorlatok, fegyvertani alapismeretek, szük-

ségszerű kiképzés géppuskával, golyószórával és aknavetővel, kirándulásszerű menetgyakorlatok harcszerű megterheléssel, laktanyai és helyőrségi belszolgálat, gázvédelem, tábori erődítési alapismeretek, térképolvasás és tájékozódás a terepen, hadseregszervezés, a véderőtörvény ismerete, honismeret, hazai történelem, állampolgári jogok és kötelességek ismerete, stb.

A nagy tömeg kiképzése a testnevelési és katonai előképzés egymást követő időszakából áll. Némely államban az egyes kiképzési fokozatok végeztével vizsgát tesznek, a vizsga sikeres letétele a tényleges szolgálatban bizonyos előnyöket, rendszerint a szolgálati idő megrövidítését, előléptetési kedvezményeket, csapattest és fegyvernem választást biztosít a hadköteles számára.

Az alitszi továbbképzésre kiválasztott, megfelelő előképzettséggel rendelkező és rátermett ifjakat rendszerint a katonai előképzés idején, külön tanfolyamokon képezik ki. A különleges kiképzésre az egyes kiképzési fokozatokkal párhuzamosan működő tanfolyamokat szerveznek. Olaszországban minden alakulatban egészségügyi, híradó, géppuskás és golyószórós kiképzés folyik, a tengerpartról származó ifjak tengerész kiképzésben részesülnek (Reparti marinari), a magashegységből kiegészülő alakulatokban az alpesi csapatokhoz képezik ki az ifjakat. Franciaországban 21 különleges szakmában nyernek az ifjak kiképzést, Lengyelországban lovas, tüzér, repülő, tüzérmérő, rádiótávírász, valamint folyam- és tengerhajózási kiképzés folyik.

A háború esetén fegyverbe állítandó milliós tömegek katonai kiképzésének legnehezebb problémája a megfelelő számú és szakképzett vezetők, a tartalékos tisztikar nevelésének kérdése. Különösen nehéz kérdés ez olyan államokban, ahol békében nincs általános védkötelezettség, mint a két angolszász nagyhatalom hadseregében. Hogy ezek az államok háború esetén a fegyverbe állítandó tömeget megfelelő számú vezetővel el tudják látni, egy olyan szervezetről kellett gondoskodniuk, amelynek keretem belül a jövőbeli tartalékos tiszt rendszeres katonai kiképzésben részesül, vezetői tulajdonságokra, felelősségérzetre és kezdeményező szellemre tesz szert. Mivel ezen államokban — mint a világháborúban is történt — mozgósítás esetén a tartalékos tisztek általában magasabb köteleket (zászlóalj, tüzérosztály, stb.) vezetnek, mint az általános védkötelezettséggel kiegészülő hadseregek tartalékos tisztjei, az elsajátítandó elméleti és katonai ismeretanyag is bővebb terjedelmű. Ezt a kiképző munkát a főiskolákkal és a főiskolákra előkészítő középiskolák felsőbb osztályaival párhuzamosan működő tartalékos tisztképző intézmények látják el.

Hasonló módon, de más szempontok szerint folyik a felsőbbfokú katonai előképzés azon államokban, ahol általános védkötelezettség van, jelenleg Franciaországban, Lengyelországban, Olaszországban és Oroszországban. Mivel a jelenlegi rövid szolgálati idő kevés arra, hogy a jövőbeli tartalékos tiszt a megfelelő elméleti képzettség mellett a csapatvezetésben is huzamosabb ideig gyakorolhassa magát, ezek az államok is már a főiskolákon kezdik meg a jövőbeli tartalékos tisztek kiképzését. A főiskola végeztével a hallgatókat tartalékos tisztvé vagy tisztjelöltté nevezik ki. Ezek a csapatnál már csak továbbképzésben része-

sülnek és a megfelelő harcászati kötelek harcban való vezetésében gyakorolják magukat.

A testnevelés kultuszának egészségi szempontból a leánygyermek nevelésénél is honvédelmi jelentősége van és ezért ma már igen sok államban rendszeresen folyik a leánygyermek honvédelmi célú testnevelése. Különösen említésre méltó Olaszország, Lengyelország, a balti államok és Oroszország szervezete. A kiképzés kettős irányú: általános testnevelés és katonai szakkiképzés. Ez utóbbi többnyire hazafias erkölcsi oktatásból, katonai egészségügyi ismeretek és gázvédelem oktatásából áll és főcélja az, hogy mozgósítás esetén a mögöttes országrészben a hadbavonultakat nőikkel pótolhassák.

AZ ÁLTALÁNOS VÉDKÖTELEZETTSÉGGEL kiegészülő keret-hadsereget tartó államok elsősorban a tényleges szolgálati idő rövidségének hiányait akarják az ifjúság katonai előképzésével pótolni. A törekvés az, hogy a jövőben az ujonckiképzést lehetőleg már a tényleges szolgálat előtt, az ifjúsági szervezetben elvégezzék és a csapat már kiképzett újoncot kapjon.

Franciaországban minden alkalmas hadköteles katonai kiképzésben részesül és így az ifjúság katonai előképzésének rendkívüli jelentősége van. Az 1870—71. évi háború után kezdődött általános fegyverkezésben jelentős szerep jutott az ifjúság katonai nevelésének: a kiképzés a gombamódra szaporodó polgári torna- és céllövő egyletekben folyt. Billott hadügyminiszter 1881-ben iskolai zászlóaljok (Bataillons scolaires) felállítását rendelte el. 1907-ben az összes tanítóképző-intézetekben, liceumokban és elemi iskolákban kötelezővé tették a céllövés oktatását. Ugyanebben az évben az ifjúság katonai kiképzésével foglalkozó összes egyesületeket egy szövetségbe (Union des Sociétés d'Education Physique et de Preparation au Service Militaire) tömörítették. Ez a szervezet ma is az ifjúság katonai előképzésének a központja. 1908-ban a hadügyminiszter egységes szervezési és szolgálati szabályzatot (Instruction relative á l'organisation et au fonctionnement de préparation et de perfectionnement militaires et á la délivrance du brevet d'aptitude de militaire) adott ki az egyesületek és iskolák számára.

Az egyéves szolgálati időnek 1928-ban történt bevezetése óta rendkívül buzgalommal folyik az ifjúság katonai előképzése. A kiképző munkát a közoktatásügyi minisztérium egyik államtitkára irányítja és minden hadtest, kiegészítési kerület, stb. körzetében egy hivatásos tiszt vezeti az ügyeket. A kiképzést a csendőrség (gardes mobiles) és a hadsereg altisztei, tartalékos tisztek és altisztek, egyesületi vezetők és tornatanárok végzik. A tartalékosok számára a kiképző munkában való részvétel beszámít az évi fegyvergyakorlat idejébe. A kiképzés a gyermek 16. életévében kezdődik és két fokozata van. Az „általános testnevelési fokozatban a nagy tömeget képezik ki, hogy az ujonckiképzés a hadseregben megkönnyíthető legyen. A kiképzés végeztével az ifjú vizgát tesz; az itt nyert bizonyítvány (Brevet d'aptitude physique) előléptetési előnyt és szabad helyőrség választást biztosít. A második, ú. n. „hivatásszerű katonai előképzés“ fokozatban a jövődóbeli tartalékos altiszti sarjadékot képezik ki. Az ezen fokozat vizsgáján nyert bizonyítvány (Brevet d'aptitude speciale) azt az előnyt biztosítja, hogy a hadköteles a tényleges szolgálat 2. hónapja után „caporal“, újabb két hónap után „caporal chef“, majd öt hónap múlva „sergeant“ lesz.

A francia hadvezetőség alap gondolata az, hogy a nemzet egész szellemi vezetőrétegét tartalékos tiszté kell kiképezni. Ezért 1923 óta az összes főiskolákon katonai kiképzés folyik. A kiképzésen való részvétel 20 főiskolán kötelező és 250 főiskolán fakultatív. Azon 20 főiskola-közül, ahol kötelező a részvétel, hat iskolából (Ecole normale superieure; Ecole nationale des eaux et forets; Ecole centrale des arts et manufactures“, Ecole des ponts et chaussées; Ecole nationale des

mines és Ecole nationale des mines Saint-Étienne) a hallgatókat a tanfolyam végeztével azonnal tartalékos alhadnaggyá (nálunk a hadnagyi rendfokozatnak felel meg) nevezik ki és mint ilyenek vonulnak be a tényleges szolgálatra. A többi főiskoláról a hallgatók mint tisztjelöltek kerülnek ki és öt havi csapatszolgálat után lesznek alhadnaggyá ki-nevezve.

Lengyelország anyagi okokból nem tudja a teljes születési korosztályt kiképezni és ezért be kellett vezetniük az ifjúság katonai előképzését. A lengyel ifjúság Galíciában torna- és céllövő-egyletekben nyert katonai kiképzést és ezekből keletkeztek a lengyel légiók, amelyek Pilsudski és Haller vezetésével, mint az osztrák-magyar hadsereg segédcsoportjai a világháborúban is résztvettek. Lengyelországban az évi 350.000 főnyi születési korosztályból évente csak 170.000 fő részesül rendszeres katonai kiképzésben. Hogy az egész évfolyam kiképezhető legyen, a szolgálati időt 18 hónapra szállították le, a fennmaradók pedig 3—5 havi gyorsított kiképzésben részesülnek. Ezért volt szükség az ifjúság katonai előképzésének bevezetésére. A kiképzést a honvédelmi és közoktatásügyi minisztériumokkal egyetértőleg egy központi tanács vezeti, amelynek minden vajdaságban és kerületben szervei vannak. A végrehajtó szolgálatot tényleges tisztiek látják el. Külön alakulatokban folyik az iskolai és külön az iskolákon kívüli ifjúság kiképzése. A kiképzésnek két fokozata van, a második fokozat végén az iskolai ifjúság kéthetes táborozáson vesz részt, az iskolán kívüli ifjúságot pedig egy heti időtartamra laktanyákba beszállásolva, összefüggő kiképzésben részesítik, ennek végeztével az ifjak záróbizonyítványt kapnak. Az egyetemek hallgatóit az „akadémiai légiókban képezik ki. A haditechnikai szolgálati ágak tartalékos tisztikarának pótlására az elektrotechnikusok, vegyészek, stb. számára a főiskolákon kívül haditechnikai tanfolyamokat tartanak. A leánygyermek honvédelmi jellegű kiképzése magánegyesületekben (Sokol, Harcerze, Rodzina wojskowa) folyik.

Olaszországban már 1882 óta törvény szabályozta az ifjúság katonai kiképzését. A kiképzés a háború előtt az iskolákban és magánegyesületekben folyt, ezek a „Federazione gimnastica nazionale italiana“ szövetségbe tömörültek. A szövetségnek 1911 végén már egymilliónál több tagja volt. Az egyetemi ifjúság számára „Legioni volontari studenti italiani“ néven szerveztek katonai alakulatokat. Ezek kiképzése igen magas fokon állott, 1911-ben Milano környékén már kerékpáros csapatok közreműködésével és hídveréssel kombinált nagyszabású harcgyakorlatot is tartottak.

A fasiszta kormány 1926-ban egységesen szabályozta az ifjúság katonai előképzését. Az általános kiképzéssel kiegészülő kerethadsereg mellett a haderő kiegészítő részét képező fasiszta milícia tulajdonképpen a fasiszta forradalom vívmányait van hivatva biztosítani. Az 1926-ban szervezett „Opera Nazionale Balilla“ feladata a milícia személyi pótlását biztosítani, így ebben a szervezetben az olasz ifjúság elitje, a jövőbeli fasiszták, a „jövő vezető osztálya“ (la futura classe dirigente) nyer kiképzést. A kiképzés két korcsoportban, a 8—14 éves Balillák és a 14—18 éves Avanguardisták katonailag szervezett alakulataiban történik. Az 1930. évben „Fasci Giovanili di Combattimento“ néven a 18—21 éves ifjak számára egy harmadik korcsoportot szerveztek, amely már teljesen kiképzett milícia és hadrafogható alakulat.

A felsőfokú katonai előképzés 1933 óta 26 egyetem és főiskola hallgatói számára kötelező. A kiképzést a hadügyminisztérium irányítja és tényleges tisztiek végzik. A végzett hallgatókat három havi csapat-szolgálat után tartalékos alhadnaggyá nevezik ki.

Mivel Olaszországban anyagi okokból a tényleges szolgálat idejét 12—18 hónapra szállították le, 1930-ban be kellett vezetni az összes születési korosztályok kötelező katonai előképzését. A kiképzést a Balilla alakulatokhoz hasonló módon, de azoktól elkülönítve, a fasiszta milícia végzi.

A leánygyermek honvédelmi célú előképzését a Balilla szervezet látja el.

A KÉT ANGOLSZÁSZ NAGYHATALOM védőrendszere az európai államok rendszerétől eltérőleg békében ma is az önkéntes jelentkezésen alapszik. A toborzott állandó hadseregek mellett azon-

ban mindkét állam igyekszik minél több állampolgárt katonává kiképezni, hogy — mint a világháborúban is történt — egy háborús bonyodalom esetén egy nagylétszámú néphadsereget is felállíthassanak. Az ifjúság katonai előképzésének ezen államokban az a legfőbb célja, hogy a háború esetén felállítandó néphadsereg személyi pótlását szolgálta.

Az Északamerikai Egyesült Államok haderejét békében egy állandó jellegű zsoldos kiegészítésű hadsereg (Regular Army) mellett egy önként jelentkezőkből kiegészülő *milícia* (nemzeti gárda) képezi. Az állam többi férfilakosságát békében „szervezett tartalék” néven tartják nyilván. Az Unió kedvező földrajzi helyzete lehetővé teszi, hogy háború esetén — mint az a világháborúban is történt, — a beavatkozás időpontját kivárva, a rendelkezésre álló férfilakosságot kiképezzék és felszereljék. Ilyen módon egy kb. 18 millió főből álló hadsereget tudnak felállítani, a világháború alatt az öt millió jelentkezőből négy milliót képeztek ki katonai szolgálatra. Míg a háború alatt a nagy tömeget képező legénységet megfelelően ki lehet képezni, addig ilyen rövid idő alatt a tisztek, altisztek és a különleges kiképzésű katonák kiképzése nem végezhető el. Erre a célra szervezte a hadügyi kormány az ifjúsági katonai kiképző alakulatokat. A zsoldos állandó hadsereg mellett ezek az alakulatok képezik a véderő gerincét, ezért a hadvezetőség igen bőséges felszereléssel látja el azokat, a kiképzéshez a legjobb hivatásos tiszteket bocsátja rendelkezésre és így a kiképzés foka még európai szemmel is jónak mondható.

Az Unióban kétféle ifjúsági katonai kiképző szervezet működik: a főiskolákkal és egyetemekkel párhuzamosan működő tisztképző tanfolyamok (Reserve Officers Training Corps) és az alsóbb vezetőket és különleges kiképzésű katonákat nevelő polgári kiképző táborok (Citizens Military Training Camp).

A tartalékos tisztképző tanfolyamok alapját 1862-ben Lincoln Ábrahám vetette meg, mai szervezetét az 1916. és 1920. évi véderőtörvény (Defense Act) szabályozza. A kiképzésen való részvétel 115 főiskolán kötelező, ezek hallgatói állandóan egyenruhát hordanak és az államtól fizetést kapnak, a többi kb. 200 főiskolán a részvétel fakultatív. A kiképzést az állandó hadsereg keretéből beosztott „Military Department” látja el. A hallgatók egy 2 éves „Junior Division”-t és egy négy évfolyamból álló „Senior Division”-t alkotnak, az alsóbb parancsnoki helyeket a hallgatókból kinevezett „Cadet Corporal”-ok és „Cadet Officer”-ek töltik be. A „Junior Division” hallgatói csak ujonckiképzésben részesülnek, ennek végeztével a „Senior Division”-ba kerülnek, ott az első évfolyamban közkatonává, a második évfolyamban alacsonyabb rendfokozatú altisztté, a harmadik évben őrmesterré és a negyedik évben tartalékos tisztté lesznek kiképezve. A végzett hallgatók írásbeli esküvel kötelezik magukat, hogy tíz évig szolgálnak a hadsereg tartalékában.

A polgári katonai kiképző táborokban a kiképzés négy egymást követő, egyenként 30 napos tanfolyamon történik. Az alapkiképző tanfolyamon katonai szakkiképzés nincsen. A második (piros) tanfolyamon az egyes fegyvernemek rendfokozat nélküli katonájává, a harmadik (fém) tanfolyamon altisztté képezik ki az ifjút, a negyedik (kék) tanfolyamon tartalékos tisztjelöltté való kiképzés folyik. Ezen a fokon a résztvevőtől felsőbb iskolai végzettséget kívánnak.

A leánygyermek honvédelmi célú nevelésével az „amerikai szabadságharc leányai” (Daughters of the American Revolution) egyesület foglalkozik. β

A Brit Királyság hadereje békében egy zsoldos kiegészítésű állandó hadseregből és egy önként jelentkezőkből alakult milíciából (territoriális hadsereg) áll. A törvényhozásnak — mint az a háborúban is történt — jogában áll háború esetén a védkötelezettséget általánosan is kiterjeszteni. Az angol imperialista törekvések, a gyarmati hódítások harcos szellemű társadalmat kívánnak. Mivel az országban hiányzott a katonai szellem kifejlődését legjobban biztosító általános védkötelezettség, a hódító és militarista gondolat kifejlesztésének munkája magán-egyesületekre hárult. Ezek az egyesületek ma is működnek és a brit gyarmati politikának ma is kimeríthetetlen emberrezervoárjai. A leg-

idősebb egyesület a „Boys-Brigade“ 1883-ban alakult és 1889-ben egyesült a „Boys Life Brigade“-dal. Jelenleg 90.000 tagja van, vallásos jellegű szervezet, tagjait katonai kiképzésben részesíti, de a hadsereggel nem áll kapcsolatban. Az anglikán egyház vezetése alatt álló „The Church Lad's Brigade“ 1891-ben alakult, jelenleg 60.000 tagja van.

A területiális hadsereggel szerves összeköttetésben működik a „hadapród intézmény“ (Cadet-Corps), amely a területiális hadsereg személyi pótlását szolgálja. A területiális hadsereg minden csapat-részehez a hadapródi intézmény egy egysége tartozik. A katonailag szervezett intézményben 12—18 éves fiúkat képeznek ki, akik a kiképzés végzetével a területiális hadseregbe kerülnek.

A tartalékos tisztek kiképzése az amerikai rendszerhez hasonló módon a főiskolákon és az egyetemeken szervezett tanfolyamokon folyik. Az intézmény már a háború előtt is működött: az etoni kollégiumnak 5715 kiképzett növendéke vett részt mint tartalékos tiszt a háborúban, a londoni egyetem tanfolyamáról 4016 tiszt harcolt a különböző harctereken. A részvétel egyes főiskolákon kötelező, másutt fakultatív. A hallgatók minden fegyverem szolgálatában kiképzést nyerhetnek. A londoni egyetem tanácsa 1931 óta azon hallgatóinak, akik a katonai kiképzésen résztvettek, külön oklevelet ad. A londoni egyetemen a vezérkari szolgálatból is folyik az oktatás, az oxfordi és cambridge-i főiskolákon repülőképzés is folyik.

A MILICJELLEGŰ ÁLTALÁNOS VÉDKÖTELEZETTSÉGGEL kiegészülő hadsereget tartó államok közül a svájci ifjúság katonai előképzésével még érdemes foglalkozni, egyrészt mert a legeredetibb és legidősebb ilyen intézménnyel ismerkedhetünk meg, másrészt azért, mert abból főleg a kis nemzetek számára igen hasznos tanulságok szűrhetők le és kitűnő példát nyújt arra, hogyan lehet a honvédelem kérdését aránylag kevés anyagi költséggel megoldani, ha az anyagiakat a nemzet erkölcsi ereje és a magas fokon álló honvédelmi akarat pótolja.

A svájci milicjellegű védőrendszer és az azzal párhuzamosan működő — az ifjúság katonai nevelését is végző — magánegyesületekben folyó katonai kiképzőrendszer történelmi fejlődés eredménye. Már a XV. században voltak lövészegyesületeik és az „Alplerfest“ nevű, cél-lövőversenyyel és birkózással egybekötött népiünnepélyeik, amelyekre a lakosság egész éven át készült, a fegyveres gondolat ébrentartói voltak.

A világháború előtt az ifjúságot két szervezetben készítették elő a katonai szolgálatra. A XVIII. században keletkezett „hadapród intézményi-ben (Kadettenwesens) középiskolai hallgatókat képeztek tartalékos tiszté a milícia számára. A másik szervezet alapját 1874-ben Welti szövetségi tanácsos vetette meg, ennek mai szervezetét az 1910-ben hozott törvény szabályozza és a kiképzésben való részvételt a háború után általánosan kötelezővé tették. A kiképzés a „Schweizerischer Schützenverein“ kebelébe tartozó lövész- és tomaegyesületekben folyik. A kiképzés a 15. életévben kezdődik és két fokozata van. Az első fokozat, a „testnevelési előképzés“ egy évig tart. Anyaga testnevelés, sport, erkölcsi és állampolgári ismeretek oktatása, sífutás. A második fokozat, a „katonai előképzés“ a 16. és 20. életév között végzendő el; két egymást követő, évente 60 kiképzési órából álló tanfolyamból áll. Anyaga a testnevelésen kívül éleslövészet, harc kiképzés és sífutás. Az altiszti kiképzésre kiszemelt ifjakat külön tanfolyamon nevelik. A két fokozaton kívül minden ifjúnak még egy háromhónapos lövésztanfolyamot is el kell végezni. 1874 óta a tényleges katonai szolgálat előtt minden svájci állampolgárnak egy elméleti és egy gyakorlati újoncvizsgát kell tennie. Ha az újonc a vizsgán nem felelt meg, az illetékes kantont a továbbtanításra kötelezik. Mivel a vizsga elméleti része olvasásból, írásból, fogalmazásból, számolásból, valamint az állampolgári jogok és kötelesek ismeretéből áll, a vizsgának igen nagy nemzeti jelentősége van.

NÉPZENE ÉS NEMZET

*Bartók Béla gépzeneink és a szomszéd népek népzeneje“
c. tanulmánya alkalmából.*

AZ ÚJ MAGYAR népzene-kutatás 30 évi munkájának eredményei egyike a legnagyobb fontosságú szellemi értékeknek, amit a magyar kultúrtörténelem felmutathat. Ezek az eredmények, amelyek Bartók Béla röviden összegezett, szigorú tárgyilagossággal megállapított adataiban most kerültek a nyilvánosság elé, az egész magyarság lelki-szellemi arculatára vetnek fényt, in nuce magukban foglalják sorsának lélektani, történeti, szociológiai problémáit és nagy részben az ezekre vonatkozó feleleteket is. Így a modern összehasonlító zenetudomány, amely az egyes népek népzenejének egymásra gyakorolt hatását vizsgálja, magyar művelőiben valóban termékenynek bizonyult, mert egyik legerősebb oszlopa a modern magyar szellemtudománynak, a szó legtisztább értelmében vett hungarológiának.

Mi ennek a hungarológiának a legfőbb célja?

Az önelvű és öncélú magyarság fejlődéstörténetének nem tisztán elvi szempontokból való kutatása, hanem hogy ismeretei és eredményei alapján megalkossa az igazi magyar — a magyarabb — szellemiséget a ma és a holnap számára. Hogy az új magyar népzenei kutatások milyen mértékben járultak hozzá a nemzeti önismerethez, erre vonatkozóan álljanak előbb szemünk előtt, minden kommentár nélkül Bartók Béla megállapításai:

Népzene mindazon dallamoknak az összessége, amelyek valamilyen emberi közösségnél kisebb vagy nagyobb területen bizonyos ideig használatban voltak, mint a zenei ösztön spontán kifejezői.

A magyar falu dallamainak két legfontosabb osztálya a régi és az új dallamok osztálya. A régi dallamokat úri közönségünk különféle okokból nem igen ismeri, pedig éppen ezek legértékesebb zenei kincseink.

A régi dallamok az egész magyarlakta területen egységes karakterűek: lényegileg ugyanolyan szerkezetűek Sopron megyében, mint Csíkbán és Moldvában, Bereg megyében mint Szeremben. Kivesző félben vannak: jóformán már csak az öreg emberek ismerik őket. Körülbelül 200 variáncsoportba tartozó 1000 ilyen dallamot találtunk eddig.

Az új dallamok 10-12 évtizednél nem régiebbek s most élik virágzásuk korát; feljegyeztünk 800 variáncsoportba tartozó körülbelül 3200 ilyen új magyar dallamot.

A sem a régi, sem az új dallamokhoz nem tartozó magyar népi dallamok azok, — az eddig ismert kb. 10.000-re rúgó anyagnak több mint a fele, — amelyeken több-kevesebb idegen befolyás kimutatható. Ezeknek a kevésbé magyar dallamokat tartalmazó osztályába sorozza Bartók a falvainkban elterjedt magyar műdaloknak nagy részét.

Falvaink zenéjén kívül van u. i. másfajta magyar dal is, a „magyar nótáknak“ vagy helytelenül „cigányzenének“ nevezett népies magyar műdalok. Ismert vagy ismeretlen szerzőik az úriosztályból kerülnek ki, főterjesztőik a városi cigánybandák. A mai úri közönség jobbra csak ezeket az aránylag új keletű, 100 évnél alig régibb műdalokat ismeri. A falu népe viszont a régi dallamokat is, saját régi falusi dallamait épp úgy, mint a régi korok műdallamait híven megőrizte. Ez egyik oka annak, hogy az a zene, amit falun találunk, sokkal gazdagabb, sokkal értékesebb annál a „magyar nóták“-nak nevezett anyagnál, amit a mai úriközönség és cigánybandáik ismernek.

Milyen viszonyban volt a magyar népzene szomszédaink népzenejével?

1. A tót népzene befolyása különösen tapasztalható, midőn a falusi új magyar dallamok kialakulása előtti időkben a magyar népzene erősen szenved az idegen befolyásoktól. A történelemből ismert ú. n. nemzetietlen korszak a magyar falu zenéjére is visszahat. Sok jel arra mutat, hogy az úri osztálynak volt nagy szerepe az idegen zenei elemek behurcolásában. Feltűnő, hogy ami keveset a mai úriosztály a falusi népi dallamok közül ismer és kedvel, az főleg ilyen idegen eredetű.

Szerencsére a falusi új magyar dallamok kialakulása nemcsak hogy megakasztja az idegen, főleg tót elemek beáramlását a magyar népzenebe, hanem olyan erős hatást gyakorol a tót népzeneire, hogy erre nézve szinte végzetesnek volna mondható, ha nem alakultak volna ki e zenei forradalom hatására önálló alakulatai is. Érdekes és jellemző a tót néplélekre az a mód, ahogyan magyar dallamot tót szerkezetbe kényszerít, ahogy saját szövegeit helyezi a megfelelően átalakított magyar dallam alá, ahogy a refrainban sokszor még a magyar szöveget is megtartja. (Cilagom, rad'ago m, galambom pl. a ragyogó csillagom galambom elferdítése). Bartók 2500-ra rúgó tót dalgyűjteményében — ahol még csak az előtte ismeretlen dallamokat jegyezte le — 320 dallam teljesen hű, 90 átalakított átvétel a magyar anyagból.

2. A rutén népzene hatása a magyar kanásznótákban nyilvánul, amelyek valószínű, hogy a rutén kolomejka dallamokból fejlődtek ki. Mint tény, ez azért volna jelentős, mert a kanásznótákból fejlődnek ki a kuruc nóták és ezekből alakul ki a verbunkos zene. Az új magyar népi dallamok viszont a verbunkos zene hatása alatt keletkeztek. Mindez csak feltevés, de a rutén hatásnak csakis ebben a fejlődési menetben volna jelentősége.

Az új magyar zenének a rutén zenére is rendkívüli hatása volt. Kolessa Philaret ukrán gyűjtő 1923-ban és 1929-ben megjelent kiadványaiban 40%, illetve 20% a magyar származású dallam. Ezt a nagy hatást több kedvező körülmény, de egyetlen egy erőszakos

tényező sem mozdította elő. Az új magyar népi dallamok elterjedésének főképp e dallamok frissesége, pattogó ritmusa, modernsége volt a főoka, ezenkívül valamilyen lelki rokonságot is fel kell tételeznünk egyrészt a magyar, másrészt a tót és rutén falvak népe között. A falu művészete csakis spontán megnyívánulás lehet.

3. A román és a magyar népzene kölcsönhatásában a székelyek régi pentaton dallamai játszák a főszerepet, amiket a mezőségi román-ság énekel. Viszont az új dallamokból a románok nem vettek át semmit. Bartók itt egy sereg érdekes problémát vet fel. Mi lehet az oka annak, hogy aránylag egymástól nem is olyan távolra eső román területek zeneileg annyira különböznek egymástól? Mi lehet az oka, hogy egyes román területek lakossága zeneileg a legszorosabb kapcsolatban élt a szomszéd magyar területek lakosságával, másoké viszont a legmoverebb elzárkózásban? (L. bihari románságot.) Nincs-e mindez a település idejével, mikéntjével összefüggésben?

A román népzenehez való viszonyunkban még sok a feldolgozatlan terület, mint amilyen a székelységgel határos Moldva. A magyarság ősi öröksége, a régi népi dallamok a csángóknál még javában virágznak.

4. A horvát-szerb és a magyar népzene kapcsolatára a legszenzációsabb eredményt tárja elénk a Muraközben gyűjtött horvát kiadvány, amelyet a zágrábi Tud. Akadémia 1924-ben bocsátott a nyilvánosság elé. 600 dallama közül — Bartók pontos megállapítása szerint— 66% magyar dallam. Lehet-e ennél a számadatnál nyomosabb bizonyítéka a megszállott Muraköz magyarságának? S lehet-e még több ok arra, hogy siessünk az eddig gyűjtött, tudományosan feldolgozott magyar népdalok kiadásával?

Íme lényegében ezek azok az eredmények, amik a modern magyar népzene-kutatásnak nemcsak hiteles mérlegét tárják elénk, de igen sok tanulsággal szolgálnak mindazok számára, akik a néprajzi kutatásoknak igazi értelmét a nemzet egész kultúrájának, egész életének zárt egységében keresik.

Az összehasonlító zenetudomány eredményei legelsősorban lélektani igazságokra mutatnak rá, olyan igazságokra, amelyek éppen olyan érvényesek az egyes, mint a közösség életében. A saját lényem tudatossága együtt jár azzal a felismeréssel, hogy mi a nem Én, a tőlem különböző. Saját lényegünk kibontakoztatásához idegen behatásokra van szükségünk, lelki-szellemi világunk sok lehetősége maradna beteljesületlenül, ha csak önmagunkba merülve, teljesen elzárkózánk a külvilágtól. A külvilággal való folytonos súrlódás, egymásra-hatás fejleszti ki egyéni jellemünket. Minden teremtő aktusnak fokozott mértékben ugyanez a lényege: mély benyomások, mély visszahatások az egyéni lényeg kibontakoztatására.

Ugyanígy egy népnek, mint közösségnek, egyéni jelleme, szellemisége, művészete csakis más idegen népek szellemiségével, művészetével való érintkezésben válik öntudatossá. A közösség élete sem teljes önmagában: szakadatlanul szüksége van a külvilágra, idegen lelkekre, nemcsak azért, hogy ezáltal benső öntudatát kifejlessze, hanem hogy más öntudatát is gazdagítsa. A magyar népzenei kutatások

bizonyítják legjobban, hogy az idegen behatások az őshazától kezdve mindenkor kimutathatók népzeneinkben. Hiszen maga Bartók írja egy helyen: „valószínű, hogy valamely népnek nemcsak újabb, hanem most legrégebbnek ismert, egységes parasztzene-stílusa is, legalább részben átvett, idegen elemekből alakult ki. Arra, hogy parasztlak, mint egyének, teljesen új dallamok megalkotására képesek volnának, adatunk erre nincs és zenei ösztönük megnyilvánulási módja sem szól emellett.“ De éppen ezek a népzenei kutatások bizonyították be azt is, hogy a magyar nép milyen csalhatatlan érzéket mutat abban az irányban, hogy az emberi szellem közkinceseiből, jelen esetben a szomszédaitól, csak olyasmint vegyen át, amit az ő nemzeti jellemének és szükségleteinek megfelelően teljesen át tud hasonítani. A sajátos magyar szellemiség hagyománytökéjét s az idegenből kölcsönzött elemeket egy magasabbrendű szerves egységbe olvasztotta össze, úgyhogy a magyar lélek történetileg kikristályosodott vonásai hosszú évszázadok folyamán nemcsak hogy nem halványultak el, hanem az idegen átvételeknek külön szint és jellemet kölcsönöztek. A népdalokban, mint konkrét példákban tanulmányozhatjuk a magyar nép mély történeti tudatosságát, amely az idegen elemekkel való folytonos érintkezésben fejlődött naggyá. Legerősebb volt ez a történeti tudatosság akkor, midőn a faji összetartozóság érzete a nemzet minden rétegét egyformán hatotta át, midőn egy érzésben, egy dalban találkozott az egyszerű pásztor a nemzet bármely nagyjával. S itt jutunk a népzenei kutatások másik nagy tanulságához, az öntudatos egységes nemzeti kultúra társadalmi feltételeihez.

A magyar népzene ugyanis nem egyetlen osztály, a parasztság szellemi kincse, hanem a teljes magyar kultúra öröksége, melyet mind mai napig éppen konzervatív hajlandóságából a falusi magyarság tartott életben. A legrégebb nemzeti dalokban a magyar társadalom minden osztálya egyformán gyönyörködött, ezeket átadták egymásnak, hol a nép az úriosztálynak, hol az úriosztály a népnek. Éppen népdalgyűjtőink bizonyították be, hogy még ma is sok olyan dallam és szöveg él a falusi magyarság körében, amelyek a XVI—XVII. században kétségtelenül a magyar nemesség köréből származtak. (Ilyen az Árgyus nótája, Kádár István éneke, Tinódi melódiák, kuruc dalok, főúri virágénekek stb.) „Régi főrangú költőink műveinek nem egy töredéke maradt meg a nép között, dallamukra többnyire nincs is más forrás, mint a nép éneke. Amint hogy falun még ma is hallani olyan fordulatait a magyar nyelvnek, melyeknek mását csak főúraink 2—300 év előtti leveleiben találjuk. Nem is olyan régen, a magyar fő- és közrend nyelvében egy volt. Dalkincse is legnagyobbbrészt közös lehetett.“ (Kodály: A magyar népdal művészi jelentősége.)

Ehhez az egységes magyar zenekultúrához azonban egy magyar érzésben egységes társadalom felvevő készsége kellett. Ez az egység akkor lazul meg először, midőn az arisztokrácia hűtlen lesz nemzeti hagyományaihoz s mint idegen kultúrák pártfogója és művelője lép fel. Az európai zene beáramlása, fejlett technikája elhomályosítja tekintetét az egyszólamú, Ősi dallamok egyszerű klasszikus szépsége iránt. De ugyanekkor a magyar érzés hű bástyája marad a XVIII.

század középnemessége. Elsősorban az Ő érdeme, hogy a kuruc dal-költészetből kifejlődő verbunkos zene, a kollégiumi magyar dalirodalom ha sokat át is vesz a nyugati sallangokból, de sajátos magyar ízét meg tudja tartani. De ezután következik az a korszak, amit Bartók a régi és az új dallamstílus közötti átmeneti korszaknak hív, midőn teljesen magára hagyva a nemzet felsőbb rétegeitől a magyar nép legnehezebb harcát vívja az idegen elemek túlsúlyával. Hogy egy időre meginog történeti tudatosságában, nem volt csoda, midőn maga a magyar úriosztály mutat példát az idegen zenei elemek behurcolásában. A nemzeti kultúra egységét a XIX. század 30-as éveinek a múlt ellen forduló liberális törekvései, majd a szabadságharc teljesen felbontják. A legértékesebb magyar fők ezrével pusztulnak el. Új, idegen származású elemek jutnak előtérbe, amit az anyagilag amúgy is leromlott középosztály gerince, a magyar nemesség nem tud ellensúlyozni. A fővárosban tömörülő nemzetközi szellem a kultúra egész területén egy nemzeti öntudatosságában teljesen lehangoló kor szimpptomáit tárja elénk, ahol még a vidék is teljes magárahagyottságot jelent a magyar író és a magyar művész számára. Ez a társadalom valóban melegágya lehetett annak a Bartóktól a C osztályba sorolt dallamanyagnak, amelynek legnagyobb része idegen népektől származik, valamint azoknak a magyar népies műdaloknak, amiket a falu átvett az úriosztálytól. Mondvacsinált népiesség volt ez, mint ahogy mondvacsinált volt ennek a korszaknak egész magyarsága. Hiszen a városi nótaszerzők gyakran a német polka és mazurka témákból gyártják a csárdásait. A keringő témáknak a magyar frissekbe való átültetése öröklött járvány módjára annyira elterjedt, hogy nem is érezték idegen jellegét. Ezek a nótaszerzők természetesen a szöveggel törődtek a legkevesebbet — amit a cigánybandák tiszta hangszeres tolmácsolása csak még inkább előmozdított. A legjobb eset még az volt, ha a nótaszerzők híven utánozták az új népi dallamok szerkezetét.

Mert valóban csodálatos példája a magyar nép regeneráló képességének, hogy éppen akkor, mikor legerősebben érzi faji öntudatának veszélyeztetését és elnyomását, mintegy hatalmas visszahatásképpen lendül fel örökké megújuló teremtő ereje, hatalmas élniakarása abban a nagyszerű zenei forradalomban, amelyet Bartók a falusi új magyar dallamstílusnak hív. A magyar társadalmi osztályok nemzeti érzésére, amely készen áll minden faji érték felkarolására és befogadására, a XIX. századvég falusi magyarsága már nem számíthatott, így ő maga lett a nemzeti szellem tisztaságának egyedüli hű megőrzője és ápolója. Az idegenből átplántált dallamok éppen a magyar nép érzés és gondolkodás módjával, ellentétes jellegükkel ébresztették a magyar falut legerősebben önmagára, ösztönözték az új egységes dallamstílus kialakítására.

Ez a dallamstílus azonban a lassan apadó régi stílussal egyetemben még sokáig maradt a nép kizárólagos kultúrkincse. A magasabb társadalmi rétegekhez csak egy-egy jól-rosszul sikerült, cigányos előadással fűszerezett utánzatában jutott közelebb. Itt nincs szándékunkban bővebben részletezni ennek a társadalomnak zenei igényeit, a

hagyományoktól teljesen elszakadt álnépiesség zenei termékeit, a cigányos stílus egyeduralmának ránk nézve szomorú következményeit, mely szerint úgy összekeverték a magyar zenét a cigányzenével, hogy külföldön már csak cigánydaloknak hívták a magyar népies műdalokat. Mindezekre csak utalunk azért, hogy annál jobban lássuk a magyar népdal kutatóinak, Bartóknak és Kodálynak elévülhetetlen nagy, nemzeti érdemeit és azokat a rendkívüli nehézségeket, akadályokat, amiket csak évtizedek hitben, meggyőződésben egy pillanatra sem lankadó, támadással és értetlenséggel nem törődő, kitartó munkája tudott legyőzni.

Midőn Bartók Béla és Kodály Zoltán 1906-ban úrnak indították az általuk újra felfedezett parasztdalokból válogatott és az ő feldolgozásukban kiadott „20 magyar népdal“-t, még méltán írhatták bevezetésül e sorokat: A magyar társadalom túlnyomó része ma még nem elég magyar, már nem naív és még nem elég művelt arra, hogy az igazi magyar népdalok közelebb férközzenek a szívéhez. De megjön az ideje annak is, mikor majd lesz magyar házi muzsika és a magyar család házi zenélése nem elégszik meg legalacsonyabbrendű külföldi kuplékkal, belföldi népdalgyári portékával. Mikor majd lesz magyar énekes. Mikor nemcsak a ritkaságok néhány kedvelője tudja majd, hogy van másféle magyar dal is a világon, mint a „Ritka búza“ és az „Ityóka-pityóka“.

Három évtized telt el azóta és közben a világháború pusztító orkánja romba dönté Nagymagyarországot. De ennek az orkánnak tisztító ereje is volt. Felébreszti a magyarságban az ellanyhult faji öntudatot, a vágyat minden nemzeti érték megmentésére, az erős élniakarást, hogy a népek irgalmatlan versenyfutásában minden erejét összeszedve szálljon síkra s ne hagyja magát beleolvasztani abba a halálos gyűrűbe, amellyel a szomszédos ellenségek fojtogatják. Mindig erőteljesebben, mindig nagyobb visszhangot keltve hangzik fel a nemzet nagy szellemi vezéreinek szava, akik a kultúra egész területén hangoztatják annak a tételnek Örök igazságát, hogy minden nemzet a maga ősi szellemi alkotásában, sajátos kultúrájában jut igazi öntudatra s hogy ez a kultúra legmélyebb lényegében a népben, mint a nemzeti hagyományok leghívebb megőrzőjében gyökerezik. A történeti hagyományok nagy összeolvasztó erejével kell megalkotni az egységes, minden társadalmi osztályt egyformán magában foglaló magyar nemzeti kultúrát, örvendjünk azon — írja egy helyen Kodály — hogy olyan ország fiai lehetünk, melynek még van élő hagyománya, hogy a magyar zene monumentáinak értékesebb fele nem könyvtárakban szunnyad, hanem élve él, hogy olyan korban élhetünk, amilyent a nyugati népek magukra nézve már csak rekonstruálni tudnak. Emberileg is részesévé kell válni a hagyománynak s ezzel egy embercsoport életének. Ennek az új szellemi arénának, a tisztultabb faji öntudatnak mindig több prófétái akadnak a magyar tudományban és művészetben, mindig több megértői a magyar társadalomban. Folyton tágul a magyar közösség szűk köre abban a mértékben, ahogy a földműves nép közt megőrzött és valamikor az egész magyarság tulajdonát alkotó szellemi, elsősorban zenei értékek a magasabb társadalmi körökben újra megértésre találhatnak.

Ennek a szintézisnek létrejöttét korunk általános szellemisége is előmozdítja. A múlt század romantikus zenei stílusának túláradó érzelmessége, individuális szelleme, formafelbontó harmonikus jellege szöges ellentétben állt a magyar népdal klasszikus tömörségével, keresetlen, minden túláradó szentimentalizmustól irtózó, egyetemesen emberi jellegével. Klasszikus szellemre keresve sem találhatnánk jobb példát a magyar népdalnál. Egyszólamú jellege, a melodikus vonalak mozgásszépsége és koncentrációja, a ritmusnak, mint a zene ősi elemének kifogyhatatlan gazdagsága, ereje és frissessége, az a mód ahogy a legegyszerűbb, legtömörebb eszközökkel, tehát a legnagyobb művészettel fejez ki igaz, mély emberi érzéseket, mind a klasszikus szellem megnyilvánulására mutatnak. A népdalköltő személye teljesen háttérbe szorul, eltűnik a mű mögött, nem is kívánja magát megnevezni. A népdalban szöveg és zene elválaszthatatlan egység. A paraszt énekszó nélkül még elmondani sem tudja a verset, annyira együtt él számára a kettő. Az élő népénekekben ezért nincsenek soha ritmikai hibák, amelyek a szöveg természetes hangsúlyát eltorzítanák: a szöveg-ritmus hatása a dalritmusra a legtöbbször kimutatható. Az énekelt dalokban a nyelv kötöttsége, az Ősi táncdalokban a szigorú ritmus biztosítja a forma klasszikus kereteit. Nem véletlen, hogy a nép más kézből csak azokat a dallamokat teszi magáévá, amelyek ezt a szellemet tükröztetik vissza, vagy amelyeket ilyen módon tud átalakítani, így nő ki a nemzeti nyelv sajátos ritmusából, zenéjéből a nemzeti dal és az ebben a dalban rejlő zenei sajátosságoktól megtermékenyített fajiságában öntudatos, amellet a nyugati kultúra technikájával teljesen felvértezett új magyar műzene. Ma, mikor a szellem területén félreismerhetetlen a klasszikus szellem térfoglalása, szinte toliunkra kínálkozik annak megállapítása, hogy a magyar faji szellem műzenei megnyilatkozása ma egyszerre modem és klasszikus nagy nemzetközi értéket jelent a fáradt nyugati zenekultúra számára.

A népies magyar műdal, amilyen formában ez a XIX. század második felében virágzott, minden társadalmi háttérétől is eltekintve, csakis a romantikus kor terméke lehetett. Erre mutat elsősorban a cigányelődásra való nagy alkalmassága. Az igazi magyar népdal stílusa, a benne rejlő lelkiség olyan ellentétben van a városi cigány előadásmodorával, hogy—azt hisszük—meddő kísérlet volna e kettőnek mesterséges összeházasítása. Eltekintve minden egyébtől, a cigányelőadás nem ismer éneklést, csak hangszeres tolmácsolást, így a népdal lényeges alkatrésze már veszendőbe megy. Hogy ezzel szemben a népies műdalnak mennyire nem volt fontos a szöveg, arra már abból is következtethetünk, hogy tolmácsolásukat nem csak hogy a cigányra bízták, hanem a nagyközönség kizáróan csak így tudta élvezni. Hiszen, hogy milyen magyartalanságok, közhelyek, ritmushibák stb. fordulnak elő ezekben a népies műdalokban, arra a példák légióját lehetne felsorakoztatni. De ki törődött akkor ezzel, mikor a legfőbb vonzóerő a cigányzenekarok telt, színes hangzásában, túláradó nagy érzelmességében, a cigányfaj exotikus érdekességéből rejlett, amelyek az akkori romantikus lelkiség követelményeinek tökéletesen megfeleltek. Ez a lelkiség semmiképpen sem kedvezett volna a magyar faji szellem

érvényesülésének. Ezért is volt még századunk elején pusztába kiáltó szó a magyar népi dallamok felfedezőinek szava. Amely zene nem volt cigányos, romantikusan, könnyekre fakasztóan érzelmes, azt sem bent, sem a külföldön nem tartották magyarnak.

De ez a korszak már a múlté. Az új nemzeti ideológiában felnövekedő fiatalabb generáció már teljesen magáénak érzi a nagy úttörők eszményeit. Egy nemcsak frazeológiában, hanem átélte, cselekvő demokráciában megnyilvánuló nemzetiséggel párhuzamosan épül szemünk előtt a világhírű új magyar zeneművészet és az új magyar zene-kultúra. Ma szellemi téren a nagy szintézisek korát éljük, olyan vezérekkel az élen, akiknek munkásságában múlt és jelen, nép és történet, hagyomány és változás, korábban szembe álló ellentétek egyenlítődnek ki.

Bartók könyvének íme a legfőbb tanulsága: a magyar falu visszaadja a nemzetnek a századokon át megőrzött közös kincset. Híven sáfárgodott ezzel a kincssel, gazdagította, gyarapította és megtanított arra, hogy melyik a magyar lelki fejlődés egyetlen igazi útja, hogy semmi új nem tehet szert igazi hatásra a nemzettestben, ha nem tud hozzákapcsolódni a nemzeti hagyományokhoz.

PRAHÁCS MARGIT

SZÍNHÁZI NAPLÓ

NEM ISMERJÜK a színházak pénztári mérlegét, pusztán impressziókon alapszik tehát az a megállapításunk, hogy a szezon — a közelmúltakhoz viszonyítva — határozottan kedvező. Az előjegyzési pénztárak élénk forgalma, a táblás házak gyakorisága olyan jelenségek, amelyek az eddigi dekonjunk-túra után föltétlenül figyelmet keltenek.

Sietünk leszögezni, hogy ez a megállapítás a színházi mérlegnek kizárólag anyagi oldalára vonatkozik. A portékák minősége tekintetében — sajnos — nem lehet ugyanilyen optimista eredményre jutni. Feltűnő, hogy színházaink, legszebb tradícióik rovására, mint tesznek újabbnál-újabb engedményeket a mindinkább süllyedő közízlésnek. A színházi kultúra őszinte barátainak igazán nem öröm látni, hogy sokszor már azokban a színházakban is olcsó komédia folyik, amelyeknek eddig éppen a finomabb ízlés biztosított megkülönböztetett helyet a pesti színházak sorában.

Átütő sikert jelentő, százas szériest futó darabja ennek a szezonnak még nem volt és az előjelek után ítélve aligha is lesz. A 25—50 előadásig eljutott darabok száma azonban elég tekintélyes, így a külső siker közepes jó átlagot mutat. Ezzel szemben a színdarabok körül elképesztő az a bizonyos „vonalalattiság“, akár a szerzők névsorát, akár a művek fajsúlyát vetjük latba. És e tekintetben alig van rangsorkülönbőség színház és színház között... Ugyancsak nehéz dolga lesz az idén a Vojnits-díj nagyszakértelmű kincskeresőinek, eldönteni: kit is illet hát a pályabér?

Éppen ezért most, a színházi szezon kellős közepén, céltalan fáradság volna kiemelni a már levitézlett darabokat a jól megérdemelt korai feledésből. Kivételesen említünk meg közülök egyet-kettőt, amelyekről bizonyos tekintetben utólag is érdemes beszámolni. Ilyen mindjárt — a Nemzeti Színházon kezdve a sort — Antoine és Lery igénytelen vígjátéka, a Szembekötödsdi. A valóperes fiatalokat az anyós látogatásának híre visszatereli a közös fészekbe. Az átmeneti kényszerhelyzetből hosszabb lejáratú együttélés, ebből pedig teljes kibékülés lesz, amit most már az sem zavar meg, hogy kiderül a véletlen látogatásnak gondosan előkészített tervszerűsége. Mese ennél egyszerűbb és világosabb már nem is lehet. Komikuma az adott helyzetből bőven árad s a szerzők élelmesen kiaknázták a bonyodalom önként adódó mulatságos jeleneteit. Mindez persze különösebb érté-

két még nem jelent. De az már igen, hogy a francia színpadi kultúra legszebb hagyományait: az elegáns könnyedséget, finom tónust és decens eszközöket még ez a súlytalan kis vígjáték is oly híven és elevenen csillogtatja!

A Nemzeti Színház idei legnagyobb sikert jelentő újdonsága alighanem a Baskirsev Mária. Társszerzők műhelymunkája ez is. Andai Ernő és Bálint Lajos sűrítették Össze benne mindazt, ami a naplója által világhirre vergődött kis „Moussia“ életéből drámailag értékesíthetőnek látszott. A hősnő elkényeztetett szeszélyes gyermek, akit beteges vágy sodor a dicsőség felé. Született dilettáns. Hangszert, ecsetet, vésőt, tollat, mindent végigpróbált, ami csak féktelen ambíciója megvalósítására ígéretet nyújtott. Rómában zenét tanul, amikor Robert Fleury francia festő fölfedezi rajzkészségét. Tanácsára Mária a párizsi Julian-festőiskolába iratkozik. Itt ismerkedik meg művészi eszményével, Bastien Lepage-zsal. Kölcsönös szerelem ébred köztük, Mária azonban elnyomja érzéseit. Egy nagy művészi csalódás után mégis elindul a nők számára sokkal természetesebb boldogság, a szerelem felé. Csakhogy már késő. Egy akaratlanul ellesett párbeszédből megtudja, hogy előrehaladott tüdőbaja miatt közel van halálához. Nemcsak a dicsőség szívárványa foszlott tehát szét, most már a szerelem is elérhetetlenné válik számára, — alig húsz éves korban ... Ez az életsors nem rejt tragikus feszültséget, legfeljebb elégtikus szomorúságot. Érezték ezt a szerzők is, azért állították be a mű drámai hatását inkább ez utóbbi, fájdalmasabb és egyetemesebb jellegű csalódásra. Am ez az eljárás a dráma kényes szerkezeti arányait bontotta meg: a tragikus fordulat tablója túlexponálttá vált. Egymásra rétegesen rakódó s nem fokozatosan felépített három és fél felvonást tölt be az exozíció és csak ily hosszú előkészítés után jelenik meg és zajlik le a tulajdonképpeni dráma a mondanivaló teljes súlyát hordozó utolsó képben. Ha a dicsőség e kis szívárványkergetőjének végzetes betegségét a színmű korábban sejteti, könnyebben is megértjük felfokozott életkedvét és lázas lobogását. Ennek a naplóban is jellegzetes motívumnak erőteljesebb kihangsúlyozása a cselekvényt és a megoldást szervezettebbé tette volna. A részletek és az előadás dicséretére szolgáljon azonban, hogy az említett fogyatkozás nem ütközik ki élesen a darabból. A dráma sikeréből társszerzői része van a főalakot megszemélyesítő Bajor Gizinek. Szerepe kitűnő alkalmat nyújt arra, hogy játéka egyéni vonásait reprezentatív módon összegezze.

Az újabb bemutatók közé tartozik Kóbor Tamás „Hat hónap“ című társadalmi színműve. Egy előkelő klubhelyiségből indul ki s egy különc férfi pompás lakásában játszódik le ez a „különös történet“. A hős afféle igazi úriember: férfias, fölényes és gazdag, amellet meggyőződéses mizogün. Van is rá némi oka: előbb a felesége szökött meg egy főhadnaggal, azután a lánya egy ezredessel. A múltnak e csinos emlékeivel kicsit furcsa és szokatlan bevezetés után ismerkedünk meg. Egy szép, fiatal leány, aki az újabb színdarabokban szokatlan nagyigényűséggel sem éhezni, sem tisztességtelenné válni nem akar, azzal az elhatározással nyit be a legelső helyiségbe, törté-

netesen az előkelő klubba, hogy ott a legelső elébe kerülő embertől enni kér. Hősünk, Gorzónnak hívják, akihez a leány kérésével fordul, cinikus megjegyzéssel revolvert ad a kezébe, hogy ne kelljen tovább éheznie. A leány Gorzónra lő, nagyobb baj azonban nem történik annál, hogy ez önbíráskodási alapon hathónapi fogságra ítéli. A büntetést a férfi gazdag otthonában kell eltöltenie. Hat hónap múlva, miután megismerte a kényelmes jómódot, Gorzón vissza fogja dobni a nyomorba — s mindezt a női nem iránti bosszúból. Mint színházi praxisunk alapján helyesen sejtjük: az utolsó felvonásig a tisztességes leány a házigazda kedvesévé válik. És most jön a fordulat: kiderül, hogy ezt ő csak bosszúból tette, mondjuk így: viszontbosszúból ajándékozta meg a férfit szerelmével, hogy aztán, a hat hónap letelével Gorzón éppen úgy sóvárogjon utána, mint ahogy ő fogja visszasírni ezeket a gondtalan időket. A kijátszott férfi összeomlik, már-már revolverdörrenés teszi csattanóvá a revolverdörrenéssel kezdődő darabot. Drámák azonban a színpadon manapság már nem történnek. Az utolsó pillanatban a nyitott kapu és a nyitott hálószobaajtó közül a leány érhető, mert rövid lelkitusa után az utóbbit választja... Kóbor Tamás színműve a modern angol drámairodalom tematikájára, miliójére és alakjaira emlékeztet, amiben nem csekély része van a klubhelyiségnek és a diskurzusok során elejtetett aforizmáknak, amikből egész anthológiát gyűjthet össze az odaadóbban figyelő közönség. A színmű drámai atmoszférát csak egy-két jelenetben éreztet, ám szívesen elismerjük, hogy a szerző mindvégig a hatáskeltés finom, irodalmi eszközeivel dolgozik. A színmű női szerepét a Nemzeti Színház új tagja, a szegedi Madách-előadások Évája, K. Tóth Erzsébet játszotta.

A Nemzeti Színház legfrissebb magyar újdonsága témáját is Szegedről importálta. Móra Ferenc ragyogó színű, Szinyei-Merse képeire emlékeztető regénye, az „Ének a búzamezőkről“, sem tudta elkerülni a népszerű regények végzetét: színdarab lett belőle. Góth Sándor és Relle Pál hűségesen, saját szavaik szerint „kegyelettel és a szeretet alázatával“ követték a regény szövegét. A felvonások képei a regény legjellemzőbb fejezeteit idézik emlékeztünkbe. Ezek körül csoportosítják az ismert történetet a szegény megtévedt Pirosról, muszkájáról Spiridinovról, a derék Ételről és a hadifogságból hazatért Ferencről, akik végül egymásé lesznek. Az átdolgozásban egyetlen feltűnő változtatás a happy end, de erre kár szót vesztegetni, mert az már hozzátartozik a dramatizált regény ars poeticájához, hogy tragikus befejezés a színpadon szigorúan tilos. Egy másik kifogást sem hallgathatunk el: a drámában nagy szerepet játszó kenyérdarab története túlságosan későn derül ki, a regényt nem ismerő közönség már bosszúsán várja az illúziók megfejtését. Végeredményben talán hasznos dolognak bizonyul, hogy egyik kitűnő írónk főműve a színpad segítségével a közönség szélesebb rétegeiben válik ismertté és a mozidarabok példája szerint esetleg újabb olvasókat fog a regénynek toborozni. Kiss Ferenc és Tímár József alakítása egyéni többletet ad az egyébként is életteljes alakoknak. A búzamezőknek a regény és a színpadi szövegek között elfakult színeit, ízeit és derűs han-

gulatát N. Tasnády Ilona közvetlen, finom ábrázolóművészete élesztette föl.

Az évad eddig legjelentősebb színházi eseményét a Vígyszínház szolgáltatta Molnár Ferenc „Az ismeretlen lány” című drámájával. A témáknak és figuráknak is megvan a maguk divata. Nemrég egy tucat szerelmi háromszöget és házasságtörést, majd csupa külvárosi liliomot és bártündért láttunk felvonulni a színpadokon. Az idén a nagylelkű, önzetlen öregurakon a sor. E téren Molnár Ferenc nyitotta meg és Kóbor Tamás folytatta a sort. Az ismeretlen lány egy trieszti csapszék fáradt pillangója, akit a mesebeli gróf nagylelkű szeszélye előkelő szanatóriumban helyez el — összesen négy hétre. A határidő leteltével vissza kell térnie a régi környezetbe. A leány bámulatós könnyen, veleszületett ösztönösséggel illeszkedik bele a szanatórium úri légkörébe. Rövid időn belül a szanatórium fehér csöndje nemcsak pihenést és kényelmet jelent számára, hanem —¹ az egyik vendéggel szövődő szerelem révén — a fertőből való kiemelkedés ígérését is. A négy hét vége ijesztően közeledik, haladékra volna szükség. A leány egy új, egy tiszta élet lehetőségét látja maga előtt és ezért a célért skrupulus nélkül használja fel a régi, vérébe idegződött eszközöket: odadobja magát a postahivatalnoknak, csakhogy az ne továbbítsa a szanatóriumnak a grófhoz intézett sürgető leveleit. A múltat azonban megtagadni nem lehet, előbb-utóbb mindenkinek kinyomozzák az előéletét. Egy vendég felismeri benne a trieszti lánvirágot, a szanatórium jóhímeve érdekében felfedi a titkot, a leánynak szint kell vallani. A leány ismét a régi, jól bevált eszközökhöz folyamodik: hazudik és körömszakadtig tagad. Itt van a dráma tengelye. Ezen a kétségbeesett, konok tagadáson fordul meg minden. A hamisan esküdöző, hazug Anninak egyénileg igaza van, hiszen ő a lelkét akarja megmenteni. De a társadalmi rend törvénye erősebb, győznie kell az egyéni jog és a lélek igazsága fölött. A postás bűne kiderül, a hazugság vára összeomlik, a tiszta szerelem és a tisztességes élet elérhetetlenné válik. Nem marad más hátra, mint a tisztességes halál. Az ismeretlen lány meséje a dráma szabályos, töretlen ívét írja le. Ennyiben nem hasonlít Molnár Ferenc új utakat kereső egyéb színdarabjaihoz. A mese hitele csupán a szanatórium első jelenetében nem elég erős, amikor a kikötő leánya szinte minden átmenet nélkül vedlik *comme il faut* úrinővé. Egyébként a dráma felépítése szilárd, szerkezete világos. Költőbb költő kezében maradandó értékű alkotás lehetett volna, így: bensőséges intuíció helyett inkább fölényes rutint éreztet. Az ismeretlen lány alakját Darvas Lili mintázta. Meglepő fejlődésről tanúskodó, minden sallangtól mentes játékát az utóbbi évek egyik legszebb színészi teljesítményének kell elkönyvelnünk.

A Molnár-dráma biztos mesevezetése egy másik vígszínházbeli színműben, Bus Fekete László „Születésnap” című „életképében” olyan görbevonallá gabalyodik, hogy abból maga az író sem tud kiigazodni. A Születésnap alatt a gazdag patikusék elkényeztetett Sanyikájának tízévenként leleplezett születésnapjait kell érteni, összesen hat darabot. Mindeniken valami — enyhén szólva — nagy huncutság

történi; a másodikban például unokabátyja menyasszonyát szökteti meg, a negyedikben csélcapságával feleségét viszi sírba stb. Így jutunk el hasonló épületes jelenetek során a nagypapává serdült Sanyika hatvanötödik születésnapjára. Nevezetes születésnapi A francia nevelőnővel kapcsolatos, akárcsak a hajdani, — de annak éppen negatív lemeze. Kiderül ugyanis, hogy a decenniumokat már nem érdemes folytatni, mert Sanyika a vígjáték céljaira immár használhatatlanná vált... Ebből a rövid és óvatos kivonatból is látható, hogy Bus Fekete színműve alighanem fatális tévedés folytán került a Vígszínház szebb napokat látott deszkáira. Kár lenne több szót vesztegetni erre a színdarabra, ha jelentéktelensége mellett nem volna az a veszedelmes tulajdonsága, hogy a közönség szórakoztatásán kívül alakjait igazolni is törekszik. Így — többek között — az infláció idején elkövetett házasságtöréseket olyasféle szentenciával oldja fel, hogy „ebben az időben az a korosztály lett harmincéves, amely sohasem volt húszéves!“ Az „életképnek“ ötvenéves időtartama, nagyrészt azonos szereplőkkel, érdekes próba elé állította a színházat. A tízesztendőszakaszokat a lakáskulisszák stíluskülönbségei igen ügyesen jelezték. A színészegyüttesnek is kitűnően sikerült érzékeltetni a tempóra mutatur törvényszerűségét, — dicséretükre legyen mondva: nemcsak az öregkori szerepekben!

Ugyancsak a Vígszínház újdonságai közé tartozik Fodor László „története“: „A szerelem nem olyan egyszerű“. Mintha az egész színdarab csak ennek a hosszú címnek a kedvéért íródott volna. Az első jelenetek egyikében tételként hangozik el a főszereplő ajkán; ettől fogva kötelező refrén gyanánt ismétlődik az egyes felvonásokban anélkül, hogy mint állítás a bizonyítással intimebb kapcsolatba jutna. Pista és Elza között afféle moderm pajtási viszony áll fenn. Szeretik egymást, de sokkal „komplikáltabbak“, semhogy ily nevetséges konvencióknak behódoljanak. Így történik aztán, hogy a leány egy iparmágnáshoz megy nőül, a fiú pedig olyasvalakit vesz el, aki egzisztenciális problémáit is megoldja. A szerelem azonban (vagy talán inkább a házasság?) nem olyan egyszerű! Elza folyton Pistára, Pista viszont Elzára gondol s már éppen válópert készül bejelenteni, amikor az utolsó pillanatban — ó, válóperes ember tragédiája! — felesége tudtára adja, hogy anyának érzi magát. Ez persze mindent megváltoztat. Legalább is egyelőre. Évek múlva a szerelmesek véletlenül találkoznak a Margitszigeten: Elza egy erkélyen áll, Pista az erkély alatt. Csöndes éj, holdvilág, örök banális tájkép. Elza felidézi Romeo és Júlia erkélyjelenetét, amelynek színpadi képével kezdődik a színdarab. Akkor, évekkel ezelőtt únták s bosszankodtak rajta, most a moderm Júlia a költeményt idézve hívja Rómeóját... De hiszen ebből az a tanulság, hogy a szerelem változatlanul örök és végtelenül egyszerű! Ha pedig ez a megállapítás téves, akkor olyan újabb színdarabra van szükség, amely az ellenkezőjét be is tudja bizonyítani. Fodor László színműve nem annyira „történet“, mint inkább bonyolult játék. Játék a szavakkal, a szereplőkkel és a közönséggel. Van benne nagyképűség, cinizmus és enyhe szellemeskedés a sznobok öröme; kedvükért a szereplők a kaszinót „kaszinó“-nak ejtik; s van benne

ugyanannyi szentimentalizmus és krajcáros morál azoknak, akik olcsó kispolgári romantikára szomjazva ülnek be a kényelmes, piros zsöllyékbe. Mindkét fél megkapja a maga porcióját gondos, egyenlő csomagolásban.

Hatvány Lili színműve, a „Lánc“, amelyet a Magyar Színházban játszottak, az elmaradhatatlan csipkelődéseken és a műélvezettel végrehajtott vesézéseken kívül bonyolult kalandortörténetet is tartalmaz. Főszereplő: egy értékes lánc, amely olykor gyöngysor néven szerepel. Szereplők: a férj, aki létezését főleg a skót viccek divatának köszönheti; az asszony, aki szegény grófkisasszonyból lett gazdag sörgyárosné, tipikus megnemérett asszony; a hódító, aki báró; a kalandor, aki a báró legénylakásán az asszony láncát ellopja.; a kiállhatatlanul szertartásos orosz inas, aki imádott úrnőjének a láncot visszaszerzi. Megoldás: férj és feleség elválnak, grófnő és báró házassága kilátásban; az inas felesége, a szobalány megszökik; a kijátszott kalandornő hoppon marad. Kár érte, mert semmivel sem rosszabb a többinél. Legfeljebb nyíltabban dolgozik. Magánál a naív históriánál érdekesebb az a körülmény, hogy motívumai mint rakódtak össze talán tudattalanul az utóbbi évek irodalmi és irodalomalatti jelenségeiből. Az inas figurája az Erdős Renée-féle regény (Herzfeld Clarisse) és a tavaly bemutatott „Tovaris“ című színdarab orosz hercegének oldalhajtása; a szobalány szökése viszont az ugyancsak tavalyi vígszínházi „Aranyifjú“ hasonló jelenetének reminiscenciáját ébreszti. Nem folytatjuk, mert az eredetiségnek jelen esetben különösebb fontossága nincs. De egy megjegyzéssel még tartozunk s ez az, hogy jól lehet színházaink újabban nem túlságosan kényeztették el ízlésünket, Hatvány Lili színművének végletéig eddig még egyik sem merészkedett. Voltak a színdarabban egyes részletek (pl. a gami-szállóban lezajlott jelenet), amelyről ma már színház és szerző talán legszívesebben letagadná, hogy bármily része is volt benne.

Stílustörésként hatna, ha az eddigiek után most valami tisztos polgári színmű következne. Nos, ettől nem kell tartani. A Belvárosi Színház egyik legutóbbi újdonsága, László Aladár vígjátéka már címével sejteti a sokat ígérő tartalmat: „Egy nő, akinek múltja van“. Az illető hölgy félvilági dáma, a kritikus kor határán falusi kastélyába vonul vissza a múltjával. Olyan nagy múltja van, hogy csak kartotékszekrény segítségével tudja nyilvántartani egykori intim tisztelőinek táborát. Mit tesz manapság mindenki, aki egy kis múlttal és sok szabadidővel rendelkezik? Természetesen a memoárjait írja. Így hölgyünk is. A komédia frappáns ötletét éppen az szolgálja, hogy a kartotékban nyilvántartott előkelő társaság tagjai mint gyülekeznek össze a Mira kastélyában, elhárítani a jóhímevüket fenyegető veszedelmet. Az egyezkedő tárgyalás vezetését egy fiatal kalandor veszi a kezébe, aki a maga javára busás haszonnal készül megoldani a problémát. A kompromittáló emlékirat szenzációja végül is elmarad, de a kalandor kelepchébe esik s ily módon a nő eléri, hogy ne csak múltja legyen, hanem jövője is ... Művét a szerző vígjátéknak szignálta, de a színészeknek volt igazuk, akik bohózatnak játszották. Így mindjárt a hősnő is alakításában inkább az egykori Marit, semmint az ünnevelt Mirát hangsúlyozta ki.

Frank Maar, alias Meller Rózsi első színműve, írja hadnagy, egy rendkívül ötletes rendezés képét idézi emlékezetünkbe. Új színműve, a „Vallomás“, ugyancsak a Belvárosi Színházban, sem önmagáért, hímem egyik szereplőjének élményszerű alakításáért érdemel figyelmet. Maga a színmű pszichológiai mázzal bevont bulvard-lapriportnál alig egyéb. Egy fiatal mérnök kísérleti célokra 10.000 schillinget kap a gyártól. A pénz eltűnik, a mérnök gyanúba kerül, jegyese magára vállalja a bűnt, leüli az egyévi börtönbüntetést. Csak a büntetés kitöltése után kerül elő az igazi tettes, a félreértések tisztázódnak és a költői igazságszolgáltatás működésbe lép. Az író hibája vagy a rendezőé, vagy mind a kettőé? — elég az hozzá, a darab nagy jelenetei: a vallatások és egyéb, idegekre menő tortúrák teljesen öncélúaknak látszanak. A pénzt ott lopják el a szemünk előtt a bűnténynek olyan gyámoltalan előkészítése után, hogy az eleve kizárja minden komoly izgalom jogosultságát. Valljuk be, nem is hisz a történetben a szerzőtől és igazgatótól kezdve a közönségig senki sem. Csupán egy valaki hisz, a női főszereplő, aki olyan drámát farag ebből a silány komédiából, hogy azért érdemes elviselni még az ilyen darabot is.

A múlt években már azt hittük, hogy a nivósüllyedés tekintetében mélyponthoz érkeztünk. Az ideji bemutatók arról győztek meg, hogy további süllyedés is lehetséges.

BISZTRAY GYULA

A GYEREKSZÍNHÁZ ÉS A GYERMEK SZÍNHÁZA

MÁR HOSSZÚ IDŐ ÓTA, minden iskolai év kezdetén szinte törvényszerű következetességgel Jelenik meg a napisajtó hasábjain a gyermek színházi foglalkoztatásának problémája, A pedagógusok idegenkedéssel nézik az üzleti alapon működő gyerekszínházak működését, a vállalkozók viszont a kérdés szociális és nevelő hatását igyekeznek bizonyítani, A vita eredménye, hogy az idén négy gyerekszínház nyílt meg, de az iskolák vezetői csak kifogástalan magaviseletű jó tamilok szerepeltetését engedélyezik.

Nem tartozom a hivatásos pedagógusok közé és a kérdést — a színész önzésén keresztül — nem a jövő állampolgárának, hanem színházkultúrájának, a jövőző közönségének szempontjából nézem. És már a kenyérirígység esetleges vádja miatt is, rábízom az illetékesekre a kérdés eldöntését, hogy a kitűnő üzletnek bizonyuló gyerekszínházak darabjai megérik-e a betanulásukkal járó fáradságot, a játéktól, a szabad levegőtől, ha ugyan nem a tanulástól is — elvont időt?...

De nincsenek véletlenek és ha az említett, már-már „társadalmi“ jelenség, a gyermek szerepeltetése körül háborgó vita, nem tud elnyugodni, akkor ennek kétségtelen oka, hogy a gyermek színházjátszó ösztöne egyrészt, színház-szeretete másrészt olyan tényező, olyan életre törekvő erő, amellyel számolni, amelyet irányítani kell. A színház felett már évek óta húzzák a lélekharangot. A jeremiádák sok mindenben keresik az okot, de csak nagyon ritkán mutatnak rá arra a szomorú tényre, hogy a karzatokon fogy a diák! És ennek nem oka, vagy legalább is nem egyetlen oka a gazdasági válság. A diák békében sem volt gazdag, legalább is aki karzatra járt, nem. A különbség az, hogy ma már válogathat szórakozásaiban: a kitűnő üzleti érzékkel irányított mozik mesékkel, kalandos történetekkel csábítják magukhoz az ifjúságot, a sport „szívügyük“, a rádió ingyen áll rendelkezésükre... és a színház elintézettnek gondolja a kérdést néhány „ifjúsági“ előadás rendezésével és egyebekben a gyerekszínházaknak engedi át a teret.

Pedig ha a sportesemények, például a futballmeccsek hihetetlen népszerűségének tényezőit vizsgáljuk, bizonyos, hogy nagyon komplikált és a mai társadalmi berendezkedés és gazdasági leromlottság során elfojtott lélektani erőre is bukkanunk. De a meccsek nagy

közös élménybe irigylésreméltóan összeforrott közönségének elemeire bontása után majdnem minden néző múltjában megtaláljuk a rongy-labda-élmélet: négyen-ötven összeverődtek az utcán és megindult a meccs. A közönség legnagyobb része tapasztalatból tanulta meg a játék nehézségeit, finomságait, már gyermekkorában megtanult bírálni és értékelni. Vagyis: a motorikus energiák levezetésével tulajdonképpen propaganda születik, érlelődik, fejlődik és eredménye a futball ügyét minden áldozatra kész odaadással szolgáló lelkesedés.

A gyermeknek veleszületett, kettősirányú vonzódása a színházhoz köztudomású. Nemcsak legjobb közönség ő, de tökéletes színész is. Ha módjában állana, épúgy lelőné az intrikust, mint Texasban megtették és ha elhelyezkedik a töröttlábú széken, minden gesztusa, még a lélekzetvétele is olyan, mint ahogy ő a világokat keresztül repülő pilótákat elképzeli. A jövő színházkultúrájának kérdése tehát nagyrészt azon fordul meg, hogy a gyermek említett adottságaiból tud-e egészséges, biztos alapra épített propagandát kifejleszteni a maga számára? „A nevelés nem természetes folyamat, hanem beavatkozás a fejlődés természetes folyamatába“, mondja a mai pedagógus. (Weszely: A szellemi képességek fejlesztése.)

Ilyen „beavatkozás“ a gyermek színjátszó ösztönének üzleti kihasználása, amikor is felületes, könnyű munkának érdemén messze túlemelkedő siker jár nyomában. Itt nincs ellenfél, nincs versenytárs, mint a játékos sportmérkőzéseknél, de vannak rokonok és jó ismerősök, akiknek a saját hiúságukat tömjénező tapsai során csak elbizakodottság, önhittség sarjadhat a gyermek-társulatok színészeinek lelkében. És van könnyen szerzett pénz, érzék- és idegizgató környezet, szóval mindaz, ami egy elhibázott élet alapját vetheti meg... Nemes célú, nevelő irányú „beavatkozás“ az ifjúsági előadások rendezése is, csak az a baj, hogy 1899 óta — amikor az elsőt rendezték — nem fejlődött tovább. Még ma is azt kívánja, hogy a 10—12 éves gyermek értse meg Hamlet vergődését vagy Mizantróp keserűségeit...

A gyermeknek kétirányú színházvonzódása közül a színjátszó ösztön az ős, az előbb megnyilvánuló. A két-három éves gyermek még sírva fakad a Paprika Jancsinál, amikor már otthon szülei hangját utánozva, pedagógiai előadást tart a bábuinak. Ennek az ösztönnek nevelőerejét már a tizenegyedik században felismerték. A Mikulás-napi szokások például a gyermekek barátjának, Szent Miklós püspöknek tiszteletére rendezett előadások emlékét őrzik. Később a morális célzathoz praktikus törekvés is járult és előbb a humaniorák, majd a reformáció elkövetkeztével a vallás tanításainak elmélyítésére használták fel az egyházak nevelőintézetei.

Az iskolai színjátszás új életre ébredt a háború óta. Nálunk főleg az elemi iskolákban kultúrálják. Dicséretére válik a magyar tanítósnak, hogy kiváló pedagógiai kultúrájával a gyermeknek ezt az adottságát is igyekszik kihasználni. Kár, hogy nemes munkáját darabok írásával is nehezíti. Klasszikus darabjaink közül elemi iskolásokkal is előadható bőven akad. Kísérletezni lehetne például Kisfaludy Károly kisebb vígjátékaival. Nagy íróink költeményeiből — például Tompa Virágregéiből — igen hangulatos jelenetek állíthatók

össze és ezzel törekvésünk a klasszikusok népszerűsítését, alaposabb megismerését is szolgálja.

Középiskoláinkban ilyen irányú próbálkozásokról nem tudok és a kérdés itt már sokkal nehezebb is. A széleskörű munka széttagoltsága, a tanulók nagy száma, családi körülményei stb, olyan akadályok, hogy leküzdésük csak nevelőintézetekben kísérrelhető meg. Éppen ezért külföldön is először Angliában történt kísérletezés ezen a téren. Matthews, a Hailbury College tanára úgy látta, hogy a kötelező iskolai olvasmányok, egyes részletek bemagoltatása nagy írók műveiből vagy semmi, vagy csak nagyon felületes eredménnyel jár. Legtöbbször csak terhes feladat és éppen olyan sietve felejtik el, mint amilyen sebtiben tanulták meg. Színtársulatot alakított tehát a kollégium tanulóifjúságából, kiosztotta közöttük a céljának és körülményeiknek legjobban megfelelő klasszikust és a próbákon, egy-egy hangsúly fejtegetése közben, megvilágította a szöveg nyelvtani hátterét, költői szépségeit; egy-egy gesztus megvitatása nemcsak a költő gondolatainak lélektani mélységeit tárta fel, de alkalmat adott arra is, hogy a kor művészetét, irodalmát, szokásait, ruháit, szóval: egész lelkét is tárgyalja.

Matthews vállalkozásának internacionális visszhangja támadt. Londonban megalakult a „Diákok nemzetközi drámai szövetsége“ és arra törekszik, hogy a különböző országok diákjai, kölcsönös vendégszereplések útján, bemutassák egymásnak hazájuk klasszikusait. Az a szomorú tény, hogy nagy nyelvi elszigeteltségünkben nem kérhetünk részt ebből a nemzetek közötti kölcsönös megértést és megbecsülést szolgáló nemes munkából, semmit sem von le a gondolat pedagógiai értékéből. Néhány évvel ezelőtt egy irodalmi hetilap, Les Nouvelles Littéraires, kiváló írókhoz gyermekkori emlékeikre vonatkozó körkérdezt intézett és Paul Valéry a következőket mondotta: „Semmiféle gyermekkori emléket sem őriztem meg. Nagyon rossz a memóriám, vagy inkább nagyon különös. Gondolatokat, benyomásokat megőriz, de a tények és szavak nyomtalanul kitorlódnek belőle. Pontosan emlékezem lelki élményeimre, de majdnem lehetetlenség a hozzájuk fűződő eseményekre rátalálnom...“ Az iskola padjaiból régebben kikerült kortársaim és a modern lélekkutatás tényei bizonyíthatják, hogy Valéry megállapításának lényege nem egyedülálló jelenség. Gyermekkorunk gondolatai, de főleg benyomásai, végigkísérnek egész életünkön. Már pedig éppen ezeknek elmélyítése és nemesítése körül végezhet felbecsülhetetlen munkát a gyermek színjátszó ösztönének helyes irányítása és válhatik sok öröm, nagy kultúreredmények forrásává.

A gyermek színházszeretete, a közönség kiskorú részének irányítása a jövő színházkultúrájának záloga. Ezen a téren — mint már említettem — 1899-ben történt először „beavatkozás“, amikor is a Rupp Kornél és Gaál Mózes szerkesztésében megjelent „Tanulók Lapja“ kezdeményezésére a Nemzeti Színház megrendezte az első „ifjúsági előadást“.

Ha a fentebb elmondott „rongy labda-példázatra“ gondolunk, könnyű megállapítani az ifjúsági előadások két sarkalatos hibáját:

főleg a középiskolások részére rendezik előadásait és a gyermek legfogékonyabb korszakát, 6—10 évig, teljesen elhanyagolják, de még ennél is nagyobb hiba, hogy nem igyekeznek alkalmazkodni a 10—18 éves korig terjedő szellemi fejlődés vonalához. Egyszerűen beterelik a gyermekeket a klasszikus előadásokra, anélkül hogy számot vetnének teherbíróképességükkel. Ez az oka annak, hogy az ilyen előadásokon a klasszikusok igazán klasszikus értékeinél, egy-egy lelki vergődés ábrázolásánál, egy-egy hangulat kicsordulásánál, nyugtalan-ság keletkezik a nézőtérben: krákognak, köhögnek, pisszegnek; mind-megannyi az unalom kétségtelen bizonyítéka. És a gyermeknek van igaza. 10—15 éves korukban egészen más érdekli őket, mint Brutus lírája vagy Margit királyné átkozódásai, már pedig a legkulturáltabb felnőtt sem tud figyelni, ha nem érti vagy nem érdekli, hogy mi történik a színpadon. Alig tévedek, ha a klasszikus előadások iránt megnyilvánuló érdeklődés hanyatlásának egyik tényezőjét ebben látom.

A klasszikus előadásoknak úgy szövegi, mint színészi megértéséhez, értékeléséhez irányítás, nevelés, fejlődés szükséges. A színház érzelmekkel, hangulatokkal, indulatokkal dolgozik és ezeknek befogadására, tudatosítására kell porhanyóvá tenni a gyermek lelkét, ez pedig csak színház útján történhetik. Az ismertető előadások, még az iskolai fejtegetések is édeskeveset használnak.

A probléma megoldása asszony, anya lelkében született meg és megszületett Oroszországban, ahol talán az egész emberiség történetében páratlanul álló válságon esett át a gyermeki lélek. Szovjet-Író — Zenzinov, megállapítása szerint 1923-ban nyolc millió volt az elhagyott gyermekek száma. Szüleiket vagy lemészárolták vagy menekülés közben vesztették el. Országutakon, városok, falvak utcáin csatangoltak és éjszakára pajtákban, hidak alatt, elhagyott vagonokban, pályaudvarokon húzódtak meg. De azok sem voltak sokkal szerencsésebbek, akiknek szülei túléltek a katasztrófát: a tűzhely csak tűzhely volt, fűtőanyag és élelem nélkül. A legegyszerűbb szükségletek megszerzése olyan harcba került, hogy a gonddal terhelt szülők nem tudtak, talán nem is akartak gyermekeikkel törődni. Hiszen mit válaszolhattak a tágranyílt, szomorú szemek kérdéseire? Mit érezhették, mikor a nélkülözés lehervasztotta gyermekük arcáról a mosolyt? Saljapin, az oroszok imádott énekese azt írja emlékirataiban, hogy répalevélből főzött teán élt családjával és pár kiló lisztért, egy darabka húsért, egész estét betöltő koncerteket adott — vidéken! Ha a kiváltságos Saljapin is így élt, hogy élhettek a többiek, a száz-ezrek, a milliók!...

Ilyen körülmények között született meg a régi világ középosztályához tartozó Henriette Pascal lelkében az a gondolat, hogy ezeket a szerencsétleneket legalább néhány órára ki kell ragadni az élet borzalmas realitásából, kétségbeejtő sivárságából. „Fiam volt és benne szerettem minden gyermeket...” írja könyve előszavában. (Henriette Pascal: *Mon Théâtre à Moscou*. Paris. 1930.). És csak ez a szeretet adhatott neki erőt ahhoz, hogy a hivatalos fórumok ridegségén, burzsuj-gondolatot emlegető rosszindulatú megjegyzésem keresztül

a bizottságok és formaságok papírhegye alól eleven életre szabaddítsa a gyermekszínháznak gondolatát.

Nagyon egészséges, de rá nézve nagyon veszedelmes alapelvből indult ki: a színház nem katedra! Ennek az elvnek meggyőződéses védelme adta kezébe az emigráció vándorbotját, mert csak néhány évig túrték, hogy színházából nem volt hajlandó a szovjet eszméi számára szószerket csinálni. Csak a gyermek lelkét tartotta szem előtt és csak annak tulajdonai alapján építette ki programját. Hivatásos színészekkel meséket és kalandos történeteket adatott elő és mert ilyen darab nagyon kevés van, úgy segített magán, hogy a gyermekek körében népszerű írók műveit dolgoztatta át színpadra. Így került színre: Turandot hercegnő (Gozzi), Mowgli (Kipling), Fülemlile (Andersen), Koldus és királyfi, Tom Sawyer (Mark Twain), Diótörő (Hofmann) stb.

Pascar asszony gondolatának nyomai magyar színpadon is megtalálhatók. Az említett mesék, történetek közül nem egy már magyar színpadon is szerepelt. De a gondolat rendszeresítése az, ami új és követésre méltó. Nem azért, mert a színpad részére új területet nyit, új értékeket hódít, hanem azért, mert ezzel a klasszikusok megértéséhez, értékeléséhez vezető fejlődés útját jelölte ki. Az idézett darabok alakjait legnagyobb részben ismeri a gyermek, vagy legalább is közel állanak a lelkéhez. A mesék és történetek primitívsége, az eseményeknek és bonyodalmaknak a színpad dialektikájával is megtámasztott tiszta vonala nemcsak a megértést biztosítja, hanem a lelküknek megfelelő világtól termékenységre serkentett fantáziájukkal a színész munkáját is ellenőrzik. Vagyis: álmaiknak, kedvenc alakjaiknak színpadra vetített megtestesítése lelküknek legmegfelelőbb módon ismerteti meg velük a dráma formanyelvét és egyben megtanulják a színpad kifejező eszközeinek kritikai szemléletét is.

Hogy ez a megállapítás nemcsak elmélet, azt fényesen igazolja az alábbi eset: Pascar asszony problémái között első helyen állott a gyermek lelkének legjobban megfelelő színjátszási forma. Színészei — hivatásos színészek — nagyon is ki akarták szolgálni a gyermeket és a próbákon egy olyan, túlzásoktól, mesterkéeltségtől, hamis játékmódotól hemzsegő, mindent magyarázó játéktípus kezdett kialakulni, hogy Pascar kétségbeesett. Hiába vitatta, hogy a gyermek nem tűr mesterkedést, hogy élesszemű és minden csalást azonnal észrevesz, a színészekkel nem lehetett bírni. Azt állították, hogy ők tudják, mi kell a gyermeknek. Erre Pascar a kérdés tisztázását nagyon korszerű ötletre bízta: megszavaztatta a gyermekeket. Első előadásának, a Mowglinak, legrokonszenvesebb szereplője Balu volt, a medve. Felvonásközben Balu megjelent a függöny előtt és beszédet intézett a gyermekekhez: megköszönte nekik, hogy eljöttek és megkérte őket, hogy írjanak néki leveleket, mert hát ő meg Mowgli az előadás végén visszamennek az erdőbe és nagyon szeretnék tudni, hogy az előadás alatt mi tetszett és mi nem tetszett nekik. Ő aztán majd átadja a dicséretet annak, akinek szól és leszidja azt, aki megérdemli. Kint a folyosókon találnak asztalt, papírt, ceruzát és levélszekrényt. Címzésül csak annyit írjanak: Balu medvének a Dzsungelbe.

A levelek ömlöttek és az orosz színészek becsületére legyen mondva, előadás után összeült az egész társulat és felolvasták, megvitatták a gyermekek véleményét. Pascar tömegével idéz belőlük és milyen egészséges, helyes ösztönnel lát és ítél. Csak egy példát idézek a sok közül: a gyermek-közönség nagyon szeret nevetni és ez sokszor, mint Pascar említett problémájánál is láttuk, félrevezeti a színészeket és főtörekvésük kimerül a mindenáron való neveletésben. A Mowgli valamelyik előadásán például megtörtént, hogy amikor a farkas megtámadta a szarvast, az utóbbit játszó színésznek fejéről leesett a paróka, egy másik színész felkapta és a maga fejére húzta. Hatalmas kacagás volt a válasz. De az egyik levélben szóról-szóra ez állt: „Hülyeség! Te szamar! Miért tetted ezt? Hagytad volna a szarvas kalapját ott, ahová esett! Miattad nem láthattuk, mikor a farkas meg akarja enni a szarvast. Hát ez nem volt jó!”

Kissé talán keményhangú a levél, de a lényegben igaza van. Éz a pöttöm kritikus pirosra izgulta a füleit, noha nagyon jól tudta, hogy emberek rejtőznek az állatbőr alatt. Nem törődött azzal sem, hogy a véletlen még jobban hangsúlyozta a játék játékvoltát. Akarta a játékot és bele is merült egész lelkével, amikor az a ripacs megzavarta ...

Elfogulatlan őszinteséggel írták meg véleményüket ruhákról, világitásról, díszletről, vagy ha valakinek nem értették a beszédjét, rossznak találták a mozgását stb. stb. Volt olyan is, aki levelében lerajzolta, hogy képzelet el a színpadot, a jelmezt és ezzel megbecsülhetetlen utasításokat adott a tervezőknek. Minden kicsi levélből árad a szeretet, a lelkesedés és végtelen nagy hála: „Istenem! Milyen szép itt nálatok! Az ember elfelejti még azt is, hogy éhes!”

Pascar asszony könyvében statisztikát is közöl. Színházában csak 400 személyre volt hely és rövidesen olyan arányú az érdeklődés, hogy nem egyszer 5—600-an nézték végig az előadást. Így történhetett meg, hogy első szezonjuknak 71 előadásán — csak decembertől májusig és nem is mindennap játszottak! — 45.519 néző vett részt és ezek között 5047 felnőtt volt, tehát joggal remélhető, hogy egy művészi alapon kiépített gyermekszínház a felnőtt közönség érdeklődésére is számíthat.

De ez az optimizmus nem jelenti a munka könnyűségét. Talán évekre terjedő, türelmesen megismételt és úgy a pedagógia, mint a színház szempontjából lelkiismeretesen átvizsgált pályázatok hozhatnak csak eredményt. Az új színpadi műfej, a gyermekvilág kedvelt íróinak művein kívül, bőséges anyagot találhat a magyar mese- és mondavilágban, klasszikus költőink elbeszélő költeményeiben, az egyes vidékek és megszállt területen lakó testvéreink népszokásai-, dalai-, játékaiban. De éppen az anyag bősége, a jövő színház kultúrájának, nemzeti értékeink megismerésének és elmélyítésének érdeke vezetést, irányítást követel és ezt a feladatot csak a Nemzeti Színház vállalhatja és kell is vállalnia.

NAGY ADORIÁN

A KATOLICIZMUS HELYZETE A CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁGBAN

A CSEHSZLOVÁK köztársaságban legutóbb 1930 decemberében lefolyt népszámlálás adatai alapján a kerek 15 milliónyi összlakosság közül a katolikusok száma 11,416.737 volt, tehát a lakosságnak 77.5 százaléka. Ebből az úgynevezett történelmi országok (Csehország, Morvaország és Szilézia) katolikusainak száma 8,390.228, vagyis ez országrészek lakosainak 78.5 százaléka — míg Szlovenszkon és Ruszinszkóban a katolikus lakosság száma 3,026.509, vagyis az ottani lakosság 74.5 százaléka.

Ezek a száraz szám adatok.

A csehszlovák respublika faji, lelkületi s nyelvi különbségekben hasonlít a régi Osztrák-Magyar Monarchiához — különbözik tőle, hogy nincs meg benne a közös múlt tradíciója. Ennek az egyesítő erőnek a hiánya sokkal jobban meglátszik a köztársaság lelki és világnézeti, mint fizikai vonatkozásaiban.

A mai csehszlovák köztársaság egykor a régi Szent Vencel és a régi Szent István országa volt. Ahogy Szent Vencel egyháza más módon fejlesztette és nevelte a lelkeket, éppen úgy Szent István egyháza is. A cseh léleknek a racionalizmus felé való hajlandósága különbözik a szlovák léleknek mélységet és magasságot kereső absztrakt lelkivilágatótól és a szláv lelkiség mindkét árnyalatú katolicizmusa egészen másként nyilvánul meg, mint a konkrétizmus felé hajló magyarok katolicizmusa.

De még magában a cseh katolicizmusban is két árnyalatot lehet megkülönböztetni: a prágai cseh és az olmützi morva lélek másságát. Erős katolikus lélek van a csehek között is, de ezt befolyásolja a minden üldözöttség kitermelte nemzeti érzés, amely az osztrák Habsburg-ház katolicizmusával szemben mintegy védelmül támadt fel benne. A cseh katolikus egyházban nincs meg az a Róma iránti föltétien odaadó engedelmesség, amely évszázadokon keresztül a morváknál megvolt, de nincsen meg az a miszticizmusból fakadó odaadás sem, amely a szlovák nép hitbuzgóságának egyik legerősebb alapja.

A római katolikus sohasem internacionális, de univerzális, ami azt jelenti, hogy az egyház nem él sehohol a nemzeti érzésen kívül; nem tagadja a nemzeti érzést, hanem megnevesíti ezt az egoisztikus érzést a Krisztus által hirdetett szeretetnek a melegével. Ezért az univerzális katolicizmusnak nincsen elnemzetlenítő iránya, mint az internacionális szocializmusnak, de nincs meg a sovinizmusnak könyörtelensége sem,

amely megoldhatatlanná teszi az emberi közületeknek békés együtt-
 érzését.

A fehérhegyi csata után, amikor az önálló cseh nemzet megszünt, a katolicizmus itt kettős irányban fejlődött. Az egyik irány, amelyet a főpapság vezetett s amely a Habsburgok felé orientálódott és támasza volt a közös birodalom gondolatának — ez volt az úgynevezett úri katolicizmus. A másik irány, amelyet a legyőzött nemzet és a nép fiaiból rekrutálódott szerzetesrendek és alsó papság vezetett — ez volt az úgynevezett nemzeti katolicizmus.

Ez a kettősség mind a mai napig fönállott és fönáll, bár az újabb püspöki kinevezések által és az újabb generáció nevelése által ez a különbség elhalványulóban van. Kétségtelen azonban, hogy a cseh dominikánusok, premontreiek és a kolduló szerzetek sokkal erősebb katolikus falankszot képviselnek, mint a világi főpapság, mert a Habsburgok trónvesztettsége következtében a főpapság legerősebb támaszát, a trón és a birodalom hatalmát elveszítette, míg az alsó papság vezetése alatt tömörült katolicizmus a nemzeti érzés fellendülése által erejében fokozódott.

A köztársaság fönállásának 15 esztendeje alatt, amikor az egyház és az állam között konfliktusok támadtak, a főpapság sohasem tudott olyan erővel fellépni, mint azelőtt; s a katolikus hitelvek és a katolikus politikai elvek intranszigenciáját sokszor lemondással kellett áthidalnia a püspöki karnak, mert azt a tekintélyt és azt a százszázalékos biztonságot, amelyet a Habsburgok adtak, immár nélkülözte abban az alakulatban, amelyben a vezető gondolat a katolicizmus demokratizálása volt. A két nunciusválság, Kordáé érsek nyugdíjazása, Salda egyetemi tanárnak papi funkcióitól való felfüggesztése, majd a teológiai kartól filozófiáira való áthelyezése — mind azt mutatja, hogy Csehszlovákiában a püspöki kar politikai ereje csökkent.

Viszont a katolicizmus, mint világnézet és mint a béke után sóvárgó lelkeknek megnyugtató filozófiája nem gyengül, mert Prágában a templomok tele vannak, a kegyhelyek búcsújárásain sokkal többen vesznek részt, mint azelőtt, a katolikus sajtó erősebb és a katolikus irodalom a legszebb virágzásnak indul. Lehet állítani, hogy az új cseh irodalom legjelesebbjei: Durych és Zahradníček tisztán katolikus világnézeti szellemben írnak.

Ez a reneszánsz azonban a nyugodt szemlélő előtt egy kérdést vet fel. Azt, hogy reakció-e ez az malmon levő huszita és szabadkőműves szellemmel szemben, vagy pedig átváltozása-e ez a cseh lelkiületnek, amely az elnyomatás alól fölszabadulva, immár nem a renitens és a tekintélyt romboló szellemmel kapcsolatba hozott huszitizmusban, de a tekintélyt fönntartó és tisztelő katolicizmusban véli megtalálni lelki momentumait az állam alapjai megszilárdításának.

A SZLOVÉNSZKÓI katolicizmus helyzete más, mint a történelmi országoké. Szlovénzkón a magyar katolikusok száma igen tekintélyes és Szlovénzkón ezer évig a magyar főpapok és a magyar papok ugyanazzal a rendi kiváltsággal bírtak, mint a magyar nemesség, aminek következtében a papság közjogi érzése sokkal erőteljesebb és sokkal kevésbé

fejet hajtó, mint az a történelmi országokban volt. Ne felejtjük azt el, hogy a szlovák lélek legnagyobb kivirágzását a transzcendentális katolicizmusban tudta elérni s ha ezer éven keresztül nézzük a magyar egyház történelmét, látjuk, hogy a legkiválóbb főpapok szlovák származásúak voltak, sőt még a legutóbbi időkben is szláv eredetűek voltak: Csemoch esztergomi hercegprímás, Császka kalocsai érsek, Prohászka székesfehérvári püspök, Párvy szepesi püspök stb. Áll az, hogy ubi episcopus, ibi ecclesia. A püspökök szelleme reányomta bélyegét az egyház egész szellemére is.

Az államfordulat a szlovenszkói püspöki kart, amelyet a közjogi konzervativizmus jellemezett, készületlenül találta. A kormányhatalom, amelyet akkor a légionáriusoknak éles, majdnem hittagadó szelleme vezetett, a püspökökkel szemben oly brutálítással járt el, amit ők kiálalni nem tudtak. Erőszakkal távolították el egyházmegyéjéből Batthyány Vilmost, Radnay Farkast, Párvy Sándort —¹ via facti felfüggesztették az esztergomi érsekprímásnak, Csemochnak a köztársaság területébe esett egyházmegyéje fölött való iurisdictionját és a szlovenszkói egyházmegyékbe olyan áldozárokat hoztak püspököknek, akiknek azelőtti szereplése inkább a nemzetiségi agitátorságban tündöklött, mintsem hogy az egyház lelkiekben való közigazgatásának lettek volna előharcosai.

Abban az időben Róma a háború által megingott világ fölött megtépett vitorlakkal maga is a stabilitást kereste, ezért jóformán kritika nélkül fogadta el a csehszlovák kormányoknak prepozícióit s így történt, hogy a régi szlovenszkói nagytekintélyű püspökök helyett olyanok nevezettek ki adminisztrátorokká és püspökökké, akiknek a nagy tradíciójú és nagy műveltségű papság között tekintélyüket utólagosan kellett működésükkel megszerezniük, mert ezt előlegben hozni, mint az azelőtt szokásos volt, nem tudták.

Senki sem tud más lenni, mint amilyen a lényege. Miután ezeknek a főpapoknak lelki beállítottsága inkább nemzetiségi és a vélt elnyomás következtében keserű volt, kezdték magukat tisztán a nemzeti gondolat apostolai gyanánt gerálni és bizonyos szempontból ellentétbe helyezkedtek azzal az elvvel, — ami pedig Róma részére mindig irányadó volt — hogy a püspöki szék nem arra való, hogy eszköze legyen valamely célnak, hanem arra, hogy az a katolicizmus örök elvei megerősítésének legyen az alapja. Az új püspökök kezdetben olyan pástortleveleket adtak ki, amelyekben „mi szlovák püspökök“-nek nevezték magukat. Ez ellen éppen én szólaltam fel, hirdetve azt, hogy a római katolikus egyház szempontjai szerint nincsenek „szlovák püspökök“, hanem csak „római katolikus püspökök“, mert hiszen akkor a magyar katolikusok nem érezhetnék, hogy nekik is atyjuk és lelkiatyjuk az a püspök, akit az ő üdvösségük előmozdítására az egyház kirendelt.

Szlovenszkón kezdetben a püspöki javak ellen majdnem szekularizálási szellem lépett föl a kormányzatban s megalakult „az egyházi birtokok központi igazgatása“ („Centrálna správa drkevných velkostatkov“), amely az egyházi javak vezetését s az azokon való gazdálkodást a maga öncéljának tekintette, a püspöki kar tagjait — két kivétellel — a birtokok adminisztrációjából és azok jövedelméből kizárta s a javadalmak jövedelméből csak annyit juttatott a püspököknek és

csak akkor, amikor azt jónak látta, ami által a püspöki székek azelőtti közjogi függetlensége természetesen megrendült. Más annak a független főpapnak a helyzete, aki a maga egyházi javadalmaira támaszkodva az államhatalom beavatkozásától függetlenül intézkedhetik, mint azé a főpapé, akinek minden akciójában számba kell vennie azt, hogy tud-e cselekedni és tud-e intézkedni oly módon, hogy azért mindennapi kenyerétől megfosztva ne legyen.

Ez az a szellem, amely Szlovénzskón a katolicizmus függetlenségét erősen befolyásolja.

A Katolikus hierarchia a legtökéletesebb közigazgatási szervezet a világon. Rockefeller mondotta egyszer, — még a régi béke idejében — hogy a világon három tökéletes szervezet van: a római katolikus egyház, a német hadsereg és a Standard Oil Company. Most a világháború elmúlása után, ha számba vesszük a német hadsereg vereségét, az olajtársaság és a bakui források nagy nemzetközi póréit, látjuk, hogy Rockefellernek csak annyiban volt igaza, hogy a világ legtökéletesebb szervezete a katolikus egyház, mert sem a német hadsereg, sem a Standard Oil Company a világrengés nagy problémáit megtépettség nélkül kiállani nem tudta. Ennek a tökéletes szervezetnek a hierarchia azonban egyúttal a legprecízebb és legfinomabb eszköze, amelyben minden szög tökéletesen szabatos. Ha pedig ez a szabatoság nem teljesen tökéletes, akkor maga a szerv egésze érzi azt meg. A szlovénzskói püspöki kar függetlenségének korlátozása, másrészt a püspöki kar egyes tagjainak bizonyos irányban való túlszubsjektivitása az ittlévő katolicizmusnak életfunkcióját zavarja.

Nem szabad elfelejteni azt, hogy Szlovénzskón ezer évig a magyar öntudat és a magyar géniusz volt a *verbum regens*. Nem szabad elfelejteni azt, hogy — mint már említettem — a katolikus főpapok és a katolikus papok közjogi gondolkozással bírók voltak s nem szabad elfelejteni azt, hogy a katolikus iskolák fenntartása az államhatalomtól függetlenül a katolikus egyház érdekében független és szabad volt és ez a függetlenség és szabadság ma az állam által bizonyos mértékben korlátozva van.

Míg az egyház felfogása szerint az egyházjavak tulajdonosa és hasznélvezője az egyház, addig Benes csehszlovák külügyminiszter megállapítása szerint „az egyházjavak tulajdonosa az állam és csak a hasznélvezet illeti meg az egyházat“. Benes miniszternek ezt az elvét — amelyet előttem fejtett ki a prágai parlament külügyi bizottságában —¹ a nemzetközi bíróság előtt az egyházjavakért folytatott pörben a hivatalos felszólamlás ugyan módosította és a csehszlovák kormány ott azt allegálja, hogy „az egyházjavak tulajdonosa az egyház lévén, egészen mellékes, hogy ez a magyar vagy a cseh egyház által kezeltetik-e“.

Kétségtelen azonban, hogy a püspöki kar és a katolikus papság függetlenségének bizonyos csorbulása és az államhatalomnak a vezetésben való mind erősebb befolyása olyan eltéréseket mutat, amelyek az univerzalitás gondolatával szemben a relativitás gondolatát fejlesztik ki s az itt levő magyarság úgy érzi, hogy a katolikus egyház vezetésében nincsen az a százalékaránya, amely őt intelligenciájánál és számánál

fogva megilletné. Így az egyházmegyei központi hivatalokban, az aulában egyetlen magyar nemzetiségű vagy pláne magyar érzésű papot nem találunk, ami a különleges magyar vonatkozású ügyek elintézésénél gyakran érezhető. Az egyes püspökségek szemináriumában a magyar katolicizmus nem kapja meg azt az erőforrást, amelyre számánál fogva joga volna. Például a nagyszombati szemináriumban annak ellenére, hogy ebben az egyházmegyében a magyar katolikusok 48%-ot képviselnek, a magyar születésű papnövendékek száma alig 30%. A kassai egyházmegyében, ahol a magyar katolikusok a hivatalos statisztika szerint 25%-ot képviselnek, a szeminárium 60 teológusa közül csak 7 a magyar. A roznyói egyházmegyében — amely pedig tisztán magyar — a szemináriumban csak ii magyar papnövendék van és 13 szlovák. A szepesi egyházmegyében a szemináriumban nincs más, csak szlovák. A nagyszombati szeminárium tanárai között egyetlen magyar sincsen. A katolikus kispapok képzésénél szónoklatot magyarul nem tanítanak sehoh.

A katolikus középiskoláknál a visszafejlődés szintén nagy. Azelőtt 28 katolikus középiskola volt Szlovenszkón, ma ezeknek legnagyobb része laicizálódott. A piaristák és a premontreiek teljesen kikapcsolódtak s tisztán magyar katolikus középiskola ma már csak Komáromban van, amelyet a bencés rend vezet.

Az alsóbbfokú felekezeti iskoláknál a visszafejlődés rendkívül nagy, amit az államhatalom is előmozdít. A régi katolikus iskolák épületeit az államhatalom mindenütt elavultaknak, megnevelőknek nyilvánítja s az egyházközségeket új iskolaépületek emelésére szólítja fel. Miután azonban az egyházközségeknek vagyonuk nincsen, ez az útja annak, hogy az egyházközség iskolája helyett a község épít iskolát, amelyet átadva később az állami igazgatásnak, a laicizálódás és ezáltal a szlávosság telepei folyton fokozódnak.

A katolicizmusnak társadalmi téren való működése szintén annak képét mutatja, hogy az egyház az új vezetés alatt nagyon sokfelé inkább a szlávosítás eszközének tekinti magát, mint a szeretet egységesítő ereje által minden hívők édesanyjának. Az egyház vezetői az Actio Catholicát és a különböző egyházi ifjúsági intézményeket nem a sovinizmus kienegései nélkül való morális jellemképző intézményekké, de inkább az evangéliumi szeretet érzésével ellentétben álló nemzeti élharcosokká akarják átalakítani. Ennek folyományaként a magyar katolikus ifjúsági egyletek szervezetét csak a szlovák központ keretében lehet eszközölni; több helyen azonban a hatóságok ezt sem engedélyezik s így maga az ifjúsági actio catholica is lehetetlenné válik. De sok egyéb intézkedés is az áthasonulást célozza. Így egyebek között a magyar miséknek és magyar prédikációknak olyan időre való áttétele, hogy azokon a magyar közönség ne jelenhessék meg —¹ továbbá a nyelvtörvény rendelkezéseinek az egyházra való alkalmazása is. A nyelvtörvény 20 százalékos minősített kisebbséget kíván ahhoz, hogy az államnyelv mellett egy nemzetiségi nyelv is használható legyen. Ezt itt az egyházra is alkalmazzák, jóllehet sem a Saint Germain en Laye-ben kötött szerződés, sem az egyéb békeszerződések nyelvi intézkedései nem bírnak döntő hatállyal és érvénnyel ez egyházi kérdésekben.

A nyelvtörvénynek ilyen egyoldalú alkalmazása mellett azután szomorúan tapasztaljuk, hogy míg a 20%-nál kisebbszámú magyar katolikusok lelki szükségleteiről gondoskodás még akkor sem történik» ha a magyar hívek eziránt egyházi hatóságukhoz fordulnak, addig a szláv telepések által teletűzdelt magyar vidékeken gondosan őrködnek azon, hogy a szlovák vagy cseh kisebbség — még ha a 20 százalékot el sem éri — pap nélkül ne maradjon. Ennek tulajdonítható az is, hogy az eddig szintiszta magyar helyekre szlovák nyelvű és érzésű katolikus lelkipásztorokat küldenek olyan indokolással, hogy ott telepések is vannak.

Mindezek ellenére a szlovenszkói magyar katolicizmus ereje nem csökkent. Sőt az utóbbi időben bizonyos szempontból erősödés észlelhető, mert az emberi lélek hasonló a levegőhöz: mennél jobban összenyomják, annál nagyobb feszítőerejűvé válik s az itt levő katolicizmus vezetői tudják annak az értelmét, amit Szt. Ágoston tanított» hogy humilitas est prudentia és tudják, hogy a katolicizmusra is áll az a jelmondat, amely Párizs városának címerét ékesíti: fluctuat, nec mergitur.

SZÜLLŐ GÉZA.

ATOMOK A VILÁGEGYETEMBEN

KÖRNYEZETÜNK TÁRGYAI anyagból állanak. Első pillanatra talán szokatlannak tűnik fel, ha magának az anyagnak a szerkezetéről beszélünk. Pedig ez ősi problémája az emberi gondolkodásnak a régi hindu és görög filozófusok óta. Persze nem a szabad szemmel látható vagy esetleg nagyítóval felfedezhető anyagi szerkezetre gondolunk, hanem továbbmenve, azt vizsgáljuk, hogy az olyan egyneműnek (fizikai nyelven homogénnek és izotrópnak) nevezhető anyag, mint a tiszta víz vagy egy darab optikai üveg, igazán egynemű és egyenletes-e minden határon túl.

A tiszta víz látszólag egész egyenletesen tölti be az általa elfoglalt teret, nem találunk semmi különbséget, ha különböző pontjain vizsgáljuk a sűrűségét, fénytörését vagy egyéb sajátságait. Az elérhető legerősebb mikroszkópos nagyításnál (kb. 2000-szeres) még mindenütt egyforma eredményt kapunk. Mi történnék azonban, ha mikroszkópunk nagyítását fokozatosan növelni tudnánk ezerszeresére, sőt még tovább? Meglepetéssel tapasztalnánk, hogy oly kis térfogatokban, aminők ezzel a mikroszkóppal még jól láthatók lennének, a sűrűség már nem egyforma a folyadék különböző helyein és a sűrűséggel együtt változnak a többi sajátságok is. Nemcsak különböző sűrűséget mérhetnénk szomszédos helyeken, hanem ha egyetlen kis térfogatot figyelnénk, ebben is folyton változnék a sűrűség. Már pedig a sűrűség változása szükségképpen anyagi eltolódással jár. Kétségtelen, hogy a látszólag nyugodt, kristálytiszta vízben szünet nélkül heves mozgás megy végbe. Hogy ez valóban így van, azt az előbb feltételezett óriási nagyítású csoda-mikroszkóp nélkül is észlelhetjük, ha a vízben igen apró szilárd részecskék, ú. n. kolloid részecskék lebegnek, amelyeknek a nagysága 1—500 $\mu\mu$.¹ A legnagyobbakat még jól nagyító közönséges mikroszkóppal is láthatjuk, a kisebbeket láthatóvá teszi Siedentopf és Zsigmondy találmánya, az ultramikroszkóp. Az ilyen nagyságú részecskék nem maradhatnak nyugodtan a folyadékban, hanem ide-oda ugrándoznak és pedig annál hevesebben, minél apróbbak. Már a közönséges mikroszkóppal látható részecskéken észrevette ezt a látszólag teljesen szabálytalan, zeg-zugos mozgást Brown angol botanikus, akiről a jelenséget elnevezték. Azóta már tudjuk, hogy erre a mozgásra is érvényesek bizonyos valószínűségi törvények.

¹ $\mu\mu$ (millimikron) = i milliomod milliméter.

Most hagyjuk egy percre a folyadékokat és nézzük a gázok viselkedését. Ezek közt is vannak kisebb és nagyobb sűrűségűek, a széndioxid például több mint másfélszer sűrűbb a levegőnél. Végezzük el a következő kísérletet: Vegyünk kettős edényt, melynek alsó része csappal köthető össze a felső részével. Zárjuk el a csapot, töltsük meg az alsó részt széndioxiddal, a felsőt levegővel. Ha most a csapot kinyitjuk, már rövid idő múlva kimutatható a felső edényben a széndioxid, az alsóban pedig a levegő. Annak ellenére, hogy a széndioxid nehezebb a levegőnél, mégis felemelkedett egy része az edény felső részébe, ugyanakkor pedig a könnyebb levegő egy része leszállott az alsó részbe. Ez az ú. n. diffúzió jelensége, mely minden gázra jellemző. Egyik megnyilvánulása ez a gázok általános terjeszkedési törekvésének, amelyet a régiek „horror vacui“ névvel jelöltek: a gáz mindig iparkodik a rendelkezésére álló teret teljesen betölteni.

Két jelenséget ismertünk meg, a gázok diffúzióját és a Brown-féle mozgást. Egyik sem érthető meg, ha feltesszük, hogy az anyag folytonosan, hézag nélkül tölti ki a teret. Van azonban még számos más jelenség is, melyekre közös magyarázatot kell keresnünk.

A magyarázat az, hogy a gázok és folyadékok igen apró, ultramikroszkóposnál is kisebb részecskékből állanak, amelyek állandó mozgásban vannak. Bernouilli Dániel volt ennek a kinetikus gázelméletnek a megalapítója még a XVIII. században. Ha bizonyos egyszerűsítő feltételeket hozunk be, akkor ez az elmélet alkalmas arra, hogy pontos számításokat végezzünk vele; így a részecskék száma, sebessége, a gáz fajhője, belső súrlódása stb. meghatározhatók. Ezek az alapfeltevések a következők:

1. A gáz részecskéi, melyeket molekuláknak nevezünk, nem töltik ki egészen a rendelkezésreálló teret, hanem annak csak elenyészően kis részét.

2. A molekulák állandó, nagysebességű, egyenesvonalú egyenletes mozgásban vannak mindaddig, míg az edény falába vagy másik molekulába nem ütköznek.

3. A molekulák ütközése a rugalmas ütközés szabályai szerint megy végbe.

4. A molekulák — az ütközéstől eltekintve — egymásra semmiféle erőt sem gyakorolnak.

Jól elképzelhetjük az edénybe zárt gázt, ha molekuláit egy hatalmas teremben röpködő szunyograjhoz hasonlítjuk. Nem minden molekula sebessége azonos, de a sebességek középértéke a gázban azonos hőfokon állandó marad. Az egyes molekulákról az elmélet nem tud részletes felvilágosítást adni, csak mintegy statisztikát készít róluk. Éppúgy, mint a népszámlálás eredményeit feldolgozó statisztikus pontosan megmondja pl. hogy az ország hány lakosának életkora van 20 és 21 év közt, meghatározható, hogy valamely gáztérfogatban hány molekula sebessége van mondjuk 1000 és 1100 méter közt másodpercenként. Meg kell persze adni a gáz hőfokát is. A népességi statisztikában elmosódnak az egyes lakosok egyéni jellemvonásai, éppígy a kinetikus statisztikában is. Itt azonban ez annál kevésbé esik latba, mert egy gáz molekulái egyformák. Általában minden következtetés, mely a kinetikus gázelméletből levonható, statisztikai jellegű.

Sokkal régibb keletű a kinetikus gázelméletnél egy másik elmélet, mely ugyancsak abból indul ki, hogy az anyag apró, láthatatlan részecskékből áll. Ezek a részecskék, melyek tovább már nem oszthatók, az atomok ($\tau\acute{\epsilon}\mu\nu\omega$ = vágni, $\acute{\alpha}\text{-}\tau\omicron\mu\omicron\varsigma$ = oszthatatlan). Ez az alapja a görög filozófusok atomelméletének. Leukippos és Demokritos kétezer éves gondolata azonban a középkorban feledésbe merült, mert ellenkezett az akkoriban nagytekintélyű Aristoteles felfogásával.

Kézenfekvő dolog, hogy az atomelmélet igazolása nem volt könnyű feladat az újkor elején még gyermekcipőkben járó természettudomány számára. Később azonban a kémiai vegyülés alaptörvényeinek magyarázatára Dalton angol kémikus újra felélesztette a atomelméletet.

Tudvalevő, hogy az anyagok kémiai szempontból feloszthatók egyszerűekre és összetettekre. A kémiailag egyszerű és fel nem bontható anyagok az elemek. Ezek nem oszthatók minden határon túl. Az elemeknek azon legapróbb részecskéit, melyekben az elem összes kémiai sajátosságai még megvannak, az elem atomainak nevezzük. Egy elem atomai minden szempontból egyformák. Egyforma a kémiai viselkedésük, egyforma a súlyuk is, melyet a hidrogénatom súlyával mérünk. Így arra az eredményre jutunk, hogy az oxigénatom 16-szor súlyosabb, mint a hidrogén atomja, más szóval atomsúlya 16. A nátrium atomsúlya 23, a klóré 35.5 és így tovább. Már most az atomoknak van egy jellemző tulajdonságuk, az, hogy határozott számarányban össze tudnak kapcsolódni más atomokkal; így képződnek a vegyületek. Ezeknek legkisebb részecskéi, amelyekben a vegyület minden kémiai sajátossága még megvan, a molekulák. A molekula tehát már összetett. Például egy atom hidrogénből (H) és egy atom klórból (Cl) tevődik össze egy molekula sósav (HCl), melynek molekulasúlya az alkotó atomok atomsúlyainak összege, vagyis 36.5. Könnyen érthető tehát, hogy a sósav 36.5 súlyrészében mindig egy súlyrész hidrogén, azaz

27.4% és 35.5 súlyrész, vagyis 97.26% Cl van. Éppígy számítható, hogy a konyhasó, vagy nátriumklorid, NaCl, 39.31% nátriumot és 60.69% klórt tartalmaz. Akár a tengerből nyertük a konyhasót, akár bányából származik, akár mesterségesen állítottuk elő, az elemzés mindig ugyanazt a súlyviszonyt mutatja. Minden kémiai vegyületre érvényes az a törvény, hogy alkotó elemeinek súlyviszonya állandó. Ez az atomelmélet fenti tételeiből önként következik.

Vannak azután olyan elemek, amelyek többféle vegyületet is alkothatnak egymással. Így pl. 1 súlyrész hidrogén 8 súlyr. oxigénnel vizet, 1 súlyr. hidrogén 16 súlyr. oxigénnel hidrogénperoxidot ad. Ezen az egyszerű példán is láthatjuk, hogy ha két elem többféle vegyületet alkothat egymással, a fellépő súlyviszonyok a legegyszerűbb súlyviszonyok egészszámú többszörösei. A magyarázat természetesen az, hogy az első esetben egy atom, a második esetben két atom oxigént tartalmaz a képződött molekula; a víz képlete H_2O , a hidrogénperoxidé H_2O_2 .

Az eddig elmondottak szerint Dalton atomelmélete szabatosan megmagyarázza a kémiai vegyületek alaptörvényeit. Mégis akadtak olyanok még a múlt század végén is, akik az atomok létezését nem tekintették reális valóságnak, csak ügyes elméletnek és megkísérelték

a kémiai vegyülés törvényeinek levezetését az atomelmélet mellőzésével, Viszont közben a kinetikus gázelmélet további haladásokat tett. Könnyű belátni, hogy a kinetikus gázelmélet és az atomelmélet a legszorosabb vonatkozásban állanak egymással. Hiszen az elemek molekulái azonos atomokból tevődnek össze, sőt némely esetben az elem molekulája egyetlen atomból áll, mint például a nemes gázoknál¹ (hélium, neon, argon stb.). Ha tehát a molekulák létezését bebizonyítjuk, ezzel az atomelmélet valósága is be van bizonyítva.

Maga a kinetikus gázelmélet egyre több jelenséget tudott megmagyarázni, de alapfeltevéseinek közvetlen bizonyítékai még hiányoztak. Azt például be lehetett látni, hogy a molekulák térfogata elhanyagolható, mert a gázokat megfelelő nyomással rendkívül kis térfogatra lehet összeszorítani, pl. egy ezred-, sőt egy negyvenezredére is a közönséges nyomáson elfoglalt térfogatnak. Ujabban kísérletileg bebizonyították a többi alapfeltevéseket is. Senki sem látott ugyan közvetlenül egy molekulát, azonban mégis kimutatták, hogy egyenesvonalú pályán mozognak. Dunoyer francia kutató egy igen jól kiszivattyúzott, zárt üvegedény alsó részében fémcsapadékot 400°-ra hevített. Az edény fölött levő részébe két, egymásután következő keskeny résen át juthatott a nátrium elpárolgó gőze. A résekkel szembenfekvő üvegfalon, mely hidegen maradt, lecsapódott a nátriumgőz, és pedig a rések geometriai vetületének megfelelő módon. Ha a rések mögé pl. vékony fémdrótot helyeztünk, ennek éles árnyéka is előállt oly módon, hogy annak helyén nem csapódott le nátriumtükör. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha a nátriumgőz részecskéi, melyek ebben az esetben azonosak az atomokkal (a fémgőzök ugyancsak egyatomos molekulából állanak), egyenes vonalban mozognak. Stern és mások szellemes kísérletekkel közvetlenül meg is mérték az atomok, illetve molekulák sebességét, mely másodpercenként több száz, sőt ezer méterre rúg közönséges hőfokon, magasabb hőfokon még sokkal nagyobb. A kinetikus gázelméletből egyéb adatok segítségével kiszámítható sebesség ezzel igen jól egyezett. Ezek és más kísérletek alapján a kinetikus gázelmélet kísérletileg igazoltnak tekinthető.

Az atomelmélet ilyen végleges megerősödése mellett azonban egy régebben sarkalatosnak hitt tételét, az atom oszthatatlanságát, a tapasztalati tények súlya alatt feladta. Több mint hatvan éve fedezték fel a katódsugarakat, melyek az erős légritkítású térben (a közönséges légköri nyomás egy ezrede körül) keletkeznek, ha két fémelektrodra nagyfeszültségű egyenáramforrást kapcsolunk. A katódsugarakról kimutatták, hogy igen apró, még a hidrogénatomnál is 1844-szer kisebb tömegű részecskékből állanak, amelyeknek negatív elektromos töltése van. Ezek a részecskék az elektronok, amelyek a katódsugárban úgy repülnek egymásután óriási sebességgel, mint a gépfegyver lövedékei. Bebizonyosodott az is, hogy az elektron töltésénél kisebb elektromos töltés nincsen; azt mondhatjuk tehát, hogy az elektromosság maga is atomos szerkezetű. A pozitív elektromosság ugyanakkor legkisebb töltésekből áll, amelyeknek a tömege azonban közel egyenlő a hidrogénatoméval; ezek a protonok.¹ Minden anyag képes megfelelő körül-

¹ A nemes gázok vegyületeket nem alkotnak.

mények közt elektronokat kibocsátani; kell tehát, hogy az elektronok az atom alkotórészei legyenek. Hogy az atom csakugyan felbomolhat, azt közvetlenül megfigyelhetjük a rádiumon és a többi radioaktív elemeken. A rádium könnyű fém, közeli rokona a mészke alapelemének, a kalciumnak és a súlypátban előforduló báriumnak. Atomsúlya igen nagy, 226. Ellentétben a közönséges elemekkel, a rádium állandóan energiát termel; sötétben láthatólag világít, jelentékeny mennyiségű hőt fejleszt és különböző sugarakat bocsát ki. Eközben azonban fokozatosan el is bomlik olymódon, hogy újabb elemek keletkeznek belőle és pedig két nemes gáz, a hélium (atomsúlya 4) és az emanáció (atomsúlya 222). Ebből is látható, hogy a rádium egy atoma szétesik egy atom héliumra és egy atom emanációra. Ha pedig az atom széteshetik, akkor az oszthatatlanság nem áll fenn. Ez volt az alkímisták álma is, akik hittek az elemek átalakíthatóságában. Az ő spekulációjuk tehát elvileg nem volt helytelen. Más kérdés, hogy csakugyan meg lehet-e ezt gyakorlatilag valósítani. A radioaktív anyagok esetében ugyanis magától végbemenő átalakulásról van szó, amelyet befolyásolni semmiképpen sem tudunk. Egyelőre nincs meg a lehetősége annak, hogy az elemeket kémiaiilag is kimutatható mennyiségben mesterségesen át tudjuk alakítani, azonban egyes atomok átalakítása már kísérleti úton is sikerült.

Így tehát maga az atom is összetett rendszer. Mik ennek a rendszernek az alkotórészei, milyen építőkövekből épül fel az atom? Már előbb láttuk, hogy minden atomban vannak elektronok, amelyek negatív töltésűek. Maga az atom azonban elektromosan semleges; kell tehát, hogy pozitív alkotórészeket is tartalmazzon úgy, hogy a benne levő negatív elemi töltések száma egyenlő legyen a pozitív töltésekkel.

Rutherford angol professzor igen érdekes és finom kísérletekkel kimutatta, hogy az atom összes pozitív töltései egy rendkívül kis térfogatba, az atommagba, sűrűsödnek össze. Az atom máris igen apró, átmérője a centiméter százmilliomodrészével mérhető. Azonban ennél még százezerszer kisebb átmérőjű gömböcskében, az atommagban, foglal helyet az atom minden pozitív töltése. Viszont az elektronok az atom külsőbb részeiben helyezkednek el valami módon. Megjegyzendő, hogy az elektron saját átmérője is mintegy százezerszer kisebb az atoménál; az atom eszerint úgyszólván teljesen üres. Azt várhatnánk tehát, hogy a két ellentétes töltésű részecske, az atommag és az elektron, a köztük fennálló igen erős elektromos vonzás következtében oly közel jut egymáshoz, amint csak ezt méreteik megengedik. Ez azonban annyit jelentene, hogy az atom oly kicsire zsugorodnék össze, hogy úgyszólván teljesen elvesztené a térfogatát. Ha képzeletben megnagyítjuk az atomot akkorára, mint a Föld, akkor az elektron egy nagy templom méreteit érné el, ennél valamivel kisebb volna az atommag. Ezeknek a térfogata pedig az egész Föld térfogatához képest teljesen elenyésző. Mi az oka annak, hogy az atom térfogata mégis akkora, hogy az atommag és az elektron távolsága aránylag igen nagy? Ruther-

¹ Újabbban felfedezték a negatív elektronokkal egyenlő tömegű és töltésű, de pozitív elektronokat vagy pozitronokat is. V. ö. Ortway Rudolf, Az atombontás problémáiról, M. Sz. XXI. 1934, 244. 1.

ford erre azt az elméletet állította fel, hogy az atom nem egyéb, mint egy parányi naprendszer, melynek középpontjában (vagy gyújtópontjában) az atommag foglal helyet. Körülötte pedig nagy sebességgel keringenek az elektronok, melyeket a centrifugális erő el akar távolítani a középpontból, viszont az elektromos vonzás pedig odahúzza őket. Ha ez a két erő egyensúlyban van egymással, a távolság — éppúgy, mint a Nap és a bolygó közt — állandó marad.

Ez az igen szép és szemléletes atommodell azonban ilyen formájában még nem volt alkalmas számításokra. Bohr dán fizikus tette meg a döntő lépést, amikor az atomfizikába behozta a kvantumelméletet.

Az atommodelltól ugyanis azt várjuk, hogy a segítségével meg tudjuk magyarázni az atom minden sajátosságát. Mondhatni a legjellemzőbb tulajdonsága az atomnak az, hogy elektromágneses sugárzást, fényt, tud kibocsátani, pl. akkor, ha egy fém só gőzét izzítjuk. A kibocsátott fény rendszerint nem egységes, hanem többféle színű (hullámhosszúságú) sugárzásból tevődik össze, amelyeket megfelelő műszer, a spektrográf, segítségével szét tudunk választani. Az így előálló spektrumok rendkívül jellemzők az atomra, úgy, hogy ha egy elem spektrumát valamely anyagból elő tudjuk állítani, bizonyos, hogy az illető elem abban az anyagban jelen van. Ezzel a módszerrel dolgozik a rendkívül érzékeny spektrálanalízis.

Itt nyílik meg az első kilátásunk a világegyetem végtelenségébe. Nincs hely arra, hogy akár csak futólag is vázoljuk a csillagrendszerek sokaságát. Persze csak a saját fénnel bíró, tehát izzó állapotú égitesteket láthatjuk (kevés kivétellel). Ilyen csillag a mi Földünk anyja, a Nap is. Mintegy 3000 millió csillag van abban a rendszerben, amelyhez a Nap tartozik, a Tejút rendszerében. Ezek a csillagok nagyságban nem nagyon térnek el egymástól, átmérőjük 1 millió kilométer körül van, tehát mintegy százszor akkora, mint a Földé. A Tejút rendszerében levő csillagok térfogata úgy viszonylik a rendszer egész teréhez, mintha a Föld térfogatában valami 30 tenniszlabda röpködne. Milyen sajátosságos analógiák ezek most már három lépcsőben egymásután! A csillagrendszerek tere majdnem üres. Ha a gázállapotú anyagot tekintjük, melyből a csillagok állanak, ez az anyag maga is majdnem üres, mert a molekulák térfogata elhanyagolható. Végül pedig az atomok, amelyekből a molekulák állanak, ismét oly részecskékből, atommagból és elektronokból vannak összetéve, amelyeknek térfogata az atomokhoz képest elenyésző.

Elképzelhetetlenül nagy az a tér, melyben a csillagok mozognak. Azonban a Tejút maga is csak egyike a rengeteg csillagrendszernek, a távcsövekkel felfedezhető spirális ködök és gömbhalmazok maguk is rengeteg sok csillagból állanak.

A távoli csillagok csak fényjeleket küldenek felénk. Ezeket a fényjeleket iparkodik megfejteni az asztrofizika, a világegyetem fizikája.

Az első alapvető tény, amelyet ezekből a fényjelekből kiolvashatunk, az, hogy a csillagokban ugyanazon elemek találhatók, mint Földünkön. A spektrumok világosan és intenzíven mutatják elsősorban a hidrogén, hélium, azután a kalcium, vas, oxigén szilícium stb. ismert vonalait. Sőt ezeket a spektrumokat teljesebb sorozatban találhatjuk

meg a csillagok színekében, ahol több vonaluk jelenik meg, mint amennyit laboratóriumban meg tudunk figyelni.

Hogy a csillagspektrumok nagyobb teljességét megérthessük, a spektrumok keletkezését kell az atomelmélet alapján közelebbről szemügyre vennünk.

Ma már — hála a rádiónak — igen széles körökben ismertek az elektromágneses hullámok, amelyeknek a hosszúsága igen különböző lehet. Terjedési sebességük viszont mindig ugyanaz légtérben, másodpercenként 300.000 kilométer. Ugyanekkora a fény terjedési sebessége; ebből, valamint sok más tényből az következik, hogy a fény maga is elektromágneses hullámzás. A rádióadók által kibocsátott hullámok hullámhossza pár kilométertől néhány méterig terjed, le lehet menni azonban egy-két milliméterig is. Ha a hullámhossz tovább csökken, a hullámok sajátságai fokozatosan módosulnak, az anyag erősen abszorbeálja őket, erről és más sajátságaikból ráismerhetünk a hősugarakra. Még kisebb hullámhosszúnál, pár tized μL -nál,¹ más szóval 8000 és 4000 \AA között a látható fényhez érünk. Ennél kisebb hullámhosszúak rendre az ultraibolya-, röntgen-, radioaktív γ - és a világről érkező kozmikus sugarak.

A sugárzás — közelebbről a hősugárzás — törvényeinek magyarázatára állította fel 1900-ban Planck német kutató alapvető fontosságú kvantumelméletét. Rövidesen felismerték, hogy ez az elmélet mindenféle elektromágneses hullám terjedésére érvényes és pedig az energia kibocsátására és elnyelésére egyaránt. A kvantumelmélet alaptörvénye így szól: „Sugárzó energia nem bocsátható ki akármilyen kis mennyiségekben, hanem csak meghatározott elemi kvantumokban; az elemi kvantum energiamennyisége (ϵ) egyszerűen arányos a hullám rezgésszámával: $\epsilon = hu$, ahol h a rezgésszám és h állandó, a Planck-féle konstans“. Ebből az eléggé egyszerű alaptörvényből levezethetők a hősugárzás összes törvényei. Einstein alkalmazta a fényelektromos jelenségekre, Bohr pedig bevitte az atomfizikába.

Bohr elméletének lényege az, hogy az atom különböző, de egészen meghatározott energiaállapotokban létezhetik. Minden atomhoz tartozik egy vagy több sorozat ilyen energiaállapot. Egyik energiaállapotból a másikba való átmenet oly módon történik, hogy a kettő közötti energia-különbséget az atom egy fénykvantum alakjában kisugározza, ha az első állapot nagyobb energiájú volt, az ellenkező esetben pedig az energia-különbséget egy fénykvantum alakjában elnyeli.

Az atomspektrum vonalai mind egy-egy ilyen energiaátmenetnek felelnek meg. Így fel tudjuk állítani bizonyos átmenet-sorozatok törvényeit, amelyek alapján felismerhető, hogy valamely spektrumvonal beletartozik-e egy bizonyos sorozatba.

A hidrogén atomspektrumának vonalai (az ú. n. Balmer-sorozat) sok csillag spektrumában túlnyomó erősségűek. Megjelennek az atomspektrumnak olyan vonalai is, amelyeket földi laboratóriumban előállítani eddig még nem sikerült. Ennek az az oka, hogy ezek a vonalak csak rendkívül kis sűrűségű hidrogéngázban állanak elő, amely viszont

¹ μ (mikron) = egy ezred milliméter.

² \AA (Angstrom) = egy tized millimikron.

csak úgy ad elég erős spektrumot, ha óriási vastagságú fényforrásunk van. Ilyen persze a Földön nem áll rendelkezésre, de adva van a hatalmas kiterjedésű csillagködökben. A Bohr-féle elmélet szerint az atomok átmérője, melyek ezeket a magas rendszámú vonalakat kibocsátják, sokkal nagyobb a közönséges állapotú hidrogénatoménál. Az átmérő az alapállapotban, vagyis a legkisebb energiájú állapotban a legkisebb ; ez az állapot a legvalószínűbb. Magasabb energiaállapotból az alapállapotba való visszatérésnek a valószínűsége azonban igen csekély a csillagködök hihetetlenül ritka közegében, ahol esetleg évekig repülhet egy atom egyenes vonalban, míg egy másikkal összeütközik. Viszont kiszámítható, hogy az ilyen nagy energiátartalmú atom átmérője közel ezerszer akkora, mint a közönséges hidrogénatomé. Ilyen hidrogénatomok a Földön mérhető időtartamig nem létezhetnének.

A világegyetemben uralkodó viszonyok lényegesen eltérnek a földiektől. Feltűnő különbségeket találunk a csillagok hőfokában. A sugárzási törvények alapján meg lehet határozni ezt a hőfokot; így tudjuk, hogy a Nap felszínének hőfoka 6000 fok körül van. Mesterségesen ilyen hőfokot még nem sikerült előállítani. De még sokkal magasabb hőmérséklet uralkodik a csillagok belsejében, mintegy tíz millió fok körül. Elképzelhetetlenül felülhalad ez minden földi tapasztalatot, hisz ily hőfokon a levegőmolekulák sebessége már 150 kilométerre rúgna másodpercenként. Ekkor az elektronok leszakadnak az atomról és hátramaradnak a csupasz atommagok, amelyek persze az atom tömegének zömét magukban foglalják, holott elhanyagolható térfogatúak. Az ilyen extrém módon ionizált gázt, melynek inkompresszibilis térfogata a közönséges gázokénál vagy ezerbilliószor kisebb, sokkal nagyobb mértékben nyomhatja össze a nagy csillagok gravitációs ereje, így érthető meg, hogy a csillagok közt találtak olyan ú. n. törpe csillagokat, melyeknek a sűrűsége eléri az 50.000-et. Ebből az anyagból tehát egy liter ötvenezer kilogrammot nyomna a Földön. A teljes ionizáció következtében azonban ez a nagysűrűségű anyag úgy viselkedik, mint egy ideális gáz, mert a kinetikus gázelmélet ismertetett alaptételei érvényesülhetnek.

Ily magas hőfokon a hősugárzás már oly rövid hullámhosszúságú, mint a lágyabb röntgensugarak (néhány Å). Bár az ilyen sugárzás sokkal jobban áthatol az anyagon, mint a látható fény, mégsem jöhet ki a csillag belsejéből a fedőréteg vastagsága miatt. Viszont azonban nyomást fejt ki az elnyelő rétegekre, amelyeket a sugárzás irányában igyekszik elmozdítani. Kiszámították, hogy ez a sugárnyomás a csillagot bizonyos nagyságon felül egyszerűen szétnyomná, a sugárnyomás t. i. nő a csillag nagyságával. A legnagyobb még stabil csillag tömege e számítás szerint $2 \cdot 10^{17}$ tonna, amely tömeget a csillagok tehát tartósan túl nem haladhatnak. Valóban körülbelül ennyi a Nap tömege és ennél lényegesen nagyobb tömegű csillag alig ismeretes.

A relativitáselmélet azt tanítja, hogy az anyag és energia közt lehetséges az átalakulás. Eszerint az anyag nem más, mint rendkívül koncentrált energia. Egy gramm anyag energiává való átalakulása körülbelül 25 millió kilowattórával egyenlő értékű. Ha ezt az átalakí-

tást valóban végre lehetne hajtani, Csonka-Magyarország egész évi elektromos energiafogyasztása fedezhető volna 30 gramm anyag átalakításával.

Erre az átalakításra a tudomány még nem képes. De vannak rá jelek, hogy ilyen energiatermelés csakugyan végbemegy a csillagokban, melyek állandóan óriási energiamennyiséget sugároznak ki, mérhetetlenül hosszú idő óta.

Ilymódon az atomelmélet betekintést nyújt azokba a távolságokba, ahonnan a fény is csak hosszú esztendők múlva jut el hozzánk. De mindezek a kutatások még csak a kezdetet jelentik ; a haladás napról napra észrevehető. Míg az ősember imádattal borult le a csillagok előtt, a kutató tudományos úton iparkodik megértésükhöz közelebb férközni.

NÁRAY-SZABÓ ISTVÁN

FIGYELŐ

ARISZTOKRATA ÉS POLGÁRI ÍRÓK

JÓTÉKONYNAK szokás nevezni az úgynevezett véletlent, ha oly könyveket tesz le asztalunkra, melyekre ráfoghatjuk, hogy nem annyira különkülönvaló önmagukért, mint inkább együttes felbukkanásukért fordítják maguk felé a figyelmet. A könyvek sorsa ilyenkor, hogy kritikai igazságtalanság történjék velük. Az általánosítás áldozatai lesznek s a minden igazi műalkotásnak kijáró önelvűség-tisztelet átengedi a helyet az egyetemes tünetmegfigyelés értékcsökkentő tiszteletlenségének. E tiszteletlenség azonban mégsem olyan veszedelmes. A művek egyénhez kötött vonásai elhalványodnak ugyan, vagy más síkba helyeződnek, de cserében megerősödnek olyan jelek, melyek egyénentűli gyökerek észrevételére alkalmasak.

Arisztokrata és polgári írók műveiről lesz itten szó. Amit alkotóik megírtak, egyik esetben talán pontos műfajiságú regény, másutt meg önvalómás, de a poétikai formák mögül életformák bújnak elő s majdnem mindig egyik esetben ez utóbbiak a lényegesebbek. Az írók közül ketten, kik a legtudatosabban hordozzák kifejezendő életformáik terhét és felelőségét, Bánffy Miklós¹ és Márai Sándor,² műveikben maguk is alig látható vékonyágúvá húzták azt a vonalat, mely az élményt, az emlékeket az irodalomtól elválasztja. Különböző formáik ellenére emlékiratot írtak, mint a háborúvesztes hadvezérek, társadalmi együttélést irányító politikusok és valamikor ragyogásban élt színi csillagok. Valóban, mintha írói mozdulataikban mind a három fajtából található volna valami. Az arisztokrata egy egész ország-sorsért aggódhat, hiszen az ő élete eddig mindig „Haupt- und Staatsaktion“ volt. A polgár ősei békésen éltek, gyarapítónak és megtartottak s bár apolitikus távolban éltek az élet intézőitől, ők voltak az újabb századok hordozói, az életalakulás haladása néven nevezett csillogásnak propagátorai. Kettejük küzdelmei és kiegyezései teszik ki majdnem mindazt, amit újabb kornak szokás nevezni, mindketten olyan régiek, hogy kiépített kereteik, tradícióik megtartása, általában a magatartás sokszor fontosabb számukra, mint a világ felé hangsúlyozott feladat, a vezetés és a gyarapítás. Ma mind a ketten veszedelemben levőnek is érzik magukat. Az egyik már az arcvonalak mögé húzódottan, rezignált eltökéltséggel próbálja a születéssel predesztinált vezetésből részét némiképp kivenni, s ha egy-egy tagja egyszer-egyszer előbbrelép, ez a lépés már több esetben az eltévedés bizonytalan járását mutatja. A másik még nincs így szokva a veszélyes támadásokhoz, arcát csak mostanában érintette meg az elmúlás szele s az először felmerült halál-gondolat a lelkiismeretvizsgálat leghasznosabb alkalmá. A változó élet támadóbb kedvű szárnyai mindegyik osztály halálát követelik s a halálraítéltnek kikiáltott osztályokban felnövekedett írók előlegezett gyászbeszédet tartanak osztályuk felett. Az egyik prófétálón biblikus intonálással, a másik a személyesebb érdekeltség jóindulatával.

¹ Megszámláltattál... (Révai kiad. 1935.)

² Egy polgár vallomásai. (Pantheon-kiadás.)

Ez a gyászbeszédképlet azonban csak féligazságot takar, noha az a fogadtatás, melyben a közvélemény és a kritika nagyrésze Bánffy Miklós könyvét fogadta, legalább az egyik oldalon igazolni látszik helyességét. Már régóta elszoktunk attól, hogy a magyar arisztokrácia irodalmi ítéletet mondjon önmagáról. Nem arisztokrata írók többizben megjárták vele szemben az ítéletmondás útját s tudjuk, hogy ez az út nem felmentő ítéletekkel végződött. Megtörtént ez a magyar demokratikus gondolat multszázadi küzdő éveiben s megtörtént a legújabb katasztrófák friss keletű okkeresései folyamán. Még gyakrabban megtörtént a gyakorlatibb célzatú régibb irodalmiság idején. Hallhattunk megszólalni „ad proceres“ a hatalmasságok tiszteletére nevelődött humanistát, a társadalom alsó szintjeiről jött kallós szavú papot, de a Széchenyiek mindig kevesebben voltak. Most, íme, ismét itt van az illetékes, mert „belülről“ jött ítéletmondás s a vérmesebb reménység ama legnagyobb nemzetbíráló alakját idézheti. Minden külsőség erre mutat. A könyv komor-fekete ruhában hordja magán az ítéletmondás lángoló, bibliai igéjét, elvonulnak előttünk seregszemlében a megítélt osztály alakjai, a háttérben zajlik az 1900-as évek izgatott politikai élete, rejtélyes, jövőt készítő emberek bukkannak fel, céltalan életek tűnnek a semmibe, küzdelmek folynak nőkért és pénzért. Ami ebben a könyvben anyagként, motívumként felmerül, mind alkalmas volna arra, hogy egy nagy írói ítéletmondás rajtuk megállhasson. Lapról-lapra várjuk a dolgok monumentális kitágulását s a várakozás a könyv végéig is várakozás marad. A megrázónak remélt vízió apró helyzetképek megfigyelgetésévé darabolódik, az eszmék hordozására rendelt alakok fordított távcsövön át nézett figurinákká törpülnek, a politikum végzetes sziluettei emberi kisszerűségek játékaivá szelidülnek, a szerelmi történet elsodorja az osztályhoz kapcsolt nemzet-sors igéit s az egészét átfogja valami formásán halkított, általános ember-undor, mely azonban maga is igen hajlamos arra, hogy a jószemű gonoszkodás derűs szemlélődésévé enyhüljön. A mű-desztillálásnak itt meg is kell állnia. Bánffy Miklós ebben a legutóbbi attitűdben író. Ami ezen felül van könyvében, az az idő nyomására kissé elkésetten vállalt feladat, kötelességek dicséretes felismerése, de nem hűség az írói erőhöz. Az ítélet logikus mondatai mögött nem áll az írói alaptermészet áttüzesítő ereje.

Márai Sándor nem lép fel osztályával szemben a megítélés igényeivel. Nála is megkondul ugyan nagynéha egy-egy nekrológhang s egy alkalommal még a megméretés és könnyűnek találtatás szavaira is rátalálunk, de ez csak az emlékezés kikerülhetetlen velejárója. Nem volna egészen érdektelen, ha egymás mellé tennők Bánffy és Márai könyvéből az apák, az anyák, a kedvesen rosszindulatú nagynénik és furcsa nagybácsik arcképeit, a méltóságteljes és kevésbbé méltóságteljes helyzeteket, melyek a családi multbanézésnek egyetemes és kötelező megállási pontjai. Osztályaikat mind a ketten már a krízis állapotában rögzítik meg, míg azonban Bánfynál az arcok és helyzetek egy egész nemzet-sors jóslataivá igyekeznek kitágulni, Máraitól nagyon is messze vannak az ilyen ambíciók. Az ő polgári világa, a benne mutatkozó törések ellenére is, nyájas és kedélyes, formáiban majdnem arisztokratikusabb, változatosabb és többretű, mint az igazi arisztokráciáé, kereteiben sokkal több a predesztinációs erő, egyszóval olyan, hogy érdemes ellene vagy érdekében fellázadni. Bánfynál az osztálykeretből fakadnának az egyesek feladatai. Ki kell mondania az ítélet szentírási igéjét, mert az osztály egyesek már nem ébrednek elkötelező feladataik tudatára. Főúr és lakáj, gróf és szolgabíró egyképpen nincsenek erkölcsi helyükön s így mindaz a hév, mely ez esetben éppen koncentráltságával és egyoldalúságával tudott volna látomás-teremtő lenni, langymeleggé terül szét. Ha valakitől, hát arisztokrata írótól várhattuk volna az osztályalkotó egyesek gyengeségeivel

és gonoszságával szemben azt az örökérvényű, mondjuk szubsztanciális ellenképét, melyet az osztály, mint személytelen szellemtörténeti erő vetít ki magából. Töredékes vonalai mutatkoznak ugyan ez íratlan törvénynek, ámde töredékes voltuknál fogva alig határozottabbak és élőbbek, mint a polgáré. Az íratlan törvények a kaszinói alapszabályok megírott szövegévé konkretizálódtak \$ Bánffy Miklós regényében az egyetlen lázadás is (a regény egyik, a főhöst kiegészítő mellékalakjában) ez ellen a megírott törvény ellen történik. A polgári morál szegeződik szembe az arisztokrácia csökevény-moráljával. Márai Sándor éppen ebből a polgári rendből indul ki. Egész multbanézése, a városi, a polgári környezet rajza, családtörténeti tallózásai, az elődök és ismerősök arcának fotografálgatása, a gyermekemlékek és lelki „sérülések“ nyomozása ugyanolyan jelen érdekű, mint Bánffy Miklós-nál. De ez a jelen érdekű feladat itt: önmaga rejtélyének megfejtése. Másik, ugyancsak mostanában megjelent könyvében¹ írja, hogy „minden emberben van valami fantasztikum, valami ponyvaregényszerű“ s ugyanott meg is rajzol néhányat ezekből a minden polgári rendet öntudatlan és magától értetődő természetességgel maguk mögött hagyó emberekből, kik az írói önarckép morális és intellektuális elemeit hordják magukban. Márai polgári osztálya érthetetlen egyéni kiindulópont, „menetrend, melylyel nem lehet megérkezni sehová“, örökhagyója ugyan az életfolytatásban bizonyos biológiai ellenállásnak, tudaton kívül álló szívósságnak, de ugyanakkor eleve elrendelt forrása az oldottságnak is. Számára ez az oldottság a fontosabb. A multfelfedezés azok felé az ősök felé megy, kik már a polgári rend klasszikus idején is el-kikalandoztak az egyetlennek hitt és oltalmazó keretéből, ők az igazi ősök s ez a felfedezés az örök írói narciszszizmus gyönyöreinél is többet ér.

Az író, noha Márai nem maga megnyugtatósaért megy el a polgári múltig, ezzel az önigazolásfélével megelégedhetik. Az út az osztálytudat ihlető erejétől az egyéni rejtvény megfejtéséig nem nagyon kényelmes. A közösségi tudat még vitathatatlanabb birtokosa, az arisztokrata író meg tudja-e ugyanezt az utat tenni? Bánffy Miklós is megpróbálja s regénye, melyet a kritika oly könnyed nemzeti önmarcangolással növelt meg a politikailag valamikor döntő jelentőségű réteg s vele egy egész nemzedék elítélésévé, nem egy ide célzó művészi intenciót árul el. Regényének már az előbb is említett, a főhőssel egy tövön nőtt mellékalakja a zene vonzásának engedve teszi meg első kifelé vezető lépteit saját társadalmából s maga a főhős is, aki oly passzív szemlélődéssel néz családi intrikákat, hatóságok és egyének üzelmeit, a politikai bomlást, szerelme teljesülésének napjaiban azzal a gondolattal foglalkozik, hogy erről a szerelemről regényt ír. Marad tehát az egyetlen kiút, mely cselekvést és narkotikumot is kínál egyidőben, századunk szellemi életének legpolgáribb megnyilvánulási formája: a művészet, az irodalom.

Az együtt megjelent könyvek még a kockázatos analógia felé is csábítják a megfigyelőt. Bethlen Margit új regényének² légmentes zártságában élő vénkisasszonya előtt a végzetes sorsjegnyeremény az, ami a nevelés és tradíció megingathatatlan kereteit szétlöki. De az élet nem felfelé, hanem lefelé tágul s az ismeretlen mindennap nyomora, küzdelme, a kispolgári és a még alantibb színvonal megismerése lesz az elzárt világ embere számára a magasztosan ijesztő és emberien megindító felfedezés. Kemény János (az irodalom szava ma arisztokráciánkból csak az erdélyiek ajkáról röppen el, akiknek nevéhez, mint Bánffy Miklóséhoz is, az erdélyi magyar

¹ Bolhapiac. (Pantheon-kiadás.)

² A nagy valami. (Athenaeum-kiadás.)

szellemi élet lábraállítása fűződik), a falu kisembereiről írt regényt¹ s ezekből az apró életekből bontja ki az életközösség, a természetesség, a rusztikum örömeit és tragédiáit.

Feszítsük még ki az analógiát a másik oldalra is. Márai Sándor már régebben megírta „A szegények iskolájáét, ezt a majdnem erasmista módon arisztokratikus művet. Szomorú Dezső² a gondolat-rokokó piros sarkú cipőjét hordja és stíluscopfokba bodorítja a magyar nyelvet. Szerb Antal mulatságos és szellemes regénye³ a legarisztokratikusabb országba viszi magyar hőseit és átélet vele ódon walesi kastélyokat, titokzatos intellektusú earl-öket, a ráció és az anti-ráció higanyként csusszanó, polgáron túli játékaikat. Arisztokrácia és polgárság szerepcseréje ez az irodalom területén? Lehet, hogy ez is, de talán ennél is több. A szellem mindegyik oldalon feszeng öröklött kereteiben. Az új egyensúly felé az út osztályok és nemzedékek egymáskergetésén át vezet.

KERECSENYI DEZSŐ

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A londoni francia-angol megbeszélések, a légvédelmi egyezmény; orosz és német vonatkozások; a német válasz — Anglia békemunkája, cos angol parlamenti helyzet; a francia pártviszonyok — Az olasz-abesszíniai viszály; a nagyhatalmak belső nyugalmi helyzete

HA A MAI kaleidoszkópszerű és kiszámíthatatlan változások korában, hol mintha a történelem a filmrendezőket akarná találékonyságával utánozni, szabad lenne egy naptári évnek a jellegét már az esztendő második hónapjában meghatározni, akkor 1935-öt a diplomáciai tevékenység évének neveznök. Jól értsük meg: nem a konferenciák, hanem az eddigi jelleg megtartásával a mind gyakoribbá váló kétoldalú államférfiúi megbeszélések korszakának. Mert ha visszaemlékezünk az elmúlt esztendőre, az bizony hűségesen beváltotta azt, amit februárban Albert belga király szerencsétlen halálának, a párizsi és bécsi vérengzéseknek hónapjában ígért. És ha a Mussolini-Laval római és az angol és francia miniszterek londoni találkozásának jó ómenjét tartjuk szem előtt, valóban kívánnunk kell, hogy ez az év se hazudtolja meg a kezdetén mutatkozó előjeleket.

Flandin francia miniszterelnöknek és Laval külügyminiszternek háromnapos tárgyalásait a brit fővárosban és azok eredményét valóban a legnagyobb jelentőségű történelmi események közé sorolhatjuk. Természetesen hónapok óta folyó előkészítés előzte meg azt a sokoldalú diplomáciai instrumentumot és politikai programot, amit a hagyományos angol hétvégi pihenőt is elrontó megfeszített megbeszélések létrehozta. Ebben az előkészítő munkában első állomásnak Barthou múlt nyári londoni látogatását tekinthetjük és ha ezt az előzményt felemlítem, azt azért teszem, mert talán kevés dolog illusztrálja beszédesebben az angol politika hajlékonysá-

¹ Kutyakomédia. (Erdélyi Szépmíves Céh kiadása. 1934.)

² Horeb tanár úr. (Athenaeum-kiadás.)

³ A Pendragon-Regenda. (Franklin Társulat kiadása.)

gát, gyakorlati alkalmazkodóképességét, mint e két találkozó eredményeinek összevetése. Európát, Amerikát és Ázsiát egyaránt meglepte akkor az a tény, hogy a brit államférfiak hozzájárultak Szovjetországnak a Népszövetségbe leendő felvételéhez és nemcsak elfogadták a Keleti Paktum tervét, hanem vállalkoztak arra is, hogy az ehhez való csatlakozást Berlinben „az európai béke érdekében“ nyomatékosan ajánlják. A Brit Birodalomnak nem szokása, hogy egy pillanatnyilag legyőzhetetlenség látszó akadálynak frontális támadással nekimenjen, hacsak ki lehet ezt kerülnie. (Mat tudja, hogy ha egyszer nekimegy, győznie kell bármi áldozat árán is: ilyen elhatározottságának erejét saját bőrünkön tapasztaltuk.) Tehát — enged, hogy megvárja az erők és körülmények változásának pillanatát, amikor a megkerült akadályt legyőzheti. Ma tehát úgy látszik, hogy bizonyos mértékig sikerült már éket vernie Párizs és Moszkva közé, anélkül hogy valaha is ellenszegült volna e barátkozásnak, vagy bosszúságot mutatott volna felette és anélkül, hogy túlnagy árat fizetett volna a beállni látszó lassú eltávolodásért. Egyszerűen kívárta a helyzet alakulását.

A londoni megbeszélések történelmi jelentőségű eredménye, hogy Nagy-Britannia hajlandó a locamói szerződésben lefektetett garanciájának konkrét katonai jellegű belső tartalmat adni s ezzel a franciáknak a biztonságot kereső kívánságait messzemenőleg honorálni. Ez a franciák győzelme, és pedig olyan győzelme, amelyből — s ez ebben a viszonylatban vajmi ritka — ez egyszer egész Európának lehet haszna. Eddig lehetetlennek látszott a brit közvéleményt annak a gondolatnak megnyerni, hogy rezerváltóságából kilépve, katonai jellegű szövetséget kössön, amelynél már nem egyedül ura amaz elhatározásának, hogy adott esetben semleges marad-e vagy beavatkozik-e egy hadjáratba. Az angol közönséget egy-két év óta rendszeres propagandával felrázták nyugalmasból a pusztító légi támadás veszedelmével. Ezt a megfelelően preparált hangulatot — elég, ha Baldwin tavalyi beszédére: Anglia határai a Rajnánál vannak, emlékeztetek — használta ki a kormány most arra, hogy a nagyjelentőségű engedményt és a változtatást a több évszázados politikai elvhagyományon úgy tüntesse fel, mintha csak ellenkoncesszió lenne a franciák készségével szemben, hogy Angliát érő légi támadás esetén egész légi flottájukkal a veszélyeztetett angol partok védelmére siessenek.

A Locamo-hatalmának — Németországnak, Belgiumnak és Olaszországnak (Olaszországnak Angliától való nagy távolsága miatt e két ország között nem a teljes viszonyosság alapján) — javasolt kölcsönös légvédelmi egyezménye két szempontból bír kiemelkedő jelentőséggel. Először is, mint jeleztem, megadja Franciaországnak azt a biztonságérzetet, amit kétségbeesetten és hiába keresett, amióta az angol-amerikai-francia kölcsönös garanciaszerződés a vízbe esett. Ezzel pedig — és ez a legfontosabb mozzanat — fölöslegessé teszi számára a szovjetszövetséget, a Keleti Paktumot. Más kérdés természetesen az, hogy Litvinoff kiengedi-e Lávait obligójából, amelyet vele szemben vállalt, illetve, hogy Franciaország hogyan interpretálja ama kötelezettségét (Párizs, 1934 december 5), hogy Szovjet-Oroszországgal való előzetes érintkezés nélkül nem fog a Keleti Paktumot befolyásoló újabb kötelezettséget vállalni. Mint a londoni Times egy leplezetlenül rosszmájú kommentárjában megjegyzi, „a londoni közlemény ama mondata, mely szerint „az általános rendezés keretében a biztonság európai megszervezéséről gondoskodnak, különösen az érdekelt felek közt szabad tárgyalások során létrejött paktumok által, amelyek Kelet-Európában a kölcsönös segélynyújtást biztosítanak. — felmentette Lavalt Oroszországnak adott szava a lól... Ha ez a célzás elég lenne ennek az elérésére, akkor mintha már nagyon alacsonyra értékelnék a kötelezettség erejét.

A tervezett négy vagy öthatalmi légi megegyezésnek korolláriuma, mintegy ellenszolgáltatása az, hogy ha Németország hajlandó ehhez csatlakozni, továbbá „szabad tárgyalások“ során résztvenni a Keleti Paktumban és a Dunamedencére vonatkozó benemavatkozási egyezményben, végül a fegyverkezések korlátozására vonatkozó kölcsönös nemzetközi ellenőrzést magában foglaló megegyezést megkötni és a Népszövetségbe visszatérni, akkor ennek ellenében a Szövetséges és Társult hatalmak hajlandók lemondani a versailles-i szerződés V. fejezetéről, amely Németország egyoldalú lefegyverzését foglalta paragrafusokba. Nem lehet eléggé kiemelni és hangsúlyozni ennek az elhatározásnak korszakalkotó történelmi jelentőségét. Elsősorban is — az elismerési feltételeknek minden egyes esetben történő megfelelő adaptálása mellett — jelenti a katonai egyenjogúság gyakorlati elismerését nem egyedül Németország, hanem Ausztria, Magyarország és Bulgária számára is; azaz jelenti az 1932 december 11-én Genf ben kelt öthatalmi deklarációnak, amely az egyenjogúság elvét elismerte, a tervbevett végrehajtását. Németország szempontjából azonban összehasonlíthatatlanul többet, mint a másik három államéból, mert a birodalom, mint azt ma már maga sem tagadja, a felfegyverkezés oly fokát érte el, amelyen már nyugodtan, biztonságának tudatában fogadhatja el a rögzítést és veszély nélkül a kölcsönös ellenőrzést is. Jelenti továbbá azt is, hogy Franciaország, amely még néhány hete a szigorú jogi álláspontra helyezkedve, tudni sem akart az egyoldalú német felfegyverkezés — ahogy ő mondja: szerződés-szegés — törvényesítéséről, ma megegyezik ennek az elvnek tisztán platonikus leszögezésével, de gyakorlatilag hajlandó a katonai status quo alapján szerződést kötni. *Quae mutatio rerum!*

Hogy ez a változás beállhatott, az kétségtelenül Mussolini és az angol államférfiak érdeme. Az olaszok és angolok megegyezése Franciaországgal megadta a harmadik köztársaságnak a megnyugvást, tehát az animus contrahendi-t. Éppen most, katonailag legrosszabb korszakának küszöbén, amikor a háborús évek katasztrófáisan alacsony natalitása miatt az újoncok száma a normálisnak egyharmadára, sőt egynegyedére lecsökken!

Anglia deklarációja, hogy az osztrák kérdésben ama hatalmak egyikének óhajtja magát tekinteni, amelyek az Ausztria függetlenségének veszélyeztetése esetén szükségessé váló konzultációban résztvesznek — magától értendő. Nagy-Britannia a római megbeszéléseket igen barátságos szellemben kísérte figyelemmel és eredményeik, amelyek a Dunavölgy rendezésére vonatkoznak, helyeslésével találkoznak. Hogy ez milyen módon fog érvényesülni, azt ma még meghatározni nem lehet; mindenesetre pacifikáló, az ellentéteket elsimító értelemben, bár persze a brit méltányosság szellemében. Hitet tett a két hatalom Londonban ismét a Népszövetség mellett, melynek érdemeit kiemelték a Saar-kérdés és a magyar-jugoszláv konfliktus kezelésében. Mindezek a kijelentések, tervek és paktumok sűrítve vannak egy oly általános európai békeegyezmény felvetett gondolatában, mely a regionális egyezményeket és egyéb a béke fenntartását szolgáló \$ „szabad tárgyalásokon“ létrejött megegyezéseket magában foglalná. Az elgondolás nem irreális és bár elképzelhetetlenül nehéz diplomáciai munkának látszik a Londontól Szibériáig vagy Ankaráig, Kiéitől — az olasz szomáli földig terjedő szétágazó érdekeket összeegyeztetni, nem lehet az elgondolástól megtagadni az utópisztikus célok kergetése nélküli nagyvonalúságot. A tervezetet létesítő hatalmak, de különösen az angolok erősen hangoztatnak két mozzanatot: az egyik, hogy mindezek csupán javaslatok — beleértve a légügyi egyezményt is — és nem végérvényes, kidolgozott megállapodások, melyekhez Németország csatlakozhatok, de ha nem, akkor is létrejönnek; másodsor, hogy mindezen egyezmények teljesen szabad tárgya-

lásokon, egyenlőrangú és egyenlőjogú felek közt kell hogy köttessenek. Párizsban persze már nem ily delikátak: a sajtó mindjobban hangsúlyozza, hogy ha Németország nem csatlakozik, a légügyi paktum már végérvényesen kész — a Reich ellen; Franciaország azonkívül Szovjet-Oroszországgal és Csehországgal külön véd- és dacsövetséget köt, azaz létrehozta a Birodalom teljes izolálását.

A berlini kormány a hozzáérkezett, az ő jogos érzékenységét legteljesebben kímélő felszólításra okos és óvatos választ adott. Egyáltalán a német diplomácia, a nemzeti szocializmus heroikus korát túlélve, ismét kezd jobb, fölényes, de nem sértő és európaian nyugodt és messzeteinteni tudó felfogást mutatni és ehhez képest megfelelő álláspontokat elfoglalni. A londoni közlésből kiragadta tehát azt, ami a legelőnyösebb számára: a légügyi egyezményt. Ügyet sem vetve arra, hogy ez feléje céloz — hiszen a szerződő hatalmak egymást biztosítják arra az esetre, ha egyikük valamelyik másikat hirtelen megtámadná (nem valószínű, hogy Franciaország vagy Anglia azért kötné ezt az egyezményt, mert attól fél, hogy Belgium légi támadást intéz Németország ellen) —, csupán katonai egyenjogúságának, légi hadserege létezésének elismerését látja benne és készséggel csatlakozik hozzá. Első lépésként pedig helyesnek tartaná angol-német tárgyalások megkezdését. A többi felvetett kérdésre: római deklaráció, Keleti Paktum, nem is felelt. Ezzel elérte azt, hogy szándékát nem leplezte le s álláspontja feltárásával várhat; bosszantja a franciákat, anélkül hogy rontana helyzetén, hiszen a legengedékenyebb diszpozícióról tett tanúságot és az angolokat mindenesetre teljesen kielégítette. Ha aztán a brit államférfiak — mint tervbe van véve — elmennek Berlinbe, vagy esetleg Neurath Londonba, minden további kérdésre világosság derül és a németek rájöhetnek, mely pontokra érdemes ellenállási energiát pazarolni s melyekre nem. Addig is igyekeznek viszonyukat Lengyelországhoz mind szorosabbá fűzni vagy legalább is ezt a látszatot felkelteni. Ezt a célt szolgálta Göring lengyelországi vadászkirándulása is.

Az európai fejlődés tehát úglátszik Smuts tábornoknak, a kiváló délafrikai államférfiúnak, a brit birodalmi gondolat legérdekesebb képviselőjének elgondolása, illetve már a múlt ősszel felhangzó s most megismételt patétikus felhívása alapján alakul: Európa népei, hagyjátok abba a családi perpatvarokat, mert egész civilizációnk van veszélyben. A nagylelkűség, de a rend és béke fönntartásának szellemében egyeztetek meg. A Népszövetség célja nem az volt, hogy az európai béke sírját őrizze, hanem hogy a békés, méltányos evolúciót lehetővé tegye. Németországnak meg kell adni az egyenjogúságot, neki viszont bele kell illeszkednie a megalkotandó új békeszisztémába. Nagy-Britannia feladata pedig — Smuts szerint — ezt tekintélyével, ha kell, hatalmával létrehozni segíteni. Ehhez viszont ki kell lépnie izoláltságából is, éppen azért, hogy a kontinens békéjét megszerezve, hátát biztosítsa és annál nagyobb nyugalommal és erővel fordulhasson birodalma megszervezéséhez és megvédéséhez. Mert a nagy, a valódi veszedelem a láthatáron: a sárga veszedelem, a felébredt és Japán által megszervezendő pánázsiai mozgalom, mely ellen a fehéreknek — elsősorban a két nagy angolszász birodalomnak — kell összefogniok. Nagyvonalú, érdekes történelmi és politikai elgondolás: Angliában, sőt úgy látszik, a brit kormányban magában, megértésre talált. Bár vannak szép számmal a Japánnal valaha létezett szövetség megújításának hívei — tekintettel Oroszországra, azonban ezt a három legnagyobb Dominion: Ausztrália, Kanada és Dél-Afrika ellenállása miatt úgysem lehet megcsinálni. Viszont a mai Egyesült Államokban nem igen van híve a Brit Birodalommal való együttműködésnek a Távols-Keleten, amikor esetleg háborúval is számolni

kellene, ők ma még a naiv, boldog izolációs elmélet mellett tartanak ki. Valószínűleg csak az imminens veszély fogja őket balga hitűkből, illúzióikból felébreszteni.

NAGY EURÓPAI újrendezést munka előestéjén, melynek kilátásait semilyen szempontból sem szabad nagyon rózsásaknak tekinteni, nem érdektelen a kezdődő nagy játszma protagonistáinak belső és külső helyzetét röviden, pár szóban megvilágítani.

Nagy-Britannia: a nemzeti kormány kétségkívül óriási érdemeket szerzett a nemzet önbizalmának, gazdasági és pénzügyi erejének helyreállításával. Az 1931-es év pénzügyi és lelki válsága után sikerült a költségvetést nemcsak egyensúlyba hozni, hanem az állandó többletekből adófizetési könnyebbségeket adni, a munkanélküli segínyt eredeti összegében visszaállítani, a légi flottát kiépíteni; a védővamos rendszer bevezetésével az Egyesült Királyság egyes részei — Észak-Anglia, Wales — kivételével új prosperitási hullámot létrehozni, a munkanélküliséget csökkenteni. Mégis a fáradtság, a krízis jelei mutatkoznak megint: három és fél évi kormányzás válságos időkben megviseli a legellenállóbb parlamenti kormányok struktúráját is. Magában a konzervatív párton belül is mutatkoznak a szakítás jelei: a kormány indiai reformját a „diehard“ elemek, a szélsőjobb, Winston Churchill vezetése alatt szokatlan éllel támadják. A reform határozottan liberális jellegű és az 1919-es India Act továbbfejlesztése, a teljes autonómia vagy Dominion-status felé, csak külügyi, pénzügyi és védelmi szempontból tartva fenn az alkirály útján öfelsége londoni kormányának a döntését és akaratát. A Bili elfogadása nem kétséges, de a küzdelem megbontja a nagy konzervatív többség egységét — mint ez már egy legutóbbi időközi választásnál megmutatkozott — és, ha utóbb ismét helyreáll is, gyengíti a kormány tekintélyét és a párt választási sánzsait. Pedig ismét sok szó esik az alsóház időelőtti feloszlásáról. A munkanélküliség csökkenése megállt, az új munkásbiztosító intézmény működése eddig csak kritikát váltott ki. Lloyd George erős demagóg akciót indított a kormány ellen, ismét rég kísértő közmunkaprogramját hevítve fel. A felhők tornyosulnak, de hogy ez a 80%-os többséggel rendelkező kormányt meg fogja-e rendíteni és az 1936 októberében lejáráó mandátumú parlament életét megrövidíti-e, az más kérdés. Ismerte az angolok hevesvérűségre nem hajló temperamentumát, legalább is nem valószínű. És így valószínűbb az, hogy Nagy-Britannia eddigi politikájával mint állandó elemmel számolhatunk a nemzetközi politikában.

Meg kell vallanom, ilyen nagy valószínűséggel biztos diagnózist nem igen mernék Franciaországra, a francia parlamentre nézve megállapítani. Nem beszélve a mai kormányról, melynek élete, legutóbbi nagy kamarai győzelme dacára, egy-két hétnél hosszabb időre sohasem látszik biztosítottnak, mint a mai rendszer mellett a francia kormányoké általában. Flandin egyelőre játszik a kamarával, de helyzete korántsem olyan, mint Doumergue-é volt a múlt év márciusában, amikor a nép képviselőit szétkergethette volna, a szenátus nem tagadhatta volna meg a disszolúciót. Flandin ma úgy tesz, mintha a szenátusban biztos lenne. Amióta a közvélemény viharos nyomása megszűnt és a radikális párt meg a szabadkőművesek, akik ellen tavaly szinte zárt közvélemény sorakozott fel, ismét megerősítették a helyzetüket, a szenátus megint nem fog engedelmeskedni. Flandinnek ettől eltekintve nincs alkotmányreform-programmja, mint volt Doumergue-nek, akít ezért is buktattak meg. Ez történelmi értékét csökkentheti ugyan, de a parlamentben kedveltebbé teszi. Nehézségei inkább gazdasági természetűek lesznek; a kereskedelmi forgalom csökkenése, a drágulás

és a deficit növekedése: szinte megoldhatatlan problémákként merednek eléje, hacsak nem folyamodik a második devalorizáció rettenetes eszközéhez — 80 milliárdos aranyfedezet mellett. Ha nem akarja felidézni a francia burzsoázia forradalmát, nem nyúlhat ehhez. Egy másik veszélymozzanat a jobb- és baloldali felfegyverzett szervezetek kérdése, amelyek valamilyen csekélység felett — kellő izgató előkészítés után — megütközhetnek. Ezért ellenzik a józan konzervatívok a szovjettel való barátkozást, amely megmetyelvezheti a hadsereget. Külpolitikai téren a római és londoni megállapodások nagy sikerei a Flandm-Laval-kormánynak. De zavar fenyegetheti itt is, ha a londoni megegyezés amaz interpretációja helyes, hogy fokozatosan elejtik a Keleti Paktumot Németország megnyerése érdekében, mert nem tudni milyen számlát fog ebben az esetben Moszkva benyújtani, illetve mi lesz erre Litvinoff válasza.

A FASISZTA NAGYHATALOM Nagy-Britanniával együtt a másik állandó eleme az európai nagypolitikának. Kormányja tagjainak kicserélésével Mussolini ismét jelét adta annak, mennyire kezében tartja a hatalmat és ellenőrzi annak minden ágát, és milyen átgondolt, szinte architektúráisan megalkotott terv szerint cselekszik. Nincs az elhatározásaiban semmi hirtelenség, még ha a kívülálló számára váratlanul jönnek is. A be nem avatott csak később látja meg az okokat és az összefüggéseket, amelyek „az őrseváltáshoz“ vezettek. Így amikor De Bono tábornokot, a gyarmatügyi minisztert a keletafrikai olasz gyarmatok főkormányzójává nevezte ki s maga vette át ezt a tárcát is, szükségessé vált — úgy hiszem, helyesen interpretálom az elgondolás egyik részét — De Bono helyett a Marcia su Roma egy másik Quadrumvir-jét, De Vecchi grófot, a vatikáni nagykövetet bevenni kabinetjébe, hogy az abesszíniái krízis idején a fasizmus legnagyobbjai közül még egy benne legyen a kormányban.

Az abesszíniái kérdés már ős óta akutabb stádiumba lépett. A japán dömping és gazdasági terjeszkedés hatása kezdett mind erősebben és élesebben érvényesülni és ezzel a három európai nagyhatalom gazdasági expanzióját mind nehezebbé tette. Minthogy pedig Nagy-Britannia már régebben, Franciaország pedig a római megegyezésben jogai egy részét átengedte Olaszországnak, az olasz keletafrikai gyarmatoknak — Eritréának és Szómálinak — vált mind nehezebbé a Hinterlanddal való érintkezésük. Annál is inkább, mert a nagy abesszín birodalom periferiáján táborozó, a központi kormány által fegyelem alatt nem tartott rablótörzsek mind gyakrabban támadták meg a kétségtelenül olasz területen tartózkodó olasz gyarmati csapatokat. Legutóbb pedig egy francia gyarmati tisztviselő is körülbelül 80 katonájával együtt áldozatul esett ilyen barbár rablótámadásnak, amelyért a királyok királyának kormánya nem akar felelősséget vállalni, sem elégtételt, sem jóvátételt nyújtani.

Amidőn az olasz-abesszín viszály januárban a népszövetségi Tanács előtt volt, a két állam vállalta, hogy közvetlen tárgyalással rendezi a fennforgó határincidentekeket. Ez a tárgyalás még meg sem kezdődött, amikor két újabb támadás, melynek olasz részről számos gyarmati katona áldozata volt, mérgecsitette el a helyzetet. Olaszország kénytelen gyarmati helyőrségét megerősíteni „ két hadosztályt mobilizált és ez készen áll behajózásra. Az olasz kormánynak nyilván nincs szándékában a háborús megoldást választani, amit az anyaországtól való nagy távolság és a terep szinte legyőzhetetlen nehézségei sem tesznek kívánatossá, és a két baráti nagyhatalom, Anglia és Franciaország is mindent elkövetnek Addisz Abebában, hogy Olaszország a rajta ért sérelmekért megkapja az őt megillető erkölcsi és anyagi elégtételt. Hailé Sélassié császár is kijelentette, hogy mindenképpen

meg akarja őrizni a békét, ha „országa tekintélyének sérelme“ nélkül teheti. Mindenesetre egyéb — így népszövetségi — visszahatásai következtében is nagyon kívánatos, hogy a fekete birodalom és a fasiszta nagyhatalom a békés megegyezés útját megtalálják, aminek valószínűsége sajnos csökken, mint-hogy nehezen ellenőrizhető elemekről, vad határmenti törzsekről van szó. Mi, akiket a legmelegebb szeretet, tisztelet és barátság szálai fűznek Itáliához, csupán a baráti nemzet békés, de ha kell, harcos győzelmét kívánhatjuk.

Németországra a Saar-szavazás hatása belpolitikailag is megnyugtató és kiegyenlítő volt. Gazdaságilag ez a tél nem indult olyan rosszul, mint ahogy ezt sokan előre megjósolták: az export ez év végéig némileg növekedett (azóta ismét rohamos csökkenés állott be), a Reichsbahn forgalma — a legjobb válságmérő — emelkedett. Ha a külpolitika bölcs vezetés alatt meghozza azokat az eredményeket, amelyeket ígér s a Birodalom mérsékletet és méltóságot mutatva folytatja a kibékülésre és a fennálló barátságok ápolására irányuló politikáját, akkor az 1935-ös év meghozhatja a nemzeti szocializmusnak konszolidációját, bár talán lassan változó formában és már nem antikapitalista jelleggel.

Érdekes változatokat játszik meg a szovjetrendszer, mely a kapitalizmus-hoz való közeledése után most mintha a demokratizálódás útjára akarna lépni; a szovjetkongresszus elfogadta az általános, egyenlő és titkos választójog bevezetését, ami, ha megvalósul, a parlamentáris rendszerrel való találkozást fogja jelenteni. Persze sok idő fog még eltelni, amíg számos retortán átmenve a reform megvalósul, de mindenesetre szimptomatikus mint jel, bár senki sem tudja még megmondani, mit jelent, merre halad a militarista, kapitalista szovjetnagyhatalom?

Lengyelország pedig, a kontinens sakktabláján az ötödik nagyhatalom, talán Báthory István kora óta nem volt ily egészséges, ily nyugodt és hatalmas, mint most. A marsall lenyűgöző tekintélye minden belső ellentétet elhallgattat, mindenesetre fegyvelmezett formák közé szorít. A nemzeti-demokrata ellenzék erősebben franciabarát politikát követel; ugyan Pilsudski és Beck politikája is szívesen találja meg a kapcsolatokat Párizshoz, ha a fennálló szerződés keretében Franciaország fel akarja azokat venni. Csak a lengyel politika függetlenségét és erejét akarta dokumentálni akkor, amikor a baráti francia nemzet a lengyelek szerint kissé túlzásba menő lendülettel kereste a szovjet barátságát Lengyelországé helyett. De a francia politika számára Varsóban még távolról sincs minden elrontva, hiszen az érzelmi kapcsolatok oly mélyek, hogy könnyen kibírnak egy átmeneti válságot.

A hat európai nagyhatalom helyzete tehát megnyugtatónak látszik a diplomáciai küzdelmek előestéjén. Gömbös Gyula miniszterelnök rádiószózata a magyar nemzetet is megnyugtatta aziránt, hogy ez az ország is, a teljes belső rend és nyugalom birtokában, legjelentősebb politikai tényezői harmonikus együttműködésének biztosítása után neki fog látni a ráváró nagy külpolitikai feladatok előkészítéséhez. Nincsen jó magyar ember, — a magyar névre méltó — aki ezt az életbevágóan szükséges belső harmóniát lelkiismeretlenül meg akarja zavarni. Ezt — a *cui prodest* elve alapján — csak szomszédaink vagy idebenn csak azok akarhatják, akiknek érdekei velük és nem a magyarságéval azonosak.

A HÁBORÚ UTÁNI SZLOVÁK LÍRA

A Z ÁLLAMFORDULAT hatalmas lökést adott a szlovák irodalom fejlődésének. A könyvek és a művek kikerültek zugaikból, a vidéki papok és tanítók, a kis ügyvédek és elkeseredett apróbirtokosok lefüggönyözött szobáiból, megjelentek a városi kirakatokban, a könyvtárakban és az iskolákban. A népújságok és az imakönyvek korszaka véget ért. Hviezdoslávot nem titokban olvasták többé. Megkezdődött az általános irodalmi élet; a hatalom hordozta és megragyogtatta a literatúrai. A turócszentmártoni központ kiszélesedett, a kézinyomdák helyét átvette a rotációs. Az állam minden szellemi és anyagi eszközzel a művészet támogatására sietett, s gyakran szinte erőltette kifejlését, ami egyrészt természetesen üdvös volt fejlődésére, másrészt gyakran elindusztrializálta, túlméretezte és túlmérész lépésekre ragadtatta.

Az uralomra került baloldali irányzat művészi tradíció nélkül kezdte működését és rendkívül megkönnyítette a gyökértelen kísérletezéseket. Az államdíjakat másutt többnyire konzervatív írók kapják, Cseh-Szlovákiában, főleg az első időben, szinte az expresszionisták, a futuristák, a dadaisták számítottak hivatalosaknak és ők vágják zsebre a nagy díjakat. A szlovák költőket, akik addig eldugottan éltek megközelíthetetlen hegyeik között, s ha fiatalságukban esetleg át is rázta őket egy-egy európai hatás, a primitív életmód régen elfásította szellemüket, s nemzetük sorsán búslakodva írogattak elszomorodottan, — most százféle hatás és lehetőség, társadalmi újszerűség és gazdag élettapasztalat rohanta meg. Az öregeken az új szelek nem igen változtattak. Megmaradtak a nemzet dalosainak s az új, ami lelkivilágukba behullott, nem annyira az öröm, mint inkább a bosszú érzése volt, munkájuk célja régi törekvéseik betetőzéseként a népnek minél szélesebbkörű megnyerése lett s a nemzeti érzés, gyakran a túlhajtott nemzeti érzés, a sovinizmus, fölszítása.

A háború utáni idők első irodalmi korszaka az addigi szlovák irodalom apoteozisává vált. A lelkesedés, a remény, a tudás, a felszabadulás mámore, az ígélet földjének megpillantása, az addigi célok és törekvések nagy befejező akkordja. De a fiataloknak nem volt mit befejezniük. Ők a befejezés helyett a korlátlan új lehetőségek Amerikájának küszöbén állottak. A jövőbe néztek, nem a múltba. Szabadok lettek, s mint minden felszabadult, igyekeztek minél előbb átvenni a szabadok szokásait és ízlését. Tradíció és ellenőrzés nélkül szállották

meg őket az új eszmék, s nem csoda, ha ilyen körülmények között az öregek és a fiatalok közötti hagyományos szakadék különösen mély lett az új Szlovenszko szellemi életében. A fiataloknál főleg két hatás vált lényegessé: a nyugati és a keletről jövő. Nyugatról az elfinomodott és agyoncivilizált Európa jött, a technika, az intellektualizmus, a sport, a bár, a görl, az emancipáció, a dandyzmus s a sztoikus attitűdökbe menekülő fáradt bölcsesség, a modem misztika Augusztinusz-előtti levegője. Franciaország és Amerika kultúrája kacsingatott át, sokszor a polgári Svájc, vagy Hollandia, de gyakran a weimári Németország felemás kultúrája is. Keletről az orosz hatás bontogatta szárnyát. Vajansky világlátésben az oroszokról álmodozott, most itt voltak, de mennyire másféleképpen, mint az öreg harcos gondolta! Az átlagnál jóval nagyobb mértékben terpeszkedett Szlovenszkon a kommunista kultúrbefolyás. Az ellenörzés hiánya és a Magyarországból ideemigrált proletárvezérek tevékenysége elősegítette érvényesülését. Az út e bal-szármnyon a proletáröntudat, a parasztfelkarolás, a munkásköltészet, a szociális lira, a polgári társadalom teljes negálása és a hipermodern formák ápolása felé vezetett.

Tíz évig tartott a harc a két gyökértelen tendencia: a nyugati eltúlzott és lélektelen utánzásá fajult „európaiasság“ és a keleti szabad-jára engedett forradalmi gőz között, míg az ellentét lehiggadt és fel tudott olvadni a szlovák irodalom legnemesebb tradícióiban, a népiesség magasabbrendű és újszerű formájában. Az Európa-majmolásból hamarosan kiábrándultak a fiatalok, s nyugati törvényszerűség szerint, valamint a szlovák ősiélek miszticizmusra hajló természeténél fogva, kikötöttek az új miszticizmusnál, amely gyakran határozottan katolikus vonásokat mutat és a nép felé tendál. A másik, a proletár mentalitás amúgyis a néphez vezetett, a paraszthoz, akit a szocialista költők hamarosan kénytelenek voltak az alig létező szlovák munkás helyébe helyezni. Az írók olyan platformon találkoztak, ami hasonlított a Stur-korszak népkultuszához, csak modernebb volt. Az újfajta szlovák irodalmi népiesség — táj- és emberszeretet — nem a német „völkisch“-mozgalomhoz hasonlít, inkább ahhoz a félszociális, félnemzeti parasztkultuszhoz, amely Szabó Dezső hatása alatt a háború utáni fogékony magyar fiataloknál alakult ki, s a szlovenszkoí magyarságnál a Sarló-mozgalomban érte el tetőpontját. A fiatal költők visszanyúltak az igazi szlovák tradícióhoz, a faluköltészethez, apáik földjéhez és lelkületéhez, a Sturizmushoz és elkanyarodtak a külsőleges idegen hatásoktól. Kiteljesedése ennek az irányzatnak Milo Urban „Élő ostor“ című regénye, a háború utáni szlovák próza mesterműve.

Annak ellenére, hogy a szlovák irodalom külső keretei a háború után hatalmasan kiszélesedtek, fejlődése nem volt könnyű. De szólnunk mindenekelőtt a kiszélesedett külső keretokról. Míg Hviezdosláv korában egy-egy szlovák könyv legfeljebb 800 példányban fogyott el, most 2—5000 példányban fogy, sőt többször elérte már a 10.000 példányt is. A feléledt túrócszentmártoni szlovák Matica, amely pompás új székházat és központi könyvtárt kapott, 2600 népkönyvtárt szerelt fel az országban kizárólag szlovák kiadványokkal. A nagyszombati katolikus Szent Adalbert Egyesület népkönyveit 80.000 pél-

dányban adja ki. Az államfordulat előtti 41 folyóiratból már 1925-ben 152 lett, 1934-ben 200. Egy szlovák napilap helyett ma kilenc van. A Matica 15 év alatt 15.000 irodalmi előadást és 1500 tanfolyamot rendezett Szlovenszkó-szerte. A háború előtti átlagos évi 40 szlovák színelőadás helyett ma 40.000 van s az iskolák szokatlan intenzitással terjesztik a szlovák kultúrát.

A SZLOVÁK IRODALOM mégsem boldog. Szinte fogvacogva küzd egy régi-régi veszedelemmel, amely létét teszi problematikussá. A szlovák irodalomnak súlyos önfenntartási gondjai vannak. Tudjuk, hogy a szlovák nyelv későn vált irodalmi nyelvvé, — Bernolák kísérlete nem sikerült, s csak Stur teremtette meg az irodalmi nyelvet a gazdag népköltészet segítségrehívásával a múlt század derekán, — tudjuk, hogy a csehszlovák egység hívei kezdetől fogva fölösleges és kártékony differenciálódásnak tartották a nyugati szlávok két nyelvre, a csehre és szlovákra való bomlását. Az egységesítő kísérletek sohasem szűntek meg. Így volt a karlitzai biblia korában, később Kollár és Safarik pánszláv kezdeményezéseinél, Stur után az ötvenes évek sztároszlovák mozgalmában, a háború előtti realista és centralista hlászistáknál, — s így lett a háború után is, amikor a cseh nyelv és irodalom fölénye egyre nyomasztóbbá vált a Kárpátok vidékén. Többnyire nem erőszakos csehesítésről volt szó. A prágai központ remélte, hogy a szlovákok idővel önmaguk belátják a két irodalmi nyelv fölöslegességét ily kis területen és lassan-lassan beolvadnak a csehbe, természetesen úgy, hogy a cseh nyelv is sokat átvesz a szlovákból. Mindenféle kísérletek indultak meg e programún keresztülvitelére. A pozsonyi egyetem és a Safarik-Társaság a Czambel—Skultéty-féle nyelvtan és helyesírás megreformálásával igyekezett minél több bohémizmust becsempészni a szlovák nyelvbe s kiirtani onnan a magyar-német befolyást, valamint az északzempléni, líptói, árvái középszlovák nyelvjárás eddig alapvetőnek elfogadott s a csehtől merőben különböző sajátosságait. A szlovák nyelvet mindenek előtt a nyugati szlovák nyelvjárás pilléreire igyekeztek áttolni, Bemolák nyelvére, mert ez közelebb áll a morva-csehhez és segítségével az áthasonulás könnyebben következhetik be. Cseh tanárok, centralista politikusok, ügyes filológusok, zszurnaliszták, hivatalnokok, kereskedők, — a hivatalos nyelv kivitelezői, — nagy apparátussal láttak hozzá a nyelvi egyesítéshez, a csehsztövákizmus megteremtéséhez. Szemük előtt az elcsehesedett nagy szlovákok példája lebegett: Kolláré, Safariké, Vicéké, Stefaniké s a morva-szlovák származású Masaryké.

A munka kedvező mederben folyt, a nép, főleg a keletkezőben lévő középosztály, könnyen idomult a rokonnyelvhez, a politikusok többsége célszerűnek találta az egységesítést, a „felesleges választófalak lebontását“. Csak egyvalaki tiltakozott ellene vadul: a szlovák irodalom. A költők és az írók. Miért? Nemcsak szellemi kenyerüket féltették a csehszlovákizmustól, hanem érezték, hogy az új nyelv hatalomrakerülésével megbénulna kifejezőerejük s megszűnnének költők lenni. A cseh és a szlovák lélek közötti különbség, amely első-

sorban a nyelvben és az irodalomban mutatkozik meg, újra előtört. A cseh racionális nyelv és racionalista irodalom, amelyben az igazi, bensőséges líra a legújabb időkig nem foglalta el azt a központi helyet, amit más kis irodalmakban. A szlovák az érzelmek temperamentumos kifejezője, szenzitív és eruptív, amelyben a líra a leírt művészet alfája és ómegája. A csehek ebben nem látnak bajt: „Mi racionalisták vagyunk, ti az érzelmek emberei, ti megtermékenyítitek a mi irodalmunkat, mi a tiéteket, s tökéletes egész keletkezik, — mi a kivitelben, az idegen formák átélésében, az intellektualizmusban, a hatásokra való okos reagálásban vagyunk nagyok, irodalmunk szeizmográf, amely csodálatos finomsággal mutat minden szellemi áramlást és rengést, — ti nem törődtök Európával, mert ösztönösen alkottok, teremteni tudtok, mint az őslények. Ha mi vagyunk a tökéletes műszer, amely minden földrengést pompásan megérez, — ti magatok vagytok a rengés, egy kis eredeti áramlás, teremtés, zamat, alkotás, zabolázatlan erő, formátlan eredetiség, némi vulkanizmus, s a ti énetek nagyszerű lengésbe fogja hozni a mi tökéletes műszerünket, elsődleges irodalommá teszi eddigi másodlagos észirodalmunkat, s kultúrélmények helyett őslélményeket varázsol beléje.“

Mit felelnek e csábdalokra a szlovákok? „Helyes, mondják, de mi a mi formánkat kizárólag a saját nyelvünkön tudjuk kifejezni. Az, hogy ősköltők vagyunk, szoros összeköttetésben áll dallamos, más modulációs, puha és érzelmes nyelvünkkel. Nyelv és irodalmi alkotás szorosan összefügg. A kettőt — legalább egyelőre — nem lehet elválasztani. A cseh irodalmi nyelv egy hosszú racionális irodalmi mozgalom terméke s lírája is inkább „chanson“, mint „üed“. A szlovák nyelv érzelmes nyelv, érzelmeket kifejező. Évszázados fejlődésre volna szükség, amíg az átlényegülés megtörténhetik. S ha lehetséges volna is: mi nem akarjuk. A mi irodalmunkat nem filológusok teremtették, mint a csehet, hanem költők, vagy legalább azok a lelkes emberek, akik a népköltészet kincseit állították középpontjába. Az irodalmi ráció érvei nálunk süket fülekre találnak, mi költők maradunk. A cseh irodalmat észérvek irányítják és befolyásolják, úgy is néz ki. A szlovák irodalmat érzelmek irányítják, „ignorabimus“-ok, úgy is néz ki. Amint a szlovák csehül kezdett írni, elapadt vénája, s ha a politikában, a tudományban nagyot teremtett is, művészi képessége megcsappant s nem férközhetett a szlovák nép leikéhez, így Kollár, Safarik s a művészileg különösen fakó hlaszista mozgalom.“

A cseh és a szlovák nyelv háború utáni harcában fontos dátumot jelent 1932 május 12-e, a turócszentmártoni Matica nagy közgyűlése, ahol az ellentétek a feszült atmoszférában kicsattantak. A Vázny, Ulehla, Ivánka, Stefanek vezetése alatt álló csehesítő irány vereséget szenvedett és kivonult a Maticából. 130 szlovák költő és író tiltakozott a Vicék—Skultéty-féle nyelvtanújítás ellen és a Matica határozatot fogadott el a nyelv „szlovák szellemben“ való ápolására. A Matica és a 90.000 tagot számláló Szent Adalbert egyesület konfliktusba került a pozsonyi egyetemmel és a Prágához közel álló politikus-filológusokkal. A láthatáron Stur szelleme jelent meg, a nevezetes

közgyűlést bosszú, forró viták követték és a szlovák irodalom nagy fölkerekedését a bohemizálás ellen a szlovákok ma is „történelmi tettének nevezik. 1932 május 12-e fontos dátum lett a szlovák irodalomban: elgáncsolta a tervezett prágai „nyelvújítást“. Azóta elcsitult a harc, Prága egyelőre nem támad és nem tesz erőszakos kísérletet a szlovák irodalmi nyelv jogainak megkurtítására. Az időre bízza a megoldást. A szlovákok nyugodtan ápolhatják és fejleszthetik a nyelvüket, ámbár a bohemizmus a fegyverszünet ellenére fokozatosan hódít Szlovenszón, a meggyőződéses nyelvőrök nem kis bánatára.

Három év óta kitűnő folyóirat (a Slovenská Rec) küzd a szlovák nyelv jogaiért, eredeti zamatjáért és a bohemizmusoktól való megtisztításáért. Az 1932-es csatavesztés után Prága harci taktikája megváltozott. Nem a nyelv erőszakos megváltoztatásával igyekeznek a szlovák literatúrát beolvasztani a csehbe, hanem a közvetlen cseh szellemi és irodalmi hatásokon keresztül. Eltagadhatadan, hogy 1920 óta a cseh költők és írók egyre lényegesebben befolyásolják a szlovákokat s a saját képük szerint idomítják fejlődésüket. Az irodalmi iskolák, az irányok, az attitűdök, a divatok lassan egységessé válnak s ha egyelőre két nyelv marad is a köztársaságban, csak egy irodalmi élet, egyetlen irodalmi mozgalmasság. Különleges vizsgálati területünkön, a líránál maradván megállapíthatjuk, hogy a modern cseh lírikusok Bfezinától és Wolkertől Nezválíg egyre lényegesebb hatást gyakorolnak a szlovák poétákra s gyakran spekulatív és a természetől elszakadó költészetté fejlesztik művészetüket. Ennek a befolyásnak most születik meg a reakciója, a legújabb populista szlovák fiataloknál, de csak a jövő mutathatja meg, miképp tud a szlovák irodalom e belső beolvasztási kísérlet ellen védekezni.

A háború utáni szlovák irodalom hajója az előbb felsorolt három ellentétes tényező között bukdácsol tova: egyrészt számtalan új hatás ráncigálja jobbra-balra, másrészt előre lökik az új kitágult lehetőségek, harmadrészt vissza-visszafújja vitorláit annak a harcnak kavargása, amelyet hébe-korba nyíltan, többnyire azonban a fölszín alatt nyelvi létéért kell folytatnia.

A KISZÉLESEDETT lehetőségek között és az újfajta hatásoknak vagy nehézségeknek kitéve a szlovák irodalom elvesztette az egységes fonalat, amely a háborúig jellemezte. Megszűnt tisztán nemzeti költészet lenni, ahol a nemzetin kívül minden egyéb kísérletezés vagy megbecsülenen volt s iskolákra, világnézetekre bomlott. A líra többé-kevésbé eljátszotta vezető szerepét, ámbár az irodalom legfejlettebb ága maradt most is. Elsősorban benne nyilvánult meg a különféle világnézetekkel folytatott harc. A költők voltak azok, a puha középszlovák nyelvjárás lírai kifejezőképességének lelkes művelői, akik a leghevesebben tiltakoztak a csehszlovakizmus nyelvújító követelése ellen (Rázus—Lukác) s így ők alkották továbbra is a tiszta szlovák irodalmi nyelv gerincét. Milo Urbán, a par excellence szlovák regényíró tevékenysége jelentőségben gyakran túlszárnyalta a lírikusokat, főműve az Élő Ostor, az eldugott szlovák falu 1917-es és

1918-as bonyolult életének bemutatásával chef d'oeuvre-je a háború utáni irodalomnak (habár önkéntelenül erősen emlékeztet az orosz Solochov „Csendes Donjának“ második kötetére és gyakran Szabó Dezső-hatásokat mutat), de az összkép megrajzolásánál és a szellemi háborgás bemutatásánál a líra — pars pro toto — továbbra is a legalkalmasabb objektumnak számíthat.

Áz államfordulat idejében a modern lírikusok közül egyedül Ivan Krasko oeuvre-je állt lezártan az olvasó előtt. Mellette legfeljebb a cseh származású Ivan Gall, Krasko előfutárja, érdemelt figyelmet, akinek intellektuális versei azonban nyomtalanul eltűntek az olvasók emlékezetében. De volt két költő, aki mintegy „útban volt“ és egyre határozottabban kopogtatott az ajtókon. 1915-ben tért vissza két fiatal szlovák evangélikus teológus hosszabb angliai tanulmányújáról: Martin Rázus és Vladimír Roy, s hazaérkezve egyre sűrűbben jelentkezett verseivel a szlovák folyóiratokban. A két fiatalember látta és átélte nyugatot, látta és átélte a szláv erő növekedését a világban és a nyugati szlávok kezdődő európai agitádóját, látta és átélte a szlovák nép és irodalom elhanyagolt sorsát. Mindkettő ezekből az alapélményekből indult úrnak költői pályáján, mindkettő a szlovák líra reformátorává vált, egyébként azonban egymástól merőben elütő egyéniség és más-más lírát teremtett. A lipcsei Rázus szegény, de erőteljes népi környezetből származott s világeletében impulzív, némileg meggondolatlan néptribun jelenség maradt. Vladimír Roy ősrégi és a tizenhetedik században Szlovenszkóra vándorolt hugenotta család sarja, anyja a Hurbánok szlovák intellektuell családjából származott. Finom kultúrember, aki öt-hat nyelven beszél, átélte a legtöbb európai irodalmat s elsősorban költő maradt mindvégig. A szlovák irodalom nehéz helyzetében a költők küzdők és művészek voltak, Rázus elsősorban küzdő, másodsorban költő, Roy örökké költő marad. Költészetük körülbelül úgy viszonylik egymáshoz, mint Ady és Babits költészete, de Rázusban semmi sincs Ady elfinomodottságából és széles belső skálájából, Royban kevés Babits fejlődőképességéből és lelki gazdagságából.

Az 1888-ban született Rázus erősen a Stur-iskolához, a külön szlovák mentalitást hirdető autonóm irodalomhoz tartozik. A népből jön, Samo Chalupka gyakorolta rá a legnagyobb hatást a régi szlovák lírikusok közül s Vajansky óva intette a cseh könyvektől. Viszont hamarosan kikerült a régi Turócszentmárton korlátok közé szorított csökönyös nemzeti irodalmából s át-átkacsingatott a hlaszisták radikális modernségére. Formailag a cseh Antonin Sova, valamint Prága nagy modern költője, Otokar Brezina hatott rá, de Petőfi szilajsága, Ady szertelen formája sem idegen tőle. Már pozsonyi teológus korában verekedett azokkal, akik nemzeti érzését bántották, de ugyanilyen verekedő kedvű maradt a háború után s politikai pártja ma a legintranzigensebb szlovák autonómista pártok közé tartozik.

Verseiben nem az élmény ereje ragadja el, hanem a cél, amit maga elé tűz. Motívumainak legáltalánosabbja: az elnyomott szlovák nemzet. Érte harcol óriási temperamentummal, küzködve a for-

mával és a sorok belső harmóniájával. Modem és bonyolult, de minduntalan vissza-visszakerül az erőteljes népi ritmusokhoz s ilyenkor a legtökéletesebb. Martin Rázus az utolsó tisztán nemzeti szlovák költő, aki átvette Vajansky örökét s akinél a nemzet iránti rajongás minden mást háttérbe szorít, szerelmet, világnézetet. A háború alatt írt versei a legjelentősebbek, később egyre határozottabban a politika felé fejlődött. Három fontos verseskötete: „Ztichych i búrných chvíl“ (1917), „To je vojna“ (1919), „Hoj zem drahá“ (1919). Rázus az egyetlen szlovák költő, akinek költészete összeforr az államfordulattal: kötetei a szlovák irodalom legnagyobb lírai sikereit jelentik s rányomták bélyegüket az 1919—20-as évek szlovák szellemi életére. Egyik-másik verse közszájon forog, például a „Hoj, zem drahá“ című felszabadulási induló, amelynek refrénje azonos Petőfi Talpra magyarjának refrénjével („rabok voltunk mostanáig, de többé nem leszünk“). Rázus az utolsó szlovák költő, akinek verseiben szervesen megjelenik a szlovák élet és táj šturi panorámája: a Tátra villámjai, a Kriván, az erdők dala, a Vág, a Duna, a szent szlovák föld. Mindez természetesen modernebbül és nagyobb költői temperamentummal kifejezve. Utána a szlovák líra elkanyarodott e tradíciós nemzeti tematikától, hogy 1930 után a szociális világnézetek tisztító-tüzén átesve, újszerűbben ismét visszakanyarodjék feléje.

Más költő Vladimir Roy, az européer. Az ő költészete áll legközelebb a modem cseh irodalom egyik lényeges sajátosságához: az idegen formák átéléséhez és átvételéhez. Gyerekkorában legelőször Goethével ismerkedett meg, majd Byronnal, hogy a magyarokon, az oroszokon, az olaszokon át Baudelaire-nél és a francia szimbolistaíknál végezzen. Ha Rázus az utolsó nemzeti költő, Roy az utolsó univerzális szlovák lírikus, utána világnézetekre, politikára, iskolákra oszlik a líra. Ha Rázus egész energiáját beleveti verseibe s csak azért ír, mert másként nem szolgálhatja nemzetét, Roy rezignált ötvösművész, semmi több. Ha Rázus az impulzív Samo Chalupkára emlékeztet, Roy a Stur-iskola másik nagy lírikusára, a pepecselő és verseit elégető zseniális Jankó Králra. Roy tudatosan cselekszi azt, amit mintaképe, Ivan Krasko többé-kevésbé öntudatlanul cselekedett: dekadenskedik, szimbolikus formákat vesz át, újfajta miliőt. Kraskót a nyugati új irány csak meglegyintette, mint Adyt — s ez a kis szellő kihozta igazi lelkét, igazi temperamentumát, Roy tudatosan követi a nyugati mintákat s készen átveszi formanyelvüket.

Rázus És ROY képviselik a modem szlovák líra két szélsőségét, úgy, ahogy közvetlenül az államfordulat után megmutatkozott. Ugyanekkor egy másik szlovák költőpár is rányomta bélyegét a szellemi életre, de halaványabban, mint Rázus és Roy. Ugyancsak az öregebb generáció tagjai s a fiatalabbaktól szintén az különbözteti meg őket, hogy még nem differenciálódtak végérvényesen iskolákra és világnézetekre, mint a párt- és világnézeti költészetet űző fiatalok. E mellékcsillagzat két tagja: Jankó Jesensky (1874, Turócszentmárton) és Stefan Kréméry (1892, Turócszentmárton). A közös születési hely bizonyos közös politikai mentalitást határoz

meg bennük, a tizennyolc éves korkülönbség lényeges különbséget eredményez költői eszközeikben és módszereikben, ők állnak legközelebb a hlaszistákhoz az államfordulat idejének költői közül, mert Rázus pozitívan (politikailag, temperamentumbelileg, tradíciójánál és érzésvilágánál fogva), Roy pedig negatívan (passzív természetével, humanizmusával és individualizmusával) eltér a századeleji szlovák élet gerincét alkotó mozgalomtól. Jesensky és Króméry hlaszisták a szónak abban az értelmében, hogy azonosították magukat a reformátorok radikális politikai eszközeivel. Jesensky a régi hlaszistákhoz állt közel, azokhoz, akik Kramár arisztokratikus orosz ideáljait még beillesztették a „nemzeti demokráciába“, Króméry már Masarykhoz, aki tisztára nyugati pedagógiai és kultúreszközökkel látott hozzá a nép standardjának emeléséhez. Nem csoda, ha mindketten — a többi hlaszistához hasonlóan — magas közjogi állásra tettek szert s míg Krasko az államfordulat után csendes ember maradt, Roy szelíden, Rázus duzzogva megelekedett egy-egy gyenge vidéki evangélikus papsággal, Jesensky zsupán és országos alelnök lett, Króméry a kulturális nagyhatalommá nőtt turócszentmártoni Matica irányítója. Többek között ő vezette be a modern szlovák lírába a két legerősebb új oszlopot, Lukácot és Smreket.

E KÉT FIATALEMBER oeuvre-je a háború utáni idők jegyében áll már. A szlovákok háború előtti fejlődése — elsősorban Hviezdosláv — legfeljebb kultúrelmény számukra, de ösélényei függetlenek a nemzeti sors hányódásától. Vannak hazafias verseik s bizonyára a szívükön viselik a szlovákság sorsát, aminek gyakran kifejezést adnak, de költészetük gerincét fölszabadították a politika gyámkodásától és áttolták a személyes élmények síkjára. Intenzíven, újszerűen, egyénien dalolnak, a szlovák nyelvet emancipálták a földrajzi kellektől s ha szavaik nem is változtak meg, mondanivalójuknak modernebb szófűzést tudtak adni. Viszont a szlovák tradíciókhoz köti őket az a jellemző körülmény, hogy különféle lelki viszontagságok után minduntalan és egyre határozottabban visszaesővárognek a szlovák vidékre, a nép közé, a gyönyörű tájakra, a primitív jóság szinte rousseau-i világába. Sok versük van, amely bonyolultsága és modernsége ellenére emlékeztet a trávnicák struktúrájára. A cseh lírai fejlődéshez közelebb esnek, mint elődjeik, ami érthető, hiszen Prága lényeges szerepet töltött be neveletésükben (Smrek Prágában is él). De középszlovák irodalmi nyelvükhöz szigorúan ragaszkodnak s míg a cseh líra egyre határozottabban városi líra lett, a két modern szlovák költőnek vidéki nosztalgiája van, amiért szeretik is őket prágai centralista irodalomkritikusok (Norr) „regionistáknak“, „ruralistáknak“ bélyegezni.

A „kis falusi házak“ mentalitása leggyakrabban csak vágyak formájában nyilvánul meg a két fiatal költőnél. Egyébként Lukéinál a kor, de főleg az örök lélek problémái és bonyodalmai kavarnak a mélyben, Smreknél a modern élet vitalizmusa áll előtérben. Lukái demonikus, Smrek szerafikus költő. Lukáé Istennel, Franciaországgal, a szerelemmel viaskodik, baudelaire-i attitűdjei vannak s a leg-

szabadabb verstől a szigorúan zárt forma felé fejlődik, miközben belső formája egyre sűrűbbé és egyénibbé válik s a költő egyre jobban problémákat érző filozófus-költő lesz. Smrek harmonikus lélek, Istennel, Franciaországgal, a szerelemmel játszik, de úgy, hogy önkénytelenül a lényegre tapint, villon-i attitűdjei vannak, mindig lendületes, s szeret naiv maradni kifejezéseiben. A két költő egyike sem hull be az izmusok skatulyáiba, ami annyira divatos a cseh lírában s fejlődési útjuk a különböző hatásból kivezet a szabad egyéni forma felé.

Emil Boleslav Lukác 1900-ban született, a középiskolában még magyarul verselt, de Rázus költeményeinek olvasása meghódítja a szlovák irodalom számára. Fejlődésének kezdetén három költő hatott rá: a magyar Ady, a cseh Brezina és a szlovák Krasko, később Paul Claudel nyeri meg Franciaországban. Első kötete („Spoved“ 1922) a szabadvers és a szertelen ritmus tobzódása. Ekkor kiutazik Párizsba. Mennyire más a hatás, amit a francia főváros a fiatal szlovák költőre gyakorolt, mint amit húsz évvel előbb Adyra gyakorolt! Adyt a párizsi élet, a nagyváros lüktetése, a fény, a vitaizmus kápráztatta el, Lukácó lassan-lassan beleszédül a francia neokatolicizmusba, a claudeli komor atmoszférába, az istenkeresésbe és a jammesi odaadásba. De Ady is, Lukác is egyek abban, hogy a Szajnától a Dunához vágyódnak (Lukác második kötetének dme: „Duna és Szajna“), a hazai tájra, a vidéki életbe. Párizsban és Párizs után viaskodik Lukácé a leghevesebben Istennel. Míg Isten a szlovák költészetben eddig az elhagyatott nemzet istene, egyetlen reménysege volt, Lukácónál már személyes élmény, vitatkozó partner, a lelki pátosz kulminációja. Hazatérve, lírájában a szerelem problémája válik uralkodóvá, majd visszakanyarodik a néphez és a szociális problémákhoz („Spev vlkov“). Lukácó viaskodik verseivel, nehezen építi őket, formájuk örökké probléma számára. Eruptív leikéből ki-kitörnek az érzelmek, de a gomolygó, fülledt lelki atmoszféra fölött hideg, parancsoló ész trónol s a forró szív és a logikus fej vitájából sok örök emberi konfliktus származik. Lukácó költészetének alaptónusa ugyanaz, mint Hebbelé: küzdelem a harmóniáért. Nehezen találja meg, még leginkább a szlovák líra régi tradícióiban, ott, ahol a Stur-iskola költői önkénytelenül megtalálták: a népnél, az otthonban. A szlovák fiatalok ma Lukácot tartják a legnagyobb szlovák lírikusnak, hatása is a legszámottevőbb. Szeretik benne, hogy tiszta és emberi marad és mentes az élet külső sallangjaitól. Tudják, hogy lelkében Dosztojevskij-szerű harcok zajlanak le. Nehéz analógiát találni Lukácé költészetére már azért is, mert állandóan fejlődik, örökké változik, keres és viaskodik. Versei között nem egy megrázó erejű alkotás van.

A modern szlovák líra másik pólusát az 1898-ban született J á n Smrek jelenti, ő a szerafikus költő, a jókedvű, aki bátran benyúl a „telt emberéletbe“, néha villoni szertelenségbe csap, néha Marius-féle nosztalgijája van a nyílt tengerek iránt, de végül, fejlődésének csúcspontján, Ő is visszatér a szlovák milióbe s „bánja, hogy felcserélte szalmatetős házait más országokkal, ahol lénye elfajzott“. De nem nagyon bánja. Ez a költő tele van vitalizmussal s a könnyű rímek mestere, tele van lendülettel (jellemző, hogy „Elán“-nak hív-

ják Prágában megjelenő irodalmi folyóiratát), nem vesz túlkomolyan semmit, a szerelmet sem, pedig mély erotika fűti át, nem veszi túlkomolyan a tengert sem, pedig a hajós- és a tengerészmotívumok egyre visszatérnek verseibe, nem veszi tragikusan a várost sem, pedig szereti mint nőélményeinek dekoratív keretét, — talán csak a lelkében szunnyadó népi nosztalgiák előretörésekor érzékenyedik el mélyebben. Verseinek formája merő ellentéte Lukác szigorúan zárt formáinak. A könnyű ritmus jellemzi őket, amikor sorait megszabadítja a szabályos rímek nyűgétől. Sok „chanson“-szerű van bennük (Kästner-, Ringelnatz-szerű), de nem ironizál és nem destruál, ellenkezőleg tele van „vígsággal és nevetéssel.., optimista, naiv. A népdal formája vonzza, kötetében tizenöt „dal“ című verset találunk, de dalai nem mélabúsak, inkább gyors ritmusban pattogók és vígak. Elvárosiasodott dalok ezek.

Lukács, a tragikus fülledetségű lélekkel viaskodó szigorú költő és Smrek, a szárnyaló lélek mozartos lendületű dalolója jelenti a háború utáni szlovák líra két kiemelkedő típusát. Nyelvileg is ők adták a legtöbbet az önállóan fejlődő szlovák irodalomnak s ha elkanyarodtak a líra nemzeti hagyományától, a népi hagyományhoz hűek maradtak. Hatásuk jelentős, a legtöbb fiatal szlovák lírikus az ő nyomdokaikon indult útnak. Nem elemezhetem itt részletesen a legfiatalabb szlovák lírai generáció tagjait, Lukác és Smrek körülbelül jelzik az irányt, amerre haladnak. A fiatalokban — s ez az utóbb említendő szlovák osztályköltészet hatása — talán jobban domborodik ki a szlovák földhöz, a paraszthoz, a nép szociális követelményeihez, a tájjelekhez való visszakanyarodás, mint a tisztán individualista és az 1922—1930-as évek Európa-járásába ágyazott Lukácónál és Smreknél. Fiatal költőpár, amely egyre határozottabban a nép és a föld felé fejlődik, — mintha párhuzamosan futna a Szabó Dezső hatása alatt kifejlődött szlovenszkoji magyar Sarlós-mozgalommal, — az 1903-ban született Jozso Niznansky és az 1905-ben született František Heékó. Verseikben paraszti származásuknak és az anyaföld szeretetének valóságos apoteozisát írják meg. Érdekes, hogy mindketten Nagyszombat vidékéről származnak, a leggazdagabb, erős és önérzetes szlovák parasztság birodalmából. Az izmos tehetségű Niznansky-nak szélesen bugyogó szabadverseiben tragikusan ütközik össze a városi aszfaltvilág az egészséges falusi élet mentalitásával. Heékó „Kivándorlóidnál ugyanez az eset: a föld és a nép szeretetének valóságos Sturi hangjai születnek meg az anyaföldtől elszakadtak nosztalgiájában s gyakran újra előkerülnek a régi nemzeti motívumok. (A Tátra, a Vág). A modern szlovák asszonylíra legkimagaslóbb képviselője M a š a H a l a m o v á (1908), aki a Tátra alatti községekben énekelte legszebb dalait s ugyancsak beletartozik a szlovák lírai fejlődésnek abba az irányzatába, amely egyre jobban visszakanyarodik az apák felfogásához. Klasszikus formájú, tiszta, melodikus verseit a szlovák művelt osztály igen szereti: a költőné „Dar..“ című verseskötete egyike volt a háború utáni líra legnagyobb sikereinek.

A reflexív (és öregebb) Valentin Beniák távolabb áll balladisztikus verseivel e fejlődéstől, a római patríciusok kertjeiről

daloló Vladimir Rolkó ugyancsak elefántcsonttoronyban él, de a többiek a nép felé vezető úton haladnak. A huszonekét éves korában tüdővészben meghalt Andrej Guoth (1906—1929) fokozza a néphez való visszatérés folyamatát, amennyiben oeuvre-je, a Sarló fejlődéséhez hasonlóan, a Szabó Dezső-féle paraszt- és néprajongásból hamarosan átmegy a szociális osztályköltészetre. Andrej Zarnov (1903) bizonytalan verseivel, amelyekről nem tudni, egy rég letűnt világot álmodnak-e vissza, vagy újat kívánnak, ugyancsak a szociális tendenciájú líra felé mutat. (A költő versei miatt többször összetükközésbe került a hatóságokkal.) Teljesen az osztályköltészetbe torkolt az Amerikában született Frano Král (aki azonban 1931-ben kiadott „Balt“ című kötetével már másfelé fejlődik) és Ilja Marku. A legtöbb fiatal név a szlovák osztályköltészet hatását mutatja, a proletár líráét, amelynek két vezető alakja Jan Rob Poniöan és Laco Novomesky.

A SZLOVÉNSZKÓI szellemiséget 1920 és 1930 között átrázó hatások terén vezető szerepet játszott a szovjetorosz hatás. Tíz évig jóformán semmi nem gátolta a moszkvai formák és tendenciák terjedését, amelyek főleg két előretolt központon: Berlinen és Prágán át érkeztek Szlovenszkóra. Sehol nem vertek oly mély gyökeret, mint a fiatal szlovák és a fiatal szlovenszkói magyar intellektueleknél. Mi lehetett ennek a feltűnő elterjedésnek az oka? Egyrészt talán az, hogy a szlovák köznép a felszabadítás után sem találta meg a kívánt boldogságot a nemzeti formában s így eltávozott tőle, másrészt a Szlovenszkóra jött magyarországi kommunista emigránsok intenzív munkája, harmadrészt a nemzeti és a művészeti tradíciók gyengesége, ami megkönnyítette a fiatalok letérését a megfelelően ki nem épített polgári vonalról, negyedrészt a túlzott szabadság és az ellenőrzés hiánya a fiataloknál, akiket kényelmesen megnyerhettek az agitátorok, ötödrészt a nevelés baloldali rendszere, hatodrészt a régi rokonszenv, amely a szlovákokat az orosz formához fűzte, a legmodernebb orosz irodalmi formákhoz is (nyelvileg sem túlnagy a különbség az oroszok és a szlovákok között), végül a nép visszamaradottsága, háttérbeszorítása és leszegényedése, ami elkésérítette a néptől még el nem szakadt és külön kasztot nem alkotó intellektueket. Az elmúlt évtized szellemi káoszában nem csoda, hogy a szélső baloldal világnézete aránylag erősebb irodalmi gyökereket verhetett Szlovenszkón, mint másutt, komoly, központi mozgalommá válhatott, szinte félhivatalossá, amely széles bázisra épülhetett és élet-halálharcot vívhatott a polgári formával, míg egy közös platformon, a néphez, a tájhoz, a paraszthoz való visszatérés őturi területén újból találkozni kezdett vele. Smrek, Lukái, de főleg a fiatal „polgáriak“, Heiko, Niznansky, visszatérnek a röghöz és követelik a nép jussát, de ugyanerre a leszeliült érzelme-sebb és színesebb területre kalandoznak vissza a szociális költők is, főleg Frano Král és Laco Novomesky.

Az intellektuális és művészeti kommunizmus a magyar fiataloknál a késői Sarló csoportja köré kristályosodott, a szlovákoknál a „Dav“ folyóirat köré. A „Dav“-mozgalom számos előfutárból született:

a még Budapesten 1919-ben alapított „Mladé Slovensko“-ból s a prágai első „Svojet“-ból. A „Dav“ 1925-ben és 1926-ban, tehát első éveiben, tisztára irodalmi folyóirat volt, később politikai orgánummá vált, a néphez kívánt eljutni és kommunista agitációt fejtett ki. Ekkor már két fiatal pozsonyi kommunista ügyvéd irányította: Vladimír dementis és Dano Okáli. A folyóirat hatása az intellektuális körökben ma gyengül, az írók elhagyták, s irodalmi harcok már nem tombolnak körülötte.

A szociális líra két jelentős szlovák képviselője az 1902-ben született Jan Rob Ponican és az 1904-ben Budapesten született Laco Novomesky. Költészetükről, különösen az előbbinél, szlovák szempontból nem sokat mondhatunk, mert pontosan beletartoznak az osztályköltészet nemzetközi csoportjába, ugyanazt dalolják és ugyanúgy, mint a német, az orosz és az 1919-es magyar kommunista költők. Ponióan lassan el is hallgatott és felszívódott a politikai mozgalomba, Novomesky, az erősebb tehetség, a szlovák lírai populizmus felé fejlődik. A forradalom szlovák poétáira a szovjet-orosz költők közvetlenebbül hatottak, mint másokra, s a cseh Wolker mellett főleg az orosz Jeszenin állt hátuk mögött, de Ponicannál a német Bacher és Toller is. Politikai szerepükről itt nem beszélhetünk. Irodalmilag sok újat hoztak a szlovák lírába, főleg a felszabadult dikció és a felszabadult alsóbb nyelv terén, mint mindenütt a forradalmi költők. Az irodalom szerintük is csak eszköz, amely a célt, a forradalmat és a proletár-diktatúra eljövételét szolgálja. A naturalista hang, a szándékoltan köznapi és gépszavakkal telt fogalmazás, a nyomor pátosza, a jobb jövőbe vetett remény lendülete, a harag és gyűlölet a polgári társadalom iránt, szabályosan fellelhető verseikben. Ponican a politikusabb. Akármiből indul ki, a szerelemből, avagy „a leányka szép hajából“, a társadalom elleni kirohanásoknál végzi. Mindenesetre tehetséges költő, aki akkor, ha nem agyonpolitizált, szép, idillikus hangot talál újfajta érzelmei leírására. („Levél a börtönből.“) Novomesky nagyobb súlyt helyez a művészi formára és tisztaságra, mint Ponióan. Ő a szovjetirodalom charkovi határozatai értelmében is költőnek nevezhető: versei nem a lírában szokatlan szavak halmozásából állanak, nem a propaganda ritmikus prózái, agitáló szavaló kórusok, hanem tényleg a művészi felemelkedés termékei, lelkes és magasrendű érzelmek kitörés az író előtt magasztosnak látszó célok jegyében. Egyébként a cél nála nem szentesíti az eszközt, ellenkezőleg: a nemes és a tiszta eszköz, az igazi erkölcsös költészet szentesíti a célt, a jobb világ, az új világ eljövételének óhaját. Verseiben sok a zeneiség, a ritmus, a tisztaság, s nem túl sok a tendencia. Ponican rétor, Novomesky muzsikus. Az utóbbi motívumai gazdagabbak, személye gyakran előtör a kulisszák mögül s teljesen egyénien hat melankóliája. Legújabban elkanyarodik régi tendenciájától, s csaknem ugyanolyan fejlődést fut be a szlovák literatúrában, mint a magyarban Kassák Lajos.

Ő is igazolja a tételt, hogy a legmodernebb szlovák líra kezd egy közös síkon, az újfajta népiesség síkján találkozni. Ezzel a megállapítással befejezhetjük fejtegetéseinket.

SZVATKÓ PÁL

II. RÁKÓCZI FERENC EMLÉKEZETE HALÁLÁNAK 200 ÉVES FORDULÓJÁRA

ERHÉTSZÁZHARMINCÖT ÁPRILIS 8-ÁN, Nagypéntek hajnalán fejezte be hányatott életét hazájától távol egy nagy magyar, akit kortársai fellépésekor a nemzet megmentőjeként üdvözöltek. Élete magyar élet, sorsa magyar sors volt. Fényesen magasra ívelő pálya után a számkivetésbe, megaláztatásba való lassú süllyedés; nagyfelelősségű, országot mozgató, történetet irányító aktivitás után — tétlenségre kárhoztatott, szereptelen passzivitás s a pálya végén magárahagyatottság, csendes tragikus kimúlás.

„A nemzetek történelmi helyzetét“ — Ravasz Lászlónak egy bölcs mondását idézem — „nem haderejük, vagyonuk vagy politikájuk szabja meg, hanem a bennük szunnyadó erkölcsi erő, a Lélek kozmikus energiája.“ A kuruc felkelés helyzetét a magyar történetben nem Rákóczinak — katonai erények és gyarlóságok keverékét mutató — hadserege, nem az ország napról-napra pusztuló vagyona és nem a fejedelemnek és tanácsadóinak politikája szabta meg, hanem a nagy nemzeti megmozdulásban szunnyadó erkölcsi erő és Rákóczi lelkének kozmikus energiája.

A fejedelem pályafutása olyan ember viszontagságos és megpróbáltatásokban gazdag életének története, aki nem született katonának, még kevésbé lázadónak és sorsa mégis olyan nemzeti ellenállás szolgálatába sodorta, amelynek élén fegyveres kézzel kellett hadat viselnie koronás királya ellen. Tíz éves korában ismerte meg először a háborút, hősl elkü anyja, Zrínyi Ilona oldalán, Munkács ostroma alatt. Az ágyúszót rövid idő múlva kolostori csend követte életében, majd a neuhausi, prágai stúdiumok után, külföldi utazások s a bécsi udvari élet zajos külsőségei töltötték be a fiatal Rákóczi életét. Hazájától távol, idegen környezetben neveltetve, lelkileg is eltávolodott attól s amikor esküvője után végleg letelepedett nagysárosi várában, — itthon, még ruhájában is idegenül — ugyanazt a feudális, nagyúri életet élte, mint Bécsben és külföldi utazásai alatt. A haza nyomorúságos állapotát még nem ismerte, királyának hú alattvalója volt s amikor a tokaji lázadás megindító neki szánták a fővezéri tisztet, ez elől a kétes értékű megtisztelés elől sietve menekült Bécsbe, hogy a felségárulásnak még a gyanúja alól is tisztázza magát. A nyugtalan Rákócziak, vértanú Zrínyiek, Frangepánok vére még szunnyadt ereiben, de Bercsényinek már nem nagy fáradságába került megismertetni vele a haza siralmas állapotát

s előkészíteni a minden szépért s jóért, igazságokért és ideálokért lelkesedő fiatal főurat arra a feladatra, amit a Gondviselés neki szánt.

Amikor Longueval árulása a bécsújhelyi várkastély börtönébe juttatja és onnan Lengyelországba menekül, sorsa már eldőlt. Az az örökség, amely a Rákóczi névhez nemcsak anyagiakban, de hagyományok és történelmi predesztináció révén is fűződött, súlyosan nehezedik vállaira s megállás nélkül taszítja, vonja őt tovább azon az úton, ahol végül a szabadságért felkelt nemzet élére sodródik.

1703 június 16-án megindítja háborúját. Nem Lipót, még kevésbé József császár személye ellen, — hiszen különösen József neki jóbarátja volt s a magyarok jogos kívánságait hajlandó lett volna teljesíteni — hanem a bécsi udvar végzetesen gyászos magyargyűlölő s a nemzetet lenyűgözni kívánó rendszere ellen. A nem rebellisnek született, szelídlelkű, inkább a tudományokért és művészetekért, mint Mars hadisten mesterségéért rajongó Rákóczi sereget teremt semmiből. Ösztönös szervezőképességével, személyének, vagyonának önzetlen latbavetésével a hadjárat alatt szüntelenül azon fáradozik, hogy toborzott néphadseregét a nyugati reguláris seregek színvonalára emelje, mert már első nagy csatája után (Nagyszombat, 1704 december 26) felismerte azt, hogy háborúját enélkül eredményesen és győzelmesen nem fejezheti be. Isteni küldetésének hite, hivatástudata hatalmasan kifejlődik, emelkedett gondolatvilágára támaszkodó kötelességtudása olyan energiákat és képességeket szabadítanak fel benne, amelyeket eddig sem ő, sem környezete nem ismertek. Bercsényi és a haza sorsát szívéből viselő főurak Rákóczit származása, helyzete, nevének varázsa miatt emelték a felkelés élére s talán nem is vártak tőle egyebet, mint hogy olyan nagy tekintéllyel, széleskörű összeköttetésekkel bíró reprezentatív vezér legyen, akivel elsősorban Franciaország s talán más külső hatalmak is szívesen kötnek szövetséget.

És íme, a nem katona Rákóczi — egészen jó hadvezérré vált. Az elmélyedésre hajlamos, zárkózott filozófus — sokfelé tekintő, nagy külpolitikai tervek kovácsoló diplomatává, a feudális nagyúr — legutolsó talpasának, legnyomorultabb jobbágyának sorsát is melegen szívében viselő államfővé fejlődik. S ha életpályájának ezeken a magaslatain mégsem tudott annyit elérni, mint amennyit megérdemelt volna, annak okait a külső körülményeken kívül egyéniségben rejlő gátlásokban kell keresnünk. Mint hadvezér erélytelen, engedékeny, — mint diplomata túlságosan jóhiszemű volt, mint államfő munkatársait, cselekedeteiket, mulasztásaikat túlságosan elnéző módon ítélte meg és sokkal többet hallgatott jó szívére, mint kellett volna.

Az a feladat, ami a magyar felkelés élén reá várt, olyan mérhetetlenül súlyos volt, hogy annak megnyugtató megoldására még egy — Rákóczinál sokkal nagyobb kvalitásokkal bíró államfő-hadvezér sem lett volna képes. Háborúját azzal az elgondolással és abban a biztos tudatban indítja meg, hogy azt csakis külső segítséggel lehet győzelmesen befejezni. Rákóczi minden illúzió nélkül szemlélte az eseményeket, a magyar nemzet teljesítőképességét, toborzott néphadseregének harcértékét s hamar felismerte azt, hogy bármilyen létszámú sereget sikerül is neki összetoborozni, az mégsem lesz elég erős és ügyes ahhoz,

hogy Savoyai Eugen harcedzett, tanult és kitűnően vezetett seregrészeit maga erejéből döntően megverje. A hadjárat alapvető stratégiai gondolata tehát a szövetséges francia hadsereggel (illetve annak valamelyik, Magyarországhoz közel operáló szövetségesével) való egyesülés volt. A győzelmet csak úgy tudta elképzelni, hogy a kuruc sereget az ország nyugati határai felé vezeti és Bécsset fenyegeti ugyanakkor, amikor francia szövetségese nyugat felől szintén közeledik Bécs felé.

Ez az adott helyzetben kétségtől legindokoltabb és legcélravezetőbb stratégiai terve sohasem valósulhatott meg. Rákóczi vakon bízott a francia segítségben s nem vette észre azt, hogy XIV. Lajosnak a magyar nemzeti mozgalom nem volt létkérdés s a magyarországi harcok színterét mindvégig csak mellékhadszíntérnek tekintette. A döntést a spanyol örökösödési háború hosszú tartama alatt a franciák és szövetségeseik sohasem Bécs közelében keresték. Nekik Rákóczira csak azért volt szükségük, hogy a Habsburg-házat keleten némileg foglalkoztassa. Állításom igazolására szolgáljon e helyen csupán egy egykorú diplomata, Ferriol márki konstantinápolyi francia követ leplezetlen őszinteségű megjegyzése: „Mindaz, amit a magyarok rosszul csináltak, a maguk kárára volt, amit pedig jól végeztek, — nekünk vált hasznunkra.“

Nem akarjuk kisebbiteni XIV. Lajos Rákóczinak nyújtott segítségét, mert az tagadhatatlan, hogy a fejedelem francia tisztjei, különösen műszaki és tüzér szakemberei, valamint kevésszámú, de harcedzett francia csapatai derekasán megállták helyüket és a magyar nemzeti ügynek nagy szolgálatot tettek. De a küzdelem oroszlánrésze Rákóczi magyar seregének vállain nyugodott. Ez a sereg a nyolc évig tartó hadakozásban, illetve annak egyes, kisebb-nagyobb ütközeteiben, a katonai erények, egyéni vitézség, önfeláldozás és használhatóság sok szép példáját mutatta, de nem volt alkalmas eszköz döntő, nagy csaták megvívására és nagyvonalú stratégiai tervek következetes végrehajtására. Rákóczinak nem sok öröme volt hadvezéri életében, ennek tulajdoníthatjuk azt, hogy alvezéreiről, seregéről leveleiben és emlékirataiban rendszerint pesszimiztikus hangon nyilatkozik. Élet-halál harcot kellett vívnia a nemzeti szabadság eszméjéért, de elgondolásai-
ban, tervei végrehajtásában alvezéreiben nem sok támaszt talált. Szófogadatlan, önféjű tábornokai legszebb terveit elgáncsolják, megnyír-
bálják, csapatai az első vitéz nekilendülés és siker után fosztogatni kezdenek, nagy vereségek után széjjeloszlanak s nehéz őket újból összetoborozni.

Nem csodálkozhatunk azon, ha Rákóczit veleszületett zárkózott természete a sok kudarc láttára még magányosabbá tette. Életének legsúlyosabb időszakát társtalanul, lelkileg is magárahagyatva kénytelen végigélni és végigküzdeni. Házaselete nem boldog. Feleségével az egész felkelés alatt csak rövid időre találkozik és az a száműzetés hosszú éveiben sem volt vele. A fejedelemasszony lelkivilágában a magyar kérdés alig kapott helyet. A magyarok szabadságharcát kívülről, csupán házának dinasztikus érdekei szempontjából szemlélte több-kevesebb érdeklődéssel; férjének fenkölt gondolkodása, magyar lelke és a magyar szabadságeszme számára mindvégig idegen fogalmak maradtak.

RÁKÓCZIT kora sem értette meg, csak ösztönösen érezte személyének elhivatottságát. Bizalmas barátai nem voltak, — talán Bercsényi állt szívéhez legközelebb, de a hadvezetés és hadszervezés terén nézeteik sokszor széjjelváltak, sőt volt idő, amikor Bercsényi — erőszakoskodó egyénisége, betegeskedése, nyűgös természete miatt — a fejedelem terhére volt. Tábournokai és udvarának belső tagjai között sem találunk senkit, akit Rákóczi érdemesnek tartott volna arra, hogy bizalmas, meghitt barátjává válassza. Fejedelmi öntudatával, lelke mélyén gyökerező szuverénitászérzetével olyan falat vont maga körül, amely minden közeledést kizárt, ő maga pedig nem kereste a kedélyes baráti érintkezés szórakozásait. Ha országos és hadvezéri gondjaitól megpihenni akart, akkor — mint hűséges titkára, Beniczky Gáspár napról-napra feljegyezte — visszavonult belső szobájába, privatum archívumának és oeconomájának rendezésével, jó könyvek olvasásával, magános dolgainak intézésével foglalatzkodott, vagy egyedüli szenvedélyének, a vadászat örömeinek hódolt.

Rákóczi egyéniségének legjellemzőbb sajátossága az, hogy az embereket, eseményeket a lelkében erősen kifejlődött magasabb etikai szempontok, szinte azt mondhatnák, különös lovagi morál szerint ítélte meg s minden gondolata, minden cselekedete előtt és felett a legmagasabb fokú felelősségérzet, kötelességtudás és tökéletes hazaszeretet követelménye lebegett.

A Rákóczi-kor történetét kutatónak különös lelki gyönyörűséget okoz a fejedelem leveleinek tartalmába való elmélyedés. Nemcsak rendkívül nagy írói készségét; ötletes, színes, — de mindamelllett logikus és nagy önfegyelemről tanúskodó — írásművészetét élvezheti azokban, de a sorokból és a szavak mögött rejtőző értelemről hű képet alkothat magának Rákóczi lelkiségéről. Levelezésének túlnyomó részét természetesen a politika és hadviselés kérdései foglalják el. Saját személyével a nyilvánosság előtt sohasem szeretett foglalkozni.

De kormányzásának és hadviselésének sok sötét, szomorú órájában szíve néha csordultig megtelt keserűséggel. Ilyenkor kilép zárkózottságából, egy-egy pillanatra félrehúzza a lelkét gondosan eltakaró leplet, s megmutatkozik egyénisége természetes valódiságában. Ezek a levelek azok, amelyekben korholja és rendreutasítja engedetlen, kapzsi, békétlenkedő alvezéreit, vagy méltatlankodik az őt ért gyanúsítások, rágalom, mendemondák miatt. A jószívű fejedelem mindenkinek kész megbocsátani, csak azt nem tudja elszívni, ha valaki önzetlenségében kételkedik és azzal gyanúsítja, hogy fejedelmi pompában él és szórakozik, mialatt rongyos hadinépe éhez, fázik és szenved. Rákóczinak ilyen tárgyú levélrészletei adják kezünkbe a kulcsot személyének igaz megismeréséhez. Két rövid példát mutatok itt be.

A pompakedvelő és a császáriak megszállása alatt lévő uradalmaitól elszakított Esterházy Antal gróf tábornagy 1710 nyarán úglátszik túlzott követelésekkel lépett fel, talán célzást is tett arra, hogy a fejedelem könnyen él udvarában s nem törődik alvezérei kívánságai-val. A burkolt gyanúsítás annál kevésbé volt időszerű, mert Rákóczi

udvartartását már régen szűkebbre szorította s az 1710 januárjában vezetett romhányi hadműveletek alatt éjjel-nappal katonái között tartózkodva, sokat szenvedett a csikorgó hideg és a rossz ellátás nyomorúságai miatt.

Rákóczi hosszú levélben válaszolt. Erősen felindulva, de mindig a nála megszokott előkelő, tapintatos hangon oktatja ki tábornagyját arról, hogy a haza mostani nyomorúságos állapotában hogyan kell a felkelés élén állóknak jó példát mutatni.

A levél egy része így hangzik: „Tudom, hogy nem annyira az maga méltóságára fog reflexiót tenni, hogy tüllem, nagyobb állapotban helyeztetettül, példát ne kívánjon venni, — az ki bizonyára nem azért nyomorgottam egész télen állal az szalmás gtmyhókban, és most is nem azért járkálok két-három szekérkével, hogy az előbbeni statusomhoz illendő jó alkalmatosságot megúntam volna, avagy ezt hozzám nem illő pajkosságból követni kívánnám: hanem, hogy az hazában levő szegénységet kímélvén, másoknak is példát adjak az időtül szabott sanyarúság szenvedésére. Tegyük azért félre méltóságunk mutogatását, az mely hazánk szolgálatja után jobban kinyilatkozik, mintsem az külső pompa hívságos mutogatásával, ne allegáljam se én érdememet, az ki ezen ügyért sötét tömlöczöt, számkivetést, és életemnek akárkihez is hasonló koczkáztatását szenvedtem, s szenvedek, — s hallgassa más is annak idején-kivül való keresését, mert Szent Pállal reá kell térnünk, hogy haszontalan szolgálak vagyunk: mert mindeneket követve — csak kötelességünket s hivatalunkat követjük.“

A zsibói csatavesztést okozó Károlyi Sándor tábornagnak emelkedett hangon így magyarázza meg 1705 novemberében a hazaszeretet, kötelességtudás és felelősségérzet követelményeit: „Tudom mire vetem személyemet, úgy (az mi nehezebb) hazám dolgait is, de legalább satisfaciálok hazámhoz való kötelességemnek, hogy nyugodni nem kívánok, — lássa az katona ha ott hágy, régen resolváltam magamat az áldozatra, elkeseredett a szívem megvallom, de bennem az a resolutio, az ki szolgálatára megvetett földnek népi közzé kihozott... Hazám igyéért megyek, az mely szolgálatja, csak látom kinek-kinek particularis contentumából áll. Cselekszik ezt sokan, de még rosszabb, ha ebben mindnyájan megegyezünk... Én indulok, lássa Isten hova teszi és mit csinál hazám dolgaival, ha nincs más, én rajtam ne múljék.“

RÁKÓCZI HÍRNEVÉT nem hadi sikerei, nem diplomáciai vagy belpolitikai eredményei alapozták meg, hanem minden mértéket túlnövő önfeláldozó hazafiassága, lelki szelídsége, egész lényének magas erkölcsi tartalma. De amint életében sem ismerték fel valódi egyéniségét, az utókor kegyelete sem örökítette meg valódi képét helyesen. Azt az egész magyar nemzet kivétel nélkül érezte, hogy Rákóczi nemcsak a XVIII. század legnagyobb magyarja, hanem ezeréves történetünknek talán legtiszteletreméltóbb szabadságharcosa. Ennek megfelelően ünnepelte őt a világháború előtti nemzedék osztatlan, egyértelmű lelkesedéssel. De a lelkesedés lendülete, az ünneplés minden

őszinte megnyilatkozása megelegetett — az akkori egyoldalú politikai történetírás népszerűsítő hatása alatt — Rákóczi egyéniségének felszínes meghatározásával és ezzel kapcsolatban a kuruc világ külsőségeinek glorifikálásával, anélkül hogy a fejedelem megérdemelt nagy dicsőségének alkotóelemeit kellően megvilágította volna. E korszak lelkes Rákóczi-imádói Mányoky Ádám remek portréján a fejedelem képének külsőségeiben gyönyörködtek, gazdagon hímzett zöld bársony dolmányára boruló barna-piros mentébe öltöztetett, fejedelmien pompás, úri megjelenésében. Ekkor keletkeztek azok a —« Rákóczi nagyságának növelésére valóban szükségtelen —» legendák, fellengzős képzetek, amelyek csakis a felszínes lelkesedés fokozására voltak alkalmasak, de amelyeknek fénye mögött háttérbe szorultak, elmosódtak a fejedelem többi, amazokénál jóval értékesebb erényei.

Ez idő óta tartanak hazafias ünnepeket az ország sok „Rákóczi-fája“ alatt, amelyek árnyékában a fejedelem a hagyomány szerint tanácsuléseket tartott, csatát vezetett, vagy amelyhez lovát kötötte s mind olyan helyeken, ahol az újabkori kutatások szerint Rákóczi sohasem járt. (Szemléltető példa erre különösen a Dunántúl sok Rákóczi-fája, — Ménfő, Akarattya stb.) Ekkor keletkeztek legendák kuruc harcokról, amelyekben Rákóczi maroknyi seregei hatalmas labanc seregeket vertek széjjel. Ma már tudjuk azt, hogy a kurucok számereje a felkelés egész ideje alatt majdnem mindig sokszorosan nagyobb volt a császáriakénál (a trencsényi vereségnél a kuruc haderő háromszor, a romhányinál pedig nyolcszor akkora volt, mint ellenfele). Azt is megállapítottuk már, hogy mindössze két huszárezred volt az, amelyre a „labanc“, azaz császári-magyar elnevezés illik, mert a császári sereg ezredei túlnyomó részben németbirodalmi és osztrák tartománybeli eredetűek voltak, nem is szólva a dán vagy lengyel ezredekről, amelyek sok csatában döntő szerepet játszottak.

Mindezekre a jóhiszemű vagy tudatos túlzásokra, tévedésekre, ferdítésekre Rákóczi nagyságának nincs szüksége. Ha belemélyedünk életfolyamának alapos megismerésébe (sokezerre menő levele, emlékiratai, egyéb feljegyzései, levelezőkönyvei erre bőszeges alkalmat nyújtanak), akkor egészen más képet nyerünk a fejedelemtől és tevékenységéről. Az újabb történetkutatás érdeme az, hogy Rákóczi korának mai történetírói már nem elfogultak a fejedelem mellett és írásaikból mégis nagyot nő képe, jelentősége és tiszteletre igazán méltó egyénisége. Ma már helyes színekben ismerjük Rákóczi hadvezért képét, a szatmári béke körüli szerepét, szomorú bujdosásának minden részletét, a francia és orosz külpolitika útvesztőiben való kálváriajárását s ami egész működését sokban magyarázza, —¹ egész lelkiségét. Megismertük Rákóczit az embert, minden államférfiúi, hadvezéri és emberi erényével és gyarlásával. E részletképek összetevéséből csak azt láthatjuk, hogy Rákóczi puritán önzetlenségével, a hazaszeretetről s felelősségérzetről alkotott emelkedett felfogásával messze kimagaslott az akkori rendi társadalom szertehúzd s privátumaikat sokszor a nemzet érdeke elébe helyező főurak sorából. Ezért szerette és tisztelte Rákóczi személyét a szavára hallgató nemzet összesége,

ezért volt neve varázserejű ige, melynek hallatára hadba szállt főúr, köznemes, városi polgár, jobbágy egyaránt.

Az Andrássy nemzetség krasznahorkai ősi várának egyik Rákóczi-szobájában láttam egy egykorú, szimbolikus képet. Az ország minden társadalmi állású, különféle rangú emberei állnak egy sorban, a sor közepén egy paraszt. Egyik vállára a fejedelem, a másikra egy főpap helyezi oltalmazó kezét. Feje felett az írás: „Viribus Unitis. Conserve Pátriám, Conserve Me Ipsum.“ A kép ismeretlen rajzolója átérezte s megértette a Rákóczi-szabadságharc lényegét. A fejedelem érdeme az, hogy nagyúri sorsát összekötve az agyonsanyargatott föld népének sorsával, a nemzeti mozgalmat s a szabadságeszmét minden rendi korláton felül emelve, országos üggyé tudta tenni.

Ebben az egész nemzetet talpraállító, átfogó és egybefoglaló hatásban kell Rákóczi valódi nagyságát keresni.

Ma halálának 200 éves fordulóján már ismerjük II. Rákóczi Ferencet. Nem a kuruc háború kócsagtollas, párduckacagányos és lelkes frázisokban bővelkedő, de tartalom nélküli romantikájában akarunk gyönyörködni, már nem a kurucvilág tárogatós tábortüzeinek lángjánál szítjuk hazafias lelkesedésünk szalmatüzét, hanem a külsőségek helyett a lényegét keresve, törekszünk Rákóczi lelkének megismerésére. A felületes, nagyhangú Rákóczi-kultusz átalakult a fejedelem valódi szerepének tárgyilagos méltatásává, ami személyének tiszteletét a nemzet kegyelete számára az eddiginél sokkal magasabbra és mindenekfelett szilárdabb alapokra helyezi.

Mányoky Ádám remek portréjának külső pompája mögött a mai nemzedék már fel is fedezte a fejedelem belső lelkialkatát. Nem arannyal dúsan hímzett zöld bársony dolmányát látjuk csupán azon, hanem férfias arcvonásaiból, átható tekintetéből kiáradó lelki nagyságát.

A mai nemzedék Rákóczi Ference már nemcsak pompás, romantikus kép, amely hevít, lelkesít, — hanem húsból, vérből való történelmi alak, intő, buzdító, hibáinkra figyelmeztető tanulságos példa s ezért örök magyar érték.

MARKÓ ÁRPÁD

A RÁKÓCZI-ÉV ÉS A TÖRTÉNETTUDOMÁNY

NAGY IDŐK nagy embereinek, történelmet formáló egyéniségeknek közös sorsa a szublimálódás, az, hogy alakjuk egy „éltető eszmévé finomul“. Földi képük, ideig való ábrázatuk felmagasztosul, időntúlivá magasodik, lehámlik róla a személyiség páratlan, mert soha vissza nem térő köntöse. Az egyéniség kézzelfogható melegsége, plasztikusabb, színesebb képe idővel egy testetlen eszme távolból jövő, fehér sugárzásának ad helyet. A történettudomány részletes, aprólékos rajzából csak az éles kontúrok maradnak meg, az ámyékfoltokat lassanként elnyeli a növekvő, egyre intenzívebbé váló fényesség. A múlt egy-egy óriásának egyéni formájú és összetételű nemesérc-anyagából a következő generációk visszaemlékezésének kohójában csupán a tiszta arany marad meg, az is új formába öntve. Az egyéniség, a történelmi alak hérosszá, fogalommá nő, egy eszme földi dákjává válik. Így absztrahálódott Rákóczi, az ember is a magyar szabadság, a nemzeti függetlenség eszméjévé.

Mindez így is van rendjén, amíg egy emberi közösség, az egész nemzet történelmi tudatáról van szó. A fejlődés elkerülhetetlenül ebben az irányban halad, a történelmi alak idealizálásához, hőssé magasztosulásához vezet. Egy nép csak úgy képes emlékezetében megőrizni múltjának hőseit, ha egy-egy nagy eszmével azonosítja őket. Alsóbb rétegeitől nem is kívánhatjuk, hogy Rákócziról, az egyéniségről, a hadvezérről, a szervezőről stb. részletes és pontos képet alkosson magának. Neki is, mint a történet többi hősének legszemélyesebb énjét kellett áldozatul hoznia az örökkévalóságért.

A folyamatban tehát nincs semmi rendkívüli, a kérdés csak az, hogy milyen alapokból indul ki és milyen módon megy végbe. Mert bármilyen szükségszerűnek találjuk is, hogy a múlt húsból-vérből való alakja a tömegek tudatában átlényegül, eszmévé válik, észre kell vennünk, hogy ez általában szimplifikálódással jár együtt. Az absztrahálódás közben elsikkadnak azok az egyéni, jellegzetes vonások, amelyek a történész számára oly érdekesek és értékesek s a személyiség varázsát, zamatát adják. Érti ezt a veszteséget még az az egyszerű ember is, aki Rákóczit csak vásári olajnyomatokról ismeri s akinek fejében nem marad meg róla más, mint a szabadsághős fogalma. Még ő is igyekszik ezt az eszmei képet egy-egy anekdótaszerűen megrögződött epizóddal, Rákóczi elfogatásáról, szökéséről stb. alkotott romantikus képzetekkel kézzelfoghatóbbá tenni.

Ha már a szélesebb rétegek szükségét látják annak, hogy tudatukban az elvont fogalmak életteljessé váljanak, mennyivel inkább fontos a historikus szemében, hogy ez a történeti tudat megteljen pozitív tartalommal. S mennyivel inkább biztos alapokon kell nyugodnia a művelt közönség történeti tudatának!

Csak az alapos történeti megismerésen keresztül juthatunk el a nagy egyéniségekben megnyilvánuló történelmi erő tiszta fogalmáig. Előbb az egyéni vonásokat kell tisztán látnunk ahhoz, hogy meg tudjuk mondani: mi az, ami a történelem hőisében időálló, örök. Tarthatatlan a múlt nagy alakjairól alkotott minden olyan fogalom, mely nem a valóság talaján fakad.

A tényekből leszűrt egyéni vonásokat Rákóczi esetében sem pótolhatja romantikus mithosz vagy tartalmatlan frázisok. De nincs is szükség ilyesmire: minél jobban belemerülünk Rákóczi életének és tevékenységének tanulmányozásába, annál monumentálisabban bontakozik ki előttünk az ő igazi arca. A források világánál egyre tisztábban látjuk, hogy újkori történetünknek ő egyik legnagyobb alakja. Neki nem árt a napfény, neki nincs szüksége illúziók mesterséges kódérahhoz, hogy emlékezetünkben ideális hősként eleven erő maradjon.

Ezért került ma már visszavonhatatlanul a lomtárba Thaly, Káldy és a többiek történelmi romantikája. Túlhaladott az már stílusában is: pathetikus frázisokkal tömjénez Rákóczinak s ugyanakkor dühösen agyarkodik ellenfeleire. Az ábrázolásban, az egyéniség és az események rajzában pedig nem a valót tárja elénk, hanem annak égi mását igyekszik elővarázsolni. Alkalmatlan a fejedelem kultuszának megalapozására, de sekélyes, felületes történeti tudat magvait hinti el. A Rákócziról mint csak-szabadsághősről és az emberi tökéletesség megszemélyesítőjéről kialakított fogalmat át- meg átfonó frázisok gyakran kongnak az ürességtől, a belső érték hiányától, akár csak a „kongó“, a fejedelem rézpenze s őket is a devalválódás veszélye fenyegeti.

A Rákóczi-kultusz csak úgy juthat erről az ingoványos talajról biztos révbe, ha a források kendőzetlen valóságán, objektív, szépítő nélkül való történeti megismerésen épül fel. Rákóczi korát megvilágító forráskiadványokban nem volna hiány, maga Thaly ezen a téren elévülhetetlen érdemeket szerzett. Híjával voltunk azonban idáig kellő számú olyan feldolgozásnak, amely a források kristálytiszta vizét alkalmas formába öntve közvetítette volna szélesebb rétegeknek.

Ezért kell örömmel üdvözölnünk azt a tényt, hogy a vezérlő fejedelem halálának kétszázados évfordulója frissen pezsgő életet hozott a Rákóczi-kutatásokba. Lukinich Imre szerkesztésében sajtó alatt van az „Archívum Rákócziánum“-nak, a kor egyik legfontosabb forráskiadványának kiegészítő kötete. Benne Lukinich történeti bevezetés kíséretéből kiadja Rákóczi felségárulási perének irományait, a francia külügyminisztérium levéltárából közli azokat az aktákat, melyek a fejedelem francia összeköttetéseinek első időszakára vetnek világosságot, továbbá közli Rákóczinak Károlyi Sándorhoz intézett azon politikai és hadi vonatkozású leveleit, melyek a Károlyi-nemzetség levéltárában maradtak meg, s melyek kiadását a Károlyi-család épp az évfordulóra tekintettel tette lehetővé.

De nemcsak forrásközlésben, feldolgozásokban sem szűkölködik Rákóczi esztendeje. Pár nappal ezelőtt jelent meg, ugyancsak Lukinich tanár szerkesztésében a „Rákóczi-émlékkönyv“, amelynek két kötete közel 52 íven, pompás, részben teljesen új illusztrációs anyag kíséretében 21 válogatott tanulmányt tartalmaz. A hatalmas munkát a Magyar Nemzeti Szövetség megbízásából a Franklin-társulat adta ki; őt dicséri az elsőrangú, izléses kiállítás.

Ugyancsak nemrégiben került ki a sajtó alól egy vaskos kötet: „II. Rákóczi Ferenc és kora“, Asztalos Miklós tollából. A közel 500 lapos, bőven illusztrált könyvet az Országos Rákóczi-szövetség megbízásából a Dante-vállalat adta ki.

Végül Rákóczi emlékének áldoz a Magyar Szemle Kincsestárának legújabb füzeté is: Markó Árpád „Rákóczi“-ja.

Ilyenformán a Rákóczi-év termékeként már eddig is három kiadvány igyekszik a köztudatban meggyökereztetni a fejedelem való alakját, igazi jelentőségét. Mert egyik sem a szaktudomány száraz nyelvén szól, hanem valamennyi élvezetes, könnyed, népszerű formában igyekezőn előadni mondanivalóját, szélesebb körök érdeklődésére tart igényt s így Rákóczi kultuszának elmélyülését, történeti megalapozását szolgálja. Bennük negyedszázados szünet után a fejedelem életének és működésének egyszerre három új Összefoglaló feldolgozásával gazdagodott történetirodalmunk. Asztalos és Markó munkáján kívül ugyanis a Rákóczi-émlékkönyvben is helyet kapott egy Rákóczi-életrajz, Bállá Antal tollából.

Rákóczi életművének e három szintetikus ábrázolása közül Asztalosé a legbővebb, a legrészletesebb. Neki is, mint társainak, meglehetősen heterogén formájú és értékű anyagot kellett egységgé kovácsolnia. Rendelkezésre állott elsősorban Márki Sándor hatalmas, háromkötetes Rákóczi-életrajza, mely páratlan szorgalommal hordta össze a kérdésre vonatkozó publikált anyagot, de a feldolgozásban sok kívánnivalót hagy hátra. Módszere, stílusa Thaly hatását mutatja s így sok tekintetben idejét múlta, előadása szétfolyó, belevész a részletekbe, Márki művének kiegészítésekpc ott volt aztán *egyrészt* Thalytól „Rákóczi ifjúsága“, másrészt Szekfútól a „Száműzött Rákóczi“: két munka, tele ellentétekkel. Mindehhez hozzá kellett még venni Lukinich, továbbá Zolnai, Haraszi és mindenekfelett Markó legújabb kutatásainak eredményeit. Az egésznek egybefoglalására utat mutatott Szekfű a Magyar Történet VI. kötetében adott teljesen új és eddig utói nem ért tömör jellemzésével.

Asztalos ügyesen, a gyakorlott tollú író rutinjával és stíluskészségével oldotta meg feladatát. Az előadásban nagyrészt Márkira támaszkodik s emellett sűrűn felhasználja és idézi Rákóczi önéletrajzát, ami nemcsak a történeti folyamatot élénkíti, hanem a fejedelem alakját is plasztikusabban kidomborítja. Innen vezeti le Rákóczi közeleti szereplésének rúgóit: szabadságszeretét, az ország elnyomott állapotát és családi hagyományait. A három tulajdonkép összefügg egymással és szerinte az ősi magyar külpolitikai koncepcióból ered, melyet Hóman látott meg először. A magyarság ugyanis az Árpádok idejétől fogva kelet-nyugati irányban védekező állásba került, külpolitikai expanzió-

nak csak észak-déli irányban nyílt tere. Idővel ez a hagyományos külpolitikai vonalvezetés, bontakozó primitív nemzettudattól hordozva, a Habsburgok elleni védekezéssé és lengyelbarátsággá fejlődött. Így került át Zápolyai János révén Erdélybe, amely Bocskay óta az addig országtalan nemzetudat hordozójává és védelmezőjévé lett, s csak hanyatló korokban gubózott be önző transzilvanizmusába. Bocskaytól egyenes út vezet Rákóczihoz, akinek ősei között megtalálunk egy híján minden irányító erdélyi fejedelmet. Rákócziban így a történelmi fejlődésből adódó szabadságszereteten túl testet öltöttek családjának alkotmányvédő és Habsburg-ellenes hagyományai is. Ő maga is azt tartotta, hogy hazája szabadságáért más nem is foghatott volna fegyvert, hiszen a linzi béke helyreállításának kötelezettségét és a francia-svéd kapcsolatokat ő örökölte dédapjától. De mindezen felül biológiai szempontból (ez a szemlélet is Hómantól ered), vérségi összetételét tekintve is ő volt a Rákócziak, Báthoryak, Zrínyiek, Frangepánok minden nemes tulajdonságának örököse s egyedül a neveléstől függött, vájjon ezek a kiváló családi vonások felszínre kerülnek-e benne, vagy sem.

Éppen ezért Asztalos nagy figyelmet szentel Rákóczi ifjúkorának s e részben jobbára Thaly nyomdokain haladva, arra a megállapításra jut, hogy a Kollonics gyámságára bízott fejedelmi sarjnak komoly erkölcs- és jellemnevelésben nem volt része. A maga erejéből, önkínzásos, belső, lelki fejlődés útján jutott el a fiatal Rákóczi a kibontakozásig, Bercsényi ebben csak a „szellemi bába“ szerepét játszotta — véli a szerző, nem ok nélkül.

A szabadságharc kitörésétől kezdve Asztalos két, külpolitikai-katonai és belpolitikai síkra bontja az események megbízható, részletes előadását, ami ezeken belül mindenesetre könnyebbé teszi az áttekintést, de az egységes látásnak nem válik előnyére. A tetőponton, akár csak Márki, „Rákóczi Magyarországá“ címmel keresztmetszetet ad az egész korról, seregszemlét tartván a felkelés szervezete s a gazdasági, társadalmi és műveltségi viszonyok felett, már amennyire ez az addigi adatok alapján lehetséges volt; e részben Haraszti újabb zene-történeti kutatásai, úgy látszik, elkerülték figyelmét.

A csúcsról, az ónodi gyűlés után, lefelé vezet az út. A tetőről messzi horizontok ködbevesző képe int s Rákóczi ide, a külpolitikai konstrukciók álomvilágába menekül egyre többször, amint itthon küzdelme fokról-fokra hanyatlásnak indul, s a függetlenségi harcból önvédelem lesz, mert „populáris periit amor“. Rákóczi, a mozgalom éltetője, Lengyelországba megy segítségért s ezzel itthon összeomlik minden; a szatmári béke Károlyi műve ugyan, de az már a fejedelem legszemélyesebb eredménye, hogy III. Károly jól és igazságosan akar bánni a magyarokkal. A béke súlytalanná teszi a fejedelmet, de annak megtartására az ő „fel-felsötétlő árnya“ készíti a bécsi udvart.

A bujdosó Rákóczi alakját immár nagyrészt Szekfű eredményei alapján követjük, ha felfogását Asztalos nem teszi is mindenben a magáévá. A grosboisi megtorpanás után Rákóczit újra, meg újra tevékenységre, helyváltoztatásra készíti az erdélyi fejedelemség megszerzésének célja, amíg fővenyre építő terveire pontot nem tesz a halál.

A másik életrajz, Bállá Antal munkája a Rákóczi-életrajz I. kötetében nyolc fejezetre osztva, 250 lapon adja elő „Rákóczi életét“, amihez, nem eléggé szervesen, a fejedelem hamvai hazahozatalának leírása csatlakozik; ez már jog szerint nem a fejedelem, hanem a Rákóczi-kultusz történetéhez tartozik. Elsősorban politikai történetet akar adni, a történeti folyamat egyéb oldalainak ábrázolását a Rákóczi-életrajz egyéb tanulmányaira bízva. Előadása attól fogva lesz részletesebb, hogy Rákóczi Lengyelországban felveszi a francia összeköttetések fonálát, ezért nála a gyermek Rákóczi a kelletténél talán kevésbé jut szóhoz. De a politikai történet előadása annál jobban sikerült, benne Balia a maga útjait járja és több egyéni meglátáshoz jut el. Ő is hangsúlyozza, hogy Rákóczi örökölte küldetését; szabadságharcát ezért a magyar szabadságküzdelmek sorába állítja be s ennek kapcsán tér ki a fejedelem őseire. Közös mederben, egységesen tárgyalja a szabadságharc eseményeit és átfogó pillantással, széles ecsetkezéssel festi mögéje az európai politika hátterét. Kitűnően jellemzi Rákóczit, az egyéniséget, a szilárd jellemet, az erkölcsi nagyságot, a „nacionalistát“, aki nem elégedett meg „félállamiság-félével“. Megállapítja, hogy ő volt a miniszteri felelősség első megvalósítója nálunk, ő róta először a nemességre az adóterhek 18%-át, aminthogy külpolitikájában is nem egyszer jutott el olyan elgondolásokig, amelyek utóbb valósággá váltak. Nagy gondot fordít a szatmári béke létrejöttének és végrehajtásának ábrázolására. Okai között a gazdaságiakat említi első helyen: Magyarország aránylag nagyobb áldozatot hozott a nyolc évi háborúskodás alatt, mint akár 1848-ban, akár a világháború idején, s így végül Rákóczi követeléseiben túlmént a fizikai és lelki teljesítőképesség határán. A béke keresztülhúzta az ő számításait, de az s annak becsületes végrehajtása mégis az ő küzdelmének az eredménye.

A harmadik életrajz írója: Markó Árpád, a korszak egyik legkitűnőbb ismerője 80 lapnyi „Rákócziéletrajz“ tanúságot tesz róla, hogy nemcsak a hadtörténetnek szakértője, de a szintézis terén is kiváló tud alkotni. Persze a szabadságharc katonai lefolyását, Rákóczi hadvezér! ténykedését itt is különös gonddal ecseteli, mert hiszen szerinte a felkelés elejétől fogva mindvégig katonai probléma, Rákóczi életének pedig legnagyobb és (ez talán túlzás) szinte egyetlen pozitív eredménye nemzeti hadseregének megteremtése volt. De mindez nem feszíti szét tömör összefoglalásának kereteit s nem hoz aránytalanságot előadásába. Könnyen gördülő, választékos mondataiból markáns vonásokkal rajzolódik ki Rákóczi, a nemzet reménysége, a szervező fővezér, a választott s végül az országtalan fejedelem. Nagy gondot fordít Rákóczi egyéniségének ábrázolására s e részben Székfű több megállapítását teszi a magáévá. Kellő méltánylásra talál többek között a nagyúr és a szegénység összetalálkozásának jelentősége. Rákóczi igazi nagyságát abban látja, hogy egy hatalmas lendülettel talpra tudta állítani az egész nemzetet. De hat-hét év múlva már lelohad a lelkesedés, a fejedelem pedig nagyszabású külpolitikai terveivel letér a reális megoldások mezejéről. Így válik el lassanként Rákóczi egyéni sorsának útja a nemzetétől; a bujdosó fejedelem tragikumának s egyben erkölcsi nagyságának nem

lehet szebb és jobb kifejezője, mint az ő saját szavai, melyeket a külföldi segítségben kételkedő Károlynak mondott el feleletül: „Jobban szeretem tiszta, tökéletes lelkiismerettel Istenbe vetni reményemet egyedül, mintsem hitetlenséggel azt megmocskolván, attól is mind eltávoloznom, mind érdemtelenné tennem magamat. Ez oly végső resolútióm, melytől csak a halál választ el; s nincs oly nyomorúság és rabság, mely elmémben habozást okozzon“.

Így áll előttünk a tragikus hős, a történelem való alakja három új életrajz tükrében. Ezek mindegyike az eddigi eredmények összefoglalása akar lenni, nem az anyagban hoz újat, hanem a feldolgozásban, a színezésben. A részletproblémák megoldására, új anyag feltárására a Rákóczi-émlékkönyv munkatársai vállalkoztak, az egyes kérdéseknek kiváló szakemberei, akik sorra megvilágítják előttünk a felkelés külpolitikai, közjogi, katonai, pénzügyi, gazdasági, társadalmi kérdéseit, külföldi visszhangját s Rákóczival összefüggő filozófiai, irodalmi, művészeti, zenei stb. problémákat. Tanulmányaik így nagy gazdagodását jelentik a Rákóczi-kor irodalmának s ha a kutatás mai állása mellett nem is jutottak végleges eredményekhez, a problémák lezárásához, legalább is kiindulópontjai lesznek a további Rákóczi-kutatásoknak.

Ilyen mindjárt Mályusz Elemér kitűnő tollal megírt, nagyigényű, részletkutatásokra ösztönző tanulmánya: „A Rákóczi-kor társadalma“, mely bizonyára élénk eszmecserét fog kiváltani; elégedjünk meg ezért gondolatmenetének, eredményeinek pusztá vázolásával. Mályusz a magyarországi barokknak Szekfű által megalapozott és kiformált fogalmát igyekszik kiegészíteni, illetőleg helyesbíteni. Hangsúlyozza, hogy a XVII. században teljesen meggyökerezik nálunk a barokk az ő sajátos, tömegek iránt nem érdeklődő társadalmi felfogásával együtt, minek következtében a jobbágy sorsa tetemesen megromlik. A parasztnozgalomból fejlődő Rákóczi-felkelés alatt javul ugyan a jobbágy helyzete, de a szabadságharc társadalmi felfogásában csakhamar a barokk rendiség sínéire terelődik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a felkelésnek ne lettek volna társadalmi okai: a harc nem maga a barokk, hanem — minthogy az összeszövődött a bécsi udvari műveltséggel és így a Habsburg hatalmi érdekeket szolgálta — annak jellege ellen folyt. Bécs fénye magához vonzotta főurainkat s vidéki udvaraik — megannyi művelődési központ sorra feloszlottak. Nem volt többé, ami a köznemest, aki addig a nagyúr servitora volt, előkészítette volna a hadi- és közpályára. A köznemes nem tud többé felemelkedni, elparlagiasodik, visszavonul éppen akkor, amikor a nemzeti kultúra terheit neki kellene átvennie, hiszen a barokk egyházi jellegű kultúráját a XVII. század végén a nemességtől hordozott, világias rokokó-műveltség váltja fel. Rákóczi tisztában van ezzel a tragikus változással s úgy akar a fiatal nemesek elparlagiasodásán segíteni, hogy seregébe, udvarába fogadja őket. Ez az udvar teljesen a kor színvonalán áll, minden ízében barokk s példát ad arra, hogy a magyar bécsi gyámkodás nélkül is lépést tudott tartani a Nyugat kultúrájával. De Rákóczi udvara nemcsak európai, hanem magyar is, államéletben, közigazgatásban egyaránt a magyar nyelv érvényesül. Vallási téren

pedig Rákóczi kora átvette a hazai protestáns szektáknál készen található, haladottabb tolerancia-elveket (mely a jobbágyot az egyén jogaihoz juttatta) s azt a gyakorlatban közmegelegedésre keresztül is vitte. Ha Rákóczi kora nem valósította volna meg így a vallási békét, nem kellene visszaesésnek minősítenünk, hogy a szatmári béke után a bécsi udvar újra egy középkori elv, a földesúr patrónusi jogának hangoztatásával folytatta a protestánsok elnyomását. 1711 után eltűnt újra a magyar nyelv is, annak hordozója, a magára maradt nemesség nem tudott összeolvadni a Bécsben nevelődött főurakkal s így a XVIII. századi műveltségben magyar elem és európai kultúra egymás mellett maradt, a szintézisig nem jutott el.

Míg így Mályusz átfogó pillantással a kor egész kultúráját bevonja vizsgálódásai körébe, Polner Ödön „Rákóczi közjogi szempontjai“ c. érdekes cikkében a szabadságharc jogosságának kérdését tárgyalja. Már a kortársak kétféleképp ítélték meg Rákóczi vállalkozását: az egyik fél a formai jog alapján lázadásnak, rebellióknak bélyegezte, a másik, a nemzet eszmei jogaiból indulva ki, szabadságharcot (revolúció) látott benne. Ha csupán a kuruc részről felhozott alkotmányjogi sérelmeket vesszük tekintetbe, a felkelés lázadásnál nem minősíthető többnek. De voltak ezenkívül külső államjogi sérelmek is, olyanok, amelyeket csak egy másutt is uralkodó király követhet el s amelyek az állam önállóságát sértik. Ezek ellen védekezni magasabb állami érdek, mint a lázadók által megsértett jogrendet helyreállítani s így a kettő összeütközésekor előbbi az elsőség. Minthogy pedig a kurucok joggal hozakodhattak elő ilyen külső államjogi sérelmekkel, Rákóczi részéről az erkölcsi igazságosság szempontjából jogosult önvédelem volt csupán, amikor kibontotta a felkelés zászlaját s amikor a szabadság, azaz állami önállóság biztosítására külföldi garanciát követelt.

Idegen hatalom ellen, mely csak formailag volt király, idegenekkel szövetkezni sem jogosulatlan dolog; Rákóczi pedig szentül hitte, hogy idegen segítség nélkül nem boldogulhat s ezért a bécsújhelyi börtönből való menekülése után azonnal felvette a francia összeköttetések fonalát. E kapcsolatok legelső, a szabadságharc kitöréséig terjedő idejéről ad összefoglaló képet Émile Pillias a francia külügyminisztérium aktái alapján (melyeket egyébként részben már Thaly is felhasznált), „Rákóczi és Franciaország közbelépésének igazi története“ címmel. Részletesen leírja, hogy Rákóczi volt az, aki a francia szövetséget — szolgálatainak felajánlásával — szorgalmazta. XIV. Lajos csak lassankint, Rákócziék memorandumainak hatására és Du Héron, majd Bonnac varsói követek sürgetésére kezdett érdeklődni a magyar ügy iránt. Eleinte még az ígéretekkel is fukarkodott, kötelezettséget nem vállalt s a komoly közbelépés gondolatát hétszer utasította vissza.

Rákóczi így kézzelfogható segítség nélkül engedett jobbágyai hívó szavának, hogy most már XIV. Lajos használja fel őt Bécs meggyengítésére. Rákóczi nem ment sokra a diplomáciával; a nép elére állva, most már hadvezérré kellett lennie s a XVII. század csakhamar meg is találta benne legnagyobb magyar katonai szervezőjét, amint az Markó Árpád cikkéből („Rákóczi mint hadvezér“) kitűnik, amely cikk szerzőjének nagy műve, az Akadémia kiadásában tavaly meg-

jelent „A hadvezér Rákóczi“ eredményeit foglalja össze. Ezek szerint Rákóczi nem született hadvezérnek, de volt érzéke hozzá és folytonosan képezte magát s így meg tudta teremteni a magyar nemzeti hadsereget, Mátyás kora és 1848 között az egyetlen. Létszáma egyízben a 100.000 före is felment, de ennek csak egy része volt reguláris sorkatonaság, a többi csak fegyelmetlen, hullámzó mezei had. Ezt a tömeget hiába igyekezett szóval, írásos regulákkal fegyvelni a fejedelem, jószándéka hajótörést szenvedett alvezérei értetlenségén és makacságán s nem volt benne elég erély ahhoz, hogy véleményükön túltegye magát. Így aztán serege, még ha számbeli fölényben volt is, szabályos ütközetekben nem állhatta meg a helyét Európa legjobb hadseregével szemben; Rákóczi hat nagy csatája nem egyéb, mint lehangoló kudarcok sorozata.

De voltak a szabadságharc bukásának a csatavesztéseken túl gazdasági, pénzügyi okai is. A fejedelem 1,900.000 holdra kiterjedő, roppant birtokai csakhamar elégtelennek bizonyultak az egész mozgalom táplálására s mivel adót nem akart kivetni az ügyis elég nagy terhet hordozó népre, 1704-ben kénytelen-kelletlen rászánta magát, hogy bányáinak rezéből veret pénzt s azt a belső értéknél magasabb, összesen 2,000.000 ft. névértékben hozza forgalomba. Huszár Lajosnak a kuruc kor érmészetéről szóló tanulmánya ismertet meg bennünket ezekkel a 20 és 10 (ezek voltak a híres libertások) meg 1 polturás rézpénzekkel. Csakhamar azonban újabb négymillió forint értékben került ki rézpénz a körmöcbányai, kassai, nagybányai és munkácsi pénzverőkből, közben a hamisítás is fokozta a forgalomban levő mennyiséget s hiábavaló volt a lebélyegzése és 60%-os devalvációja, mindez nem segíthetett a libertások teljes elértéktelenedésén. 1708-ban be kellett szüntetni verését, mert ekkor már, a nagyszombati csatavesztés után a katonák úgy hányták a „kongót“ a piacokon, akár a pelyvát.

A rézpénz gyászos históriájára nagy kárörömmel csapott le az egykorú német sajtó, melyben ekkor már a barokk szenzációra éhes érdeklődését rosszindulatú sajtóhadjárat váltotta fel, mint az Pukánszky Béla tanulmányából („Rákóczi Ferenc alakja az egykorú német sajtóban“) részletesen kitűnik. Míg a távolabbi német közvéleményt tükröző sajtó nem egyszer Bécset hibáztatta a magyar felkelés kitöréséért (így a „Ragotzische Kriegs-Flamme“), addig a bécsi központból tervszerűen irányított sajtó a legszemérmetlenebb rágalmakkal igyekezett diszkreditálni a szabadságharc ügyét és befektíteni Rákóczit. Ezek közül kétségtelenül az volt a legaljasabb, amikor az önzetlenségéről híres Rákóczit azzal vádolták meg, hogy kapzsiságból minden értéket magának tart meg s híveit értéktelen rézpénzzel fizeti ki. De megtették őt ezenfelül megrögzött „Ertz-Rebell“-nek s francia király bérencének, vak eszközének is.

Rákóczi nemes lelkét ismerve, nem fog feltűnni, hogy ezzel a szitkozódó, durva hanggal nem tudta felvenni a küzdelmet. Molnos-Müller Lipót érdekes tanulmányából („Rákóczi a korabeli francia irodalomban“) kiviláglik, hogy megtette ezt helyette a francia irodalom. A francia ember középkori meseszerű érdeklődése s az újkori politikai érdekeltég (főleg Thökölyvel kapcsolatban) előkészítették

a talajt a francia közvéleményben Rákóczi küzdelme számára. Így aztán az újságok, elsősorban a „Gazette“ Rákóczi kiszabadulásától kezdve hétről-hétre hírt adtak róla és sikereit túlozva, béketárgyalásai cáfolgatásával igyekeztek erősíteni a nép hitét a francia győzelemben s megingatni az európai közvéleménynek a Habsburgokba vetett bizalmát. Rákóczi küzdelmét a Habsburgok ellen intézett koncentrikus támadásba illesztették be, de nemzeti céljairól éppoly kevéssé vettek tudomást, akár a fejedelemnek a francia közvélemény felvilágosítását célzó s egyébként nagy könyvsikert megért röpiratairól. Közösségvállalásnak sem itt nincs nyoma, sem a politikai levelekben, amelyek leplezetlenül kimondják a franciák politikai célját: „empescher les mécontents d'estre jamais contents“.

A kor francia magánleveleiben már nem a harcos, hanem a bujdosó fejedelem jelenik meg előttünk. Megnyerő, nemes egyénisége kellő méltánylásra talál, de pl. Saint-Simon sem képes felfogni azt a tragikumot, mely pl. Rákóczinak Besenvalhoz írt leveleiben oly megrázó erővel jut kifejezésre, s végül a kamalduli barátok közé viszi megnyugodni a vergődő, reményevesztett lelket. Itt, a kolostor csendjében a korábbi hadvezér, szervező és diplomata íróvá válik. A Rákóczi-emlékkönyv egy másik cikkében („Rákóczi, az író“) Zolnai Béla foglalja össze Rákóczi irodalmi működésére vonatkozó kutatásait, melyek a bujdosó fejedelmet mint a magyar szellemiség XVII. század eleji úttörőjét jelenítik meg előttünk. Grosboisban jansenista hatás alá kerül Rákóczi s a vallási élmény íróvá, a magyarországi jansenizmus legerősebb visszhangjává teszi őt. A vezeklésen túlemelkedve, lelkét az „unió mystica“, az Istennel való egyesülés vágya ejti rabul. A „Vallomások“ hatása alatt az ágostoni predesztinációt vallja, a „gratia efficax“ tanát s innen az erkölcsi rigorizmusig jut el. A figuristák módján Bibliát magyaráz, rejtett értelmeket keres benne, az egyéni kritika útjait járva, kárhoztatja az egyházi világ hatalmát. Vergődik meggyőződés és lojalitás között s míg hűségét hangoztatja, Vallomásai indexre kerülnek s a rodostói könyvtárba bebocsáttatást nyernek jansenisták művei.

Rodostónak ebben a vallásos és tudományos légkörében születik meg 1730-ban Kiss István „Magyar philosophiája“, mellyel Komis Gyula cikke („Rodostói filozófia“) ismertet meg bennünket. Ez a bölcsesség a rodostói akadémia franciás kultúrájából fakad, nem más, mint az udvari műveltségnek, a „civilité“-nek erkölcsi életszabályokkal fűszerezett divatos összefoglalása. Kiss bibliai és antik példákkal világítja meg axiómáit s elmondja, hogy az udvari ember törekedjék a közjóra, de szívét, elméjét tartsa nyitva, a fejedelemség ideálját pedig az abszolút, személyes uralkodásban jelöli meg.

Ahogy a nagy fejedelem, akiről Kiss ezt az ideált mintázta, annyi hányattatás után végre elpihent rodostói magányában, vele elszáradt az ősi Rákóczi-nemzetség utolsó, hatalmas ága. Idegenben felnőtt és idegennek is maradt fiai, kiknek sorsával „Az utolsó Rákócziak“ című cikkében Lukinich Imre ismertet meg bennünket, nem voltak egyebek csenevész hajtásoknál. A bécsi udvartól igazi nevelést nem, csak szicíliai birtokokat kaptak; keserűséggel látta ezt az öreg Rá-

kóczi, amikor kisebbik fia, az életét Franciaországban végző, Rodostóban meglátogatta őt. A nagyobbikat, Józsefet csecsemőkora óta nem is látta többé. Rákóczi Józsefet a renegát Bonneval közvetítésével az 1737—39-i török háborúba sodorta kalandos sorsa s eközben Viddinben érte utól a halál.

Hogy a török Rákóczi Józsefet, bármennyire híjával volt is apja tehetségének, sereg élén Magyarországra akarta küldeni, annak az a magyarázata, hogy Rákóczi emléke elevenen élt még a magyar nép emlékezetében. Ezért bukkanhatott fel lépten-nyomon egy-egy kalandor az egész XVIII. századon át (1. Lukinich másik cikkét: „A Rákóczi-kérdés a XVIII. században“), aki magát Rákóczinak vagy fiának adta ki s a hatóságok szigorú eljárása mutatja, mennyire tisztában volt a Rákóczi-név hatalmával a bécsi udvar.

Tovább élt a fejedelem alakja a korábbi protestáns vallásos lírát és históriás éneket betetőző kuruc költészetben is, amelynek —> mint azt Szerb Antal mondja nekünk „A kuruckori költészet“ című tanulmányában —¹ a fájdalmas hang, a nyomorúság dacos vállalása, (mely aztán Adynál tér vissza) és a reményentüli reménykedés adja meg sajátosan magyar ízet, egyéni zamatát. A kuruc költemények különösen az új történelmi romantika idején keltettek nagy hatást, amikor Thaly a Szencsey-kódexből és máshonnan kiadta őket. Főként a kuruc balladák lettek népszerűek, amelyekről azonban később Riedl és Tolnai egyszerre mutatta ki, —¹ stíluskritikai érveiket nem sikerült megdönteni — hogy csodálatos beleérzéssel és utánzóképeséggel maga Thaly költötte őket. Cikke végén Szerb hasznos kritikai jegyzékben állítja össze, hogy az egyes kuruc versek közül melyek tekinthetők hiteleseknek.

Szárnýára vette Rákóczi nevét a későbbi költészet is, amint az részletesen megtudható Császár Elemér cikkéből, „Rákóczi a magyar költészetben“. A XVIII. század hallgatása után Kölchseynél bukkan fel először a fejedelem alakja, kapcsolatban a nemzeti önállóság gondolatával. Rákóczinak Petőfi adja első költői arcképét és apotheozisát, Szigligeti első népszerű rajzát, Thaly formálja ki alakját úgy, amint az a köztudatban él.

Már fentebb céloztunk rá, hogy Rákóczinak ez a képmása nem egészen hű tükrözi a történelmi egyéniségnek, aminthogy a kuruc nóta mellett vigadó és a Rákóczi-induló hangjai mellett kivonuló fejedelem is Káldy történelmi romantikájának a szüleménye. Haraszi Emil leszögezi közel 100 lapra terjedő tanulmányában, („II. Rákóczi Ferenc a zenében“) hogy Rákóczi udvari zenéje európai sablonnál nem volt egyéb, benne a kuruc nóta, a magyar népdal leggazdagabb faji megnyilatkozása, nem jutott szerephez: nem az eredeti kuruc hangszer a mai tárogató sem. A Rákóczi-indulót pedig, amennyire az 1860-as évek vitái e kérdést tisztázták, Bihari János szerezte és Scholl, az Eszterházy-ezred karmestere hangszerelte, valószínűleg az 1809-es insurrectió idején. Ettől fogva Pest hétköznapi életében és a hangversenyteremben egyaránt nagy népszerűsége jutott. Liszt kelt vele először óriási hatást, majd Berlioz ejti valósággal lázba a közönséget Rákóczi-indulójával, hogy ez aztán, főleg 1867-ig itthon

és külföldön egyaránt folytassa diadalútját. Az idegen zenés színpadon pedig magának Rákóczinak alakja elevenedik meg: francia operákban szerepelj Didelot pedig, Napoleon korának híres balett-művésze balettet írat róla s benne valódi magyar táncot járát vele, mely Anglián kívül Oroszországban is nagy sikert arat még a század derekán is.

Megörökítette végül bőven a fejedelem alakját a képzőművészet is, de — amint az Kampis Antal seregszemléjéből („II. Rákóczi Ferenc arcképeiről“) kiderül — Rákóczi egykorú arcképei közül csak hat tekinthető hitelesnek és csak kettő, a két Mányoki-képmás, művészi portrénak. Valamennyi a szabadsághóst mutatja be, amint a köztudatban is nem a bujdosó, hanem a dicsőséges fejedelem alakja él. Rodostó lakójával csak a grenoblei művészi fafaragású triptichon függ össze, amelyről Moravcsik Gyula („A grenoblei triptichon“ cikkében) mutatja ki, hogy nem a XIII. századból való, hanem Gerasimos herakleiai pátriárka adományozta Rákóczinak.

A történelem, a költészet és a művészet Rákócziján át így jutunk el a ma is élő Rákóczihoz, aki Mikes püspök szavai szerint a Nyugathoz való csatlakozás kérdésében s a nemzetiségek és összes társadalmi rétegek összefogásában ma is aktuális tanulságokat ad nekünk. És így értjük meg az örök Rákóczit, aki Ravasz püspök ihletett zárószavaiban kristályosodik ki. Rákóczi az egész magyarság megszemélyesítője, akiben tiszai és dunai magyar vére egyesül, a magyar történelmi erők összefoglalója, egyetlen, Önmagában álló történelmi erő. Hőskultuszra termett alakja biztató értékeszmévé lett a magyarság számára, fogalommá, amelynek a nemzeti öncélúság gondolata és az erkölcsi erők magasztossága az igazi tartalma.

WELLMANN IMRE

AMERIKA ÚJJÁÉPÍTÉSE

A NOVEMBER HATODIKI választások az Egyesült Államokban — mint ismeretes — abszolút többséget biztosítottak a demokrata pártnak úgy a képviselőházban, mint a szenátusban. Ez az eredmény még a pártvezetőséget és magát Rooseveltnél is meglepte, mert kétségtelennek tartották, hogy a republikánus párt legalább néhány mandátummal megerősödve kerül ki a választási harcából. Ennek különös jelentősége abban áll, hogy amennyire az 1932. évi elnökválasztások a demokrata párt győzelmét jelentették, annyira a mostani kongresszusi választások nem a demokrata párt, hanem Rooseveltnél diadalát képviselik. 1932-ben akárki lehetett volna a demokrata elnökjelölt, azt megválasztották volna úgyszólván személyére való tekintet nélkül, mert oly nagy volt az elégedetlenség a republikánus kormányzattal szemben és íme másfélesztendő múltva a demokraták Rooseveltnél elnök személyének köszönhetik páratlan sikerüket. Ez egyben azt is jelenti, hogy nem annyira a demokrata párt, hanem Roosevelt pozíciója erősödött meg.

Ezekből a fordulatokból élesen kiviláglik Roosevelt politikai genialitása, de azt még nem lehet megállapítani, vajjon egy nagy államférfi vagy csak egy rendkívül ügyes politikus irányítja a Fehér Házból az Egyesült Államok sorsát. Rooseveltnél vonzóan dinamikus egyénisége — úgylátszik — mind a kettőt magában rejti és talán már a legközelebbi, nehéznek ígérkező évek választóvizében meglátjuk egyéniségének ötvözetét. Ettől függ, hogy Amerika újjáépítésére irányuló kísérletét siker fogja-e koronázni vagy elnökségét összeomlás és forradalom fogja-e követni. Különösen hangzik, de ez az alternatíva fennáll annak ellenére, hogy az Egyesült Államok az a köztársaság, ahol a legrégebben volt forradalom. Ezt a tételt ugyan sokan oda kívánják módosítani, hogy az Egyesült Államok már most benne vannak a forradalomban, de ezzel csak azt akarják jelezni, hogy Amerika mélyreható változásokon megy keresztül, azonban mindez az amerikai alkotmány keretein belül történik. Súlyosabb következményekkel járó gazdasági nehézségek 2—3 éven belül nem igen várhatók és a nyílt politikai forradalmi mozgalmak eshetősége talán csak jóval később következhetik be. De bekövetkezhetnek. Ilyen természetű spekulációknak azonban, különösen amerikai viszonyok közepett, nagyon kétes valószínűségi koefficiense van és mindössze a bizonytalanság jellemzése és az európai analógiák alkalmazhatatlanságának

illusztrálása szempontjából bírnak jelentőséggel. A „revolution from above“ esélyei szintén bizonytalanok, de e tekintetben a válságtörvényeket végrehajtó intézkedések némi iránymutatást jelentenek. Noha ezen törvények szövege az intézkedési jogot a válság idejére korlátozza, hatásuk többé-kevésbé perpetuálódni fog és az állandósodott intézmények fenntartásához szükséges lesz a vonatkozó végrehajtó hatalom állandósítása. Az inkább az amerikai politikai opportunizmustól, mint világnézeti elvektől fog függeni, hogy ezt alkotmányjogi mesterkedéssel avagy újabb törvényhozással akarja-e elérni a kormány.

Kétségtelen, hogy Rooseveltt hivatalba lépése óta most a legfontosabb fordulóponthoz érkezett. Milyen irányban fog tovább haladni? Mehet-e arra, amerre akar? És tudja-e, hogy milyen irányba akar menni?

Ezekre a kérdésekre csak akkor lehet választ vagy inkább csak magyarázatot nyerni, ha beleképzeljük magunkat az „amerikai atmoszférába“, aminek szemléltetését legalább néhány vázlatlal meg kell kísérelni, mielőtt a New Deal második fejezetét közelebbről megfigyelhetjük.

„ISTEN KEGYELMÉBŐL szabad és független nép nevében“ — ezzel a mondattal kezdődik az amerikai törvénszékek ítélete. Ez a mondat a mai napig nem vált üres formulává, mert nem csak az amerikai nép kollektív megnyilatkozásainak alapelvét, hanem az amerikai egyéni életfelfogás alaptételét jelenti. De nem hiába nevezik Amerikát az ellentétek és ellentmondások nagy országának: ez a mondat mégis csak egy álláspontot fejez ki, amivel a valóság számtalan vonatkozásban éles ellentétben van. A jelenlegi amerikai krízis tömegpszichológiai hátterét talán azzal lehet legjobban jellemezni, hogy ez az ellentét mind jobban és jobban öntudattá válik. Az egyéni szabadság és függetlenség egy országban sem jelentette olyan mértékben az egyéni érvényesülést, boldogulást, mint az Egyesült Államokban, „a határtalan lehetőségek országában“. Az amerikai munkás mindig egyenrangú félnek tartotta magát munkaadójával és ennek a tudatnak a bázisa az volt, hogy mindig változtathatta a munkahelyét, mert mindig talált munkát és tarisznyájában volt a „vezérigazgatói marsallbot“. Ezért nem volt kapható az amerikai munkás „osztályharcra“ és ennek következtében európai értelemben vett politikai jellegű szakszervezetek nem is jutottak szerephez. A háború előtti többé-kevésbé súlyos válságok úgyszólván automatikusan megoldottak azáltal, hogy mindig volt „szabad föld“, természeti kincsekben gazdag terület, ahol új életre, új otthonra, új kalandra találtak a munkanélküliek és az elégedetlen elemek. Ezek a „frontier“-ek a bevándorlással alátámasztva, egyben az egész gazdasági rendszernek folytatólagos expanziót biztosítottak. A „szabad föld“ hivatalosan 1912-ben szűnt meg, azonban a világháború és a huszas évek hitelprosperitása határtalannak látszó fejlődési perspektívákat jelentett és mikor ezek összeomlottak, Amerika szembekerült önmagával. Ez a találkozás nem volt kellemes. A „pioneer spirit“, ez a dinamikus,

küzdelemre) nyereségre, kalandra, alkotásra vágyó fáradhatatlan felfedező szellem építette fel és tette nagyvá Amerikát, de ennek a szellemnek az erkölcsi defektusai, a felelősségérzet hiánya úgy egyéni, mint kollektív vonatkozásokban döntötte a mai súlyos válságba az Egyesült Államokat. Ebben a fejlődési processzusban a tömeget alkotó egyén helyzete a gazdasági és szociális síkban a kötöttség, az elhatároltság jellegét kezdte magára venni és a jövedelemmegoszlás terén nemcsak az egyének, hanem a különböző termelési ágakhoz tartozó társadalmi rétegek között is mind nagyobb aránytalanságok és egyenlőtlenségek mutatkoztak. A fenti tétel azonban mint társadalomfilozófiai elv, továbbra is fennállott és azok a reformtörekvések, amelyek „kormányra jutottak“, alapjában véve ennek a jegyében működtek. Különösen emlékeztetek az „Első Rooseveltt“ által hirdetett „Square Deal“, ami a republikánus reformkorszak volt és a Wilson-féle „New Liberty“, ami viszont a demokrata párt reformprogramját jelentette, míg a Coolidge—Hoover-féle „New Era“-t követte II. Rooseveltt „New Deal“-je. Ebből a kis kaleidoszkópból is láthatjuk, hogy a két nagy amerikai párt között tulajdonképp világnézeti különbség nem volt és inkább tradicionális érdekképviseleti szervezetek voltak, mint európai értelemben vett politikai pártok. Miután egyik párt sem tudott nagyobb szabadságot biztosító programot adni, mint amit az amerikai alkotmány jelent, a fennálló rendszert csak szodál-ökonómikus alapon lehet támadni, tehát a támadás a szocializmus részéről volt várható, azonban ez sem tudott az Egyesült Államokban jelentőségre szert tenni, mert homlokegyenest ellenkezik az amerikai munkás életfelfogásával, amint ezt fentebb kifejtettük. A jelenlegi krízis azonban némileg megváltoztatta ezeket az előfeltételeket azzal, hogy egy újabb világrekordot állított fel és pedig a munkanélküliség terén: már negyedik éve hullámozik a munkanélküliek száma nyolc és tizenhárom millió között, ami azt jelenti, hogy az egyéni függetlenség és az egyéni szabadság nem képviseli harminc usque negyvenmillió ember részére az érvényesülést, a boldogulást, de még a megélhetést sem. Ebből a megállapításunkból azonban mégsem következik az, hogy a munkanélküliség egyszerűen megváltoztatta volna az amerikai dráma szellemi háttérét. A szakszervezetek, a Green, és a szélsőséges Lewis alattiak, ma is gazdasági téren folytatják küzdelmeiket és a kisebb-nagyobb sztrájkok csak bérharcok és a szakszervezetek elismertetésére irányuló akciók voltak, de nem bírtak politikai jelleggel. Amennyire amerikai viszonyok közepett egyáltalán lehet mindenképp kockázatos politikai jóslásokba bocsátkozni, azt feltételezni joggal lehet, hogy a munkanélküliség két-három éven belül nem is fog forradalmi veszélyt jelenteni, azon egyszerű oknál fogva, mert az amerikai kincstár még mindig tud annyi milliárd dollárt mozgósítani, mint amennyi millió munkanélküli van: az Egyesült Államokban egyelőre nemcsak a kenyér, de a bőséges ellátás tudja helyettesíteni a gépfegyvert és Rooseveltt diktátori hatalmát minden erőszak alkalmazása nélkül gyakorolhatja. Az eddigi problémákat legtöbbszörre kompromisszumokkal oldotta meg, amiket állami finanszírozásokkal segített elő és még nem kellett hatalmi

szót kimondania, még nem jutott el ahhoz a keresztúthoz, amelynél annyi európai nemzet sorsa dőlt el a politikai hatalomért folytatott küzdelmekben. A legutóbbi választások jelentősége abban van, hogy valamiképp előrevetítette ennek az amerikaiak előtt lassan kibontakozó problémának az árnyékát. Rooseveltet ellenfelei közül sokan szocialista, sőt kommunista vádakkal illették, azonban talán nincs messze az idő, amikor ugyanezek örülni fognak, hogy Roosevelt intézi az államügyeket, mert kétségtelen, hogy a mostani kongresszus radikálisabb összetételű és annak ellenére, hogy Roosevelttel pártja nagyobb többségre tett szert a választásokon, nehezebb lesz ezzel a parlamenttel kormányozni. A demokrata párt sok olyan elemet tartalmaz, amelyek szélsőséges irányra hajlamosak és a párt bomlását idézhetik elő, ami súlyos bonyodalmakra vezethet. Azonban ennek az eshetősége problematikus és nyílt kérdés, hogy vajjon egy ilyen bomlás Roosevelttel vezetése alatt a republikánus párt szabadelvű elemeivel egy új angolszász értelemben vett szocialista párt alakulására és uralmára vezetne-e vagy a faszizmus és a kommunizmus amerikai formái fognak kialakulni és ezek között kerül küzdelemre a sor. Mindezek az elemek azonban benne vannak a nagy amerikai olvasztókemencében, amivel Roosevelt kísérletezik és ha valóban „creative Leader“, akkor az ő vezetése alatt forradalmi felfordulás nélkül fog kialakulni egy új amerikai politikai és szociál-ökonómikus alkotmány. „Mikor a Liberty League vezetői megkérdezték tőlem,— mondotta egy alkalommal a Fehér Házban Roosevelttel — hogy mi a véleményem programjukról: a magántulajdon megszerzésének, megtartásának és hagyományozásának biztosítása, — azt válaszoltam, hogy ezek annyira amerikai axiómák, hogy felesleges e tekintetben hozzám kérdést intézni, mert magától értetődőleg vallom és tartom őket. Azonban ez olyan, — folytatta az Elnök — mintha valaki azt mondaná, hogy „kövess hat parancsolatot és felejtsd el a többi négyet“ — ezért azt tanácsoltam a Liberty League vezetőinek, hogy vegyék fel programjukba azokat, akik saját hibájukon kívül nem tudnak magántulajdont szerezni, megtartani és hagyományozni, mert ezekről is gondoskodnunk kell.“ Ezekre a tételekre építi fel Roosevelttel a munkanélküliség, betegség és aggkori társadalombiztosítási terveit és a nemzeti jövedelem igazságosabb elosztására irányuló törekvései ezeknek a szellemében mozognak. Tudja, hogy az utóbbinak a nemzeti jövedelem emelése nélkül nincs sok értelme és ilyen megvilágításban több belső tartalmat jelent azon tétel, hogy áll vagy bukik a munkanélküliség problémájának megoldásával, azonban ezideig nem jutott túl a célkitűzéseken és kormánya eddigelé adós maradt a válasszal a legfontosabb kérdésre, hogyan tudja megvalósítani az általánosságban tartott programot.

A jelenlegi amerikai krízis sok olyan elemet rejt magában, amivel az európai országok már a XIX. században megismerkedtek, — mint például a szakszervezetek politikai szerepe — vagy amivel már évek óta intézményesen foglalkoznak: mint a munkanélküliség, a társadalombiztosítás vagy a tervgazdálkodás és a gazdasági szükségrendszabályok különböző fázisai. Helyesen jegyezték meg egyes angol

közgazdászok, nemrégiben Aberdeenben tartott kongresszus alkalmával, hogy az Egyesült Államok 25 hét alatt akarnak olyan szociális és gazdasági intézményeket megvalósítani, amelyek Európában 25 év alatt fejlődtek ki.

Az amerikai állapotok sajátossága adja magyarázatát annak, hogy Amerika újjáépítésére vonatkozólag nehéz, ha egyáltalán lehetséges, egy részleteiben kidolgozott és végrehajtható programot felállítani, mert azt súlyos megrázkódtatások nélkül sem tisztán kapitalista alapon, a gazdasági erők szabad érvényesülésének biztosításával, sem egy hatalmi szóval végrehajtott szocialista terv alapján nem lehetne megvalósítani. Kétségtelen, hogy az Egyesült Államok „megengedhetik maguknak azt a luxust“, hogy kísérletezés útján találják meg az újjáépítés helyes módozatait, azonban e tekintetben be kellene tartani a tudományos kísérletezés alapelvét, ami szerint egyidejűleg különböző képletek szerint különböző vegyszerek alkalmazása nem kizárt, de ezt a szabályt nem követik és ily módon nem állapítható meg, hogy mi eredményezi a gyógyulást vagy a visszaesést.

MIK VOLTAK az eddigi kísérletezések eredményei és tanulságai?

Lássuk előbb a pénzügyi téren bekövetkezett fejleményeket, mert a meglehetősen kaotikus gazdaságpolitikai intézkedések közepeit ez adja meg legjobban az irányt. A bankok reorganizációja meghozta azt az eredményt, hogy az amerikai bankok ma biztosabb alapokon állanak, mint a krízis előtt. 1930 elejétől 1932 végéig 25.000-ről 18.000-re esett és jelenleg 15.000 körül van a működési engedéllyel ellátott bankok száma. A betétek ugyanezen időszakban 54 milliárd dollárról 41 milliárdra csökkentek és 1933 júniusában a működésben lévő bankok 38 milliárd betétet mutattak ki, ami azóta mintegy 3 milliárddal emelkedett. Ebből látjuk, hogy a bankkrízis legsúlyosabb fázisa Hoover kormányának idejére esett, amidőn a Reconstruction Finance Corporation-t alapították. Sokat vitatott kérdés, hogy a Roosevelttel által 1933 márciusában elrendelt bankzárlat elengedhetetlenül szükséges intézkedés volt-e. Sokan kétségbe vonják ennek szükségességét, különösen a későbbi fejleményekkel kapcsolatban, melyek odavezettek, hogy a kormány befolyása a bankrendszer felett igen megnövekedett. A bankkrízis megoldásának lényege a kölcsönös betétbiztosítás, ami teljes mértékben visszaállította a betétesek bizalmát, azonban a felelőtlen bankári tevékenység premizálását jelentvően, nem oldotta meg a bankproblémát. A banktörvény ilyen irányú káros hatását csökkentette a kormány azon intézkedése, mellyel az eredeti teljes betétbiztosítás helyett csak a 2500 dollárig terjedő betéteket vonta be a rendszerbe egyévi próbaidőre. A Reconstruction Finance Corporation által nyújtott mintegy másfél milliárd dollár hitelből a bankok több mint a felét visszafizették, azonban a Corporation az összes amerikai bankok részvényeinek több mint 30%-át tartja birtokában a tőkestruktúrák reorganizációja következtében és a Federal Reserve bankok lényegileg állami jegyintézeté váltak. Ez talán azt jelenti, hogy a Roosevelttel-kormány a bankok nacionalizálása felé halad? Elvben nem, azonban a fejlőd-

dési menet iránya a tapasztalatoktól és nem elvektől függ. A bankárszövetség gyűlése előtt tartott beszédében az elnök hivatkozott arra, hogy hivatalba lépésekor kormánya visszaállította az ország bizalmát a bankokban és felszólította a bankárokat, hogy most ők tegyenek tanúságot az országba vetett bizalmukról. Ebben a mondatban felfedezhetjük a gazdasági élet fellendítésére irányuló kísérletek eddigi sikertelenségét. A bankok reorganizációja és a kincstár pénzügyi politikája megteremtette a hitelkiterjesztés útján remélt fellendülés technikai előfeltételeit olyannyira, hogy jelenleg az amerikai bankok nem kevesebb, mint kereken húszmilliárd dollár hitelkerettel rendelkeznek, azonban a „pénz nem mozog“. Kétségtelen, hogy bizonyos fokú passzív ellenállást mutattak a bankok, azonban ez saját érdekükben sem vezethetett a jelenlegi, úgyszólván teljes üzlettelenségre. Az alapprobléma marad ami volt: a bizalom hiánya, a bizonytalanság a gazdaságpolitikai intézkedések terén. Az megállapítható, hogy a programtalanságot ezen a téren tovább folytatni nem célszerű. Még mindig nyílt kérdés, vajjon az Elnök azokra a tanácsadóira hallgat-e, akik ezt tisztán látják, vagy azokra, akik tovább akarnak kotyvasztani a „dollár boszorkánykonyhájában“. Az előbbieket között túlsúlyban vannak John Meynard Keynes tanítványai és azt lehet mondani, hogy Keynes teóriáival az Egyesült Államokban végzik a leggigászbib kísérleteket. A tanácsadók tisztában voltak azzal, hogy a hiányzó kapcsolatot a jó hiteligenylő képviseli és felfogásuk szerint a nagy közmunkák vállalkozói képezik az első szerepet a hosszú „jó adós-láncnak“, amivel ki lehet húzni az amerikai gazdasági élet szekerét a krízis kátyújából. Egyesek azon az állásponton vannak, hogy a közmunkák nem elég nagy terjedelműek; az Elnök költségvetési üzenete végső fokon azt a problémát veti fel, hogy miként lehet majd átvezetni a gazdasági életet a „government boom“-ból az önállóságra, amit kétségtelenül a „gazdasági erőknak“ kell megvalósítani, mert különben az állam kénytelen „átvenni az ipárokat“; ettől persze még nagyon messze vannak az Egyesült Államok, ha ugyan ennek bekövetkezése egyáltalán valószínűsíthető. Az amerikai gazdasági élet szerkezetének jellegzetessége az, hogy a termelési folyamat különösképp hosszú, ami azt jelenti, hogy a hitel szerepe fokozottabb fontossággal bír és annak zavartalan működése elengedhetetlenül szükséges a fellendülés biztosítására. Ha a jelek nem csálnak, Washingtonban ezt nemcsak a tanácsadók, hanem a kormány tagjai is kezdik belátni.

A bizonytalansági érzés mélyén három közvetlen jelentőségű kérdés van: a kincstár helyzete, a dollár sorsa és a munkabérek problémája.

Roosevelt januárban terjesztette elő az Egyesült Államok második legnagyobb költségvetését, amely szerint 1936 június 30-ig újabb nyolc milliárd dollár kiadást irányzott elő, amiből négy és félmilliárd fedezendő újabb hitellel. 1934 júniusáig 10.5 milliárdot „kellett volna kiadni“, azonban csak 7.1 milliárd dollárt fizetett ki a kincstár és a felesleget a folyó költségvetési évre hozta át. Aggodalomra különösen a kiadások minősége ad okot, mert aránytalanul nagy tételek szolgál-

nak közvetlen fogyasztási — és hozzátehetjük: választási — célokat, ahelyett, hogy a produktív közmunkák finanszírozásán volna a hangsúly. (A költségvetési év kezdetétől a választások befejeztéig több mint 710 millió dollárral haladta meg a kiadások összege a tavalyit.)

Az 1934 június 30-án zárult költségvetési év adóbevételei 3.1 milliárd dollárral, kevés híján elérték az előirányzatot és ez a tétel egymilliárral volt magasabb az előző év bevételénél. A szövetségi adósság az előirányzat szerint a jelenlegi 27 milliárdról 35 és félmilliárdra emelkedhetik 1936 júliusáig, amikor az Elnök kiegyensúlyozott költségvetést ígért. Ez az adósság első pillanatra nem látszik súlyosnak és kongresszusi körökben gyakran történnek hivatkozások az angol kincstár 35 milliárd dolláros adósságára. Azonban ha tekintetbe vesszük az amerikai nemzeti jövedelem rendkívül változékony jellegét, akkor látjuk, hogy ez az emelkedés meggondolásra ad okot. Az amerikai nemzeti jövedelem a háború előtt 30 milliárd dollárt tett ki, 1929-ben nem kevesebb mint 83 milliárdra emelkedett és 1932-ben már csak 38 milliárd volt. Az állami hitelműveletek távolról sem mutatnak olyan sikereket, mint az angol konverziók, de a nehézségek egyelőre csak V_4 vagy %-os kamatdifferenciákban és a lejáratú időtartam tekintetében jelentkeznek. Kétségtelen, hogy a jelenlegi pénzügyi felkészültséggel a következő elnökválasztásig, ami 1936-ban lesz, a legnagyobb valószínűség szerint lényegesebb zavar nélkül fogja vihetni a Roosevelt-kormány az ország ügyeit, miután az adminisztrációt addig „szabályszerű infláció.. nélkül is működésben lehet tartani. Azután egy erősebb gazdasági visszaesés bekövetkezése esetén Rooseveltt a „fool's paradise of inflation.-t lenne kénytelen „elővarázsolni bűvészkalapjából, de ez az utolsó sült galamb.. — amint egy alkalommal Ogden Mills, a Hoover-kormány pénzügyminisztere mondta. Az 1934. évi Gold Reserve Act alapján nem kevesebb mint kereken nyolc milliárd dollár aranykészlet „íránti jogokat.. szerezte meg a kincstár. Ennek az aranykészletnek az alapján a jelenleg forgalomban lévő 4.5 milliárd dollár bankjegy kivül (a Glass-Steagall Bili és a Federal Reserve bankok fedezeti előírásainak figyelembe vétele mellett), nem kevesebb mint körülbelül 13 milliárd dollár bankjegy bocsátható ki 40%-os aranyfedezet mellett a Federal Reserve-rendszer útján, amely ma már tulajdonképp állami jegyintézeté vált. Ezek röviden egy „amerikai infláció“ kontúrjai és nem valószínű, hogy a közeljövőben az Elnök élne a mezőgazdasági válságtörvény ú. n. inflációs szakaszában foglalt és másfél év óta érintetlenül hagyott azon felhatalmazással, mely szerint három milliárd dollár erejéig bankjegyhittel vehet igénybe aranyfedezet nélkül. Erre egyáltalán nincs szükség és megállapítható, hogy a mértékadó washingtoni körökben azok is kezdenek tisztába jönni, akik eddigéig nem voltak ezen az állásponton, azzal, hogy az Egyesült Államokban nem érdemes „szabályszerű.. inflációt csinálni, mert amit nyerni lehetne egy rövid spekulatív fellendüléssel, az többszörösen elveszne a hitelmechanizmus felbomlása következtében, ami a termelési processzus megrövidülését, tehát végeredményben a termelés csökkenését és fokozódó munkanélküliséget vonna

maga után. A hitelmechanizmust még a fenti 13 milliárd dollárral is csak ideig-óráig lehetne pótolni és ennek elfogytával az út megnyílna az inflációs veszedelmek előtt. Az Elnök tanácsadói ezt mindenképp el akarják kerülni és koncepciójuk tulajdonképp egy „aranyinflációra“ irányul, amely kiinduló pontja lehet egy ilyen természetű nemzetközi folyamatnak, miután a felhasználatlan aranyfedezetek és a thesaurizált aranykészletek annyira megnövekedtek. A bizalom helyreállítása nélkül azonban mindezek spekulatív eszmefuttatások és netán bekövetkezve újabb katasztrófákat fognak előidézni, ha a nemzetközi vásárló erőegyensúly biztosítása nem sikerül. Annyi kétségtelenül megállapítható, hogy ha a gazdasági életet nem zavarná folyvást az a tudat, hogy „Amerikában minden lehetséges“, akkor Roosevelttel kormányza keresztül tudná tömi azt a circulus vidosust, amibe a defláció éppen úgy mint az infláció jut és pedig olymódon, hogy a tőkejavakat termelő iparokat közmunkák útján a termelési költségek emelése nélkül fellendíti, amivel tényleges vásárlóerő-szaporulatot idéz elő anélkül, hogy ennek áremelkedés és a fogyasztás csökkenése lenne a következménye.

AZT A KIEGYENSÚLYOZATLAN ÁLLAPOTOT, amiben az Egyesült Államok világgazdasági viszonylatban a háború óta vannak és ami a világkrízis egyik legfontosabb okozója, nem lehet semmiféle monetáris intézkedéssel megszüntetni, hanem csak helyes vámpolitikával. Ezért bír olyan nagy jelentőséggel a vámfelhatalmazási törvény, amelynek alapján az Elnök a szenátus hozzájárulása nélkül, három éven keresztül az amerikai vámtételeket módosíthatja. Ezzel a felhatalmazással Roosevelttel egy százesztendőös küzdelemben lett győztes, amit a vámok körül az amerikai pártok, a szenátus és az elnökök vívtak. Egyben ez a felhatalmazás képezi nemzetközi vonatkozásban a legfontosabb részét Roosevelttel politikájának. Azon sorozatos dilemmák közül, amikkel Roosevelttel küzd, az eddigi tapasztalatok alapján ez már megoldható lenne, legalább is teoretikus szempontból nézve. Bebizonyosodott az, hogy a dollár devalvációjával sem a belföldi árakat, sem a külkereskedelmet nem lehet aránylagosan emelni. Az is tisztán látható, hogy az amerikai valutáris intézkedések hatása — hozzátehetjük: káros hatása — nemzetközi viszonylatban nagyobb, mint a belföldi vonatkozásban, annak következtében, hogy míg az Egyesült Államok kivitele az amerikai termelés 6—9%-át képezi, a világkereskedelemben az összexportnak 12—15%-át képviseli, amivel Amerika első az exportállamok között, azonban csak negyedik az import terén. A jelenlegi külügyminiszter, Cordell Hull, meggyőződéses híve a vámvíziónak és az Elnök a vámfelhatalmazási törvény végrehajtását reá bízta. Ezen a téren természetesen a legnehezebb feladata az ottawai egyezmény alapján álló angol birodalommal való megegyezés. Ennek előfeltétele a dollár és a font stabilizálása, azonban ez — attól eltekintve, hogy a megvalósulás tekintetében csak reményteljes jelekről számolhatunk be — nem elegendő, mert a nemzetközi kereskedelem újjászervezése is szükséges, viszont ennek elvei tekintetében sem

alakult ki még egységes vélemény. Bizonyos az, hogy a krízis a világkereskedelmet csökkentette a legnagyobb mértékben és olyan kaotikus állapotba döntötte a nemzetközi gazdasági kapcsolatokat, hogy azok újjáépítése szisztematikus munkát igényel, aminek keretében új alapokat kell lerakni és az egyes országok és kontinensek között kiegyensúlyozottabb viszonyt kell teremteni bilaterális és multilaterális szerződésekkel, amint ezt Cordell Hull vallja. „A nemzetközi szabadkereskedelem visszaállítása a legtöbb kedvezmény alapján kell, hogy legyen az ideálunk — mondotta egyik legutóbbi beszédében — igaz, hogy ezt a mai állapotban megvalósítani egyszeriben nem tudjuk, azonban eléggé ismeretesek előttünk azok a hibák, amiket a múltban elkövettünk és eléggé ismerjük a nemzetközi gazdasági kapcsolatok mibenlétét ahhoz, hogy emeljük és ne csökkentsük szerződéseinkkel a világkereskedelmet.“ Ennek természetesen legegyszerűbb módja az Egyesült Államok bevitelének emelése volna. Addig, amíg ez együttjár a kivitel emelkedésével, a külügyi kormány megbírkózhatik az ipari érdekeltségek ellenállásával annál is inkább, mert a földművelésügyi miniszter a legmesszebbmenőleg támogatja ezt a törekvést. A kiegyensúlyozatlan állapotnak korrigálásához azonban az szükséges, hogy a bevitel nagyobb mértékben emelkedjék, mint a kivitel. Ennek keresztülvitelében már nagyobb nehézségekre fog találni Cordell Hull, azonban ha valaha, akkor most ezeket az akadályokat is legyőzheti Roosevelt segítségével.

A vámkérdés kapcsán elérkeztünk az ipari és a mezőgazdasági problémához.

Mint ismeretes, a National Industrial Recovery Act alapján Johnson tábornok megszervezte a kék sas égíse alatt a National Recovery Administration-t és másfélévi hősies küzdelem után az ipari fellendülés visszaesett ugyanarra az alacsony nivóra, ahol 1933 őszén volt. Az NRA alapgondolata a magas munkabér. Az eddigi tapasztalatok mutatják, hogy ez önmagában nem elegendő a krízis megoldására. Messze vezetne a munkabér részéről az amerikai krízisben játszott szerepnek vizsgálata, azonban annyit meg kell jegyeznünk, hogy Hoover a krízist 1931 közepéig ugyancsak a magas munkabérrel akarta megoldani és Johnson tábornok már öneki előterjesztette az NRA tervezetét. 1931 óta a munkabérek ijesztő módon, de nagyon aránytalanul estek, annyira, hogy míg például a vasutasok bérei az 1929-es nivón maradtak heti 25—30 dollárral, a textilmunkások bérnívója úgyszólván zéróra csökkent, mert heti 60—70 óra munka után 2—3 dollár keresetet nem lehet emberi munkabérnek nevezni. Ilyen állapotok között a minimális munkabérnek és maximális munkórának törvénybe iktatása valóban elengedhetetlen szükségesség volt. A magasabb munkabérek azonban egyes termelési ágakban gazdaságilag is indokoltak voltak és pedig különösen a textiliparban, ahol a gyárosok az alacsony munkabérek következtében gépfelszereléseiket nem cserélték olyan rövid időközökben, mint egyébként, ami a gépiparban a munkanélküliséget fokozta, viszont a magasabb munkabérek kikényszerítése csak a régi állapot visszaállítását és nem újabb mechanizálódást jelentett. Azonban kétségtelen, hogy a többi

hatását, miután a termelési költségek emelkedése az árakat emelte, ami viszont a fogyasztást csökkentette. A szezonváltozásokat kiküszöbölő termelési index mutatja, hogy az amerikai gazdasági rendszer milyen rövid hullámhosszra van beállítva: legnagyobb részt az NRA által képviselt termelési költségemelkedés megelőzésének kapcsán az ipari termelés az 1923—25-ös század átlagnak 60%-áról 1933 júliusában 101-re emelkedett, novemberben 70-re csökkent, 1934 májusáig 86-ra mászott fel és azóta folyvást hanyatló tendenciát mutatva, decemberben az egy év előtti nivó alatt mozgott. A legnagyobb pangást a tőkeiparok mutatják, ahol egyébként a legnagyobb a munkanélküliség. A munkanélküliek számát még ma sem tudják pontosan megállapítani, azonban a becslések szerint ezen a télen legalább annyi munkanélküli volt, mint tavaly, ami nyolc, usque kilenc milliót jelent. Ennek fényénél különös fontossággal bír, hogy az NRA reformja milyen természetű lesz és milyen irányban halad tovább a kormány iparpolitikája. Johnson tábornok az ár-problémába és a munkáskérdésbe bukott bele. A vállalatok az NRA azon rendelkezéseit, melyek az antitrust törvények bizonyos rendelkezéseit felfüggesztették, a code-szervezetek keretében arra használták fel, hogy ármegállapító törekvéseiknek érvényt szerezzenek, amivel az amerikai iparban tulajdonkép egy kartellizálódási folyamat indult meg úgy az árak, mint a termelés terén. Johnson tábornok, aki valóban heroikus munkát végzett azzal, hogy az összes amerikai iparok kilencven százalékát megszervezte az NRA keretében, nem képviselte kellő energiával saját törvényének alaptételét, „codes of fair competition“ elvét és így a szabad verseny felfüggesztése mind szélesebb körben vált lehetővé, ami viszont a fogyasztók érdekeit sértette. Az NRA második fázisa a szabad verseny alapján álló árpolitika jegyében indult el, ennek a következményeit még nem lehet látni, sem azt nem lehet tudni, hogy a vámfelhatalmazási törvényt a kormány ipari árpolitikájának alátámasztására fel fogja-e használni. Ezt a fordulatot az ipari érdekeltségek természetesen nem fogadták örömmel annál kevésbé sem, mert az NRA eredeti koncepciója szerint az anti-trust törvények bizonyos részeinek felfüggesztése ellenszolgáltatást jelentett a munkásság részére Amerikában első ízben törvényben biztosított kollektív bérszerződések iránti joggal szemben. Mindkét tételnek az interpretációján fordul meg a helyzet és az NRA mostani vezetője, Richberg, jogászai minőségében kerül legnehezebb próbatételre.

A MEZŐGAZDASÁG TERÉN végzett kísérleteknek úgyszólván semmi eredményük sincs, de nem is lehet, mert a szárazság felmentette az Agricultural Adjustment Administration-t a próbatétel alól. Most a földművelésügyi minisztériumnak az okoz legnagyobb gondot, hogy megakadályozza a farmereket a vetésterületek kiterjesztésében, amire ezek a magas árak hatása alatt nagyon hajlamosak. Ebben az irányban lényeges lépést jelent a gyapottermelőkre vonatkozólag hozott ú. n. Bankhead Act, amelyet egy valóságos népszavazás előzött meg, hogy a farmerek „szabad elhatározás alapján kerüljenek kényszerintézké-

dések hatálya alá“, mely szerint pénzbüntetéssel sújtják azokat, akik a meghatározott mennyiségnél többet vernek, míg ezt megelőzően azon mennyiség fejében, amivel kevesebbet vetettek, tekintélyes dollár-csekkeket kaptak a gazdák. A mezőgazdasági miniszter, Henry Wallace, aki a Roosevelt-kabinet legkiválóbb tagja, nyílt szemmel, tisztán látja azokat a nagy nehézségeket, amikkel meg kell küzdeni és nyílt őszinteséggel tárja fel ezeket az amerikai nép előtt. Híres vitáirátában „America must choose“ kifejezi, hogy vagy visszahódítja Amerika elvesztett piacait, — ami lehetetlen — vagy parlagon heverted szántó-földjének közel egynegyedét, — ami nem kívánatos — tehát egy közép-utat ajánl, amely szerint legalább 500 millió dollár beviteli többlet kell engedni, hogy a mezőgazdasági kivittelt fokozni lehessen, de így is szükségesnek tartja, hogy legalább 20 millió holddal csökkentessenek a vetésterületek. Új könyvében „New Frontier“ címen tiszta logikával vezeti végig a tervgazdálkodás gondolatmenetét. „A vetésterületek csökkentése egyenlő a termelés szabályozásával, ami viszont feltételezi az árak és a nyereség szabályozását és ez megoldatlanul hagyja az eredményes termelés biztosításának problémáját.“ Rámutat arra a konfliktusra, amibe az NRA áremelő politikájával keveredik a mezőgazdaság, mert ez az „agrárrolló“ hatásának súlyosbítását jelenti. Wallace elismeri, hogy teoretikus alapon a tervgazdálkodás egy zárt-körű és hatalmi szóval végrehajtott tervet jelent, viszont ezt nem tartja Amerika részére alkalmas rendszernek, azonban feladja „azt a luxust, amit az elvont elmefuttatások jelentenek“ és hirdeti törhetetlen bizalmát a „fegyelmezett individualizmusban, amely hivatott arra, hogy a társadalmi fegyelem pillérének megépítse a hidat egy jobban kiegyensúlyozott, harmonikusabban működő gazdasági rendszerhez“. Az Egyesült Államokban ez különösképp nehéz feladatot képez, mert az „amerikai“, mint jelző, még mindig egyenlő a „heterogénnel“, a 125 milliós nép a faji, vallási, kulturális különbségek és ellentétek következtében még mindig nem alakult „amerikai nemzetté“, a 48 tagállam legalább nyolc különböző országot jelent, az amerikai választóból a felelősségérzet még jobban hiányzik, mint egyebütt és sokszor gyerekesen rabja hangulatainak, végül mert az amerikai apokalipszis négy lovasa: az emberrablás, a csempészet, a szervezett zsarolás és a korrupció veti sötét árnyékát az amerikai színtérre.

Mégis valami lassú társadalompszichológiai processzust figyelhetünk meg az Egyesült Államokban, ami a különbségeket és az ellentéteket mindjobban elsimítja: a gondolkodás, az ízlés és a véleményalkotás, az egyéni és a társadalmi problémák által kiváltott ellenhatások fokról-fokra standardizálódnak és a „social conditioning“ mind szélesebb felületen küszöböli ki ezeket a társadalomklimatikai elhajlásokat és zavarokat, önkéntelenül felvetődik az örök társadalomfilozófiai probléma: meddig fog és meddig kell ennek a folyamatnak előrehaladni? Elegendő-e a társadalmi fegyelem átértékelése és lehet-e intézményesíteni anélkül, hogy az egyéniség pusztulását vonná maga után, avagy haladunk azon az úton, aminek utópikus végén Aldous Huxley drámai megvilágításában áll a „Brave New World“?

REFORMMOZGALMAK FRANCIAORSZÁGBAN

MIVÉ LETTÉL „douce France”, szelíd és kedves Franciaország! A távolból úgy tekint ide az ember, mint gazdag, hatalmas, boldog nép birodalmára, de alig hagyja el az Alpek gerincét vagy a Rajnát, már az első benyomások figyelmeztetik arra, hogy egészen más Franciaországot talál itt, mint amilyent várt. A francia nép talán tudja, hogy milyen hatalmas és milyen gazdag, de — nem érzi; bizonytalanság és rémképek gyötrik, gazdagságát elfüggönyzi előle a pénzügyi és külkereskedelmi válság; nemzeti fölemelkedettségét a belső szociális feszültség és a politikai botrányok; s hiába védi a világ legjobb hadserege és legnagyobb szövetségi hálózata, a francia nép hangulata ma olyan, mintha ő vesztette volna el a világháborút.

A nyomor és a jóllakottság egyaránt rossz tanácsadó s különös kegye a sorsnak, ha azzal ajándékozta meg a francia népet, hogy katonai, diplomáciai és pénzügyi hatalma ellenére is és sikereinek csúcspontján, megfosztotta őt a biztonság és nyugalom érzésétől s így egy időben adta meg neki az újjászületés két előfeltételét, az erőt és a lelki válságot. A Stavisky-botrányok, a politikai szervezetek fegyverkezése, a jobb és a baloldali diktatúrák lehetőségének állandó emlegetése, a defláció nyomása, az infláció réme, a munkanélküliség növekedése, a lengyelek elpártolása, a német fegyverkezés — mindez valóságos pánikot idézett elő a francia társadalomban, amely ettől függetlenül is szociális válságon megy át; nem hisz többé a nagy forradalom eszméiben s ugyanakkor riadtan látja saját eszméinek reakcióit Közép- és Kelet-Európában. Nem beszélgethet az ember franciával, hogy elkerülhetetlenül szóba ne jöjjön négy férfi neve, akinek árnyéka ma itt lebeg Franciaország fölött: Mussolini, Hitler, Rooseveltt és Stalin alakja szegélyezi ma a francia látóhatárt s érdekes, hogy a problémáik is szinte ugyanazok. Társaságban, újságban, könyvben mindenütt olvasni és hallani: alkotmányreformra van szükség, hogy lenyessük a demokrácia kinövéseit; a liberális kapitalizmus termelési anarchiára és szociális igazságtalanságokra vezet; a fiatal nemzedékek nem jutnak szerephez a fórumon; rendet kell vinni a termelésbe, tekintélyt a kormányzásba.

A területet tekintve, valóban úgy látja az ember, hogy a francia társadalom is a faszizmusnak valamilyen változata felé halad s csak ha mélyebben nézünk a szemébe az egyes áramlatoknak, vesszük észre a

francia szellem külön személyiségét, amely ugyanolyan jelszavak mellett ugyanolyan problémák nyomására egészen másképp reagál, mint azok a népek, amelyeknek történelmi hagyománya gyöngébb vagy fiatalabb az övéénél. Az első, ami szembetűnik, hogy amíg más országokban a jobb és baloldali, liberális és antiliberális, individuális és kollektív eszmék hívei minden kérdésben homlokegyenest ellenkező nézeteket vallanak, addig itt a legádázabb ellenfelek, a francia élet és gondolkodás legellentétebb sarkainak képviselői is egyetértenek néhány alapvető kérdésben, így mindenekelőtt abban, hogy az egyéni életnek egy eléggé tág demarkációs körét mindenki tiszteletben kell hogy tartsa. Azt a fasiszta elvet, hogy az ember minden jogát az államtól nyeri s azt a nemzeti-szocialista törvényt, hogy az egyén minden tevékenysége csak faji közösségét szolgálhatja, a francia ember fogalmilag is nehezen érti meg, s a személyiségnek ezen a mindenkitől respektált szigetén alakult ki az az archimédeszi pont, amelyre a francia reformtervek támaszkodnak. Innen van, hogy a francia szociológusok tisztában vannak azzal, hogy igazi reform csak az emberen magán alapulhat s hogy e nélkül az intézményeken hiába változtatnak. Egyöntetű felfogás nyilvánul meg abban is, hogy a liberalizmusnak és a demokráciának a 19. században kialakult házasságát úgyszólván mindenki elrettentő példának tartja, mindamellett egészen másképp igyekszik megreformálni ezt a házasságot a francia, mint például rajnai szomszédja. A Rajnán túl a közéletből száműzték a liberalizmust s meghagyták a demokráciát; szociális téren pedig meghagyták a liberalizmust és kiiktatták a demokráciát; a franciák viszont, bármelyik reformmozgalmat tekintsük is, éppen fordítva, szellemi szabadságra és szociális rendre törekednek s ezt a kettősséget vinnék át a politikára is, két funkcióra bontván fel a közéletet: gondolkodásra és cselekvésre, s az elv az volna, hogy gondolatait mindenki szabadon terjesztheti, de ugyanakkor (körülbelül washingtoni mintára) a kormányszaknak rendelkezésére állnának hatalmi eszközök abból a célból, hogy programját, ha ahhoz az alkotmányos tényezők hozzájárulását megkapta, a pillanatnyi közhangulattal dacolva is végrehajthassa.

Ez A KETTŐS SZABÁLY, a személyiség és a szellemi szabadság tisztelete oly erősen él a francia nép gondolkodásában, hogy azt valamennyi reformmozgalom érinthetetlennek tekinti. E törekvéseket nagyjában három csoportra oszthatjuk; az elsőbe a kormány által végrehajtott és küszöbön álló közigazgatási, gazdasági és parlamenti reformok tartoznak; a másodikba a pártok által tervezett alkotmányreform ; a harmadikba pedig a frontharcos és egyéb szervezetek, az úgynevezett ligák, valamint az ifjúsági mozgalmak soraiban kialakult eszmék a társadalom és az állam újjáalakítására vonatkozóan.

A kormány nem tárja fel távolabbi reformprogramjának minden tereumát, de eddig bejelentett terveit máris kész törvényjavaslatokba öntötte, amelyek meg is felelnek a Flandin által kiadott új jelszónak: Elvünk a megszervezett, ellenőrzött és megvédett szabadság.

Ez a jelszó, amilyen szellemes, olyan kétértelmű is, aszerint, hogy ki és hogyan kezeli, Flandin eddigi politikája mindenesetre azt mu-

tatja, hogy őszintén ragaszkodik úgy az eszméhez, mint korrektívumaihoz. Mindenekelőtt végrehajtotta a Doumergue által már előkészített reformot, amely külön miniszterelnöki hivatal felállítására irányult, megközelítvén ezzel egy lépéssel azt a célt, hogy a kormányfő ne elnöke, hanem főnöke legyen a kabinetnek. Ezután a házsabály-reformra került sor, mely a vitát a kamara plénumából a bizottságokba tereli át s fontos az igazságügyi reform is, amely kimondja, hogy a vizsgálóbíró munkáját nem végezheti olyan tisztviselő, akinek megbízása helyi hatóságoktól, tehát közvetve pártoktól függ. Ezenkívül reformjellege van a kényszerkártelekről szóló törvénynek, mely azért került az érdeklődés előterébe nemcsak Franciaországban, hanem külföldön is, mert sokak szerint az első lépést jelenti a francia korporatív rendszer kiépítése felé. Maga a törvény kimondja, hogy ha egy fontos iparág válságba jut és az iparágban a vállalatok kétharmada, maga mögött az iparág termelésének háromnegyedrésszel, meghatározott időre szóló kartelszerződést köt egymással, akkor a kormány a kartel kérésére rendkívül bonyolult eljárás és egy vegyes döntőbizottság meghallgatása után minisztertanácsi határozattal kötelezheti az iparág többi vállalatát is a kartelhez való csatlakozásra. Egy-egy ilyen meghatározott időre szóló kényszerkartel — amelynek a törvény által részletesen előírt keretek közt kell mozognia —¹ a kormány ellenőrzése alatt fog állni s a törvény elsősorban azt célozza, hogy válságos időkben a túltermelést ki lehessen küszöbölni.

A kérdés mármost az, hogy ez a törvény milyen irányzatot hordozhat magában? Erre vonatkozóan a törvény magyarázó szövege szóról-szóra ezt mondotta:

„— El lehet képzelni, hogy az állam állandóan és egészen kezébe veszi a közgazdaság irányítását, a francia nép hagyományai és törekvései azonban nem látszanak összeegyeztethetőnek ilyen politikával. Az egyéni kezdeményezés és a szabadság tisztelete alapján arra törekszünk, hogy a termelők fegyelmessék meg saját magukat. Válság idejére szóló törvény ez, nem állandó intézkedés és még kevésbé feltámasztása a hajdani korporációknak.“

Ez a törvényt magyarázat mindenestre kifejezte a jobboldali irányzatok véleményét is, amint azt a *Je suis partout*-nak erről írt cikke is mutatta, amely szerint Franciaország nem engedhet az államosítás kísértésének és nem dezorganizálhatja a szabadságot. A baloldalon természetesen másképp kommentálták az új törvényt s Marcel Déat a neoszocialista *Vie Socialiste*-ben azt mondotta, hogy ezzel a törvényvel, amely „feltételes liberalizmust“ jelent, a Flandin-kormány a korporatizmus útjára lépett. Ugyanebben a cikkében megemlítette a neoszocialista vezér, hogy Flandin, aki a liberalizmus jelszavával jött, azért kanyarodott át a korporatizmus felé, mert a bankok ellen, amelyek pénzügyi politikájával szembeszállnak, az iparra akar támaszkodni. Déat idézi az *Usine* című ipari lap cikkét annak bizonyítására, hogy ipari körökben milyen türelmetlenül várták a kényszerkartelről szóló törvényt és Flandin s a bankok ellentétjét arra vezeti vissza, hogy Flandin szakított az eddigi kormányok deflációs politikájával. S ha a neoszocialista képviselő állításait e téren nem tekinthetjük is hitelesnek,

érdemes egy pillantást vetni a deflációs politika hátterére, amelynek során 1933 végétől 1935 elejéig a jegybank látra szóló kötelezettségei 5%-kal csökkentek, maga a pénzforgalom azonban még ennél is jobban összezsugorodott a teaurálás következtében, amelynek összegét 15 milliárd értékű aranyra és 40 milliárd értékű bankóra becsülik, ami tehát felét teszi a 80 milliárd körül járó s ugyanannyi arannyal fedezett bankjegyforgalomnak. A defláció következtében a nagykereskedelmi árak 1934 folyamán 10%-kal csökkentek, az ipari termelés két év alatt ugyancsak 10%-kal esett, a teljesen munka nélkül álló segélyezettek száma pedig félmillió fölé emelkedett. E deflációs politika alatt az állami költségvetést is csökkentették 54-ről (1932) 47.5 milliárdra (1935), bár ugyanezen idő alatt 40 milliárddal 310 milliárdra növelték az államadósságot. Az eddigi kormányok a hosszúlejáratú kölcsönök piacához fordultak a hiány fedezésére, s ez a nagy kereslet annyira megdrágította a kölcsönök kamatát, hogy a magángazdaság nem jutott befektethető tőkéhez. Flandin éppen e hitelszükség enyhítése céljából szakított ezzel a politikával s a kormány befolyására a Francia Bank eddigi deflációs kormányzója, Morét, átadta helyét Tannerynek, aki egyetért azzal a pénzügyi elgondolással, hogy az állam — a Francia Bank segítségével — most egy ideig ne vegyen igénybe hosszúlejáratú kölcsönt; amitől e tőkék kamatának olcsóbbodása és a hitelélet élénkülése remélhető. Ennek kapcsán természetesen fölmerült az az aggodalom is, hogy a kormány a defláció megszüntetésével és a hitelek kiterjesztésével nem esik-e a másik végletbe és non tér-e az infláció útjára? E körül külföldön sok találgatás folyt, főképp külkereskedelmi szempontból. A belföldi helyzet szempontjából az igazság mindenestre az, hogy az iparnak nincs mit várnia az inflációtól, mert Franciaországban a legtöbb iparvállalat nagyrészt a maga tőkéjével dolgozik és mert általában ez az ország a hitelezők országa. Alig van olyan francia kispolgár, akinek ne volna megtakarított vagyonkája a bankban és a harisnyában s ha a pénz belföldi értéke szemmeláthatóan meginogna, akkor itt a nép aznap kivonulna a barrikádokra. A baj csak az, — és ebben rejlik a francia pénzügyi válságnak talán legkomolyabb oka — hogy ezek a megtakarított tőkék a bankoktól nem a magángazdaság felé folynak tovább, hanem az államkasszába vándorolnak; a bankok állampapírjainak értéke sokhelyütt közeljár a betétek összegéhez, ami azt jelenti, hogy a betétek nagyobb részét az állam ette meg, ez pedig annál súlyosabb tünet, mert az államadósság oly nagy, hogy kamatai a szűkebb büdzsének több mint a harmadát emésztik fel, a deficit különösen a nyílt és rejtett katonai kiadások következtében egyre növekszik s az adómorál legalább is békeidőben nagyon gyöngy lábón áll. A helyzet valóban az, hogy a bankok szinte azonosak az állammal s az állam pénzügyi egyensúlyának felborulásával a bankok is szükségszerűen válságba jutnának. Déat szerint ebben rejlik a magyarázata annak, hogy miért kell a Flandin-kormánynak megküzdenie a bankvilág ellenállásával, hogy miért kellett a karteltörvénnyel keresnie az ipari körök rokonszenvét, hogy miért nem hordoz magában komoly korporatív tendenciát a karteltörvény, s hogy miért nevezik Franciaországban ezt a reformot is reformette-nek?

A pártok reformtervei természetesen messzebb mennek, mint a kormány reformtörvényei. Pártkörökben főképp az alkotmány újjáalakításáról beszélnek, s mivel Tardieu és Doumergue terveit az egész világsajtó alaposan ismertette, talán elég annyit megemlíteni, hogy a baloldalt kivéve minden párt egyetért abban, hogy a parlamentarizmus hitelét csak olyan reformmal lehet helyreállítani, ha az országgyűlés a gondolatok szabad arénája és az ellenőrzés szerve lesz és ha a végrehajtóhatalom — a parlamenttől való függősége mellett — lényegesen nagyobb akciószabadságot kap.

S HA MOST A KORMÁNY és a pártok tervei után a harmadik csoportot vesszük sorra, a ligák és az ifjúsági mozgalmak reformprogramját, külön világba lépünk. A kormány és a pártok a hivatalos Franciaországot mutatták meg, a ligák és az ifjúság világának viszont éppen abban van az érdekessége és jelentősége, hogy a politikai élettől teljesen távolesik, hogy a francia közéletnek egészen más síkján él, ami mellett azt is hangsúlyozni kell, hogy maguk a ligák és az ifjúsági mozgalmak is más-más emeletén laknak a francia társadalomnak. Röviden és kissé talán általánosítva azt lehetne mondani, hogy a politikai életet nagyjában még mindig a 19. század eszméi, a ligákat pedig a fronttharcosmitosz, a siker és az erő tisztelete jellemzi; az ifjúsági mozgalmakon viszont éppen nem a pusztá sikernek és a brutális erőnek a tömeg szemében mindig imponáló hatása, hanem szellemi problémák uralkodnak. S az is lényeges különbség, hogy amíg a ligák inkább az államnak, addig az ifjúsági áramlatok mindenekelőtt a társadalomnak törekednek a megreformálására.

A ligák közt a fronttharcosok (az anciens combattants) szervezetei a legszámosabbak, ezeknek egy része nem foglalkozik politikával, politizáló organizációik a balszélen vagy a jobbszélen állnak. Legjelentékenyebb köztük a „Croix de feu“, feje a ma már világszerte ismert de La Rocque alezredes; ezek 1927-ben Coty parfüm- és ujsággyáros anyagi támogatásával alakultak meg, szállást is Coty egyik lapja adott az irodájuknak. Kezdetben csak olyan frontkatonát fogadtak tagjaik sorába, aki a háborúban hadi keresztet kapott, ma már azonban másokat is fölvesznek s tagjaik nagyrésze a 20—30 évesek közül való. Listáikon 260.000 név szerepel, ami elég nagy szám, hiszen a szakszervezetek összes létszáma egész Franciaországban alatta marad a két milliónak. Politikai irányukat a ligák életének egyik ismerője így jellemezte:

„Nehéz volna megmondani, melyek a jobboldaliak és melyek a baloldaliak, mert a kimondottan jobboldaliak számos követelésével azonosítják magukat a baloldaliak is, sőt akárhány fasiszta szervezet programjára írta a szabadság kultuszát is. A személyiség tisztelete, ez a jelmondat folytonosan visszatér valamennyi szervezet kiáltványában s hasonló egyhangúság uralkodik a kapitalizmus, a feudalizmus, a pénzügyi oligarchia kinövéseinek elítélésében is; a korporatizmus valamennyiük számára „leitmotiv“. Elsősorban az akció érdekli őket s keveset törődnek azzal, hogy elméleteik honnan származnak, a royalista Maurras-tól-e, vagy a sorelianus szocializmusból? Politikai programjuk a végrehajtóhatalom megerősítése, a közigazgatás függetlenségének biztosítása, a parlamenti erkölcsök megtisztítása, a termelés helyesebb megszervezése — ebben valamennyien egyetértenek.“

A Temps nemrégiben megintervjúolta a kékinges Solidarité Française főnökét (Duce és Führer helyett itt chef-et mondanak, kis betűvel) s a korporatizmus és diktatúra kérdéséről a következő érdekes nyilatkozatot kapta:

„Nem kényszer-korporatizmusra törekszünk, hanem szabad korporációkra ; nem központosításra, hanem ellenkezőleg decentralizációra. S nem diktátort akarunk. Diktatúrát? Igen, ha az becsületes, erős, stabilis, tekintélyre támaszkodó és felelős kormányzatot jelent. Az állam-reform és a korporatizmus egyedüli és utolsó mentsvára a rezsimnek.“

A kormányformának ez a meghatározása ugyan inkább snájdíg, mint világos, de azért az ilyen nyilatkozaton is átüt az egyén és a szabadság tisztelete, a személyiség szigetének elismerése. Az ifjúsági mozgalmak még messzebb mennek a szellem szabadságának respektálásában, annál is inkább, minthogy az ő törekvésekben a hangsúly is inkább a szellemieken és a lelkieken van. Jelszavukat Péguytól tanulták:

— La Révolution sociale sera morale ou eile ne sera pas, vagyis, hogy a forradalom vagy az ember belső megújulására, vagy pedig semmire sem fog vezetni.

A baloldali ifjúsági mozgalmak programja a Marx előtti szocializmushoz hasonlítható, aránylag ment az anyagelvű determinizmustól s belátja a társadalmi hierarchia szükségességét; a jobboldali irányok nagyobb része pedig, ha nem áll is a tételes vallás alapján, értékrendszerét nemcsak a rációhoz köti s éppen abban különbözik az idősebb francia nemzedékektől és a középeurópai fiataloktól, hogy amíg az előbbieken csak a rációnak, az utóbbiak pedig csak a misztikumnak hódolnak, addig öbennük pascaliánus hagyomány folytatódik, túl az Action Française-nek mindenestre tiszteletreméltó, de kissé cinikus elvén, amely egyszerűen célszerűségi szempontból nyúl a misztikum után és amely a tekintélyben nem értékrendszer megnyilvánulását látja, hanem csupán alkalmas eszközt a rend biztosítására. E jobboldali fiatalok eszmévilágát jól jellemezte egy nálunk is ismert nevű fiatal író, Daniel-Rops „Éléments de notre destin“ című könyvében:

„Semilyen valódi civilizáció nem épülhet fel másokon, mint a személyiségnek és az ő örök értékeinek tiszteletén; minden olyan gazdasági és társadalmi szervezet, amely a személyiséget a maga valóságában, szabadságában, függetlenségében korlátozni akarja, rossz. A valódi civilizáció antietatista és decentralizációt kíván, igerüti a személyiség primátusát minden más érték és minden más szükségszerűség felett. Az emberi személyiség a szabadságban nyilvánul meg.

Antietatisták, antikapitalisták, antikommunisták és diktatúra-ellenesek vagyunk, de vájjon mik vagyunk akkor tulajdonképpen? Megmondjuk: perszonalisak. Olyan civilizációt akarunk, amely tiszteletben tartja a személyiséget és megvédi a hazához, a családdhoz, a foglalkozáshoz és a magántulajdonhoz való kötelékeit. A tulajdon azonban ne elvont legyen, hanem személyes és közvetlen. A tulajdon az emberi élet egyik alapja, a gazdasági rendszernek az ember valóságos szükségletein kell alapulnia és nem a haszonra irányuló önzésen. Az ember nemcsak termelő és választó, hanem szellemi lény is. A mi számunkra a forradalom nem csupán az anyagi javak elosztásának kérdése, hanem mindenekelőtt szakítás régi magatartásunkkal, megújulás. Egy forradalom akkor véres, ha rosszul készítették elő. Az akció elválaszthatatlan a gondolatától s mi az ügyeseknek, más szóval, a politikusoknak engedjük át a „taktikai“ forradalmat. Akik velünk akarnak jönni, azoknak ezt mondjuk: nem

Ígérhetünk nektek semmi olyan hívságot, mint a politikai pártok, sem zöld vagy kékingben való felvonulást, sem pedig demagóg népgyűlések részvételét. A forradalmat elsősorban saját magatokkal szemben kell végrehajtanotok“.

Másik érdekes dokumentuma az ifjúság gondolkodásának az úgynevezett „Plan du 9 juillet“, amelyet jobb és baloldali ifjúsági mozgalmak tagjai Jules Romains vezetése alatt dolgoztak ki, hogy tisztázzák, melyek azok az elvek, amelyekben ez ellentétes irányzatok is egyetértenek egymással.

Az alapelvek tekintetében a bevezetés megállapítja, hogy a szomszéd népek rezsimjének főgondolata, az állam és a faj istenítése, ellenkezik a francia civilizáció elveivel s az egyén olyan elnyomására vezet, amely a francia emberben anarchikus ellenállást váltana ki. Gazdasági téren a haszon-stimuláns fokozatosan fel kell hogy váltsa a társadalommal szemben való szolgálat misztikumát. Az államreformot a Terv szerint nem lehet elérni normális parlamenti akciókkal, hanem olyan átmeneti kormányzatra van szükség, amely bírja a nemzet nagy többségének bizalmát és amely vállalkozhat arra a kettős feladatra, hogy először tekintélyt úton megállapítsa az új államintézmények alapját s másodszor összehívjon alkotmányozó országgyűlést. A szenátusnak mai vétójoga megszűnnék és csupán kétszeri visszaküldésre volna joga a kamara határozataival szemben; mellettük tanácsadó szerepe volna az Országos Gazdasági Tanácsnak, amely a gazdasági érdekcsoportok képviselőiből állana. Újabb kiadásokat okozó törvényjavaslatot csak a kormány nyújthatna be. A Terv nem antiparlamentáris, hanem csak a mai parlamentet akarja olyannal helyettesíteni, amelyben a kormány kevésbé van kitéve a demagógia terrorjának és a népszerűség csábításának.

Gazdasági téren már radikálisabb reformokról beszél a Terv, de — és ez megint lényeges eltérés a közép-európai eszméktől — nem azt mondja, hogy az anarchikus termelést irányított gazdálkodással kell felváltani, hanem hogy „a vak gazdálkodást tudatos gazdálkodással“ kell átalakítani, mégpedig oly módon, hogy „szemeket kell adni a gazdasági szervezeteknek“ a gazdasági elemek és tényezők statisztikai nyilvántartásával, beleértve az egyes termelési ágak számára nyújtott hitelek nagyságának közlését is. A korporációk vezetését a Terv szerint magukra a vállalkozókra és az alkalmazottakra kell bízni, a korporációkban az államnak nem szavazati joga, hanem csak vétójoga volna.

Mindenesetre feltűnő, hogy amíg a korporációkkal más országokban külső abroncsokat akarnak rárakni a termelő tényezőkre, addig francia földön a marxistákon kívül mindenki úgy képzei el a korporatív rendet, hogy az szabadságjogokat biztosítson a korporáció tagjainak. S míg másutt a korporatizmus etatista, mert megnyitja a csatornákat az állami befolyás számára, addig a francia korporatív eszme antietatista, mert éppen az a célja, hogy fölöslegessé tegye az állami beavatkozást szakmai kérdésekben. Maguk a franciák ezt úgy fejezik ki, hogy a korporatizmus ne 'integral' legyen, hanem 'intégré'. Az előbbi azt jelentené, hogy a parlamentet helyettesítik a korporációkkal, hogy tehát a nemzet politikai akaratát is az érdekképviselőkön keresztül szűri le; az utóbbi viszont olyan rendszer, amelyben a korporációk nem kongruensek az állammal, hanem annak csupán egy részét alkotják, alárendelve a parlamentnek, a nemzet politikai akaratának (aminek kapcsán érdekes megfigyelni, hogy Spann rendszerét, amely harmadik megoldást ajánl, senki sem emlegeti). Gaetan Pirou párisi egyetemi tanár Le corporatisme című most megjelent könyvében is azt mondja, hogy a francia korporatizmus ne „économie caporalisée“, hanem önmagát kormányzó szerv legyen.

MINDEZ eléggé kusza képet ad a pártpolitika síkján kívül álló Franciaország arcáról, mégis föl kell hogy tűnjék az a néhány közös vonás, amely mindazokat az irányokat és évjáratokat jellemzi, amelyekről itt seregszemlét tartottunk. Mindenekelőtt közös bennük a liberalizmusból, mint politikai alapelveből való kiábrándulás s értetlenül néznie vissza a 19. századra, amely a liberalizmust nem kovásznak, hanem a kenyér főanyagának tekintette; valamennyien csalódtak a demokráciában, mint az állami akaratot kialakító erők kizárólagos szűrőjében; s mind megtagadják az erkölcsi közösséget a szociális feladataival szemben közömbös magántulajdonnal, amely csak a termelés problémáit tudja megoldani, de tehetetlen a válságokkal szemben. Am ha nem is liberálisok és nem is demokraták és megtagadják is a liberális kapitalizmust, mégsem fogadják el ez eszmék középeurópai reakcióit; nem antiliberálisok, nem parlamentellenesek és nem antikapitalisták, nem hirdetik a társadalmi és szellemi erők megkötését, a diktatúrát és az etatizmust; az elavult eszméknek nem az ellenkezőjére, hanem a modernizálására törekednek; a csődöt mondó materializmusból és racionalizmusból nem menekülnek át a másik végletbe, a misztikum, az indulat kizárólagos uralmába. Az Ő új liberalizmusuk szellemi szabadságot és önkormányzatot ad az egyénnek, a családnak és a foglalkozási csoportoknak a maguk belső ügyeiben; az ő modern parlamentarizmusuk a nemzet egészét teszi a jogok forrásává, de társadalmi hierarchiával igyekszik biztosítani a ponderatur, a tekintély elvének érvényesülését; az ő szociális rendjük nem kollektívizmust hirdet, hanem szociális kötelességet és személyes kapcsolatot az ember és a tőke között.

A 19. századbeli nyugateurópai tézis és a 20. századbeli középeurópai antitézis küzdelméből, úgy látszik, ilyen szintézis készül megszületni a francia lélekben.

Párizs.

FREY ANDRÁS

AZ „ÁLLÁSTALAN DIPLOMÁSOK“ ELHELYEZÉSI AKCIÓJA

ADIPLOMÁSOK elhelyezkedése elé mintegy 6—8 éve tornyosulnak olyan akadályok, amelyek az elhelyezkedni nem tudók százalékát a normálisnál magasabbra emelték. Ez a fokozatosan növekvő arányszám az általános gazdasági válság egyik legekleatásabb kísérőjelensége.

Kétségtelen, hogy az ország egyetemei és főiskolái jóval több hallgatót juttatnak oklevélhez, mint amennyi az elhelyezkedési lehetőség. Az ország évi 1200 diplomás szükségletével szemben évi 2500 az oklevelet nyertek száma. Az se vitás, hogy az értelmiség kultúr-igényeinek általános növekedése folytán olyanok is főiskolai oklevelet igyekeznek szerezni, akik a háború előtti években középiskolai végzettséggel elégedtek meg. Az utolsó évek depressziós légköre pedig ki-termelte a békeévekben csak nagyon gyér számban ismert típust, amelynek képviselői pusztán létükkel a hasznos és szerencsére túlnyomó többségnek határozott ártalmára vannak.

Ezek a rosszul értelmezett humanizmus védencei, akik az intellektuális pályára való hivatottságukat mivel sem tudják indokolni. Majdnem elképzelhetetlen objektivitás, illetve a magasabb eszme szolgálataiba állított ridegség volna ugyanis szükséges ahhoz, hogy olyasvalakitől tagadtassék meg a diploma, akinek taníttatásához oly sok szülői verejték, könny és reménység fűződik, aki maga is igyekezik, de a leglényegesebb kellékekkel, a tehetséggel nem rendelkezik. Mennyi nehézségen, gondon, fáradságon és főként nélkülözésen megy keresztül ennek a típusnak jobb sorsa érdemes része, s amikor bukásokon s tanári jóindulatokon át végre megszerzi oklevelét, a jelenlegi társadalmi berendezettséget okolja azért, mert álláshoz képtelen jutni. Nem képes felfogni, hogy a diplomás túltermelés előállottá konkurenciában ma már a szabványtehetség is csak nehezen érvényesülhet s aki még ezt a mértéket sem üti meg, sőt annak jóval alatta marad, az kikapcsolatását — a társadalmi berendezettségéből kifolyó elvitázhatatlan gátló tényezőkön (protekció, összeköttetés stb.) kívül — elsősorban tehetségtelenségének köszönheti. Mert mint a diplomások elhelyezésére irányuló kormányakció statisztikája is mutatja, az állástalanoknak csupán 10.3%-a volt jeles képesítésű, a túlnyomó többség az elégségest alighogy megütő típushoz tartozott. Miután pedig a papírforma nem lehet tökéletesen irányadó, a tapasztalat azt mutatta, hogy az életrevalók és igazán tehetségesek még az elégséges

minősítéssel rendelkezők közül is nagyjában elhelyezkedtek s az állástalanok nagyobb százalékát az előbb vázolt típushoz tartozók adták.

Ott ahol a szükséglet a kínálatnak kevesebb mint a fele, nem lehet azt állítani, hogy az állás nélkül maradt diplomások tömege csupa tehetségtelen és használhatatlan elemből tevődik ki. Sajnos, éppen elég nagy számban találhatók közöttük olyanok, akik mindazon feltétellel rendelkeznek, ami egzisztenciához való jogukat százszázalékban indokolttá teszi. Akik tehetségesek, nagy tudást szerzettek, konstruktív karakterűek, csupán kereslet vagy inkább összeköttetés hiányában nem képesek — minden dolgozni vágyásuk ellenére — elhelyezkedéshez jutni. Megállapítható azonban, hogy a többséget nem ezek, hanem az előbb említettek alkotják.

De kitermelik az utolsó esztendőket azt a több diplomával rendelkező diplomás-típust is, ahol az oklevélplusz az állástalanságból ered. Az egyetem mégis csak alma matere a gondokkal küzdő ifjúságnak, amelynek falain belül itt is, amott is segítségben részesül. Ösztöndíj, különböző segélyek, menza, fix bázisul szolgálnak az egyetemi hallgató számára, aki a bizonyos mértékben talán túlságos gyámkodás folytán, kint az életben — miután hiába keres magának egzisztenciát — elveszettnek érzi magát. Visszamenekül tehát az alma mater falai közé, ahol sovány, de mégis biztosabbra vehető kenyéren tengődhetik el addig, amíg újabb diplomát nem szerez. És bár feltétlenül dicsérendő, ha az elhelyezkedni nem tudó diplomás idejét tudásának gyarapítására fordítja, a mind nagyobb számban jelentkező több-diplomások nimbusza ezek folytán mégis csak megkopott.

Az állástalan diplomások helyzete 1931-ben vált olyan tűrhetetlenné, hogy mint ilyenek, elhelyezkedésük érdekében szervezkedni kezdtek. Megalakították az Állástalan Diplomások Országos Bizottságát (ÁDOB), amelynek elnökéül, későbbi spiritus rektorukat és vezérüket, Illés József *egyetemi* professzor, országgyűlési képviselőt kérték fel. Az ÁDOB — amely képviselőkből alakított pártközi parlamentáris bizottsága folytán elérte azt, hogy problémáival úgy a parlament, mint a közvélemény a napi pártpolitika kizárásával foglalkozott — minden főiskolás foglalkozási ág számára külön szakosztályt alakított. A szakosztályvezetők, ülés professzorral az élen, tevékenykedtek az elhelyezések érdekében. A magángazdaságban, főleg a textiliparban nyert mérnöki, az állami úépítéseknel beállított idénymérnöki elhelyezkedések, a pénzügyi tárca terhére létesített malomellenőri állások szervezése mind az ÁDOB érdeme volt. Az ÁDOB — amely a kormánytól elenyészően csekély anyagi támogatásban részesült — karitative is igyekezett segíteni. A minden támasz nélkül álló, utcára került állástalanok számára a honvédelmi minisztérium az egyik kaszányában szállást és étkezést biztosított mindaddig, amíg ezek elhelyezkedéshez jutottak, illetve az utcákerülés veszélye fejük fölül el nem múltott.

A bizottság lelkes és odaadó munkája azonban csak kis mértékben tudott az állástalanok helyzetén enyhíteni. Az állástalanok mind gyakrabban és erélyesebben vetették felszínre ügyük intézményes gondozásé-

nak kérdését. Elsősorban a következő problémák rendezését kérték: állam és magángazdaság kötelezése a kezdő állások szaporítása és a nagy fizetéssel járó állások csökkentése érdekében; álláshalmozások megszüntetése, a nyugdíjasoknak állásvállalástól való eltiltása, a női munkaerő kérdésének megszigorítása, nagyarányú közmunkák megindítása, javaslataik tárgyalása stb. Az elkeseredés fűtötte hangulat mindgyakrabban ismétlődő demonstrációs kirobbanásokhoz vezetett és különösen 1933 év őszén vált érezhetővé, hogy helyzetük sürgős beavatkozást igényel, mert a kérdés elérte maximális feszültség! fokot.

Ekkor határozta el magát a kormány, hogy ügyüket kezébe veszi s azt hivatalosan a közoktatásügyi tárca gondjaira bizza. A probléma gondozásával ilyképpen megbízott Hóman Bálint kultuszminiszter — aki valóban teljes szívvel és energiával látott neki a megoldhatatlannak látszó feladatnak — azonnali és radikális intézkedéseket kívánt. A kérdés érdemi megoldását megkísérelni meddő lett volna, mert az — folyománya lévén az általános gazdasági válságnak — csak azzal együtt rendezhető, attól függetlenül nem. Miután pedig a nyújtandó segítség égetően sürgős természeténél fogva a krízis enyhülését várni haszontalan lett volna, Hóman kultuszminiszter megoldási tervül gyorssegélyszerű kormányakciót gondolt, amit azonnal meg is valósított.

Az akció — amely rövidesen ily értelemben bonyolított le — lényegileg azt tűzte ki céljául, hogy pontos katasztert fektet fel az ország valamennyi állástalan diplomásáról s ezek közül a legérdemesebbeket, illetve a legjobban rászorultakat létminimumos, gyakornoki jellegű elhelyezkedéshez juttatja.

Hóman Bálint kultuszminiszter 1933. év decemberében kapja megbízatását és haladéktalanul intézkedik. Elsősorban külön osztályt alakít minisztériumában, melynek feladata az akciót lebonyolítani, valamint a diplomások problémáival, javaslatával és tervezeteivel intézményesen foglalkozni. Magához kéri az ország valamennyi közigazdasági és kereskedelmi szaktekintélyét, valamint a nagyobb gyárak és vállalatok vezetőit. Eléri, hogy a magángazdaság — bár ez hangsúlyozza, hogy újabb munkaerőre szüksége nincs — 400 főiskolát végzett ifjút hajlandó a megállapított létminimumos alapon (havi 80 pengő) alkalmazni. Ugyanekkor eléri azt is, hogy a pénzügyminiszter 800 hasonló képesítésű ifjúnak havi 80 pengővel dotált ideiglenes állami foglalkoztatásához a szükséges fedezetet rendelkezésére bocsájtja. (Ez utóbbi szám később 850-re emelkedett.) E tárgyalásokkal egyidőben megindul a napisajtó és a rádió útján felhívott állástalan diplomások országos jelentkezése. A hivatalos közlemény szerint állástalan diplomásnak számít mindaz a magyar egyetemen vagy főiskolán oklevelet szerzett magyar állampolgár férfi vagy nő, akinek semmiféle elhelyezkedése nincsen. Az elhelyezéseknél pedig — a diploma minőségén kívül — elsősorban azok vétetnek figyelembe, akik hadviseltek, illetve hadikárosultak, akik oklevelüket 1930 előtt szerezték, akik — ha katonák nem voltak — 35 évnél nem idősebbek, illetve akiknek vagyoni vagy családi állapota az azonnali elhelyezést indokoltá teszi.

A kormány az állástalan diplomások érdekképviselése tekintetében az ÁDOB-ot ismeri el egyedüli hivatalos szervnek s azt úgy erkölcsileg, mint anyagilag hathatósan támogatja. Az így felfrissített ÁDOB-bal — amelyben valamennyi diákszervezet képviselteti magát — végzeteti az összeírás és kataszterizálás munkáját. Az ÁDOB terjeszti a miniszter elé az állástalanok listáját, megjelölve azokat, akiket az említett szempontok szerint elsősorban tart érdemesnek az elhelyezésre. A munkaadók (állam és magángazdaság) az általuk igényelt munkaerő-mennyiségnek többszöröse közül válogathatnak a minisztériumban rendelkezésükre bocsátott listákon és a szabad választás elve alapján veszik fel a nekik legmegfelelőbbet. Rendkívül megkönnyíti a kormányakció munkáját az a körülmény, hogy a magángazdasági elhelyezések technikai lebonyolítását a minisztérium nem közvetlenül az egyes cégekkel, illetve vállalatokkal, hanem azoknak érdekképviselői (TÉBE, GYOSZ, Iparkamara, BIOSZ stb.) útján bonyolítja le.

Három hónapra az akció megindulása után már mintegy 500 diplomás ifjú jutott foglalkoztatáshoz, míg 1934 júniusában — amikor a Hóman miniszter által személyesen irányított akció befejezést nyert — 1309 volt az előbb vázolt módon elhelyezettek száma.

Természetes, hogy ezzel a kérdés érdemileg megoldva nem lett, annál kevésbé, mert hiszen nem az összes állástalan jutott elhelyezéshez. Az is világos, hogy havi 80 pengős ideiglenes foglalkoztatás nem lehet a főiskolai oklevéllel rendelkező polgár életcélja, akiknek jórésze már abban a korban van, amikor — rendes körülmények között — családalapításra kellene gondolni. Lehet, hogy éppen ezek az okok miatt néhány külföldi állam kezlegyintéssel fog az akció felett napirendre térni. Elvitathatatlan tény azonban, hogy ezzel a problémával ilyen intézményességgel a hasonló súlyos helyzetben lévő külállamok egyike sem foglalkozott s a csonka országnál sokkal gazdagabb és hatalmasabb külföldi államok igen nagy része a segítségnek ilyen vagy hasonló módjával még nem kísérletezett. Hóman Bálint kultuszminiszter több ízben hangoztatta, hogy azzal mindenkinek tisztában kell lenni, hogy olyan elintézés, mely szerint minden állástalan diplomás az államhatalom jóvoltából jusson elhelyezéshez, merőben elképzelhetetlen. A kormányakciót tehát mint gyors segítséget kell felfogni, ami az állástalan diplomások legérdemesebbjei részére bizonyos létminimum mellett foglalkoztatást biztosít, azzal a céllal, hogy a legnehezebb időkön átsegítve őket, eshetőséget nyújtson számukra olyan egzisztenciához, amelyet a próbaidőnek szánt foglalkoztatás alatt maguknak kiérdemeltek. Bár igaz, hogy sajnosán nagy azoknak száma, akik a mozgalom dacára sem jutottak elhelyezéshez, mégis derekas eredménynek számít az a tény, hogy az állástalan diplomások abszolút száma (1934 március 1-ével 4344) közül 32.5%, míg az arra elsősorban rászorultak közül 91% jutott az akció folytán kenyérhez.

Felemlítésre méltó, hogy a teljes kormányakció összes adminisztrációs kiadása, amelyben a 10.000 jelentkezési űrlap kinyomatása, írószer, posta, küldönc stb. mind bentfoglaltatik, mindössze 960 pengőt tett ki. Ez az aránylag csodálatosan szerény összeg csak úgy állha-

tott elő, hogy az összeírás, nyilvántartás stb. munkáját nagyrészt maguk az állástalanok végezték minden ellenszolgáltatás nélkül, kizárólag az ügy iránti lelkesedésből.

Az akció statisztikai adatai — amelyek mint ilyenek, páratlanul teljesek — azóta feldolgozást nyertek és nem egy érdekes körülményre mutatnak rá.

1934. évi március i-ével, azaz az akció megindulásakor, az ország valamennyi állástalan diplomásának száma 4344 volt, azaz az ország összlakosságának félezreléke. Ezekből 1309 helyeztetett el, tehát az összesség 32.5%-a. A 4344-es számban azonban mindazok szerepelnek, akik az akcióval kapcsolatban jelentkeztek, így igen sokan olyanok, akiknek valamilyen szerény kis egzisztenciájuk mégis volt, akik az előirt korhatáron innen vagy túl voltak stb. Az akció valódi mérlegére jobban világít rá az a körülmény, hogy a már említett érdekességi csoportba tartozók, tehát az arra legjobban rászorultak 91%-a helyeztetett el.

Nemek szerint természetesen, a férfiaké az elsőbbség, ami az állástalanok esetében annak a következménye, hogy az egyetemekre, illetve főiskolákra nők csupán korlátolt számmal vagy egyes szakokra egyáltalában nem vehetők fel. Az elhelyezettek esetében pedig azt jelenti, hogy az állástalan férfiak mindent elkövettek, hogy nők csakis családfenntartás vagy végszükség esetén legyenek alkalmazhatók, így tehát míg az állástalanok 80%-a volt férfi és 20%-a nő, addig az elhelyezetteknek 93%-a volt férfi és csupán 7%-a volt nő.

A főváros itt is vezető szerepet játszik; az összes állástalanok 46%-a volt ugyanis budapesti lakos, míg az elhelyezettek 50%-ban kerültek ki fővárosiakból.

Talán legérdekesebb a foglalkozási ágak szerint összeállított táblázat, ami az egyes szakok keresettségére világít rá.

(Az alant közölt táblázatokon feltüntetett adatok mind az 1934 márciusi állapotoknak felelnek meg. Állástalanok alatt az akció során jelentkezett valamennyi állástalan diplomás, míg alkalmazott alatt az akció folytán ezekből álláshoz juttatónak értendők.)

Foglalkozási ág	100 állástalan	100 alkalmazott	100 oldalt megnevezett foglalkozási ághoz tartozó állástalan
	közül az oldalt megnevezett foglalkozási ághoz tartozott	közül az oldalt megnevezett foglalkozási ághoz tartozott	közül alkalmaztatott:
f é r f i a k é s n ő k e g y ü t t			
Jogászok (dr. iuris, dr. pol. és ügyvéd)	31.5	45	38.5
Közig. és külügyi szakos közigazda	0.8	1.3	46.5
Kereskedelmi szakos közigazda	2	3	36
Mezőgazdasági szakos közigazda	1.3	2	40
Gazdasági akad. végz. okl. gazdák	7.4	7	26.5
Középisk. tanárok (bölcsész doktorokkal együtt) férfiak	12	15	36

Középisk.tanárok (bölcész- doktorokkal együtt) nők	17·5	7	11
Orvosok	8·5	2·4	8
Gyógyszerészek	2·2	0·2	2
Állatorvosok	1·4	0·00	0·00
Mérnök	3	1·5	15
Gépészmérnök	3·2	12	40
Vegyészmérnök	0·8	2	70
Építészmérnök	2	1	14
Bánya-, kohó- és erdő- mérnök	1·5	2	44·5

A táblázat szerint az állástalanok legnagyobb százaléka (31.5%) a jogászokból tevődik ki, ami arra mutat, hogy a magyarországi Ifjúság legnagyobb része még mindig a jogvézettséghez kötött pályákon keresi az elhelyezkedési lehetőségeket. Az akció folyamán elhelyezettek legnagyobb százalékát (45%) hasonlólag a jogászok adják. Ebből azonban korántsem merithető az a tanulság, hogy a jogászok iránt mutatkozna a legnagyobb kereslet. Ez csak arra mutat, hogy ennél a különleges kormányakciónál, ahol, főleg az állami foglalkoztatásoknál, inkább irodai kisegítő munkáról volt szó, az univerzálisan legjobban használható jogászok jutottak legnagyobb számban alkalmaztatáshoz. A tanárok helyzete a jogászokéra emlékeztet. Itt azonban a kereslet jelenleg még a jogászokénál is kevesebb, úgyhogy elhelyezkedési ügyük az akció előtt szinte kilátástalan volt. Miután azonban a kormány mozgalmát a kultuszminiszter bonyolította le, kötelességének tartotta, hogy az elsősorban érdekköréhez tartozó állástalan tanárokat saját tárcája terhére lehetőleg mennél nagyobb számban juttassa foglalkoztatáshoz.

A gyakorlati (különösen a műegyetemi végzettséghez kötött) pályákon már sokkal kevesebb az állástalanok százaléka. Ez nemcsak azt jelenti, hogy az ilyen pályákat választó ifjakat korlátozottabb számban veszik fel az illető egyetemre vagy főiskolára, hanem azt is, hogy itt az állástalanok relatív száma valóban kevesebb is. Különösen akkor látható a különbség, ha tekintetbe vesszük, hogy pl. az állástalan vegyész-mérnökök iránt — (akik viszonylag is csak kevés számmal voltak) — már az akció megindulásakor élénk kereslet mutatkozott s ezeknek 70%-a alkalmaztatáshoz is jutott. A hiányzó 30%-nál ugyanis részint rendkívül gyenge minősítés, korhatár túllépés vagy hasonló gátló körülmények tették lehetetlenné az elhelyezkedést.

Az elsőnek ismertetett táblázat függeléke a következő kimutatás, ami arra világít rá, hogy az állástalan diplomások oklevelüket hol szereztek.

100 állástalan (férfi és nő) közül oklevelet szerzett :

*a Budapesti Pázmány Debreceni Pécsi Szegei Közgazd. tud. Műegyetem
Péter Tudomány e g y e t e m e n e g y e t e m e n*

35 9 7 15·5 7·5 14

valamennyi alkalmazott száza közül :

35 5·5 8·5 15 7·5 15·5

A kormegoszlási táblázat a következő :

	<i>Állástalan férfi</i>	<i>Alkalmazott férfi</i>	<i>Állástalan nő</i>	<i>Alkalmazott nő</i>
25 évnél fiatalabb ...	34%	43%	44·5%	24%
26—31 év között	46%	41%	45·8%	57%
32—35 év között	12%	9%	9 %	13%
36 évnél idősebb	8%	7%	0·7%	6%

A táblázatból látható, hogy az állástalan férfiak legnagyobb része (46%-ban) a 26-tól 31 év közötti évjáratból került ki, ami azt mutatja, hogy a 32 évnél idősebb generáció még a gazdasági válság bekövetkezése előtt végzett, tehát könnyebben el tudott helyezkedni, mint a legnagyobb

krízis ideje alatt oklevélhez jutottak. Az alkalmaztatáshoz jutott férfiak legnagyobb százalékban (43%) a 25 évnél fiatalabbak voltak, ami annak következménye, hogy a munkaadók lehetőleg fiatal, friss anyagot óhajtottak alkalmazni. Nőknél más a helyzet: már az állástalanok közül a legnagyobb százalékot (45 8%) a 26—31 év közötti évjárat teszi ki, de már az alkalmazottak legnagyobb százaléka (57%) nem a legfiatalabbak, hanem ugyancsak a 26—31 évjárat közül kerül ki. Ennek az évjáratnak ugyanis már csökkennek a férjhezmenési esélyei, s ezért hajlandók bármilyen munkát vállalni, míg a fiatalabbak, akiknek a házaseséltre több kilátásuk van, munkát még nem vállalnak vagy abban válogatnak.

Tanulmányi előmenetelt illetőleg (a vizsgákon elért eredmények szerint minősítve) az alábbi táblázat szolgál adatokkal:

f é r f i a k		
100 állástalan közül volt		
jeles	jó	elégséges
1 0 . 3	3 2 . 1	57.6
100 fenti minőségű bizonyítvánnyal rendelkező állástalan közül alkalmaz-		
tatott:		
60	36.4	26
valamennyi alkalmazott száza közül volt:		
19	36.4	44.6
n ő k		
100 állástalan közül volt		
jeles	jó	elégséges
23.8	47	29.2
100 fenti minősítésű bizonyítvánnyal rendelkező állástalan közül alkalmaz-		
tatott :		
17	9	5.8
valamennyi alkalmazott száza közül volt:		
41.5	41.5	1.7

A tabella igazolja e cikk elején említett azt a megállapítást, hogy az állástalan férfiak többsége az elégséges minősítésűek közül kerül ki s jeles képesítésű a 10%-ot is alig üti meg. A jeles képesítésű férfiaknak túlnyomó többsége elhelyeztetett. 100%-ban ez azért nem történhetett meg, mert a hiányzó 40%-hoz tartozók részben oly pályát választottak, amelyben még az akció folyamán is minimális volt a kereslet, részben képesítésük nem igazolta a papírformát, részben pedig olyan anyagi helyzetben voltak, hogy — szociális szempontokból — nem voltak a sokkal jobban rászorultak hátrányára elhelyezhetőek. A nők érdekes adatai nemcsak azt bizonyítják, hogy a nők általában lelkiismeretesebb tanulók, mint a férfiak, hanem azt is, hogy már egyetemi, illetőleg főiskolai felvételük előfeltételekppen jó bizonyítvány és előmenetel szükségeltetik.

Idegen nyelvtudás

(férfi és nő)

100 állástalan közül:

németül franciául angolul olaszul utódállami nyelvek egyikén (tót, szerb,
román)

beszél, illetve ír:				
80	27	16	6	9

100 fenti nyelveken beszélő állástalan közül alkalmaztatott:				
28-5	28	32	32	31.5

	valamennyi alkalmazott száza közül :			
83	28	20	7	11
	100 állástalan (férfi és nő) közül :			
1 idegen	2 idegen	3 idegen	4 vagy több idegen	
nyelven beszél, illetve ír :				
42	30	10	5	
100 fenti mennyiségű nyelvtudással rendelkező állástalan közül alkalmaztatott				
26·5	31	32·5	31·5	
	valamennyi alkalmazott száza közül :			
40	30	13	4	
Ösztöndíjat, pályázatot nyertek, irodalmi működést fejtettek ki (férfi és nő)				
100 állástalan közül :				
külföldi pályázatot nyert		irodalmi működést fejtett ki		
ösztöndíjat nyert				
1·8	3	4	13·5	
100 fent vázolt különleges képességű állástalan közül alkalmaztatott :				
50	52	40	40	
	valamennyi alkalmazott száza közül :			
3	5	5	20	

Az állástalan diplomások családi állapota

	(férfiak)			
	100 állástalan közül			
nőtlen	nős	nős, de gyermektelen	nős és gyermekes	
85	14·5	7·5	7	
100 fent vázolt családi állapotú állástalan közül alkalmaztatott :				
33·4	23·6	23·6	25	
	valamennyi alkalmazott száza közül :			
91	9	5·5	5	
	(nők)			
	100 állástalan közül			
hajadon	férjes	férjes, de gyermektelen	férjes és gyermekes	
93	7	4	3	
100 fent vázolt családi állapotú állástalan közül alkalmaztatott :				
10	6	3	10	
	valamennyi alkalmazott száza közül :			
93	4	1·5	2·5	

Érdekes adatokkal szolgál a vallási statisztika. Anélkül, hogy a mozgalom adminisztratív levezetésével megbízottak az állástalanok vallására tekintettel lettek volna (a fő szempont nem a valláson, hanem az érdemességen volt), az eredmény azt mutatta, hogy az elhelyezettek vallási arányszáma majdnem tökéletesen megegyezik az országos aránnyal. A vonatkozó táblázat a következő:

	<i>Adatok Magyarország lakosságának vallási megoszlásából</i>	<i>Az állástalanok vallási megoszlása</i>	<i>Az alkalmazottak vallási megoszlása</i>
róm. kath.	64·9%	60·2%	66·5%
ref.	20·9%	21 %	21·4%
ág. ev.	6·1%	9·8%	10 %
izr.	5·1%	3·1%	2·1%

Katonai szolgálatot teljesítettek:
(férfiak)

100 állástalan közötti katonai szolgálatot teljesített:		
<i>Háború alatt</i>	<i>Háború után</i>	<i>Hadirokkant</i>
13.3	30.8	1.1
100 fenti katonaviselt állástalan közül alkalmaztatott:		
24	35	32
Valamennyi alkalmazott száza közül:		
10.3	35	1.1

Az állástalanok anyagi helyzete:

Teljesen kereset nélkül volt valamennyi állástalan 85%-a, ezekből alkalmaztatott 91%.

100 állástalan (férfi és nő) közül:

<i>jó</i>	<i>tűrhető</i>	<i>rossz</i>
<i>anyagi helyzetben volt:</i>		
8	37	51

Valamennyi alkalmazott száza közül:

11	34	55
----	----	----

Milyen munkával tartották fenn magukat az állástalanok?

100 állástalan (férfi és nő) közül:

<i>Képesítésének megfelelő</i>	<i>Képesítésének meg nem felelő</i>	<i>Alkalmi</i>	<i>Fizikai</i>
<i>m u n k á v a l</i>			
5	4	3.5	i
100 magát ily munkával fenntartó állástalan közül alkalmaztatott:			
25	35	20	30

Oklevelének megszerezte óta kereset nélkül volt

100 állástalan (férfi és nő) közül:

<i>Állásban egyáltalában 6 hónapnál rövidebb 1 évig 1½—4 év 5 vagy több nem volt</i>	<i>ideig</i>	<i>közötti ideig évig</i>		
<i>k e r e s e t n é l k ü l v o l t</i>				
50	8-8	8-8	20	12.4
zoo fent részletezett kereset nélküli állástalan közül alkalmaztatott:				
24	36	30	30	30
valamennyi alkalmazott száza közül:				
41	12	10	22	15

Az állástalanok összessége közül kaszárnyái lakást (éjjeli hajlékot) kért 5%, ingyenes étkezést pedig 6.5%. Akik ezt kérték, azokból 32.5, illetve 39% helyeztetett el.

Az állástalan diplomások elhelyezésére irányuló kormányakció mérlege tehát hármass konklúzióra vezet:

1. A pontos kataszterizálás adatai számszerűen is rávilágítanak arra, hogy egyetemeink, illetve főiskoláink ezidőszerint a szükségletet messze meghaladó számban termelik a diplomásokat. A helyes arány az egyetemi, illetve főiskolai hallgatók létszámának leszállításával, továbbá a tanulmányi előmenetellel kapcsolatos erősebb szelekcióval volna elérhető. Az itt felsorolt statisztikai kimutatások az egyes pá-

lyák konjunktúráira is rámutatnak, az abból meríthető tanulságok főleg a foglalkozási ágak túlsúlyfolttsága elleni preventív intézkedések céljából hasznosíthatók.

2. A szabványtehetségek, illetve az átlagtudásúaknál csak kissé is gyengébbek számára — legalább is egyelőre — nincsen kilátás arra, hogy önerejükből elhelyezkedni tudjanak. A statisztika élénk fényt vet a jeles minősítésű, több nyelven beszélő vagy egyéb különleges képesítéssel rendelkező diplomások könnyebb elhelyezkedési lehetőségére.

3. A Hóman Bálint kultuszminiszter által sikerrel vezetett kormányakció — *bis dat, qui cito dat* elve alapján — általánosan elismert, azonnali segítséget nyújtott, amiről az akció során foglalkoztatáshoz jutott diplomások százai tanúskodnak. A kérdés érdemi elintézése, az állástalan diplomások már ismertetett elvi jelentőségű óhajainak, illetve ezek megvalósítható részének intézményes tárgyalása és perfektuálása azonban — addig is, míg a gazdasági válság remélendő enyhülése önmagától könnyebb helyzetet nem teremt — továbbra is a társadalom kötelessége, illetve a kormány feladata marad.

PAIKERT GÉZA

AZ ETNOLÓGIA ÚJABB IRÁNYA

A KULTÚRKÖRÖK ELMÉLETE

MA MÁR SEHOGYSEM értjük meg, miért nevezte a XIX. század magát a história századának. Az első évtizedek ugyan valóban rábukkantak a történet helyes szemléletére, de ez hamarosan feledésbe ment és a század nagyobbik felének „historizmusa“ nem állt egyébből, mint abból, hogy a történeti folyamatot darabokra törték és amint nagyvárosaik utcárain a legkülönbözőbb „történeti stílusban“ épült malterpalotákat egymásmellé emelték, ugyanúgy ezeket a múlt töredékeit is egymásmellé rakták mintegy tárgyiasítva és térbelivé hamisítva az időbelit. A múltat jelenvalóvá tették, de nem úgy, hogy a jelent öntudatosan a múlt folytatásának érezték, hanem úgy, hogy a múltat mindenestől előreráncigálták a jelenbe és felállították maguk körül, leszaggatva a történeti folyamat fonalaról, kitépve egykoriságából. Teljesen elfeledkeztek arról, hogy a történetet a jellel éppen csak abba a vonatkozásba lehet hozni, hogy az ezzel szemben visszahozhatatlanul múlt. Ehelyett úgy nézték, mintha a régmúlt koroknak ugyanaz volna az atmoszférája, mint a XIX. századé és a legnagyobb nyugalommal alkalmazták rá az új kor szempontjait, világnézetét, mértékeit és mint tetszés szerint forgatható játékkockákat rakták össze e múlt töredékeit különböző elvek szerint, különböző „törvények“ igazolására, mint mondtuk, térszerűen, nem pedig időben, egy megszakíthatatlan folyamat áramában. Éppen azt a belátást vesztették szem elől, ami a történet lényegéhez tartozik, hogy az egyszerűség van hozzákötve, a megismételhetetlenség. Megismétlődő törvényszerűségeket, skémákat találtak fel és a múlt szövetét ezek érdekében, ezek mintájára szabták szét. Főként a fejlődésnek egy mechanikus fogalma volt az, amely elfedte a valódi, tényleges összefüggést és egy mesterséges rendbe sorakoztatta a tényeket. A „historia századának“ történelmi műveiből bizony nem csap arcunkba a történet levegője.

S ha ez így van a történelemben, mennyivel inkább megfigyelhető az etnológia körében, mely tudomány éppen a „történet előtti és történet nélküli népek“ kultúráját vizsgálja, amint a század tudománya tartotta. Hosszúidőig nem jutott eszébe, hogy az etnológia és a kultúrtörtén dem közt lényegbe vágó különbség nincs, mert az etimológia is kultúrát vizsgál, a kultúra pedig szorosan össze van kötve a történetiség fogalmával, a történet éppen a kultúra élete, alakulása, alkotó processzusa. Az etnológia anyagában tehát még kevésbbé

állapította meg a valódi összefüggést, folytonosságot és fejlődést, mint a történelem, hanem egészen önkényes módon használta fel anyagát az uralkodó evolúciós elmélet — ami számunkra már minden bizonyító erejét elvesztett — illusztrációjául.

Bastian alkalmazta rendszeres formában először — 1859-ben — ezt az elvet az etnológiában. Az adatokat, tárgyakat és jelenségeket egy előre megállapított és általános érvényűnek tartott fejlődési rendbe sorozta, nem törődve a reális genetikus és földrajzi összefüggéssel, tehát a feltehető történeti hatásviszonnyal, arra alapítva eljárását, hogy az emberi természet minden népnél, minden égtáj alatt egyforma, — ez a híres „Elementargedanke“, — mind ugyanazon a pszichológiai és kulturális fejlődésen mennek keresztül. Az etnológiának ezt a fejlődést kell felmutatni és rendszerező feladata a tárgyi és intézményszerű adatoknak e fejlődés rendjébe illesztése. Bastian és iskolája tehát teljesen figyelmen kívül hagyta, hogy az egyes népek, illetve jelenségek közt van-e érintkezés, kölcsönhatás, összefüggés, egyszóval kauzális viszony, azaz fel sem vetették a történetiség kérdését. Érintetlenül hagyták azt, hogy egy tárgy vagy intézmény bizonyos stádiuma milyen helyet foglal el az őt alkotó nép kultúrájának benső fejlődésében, csak ahhoz a mesterséges, absztrakt skémához Élesztgették, melyet általában az emberi kultúra evolúciójára kötelezőnek tartottak.

Ratzel, ez a nagyjelentőségű, főként az emberföldrajz megteremtőjeként ismeretes tudós vetette fel a nyolcvanas években a történetiség szempontját. Ugyanő, aki a historikusoknak is azt tanácsolta, hogy megszokott szűk perspektívájukat tágítsák ki a messze évezredekbe, azaz az archeológia és história összekapcsolásának gondolatát pendítette meg. Ő nem elégedett meg azzal a feltevessel, hogy az etnológiai jelenségek a föld különböző vidékein ugyanarra a skémára automatikusan jöhetnek létre az emberi természetből, hanem szükségesnek tartotta, hogy gondos részletkutatással állapíttassanak meg az eredet tényleges helye és a létrejövétel pszichológiai körülményei. Hangoztatta, hogy a mindenütt mechanikusan ugyanúgy lefolyó fejlődés elmélete tarthatatlan, mert a valóságban a fejlődés tényleges történeti lefolyása igen különböző, s hogy egy-egy kultúrjelenség a föld bizonyos pontján megszületve kiterjedhet az egész földre, közben számos változatot véve fel. Ennélfogva a ma talán egymástól elszakított kultúrterületeken feltalálható rokon formák nem az evolúció automatizmusára vallanak, hanem az egykor fennállt összeköttetést tanúsítják, ha ugyan nem olyan természetes egyezések, melyek az eszköz vagy intézmény lényegéből, céljából és anyagából feltétlenül következnek. Ez a Ratzel „migráció-elmélete“.

Ratzel tanítványai közül csak egy volt hű mestere indításaihoz, a többi beolvadt az akkor még korlátlan tekintélyű evolúciós iskolába. Ez az egy Leo Frobenius, a széles körökben is legismertebb népszerű Afrika-kutató. Az ő gondolata a „kultúrkörök elmélete“, a legfontosabb és legtermékenyebb gondolat az újabkori etnológiában. Arra a belátásra jutott, hogy a leszármazás, a történeti összefüggés ténye nem csak egyes eszközökre vagy intézményekre érvényes, hanem

az egész kultúrára, éppen mint egészre, minden szociális, vallásos, erkölcsi, praktikus, materiális javainak teljességére. Ez a kultúregész a kultúrkör, melynek megvan a maga szerves egysége és önálló élete, fejlődése. Sajnos, Frobenius nem állt meg ennél a határnál, fantáziája elragadta és e nagyjelentőségű észszerű belátásból lassanként egy teljesen irreális elméletet bontott ki, mely voltaképpen visszakanyarodás a valódi historizmus útjáról és biológista misztikumba visz. Frobenius szerint a kultúra az embertől végeredményében független organizmus, melyet mint minden organizmust, eleven egészének entelechejája határoz meg és úgy is fejlődik, mint minden felfelé ívelő és aztán halálba hanyatló élet. Az ember csak objektuma ennek a szuverén, felette döntő és őt kulturális önfejlődése mindenkor állása szerint meghatározó természeti erőnek. Ez az erő pedig eredetileg a legbensőbb kapcsolatban van a tájnak, melyben létrejött, eleven egészével, totalitásának mozzanata, s az így adott diszpozíciót később is magában hordja, mikor már elvándorol eredő helyéről és más kultúrákkal magasabb egységbe egyesül. Frobenius tudománytörténeti jelentősége az is, hogy mestere Spenglemek, ki sok beszédre alkalmat szolgáltatott könyvében ezt az elméletet viszi az abszurdumig.

Az etnológia anyagának kultúrhistóriai szemlélete jelentkezett tehát csiraként, de a hangsúly nem a csirákra esett, nem fejlődött belőlük a végső magyarázó elv, jelentőségük sokáig nem vétetett észre, más, materialista-evolúciós elvekkel fogták át őket is. Az új irány, amely aztán öntudatosan, tervszerűen, módszeresen mint kultúrtörténelmet művelte és műveli az etnológiát, két forrásból ered, de a két ág csakhamar egymásra talált és egyesül. Érdekes, hogy amint az új históriai szemlélet, az úgynevezett „szellemtörténelem“ protestáns teológusok kezén indult meg, úgy az etnológia spiritualista szempontú művelésének kezdeményezői közt előkelő szerep jut katolikus misszionáriusoknak. Az úgynevezett „bécsi iskola“ a mödlingi misszionárius iskola köréből indul ki. Ez a bécsi kezdemény, élén Wilhelm Schmidttel és Wilhelm Koppers-szel, az egyik forrás, a másikat Fritz Graebner és B. Ankermann fakasztotta Berlinben. 1906-ban a Görres-Gesellschaft támogatásával Schmidték folyóiratot is indítanak „Anthropos“ címen, Graebnerék pedig nemsokára a „Zeitschrift für Ethnologie“-t nyerik meg az új iránynak. Az előkészítő részletkutatások után megérett a nevezetes pillanat a tudomány történetében, mikor Graebner „Methode der Ethnologie“ című művét 1911-ben kiadta. Ez foglalja össze az eddigi fejlődés eredményeit és veti meg az alapját a következőnek.

Graebnert az a szándék vezette, hogy olyan metodikát adjon az etnológiának, mint Bernheim adott a históriának, s abból az alaptételből indul ki, hogy az etnológia a históriának egyik ága. Be akarja tetőzni azt a munkát, melyet Ratzel indított el azzal a kíváncsisággal, hogy a kultúrák térszerű rendszerezését időbeli és kauzális rendszerezéssé kell átalakítani, azaz historikusán szemlélni. Ezt a historikus szemléletet Graebner azáltal látja biztosítottnak, ha az etnológia elfogadja feladataként, hogy az egyes jelenségek létre-

jöttek kauzálisán összefüggő folyamatát a maga individualitásában ábrázolja, nem pedig mint tipikus esetet vagy általános szabály példáját. A kultúrateremtő kauzalitást pedig túlnyomóan pszichológainak tartja, azaz az emberi lény alkotó tevékenységére vezeti elsősorban vissza. Már ő is elismeri azt, ami azután az új etnológia alapvetésévé válik s mely tétel az igazi historizmus biztosítója ebben a tudományban is, hogy a kultúralkotások és a fejlődés végső mozgatója az individuum szabad, célszerű teremtő akarata, ennek a merészsége az újításra a történet valódi lendítője. Ehhez még csak annak a felismerése kellett, hogy a kultúra alaptevékenységeit nem merőben materiális szükségletek irányítják, hanem sokkal inkább vallásos és erkölcsi tendenciák, s hogy ezt az igazságot éppen a „primitív népek“, tehát az etnológia anyaga bizonyítja leginkább, s ezzel a felismeréssel az etnológia méltó fegyvertársa lett az új történelmnek idealista küzdelmében. Ehhez a felismeréshez csakhamar eljut az új etnológia és maga Graebner is.

Graebner metodikai művében együtt van már az egész irány szinte teljes elméleti kincse. Három fejezete a forráskritika, az interpretáció és a kombináció kérdését tárgyalja, egészen új szellemben. A forráskritika már nemcsak az adat valódiságát illeti, hanem fontos előtte lelehelőhelyének, korának és körülményeinek kérdése is. Az interpretáció is történetivé válik és a kultúrjelenség szellemi jelentését, értelmét, a létrehozó akarat intencióit igyekszik felfedni és az egész kultúrában megillető helyét meghatározni. A legfontosabb fejezet azonban a „Kombináció“ című. Itt foglal helyet az evolúciós iskola kritikája és a kultúrák rokonságának, tehát annak a ténynek a taglálása, amely az egész új szemléletet kihívja, mert ennek a ténynek a magyarázatára és értelmezésére alkotja meg Graebner az új szemlélet kategóriáit e fejezet második, szisztematikai részében: a kultúrvonatkozások kritériumainak, a kultúrköröknek és kultúrrétegeknek, a fejlődési sorozatoknak és a kauzalitásnak a kategóriáit.

A kultúrák összefüggésére két kritérium mutat rá Graebner szerint, a forma kritériuma, azaz olyan tulajdonságok megegyezése, melyek nem következnek a tárgy lényegéből és a kvantitatív megegyezés kritériuma, azaz a megegyezések mennyisége, mely szorosabb vagy lazább összefüggésre mutat. Ahol a megegyezések teljes azonosságig mennek, ott kultúrkörökről beszélünk, mely egy kulturális fejlődés eredménye. Határa természetesen sohasem merev, mert a kultúrkörök érintkeznek, kevert kultúrák is jönnek létre és éppen itt lesz jelentős a kultúra egészében felfedezhető rétegek ténye, melyek fejlődési állomások és idegen kultúrkörök bizonyos korú befolyására mutathatnak rá. Ezeknek a kultúrrétegeknek az egymásközi viszonya, sorrendjük vizsgálata az etnológia valódi történelmi feladata. Ennek az eredménye a fejlődés rendjének a megállapítása, amely nem történhetik valaminő általános skéma alkalmazásával, hanem a konkrét, individuális lefolyást kell megállapítani, a jelenségek tényleges időbeli fejlődési sorrendjének megállapításával. Erre szolgál a kultúrák összeköttetései és a kultúrrétegek viszonyába vonatkozó vizsgálatok eredménye. S itt válik teljessé az etnológia adatainak a tárgyszerű-ter-

szerű közlésből időbeli folytonossággá alakítása, az oki összefüggés felderítése által, mely átalakítás, láttuk, az új irány legfőbb célja és az etnológiának valóban historizálása.

Graebner elmélete évtizedes gyakorlatot foglal össze és tudatosít. De éppen ez a tudománytörténeti jelentősége. Biztos instrumentumot adott a gyakorlat kezébe és ettől kezdve ennek a metodikának az alapján folyik az új irány kiterjedt és buzgó kutatómunkája minden világrészben és az etnológia egész problematikáját felölelve, a hívek egyre növekvő táborával. Nagyfontosságú az összes történelmi tudományokra, hogy megtalálja kapcsolatát a szakhistóriával is. Csakhamar megszületik az első összefoglalás is kiadója ösztönzésére, kissé talán korán, mint maguk a szerzők aggódva megállapítják. Schmidt és Koppers nagy könyve ez, mely a „Der Mensch aller Zeiten“ gyűjteményes mű egyik köteteként jelent meg „Völker und Kulturen. Erster Teil: Gesellschaft und Wirtschaft der Völker“ címen 1924-ben, de legnagyobb része, s éppen az elméleti bevezetés, tehát a mi szempontunkból a legfontosabb rész, már a háború előtt készen volt, ki is nyomtatva.

E metodikai bevezetésnek — Schmidt tollából — elvei teljesen megegyeznek Graebner elméletével, de itt már minden megállapított tény és használt kategória szellemi jelentést nyer és a metodikai történetfilozófiába torkol, a szemlélet magasabb és általánosabb álláspontot választ. Így például visszautasítva a „természeti népek“ elnevezést, mely emberre nem alkalmazható Schmidt szerint, amennyiben nincs ember, aki teljesen a természet alá volna vetve, csak a relatív természeti népek, félig kultúrnépek, mélykultúrnépek, közép-kultúrnépek, magas- és végül teljeskultúrnépek elnevezéseket fogadja el s a két utolsó osztályt az írást ismerő, a többi osztályt az írást nem ismerő népek kategóriájába foglalja össze: az alsóbb osztályokat mint a naív szellemi állapot periódusát jelöli meg a fejlődésben, a két magasabbat pedig a kritikai-reflexív szellemi állapot periódusaként. A haladás és hanyatlás tényét a kultúra fejlődésében az altruizmus mértékéhez látja kötve, a természet erejének csak csekély részt enged a kultúra életének faktorai között s a hangsúlyt nem is az akármilyen szellemi, hanem a szilárd erkölcsi erőkre helyezi. Különösen nagy jelentőséget tulajdonít a családnak, nemcsak a társadalom, de az egész kultúra alapját látja benne. A család kérdésében azután azt a hipotézist állítja fel, hogy az őállapot az egynejlőség és bensőséges családi élet volt. Ez a feltevés éppen annyi ellenvetésre talál még az új iskola hívei között is, mint másik hipotézise, hogy az őállapot vallása egyisten hívő volt, melyet csak Koppers oszt Schmidt-tel. Ezen a ponton érvényesül a mödlingi misszionárius-iskola tanárainál bizonyos apologetikus vonás.

Legnevezetesebb elméleti lépése Schmidtnek a kultúrköröknek az a rendszere, melyet egész részletesen kidolgoz és határozottan megállapít. Már Graebner, Ankermann és Eoy is tettek kísérletet egyes területeken — Óceánia, Afrika területén — kultúrkörök elhatárolására, meghatározására és elnevezésére, azonban nem közös és tisztázott princípiumok alapján. Egyszer törzsnévhez, máskor valamely

eszközhöz, harmadszor bizonyos szociális intézményhez kötötték az elnevezést s ugyancsak ilyen különböző dolgokban igyekeztek meghatározni a kultúrkör lényegét. Schmidt jött rá arra, hogy a kultúrkör-elmélet csak akkor érhet el stabilitást, ha mindenik kultúrkör struktúrájának meghatározását s az elnevezést is egyértelműleg mindenik esetében nemcsak hogy mindig a szociális alkathoz, de mindig ugyanahhoz a szociális alakzathoz kötjük. A két nem közti viszonyt a családban és általában a szociális rendben találja oly nevezetes és következményekben gazdag kultúrténynek, hogy a kultúrkörök rendszerezésének alapjául választhatja. Egyebekben Schmidt is elfogadja Graebner, illetőleg Frobenius kultúrkör-fogalmát: a kultúrkör a kulturális — szociális, vallási, művészi, gazdasági, technikai — jelenségek tényleges, történetileg létrejött egysége; elfogadja a kultúrkörök keveredésének lehetőségét is, mely a kultúrretegeket létrehozza; elfogadja ezek egymásközti viszonyának kor-és fejlődésmeghatározó értékét.

Bemutatjuk itt a Schmidt-féle kultúrkörök rendszerének rövid vázlatát.

I. Exogám-monogám kultúrkör. Majdnem mindenik népnél monogámia, csaknem egyenrangúság a férfi és nő között, de mégis a férfi fennhatósága alatt; erős családi kötelék; lokális exogámia, azaz senki a lakóhelyéről nem házasodhat. Az eszközök fából, csontból, kagylóból valók, kőeszköz alig. A fegyver csak az íj és nyű. Állandó lakóház nincs, csak alkalmilag összetákol. Zene-eszköz egyáltalában nincs, sem tetoválás és testfestés. Az animizmus, östisztelet, naturizmus, varázslat csak gyengén van kifejlődve, ellenben nagyrészt hisznek egy legfőbb lényben, a túlvilágban, gyakran a túlvilág! jutalmazásban és büntetésben. Földbe temetkeznek. — II. Exogám-nemi-totemiztikus kultúrkör. Mindkét nem külön totemmel rendelkezik, a férfi és nő egyenrangúsága még elég erős, de fellép már a poligámia is. Lokális exogámia. Primitív kőeszközök mellett durván kihegyezett dárdahégyek és hajító szakócák. Hevenyészett kalyiba. A kosárfonásnak egy bizonyos technikája is fellép. Sebhely-tetoválás és az orrcimpa átfúrása, nyilván az ifjak iniciációjával összekötésben. Nincs halottkultusz, kevés animizmus, naturizmus, varázslat, ellenben hisznek egy legfőbb lényben. Földbetemetkezés mellett néhol halottégetés. — III. Exogám-egyenrangú kultúrkör. Itt már erősen mutatkoznak a IV. és V. kultúrkörnek a hatásai, de az ősi monogámiára és egyenrangúságra vall a nemi totemizmus. A lokálexogámia mellett ugyancsak feltűnik a klán- és osztályexogámia, vagyis a klánra és osztályra vonatkozó házasodási tilalom, mint a szomszédos kultúrkörök hatása. Fegyverként megjelenik a bumeráng, sarlószakóca, fából vagy vasból mint hajtókés, megjelenik a pajzs is bizonyos formában és az első kezdetleges ütő zeneszerszám fából. Az iniciáció szertartásaként fogkiütés szerepel, mely egy holdmitológiára — a hold az első ember, a törzs ősapja — utal, ezzel a megszemélyesített holddal olvad össze a legfőbb lény hite, Veremtemetkezés. — IV. Exogám patriarhalis kultúrkör. Klántotemizmus. Klán- és kezdetben minden esetre lokális exogámia. A nő háttérbe szorul. Varázsló főnökök lépnek fel. Az iniciációban csak a fiúk részesülnek, (circum-, in- vagy subincisio) a nők előtt a legteljesebb titok veszi a szertartást körül. Hajító és ütő szakócák, általában ütő fegyverek és a pajzs hiányoznak, a tör és a lándzsa a főfegyver, s bizonyos kezdetleges páncélzat jelenik meg, övök és percek alakjában. A lakóház köralakú kunyhó kúpalakú tetővel. Csónak készül fakéregből vagy kivájt fatörzsből. A művészetben megjelenik a faragás, bizonyos egyenesvonalú ornamentika s az első fűvő instrumentum.

V. Exogám-matriarhalis kultúrkör. A törzs két osztályra oszlik, saját osztályából senki sem házasodhat: osztályexogámia. A gyermekek nem az apa, hanem az anya osztályába lépnek be. Eredetileg nincs totemizmussal összekötve az osztályrendszer, de idegen hatásra számtalan

totemklán alakul ki helyenként a két osztályon belül vagy pedig négy-hat osztályra hasad a törzs, s az eredeti kétosztály-rendszer négy-hatosztály-rendszerré változik. A fiúk iniciációja helyére a leányoké lép, a férfiak pedig titkos társaságokat alakítanak, melybe bizonyos próbatételek után nyerhet az ifjú felvételt, s nem egyszer különböző fokozatai vannak a beavatottságnak. A földművelés kezdetleges formájában elkezdődik; az asszonyok üzik, övük ez a megművelt tulajdon, s ez gazdasági alapja a matriarchatusnak. A ház és csónak már tökéletesebb. Négyszögletű sövényház. A jellemző harci eszközök az ütő és vágó fegyverek és a széles pajzs. Sajátos fejszeforma és kosárfonás! mód is tartozik a kultúrkör technikai kincséhez. Itt találkozunk először olyan zeneszerszámokkal, melyeken melodiót is lehet játszani, pánsíppal és muzsikáló íjjal. A képzőművészetben jellegzetes a kördíszítmény, meander és koncentrikus körök. A férfiak titkos társasági felvonulásokat szoktak rendezni maszkozott résztvevőkkel, gyakran táncsal és deklamációval. A kultúrkör sajátossága a koponyakultusz, ugyancsak a titkos társaságokkal összeköttetésben. Az eltemetett halottat bizonyos idő múltán kiássák és a koponyáját kivesszik, külön őrzik és tiszteletben részesítik. Már ez az őstisztelet is elhomályosítja a legfőbb lény tiszteletét, még inkább

a holdmitológia, mely ebben a kultúrkörben az ősanját látja a holdban, ki egy böles harcsonak adott életet és — a kétosztály-rendszerek megfelelően — egy ostobának. Ugyancsak a holdmitológiával van összeköttetésben a jellemző sarló- vagy háromszög alakú melldísz. — VI. A szabad házasadási engedő matriarchatus kultúrköre. A gyermek az anyát követi, de a kétosztály-rendszert az osztályok oly nagy száma váltja fel, hogy ez megszünteti az osztályexogamiát, s a tilalom csak vérrokonokra terjed ki. A nagycsalád tendenciája mutatkozik, azaz a rokonság együtt marad egyetlen nagy házban. A gazdálkodás a sertésenyészéssel, sago- és banántermeléssel szaporodik. Fellép a bétel és dohány élvezete. Az asszonyok a törzs területének határán vásárokat tartanak. Hidat építenek és evezőlapátot használnak, cölöp építményű házaik vannak, s függőágyuk. Az eső ellen csuklyát használnak, bambuszból készült fésűjük van, kerek kanaluk. Melldíszként vadkanagyarat hordanak. Ijzuk és nyíluk különösen jellegzetes, fejlettebb típusú. A képzőművészetben a spirálornamentika jellemző, a zenében egy sajátos bőrből készült dob. Itt is feltaláljuk a koponyatiszteletet, de itt a koponyavadászat társul hozzá, mert nemcsak a rokon koponyákat, hanem idegenekét, különösen az ellenségét is gyűjtik, mert ezáltal az ellenség erejét magukba vélik bűvölni. — VII. Ezekhez a kultúrkörökhöz tartoznak Océánia, Afrika és Délázsia, s köztük fekvő területek. Mellettük megnéz két kultúrkör körvonalaitetszenek fel ugyanezek a vidékeken, (dél) szudáni és (proto) polinéziai kultúrköröknek nevezi őket Schmidt, melyekről azonban még kevesebbet lehet az eddigi ismeret alapján mondani, mint a fentiekéről. Csak annyi bizonyos, hogy mindkettőben a szabad, nem exogám patriarchatus uralkodik, továbbá szigorú rendi különbség. Ugylátszik, jellemző a szövőszék ismerete és a szúrt tetoválás. A polinéziaiak tengerjáró népek, ismerik a vitorlát, a szudániak a vas megmunkálásában ügyesek. Itt is, ott is megvannak a jellemző szerszámok és fegyverek, hangszerek, ornamentika. Hasonló ellenben mindkét kultúrkörben a vallásos felfogás, mely egy égisten tiszteletében áll, kinek a föld a felesége. Ezzel párhuzamosan azonban megvannak a régebbi lunáris vallás és a napkultusz nyomai is.

E hét kultúrkört két csoportba osztja Schmidt a férfi és a nő viszonya alapján és ezzel a történeti fejlődést is feltünteti. Az első háromban körülbelül egyenrangúság uralkodik — a férfi vadászik, a nő a növényi táplálékot gyűjtögeti — s ezek az alacsonyabb műveltségűek. A négy magasabb kultúrkör a három alsóból a patriarchatus és matriarchatus irányába ágazik el s ennek megfelelően az állat- vagy a földművesgazdálkodás a materiális alap. Az első csoportba tartoznak a IV. és VII. kultúrkörök, a másodikba az V. és VI. A patriarchális kultúrkörökhöz sorolja még az állattenyésztő nomádokat, kikre a nagy család jellemző s kik közelebb állnak az ősi állapothoz,

mint a IV—VII. kultúrkörök. (Ezek közül a IV. és V.-et tartja primémek, a VI. és VII-et kultúrák keveredése által létrejött szekundérnek.) Schmidt azt is igyekszik megmutatni, melyik magasabb kultúrkör melyik alacsonyabból fejlődött ki, felmutatja a két patriarchatus, illetve a két matriarchatus egymásközi rokonságát, tehát a köztük volt történeti kapcsolat nyomait, általában a kultúrkörök közti történeti viszonyt, helyesebben a rajtuk átvonuló konkrét történeti folyamatot — nem pedig valami mechanikus, tisztán a pszichológiai alapon alapuló skematikus evolúciót, — mindezt igyekszik részletes tárgyalással megállapítani a kulturális anyagon.

Ezek az alsó és középső kultúrákat magukba foglaló kultúrkörök. A rendi különbség és a fémek ismerete vezet át a magasabb kultúrák köreihez, melyek Ázsia, Európa és Északkelet-Afrika népeit foglalják magukba. Ezen az úton halad az állattenyésztés és a földművelés fejlődése is. De a három legfontosabb mozzanat, melyen a régi világ magas kultúrái kifejlődtek: a kerék és az eke feltalálása, a földművelő népeknek a nomádok által történt leigázása, mely az osztálykülönbségek hierarchikus elvét vezette be és a nagykiterjedésű birodalmaknak a vállalkozó szellemű nomádok által történt alapítása, melyek a földművelő népek városállamait egyesítették. Ezek a magasabb kultúrák azután az érintkezés folyamán hatottak az alsóbbakra és Schmidt meg is kísérli a rendelkezésre álló fogyatékos anyag alapján legalább vázolni ennek eredményét is. Hasonlóképpen előlegezi pár oldalon az etnológiai kultúrkörök és az őstörténeti korok analógiáját, melyet pár évvel utóbb Menghin vitt keresztül.

Schmidt kultúrkör-elméletét igen sok kritika érte. Az új iskola hívei maguk sem fogadják el. Még Koppers is csak közösen írt könyvében alkalmazta Schmidt rendszerét. 1931-ben már nyíltan feladja. A Görres-Gesellschaft történelmi szekciójának passzai gyűlésén tartott beszédében, „Was ist und was will die völkerkundliche Universalgeschichte?“ — figyeljünk arra, hogy ekkor már nem is „kulturhistorische Ethnologie“, mint kezdetben, hanem egyenesen a történelem a főnév I — mely aztán a Historisches Jahrbuch következő évi folyamában jelent meg, megállapítja, hogy a kultúrhistoriai etnológia eddigi eredményeit főként a kultúrkörök reprezentálják. Mi marad ezekből, teszi fel a kérdést. És éles különbséget tesz az új metódus és a kultúrkörök elmélete között. Az elsőről úgymond, bizonyosan elmondható, hogy főszempontjaiban maradandó, míg a másodiktól ez nem mondható el. A kultúrkörök rendszere a kultúregységek képe, folytatja, amint az az eddig ismert és történelmileg átdolgozott etnológiai anyag alapján megragadható és felállítható. További kutatások, újabb forrásanyag bevonása kétségtelenül szükségessé teszik a kiegészítést, korrekciót, a kultúrkörökről alkotott kép átalakítását.

De a mi számunkra nem is az a fontos, mennyi marad meg Schmidt rendszeréből, mely úgy látszik, talán korai és előleges kísérlet volt. A fontos az, hogy kísérletet tett egy ilyen egyetemesen átfogó rendszer megalkotására. Igaza van egyik kritikusanak, amikor azt írja, hogy bármily hibás is Schmidt elmélete, mégis ez az első kísérlet s ilyen áttekintés nélkül valóban nem lehetünk el. Linné

rendszere sem természetes rendszere a növényvilágnak, de alapja lett minden későbbinek. Ez a véleménye nem egy kritikusnak. Az kétségtelen, hogy bizonyos kulturális gócpontok voltak az emberiség művelődésének életében s így bizonyos homogén struktúrájú egységek ki is alakultak, a kérdés most már csak az, hogy egyáltalában megállapíthatók-e még ma is ezek a körvonalak. Erre kell a kutatásnak megfelelnie.

Az ÚJ IRÁNY, a kultúrkörök elméletével együtt, folytatta hódító útját és a háború után még nagyobb, szélesebbkörű lendületet vesz. Metodikáját is újra megfogalmazza 1923—24-ben Ulrich az *Anthropos*-ban, majd Lebzelter a *Zeitschrift für Ethnologie* 1932. évfolyamában, — de semmi újat nem téve voltaképpen a Graebner tételeihez, ki maga is megújítja tanait 1925-ben a *Kultur der Gegenwart* V. kötetében. — Köppers imént említett cikke is idetartozik. A szak-történelemmel is egyre szorosabbá válik a kapcsolata. A historikusok megismerik és használják eredményeit, elfogadják történelmi diszciplinának az ilyenfajta etnológiát. Néhányan egyenesen ehhez a diszciplinához csatlakoznak és történelmi iskolázottságukkal fognak „történet előtti népek“ kultúrtörténelmének vizsgálatához és feldolgozásához, így például a középkori történész Fritz Kern. Legfontosabb esemény azonban e téren Menghin nagy művének, a *Weltgeschichte der Steinzeit*-nek megjelenése 1931-ben. Ez a hatalmas mű nem kevesebbre vállalkozik, mint a kőkorszak archeológiai — tehát tárgyiszzerű — anyagának történelmi értelmezésére: tehát kontinuus folyamattá alakítására. A könyv az emberiség legelső kultúrmozdulásainak a történelme kíván lenni. A nagy vállalkozás gondolatára, mint maga a szerző elmondja, Schmidt páter adta az első ösztönzést kultúrkör-tanával. Menghin tartja is magát Schmidt rendszeréhez és az őskori anyagot igyekszik a Schmidt-féle kultúrkörökkel összhangba hozni. A Schmidt-féle ős-, primér- és szekundér kultúráknak megfelelően állapítja meg ő is a protolitikus, neolitikus, proto-neolitikus és mixoneolitikus kultúrák fejlődési egymásutánját. A folyamat nála is az őskori első magas kultúrákba torkol, melyek keleten születtek meg s ezzel a palaeo archeológiát szorosan elébecsatolja az ókori kultúrtörténelemnek. De erre az eredményre vezet az az egybevetés is, melyet az általa rendszerezett őskori kultúrfejlődés, kultúrkörök és a Schmidték által megállapított etnológiai rendszerezés között hajtott végre. Ilyenformán műve valóban az őskultúrák világtörténelme. Vagy legalábbis az első nagyarányú kísérlet ennek a megteremtésére.

Mert nyilván csak kísérlet, mely még igen sok korrekcióra szorul, amint ennek egyébként ő maga is teljes tudatában van s ezt mindjárt az első lapon siet bevallani. Nem is lehet másként. Hipotézisek nélkül, ideiglenes összefoglalások nélkül nem haladhat a tudomány. Legbizonytalanabbak azok a történetfilozófiai elmélkedések, melyeket könyve végére függeszt, maga is kijelentvén, hogy ezt és a megelőző tudományos közlést élesen külön kell választani. De bármily ingatag teória is ez, alapját mégis óriási tárgyi anyag képezi, a kultúra életébe

való mély bepillantás sugallta s így néhány megállapítása, noha nem új, mégis igen becses, éppen mert ilyen tapasztalati élményeken alapul. Feltétlenül igaza van, hogy a történetfilozófia nem tekinthet el az őstörténet tanulságaitól. Rendkívül fontos az őstörténész megállapításában olvasni, hogy a kultúrák, az egész emberi kultúra fejlődése egyetemesen összefügg. Minden nagy kultúra átfogja az egész világot. Már ez is elegendő alap, hogy Spengler teóriáját a kultúrák növényyszerű önállóságáról és talajúhoz kötöttségéről hibásnak tekinthessük. Az emberi történet mint egész nyer értelmet. Az archeológia tárgyi anyagának szemlélete is arra a belátásra vezet, hogy „mindig a szellem az az erő, amely a kultúrát teremti, akár materiális, akár szellemi kultúráról van szó.” És egyik legnevezetesebb megfigyelése, hogy a kultúra fejlődésének a leggazdagabb forrása a kultúrák érintkezése, a „Kultur Mischung“. És egészen érdekes, — rendkívül jellemző, mennyire haladt ezeknek a „pozitív” tudományoknak is az „átszellemítése”, — hogy a kultúra világtörténelmének a legfontosabb, döntő mozzanataként a filozofálás fellépését tekinti és az egész emberi történet végső lényegét, célját, értelmét a kultúra filozófiai-szellemi egységének elérésében, illetőleg az érte való örök harcban látja.

A Menghin által lerakott alapok továbbfejlesztése, művének kritikai vizsgálata sok eredményt ígér az őskultúra történelme számára. A tudomány fejlődésének kétségtelenül ebben az irányban kell haladnia — természetesen megszakítás nélkül folytatva a tárgyi anyag szorgos gyűjtését, mely nélkül semmiféle szintézis sem lehet tudományos értelemben komoly. A kritikai továbbfejlesztést Menghin egyik ösztönzője, maga Fritz Kern indította meg, ki 1933-ban Menghin művéről egész kis könyvet adott ki „Die Anfänge der Weltgeschichte” címen. (Graebnemek és Schmidtnek ajánlotta tanulmányát s így a megtisztelteteket is hozzávéve a szerzőhöz és a kritika tárgyát képező mű szerzőjéhez, itt együtt szerepel az iskola négy legnevezetesebb képviselője.) Maga Menghin, úgy tetszik világnézeti hatásokra — bizonyos patétikus szemléletre eddig is hajlamosnak látszott — sajnos, nem maradt meg következetesen spiritualism útirányában. 1934-ben „Geist und Blut” címen könyve jelent meg, melyről csak annyit jellemzésül, hogy míg előbbi művében a fejlődés faktorait ilyen sorrendben írja le: kultúra, nyelv, faj s az utóbbiról kurtán azt jegyzi meg, hogy kifogástalan fogalmi tisztázását nem tudja adni, most a sorrend éppen a fordított s még a népiséget is felveszi negyedikül.

Mielőtt felvetnek a kérdést, mit jelent az etnológiának ez a fordulata általános világképünkre nézve, röviden álljunk meg legjelentékenyebb kritikusánál, Richard Thurnwald-nál, kinek több kötetre tervezett nagy összefoglaló műve 1931 óta jelenik meg „Die menschliche Gesellschaft” címen s óriási anyagismeretével és biztos következtetéseivel ebben a pillanatban kétségtelenül az utolsó szó az etnológia területén. Sajnos, messze meghaladná kiszabott terünket kritikai és pozitív eredményeinek röpke vázolója is. Csupán annyit jegyezzünk meg, hogy igen meggyőző érveket hoz fel az egész Schmidt-

iskola kultúrkör-elmélete ellen s kifogásai éppen a historizmus szempontjából figyelemre méltók. Az az ellenvetése, hogy az a hét kultúrkör egészen absztrakt módon van kidolgozva, a valóságban egyik sem található fel, pusztán ideáltípusok s ugyanaz a veszedelem fenyeget általuk, mint ami a régi evolúciós skémában rejlett. Ez a rendszer éppen oly kevésbé fedi, szerinte, a valóságot, mint az, amelynek helyére lépett. A kultúrkörök tana abba a tévedésbe esett, hogy úgy tünteti fel, — s maga is úgy látja — mintha a népek, társadalmak kultúr akarata előtt már a primitív állapotban bizonyos ideálok lebegnének, melyek felé törekszenek vagy melyektől eltérnek. Ilyenformán aztán olyan mérővesszőt — egy ideális társadalom, kultúra tipikus képét — alkalmazza, melyet maga a társadalom, a kultúra nem is igyekezett követni. Ezzel a módszerrel nem lehet a kultúralakzatok lényegét és valódi formáját megragadni, mondja Thurnwald, el kell vetni ezt a skematizálást, a konkrét tények individuális leírásához kell ragaszkodnunk. Hogy ő maga milyen rendszerező szempontokat ajánl, arra most nem térhetünk ki. Emellett számos tárgyi tévedést és az adatok erőszakos beillesztését veti az iskola szemére.

Mindezek arra a belátásra indíthatnak, hogy Thurnwald még a kultúrtörténelmi etnológia iskoláján is túlmegy historizmus dolgában, amikor a folyamatosság és az individualitás féltékeny védelmében a kultúrkörök elméletét is elveti. S valóban, alig van szociológiai kérdésekkel foglalkozó tudós mai napság, aki nagyobb fontosságot tulajdonítana az egyéni kezdeménynek, az egyedi módon adott pillanatnyi körülményeknek, az egyes eseteknek. Hasonlóképpen kevesen látják még historikusok is olyan világosan azt a szakadatlan fluktuációt, mely állandó, váratlanságokkal terhes változásban tartja a kultúra életét, mint ez a szociológus és etnológus. Az ő kritikai és pozitív tevékenységének, valamint a Graebner—Schmidt-iskola további munkásságának termékeny korrespondenciájától még igen nagyjelentőségű szempontokat várhatunk általános világlképünk javára.

Mert számunkra, akik nem vagyunk sem etnológusok, sem szociológusok, hanem csupán mennél hübb és rendszeresebb képet szeretnénk magunknak alkotni a világról, az a legfőbb kérdés, mit várhatunk ilyen szempontból ezektől az új eredményektől.

Ez az új kép egymásra vonatkoztat olyan ismereteket, melyek eddig, holott ugyanarra a tárgyra, az emberi kultúrára vonatkoztak, egymástól elszigetelve heverték; összekapcsol tudományokat, melyek egymástól elzárkózva, külön módszerekkel vizsgálták ugyanazt az anyagot. Most az etnológiába behatol a história szemlélete és módszere, Ezzel az etnológia eredményei a história számára is értékesíthetők lesznek. Hogy ez mit jelent, arra csak egy könnyen hozzáférhető példát említsünk, egy magyar tanulmányt, D e é r József német nyelven 1934-ben megjelent könyvét, „Heidnisches und christliches in der altungarischen Monarchie“, mely a lovasnomádpásztor népek etno-szociológiájának felhasználásával új fénybe von egy régi, sokat vitatott magyar történelmi kérdést. Az etnológia históriává válik és a história anyaga etnológus módra szemléltetik. Ugyanez történik az archeológiával. A szociológia és história szintén felismeri szoros

rokonságát. Hans Freyer a „Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft“-ban a szociológia feladatát a társadalomnak mint történeti képződménynek vizsgálatában jelöli meg, s historizálja a szociológiát. Egyszóval az összes emberi kultúrával foglalkozó tudományok anélkül, hogy a maguk sajátos szemszögét elhagynák, a kultúra egész életét tekintetbe veszik, olyanul is, mint a többi diszciplína tárgyat. Ezzel a kultúra élete minden oldalról fénybe kerül és egész plasztikája megjelenik előttünk. A kultúra annak látszik, ami valóban, eleven, alkotó életnek. Ki ne látná át, mit jelent az ember világképe számára, ha végre kultúráját, alkotását, önnönmagát teljes valóságában megpillanthatja?

S mindezt végeredményében egy kettős, de szorosan összetartozó belátás tette lehetővé. Az, hogy az ember élete, története és kultúrája ugyanannak a valóságnak csak több neve, mely megszakítatlan folytonosságban vétetik át nemzedékek kezéből nemzedékek kezébe, népek kezéből népek kezébe, vándorolva szárazon és tengeren, minden úton és módon, monumentális alkotásokba zárva és futó szavakra bízva. Ez az egyik belátás, a másik pedig az, hogy mindezt teremti, fenntartja az emberi szellem, ez közös lényege minden emberi alkotásnak, életnek, mely szakadatlan törekvés, hogy a valóságot a beléje zárt eszmék szerint alakítsa, mindig újra és újra, fáradhatatlanul szöve, fonva azt, amit kultúrának és történetnek nevezünk.

JOÓ TIBOR

NÉPMESEGÝJTÉS KÖZBEN

EZERKILENC SZÁZHARMINCKETTŐ nyarán, forró júliusi délután jegyezgettem le nyírbátori-bátorligeti szolgalegények mondása nyomán azt a betlehemes játékot, amely nemrégiben folyóiratban is megjelent (A színpad, 1935. 1. sz., Szeged) s amelyet most a szlovákiai Magyar írás is ki fog adni, hogy a felsőmagyarországi regős utakon a regölők előadják a magyar falukban karácsonytájt. Valóban ez a betlehemes játék a kevésszámú szereplő ellenére is egyike a leggazdagabb, legtanulságosabb betlehemes játék-változatainknak: versszerű és prózai részeiben, utalásaiban sok régiesnek tetsző emléket őrzött meg és motívumaiban szép, bizonyítóerejű példája a magyar népi kultúra régebbi egységesebb vérkeringésének. Annyi kínálkozó tanulság rejlik e betlehemes játék szövegében, hogy egyik fiatal írónk kissé hitetlenkedve meg is kérdezte, vajjon nem a gyűjtő kontaminációjának köszönhető-e ez az érdekeltező teljesség?

Ez a kétkezés ma már szinte szimptomatikus jellegű minden vonatkozásban: annyira divatossá vált a népi kultúra bomlásáról szólam, — az alapokok mélyebb vizsgálata nélkül — hogy nehéz elnyomni bizalmatlankodásunkat, ha az újabb gyűjtők a népköltés vagy a „tárgyi néprajz.. területén egy-egy tökéletesebb alkotás megletéről értesítenek. Elsősorban ugyanezt a kétkezés, csodálkozást kellett éreznünk népmese gyűjtés közben, fáradt kondás asszonyok, öreg juhászok, írástudatlan dohányvágók apadhatatlan mesélő kedvét, bőséges „repertoire“-ját megfigyelve. Igaz, az a terület: Nyír és Rétköz, ahol a népmese gyűjtő munkát végeztem, eddig még teljességgel kutatlan terület, tehát végeredményben a változatok szempontjából minden mese új innen a folklorisztika számára.¹ Azonban akár olyan területen dolgozunk, ahol még néprajzi gyűjtő nem járt, akár a már felkutatott területeken, mindig azt kell éreznünk, hogy egy-egy szerencsésebb alkalommal pusztán a véletlen lekötelezettjei vagyunk. Ma már a véletlen lekötelezettje csupán a gyűjtő: akár mesemondót, akár egy szép munkájú fadaragó mestert, gölöncsért, a hiedelem-világ szabályait őrizgető öregasszonyt találhat útjában. Néha napok telnek

¹ Itt kell megjegyeznünk) hogy e mesegyűjtő munkánkban az egyik rétközi: paszabi tanítóban. Túri Sándorban megbecsülhetetlen gyűjtőtársat találtam, aki egymaga eddig is nagyon sok értékes mesét jegyzett le a számomra és segítségével még bizonyára jó anyag birtokába kerülhetünk.

el hiábavaló keresgetéssel, faggatódzással, csak töredékek, hulladékok, amihez hozzájutottunk. S ennek a hiábavaló kutakodásnak már nem is az ellenséges bizalmatlankodás az oka, — nem egyszer, főként eleinte, az is — hanem egyszerűen az a tény, hogy már nincs ilyen mondanivalójuk, nem emlékeznek meséikre, nótáikra, mint ahogy ruháikat is levetették, a vásárról öltöznek, színes cserépedényeik helyett „úri“ fehér tányérokat szereznek; vagy pedig szociális sorsuk nyomottsága veszi el kedvüket a meséléstől, énekszótól. Léptenyomon éreznünk kell s népmese-, ballada-, szokásgyűjtés közben éppen ez vált alapélményünké: a népi művészkedések lassan-lassan elveszítették azt a szociális és etnikai funkciót, amelyet oly hosszú időn át betöltöttek. A népi kultúrának az utóbbi évtizedekben olyan fordulóját szemlélhetjük, amely minden valószínűség szerint nem egy újabb stílusréteg kialakulásához vezet (mint például a XVIII. vagy a XIX. században), hanem a kultúraförme pusztulását jelenti.

S mégis első pillanatban szinte fájdalmas élességgel ható ereje van mesegyűjtés közben a hallgató anyag megszólalásának. Úgy kell éreznünk, hogy a hallgató, meg nem kérdezett népi kultúra maga szólal meg a meséken keresztül, s vallomást tesz régi erőiről, sajátosságairól, mai romlandó sorsáról. A gyors jegyezés közben, az anyag rendezése, Aame-Thompson típuscsoportjaiba való osztása közben állandóan éreznünk kellett, hogy az így megmentett, beosztott, típuszámmal megjelölt mese ismét alkalom, tán egyike az utolsóknak, hogy a népi kultúra tanúságot tegyen szelleméről, egzisztenciális problémáiról. Faluról-falura járva s kutakodva a „mesefák“ után a gyűjtőben el kellett, hogy hatalmasodjék az a fajta megrögzítő szenvedély, amelynek Bartók is oly nyomatékosan adott kifejezést legutóbbi munkájában: „... én magam is, tót gyűjtésem első éveiben, teljesen helytelen módon, nem jegyeztem le a magyar anyagból jólismert átvételeket. Akkor még nem tudományos szempontból gyűjtöttem és úgy vélekedtem, hogy csak ismeretlen dallamokat érdemes feljegyezni, teljesen ellentétben azzal a szigorúan tudományos szemponttal, melyhez később szegődtem és amely szerint lehetőleg mindenütt mindent le kell jegyezni, tekintet nélkül arra, megvan-e már vagy nincs meg, tetszik-e vagy sem.“ (Bartók Béla: *Népzene és a szomszéd népek népzeneje*: 16. 1.) Ismert mesetípusokat, töredékes emlékezést súlyos, szomorú kényszer hatása alatt írogattam: a legromlottabb, leghézagosabb változat mögül is elősejdlött a régi teljesség, régi szépség, a mesének pusztuló sajátos érvényvilága. Bizonyos az, hogy aki — elhibázott kiindulóponttal és módszertelenül — a mesegyűjtésekben elsősorban esztétikai, irodalmias vonásokat keres, csalódni fog és bosszankodik. Miért a változatok unos-untalan való közlése, miért megrögzíteni e töredékesen megőrzött motívumot? (Csak éppen érintjük: az ilyen felfogásmódnak köszönhetjük, hogy régi mesegyűjteményeink egyik-másikán —¹ ez különben Európa-szerre divat volt — az irodalmias érdeklődésű, irodalmias ízlésű gyűjtők, kiadók kezenyomatát is megtalálhatjuk.) Pedig az etnológus számára, aki távolról sem akar irodalomtörténeti, morális szempontokat alkalmazni, éppen a változatoknak ez a hullámzása, áradása tanulságos: egy-egy mesetípus különböző

változatai a maguk egyszeriségükben a leghatásosabban bizonyítják a mese vitalitását, életerejét. E változatokból elsősorban azt tudjuk meg, hogy él és milyen belső erőkre támaszkodva él a mese? A mesének „archetípusát“ előállítani pusztán tudományos spekuláció valóságérték nélkül: ugyanaz a mesemondó ugyanazt a mesét más és más változtatással mondja el, az úgynevezett őstípusnak mindig megújuló oldalát mutatja be. A mese állandóan aktualizálódik, megújul a szóbeli előadás nyomán. A régi emlék, a hű emlékezés így nyer mindig is friss színezetet (ugyanazt a jelenséget tükrözik népdalaink: szövegük is és a dallamoknak irracionális értékváltozásai). A gyűjtőnek tudnia kell, hogy minden pillanat az újratereztetés pillanata; tudnia kell, hogy végső elemzésben egy merőben idegen eszközzel akarja megrögzíteni, állandó, változatlan formában megörökíteni azt a mesetípust, mesét, amely sohasem ugyanaz, mindig új változatokban bővelkedő. Ha a gyűjtő úgy hinné, hogy a mese egyetlen változatának lejegyzésével megmentette, megőrizte magát a mesét, fájdalmasan csalódnia kellene: hiszen csak a mese egyik változatának pillanatnyi helyzetét örökíthette meg, s ezzel még nem tudott meg semmit a mese élettartamáról, vitalitásáról, benső erőiről. Ez a reménytelennek látszó helyzet mutatja egyszerre a gyűjtő és gyűjtés belső tragikumát, mintegy hiábavalónak tetsző erőfeszítését, egyben világot vet a népi kultúra sajátos eltéréseire, immanens alkatára. Ezért a változatok minél bőségesebb lejegyzésének a különböző tájegységek területén elsősorban nem is az az értelme, jelentősége, hogy a finn földrajzi módszer alapján a gazdag változatanyagból összehasonlító filológiai kutatásra legyen alkalmunk. Ez az összehasonlító térképező, filológiai munka is szükséges minden bizonnyal, ha eredményeinek értelmezését etnológiai, kultúrmorfológiai szempontból újra kell megadnunk. E változatok inkább a mese egzisztenciális problémáit leplezik le, rávilágítanak szociális, etnikai funkcióikra, szerepükre és megértetik velünk a népi alkotásmód, hagyományozás különleges természetét.

HA MESEGYŰJTŐUTUNK tanulságait ebből a szempontból próbáljuk rendezni, először is azt kell beváltanunk, hogy a mesemondás, mesehallgatás: a meseörzés már elveszítette régi szociális és etnikai funkcióját népi kultúránkban. Az ugyan bizonyos az eddigi anyag alapján, hogy Rétközön, Nyíren az összegyűjtött kötetre való mesén kívül még vagy 4—5 tíz-tíz íves mesekötet anyagát tudnánk összegyűjteni a különböző helyzeti és anyagi nehézségek leküzdése után. Ez a gyűjtemény azonban csak a végső pillanatban megmentett halódó anyagot tartalmazná: ezek a mesék már egyre inkább elvesztik élő kapcsolataikat a parasztsággal. Ugyanoly színeselek, gazdagok, emlékekkel, utalásokkal terhesek, mint a székely, csángó, dunántúli vagy Kálmány Lajos gyűjtötte alföldi mesék, de már nem kapcsolódnak eleven, termékeny, továbbfejlődő szálakkal a nép életébe, régi nagy hitelességük, érvényük pusztult el.

De hát kik őrzik, kik ápolják a mesehagyományt? Az egyik rétközi iskolában nyolc-kilenc éves gyermek állott fel kérdésemre, hogy ki tud mesélni? s elmondott egy valóban feljegyzésre érdemes

mesét a halálig hű szeretőkről, kik holtuk után virággá változnak (a Kádár Kata oly sokféle ismert ballada-motívuma), utána nekibátorodott egy másik és ismert bohókás mesét mondott el az ördögről, kit a szegény ember becsapott. A két mese véletlenül éppen a mese két alapfajtáját: a tündéres és tréfás mesét szálaltatta meg. Az iskolásgyerekek, hat elemi osztály fiú- és leánycsapata részint csodálkozással hallgatta két belemelegedő társuk mesélését, részint bizonyos idegenkedéssel figyelték a növénytani lecke után a nekik is már-már idegenné váló, hitelét vesztett mesét. A mese már számukra sem egyéb, mint kitalált kalandos, tréfás, de mindenképp fantasztikus történet, amely lehet szép, de nem kell túlságosan komolyan fogadni. Mesehallgatásuk már nem különbözik a városi gyermekek mesehallgatásától. Fogalmi rendszerük az iskola és szüleik hatása alatt egyre határozottabban csak a reális valóság megélésére válik alkalmassá. A mesét a gyerekek itt is, de egyebütt is az öregektől: nagyapától, nagyanyától hallották vagy valamilyen munkaalkalomkor egy jól mesélő öreg embertől, öreg asszonytól. Bizonyos, hogy mindig is inkább az öregek között akadtak hivatásos és jó mesemondók, akik áthagyományozták a fiatalságnak tudományukat (amint hogy az is bizonyos, hogy nagygazda nem igen szokott mesét mondani, inkább valami zsellérember, szegény ember hivatása az, a módhoz nem is illenék efféle foglalatosság). Alá már ez az úgynevezett két generáció: nagyapák és unokák törvénye más értelmet nyert, mint régebben. A mese már egyre kevesebb hitelességgel él: az öreg mesélők mindinkább magukra maradnak, az embersorban lévő férfiak, asszonyok már nem hisznek a mesék érvényességében, a fiatalok számára pedig könnyen felejthető játék és szórakozás. A mese elveszti régi érvényjellegét: nem úgy tekintik immár, mint a valóságnak titokzatos, szűkös világunkból meg nem közelíthető formáját, állandó érvényességgel ható, áhított értékvilágot, amelybe nem egyszer szublimálódtak szociális vágyaik. Hitetlenkedve, kételkedve hallgatják kukoricafosztáskor, dohányvágáskor, fonókázás közben a mesét, amely számukra csak szórakoztató, pihentető eszköz lesz s egyre jobban a valóság reális eseményei felé fordulnak. Hogy ez a jelenség nemcsak az európai parasztkultúrákban fedezhető fel, hanem a „primitív“ társadalmakat is jellemző folyamat ez, hatásosan bizonyítják Erland Nordenskiöld szavai, aki a dél-brazíliai indiánokról szóló egyik könyvében mintegy szimbolikusan állítja elénk az öreg mesemondót, aki a ravasz övesállat-istenről mesél s a törzs tagjai, a fiatalok is, egyre-másra hagyják ott, nem érdekli őket az ilyenféle történet. Magára marad meséivel az öreg a pislogó, hamvadó tűz mellett. Magukra maradnak lassan-lassan az öreg rétközi, nyíri: magyarországi mesemondók is, hangjuk egyre halkabb, töredezőbb lesz.

A népmese őrzésének problémájánál a „generációs“ szempont mellé még fel kell vennünk egy másik s fontos megőrző momentumot: a földrajzi helyzet megőrző hatását. Legjobban a szétszórt tanya-csoportok vagy a forgalmasabb útvonalaktól, nagyobb községektől, városoktól félreeső tanyák, faluk Őrzik hagyományaikat. Egyik faluban a legények azt felelték kérdésemre, hogy az olyan „történetes

nótákat“ (balladákat értettek e kifejezés alatt) már bizony inkább csak a tanyákon énekelik, ők nem is tudják, inkább csak rövid nótákat és városi énekeket ismernek. Ugyanez a helyzet a mesénél is. Amint a balladaköltés emlékei is Európa-szerte elszigeteltebb, félreesőbb helyeken őrződtek meg (Färöer-szigetek, Skócia, Izland, Bretagne, Appennini-félsziget egyes részei, Erdély, Balkán stb.), ugyanígy a népmese is a civilizáció brutális hatásaitól egyelőre még védettebb helyeken tudott meghúzódni és régi vitális erőiben tovább fennmaradni, sőt gyarapodni. Ha tehát ilyen területekről (s ilyen területeket Dunántúl és az Alföldön is ismerünk még) sikerül is gazdag anyagot gyűjteni, ez a gazdagság többé nem téveszthet meg bennünket: pusztuló szigetek gazdagsága ez. Egy a kötelességünk, minél buzgóbban gyűjteni.

A meseörzés, mesehagyományozás sorsával teljesen egyértelmű tanulságokat kínál maga a mese is: anyagának, stílusának sorsa. A Nyíren és Rétközön gyűjtött mesék is azt a sajátságos kettősséget, a bomlás útját mutatják, amelyet eddig tapasztaltunk. Ezekben a tündéries, bohókás mesékben még megtaláljuk azt a szellemet, amely dús nedvekkel táplálta a nagy meseterületeket, még érezhetni a mesék talaját átítató vallásos (a valláslélektan fogalmaira gondoljunk) élményeket, az istenközelségnek, a csodák érzésének megragadottságát, az irracionális erők érték- és érvényvilágába vetett hitet. Ez a szemléletvilág, a „homo divinus“ világa éltette a meséket a különböző kultúrafokokon, a különböző hiedelemvilágok termékenyítő légkörében: Egyiptomban éppúgy, mint a nagy indiai, uralaltáji vagy a kelta meseterületeken. Ez a szellem kapcsolta be a mesét a közösség magasabbrendű életszférájába s tette sokkalta többé a pusztai irodalmi, szórakoztató élménynél. Meséinkben, sőt a mesemondókban is rátalálhatni még mainapiglan is egyszer-egyszer ilyen megrendültségre. Hallgattam egyszer mesét Bátori Zsuzsóról, aki a betyárok borzalmas várába jutott s erre a mesére a hívés izgalmával, valaminő extatikus szorongás rémületével figyelt mindenki az alacsony sötétedő szobában. Valamennyien megfeledkeztek rólam, aki a petróleumlámpás mellett jegyezgettem, átadták magukat a mese révítő izgalmainak. (Önkénytelenül is Malinowski híres leírása jutott eszembe a Myth in Primitive Psychology-ből a délmelanéziaiak mesehallgatásáról, pedig hova jutott már a magyar parasztkultúra e primitív kultúrafokoktól!) Az ilyen élmény azonban valóban a ritkák közé tartozhatik már: alig tudja néha áttörni a mese a hallgatók racionális fegyelmeztségének, ismeretvilágának kérgét. A csodás kalandok, a félelmes sárkányok, ravasz ellenfelek, boldogító győzelmek, szerelmek immár a „mesét“ jelentik számukra is, melynek hitelessége mindjobban fogyatkozó, sőt a családok, férfiak, asszonyok mintegy szégyelték, hogy a nagyapa, öreganyó ilyen bolondságokkal traktálja a gyűjtőt, kinek örvendezését sehogyan sem akarták megértem. Szégyenkeztek s kicsit tán bosszúsak is voltak, hogy ilyesmivel zavarjuk őket s nem a búza világhelyzete, az agrárrolló, a földadó kérdéseiről tudakoljuk véleményüket.

A gyűjtő azonban ijedt meghatottsággal jegyzi a meséket, melyeknek motívumai között ráismer óegyiptomi mesék motívumanyagára,

kelta mesékre, norvég tündérmesére, a renaissance novellairódalom elemeire, finn-ugor vallási hiedelmekre, a XIX. századi ponyva[^] nyomtatványok törtéira, valahol olvasott, hallott történetekre, Rudolf királyfiról keringő hiedelmekre. Valóban ez a nagy és vegyes konglomerátum a történet eltérő időiből, változó tájakról összeszva, olyannyira jellemzi nemcsak a mesét, de a magyarországi parasztkultúrát is. Mindezt a konglomerátumot szorosán összefogta, és egyazon értelemmel ruházta fel a hitelességnek, a varázsnak az a feledhetetlen levegője, melyről az imént szóoltunk. A mese érvényessége és egyben vitalitása akkor szűnik meg éppen, amikor ez a szinte vallásos jellegű hitelesség, értéktudat a népi kultúra minden területén megszűnőben van. Mesegyűjtés közben talán a legérdekesebb mozzanat volt azokat az apró, pár mondatos hiedelemfélétet (ne használjuk a babona félrevezető kifejezését) jegyezni, amelyek már félíg a mese világába tartoznak, félíg még a mágikus hiedelmek közé: e hiedelmekben már mintegy benne rejlik, csírázik a mese lehetősége. Az eddigi mesegyűjtők nem gondoltak erre, én igyekeztem ezeket a jelentéktelennek látszó mondatokat is megmenteni. Ugyanis egyszerre két szempontból figyelemreméltóak. Ezek a mese- és hiedelemvilágba egyenlő erővel kapaszkodó történetek (s éppen ezeknek igyekeznek minden esetben valóságsszínezetet adni: a hitelességre való igény így jelentkezik) még halványan tükrözik pusztuló parasztkultúránkban azt a régibb állapotot, amely az úgynevezett primitív kultúrákban, még a görög kultúrában is oly erős differenciálatlansággal forrasztotta össze a kultuszt a mítosszal, a vallást a mesevilágával. (Gondoljunk itt Malinowski, Walter F. Ottó, Frobenius vizsgálódásaira.) A mese és hiedelem Összeforrottsága még példázta a kultusz és mítosz régi kapcsolatát. De ez az állapot azért is tanulságos, mert ilymódon in statu nascendi mutatja meg nekünk a mesét, a keltezés, kibontakozás első, tétova pillanatait. A tragikus talán az, hogy ezt a szüetetést csak akkor kezdjük megfigyelni, mikor már nem lesz belőle hosszú, változatokban gazdag élet.

A mese anyagának vizsgálásakor nem éréktelen szemügyre venni, hogy ebbe a nagy konglomerátumba hogyan kezd beszivárogni eleinte mint meselem, jelentéktelen részlet, később mint stílust megszabó, átformáló elv a mai újsághatás, civilizatórius hatás, Amíg a régi stílusrétegek (például a lovagkor történetei, a XV—XVI. századi novella, széphistóriai irodalom, a ponyvairodalom és a mese kapcsolódásai) lényegükben, szemléletükben nem bontották meg a mesét, addig ezek az új hatások éppen lényeges pontokon jelentettek változtató erőket. Aminthogy a XVIII. században a magyar népművészetekre oly nagy hatású barokk szellem sem jelentette a népi kultúra immanens szellemének bomlását, csupán befogadott, asszimilálódott stílusréteggé vált, addig ma az ipari úton előállított bútorokat, ruhákat vásárló s megszerető parasztság struktúrájának lényeges vonásait hagyja el. Talán megütődünk, mikor az egyik mesében, — amely mese különben még első és egyetlen feljegyzése a magyar anyagban egy Európában is ritka, elszigetelten felbukkanó mesemotívumnak: a nemek átváltozásának — mikor ebben a mesében a menekülő hőst

az ellenfél repülőgéppel üldöztet. A mesét egy hetvenhat éves írástudatlan dohányvágó, Korpás László, igazi „mesefa“, mondta el minden különösebb kiélezés nélkül. Ebben a mesében a repülőgép nem is kiugró új elem: éppenny titokzatos mágikus hatalom, mint a boszorkány szénvonója: gyors ismeretlen erejű üldöző, mely elől alig menekülhetni. Íme, a repülőgép szervesen belehelyezkedik a mese atmoszférájába. Nyíri és rétközi meséinkben találhatunk ilyen mai elemeket, új beszivárgásokat: milliomosokról hallhatunk mesét, a király elveszett leányát újságban körözteti, a bűnös legény öngyilkos akar lenni, van akit tébolydába záratnak, a háztetőkre a gazdagság jelzésére aranyból való villámhárító kerül. Feljegyeztem s Turi Sándor feljegyzései között is nem egy akad az olyan teljesen újhangú, az újságok s filléres detektívregények naív izgalmait idéző betyártörténetekből, gyilkosságokból is. Így szívódnak fel a mese vérkeringésébe új, de már nem építő nedvek. Mondhatná valaki, hogy végtére is ezek az új elemek, hallott, olvasott tények miért ne lehetnének megindítói a népi mese, költészet egy újabb stílus-kialakulásának. A népi kultúra „immanenciája“ könnyen megengedné ezt. Honti János ír szépen egyik tanulmányában népi kultúránk szellemének immanenciájáról, amely mindig is meg tudott újulni, éppen mert nem kívülről, racionálisan szemlélte Önnön természetét. Azt hisszük azonban, hogy most éppen ez az immanens szellemiség van bomladozóban.

Ha meséink belső és külső formáit, stílusát vesszük szemügyre, még mindig megfigyelhető a népi és az európai „magaskultúra“ egyik lényeges különbözősége, ellentéte: az írásos és írás nélküli kultúra közötti különbség. (Természetesen nem tudjuk elhinni, sokakkal ellentétben, hogy ezt a két kultúraformát éppen csak ez az ellentét választaná el egymástól. Igaza van Thumwaldnak, aki visszautasítja új nagy munkájában ezt az egyoldalúan egyszerűsítő felfogást.) Mese-gyűjtésünk közben gondosan vigyáztunk arra, hogy lejegyzéskor a szájhagyományozott mesestílust, annak minden külső és belső, esetleges és szükségszerű vonását örökítsük meg. Egyes mese-gyűjteményeinkben a szerkesztői szándék éppen az ellenkező —> irodalmi és nem etnológiai — nézőpontból kiindulva igyekezett a mesék vélt lomposságait, botlásait kiigazítani, az irodalmi stílus bizonyos alapkövetelményeinek megfelelően átsimítani. Kriza is, Gyulai is bizony nem átalították a kissé „vastag székely ízt“ enyhébbé tenni. Mondanunk sem kell, hogy ez a felfogás tudományos szempontból nem állja meg a helyét, ha egynémely irodalmi és népszerűségi szempont megkívánhatja is ezt. Ezt az utat nem követhettük. Hiszen a mi írásos, a szöveget változatlan formában megrögzítő és tiszteletben tartó irodalmunk és a népi, szájhagyományozó irodalom közötti különbség nagyon is alkalmas stíluskritikai, alkotáslélektani vizsgálódásokra. A szájhagyományozásra támaszkodó népmese-irodalom egészen más fogásokkal kénytelen élni, mint irodalmunk: innen úgynevezett bántó stílushibái, ismétlései, laza részei, ez a továbbadást mód fejlesztette ki a meseformulákat, amelyek néha filológiailag olyan bizonyító erejűek és etnológiailag olyan jelentősek lehetnek, ilyen módon alakultak ki azok a szinte geometriai pontosságú ismétlődések,

a szerkezetritmus egyik fajtája, amely a legszebb stílusdefektusokat is nyújthatja. Más esztétikai megfontolásokkal kell közelednünk népmeséinkhez, ha esztétikai szempontból foglalkozunk velük, mint például Tamási Áron szép novelláihoz. Az így lejegyzett meseanyag ad azután alkalmat arra is, amit eddig nem kísérelhettünk meg, csak egészen elszórt és szerencsés esetekben (pl. Kálmány Lajos gyűjtésében vagy a híres soproni mesegyűjteményben), hogy a mesemondók egyéni stílussajátságait is figyelembe vehessük. (Újabbban orosz kutatók kísérleteznek ezzel a meseproblémával.) Ilymódon a változat mögött rejtőző mese mellé mint harmadik felrajzolódik a mesemondó arca is: a mese, a változat és a mesemondó egyszerre kaphat megvilágítást. Itt kell megemlítenünk, hogy a mesemondás szociális természetéből vagy éppen a mesemondó egyéniségéből következő szexuális jellegű, „pornográf.. kiszólások, mondatfordulatok sem hagyhatók el s a mesekönyv előkészítése közben nem egyszer kellett ahhoz a három ponthoz fordulni, amellyel Arany János szemérme igyekezett enyhíteni Aristophanes vaskos élceit. Paraszti mesemondóink és hallgatóik — férfiak, nők egyaránt s a fiatal gyerekek — persze nem is gondolnak ilyenkor szemérmertlenségre, nagyon tévedne az, aki ezért a magyar nép tisztaságában vetett hitében rendülne meg. Nem szemérmertlenség ez: a tréfahatások egyik legprimitívebb, legkéznélfekvőbbben egyszerű fajtája, mellyel mindenütt szívesen élnek. Letagadni hiábavaló szégyenlősség lenne.

Mint a mesemondás természetében, szociális helyzetében, mint anyagában, ugyanígy a mesék stílusában is beállott a döntő változás. A stílusnak az az édessége, számtalan színt, árnyalatot adó provincializmus, gazdagsága, amely jellemezte még félnépi meséinket is, ma már szintén pusztulóban. Egyelőre csak fel-feltűnedeznek a városi hatások, az újságolvasás nyomai, szomorúan komikus félreértett kifejezések, mint szeplő az arcon. De a tájnyelvek benső erőinek rohamos apadásával együtt veszt a szépségéből a népmese-stílus is. Ez az egy körülmény is nagyobb és sietősebb munkára kellene hogy serkentse kutatóinkat. Úgy hisszük, hogy a nép tárgyi javainak, faragásainak, hímzéseinek, cserepeinek, házépítő szokásainak gyűjtése mellett a nép szellemi kincseinek: folk-lore-jának megmentése is elsőrendű feladat. A magyar tájak elhalkuló, gyöngülő hangjait mentsük meg imigyen az egyetemes magyar kultúra számára. Hiszen ezek a mesék élő tanúi voltak népi kultúránk szervességének s a magyar kultúra Európához való kapcsolódásának is, egyben a magyarság legbensőbb szerves, egzisztenciális igényeinek.

EZEK A KIFEJEZÉSEK nem hatáskeltő szándékúak és nem szolgálnak egyes romantikus vagy turáni ideológiákat: csupán igazságot szeretnének mondani. Ma különben is sok veszéllyel jár — éppen tán divatossága miatt — a népi kultúráról, annak egyes megnyilatkozási területeiről szólam. Hovatovább divatossá válik „östehetségekről“ beszélni, kik, úgy tetszik, démonikus hatásokat tudnak elérni néhol; a népi kultúra „abszolút fölényéről.., a „földközelség extázisáról“ s még más hasonlókról hallhatunk. Így alakul ki a rajongók és a meg-

utálkozó európeérek csoportja s minden megnyilatkozás mögött pártállás után kutatnak. Hallunk a parasztság szociális sorsáról, nyomoráról is: megrendítő (és felületes) riportok, szociográfiai „vázlatok“ tudósítanak parasztságunk vigasztalan helyzetéről. Még ez a harmadik csoport a legtiszteletreméltóbb, hiszen agitációja a problémák egyik legsúlyosabbikára hívja fel a figyelmet, ha nem is a legmélyebb analízisek nyomán. Az előbbi két csoport számára a falu még mindig a balladák, székelykapuk, szóttések, cserépedények, agyafúrtságok idegen, színes: csodálandó vagy ellenszenves világa. Éppoly egyoldalú szemlélet viszont az, amely csak statisztikai táblázatokat, munkabér- és telepítési, egykeproblémákat lát parasztságunk életéből. Semminő felfogásbeli egyoldalúság, a részletproblémák kiélézése nem vezethet parasztságunk mai sorsának, szociális és kulturális jelenének, jövőjének teljes átértéséhez. Éppen azt igyekeztünk hangsúlyozni, hogy parasztságunk egész szemléletformája, életstílusa van átalakulóban. A lényeges problémák itt rejlenek néprajzi és szociográfiai szempontból is. Ha mesegyűjtés közben csak annyit látnánk meg, hogy egyes mesék, motívumok pusztulóban vannak, hogy a mesehallgatók száma fogy, a hitetlenkedőké nő, ez lehetne kifogástalan folklorisztikai szempont, azonban nélkülözné a szükségszerű etnológiai, kultúrmorfológiai tágasabb perspektívákat. A mesepusztulás, sorvadás ténye csak egyik részlet jelensége az egész magyar népi kultúra önmagából, régi immanens szelleméből való kivetkőződésének. Az a könyörtelenül bekövetkezendő folyamat kezdődött meg pár évtizede nálunk is, mely Nyugat-Európában—pár elszigeteltebb terület kivételével —» már jórészt elpusztította a parasztkultúrákat és a földmívelő munkás szemléletét az ipari munkáséhoz, kispolgáréhoz tette hasonlatossá. A paraszttársadalom nálunk is atomizálódik, elveszti közösségi jellegét, individualista, „hedonista“ elvek lesznek uralkodóvá, a régi világlátásnak primitívebb, irracionális, extatikus elemekben bővelkedő vonásai megszürikülnek, szemlélete racionalizálódik. Ez a változás tehát lényeges pontjain kezdi ki a parasztkultúrát: immár menthetetlennek kell tartanunk, melyen semmi külső beavatkozás nem segíthet. A parasztság éppen paraszti sorsát, a paraszti életstílust kezdi szégyelni, értékszempontjai a város, a városi kultúra s méginkább a civilizáció felé fordítják; önmaga sorsának tudatosabb szemléletéhez jutott el. Ez az út meg nem fordítható. Példázza ezt a parasztviseletek sorsa, a szerelmi élet változásai, a gazdálkodás újabb módjai, a társas érintkezés éppúgy, mint a mese, a költészet, tánc, zene világa is. Csakis ebben az egyetemesebb látásmódban szemlélhetjük helyesen parasztságunk szellemi javait, szociális sorsát. A henye dicséretetek, ősi erőforrások emlegetése, nem éppen megbízható riportok, „szociográfiaiak“ helyett igyekeznünk kell ezt a pusztuló és valóban értékekben, sajátosságokban bővelkedő kultúrát legalább a tudomány számára megmenteni, aminthogy segítenünk kell parasztságunk reménytelen szociális sorsán is. Ez azonban már nem a népmesegyűjtő feladata.

AZ IDEGENFORGALOM VONZÓ HELYEI

A HUSZADIK SZÁZAD korszellemének egyik legsajátosabb kihatása a szinte általános, a nép alsóbb műveltségi rétegeit is megfogó utazási vágy. Ha a mai korszellem foglalatának tartalmát vizsgáljuk a múlt századihoz vetve, abban két újat találunk, a sportszellemet és a vándorszellemet. Ennek bizonyosságául elég arra rámutatnunk, hogy a napisajtó papirlepedőin a sport és az idegenforgalom hovatovább nagyobb teret foglal el, mint a politika. Ez a kettő ma már nagyobb tömegeket és gyakrabban tud megmozgatni, mint akár a vallási, akár a politikai szellem.

A korszellem követelésére, közvetlenül azonban az idegenforgalomnak a mai uralkodóan autarkiasz gazdaságban óriásivá nőtt pénzügyi kihatásai következtében, az állam rákényszerült az idegenforgalom intézményes ápolására. Az ápolásnak két feladata van az előtérben. Az egyik minél nagyobb külföldi tömegek becsábítása, a másik, hazai viszonyainkban az elsónél talán még fontosabb feladat, a hazai tömegeknek itthon tartása. Kisült azonban, hogy mai törvényeink és szabályaink, valamint közintézményeink teljesen elégtelenek az idegenforgalom ápolására. Olyan egészen új feladat ez, melyre közületi szerveink nincsenek, s amely törvényes alagra támaszkodni nem tud. Az Idegenforgalmi Tanács és a Máv ténykedései csupán kísérletek, tanulmányozások, s néhány valóban fényes eredményük, mint például a filléresvonalok, csak rámutat arra, hogy törvényes és közintézményes ápolással nagyon sokat lehet elérni.

Nincs már kétség aziránt, hogy az idegenforgalmi törvényre és a ma sok kormányzék hatáskörében szétszórt feladatoknak egy hivatalban egyesítésére sürgősen szükség van. Az általános irtózat új hivatalok felállításától nem gátol ebben, mert csupán meglévő intézmények egyesítéséről kell gondoskodni, s ennek a központi hivatalnak nagy hatáskört kell biztosítani. A hangsúly itt a hatáskörön van. A készülő idegenforgalmi törvény fogja ezt a hatáskört megállapítani. Az eddig megismert tervek¹ szerint az idegenforgalmi központi hivatal hatáskörébe két olyan feladatnak megoldása is beletartozik, melyhez az idegenforgalmi érzéken kívül különös szakismeret, sőt tudományos alaposág is szükséges. Az egyik ilyen feladat az idegenforgalom vonzóhelyeinek megállapítása, értékelése és törzskönyvezése, a másik pedig az országos idegenforgalmi ismerettár felállítása.

¹ Városok Lapja. XXVIII. 28-29 szám. 406-409 1.

Ma az idegenforgalmi vonzóhelyek megítélésében országos tájékoztatlanság uralkodik. A ma elismert és elismerést követelő vonzóhelyeket az utazó közönség majdnem minden vezetés nélkül maga kereste ki és maga tette azokká. A nemzetközi idegenforgalomban egyetlen komoly, baedekeri nyelven mondvá „csillagos.. hazai vonzóhelyünket, Budapestet is nem céltudatos propaganda, hanem a jelentékeny átmenőforgalom utasai, s csak másodsorban az újságírók és a földrajzi tankönyvek tették azzá, harmadsorban pedig kiállítások és kongresszusok. Belföldi idegenforgalmunk vonzóhelyei is hasonlóképpen lettek ilyenekké, bár itt igen jelentékeny szerepet játszott a céltudatos propaganda is, még pedig főleg a Magyar Turista Egyesületé, melynek Téry Ödön és Thirring Gusztáv vezetése alatt hervadhatatlan érdemei voltak e téren, amelyek most Cholnoky Jenő vezetése alatt tovább gyarapodnak. De még az ő, inkább csak példaadásul szolgáló tevékenységüket is az ötletek és meglátások időbeli és térbeli elszórt-sága és az értékelésre nemtörekvés jellemzi. Sokszor túlzott lelkesedés emelt ki érdemen felül vonzóhelyeket, melyek a közönségben csalódást keltvén, káros visszahatásokat is kiváltottak. De sok jelentékenyebb vonzóerővel bíró hely ismeretlen maradt a közönség előtt mostariig. Hozzá kell tennünk, hogy az eddig feltárt vonzóhelyek csaknem kizárólag a széphelyek, sőt azok között is főleg csak a tájképi széphelyek, Utóbbiak pedig távolról sem kizárólagosan alkotják az idegenforgalmi vonzóhelyek összeségét.

Az idegenforgalmi vonzóhelyek ilyenmű jellegének megállapításában megszokott dolog a megítélést magára az utazóközönség ítéletére bízni. Ez a megszokás azonban a legerősebben bizonyítja a szakszerű idegenforgalom-szervezés hiányát. Mintha bizony a Mona Lisa szépségét a közönség fedezte volna fel és a Mont Blanc felé nem Saussure terelte volna a közönség figyelmét. A vonzóhelyek vonzóerejét igenis meg lehet mérni és elég pontosan ki lehet számítani azok hatásait. Csak összehasonlító mérlegre kell tenni minden helynek szép, érdekes, kellemes és hasznos tulajdonságait s ha azok tömeglélekre gyakorolt hatásaikban nem mutatkoznak is állandóknak, tévedések elég biztossággal kerülhetők el. Az idegenforgalmi hivatal tehát jó eszközöket tud találni ahhoz, hogy a vonzóhelyeket meghatározhassa és rangsorba szedhesse.

A vonzóhelyek meghatározásának és rangsorozásának két főcélja van. Az első főcél az állami támogatást visszafizetni tudó vonzóhelyek kiválasztása. A második főcél az idegenforgalmi propaganda irányításához szükséges komoly, szakszerű ismeretanyag egybegyűjtése.

Állami irányítás és támogatás nélkül csak igen lassan fejlődik az idegenforgalom Magyarországon. Évtizedeken át tömérdek millió megy évről-évre veszendőbe, marad káros mozdulatlanságban itthon, vagy áramlik ki külföldre vagy száll el mellettünk a jól szervezett országokba. Állami irányításra itt szükség van, mert idegenforgalmi vonzóhelyeink lakossága többnyire egyáltalán nem is ismeri a mai idegenforgalom természetrajzát, ennél fogva fogalma sincs arról, hogy mit és hogyan kell megfognia és kihasználnia. Másrészt pedig értékes vonzóhelyeinken többnyire hegyek mélyén elrejtett olyan elmaradt

nép él, mely nemcsak tudatlan, de nyomorultul szegény is vagy pedig a vonzóhelyek ma nagyurak vadaskertjei, melyeket szögesdrótok zárnak el az idegenforgalom elől. A készülő bajor idegenforgalmi törvény mélyen belenyúlva a magánvagyon elvébe kimondja, hogy mindent fel kell tárn az idegenforgalom előtt, amit az állam szükségesnek tart és semmit sem szabad tenni, ami az idegenforgalomnak káros s ebben annyira megy, hogy az idegenforgalmi vonzóhelyekről még a politikai gyűléseket is kitiltja. Az állami támogatás és irányítás nem kerülhet szét az egész országban, arra nem tarthat igényt minden község, mert akkor a legnagyobb összeg is szétfolyik politikai befolyások alatt kortesborrá. Csak a törvényes eljárás útján, szaktanács nyilvános elbírálása alapján vonzóhellyé nyilvánított területnek szabad az állami támogatásban részesülnie. Nemcsak állami szállók építésére gondolkunk, hanem kis, esetleg csak egészségügyi berendezésekre adott hitelekre, menedékházacskákra, vasúti váróházakra, melyek előre elképzelhetetlen fejlődés csirái lesznek olykor. Ha arra gondolunk, hogy Téry Ödön kétezer forint összes költséggel tákolta össze az első dobogókői menedékházat, ma pedig ennyit bevételez az államvasút Dobogókő vonzásából egyetlen nyári hónapban. A csorbatói állami szálloda kifizette magát csupán a képével, mert ez az épület, a svájci hotelekre emlékeztető vonalaival megjelenván a propagandában, legalább tíz százalékot jövedelmezett a Tátra és a Vág völgy forgalmának emelésével s így egész jelentéktelen volt az, hogy üzeme aktív volt-e? Akik ma gúny tárgyává tették Lillafüredet, azok harminc év múlva ezt alighanem letagadnák. Mert az a pompás ház a Hámori-tó partján olyan reklámanyag, maga a hely olyan vonzó, hogy minden üzemi ráfizetés dacára is pompásan fog jövedelmezni az országnak. Ha úgy gondolkodunk, mint a körüti sajtó, akkor az állam akár önmagát is beszüntethetné a rosszul jövedelmezőség elve alapján.

Ugyanígy könnyű az idegenforgalmi ismeretanyag begyűjtésének feltétlen szükségességét is bizonyítani. Vezetni csak tájékozottság, alapos tudás segítségével lehet. A magyar idegenforgalom irányításában legutóbb sok történt, de mégis sok belső tartalom nélküli jelszó is érvényesül benne. Ezt még a különben magas tudású, az idegenforgalom mechanizmusát és dinamizmusát kitűnően ismerő idegenforgalmi vezéreink is elismerik. A helyzet ma az, hogy pompásan és ötletesen kihirdetjük hazánk vonzóhelyeit, de a csábításra megjelenő idegenek részletkérdéseire többnyire nem tudunk felelni. Tájékoztató szövegeket nyomtatásban közrebocsátunk, külföldi vezetőkönyvek céljaira anyagot adunk, de ezek nem mindig megbízhatók, sokszor tartalmatlanok, többnyire nem a legjobban válogatottak. Útikönyvekbe és tájékoztatófüzetekbe néha képtelen tudatlanságok csúsznak be. Ez megtörténik minden országban. Feltűnő azonban s az idegenforgalomban teljesen iskolázatlan országunkban természetes is, a szövegek szakszerűtlensége, hiányossága és gyakori együgyűsége. Utóbbi néha mulatságosan fejeződik ki a tudatlanságnak rosszul alkalmazott szakkifejezésekkel leplezésében. Mindez árt idegenforgalmunknak is, de még többet hírünknek, különösen a bíráló és gúnyolódásra hajlamos németiség körében. Néhány évtized előtt a Gellérthegy

szikláin munkásokat látván egy német társaság, a hivatalos idegenvezető azt magyarázta, hogy a meztelen dolomitfalat cementvonallal teszik hasonlóvá a szomszédos ciklopszfalazathoz. Szerencsére a jelenlevő Hans von Staff berlini geológus felvilágosította kacagó honfitársait, hogy a sziklahullás veszélye ellen védekeznek a repedések be-cementezésével. De nyomtatásban is kötetet lehet összegyűjteni hasonlókból. Ma az a helyzet, hogy nagy állami intézetek dolgoznak sokféle ismeretanyag összegyűjtésével, például földtani térképezéssel, de a nemzetgazdasági szempontból ma szintén nagy jelentőségű idegenforgalmi vonzóhelyek ismeretanyagának összegyűjtésére semmiféle szervünk sincsen. Még a már nyomtatásban, de természetesen elszórva megjelent anyag sincsen lajstromozva. Idegenforgalmi vezetőink is csupán saját, fejükben raktározott ismereteikre támaszkodnak, mert hátuk mögött hiányzik még a minden kérdésre percek alatt feleletet adó idegenforgalmi kartoték, az országos idegenforgalmi ismerettár.

Az idegenforgalmi vonzóhely ilyen jellegének megállapítása és az országos idegenforgalmi ismerettár felállítása majdnem kizárólag a földrajztudomány körébe tartozó feladatok. Ezt sem nehéz bizonyítani. Elég arra rámutatnunk, hogy az egész világ idegenvezetői magasabb fokon a geográfusok. A geográfusok tárták fel és ismertették meg a világ szép tájait, ők vezették be az iskolába azok ismeretét, ők szerkesztették meg a vezetőkönyveket és teremtették meg a kalauz-irodalmat, szerkesztették és rajzolták tájékoztató térképeiket s dolgozták ki az ábrázolás módszereit, melyek egyedül alkalmasak az idegenforgalmi ismerettár szerkesztésére. De ami még ezeknél is fontosabb, az összehasonlító-földrajz egyedül hivatott az itt nélkülözhetetlen értékelő munkára.

AZ IDEGENFORGALMI VONZÓHELYEKET a földrajz öt osztályba sorozza: 1. Széphelyek. 2. Üdülőhelyek. 3. Szórakozóhelyek. 4. Tanulmány helyek. 5. Üzlethelyek. A szépség, kellemesség, mulatság, érdekesség és hasznosság mind vonzóerők, helyi energiák, melyek azonban hatásukban megfogyatkoznak a hely felkeresésére fordított munka arányában. Ebből következik, hogy nemcsak helyi, hanem helyzeti energiák is befolyásolják és végül meghatározzák, determinálják az idegenforgalmi vonzóhelyet. Mindkét energiát csak a földrajztudomány tudja megmérni, még akkor is, ha a mérőlécet egyes esetekben az esztétikától, történelemtől, közgazdaságtól stb. kell is kölcsönkérnie. Azt a szakvéleményt, mely az idegenforgalmi vonzóhely hivatalos jelleg-adományozásának alapjául szolgál, geográfusnak kell készítenie, más ahhoz nem is ért. A laikus nem tud indokolni, legfeljebb csak azt a tapasztalatát tudja közölni, hogy a kérdéses helyre járnak, tehát kétségkívül vonzóereje van. Nem elég azonban a jelleg megállapítása, az idegenforgalmi központnak annak értékéről is kell tudnia. Az értéket pedig éppenséggel nem a látogatók száma adja meg, mert ha a központ csak ezen a nyomon jár, akkor a központ jórészt már felesleges is, mert akkor már nem irányítja, hanem csak

A vonzóhelyek közül úgy a történeti sorrend, mint a vonzóerő tekintetében kétségkívül a széphelyeket illeti meg az első hely. Száz év előtt még kevés hely szépségének vonzóereje érvényesült. A tájban is van föltétlen szép, ami nem függ az idők és az ízlések változásától, de a divattól sem. Az idegenforgalmi értelemben vett széphelyet ilyenné teszi a táj tartalmi gazdagsága, fogalmi megismeréstől és értelmi belátástól függőség esetében is. Az érzéki kellemes érzete tehát kibővül a világlátottságnak és tapasztalat gyarapodásnak érzetével. A széphely megállapításában a geográfus nemcsak a saját érzéseire van utalva, bár azok benne rendszeren fejlettebbek világlátottságból eredő tapasztalatánál fogva. A geográfus a széphely tartalmi gazdagságát megmérni is tudja. Ennek a bizonyítására felhozhatjuk, hogy a geográfus minden közvetlen szemlélet nélkül a részletes, topográfiai térkép alapján is ki tudja jelölni a föltétien széphelyeket. Hangsúlyoznunk kell, hogy nemcsak a természeti, hanem a kultúrtájra, tehát a városképre, népéletre is gondolunk, éppen úgy, mint a romokra, gyártelepekre, forgalomképekre. Módszertani tekintetben ez a tartalmi gazdagság magas fokozatainak kikeresése. Nem érdemes vitába szállni azzal az ellenvetéssel, hogy tartalmilag szegény helyeknek is lehetnek vonzóerői, mint például a pusztának, sivatagnak, alföldnek is. Ezeknek a helyeknek vonzóereje a végtelen szegénységben van s ez nem szépség, ami állandóan vonz, hanem csak egyszeri élmény, aminek ismétlődésére alig vágyakozunk. A látvány élvezetének mértéke, vagyis a hely idegenforgalmi vonzóerejének nagysága nagyjában egyenes arányban van a hely tartalmi gazdagságával. Ez a tartalmi gazdagság a táj tagoltságából, a tájelemek sokféleségéből (jégár, szikla, szurdok, folyóvíz, vízesés, aim, erdő, stb.), különleges építményekből (romok, várkastélyok, történelmi városképek stb.) áll.

Nyilvánvaló tehát, hogy a széphelyeket nem véletlenségek, hanem különleges tulajdonságok teszik azokká, s a kedvező közlekedéscsoporthelyi helyzet válogatja ki közülük az idegenforgalmi helyeket. Tudományosan módszeres elemzéssel kell megállapítani az értékfokozatokat, mert ha a művészetekben nem is, itt érvényesül az „arany metszet” munkahypotézise. Tévedés azt hinni, hogy a széphelyek tudományostárgyilagossági értékelését nem fogadja el az utazni vágyó közönség, s inkább ettől eltérő alanyi-értékelést végez. Éppen ellenkezőleg, ez a közönség csakis az objektív értékelésnek hisz, ahhoz tudatosan alkalmazkodni kíván, sőt követeli is akkor, midőn körül van véve a szemérmetlen idegenforgalmi üzletnek az ő bőrre menő versengésével. A széphelyek értékelésében az alanyi elemet különben is érzi a geográfus is, többnyire finomabban és mélyebben, mint maga a közönség, erre vall az esztétikai-földrajz legújabb beállítása s általa a földrajz-tudománynak egy új fejezettel gyarapítása.

Mindenki megnyugodhatik abban, hogy az idegenforgalmi helyek meghatározásának és az ismerettár szerkesztésének igazi szakembere a geográfus, amint a geográfus a professzionista turista is, s a világturizmusban vele szembeáll mindenki csak műkedvelő vagy szolgáltató. Ha erről valaki meggyőződést akar szerezni, vegye csak kezébe Thirring

„Budapest környéke“ vagy Dornyay pompás „Bakonyi kalauz“-át s hasonlítsa ezeket össze a műkedvelők hasonló munkáival.

A széphelyek meghatározásában a geográfus is rákényszerül idegen segítségre. Egyes széphelyeket tartalmi gazdagságuk mértékén felül emelnek asszociatív hatások, a nem szemléltető, de a tájban mégis erősen érezhető történelmi emlékek. Ezekben az esetekben a geográfus maga is műkedvelő. A történész, művész e helyeken erősebben és igazabban érzi a hely szuggesztív hatásait s azokat tudatosabban tudja megmagyarázni és értékelni.

Az idegenforgalom vonzóhelyei között második helyen az üdülőhelyek állanak. A hazai üdülőhelyek megkeresésében, értékelésében és leírásában valóságos úttörő munka vár a geográfusra. Az üdülőhelyek olyan széphelyek, melyek a pihenés és a kényelem kellékeinek különleges birtokában huzamos tartózkodásra csábítanak. Az üdülőhelyek megállapítása és értékelése csaknem kizárólag településföldrajzi kérdés. Kellékeik természeti elemei, a víz, erdő, klíma, magasság, valamint polgárosodási elemei, a lakás, ellátás, közlekedés, szórakozás mind megmérhető és meghatározható településföldrajzi adalékok. Nincs a hazai földművelésnek és iparnak egyetlen olyan ágazata, melyben állami támogatással nemzetgazdaságunkat olyan hatásosan lehet emelni, mint üdülőhelyek létesítésével. Nemzetgazdaságunkban az idegenforgalmi, hozzávetőlegesen évi 30 millió pengőre, de a világháború befejezése óta közel egy milliárdra becsülhető szenvedőleges tétel majdnem egészében a külföldi üdülőutazások számláján állott elő. Ugyancsak hozzávetőleges számítással állíthatjuk, hogy minden, a hazai üdülőhelyek kiépítésébe helyezett tőke a nemzetgazdasági mérlegben három év alatt törlesztésre kerül. Ha tehát az állam harminc millió pengő hitelt bocsát üdülőhelyek építésére, ezzel az összeggel idegenforgalmi láthatatlan importunkat évi tíz millió pengővel lehet csökkenteni. Nem a mi feladatunk a hazai nyaraltatás eszmetérjesztése, de rá kell itt mutatnunk az üdülőhelyek szakszerű kijelölésének alapvető fontosságára.

A szórakozóhelyek alkotják az idegenforgalmi vonzóhelyek harmadik csoportját. Eme csoporton belül első helyen a sporthelyek állanak, még pedig azok, amelyek bizonyos különleges földrajzi alapkövetelményeket állítanak fel. A huszadik század két különleges, új, néptömegeket mozgóató eszméje, az utazási vágy és a sportszellem sok helynek vonzóerejét kelti életre. Az idegenforgalmi vonzóhelyek lajstroma új típusokkal gyarapodik általa. Felszín és klíma meghatározott tulajdonságainak együttes előfordulása magas értékre emel olyan helyeket, melyeknek eddig a nevét is alig hallottuk. Magyarország több ilyen értékkel bír, közöttük olyanokkal, hová ezernyi külföldi vágyakozhatik. A vadászat, horgászat és a lovastúrázás például európai vonzóerővel bíró helyeket tudna találni hazánkban.

Idegenforgalmi értékkel bíró tanulmányhelyekben és üzlethelyekben hazánk a legszegényebbek közé tartozik. Jelentékeny közvetlen hasznót sokáig nem fognak hozni és mégis igen nagy állami érdekek fűződnek ahhoz, hogy ezek a helyek pontosan megállapítva, lajstromozva és leírva, megmagyarázva legyenek. Bár-

mily szegényesek például román építészeti emlékeink, pásztoréletünk, török emlékeink és népviselet-sokadalmaink, borpincéink és agyagáru-műhelyeink, róluk minden érdeklődőnek pontos és szakszerű vezetést kell adnunk; itt az államvasutak mezőkövesdi és hortobágyi példaadása nyomán tervszerűen kell továbbhaladni.

Az itt megrajzolt célkitűzés nem új. Megindítója voltaképpen Bogsch Aladár s ennek a fejtegetésnek a feladata inkább az, hogy a szakszerűség követelményeire rámutasson. Itt sokkal inkább égető szükség van az idegenforgalom törvényes szabályozására, mint Franciaországban, Olaszországban és Ausztriában, ahol az idegenforgalmi törvény már él, vagy Bajorországban, ahol a többenél nagyobb és mélyebb kiterjedésben most életbeléptetés előtt áll. Mindenekelőtt szükséges a vonzóhelyek olyan módon megállapítása, ahogyan a gyógyfürdőké történik az 1876: XIV. t.-c. alapján. Elengedhetetlen, hogy az idegenforgalom tudományos tanulmányozását intézményesen biztosítsuk, az idegenforgalom munkásait szakszerű kiképzésben részesítsük főiskolai tanfolyamokon, mint azt Rómában, Berlinben teszik, — ezt legújabbán nálunk is megkezdik. Mert mindezekre itt sokkal nagyobb szükség van, mint a felsorolt országokban. Az idegenforgalom áldása máris rászállt erre a szegény országra, még pedig olyan hatásosan, hogy közgazdasági jelentősége már ma is egyenértékű legelső gazdasági ágazatainkkal.

PRINZ GYULA

A ROMÁN POLITIKA EGY ÉVE

1934

KÉT ÉVEN ÁT, 1932-ben és 1933-ban volt uralmon a nemzeti parasztpárt, váltakozva Vajda Sándor és Maniu Gyula kormány elnöksége mellett, míg végre 1933 novemberében minden nyilvánvaló ok nélkül útjára bocsátotta az uralkodó Vajdát és pártját s Dúca miniszterelnökségével a liberálisokat hívta uralomra.

Az új év gyásszal köszöntött be: 1933 december 29-én Dúca a vasgárdisták merényletének áldozatául esett s helyét a megmaradt liberális kormány élén, Anghelescu háromnapig kormányzata után a király akaratából Tátarescu foglalta el.¹

Az új kormányelnök nagy programmal jött, de egy év múlva, mikor sajtó és közvélemény számon kérte tőle sáfárkodását, zavarba jött. „Ígértünk takarékosagot és nem takarékoskodtunk“, — valotta be magának a pártnak vezére, Constantin Brădanu. —¹ „Ellenkezőleg: pazarlunk a kormányzat minden ágában ; devizapolitikánknak nincs eredménye; közgazdasági téren rettenetes fiaskó előtt állunk, összehívtunk parlamenti bizottságokat, a nélkül, hogy bizonyítékaink lettek volna s meg kellett hogy elégedjünk kompromisszumokkal. Bejelentettük a közigazgatás egyszerűsítését s hosszú gondolkodás után egy blöffel fejeztük be. Minden kormányzati tevékenység vége káosz és tájékozatlanság.“² „Ahelyett, hogy kormányoznának“, — jegyezte meg a nemzeti parasztpárt lapja, a „Dreptatea“ — „dikcióznak.“

1928 óta egy kormányt sem lehet a pazarlás, a korrupció, sőt a nem egészen becsületes kormányzat vádja alól felmenteni. A költségvetés az ország terjedelméhez és a lakosság számához mérten szerény méreteket mutat fel, de jövedelmeit okosabban, adók csökkentésére lehetne felhasználni. Az a rendszer, hogy a kormánytámogató politikusok számára hivatalokat szerveznek és kereseti forrásokat nyitnak, egy aránytalanul nagy hivatali apparátust hozott létre; a több mint 225.000 állami és közigazgatási tisztviselőnek legalább negyede nélkülözhető volna, mikor az állami költségvetés jövedelmének fele tisztviselők fizetésére megy. Még az előző nemzeti parasztpárti kormány tervbe vette az állami szolgálat egyszerűsítését, ami elsősorban

¹ Lásd a Magyar Szemle 1934 márciusi és júliusi számaiban „A második nemzeti parasztpárti kormányzat“ és „Románia Dúca halála óta“ című két cikket.

² Dreptatea, 1934 november 2.

a felesleges hivatalnokok elbocsátását jelentené, de a végrehajtás folyamán politikává lett: a még található kisebbségi tisztviselőket bocsátják el s megtörténik, hogy helyüket ismét betöltötték — románnal.

Eredményt a külpolitikában tudott felmutatni a kormány, azaz Titulescu.

Miután az előző 1933 év február 16-i statútum szerves formát adott a kisantantnak, Titulescu külpolitikája két irányt vett: célja a Balkán békéjének biztosítása s Románia viszonyának rendezése a Szovjet köztársasággal volt. A két állam normális viszonyának helyreállítására megtörtént a júliusi konvenciók megkötésével, bár kétséges, hogy most már biztosítva van-e Románia keleti határa, Besszarábia birtoklása, amit a román kormány bele akar magyarázni a megállapodásokba, de amiről valóban nem volt szó; mindenesetre, a Szovjet egyelőre Kdet-Ázsiában van elfoglalva s nyugati határain békességet akar. A Balkán békéjét Titulescu hite szerint biztosította a balkáni paktum, melyet ankarai, athéni és belgrádi látogatásai nyomán hozott létre s aminek áldásos hatását most véli láthatni a görög forradalom lokalizálása után.

Maniu és Titulescu éles antirevizíós beszédei után, június folyamán Bukarestbe jött Barthou s mindezek nyomában fellángolt az antirevizíós reakció. Természetes volt: rádióba mondott beszédét Barthou így kezdte: „Iubitii mai concetätenii!“ és „szeretett polgártársai“ számára kijelentette a kamarában, hogy „a legitim határok ellen való minden revíziós beszéd nemcsak lemondást, hanem árulást jelent“ és a magyar „nem, nem, soha“ ellen Titulescu szembe szegezte a román „mi, nu niciodată-t“. „Örökre emlékezetes nap marad ez Románia történetében“, az a június 22, írta a kamarai ülés napjáról az „Adeverul“, mert az állam biztosítottan érezheti meglévő határait Nagyváradtól a Dnyeszterig.

A POLITIKAI ÉLETERET azonban nem a törvényhozás működése, sem nem Titulescu külpolitikai eredményei tették színessé, hanem a züllődő pártok kölcsönös és belső torzskodásai.

Mikor Dúca meggyilkolása és Angheliescu páraapi miniszterelnöksége után az uralkodó a „fiatalok“ közül való Tătărescu bízta a kormányt, a liberális párt egy része, az „öregek“, megbotránkoztak rajta. Még élt, és mai napig él a nagy, honalapító Brătianu testvérek utolsója, Constantin Brătianu, „Dinu“, aki, mint Brătianu, a liberális párt született vezére és a kormány elnöke kellett volna hogy legyen. De az uralkodó nem őt választotta kormányelnöknek s a párt csak a pártelnökséget bízta reá. A párt szintén kettévált a két elnök között. De Tătărescu fiatal megillető szerénységgel jelent meg s a nyílt szakadás elmaradt, hogy helyet adjon egy dualitásnak a pártban: a régi tekintély, amit a pártvezér, Dinu, képviselt és Tătărescu új reformiránya között, s Tătărescu, hogy ellensúlyra találjon, az ellenzéki pártokkal, első sorban a nemzeti parasztpárttal kezdett kacérkodni, támaszt keresni. De az ellentét egyelőre lassanként megenyhült s azok, akik elhagyták volt a pártot, Sassu, Costinescu, Xeni és a többiek, újra visszaléptek a pártba.

Március folyamán a nemzeti parasztpárt is új erőforráshoz jutott: Lupu töredék pártja belépett s a kiváló demagóg csatlakozása némi-képpen megnövelte a párt kormányrajutási lehetőségeit s a Tătărescu-val való kooperálás gondolata abbamaradt.

De a pártpolitikai helyzet nem tisztázódott s pár hét múlva, mint mondták, újra föni kezdett az ördög üstje, „cazanul sátáni“. Május végén az uralkodó, — nem tudni mitől indítatva — egy halom politikust hívott audienciára, aminek nyomán híre kelt, hogy az uralkodó — ezt sem tudni miért — kikerülhetetlennek tartja, hogy meg ne bízsa Averescu tábornokot, hogy diktatori kormányt alakítson.

De ekkor váratlan fordulat jött közbe: a legnagyobb ellenzéki párt, a nemzeti parasztpárt, éles tiltakozásban tört ki s követelte a liberális kormány maradását. „Mi nem idéztük fel a kormányzati krízist“, — írta a párt Maniu-színezetű erdélyi lapja, a „România Noua“ — „de ha egyszer kitört, az csak egy, csak alkotmányos módon, az alkotmányos formák megtartása mellett oldható meg. Diktatúráról szó sem lehet. Hogy ez a felfogásunk használ a liberális pártnak, azzal nem törődünk. Mikor elvet védelmezzünk, nem törődünk személyes érdekekkel. Alkothat kormányt a liberális párt vagy alkothat Averescu — de tartsa meg az alkotmányos formákat. A nemzeti parasztpárt állásfoglalása, mely alapján korrekt és a jövőre nézve okos, nem lehet, hogy ne legyen befolyással mindenkire.“ Meglett; a váratlan megmozdulás hatása nagy volt: Averescu diktatúrájának réme huszonnégy óra alatt szétfoszlott. De azért pár hét múlva már mindenki a Tătărescu diktatúrájáról beszélt, akit csak röviddel előbb mentett meg az ellenzék állásfoglalása. Júniusban a kormány megszavaztatta a „kormányhatalom teljességéről“ szóló törvényt, de a nyílt diktatúra elmaradt. Averescu később megmagyarázta Brassóban, hogy az, amit ő akart, az a „törvények diktatúrája“ lett volna.

A nyarat az áprilisban kiküldött parlamenti Skoda-bizottság botrányos szenzációi töltötték ki, amiről később fogok szólni.

Augusztus elején ismét kitört az ellentét a liberális párt két frakciója között. Az országban a Duca-merénylet óta ostromállapot és sajtócenzúra állt fenn, melynek végét egyformán követelte közvélemény és sajtó. Augusztus 5-én nagy liberális gyűlés volt Temesváron, melyen felszólalt úgy a pártvezér, Dinu Brătianu, mint a kormányelnök, Tătărescu. De ketten kétféle beszétek. Brătianu kijelentette, hogy „a kivételes állapot nem tartható fenn a végtelenségig, annál kevésbé, mert az eredmény nem felel meg a várakozásnak és a törvényes rendet a kormány ma már normális eszközökkel is fenntarthatja.“ A miniszterelnök mást mondott: „Erők működnek ma is, melyek zavart okoznak; vannak szervezetek, melyek híreket és legendákat tartanak ébren, melyek csak arra szolgálnak, hogy gyengítsék és diszkreditálják a kormányt s vannak, akik egészen a koronáig akarnak nyúlni.“ „E törekvések ellen“ — folytatta, — „fenn akarom tartani a kivételes törvények legridegebb alkalmazását.“

Hogy lehet, kérdezte erre az „Universul“, hogy a pártelnök ne tudjon azokról a „veszedelmes törekvésekről“, amikről a miniszterelnök beszélt, miért nem informálta őt azokról és céljáról, hogy fenn

akarja tartani az ostromállapotot és a cenzúrát. Igaz, folytatta a lap, Brătianu azzal végezte beszédét, hogy a párt és kormány között megvan az egyetértés, „de mi őszintén mondhatjuk, hogy azt az egyetértést nem látjuk s annak hiánya sem a párt, sem a kormány tekintélyét nem növeli.”¹

Az ellentét az ősz beálltával annyira kiélesedett, hogy újra kormányválság híre kelt és a „kávéházak hisztériája” csakugyan annyiban kielégülést nyert, hogy Tatarescu benyújtotta lemondását, de az uralkodó újra őt bízta meg a kormány vezetésével s a kormány átalakítása megtörtént, amennyiben minisztériumába egy pár fiatalabb generációjú politikust vett be.

De válság lévén, az nem oldódhatott meg anélkül, hogy Titulescu, szokása szerint, azonnal táviratilag be ne jelentse Párizsból lemondását. Pár napig rebesgették, hogy mégis menni fog az egész kormány. De közbejött a marseillei katasztrófa s október 10-én a király együttes audiencián fogadta Tátarescut és Titulescut s mint az egyik lap leírta, „beszélgetve a borzalmas katasztrófáról és a jövő teendőiről, az uralkodó könnyeivel küzdve kérte a két államférfiút, hogy tekintettel a történetekre, felejtsenek el minden nézeteltérést s t&ilyleg a két politikus a király előtt megölelte egymást és együtt, mint miniszterelnök és külügyminiszter hagyták el a királyi palotát”.

November közepén újra megnyílt a törvényhozás és a Ház elé került a Skoda-bizottság jelentése, mely az előző nemzeti parasztpárti kormány igazságügyminiszterének, Mihai Popovicinak, hadügyminiszterének, Cihoschi tábornoknak és Maniu Gyula unokaöccsének, Boila Romulus, kolozsvári egyetemi tanárnak vád alá helyezését indítványozta. Erről majd alább. A jelentés, melynek minden éle a nemzeti parasztpárt és főleg Maniu ellen irányult, erős vihart keltett a Házban s a legkíméletlenebb küzdelembe hajtotta az ellenzékét. A nemzeti parasztpárt még a nemzeti egyesülés ünnepének parlamenti ülésén sem jelent meg, hanem külön ünnepelt. A nemzeti parasztpárt küzdelmével együtt élénkült meg a kisebb pártok, Gheorghe Brătianu és Averescu tábornok pártjának támadása a kormány ellen s az előbbi december 17-én olyan beszédet mondott a kamarában, hogy az csak cenzúrázott formában került a Ház naplójába és a nyilvánosságra.

Az év vége a legnagyobb káoszban találta a liberális pártot: széttagolódott a tagok kora, politikai és világnézeti felfogása szerint: öregek és fiatalok, konzervatívok és reformerek. A fiatalok úgynevezett „H”-csoportjával, melyben Tátarescu „neoliberalizmusa” dominál, szemben áll egy másik csoport a régi jelmonddal, „prin női inline”, „a magunk erejéből”, melyre a Brătianuk alapították volt közgazdasági politikájukat. A „H”-csoport a reformtörekvéseket, a másik frakció a kontinuitást, a tradíciók követését követeli, előbbinek élén maga a miniszterelnök és Iamandi áll, utóbbinak vezetői Banescu kolozsvári egyetemi tanár és Platareanu, kormánypárti képviselő s követelésük, hogy „kormányban, parlamentben és pártban érvényesüljön a rend és fegyelem régi felfogása és az a szellem, mely a liberális párt erejét képezte régen”.

¹ 1934 augusztus 8.

Könnyű mindezt követelni, de egy magát lejárt, züllésnek indult pártban nehéz lesz azt megvalósítani. „A küzdelem érdekes lesz“, írta most az év végén a „Lupta“, annál érdekesebb, mert a fiatalság két csoportjában, mint a „Tara Noastra“ írja, tulajdonképpen Brătianu és Tătărescu vívja meg küzdelmét zsoldosaik által.

MÍG A LIBERÁLIS PARTON a züllés jelei csak mutatkoznak, az egyetlen komoly, számbavehető, régi párt, a nemzeti parasztpárt már el is züllött. A züllés kezdeteit folyóiratunk abban a cikkben ismertette, mely a múlt évfolyam márciusi számában „a második parasztpárti kormányzat“ címen jelent volt meg. El volt ott részletesen mondva, hogy miképpen keletkezett és nőtt nagyra az ellentét Maniu és Vajda és követőik között. Maniu az uralkodó és az udvari kamarilla folytonos beavatkozását a kormányzás menetébe az alkotmányos élet veszedelmének tartotta s amint annak korlátot szabni nem tudott, távozott az ország éléről; Vajda és követői viszont egy opportunistá politika hívei és a hatalom birtokát elvi meggyőződésnél többre tartó politikusok lévén, mindannyiszor átvették Maniu kezéből a kormányt és kormányoztak, míg a király megalázó módon mindannyiszor el nem küldte őket. Nyilvánvaló volt, hogy Maniu minden esetben helytelenítette Vajda taktikáját, de nyíltan állást nem foglalt ellene, hanem félre állt, 1933 májusában a párt elnökségéről is lemondott s visszavonult falusi birtokára, Badacsonyba.

1933 végén, mikor az uralkodó oly csúfosan menesztette a Vajda-kormányt, Vajda Sándor is visszavonult a pártelnökségtől és helyét a párt parasztpárti részének volt vezére, Mihalache, a moldvai volt forradalmi, kommunista paraszt tanító apostol foglalta el.

A pártnak most már három vezére volt s volt bőven alkalma, hogy haladjon a szétesés útján személyi úgy, mint elvi okok folytán.

Az erdélyi nemzeti párt az egyesülés előtt egy osztálykülönbséget nem ismerő liberális párt volt s ezzel a jelleggel egyesült 1924-ben a regáti parasztpárttal. Mihalache egyesülés előtti moldvai pártja viszont egy kis radikális agrár paraszthalakulat volt s mikor a huszas évek elején a besszarábiai parasztpárttal egyesült, csaknem kommunista színezetet nyert. Mihalache most az egész nemzeti parasztpárt elnökévé lévén, ezt a radikális paraszti hangulatot tette dominálóvá a pártban s programjává Romániának „parasztállammá“ való átszervezését tűzte ki.

De az új bocskoros elnök programjánál sorsdöntőbb volt a pártra nézve az a személyi és elvi ellentét, mely a két erdélyi vezető egyéniség, Maniu és Vajda Sándor személyén keresztül rágta szét a pártot.

Első kormányzata idejében (1928—1931) Maniu Carol restaurációja után ismerte meg azt az „okkult“ befolyást, mit az uralkodó és környezete, a kamarilla gyakorolt a kormányzat menetére, de akkor még nem állt tisztán előtte a taktika, hogy vájjon rideg ellenállással vagy meggyőzéssel lehet semlegessé tenni azt s mikor a Iorga—Argetoianu-kormány megbukott, nem ellenezte, hogy Vajda elnöksége alatt nemzeti parasztpárti kormány alakuljon, melynek taktikája a kompromisszumok-

kal való kormányzat volt. Mikor ez sem járt eredménnyel s a Vajda—Titulescu összekülönbözés után Vajda személyében megbukott, Maniu maga vállalta ismét a miniszterelnökséget, feltételeket szabva, melyek biztosították volna a kormányzat függetlenségét. Azt persze nem képzelte, amire rövidesen rájött, hogy uralkodó és kamarilla nem hajlandó a megállapodásokat tiszteletben tartani, a kamarillával találta magát szemben, így az államvasutak igazgatójának kinevezésénél, Dumitrescu tábornok és Marinescu ezredes esetében, s Maniu lemondott.¹

A kormányt most már Maniu egyenes óhajtása és tanácsa ellenére ismét Vajda vállalta. Maniu felfogása a következőkben kristályosodhatott ki: negyven év óta ő, Maniu volt az erdélyi románság nemzeti pártjának fő- és Vajda alvezére, ő szabta meg a párt politikáját, őt terhelte érette a felelősség s ő vállalta azt egyedül a maga teljességében. Most megváltozott a helyzet: a politika vezetését, mint kormányelnök, átvette Vajda egy olyan politikai irányban, mely nem az övé, amelyért azonban mint pártelnököt őt terhelné a felelősség. Ez volt, amit Maniu nem akart vállalni s amiért lemondott elnökségről, felelősségről és visszavonult Badacsonyba.

Hogy ez a látszólag egyszerű, inkább taktikai, mint elvi alapon nyugvó politika hogyan válhatott félszázados szoros baráti kapcsolatban álló két politikus között élet-halál harccá, melyet nem lehet elsimítani, melyen semmiféle kompromisszum nem bír segíteni, — az csaknem érthetetlen. Maniu és Vajda úton-útfélen mondja, hogy megmaradtak a régi barátok, a régi fegyvertársak, mégis újra és újra szembe kerülnek; ha ma kezét nyújtanak, holnap hátat fordítanak egymásnak s ha folyton hangsúlyozzák, hogy csak „taktikai“ az ellentét, egész Erdély látja, hogy az ellentét összehozhatatlanul elválasztotta őket. Nap-nap után folynak a gyűlések Erdélyben, Bukarestben; az egyik napon egy asztalhoz ül a három vezér, másnap Vajda kizárhatja a pártból a Maniu híveit s ha a bukaresti Gib-kertben Maniu tiszteletére bankettet rendeznek hívei, arra nem megy el se Vajda, se Mihalache. Pártvezérek és párttagok odáig mennek, hogy meggyanúsítják egymást; Mihalache Gámpolungban a párt purifikációját követelte, „szankciókat néhány nagy személyiség ellen, — mert nem követelhetünk rendet más házában“, — mondta — „míg nincs rend saját portánkon“. Júliusban Vajda Sándor, mikor megkérdezték, hogy van-e ellentét közötté és Maniu között, azt felelte:

„Engem egy élethosszi barátság fűz Maniuhoz. Ha nem tudnánk megegyezni a párt programmja felől, valamelyikünknek távozni kellene. De éppen az, hogy mindketten itt vagyunk, mutatja, hogy nincs elvi különbség közöttünk. Taktikai szempontból lehet, hogy nekem, lehet, hogy neki van igaza, de ez nem tartozik a pártra és nem kötelezi azt, melynek mindketten alá vagyunk rendelve s melynek taktikáját a párt elnöke, Mihalache állapítja meg... A pártban nincsenek manisták, vajdisták vagy lupisták, hanem mindnyájan mihalachisták vagyunk.“

Csakhogy a dolog nem így van: egy pártnak nem lehet három civakodó vezére, olyan három, aki nem érti meg egymást és nem érint-

¹ Mindennek részleteire ismét hivatkozom e folyóirat múlt évi márciusban megjelent cikkeire.

kezik egymással. A valóság az, hogy Maniu, a párt régi és igazi vezére visszavonult Badacsonyba, Vajda bezárkózott kolozsvári házába, Mihalache elment Dobrestibe; Maniu és Vajda gyűlésezik Szovátán vagy Temesvárit, Kisenevben, Cámpolungban. Ha Maniu találkozik „fratye Alekszandruvai“, — írja az „Indreptarea“ —. „azt se mondja neki, hogy 'jó napot'.“ Maniu és Vajda meg nem törődik a „falujának határán túl nem látó“ Mihalache honmentő „parasztállam“ programjával. Kell, hogy mégis legyenek manisták, vajdisták és mihalachisták!

„Három biszerika, három püspökkel“, — írta a „Curentul“.

A NEMZETI-PARASZTPÁRT nem maradt a belső züllésnél: mint legnagyobb ellenzéki párt és várományosa a kormányzó hatalomnak, ő legveszedelmesebb ellenfele a liberális pártnak, melynek minden érdeke, hogy a párt tönkremenjen. S a liberálisak nem is elégedtek meg a belső egyenetlenség feletti kárörömmel, hanem kezükbe kerülvén egy éles, bár piszkos fegyver, azt alattomosan a pártnak és Maniu melléneke szegezték.

1930-ban, a Maniu-kormány idejében a kormány nagy hadfelszerelési szállításokat kötött a cseh Skoda-gyárral.

Névtelen feljelentés alapján, hogy a gyár romániai megbízottja, Seletzki Brúnó, jövedelem- és adóeltitkolásban bűnös, 1933 március 10-én, a Vajda-kormány alatt, késő délután házkutatást tartottak Seletzki lakásán s üzleti feljegyzések után kutatva, súlyosabb bűnjelekre: titkos katonai akták másolataira, sifírozott levelezésekre találtak. A nyomozók azonnal jelentést tettek a rendőrségnek és katonai hatóságoknak, azok kiszálltak és megkezdték a bűnjelek lefoglalását. Egy óra múlva a katonai ügyészség vezetőjét felszólította az igazságügyi miniszter, Mihai Popovici, beszélt vele s pár perc múlva a nyomozó hatóságok abbahagyták a házkutatást, lepecsételték a pénzszekrényeket, melyekben a lefoglalt dokumentumok voltak, a rendőrség és hatóság távozott. Seletzki egész éjjel szabadon járt; állítólag még este találkozott az igazságügyminiszterrel, az éjszakát mulatóhelyeken töltötte s mikor reggel öt órakor hazatért, feltörte a hatósági pecsétet s a kompromittáló akták egy részét elégette, más részét biztonságos helyre szállította.

Pár nap múlva Lupu interpellált a kamarában. Kérdezte, hogy igaz-e, hogy a Skoda-gyár milliárdokig megkárosította az államot és ügynöke titkos katonai akták birtokában van? és kérdezett sok egyebet is.

Seletzkit letartóztatták, katonai bíróság elé állították és fegyházbüntetésre ítélték.

De a dolog ezzel nem fejeződött be; mende-mondák, hírek keltek, a parlamentben interpellációk hangzottak el, hogy a szállítási szerződések terhesek, a romániai árak magasabbak, mint az ugyanabban az időben Jugoszláviában kötött Skoda-szerződés árai, hogy a szerződéssel kapcsolatban sápokat osztottak, vesztegetések történtek.

Megkezdődtek a gyanúsítások, természetesen azok ellen, akik a szerződéskötésben résztvettek, akik akkor a Maniu- és a Vajda-

kormány tagjai voltak; megtámadták elsősorban magát Maniut és Vajdát, persze nem közvetlenül, saját személyükben, hanem az előbbit unokaöccse, Boila Romulus kolozsvári egyetemi tanáron keresztül, aki állítólag közbenjárásért 60 millió leit kapott, Vajdát fia, Mircea útján, aki a szerződések megkötését megelőzően a Skoda-művek romániai gyárainál volt mérnök,

A törvényhozás parlamenti bizottságot küldött ki s a bizottság 1934 egész nyarán és őszén ülésezett, tanukat hallgatott ki, miniszterelnököket, minisztereket, magas- és nem magasrangú katonatiszteket; megvizsgált okiratokat, tanúkihallgatási jegyzőkönyveket s kihallgatta magát Seletzkit is, aki fegyházbüntetését üli. A bizottság elé került Seletzki bűnügyi vizsgálati vallomásának jegyzőkönyve, melyből kiderült, hogy részleteket hamisítottak bele, melyeket az elítélt Seletzki sohasem mondott, de amelyek hivatva lettek volna Maniu összekötését bizonyítani Seletzkiivel.

Miért mindez?

Egyszerűen azért, hogy kompromittálják Maniut és a nemzeti parasztpárti kormányokat és tönkretegyék a pártot. E cél mellett a bizottság teljesen elvesztette objektivitását és józanságát: már nem az igazságot kutatja, hanem az erdélyi politikusokat akarja lehetetlenné tenni. Ezt a célt szolgálta a bizottság előadójának, Bentoiuinak jelentése, mely összegezi, hogy mennyi kárt okoztak a szerződések az államnak, amiért felelős Cihoschi, a Maniu-kormány hadügyminisztere; a bűnügyi eljárás eredményességének megakadályozásáért felelős Fopovici Mihai, a Vajda-kormány igazságügyminisztere és bűnös Boila Romulus, aki tiltott módon járt közbe a szerződések megkötésénél s 60 millió lei jövedelemhez jutott s mindezek nyomán indítványozza Bentoiu, hogy a három gyanúsítottat illetékes bírāja elé állítsák.

Vádlott, természetesen, nem ez a három személy, hanem Maniu, Vajda és rajtuk keresztül a korruptnak feltüntetett nemzeti parasztpárt volt. A parlamenti bizottság jelentését még nem tárgyalta a kamara, de annak nagy liberális többsége, ha addig meg nem bukik a kormány, jóvá fogja azt hagyni. Annyira megy az ellenszenv a nemzeti parasztpárt ellen, hogy megtörtént az a visszatetsző dolog, hogy a Skoda-ügyről magának a liberális pártnak a vezére, Dinu Brătianu irt piaci pamfletét, hogy hangulatot csináljon Maniuek ellen.

MINDEZ, ÚGY LÁTSZIK nem volt elég, hogy tönkretegye a nemzeti pártot és az erdélyi politikát: a züllesztésnek új útját találta ki Vajda Sándor, mikor pár héttel ezelőtt megindította verbuválását a „numerus valachikus“ érdekében; egy gyűlölködő, ellenszenves, Vajda alacsony politikai jelleméhez méltó politikai fogás.

A pártvezetőség, akkor, mikor ezeket a sorokat írjuk, még non mondotta ki Vajda kizárását a pártból, de erdélyi elnöki tisztétől megfosztotta.

Erről talán egy más alkalommal.

A ROMÁN KÖZÉLETBEN szokásos „nagy“ és „kis“ párjokról beszélni s ami a pártalakulások számbeli oldalát illeti, kétségtelen,

hogy a pártok számaránya szembeötlő. De természetesen ez a kritérium nem egyedül döntő, bár nagy elvi különbségeket sem találunk a polgári pártok között. A „kis“ pártok a személyi érvényesülés körébe vannak zárva: a néppárt Averescu tábornok pártja, a nemzeti agrárok Gogát követik, a nemzeti párt egyedül Iorgából áll; de volt pártja Lupunak, Argetoianunak, Mihalachenak s a többinek. Ezek a pártok hol vannak, hol nincsenek; néha van képviselőjük a törvényhozásban, legtöbbször nincs; kormányra, Averescut kivéve, aki folyton ajánlkozik diktatúrára, sohasem jutnak; egyideig fennállanak, aztán fuzionálnak.

Valóságos párt, „nagy párt“, ha úgy tetszik, Nagy-Románia megalakulása óta kettő volt: a régi, regátbeli liberális párt és az 1924-ben összeolvadt nemzeti parasztpárt. Számban, követőit tekintve az országban, különösen kormányrajutás alkalmával, kétségtelenül nagy pártok ezek s mikor kormányra jutva választatnak, képviselőik százával jutnak be a törvényhozásba.

De vájjon nagy pártok-e ezek tényleg, elveik és programjaik és gondolkozásuk egységességére nézve? — vetette fel a kérdést az „Indreptarea“.¹

„Itt van a liberális párt: benne annyi felekezet és felekezetcseke, klastrom és klastromocska, annyi szabad elgondolás, miszteriózus „H“ csoportok, regionálista szervezetek, melyek a pártot frakciók konglomerátumává teszik, melyek készek a politikai ütközetekből a kormánybizonytalanság első fuvallatára megszabadni.

Aztán vannak a pártban tradíciók és elvek, melyek a párt iskolájában születtek és nevelkedtek fel s meggyőződés vagy tekintély folytán érvényesülnek, de amelyek ellen a betolakodók szemtelen harcokat folytatnak.

Folyik e „nagy“ pártban öregek és ifjak, az ABC minden betűje szerint való csoportok, abszurd „H“ betűk küzdelme.“

S hogyan áll a nemzeti parasztpárttal, a másik „nagy“ párttal a dolog? — kérdezi tovább a lap.

„Maniu, volt párt- és kormányelnök, személyi politikát csinálva, lemondott mindenről és visszavonult Badacsonyba, ahol csak morog és őrizteti magát testőreivel.

Vajda Sándor, szintén néhai párt- és kormányelnök, ugyancsak erdélyi, mint Maniu, ma már nincs semmi, sem politikai, sem társadalmi, de még csak konvencionális összeköttetésben sem Maniival, hanem magatartásával sikeresen züllesztí a pártot.

E „nagy“ pártban három csoport van: Maniu- és Vajda-csoport Erdélyben és Mihalache csoport a Regátban — mindegyik a maga csoportjával és alcsoportjával s mindkét erdélyi csoport szemben áll Mihalachéval, aki állítólag a „nagy“ párt vezére“.

Nem „nagy“ pártok ezek, — fejezi be elmékedését az „Indreptarea“ — hanem „magánérdekek által összetartott csoportok, melyeknek a kormányzáshoz való egyedüli jogosultságát számbeli nagyságuk képezi, de lényegüket tönkreteszí elemyedtségük, centrifugális tendenciáik, melyek mindkét pártot el fogják züllesztíni“.

Ez így van.

SZÁSZ ZSOMBOR

¹ 1934 augusztus 24.

FIGYELŐ

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

*A német fegyverkezés kérdése; az angol Fehérkönyv, a francia kétéves szolgálat»
Hitler proklamációja, Simon berlini útja és következtetései — Az olasz-jugoszláv
közzeledés; a Saar; Ausztria helyzete — A görög lázadás*

MINTHA kevésbé látszanék valószínűnek, hogy, miként v| leg-
utóbbi szemlémben derűs optimizmussal jeleztem, ez az év is,
mint a múlt év, megtartja azt a jellegét, amit első két
hónapjának alakulása valószínűvé tett. Az államfőfilátogatások hónapjai
után, március elején, hirtelen akadályok kezdtek tornyosulni a brit állam-
férfiaknak „az európai béke megszervezése érdekében“ tervezett berlini,
sőt moszkvai és varsói körlátogatása elé. Gondos diplomáciai elő-
készítés után a Downing Street és a Wilhelmstrasse megegyeztek abban,
hogy Sir John Simon brit külügyi államtitkár és Mr. Eden lordpecsétőr
március 7-én repülnek Berlinbe, hogy a Führerrel közvetlenül megtárgyal-
ják a londoni angol-francia megegyezés által felvetett pontokat. Simon
onnan visszajött volna Londonba, míg Eden tovább repült volna Moszk-
vába, hogy visszajövet Varsóban megálljon.

Az angol alsóháznak, munkaprogramja szerint, március 11-én kellett
megkezdenie a hadsereg költségelőirányzatának tárgyalását, azaz a nemzeti
védelemről szóló vitát. Ehhez képest a brit kormány egy héttel előbb,
március 4-én beterjesztette az erre vonatkozó előirányzatot és egyidejűleg
a költségelőirányzatokban különösen a légi védelemnél szereplő igen jelen-
tekeny emelések indokolására kibocsátott egy Fehérkönyvet a nemzeti
védelemről. A MacDonald miniszterelnök által aláírt Fehérkönyv első-
sorban megindokolja azt, miért tartotta szükségesnek a brit kormány, hogy
tíz éven át folytatott, kizárólag a leszerelést szorgalmazó népszövetségi
politikáját annyiban megváltoztassa, hogy a jó példát mutató fokozatos
leszerelés helyett, amelyet eddig a brit hadseregben és haditengerészetben
keresztülvitt s amely a légvédelmet elhanyagolta, most hirtelen minden
vonalon fegyverkezéseinek fokozására törekedjék. Az indokok igen egyszerűek:
a Leszerelési Konferencia eddig nem vezetett eredményre és Nagy-Britan-
niát abban a törekvésében, hogy példát adjon a fegyverkezésnek minimumra
való redukálására, egyetlen állam sem követte, sőt a Birodalom fellépése
a nemzetek tanácsaiban nyilvánvalóan gyengült azáltal, hogy csekélyebb
hadi készültséggel rendelkezett. Tehát ellenkezőleg — s ezt az indokot
különösen kiemelte március n-i beszédében Mr. Baldwin — ha Nagy-
Britannia politikai súlyát továbbra is latba akarja vetni a béke megőrzése
érdekében, akkor olyan katonai hatalommal — s itt elsősorban a légi haderő
jön tekintetbe — kell rendelkeznie, hogy az esetleges ellenség féljen tőle,
az esetleges szövetséges pedig számíthasson rá, mint effektív segítségre.
A felfegyverzés egyéb indokai között azonban főként arra mutatott rá a
Fehérkönyv, hogy Németország igen nagymértékben kifejlesztette hadsere-
gét, sőt ezenfelül az egész népet és különösen az ifjúságot harcias szellem-
ben neveli, ami aggodalommal kell hogy eltöltse a szomszédos hatalmakat.
Egészen mellékesen utalt még arra is, hogy Japán, Szovjet-Oroszország és
az Egyesült Államok is lényegesen növelték hadseregük létszámát.

Ennek az angol hivatalos dokumentumnak a nyilvánossággrahozatala
erős bosszúságot váltott ki Berlinben, ahol ezt Simon látogatásának előesté-
jén kiszámított sértésnek fogták fel. Már a következő nap reggel közölték
az angol kormánnyal, hogy Hitler a saarvidéki átadási ünnepek folyamán
berekedt és így kéri Simon látogatásának elhalasztását. Hitler tényleg egy
kicsit berekedt, de hogy betegsége mégis inkább diplomáciai természeti

volt, azt bizonyítja az a tény, hogy a látogatás lemondásának napján megjelent az automobilkiállításon. A birodalmi vezér tehát egyelőre csak éreztetni akarta, hogy neheztel, de viszont a látogatást még továbbra is kívánatosnak jelezte s így csak annak újabb időpontjáról folytak a további tárgyalások. Különben a dokumentum közzététele miatt a munkáspárt és a liberális párt háborús politikával vádolta a nemzeti kormányt. Ezzel a külső és belső forrásai alapján — náci-kormány és munkáspárt — oly nehezen összehangolható támadással szemben a kormány részéről a lépést azzal indokolták, hogy a hadsereg felfegyverzése érdekében ugyanezeket az okokat már nyár óta hangoztatja a brit kormány és a Lordtanács elnökének múlt év novemberében tartott beszédében már ugyanezek a szempontok előfordultak. A nemzet képviselőjének és a közvéleménynek tehát tartoztak ezzel a részletesebb felvilágosítással és indokolással. Nyilvánosságra hozhatták volna persze a berlini látogatás alatt is, de ez felfogásuk szerint rossz-hiszemű lett volna, vagy utána is, ami sokkal veszélyesebben zavarhatta volna meg a légkört. Minthogy meg kellett tenniök, helyesebb volt előbb megtenni, azzal a rizikóval számolva, hogy ez újabb tisztázásra szoruló anyagot dob ugyan bele az angol-német tárgyalásokba, de a mindkét részről feltétlenül szükségesnek tartott közvetlen megbeszélést nem teszi lehetetlenné.

A további diplomáciai előkészítés során a brit és német kormányok aztán már megegyeztek egymással abban, hogy Simon és Eden március 24-én utaznak Berlinbe és a következő programot fogják egyelőre informatíve letárgyalni: a Locamo-hatalmak légi paktumát, a Keleti paktum kérdését, a Középeurópai paktum lehetőségét és egy nemzetközi fegyverkezési egyezmény megkötésének kérdését. Közben azonban némi újabb változások álltak be a helyzetben. Előbb Göring birodalmi légügyi miniszter bejelentette a birodalmi légi hadsereg felállításának tényét. Nem lehet tagadni, ez már egymagában nem felelt meg teljesen a versai Uesi szerződésnek, amely csak polgári repülést engedélyez a legyőzött hatalmaknak. A nagyhatalmak sajtója savanyú arcot vágott hozzá, megállapította a szerződészegést, azonban további konklúziót sehol sem voltak le ebből. Hiszen a londoni megegyezés alapján ők szólították fel Németországot egy locamói légi paktumhoz való csatlakozásra, ami magával hozza azt, hogy feltételezték a német légi hadsereg létezését. Tehát a Német Birodalom csak azt jelentette be hivatalosan, hogy úgy mondjuk, csak legalizálta azt a tényleges helyzetet, amelyről úgyis tudomással bírtak. Egy további esemény a nemzetközi helyzetben a francia parlamentben ment végbe, ahol megszavazták ideiglenesen a kétéves katonai szolgálatot. Tudvalévő, hogy Franciaország az ujoncozás és utánpótlás szempontjából 1935-tel a háborús évek alacsony születési arányszáma következtében igen rossz évekbe jut. A statisztika szerint ugyanis Franciaországban a születések száma 1915-től 1920-ig körülbelül felére esett, úgy, hogy a hadseregnek évi 228 ezer főnyi létszámát nem tudja fenntartani, mert a számítások szerint 100—110 ezer főre csökken az újonclétszám. Az ennek következtében beálló veszteségnek más pótlása nem lehet, mint a szolgálati idő meghosszabbítása. Minthogy azonban az országban nagyon nagy az ellenállás a kétéves katonai szolgálat ellen, a Flandin-kormány ahhoz az áthidaláshoz folyamodott, hogy csak hat évre — 1940 végéig — szavaztatta meg a második évi utánszolgálat. A kormányjavaslat mind a Szenátusban, mind a Kamarában nagy többséggel ment keresztül: Franciaország védelméről volt szó és az elkövetkező eseményektől való félelem tulajdonképpen minden franciát erősen áthat.

Most már az események gyorsabb tempót vesznek: alig két nappal a francia parlament állásfoglalása után a birodalmi kormány proklamáció-

ban jelentette be, hogy felmentve érzi magát a Versaillesi szerződés katonai rendelkezései alól és ezért a nemzeti becsület követelményének tekinti, hogy a Birodalom szabad országhoz illően, védelmi rendszerét úgy rendezze be, ahogy azt érdekei megkívánják. Ehhez képest rövid, háromszakaszos törvényben a birodalmi kormány 1935 március 16-án visszaállítja az általános védkötelezettséget és megállapítja, hogy a birodalom békehadserege 12 hadtestre és 36 divízióra oszlik.

A kétségtelenül mély hatást tevő proklamáció elsősorban rámutat arra, milyen embertelen módon kényszerítették a Birodalomra a békeszerződést, másodsorban mit pusztítottak el a szövetségközi ellenőrző bizottságok és harmadszor, mennyiben nem tettek eleget annak a kötelezettségüknek, hogy maguk is lefegyverkezzenek, sőt nyilvánvalóvá vált egy egész sor állam felfegyverzése. Nagy hatást kiváltó érv az is, hogy a szovjet-orosz hadsereg hirtelen 960 ezer emberre emelte békehaderjét, ami szintén olyan körülmény, amelyre a versaillesi szerződés megfogalmazásakor nem gondolhattak. A birodalmi kormány ilyen körülmények között lehetetlenségnek tartja, hogy a Birodalom biztonsága érdekében szükséges rendszabályokat még tovább halassza vagy a külvilág előtt leplezze. Ha tehát — folytatja Hitler proklamációja — a birodalmi kormány Baldwin 1934 november 28-i beszédében kifejezett kívánságnak, hogy Németország szándékaira világot vessen, most megfelel, akkor ez azért történik, hogy a német népnek megadja azt a meggyőződést s ezt a többi államnak is tudomására juttassa, hogy a Német Birodalom becsületének és biztonságának megóvása máttól kezdve újból a német nemzet saját erején nyugszik.

A birodalmi kormány önértetes és kétségtelenül őszinte lépésének az első következménye sorozatos tiltakozások voltak az érdekelt nagyhatalmak részéről. Az új törvény proklamálásának fő jelentősége abban áll, hogy azt a tényleges helyzetet, amely már jó ideje fennáll s amelyet a Hitler uralomrajutása óta rendkívüli módon meggyorsult ütemű felfegyverkezés tulajdonképpen már titkolhatatlanul kifejezésre juttatott, a birodalmi kormány nyíltan bevallotta, bejelentve, hogy vállalja a szerződés egyoldalú, de indokolt megváltoztatásáért a felelősséget. Nincs kizárva, hogy az előző lépések — így a brit Fehérkönyv és a kétéves katonai szolgálat megszavazása Franciaországban — sem céloztak egyelőre egyebet, minthogy a birodalmi kormányt játékanak leleplezésére kényszerítsék, bár ez ellen a hipotézis ellen szól az, hogy ma még, úgy látszik, mintha a legnagyobb bizonytalanság uralkodnék Párizsban, Londonban és Rómában aziránt, hogy mi most a további teendő.

Párizs természetesen fel van háborodva, árulást és „ügy-e megmondtam“-ot kiált. Szerződésszegésről, a versaillesi szerződés széttépéséről beszél, de tulajdonképpen egyelőre inkább tartózkodik a határozott állásfoglalástól, hiszen a londoni és római megegyezések, amelyek a versaillesi szerződés katonai határozmányainak egyoldalú megváltoztatását törvénytelennek minősítették, megállapodást létesítettek arra nézve, hogy a három nagyhatalom kormánya abban az esetben, ha ilyen egyoldalú aktus bekövetkeznék, előbb értekeznek a teendőkről. A párizsi, londoni és római kabinetek tehát előbb diplomáciai tárgyalásokat folytattak, mielőtt állást foglaltak volna. Londonban némi mélabúval állapítják meg a szerződés egyoldalú megváltoztatásának tényét, természetesen angol gondolkodásnak megfelelően, anélkül, hogy azért túlzott megállapításokra ragadtatnák magukat. Sőt van olyan hang is, amely a felelősséget a franciákra hárítja ezért a fejlődésért.

Rómában még nagyobb nyomatékkai mutatnak arra rá, hogy ez a lépés Mussolini realizmusát igazolja, aki egy évvel ezelőtt a tényleges

helyzetet akarta egy leszerelési egyezmény alapjául elfogadtatni, amikor a franciák a szigorú jogi álláspontra helyezkedve, ezt nem akarták még elismerni. Természetesen nem lehet tudni, hogy a diplomáciai tárgyalások alatt milyen helyzet alakul ki, hogy a franciák, ha ők maguk el lennének határozva szankciók alkalmazására, milyen hatásos érvekkel tudják Angliát és Olaszországot rávenni arra, hogy velük tartsanak. De ha van is ehhez képest veszélyelem a levegőben, a francia diplomácia eddigi viselkedéséből, hogy úgy mondjuk, a francia politika vonalvezetéséből inkább arra lehet következtetni, hogy kétféle alternatíva között fognak választani: vagy megkísérlik Németországot, felfegyverkezésének utólagos elismerése árán, rávenni arra, hogy a keleti Locamo-paktumhoz, azaz a kölcsönös segélynyújtási egyezményhez hozzájáruljon, vagy — azaz hogy ha ez nem sikerül — megkötik a tervezett véd- és dacszövetséget Szovjet-Oroszországgal. Ez persze Franciaországra és kisebb keleti szövetségeseire azzal a kellemetlen következménnyel járhat, hogy esetleg, bár ez távolról sem biztos, Lengyelország nyíltan a Német-Birodalom szövetségesevé lesz. Mindez már a legközelebbi hetek folyamán éppoly gyorsan tisztázódni fog, mint amilyen gyorsan követték egymást az utolsó hetekben az események, amelyek idáig vezettek.

Tény az, hogy bár Anglia külön adta át tiltakozó jegyzékét elsőnek és hajlamot mutatott arra, hogy arbiterként járjon el és önálló lépéseket tegyen, sőt barátságosabb legyen Berlinhez, kénytelen volt Párizs és Róma együttes presszójának engedni. Laval, Suvich, Eden összejöttek Párizsban és — a kiadott kommuniké szerint — legalább is a kitűzött célok tekintetében teljes egységet értek el. Anglia csak az alkalmazandó módszerre nézve tartott fenn magának szabad kezét.

Ez abban nyilvánul meg, hogy Simon változatlanul ragaszkodott a berlini látogatáshoz s ebben az egész alsóház támogatta. A berlini látogatás célja kizárólag informatív volt: közvetlen tapasztalatból megismerni a Führer politikájának indokait, céljait és részleteit. Ahogy azt Simon talán nem egészen szerencsés helyen alkalmazott biblikus mondattal jelezte: „békét és jóakaratot“ akarnak hozni az emberiségnek. Mit sikerült elérni a kétnapos szakadatlan tárgyalások alatt a Führer, Simon és Eden közt, azt a kiadott kommuniké nyilván nem fedi fel. Van-e olyan pont, amelyen közeledés, az álláspontok kiegyenlítése sikerülhet, az már csak a Lago Maggiore gyönyörű szigetén Isola Bellá-n tartandó Mussolini, Simon, Laval-féle konferencián fog eldőlni. Egyelőre fenyegetően állnak egymással szemben: a német proklamáció, mely félreérthetetlen és a német hangulat amely engedni nem hajlandó — az egyik oldalon, a másik oldalon a franciák gyűlölködése, mely éles angolelles kritikákban nyilvánul és az olaszok határozottságával, melynek a Duce az 1911-es rekruta-évfolyam behívásával adott kifejezést. Itt már nem formulákról és paktumokról, hanem a lényegről van szó. Ez dől el, valószínűleg nem sok időn belül, de nincs kizárva, hogy hosszú időre. Magyarországnak, amely közvetve, de életbevágóan érdekelve van, arra kell vigyáznia, hogy ne övele fizetessék meg az összetört porcellánt.

ÉPPEN ÚGY, mint a német haderő új alapokon való megszervezésének bejelentése egyenes és úgylátszik elkerülhetetlen következménye volt az eddigi diplomáciai tárgyalásoknak és a tényleg kialakult helyzetnek, éppen úgy nem érhetett senkit, aki az eseményeket és a fejlődést figyelemmel kísérte, meglepetésként Olaszország új belgrádi követének beszéde, amellyel megbízólevelét Pál hercegnek, a jugoszláv régenstanács elnökének átadta. Az a barátságos és békülékeny hang, amely Mussolini követének

beszédéből kicsendült, egyenes vonalú fejlődése annak a politikának, amelyet a Duce 1934 október 7-1 milánói beszédében körvonalazott. Olaszország, amely a konstruktív béke politikáját folytatja, nem a konfliktusokat keresi és nem a tűzveszélyes anyagot szaporítja, amely viszályokhoz vezethet, hanem igyekszik azt az egyensúlyi helyzetet megtalálni, amelyben az európai politikát új, szilárd alapokra lehet fektetni. A magyar kormány bizonyára informálta előre ennek a politikájának a további lépéseiről és kifejlődéséről úgy, hogy beavatott köröket nemcsak meglepetés nem érhet és nem érheti az olasz-jugoszláv közeledés további alakulásával, hanem, nem kétlem, a magyar kormány teljes egyetértésével történik az adriai kibékülés is. Erre engednek következtetni azok a kommentárok is, amelyekkel a félhivatalos magyar kormányajtó a belgrádi olasz-jugoszláv kölcsönös üdvözléseket kísérte. Hiszen ez a fejlődés valószínűbbnek is látszott vagy látszik pillanatnyilag, mint az, amelyet egy jelentékeny magyar kereszténypárti politikus az utóbbi hetek folyamán körvonalazott a magyar közvélemény előtt, a német-jugoszláv politikában jelölve meg a magyar külpolitika útját. Az a lépés, amit Németország tett s amiről fentebb beszéltem, nem azt mutatja, mintha a német-olasz közeledés újra éledne, viszont, ha Olaszország és Jugoszlávia megtalálják a megegyezés alapjait és ezek Magyarország érdekeinek megfelelnek, akkor nem valószínű, hogy Jugoszlávia a francia szövetséges és az olasz barát helyett ismét Berlinben keressen támogatást. Hiszen ez a politika Belgrád részéről tulajdonképpen eddig sem volt más, mint figyelmeztetés Franciaország felé, hogy ha Róma barátságát többre becsülné kisantant-szövetségeseinél, akkor Jugoszlávia számára más út is nyitva áll, hiszen a szerb politika balkáni hatalmi vágyainak az Anschluss által, amit Jugoszlávia nem ellenez, megerősödött Németország nem fog útjába állani. Ez az ügyes szerb taktikai húzás Németországban készséges, sőt lelkes támogatóra talált, ami a szerb politikának párizsi sikerét nagyban elősegítette. Németországnak legújabb állásfoglalása és az olasz-jugoszláv közeledés két olyan esemény, amely Közép-Európa többi államait is hamarosan politikájuk újabb precizírozására, sőt esetleg átformálására fogja kényszeríteni. Magyarország állásfoglalása nyilván eddigi politikájának irányvonalán fog történni, tehát senki számára nem fog meglepetést okozni, aki figyelemmel kísérte a magyar külpolitika fejlődését és irányvonalát ismeri.

A Német Birodalom megerősödése és belső ereje gyarapodása szempontjából rendkívüli erkölcsi jelentőségű esemény volt a Saar-vidék visszatérése a Birodalom kebelébe március i-én. A nemzeti együvértartozás érzésének, a nibelungi hűségnek a Saar-szavazásban és ennek eredményeként a Saar-vidék német népének az anyaországhoz való visszatérésében mi magyarok könnyes szemmel látunk felemelő szimbólumot. És abban, hogy a nemzeti együvértartozás érzése ma még diadalmaskodni tud, biztatást érzünk a jövőre.

A dunai államok közül Ausztria gazdasági és pénzügyi helyzete a határozott javulás jeleit mutatja. Politikailag Schuschnigg kancellárnak és Berger-Waldenegg külügyminiszternek párizsi és londoni utazásai hozzájárultak Ausztria mai politikai helyzetének tisztázásához. A két osztrák államférfi mindkét helyen rokonszenves fogadtatásban részesült. Különösen Párizsban nyomatékosan biztosították Ausztria képviselőit, hogy a római egyezmény értelmében mindent meg fognak tenni Ausztria függetlenségének biztosítására, természetesnek találva, hogy Ausztria a maga részéről is kerül minden olyan lépést, amely ezt kockáztathatná (ez célzás volt azokra az elterjedt hírekre, amelyek úgy szóltak, hogy Ausztriában esetleg népszavazást fognak elrendelni a nép érzelmeinek és akaratának érvényesítése céljából). Az osztrák miniszterek hangsúlyozták, hogy az

elterjedt hírekkel ellentétben Ausztria sem hadserege újjászervezése, sem a monarchikus államforma kérdését fel nem vetette, de természetesnek találja, hogy az államforma kérdésének eldöntése az ország belügye. Ez pedig nyilvánvalóan válasz a kisantant ama mesterkedésére, amely a római egyezményekhez való hozzájárulást attól óhajtotta vagy óhajtja függővé tenni, hogy a Habsburg-restauráció kérdése nemzetközi problémává tétessék.

ANNAK, hogy Európa mégsem érte el az ideális egyensúlyi állapotot, beszédes bizonyítékaul szolgálhat a majdnem két hétig tartó görög forradalom. Úgy látszik, a venizelista ellenzék, amely a vezére ellen megkísérelt merényletek óta erősen szervezkedett az országban, különböző jelekből azt a meggyőződést merítette, hogy a Tszaldarisz-kormány, mely főképp a royalistákra támaszkodott, aktívabban kezd a restauráció problémájával foglalkozni. Amikor a hadsereg egy részének és majdnem az egész flottának forradalmi megszervezése befejezést nyert, megadták a jelt a lázadás kitörésére és az első megrohanásban sikerült is egyes athéni kormányépületeket és majdnem a flottát kézbekeríteni. A kormányt a támadás teljesen készületlenül érte, de az igen energikus hadügyminiszter a fővárosban és a Pireuszban hamarosan helyreállította a kormány uralmát, ellenben a flotta a lázadók kezében maradt és Kréta felé vette útját, ahol mindig a venizelisták vannak többségben; lázadás tört ki továbbá a macedón határ mentén, Tráciában. Míg a flottát és Krétát repülőgépekkel bombáztatta a kormány, addig Tráciában igyekezett csapatokat összevonni és a lázadókkal szemben túlerőre szert tenni. Ha a görög kormány által kiadott híreket teljesen igaznak fogadjuk el, akkor el kell ismernünk, hogy Kondylis hadügyminiszter nagy körültekintéssel járt el a lázadás leverésénél: bár jelentékeny csapattestek álltak egymással szemben, a hivatalos jelentések szerint a halottak száma tizenegy. Ez azt mutatja, hogy a kormány előbb a lázadók főhadiszállását izolálta és amikor Venizelost Krétából repülőátadások következtében menekülésre kényszerítette, a tráciai lázadókkal szemben a vezetők menekülésének hírért használta fel arra, hogy ezeket megadásra bírja. Így sikerült két héten belül majdnem vértelenül ismét helyreállítani a kormány hatalmát, amivel egyelőre a balkáni helyzetet is újból egyensúlyba hozta.

A görögországi lázadásnak egyik következménye a balkáni helyzet napokon át veszedelmesnek látszó megzavarása volt. Elsősorban bizonytalanságot hozott az a lehetőség, hogy ha Venizelos uralomra kerül, felmondja a Balkán-paktumot, amelynek megkötését annakidején ellenezte. Ezt a körülményt természetesen sem Jugoszláviában, sem Törökországban, de Romániában sem látták volna örömmel és így érthető, hogy ez a kilátás is konfliktus veszélyét rejtette magában. Másik veszélykörülmeny abban a tényben keresendő, hogy amikor a kormánycsapatok fölénye bizonyosnak kezdett látszani, az összeesküvők nagyszámban menekültek bolgár területre. Egyrészt ezeknek a fogadására, másrészt pedig a határ nyugalmanak biztosítására a bolgár kormány bizonyos katonai intézkedéseket tett a határon. Ennek a következménye viszont az volt, hogy a török kormány is megerősítette tráciai határát és a török sajtó kissé fenyegető hangot kezdett Bulgária ellen használni. A görög kormány csapatok győzelme mindkét konfliktus veszélyét elhárította, de kétségtelenül megvilágította azt a bizonytalanságot, amely a mai béke állapotát Európában, a Balkánon éppúgy, mint többi részében jellemzi. Görögországban nyitva marad az a kérdés, vajjon tényleg csinálnak-e monarchikus restaurációt és, ha igen, vajjon a görögök royalista részének választása a nép körében határozottan népszerűtlen György exkirályra vagy más uralkodócsalád tagjára esik-e.

GAZDASÁGI SZEMLE

Az angol fontbaisse, az aranyblokk országainak helyzete — Állami beavatkozás a gazdaságba, Royall Tyler tanácsait az irányított gazdálkodás bajai

ANEMZETKÖZI gazdasági közvélemény érdeklődésének középpontján ban február hó vége óta az angol font árfolyamában bekövetkezett csökkenés áll. Ismeretes, hogy az északamerikai dollár ártértékelésével kapcsolatban az angol kormány a font árfolyamát súlyos áldozatok árán leszállította és volt olyan időszak, amikor az angol és amerikai kormány egymás valutájának mesterséges emelésével harcolt egymás ellen. Az angol valutapolitika, az ezt kiegészítő áruforgalmi rendszabályokkal (az ottawai egyezmény és a sterling únió államainak gazdasági egyezménye) karöltve meghozta a maga gyümölcsét és néhány hónap előtt alkalmam volt e hasábokon az angol viszonyok erőteljes javulására rámutatni. Éppen ezért keltett meglepetést a font újabban bekövetkezett árfolyamvesztése, sőt nyugtalanságot is, főleg az aranyblokk körében, annál is inkább, mert ennek hatása alatt már az aranyalaphoz hű Belgium megingásáról kezdték a világpiacokon beszélni. A fontbaisse okai ma már meglehetősen egyhangú felfogás szerint a nemzetközi spekulációban találhatók fel, ami erős fegyver az aranyalap védőinek kezében, mert világosan mutatja, hogy mennyire ki van szolgáltatva a papíralapon álló ország egész gazdasági élete a nemzetközi pénzpiac kétségtelenül sok körülmény által befolyásolható ítéletének. Ez az oka annak, hogy az angol közvélemény körében is néhány nap óta szószólói akadtak a stabilizáció gondolatának. Méltán látnak sokan veszélyt abban az alig ellensúlyozható hatásban, amelyet az angol gazdasági életre a font árfolyamának a nemzetközi pénzpiac esetleg téves információkon alapuló változásai által előidézhető felaláhullámozása okozhat. Ha a pénz árfolyamát végeredményben az ország fizetési mérlege és pénzügyi helyzete határozza is meg és így ezek a hullámozások szükségképpen korlátozottak is, mégis alkalmasak lehetnek arra, hogy a papíralapon álló pénzrendszer hátvédét képező, az ország hiteléletébe vetett bizalmat megzavarja.

Franciaország, félve, hogy Belgiumban az aranyblokk egyik tagját elvesztheti, tanácsokkal, sőt preferenciális megállapodásokkal siet utóbbi kereskedelmi mérlege egyensúlyának megmentésére, amivel természetesen újból csak tüneti kezelésben részesítik a betegséget. De Belgium esete is az aranyalap védőinek ad fegyvert a kezébe, mert azt mutatja, hogy a nemzetközi pénzpiac megítélésének változásai által előidézett, elméletileg korlátozott terjedelmű árfolyamingadozások gyakorlatilag súlyos következménnyel járhatnak, amint tartósságuk folytán a nemzetközi áruforgalom alakulását befolyásolni képesekké válnak. Nagyon valószínű, hogy mindennek a felismerése lényegesen hozzá fog járulni egy újabb esetleges nemzetközi valutakonferencia légkörének tisztázásához, és bár Anglia igen jelentős eredményeket ért el az aranyalapról való letérés következtében, ott is keresni fogják a módokat, amelyek ezeket az eredményeket az árfolyamhullámozások kiküszöbölése esetére is biztosítják.

Bármily súlyos gondot okoz Angliának, és amint látszik, az aranyblokk országainak is a font árfolyamingadozása, a mi szemünkkel nézve irigylendő helyzet az, ahol az aranyalapra való visszatérés kérdése majdnem csak célszerűségi problémája a gazdasági politikának. Ott is súlyra következményekkel járhat az agyonirányított gazdasági életre nézve minden elhatározás, mégis irigyen szemléljük a hatalmas, aranyban gazdag országnak ezt a mondhatnám fölényes küzdelmét a válsággal. Itthon sajnos, sokkal nehezebben megoldható problémáink vannak, illetve kerülnek felszínre lépten-nyomon. Azaz talán nem is annyira a problémák súlyosak, mint inkább a velük szembeállítható eszközök és ellenállóképesség gyengék

a nehézségek leküzdésére. Így pl. nekünk nem állott és nem áll módunkban a valutapolitika terén kísérletet folytatni az áruforgalom emelése érdekében, mert aranyban szegény ország kezében ez a fegyver, melyet Anglia sikerrel alkalmazott, visszafelé sülné el. Míg Angliának vagyonokat kellett áldoznia arra, hogy valutája a fellendülés nyomában járó bizalom folytán ne emelkedjék, nálunk, mint a havasokon eldobott kő, könnyen mindent elsöprő lavinává dagadna a klasszikus pénzügyi politikától való eltérés.

HA IGAZ AZ, hogy minden korszaknak van egy vezető motívuma, úgy kétségtelenül az elzárkózó gazdasági politika elterjedése és az irányított gazdálkodás általánossá válása az, amely a huszadik század negyedik évtizedére rányomta bélyegét. Az egyik oldalon történt állami beavatkozás hasonló beavatkozást tesz szükségessé és hív életre a másik oldalon és ha nem sírjuk is vissza a gazdasági liberalizmust a mai viszonyok között, amikor az nem is lehet életképes, némi rezignációval állapíthatjuk meg, hogy ez a hibás körforgás oly hirtelen fejlődött, hogy ma már alig van talpalatnyi hely a gazdasági életben, ahol az erők szabad játékáról beszélhetnénk. Magától értetődik, hogy az állami beavatkozás ezernyi hátránya hatványozottan érvényesül ilyen körülmények között. Ma semmi sem biztos, akár csak néhány heti távlatból nézve sem, mert a gazdasági törvényszerűségek, amelyekre szabad gazdasági élet mellett biztonsággal lehetett számítani, az ezernyi mesterséges korlátozás által eredeti irányuktól eltérítve, kiszámíthatatlan irányban hatnak. Százával rajzanak a problémák a valutagazdálkodás és ami ezzel szoros kapcsolatban áll, a nemzetközi áruforgalom lebonyolításának mikéntje körül és még nehezebbé teszi a helyzetet az, hogy ezek a kérdések nem intézhetők el az egyoldalú magyar érdekeknek megfelelő módon állami szuverénitással, hanem az ellenkező érdekek szívós védelmezőivel folytatott harcok során elérhető maximummal kell megelégednünk. A megalkuvások és ezek hatásaként igen gyakran félrendsabályok sorozata nemcsak nem biztosítja a magyar magángazdaság érdekeinek kívánatos mértékben való érvényesülését, hanem bizonyos fokú egyenetlenséget is teremt az állami beavatkozás egyéb intézkedéseivel együtt, pl. oly termelési ágakban, amelyek értékesítési viszonyai a különböző piacok irányában különbözőképpen vannak szabályozva. De egyenetlenségek adódnak pl. a mezőgazdasági árpolitika és a valutapolitika között is azért, hogy a mesterségesen felemelt mezőgazdasági árak akadályozzák a kivitelt, ami pedig devizatermelésre vagy legalábbis nyersanyaghiány pótlására volna esetleg felhasználható; ugyanígy egyenetlenséget teremt a vámvédelem az ipar és mezőgazdaság között, mert az ipari behozatal emelése kedvezően hatna az agrártermékek kivitelére és így tovább. A legsúlyosabb aggály, amely az állami beavatkozás széles körével szemben felmerül, az, hogy míg a termelés kisebb-nagyobb mértékű védelemben részesül az egész vonalon, egyre vérszegényebbé válik a belső fogyasztás, mert hiszen a sokirányú védelem árát a fogyasztó fizeti meg. Nagyon aggályos pedig ez azért, mert a termelés által lassan elfogyasztott fogyasztó kidőlte esetén a legtalálékonyabb állami beavatkozás sem fog tudni a válságból kiutat találni. Még fokozza a helyzet súlyosságát az is, hogy az úgyszólván általánossá vált állami protekcionizmus az állam kiadásait és bevételeit kedvezőtlenül befolyásolja és pénzügyi egyensúlyának fenntartását egyre nehezebbé teszi.

Royal Tyler a Népszövetséghez intézett egyik jelentésében felhossa ezeket az aggályokat és azt is kifogásolja, hogy az agrárrolló nyílásának csökkentését kizárólag a mezőgazdasági árak emelése útján próbáljuk elérni. Elvileg sok szól e megjegyzés helyessége mellett, annál is inkább, mert

ebben a vonatkozásban is váratlanul érvényesültek az elnyomott gazdasági törvényszerűségek, amikor az elmúlt év folyamán az agrárrolló enyhülésének a mezőgazdasági árak emelkedése folytán megindult folyamata magától lefékeződött. Azt tapasztaltuk ugyanis, hogy amíg a mezőgazdasági ár-emelkedés 22%-ot tett ki, az agrárrolló csak 20%-kal csökkent, tehát a mezőgazdák vásárlóerejének emelkedéséből folyó keresletnövekedés magával hozta az ipari árak emelkedését. Viszont aki a magyar ipar helyzetét közelebbről ismeri, csak félve gondolhat az ipari árak annyi oldalról sürgetett szabályozására. Hogy iparunk fejlesztése nem fényűzés, dacára az ország agrárjellegének, azt ma már senki előtt sem kell bizonyítanunk. Az ország külkereskedelmi mérlegének adataira vetett egyetlen pillantás meggyőző mindenkit arról, hogy az ipari termelés kivitelével milyen pozitív szolgáltatást tesz az országnak, az 1913-as áruforgalmi adatokkal való összehasonlítás pedig azt mutatja meg, hogy az ipari termelés fejlődése milyen óriási értékű ipari behozatalt tesz feleslegessé. Enélkül a Nemzeti Bank gondjai ma ezerszeresen nagyobbak volnának, és az ország életstandardja még a mainál is elképzelhetetlenül alacsonyabb, nem beszélve arról hogy az ipari munkaalkalmak hiánya egymagában is megoldhatatlan feladatot róna a kormányzatra. Tényleg nemzetfenntartó jelentősége van a magyar iparnak különösen ma és rendkívül kényes dolog ennek az oszlopnak az alapjait bolygatni. Talán volna lehetőség arra, hogy Tyler tanácsait követve a vámvédelem kérdését ebből a szempontból vizsgálat tárgyává tegyük, de csak akkor, ha ez úgyszólván az érdekelt ipari egységekkel való egyéni elbánás útján nagy hozzáértéssel és óvatossággal történne. Az ehhez elengedhetetlenül szükséges tökéletes szakértelem azonban az állami közigazgatásnak egyébként bármily kitűnő, de az üzleti élettől teljesen idegen légkörben felnőtt tisztikarában bajosan volna feltalálható. Mert ha azzal a felfogással fognak hozzá az árak vizsgálatához, mint amellyel a kartellbizottság részéről a közelmúltban találkozhattunk, amikor valamely gyártmány önköltségi árának kiszámításánál a vállalatban működő tőke kamatát és a beruházások amortizációját nem akarták figyelembe venni, akkor az ilyen ármegállapításból folyó intézkedések könnyen katasztrofális következményekkel járhatnak, de egész bizonyosan többet fognak ártani, mint amennyit helyesen alkalmazva használhattak volna.

Az irányított gazdálkodás rendszerének jelentős hátránya az is, hogy ötletszerű és a mutatkozó szükséghez képest történő fejlesztése folytán oly bonyolult és annyira áttekinthetetlen, hogy ennek következtében is rendkívül nehezíti az áruforgalmat, de egyúttal veszélyes bizonytalanságot is teremt. Senki sem tudhatja, hogy valamely szabályozás meddig van érvényben és hogy a mai helyzetnek megfelelően felépített üzletkötés lebonyolításakor milyen új helyzet előtt fog állni. Pozitív hátránya ennek a bonyolult és ezért nehézkes rendszernek az is, hogy az átmenő (transito) áruforgalom, amely Ausztriában sok kedvezést élvez, lehetőleg elkerül bennünket, holott talán érdemes volna azt Béctől elhódítani. Általában hibája a magyar gazdasági politikának, hogy a kereskedelmet meglehetősen tétlenségre kárhoztatja. Így lehetett, hogy a németek két év előtt az itt pengőért vett búzát Rotterdamban veszteséggel adták ugyan el, de a kapott valután annyi sperrmárkát vehettek, hogy végül is nyereséget értek el a szükségből vásárolt búzán. Ugyanezt a magyar kereskedelem is megtehetné volna a magyar termelők javára. Érdekes volna tudni, hogy az osztrákok a tőlünk clearingban átvett mezőgazdasági terményekből mennyit értékesítenek nemes valutáért, kiszorítva bennünket saját terményeink piacáról.

Az irányított gazdálkodás kiöli az emberekből a kezdeményezést. Kényelmesebb és kockázatmentesebb a mezőgazda élete a tervgazdálkodás

falanszterében és ezért aránylag könnyen nyugszik bele és bízza rá magát, ezalatt pedig elszokik attól, hogy helyzetének javítására a szokásos kereteken túlmenő eréllyel, ügyességgel vagy furfanggal törekedjék. A kereskedelem jelentős része pedig a bevásárló ügynök szerepére korlátozottan sokszor nem is jut abba a helyzetbe, hogy szakmabeli tapasztalatait és piacismeretét érvényesítse, nem ritkán pedig ötletszerű korlátozással keresztezik útját. Végül a külkereskedelem hivatalos szervei, amelyek a kivített irányítják — bár sokan közülök egyenként mindazt elsajátították, amit meg lehet tanulni — nem pótolhatják ezeket a hiányokat, mert működésükből érthető módon hiányzik a kereskedelmi szellem. Állami hivatalokban nem fejlődhetik ki az egyénben az a képesség, hogy valamely kérdés többféle megoldási lehetőségei között az egyik vagy másik mélyén laikus szemeknek rejtetten meghúzódó relatív többletelőnyt ösztönösen — azt mondhatnám, az öntudat küszöbe alatt — megérezze. Ez az, amit köznapi szóval üzleti érzéknek nevezünk és ennek a hiánya kétségtelen, de egyúttal természetes tökéletlensége az állami beavatkozás minden fajtájának.

Az állami beavatkozások felsorolt előnytelen hatásain kívül természetesen bénítólag hat az áruforgalomra az a szigorúság, amellyel a Nemzeti Bank a pénz stabilitása felett örökődik és amely egyforma következetességgel vonul végig egész devizagazdálkodási rendszerünkön. Ez a szigorúság elvileg feltétlenül helyes, túlnyomórészt a gyakorlatban sem kifogásolható, de gazdasági hatása a kép teljessége kedvéért mégis felemlítendőnek látszik. A Nemzeti Bank és a pénzügyi kormányzat vezetői avatott szénáméi felismerték, hogy a pengőt sorsára bízni újabb nemzeti szerencsétlenségre vezetne és a pénz belső vásárlóerejének csökkenése elleni küzdelmet, valamint a pengőnek minden üzérkedésből való szigorú kirekesztését tették — igen helyesen — a magyar gazdasági politika tengelyévé. Nálunk a pénz stabilitásának gondolata a gazdasági politikának nem eszköze vagy részkérdése, hanem irányítója, utóbbitól magát bizonyos fokig függetlenítette és termelési és értékesítési kérdéseinket iparkodunk a merev valutapolitikai keretekbe beleszorítani. Az enyémet messze meghaladó hozzáértés kellene annak megállapításához, vajjon egyes részletkérdések némileg hajlékonyabb kezelése veszélyeztetné-e a feltétlenül biztosítandó célt és nem volna-e érdemes pl. az idegenforgalom és a tranzitókereskedelem — két komoly devizatermelési lehetőség — fejlesztése érdekében az osztrákok kevésbé merev rendszerét, amellyel jó eredményeket értek el, viszonyainkra alkalmazva átvenni.

A kritika tárgyává tett irányított gazdálkodás helyett más rendszert ajánlani ma alig lehetne, de azért helyes, ha látjuk hibáit is. Helyes, ha tisztában vagyunk azzal, hogy — mint annyi minden — szükséges rossz ez is, amit a viszonyok kényszerítettek reánk és amelyet a lehetőség szerint javítani és amelytől — amint lehet — megszabadulni, állandó törekvésünket kell hogy képezze. Nemcsak azért fontos ennek felismerése, mert amint már láttuk, az állami beavatkozások rendszere a dolog természeténél fogva magától sarjadzik tovább és teszi az életet egyre bonyolultabbá. Tisztában kell lennünk ezzel azért is, mert a napról-napra szaporodó intézkedések, valamint az ezek következtében eredeti irányuktól eltérően ható gazdasági törvényszerűségek és végül a súlyos válság zavaros légkörében nagyon éles szem kell hozzá, hogy az okozatok valódi okait felismerjük. Könnyen vonunk le félreismert praemissákból hibás következtetéseket. Kell hogy tisztán lássunk, nehogy ebben a jelszavak és új elméletek befogadására annyira fogékony korban a zavaros helyzet ingoványos talaján téves jelszavak és elméletek után induljunk.

AZ ABESSZÍNIAI BONYODALOM

AZ OLASZORSZÁG és Abesszínia között beállott és már hónapokig eltartó feszültség tulajdonképpen csak egy újabb fejezete a már közel egy félszázad óta tartó viszálykodásnak. Olaszország a múlt század 80-as éveiben irányította először figyelmét Északkelet-Afrika felé. Megszállotta 1885-ben Massana kikötőjét; néhány év múlva a beljebb fekvő Asmara városát vette birtokába, egyben baráti összeköttetést kötött Abesszínia akkori uralkodójával, Menelik Nyegussal, ami Itáliának politikai és gazdasági előjogokat biztosított az új „Eritrea“ tartomány részére. Később, 1891-ben, Angliával való előzetes megegyezés alapján, Olaszország megszerezte az Indiai-Óceán partvidékein elterülő és ugyancsak Abesszíniával határos Szomáü földet. Midőn azonban 1896-ban Olaszország újabb térhódítást kísérelt meg Abesszínia északnyugati tartományainak rovására, váratlanul erős ellenállásra talált, mely Aduánál az olaszok katonai kudarcával végződött. Róma akkor abbahagyta terjeszkedési törekvéseit Etiópiával szemben és figyelmét azóta inkább északafrikai gyarmataira — Tripoliszra — fordította. Létrejött ugyan 1905-ben egy egyezmény Anglia, Francia- és Olaszország között, mely Abesszínia függetlenségét volt hivatva biztosítani, de egyben ott „érdekszférákat.. biztosított a három nagyhatalom részére. Így megmaradt Abesszíniában továbbra is az ellenszenv, sőt gyűlölet az európaiak, de különösen az olaszok ellen, melyet az 1928-ban a két ország között megkötött újabb baráti szerződés sem tudott eloszlatni.

A jelenlegi bonyodalom közvetlen oka olasz bennszülött csapatoknak kétízben való indokolatlan megtámadása abesszín fegyveres osztagok által a közös, de pontosan meg nem állapított határ mentén. Ezek az összeütközések az olaszok részéről tetemes véres veszteségekkel jártak. Az ügyből kifolyólag mindkét állam a Népszövetséghez fordult, mely úgy döntött, hogy a kérdést el kell napolni, egyben a feleknek közvetlen tárgyalásokat ajánlott. Utóbbiak — mint tudjuk — most már hetek óta folynak. Egyetlen eredményük, hogy Abesszínia kormánya végre hajlandónak nyilatkozott az olasz javaslatot elfogadni, mely szerint a vitás határterületek mentén egy 6 km-es semleges sáv létesítendő.

Közben azonban az új, nemzeti öntudatának magaslatán álló fasiszta Itália nagyjelentőségű lépésre határozta el magát. Február közepén két gyaloghadosztály, repülő- és harckocsi-alakulatok, nagy-

számú műszaki csapatok, továbbá munkásosztatok mozgósítását rendelte el. Mussolini, amint ezt a fasiszta nagytanács előtt is kijelentette, a háborút elkerülni kívánja, de viszont kiemelte, hogy Olaszországnak „minden eshetőségre készen kell lennie, az esetleg még bekövetkező akciók, nemkülönben a gyarmatok biztonsága érdekében“.

Rómának ezen katonai intézkedései jogosak és indokoltak, amint ezt az angol és francia sajtó is elismeri. Célja a gyarmatok közvetlen biztonságának fokozása, de egyben figyelmeztetés kíván lenni Adisz-Abeba részére. De érthető volna, ha Mussolini ezzel a nagysúlyú elhatározásával messzebbmenő tervek megvalósítását kívánná előkészíteni. Olaszországot idővel a túlnépesedés veszélye fenyegeti, egyúttal bizonyos nyersanyagokban —¹ vasérc, szén, kőolaj — igen szegény. Afrikában viszont Abesszínián kívül — mely egyúttal az olasz gyarmatok közé ékelve, azok hátszögét képezi — már minden terület európai hatalmak birtokát képezi. Abesszínia viszont természeti kincsekben — arany, vas, kő- és barnaszén, továbbá gabona, bor és kávé — igen gazdag, amellettt fejlődésben visszamaradt és sem politikailag, sem fajilag, szervezett állami egységet nem képez. Így már a természet által is ki volna jelölve Nagy-Olaszország gyarmati politikájának legközelebbi célja. Ezt a törekvést, érzelmi, erkölcsi vagy etikai érvekkel, hogy t. i. az egyetlen még független, hozzá még keresztény afrikai birodalomról van szó, — nem lehet elgáncsolni. Egyéb nyomós okoktól és történelmi példáktól eltekintve, Olaszország mellett feltűnt ugyanis egy új vetélytárs: Japán! Alig néhány év alatt nagy politikai, gazdasági és katonai befolyásra tett szert Északkelet-Afrika partvidékein. Célkitűzése nem lehet más, mint Abesszínián át lábát megvetnie a Vörös- és Indiai-tenger partjain és ott az európai hatalmak uralmát —‘Olasz-, Franciaországról, de különösképpen Angliáról van szó—> megdönteni. Hogy ez nem fantázia szüleménye, mutatja Japán római követének azon hangsúlyozott nyilatkozata, hogy Olaszország megmozdulása nem talál megértésre hazájában, mert Japán Abesszíniában politikailag és gazdaságilag érdekelve van! Ez a körülmény hozzájárulhatott a januári olasz-francia egyezmény gyors és síma lebonyolításához. Az összes részletek ugyan nem kerültek nyilvánosságra, a dzsibuti—adisz-abebai vasútvonal anyagi érdekeltsége egyharmadának Olaszországra való átruházásának kivételével. Igen valószínű azonban, hogy Olaszország bizonyos mértékben — Anglia csendes hozzájárulásával — szabadkezet kapott jövő politikáját illetően Abesszíniával szemben.

Abesszínia, a régi Etiópia, mint mondtam, ma Afrikának még egyetlen önálló állama. Területi kiterjedése egyévszáz évvel ezelőttihez, mint a volt osztrák-magyar monarchia. Lakosainak számát n—12 millióra becsülik. Uralkodója Haile Selassie császár, a „királyok királya“, ahogy önmagát előszeretettel nevezni szokta, abszolút uralkodó, sőt autokrata, de hatalma azért nem terjed ki az egész birodalomra. Abesszínia népe, mint tudjuk, nem egységes. Származásra nézve szemita-hamiták, néger keverékkel; vallásuk kopt-keresztény, sok mohamedán és pogány hagyománnyal, babonával. Az ország belső szervezete még igen laza.

A birodalomnak főképp északi, keleti és déli határai mentén még sok önálló, nomád harcias törzs lakik, akik nem igen törődnek az adiszabebai kormány utasításaival. A törzsfőnökök és vidéki nemesek (a hűbérrendszer általános), továbbá a királyok („ras“-ok), alkirályok és kerületi parancsnokok engedetlensége arra vezethető vissza, hogy annak dacára, hogy különösen utóbbiak, rangjukat és méltóságukat egyedül uralkodójuknak köszönhetik, kulturális és szociális törekvéseinek mégis ellenszegülnek. Nem utolsó sorban anyagi okokból, mivel ezen vidéki kényurak az ottan még tudvalévőleg ma is dívó és jól jövedelmező rabszolgakereskedelemben — érdekelve vannak. Ezen körülmények folytán a császár valójában nem vonható felelősségre eme fegyelmetlen alattvalóknak, vagy bandáknak, idegen területre való betöréseiért és egyéb határsérelmeikért. A császárnak, illetve az abesszíniai kormány-nak ezen tehetetlensége befolyással lehetett a Népszövetségnek fentemlített döntésére. De másrészt érthető, hogy Olaszország ottani helyőrségeit az ilyen túlkapasok ellen védeni akarja és védeni köteles is. Szintügy, hogy mint nagyhatalom, nem tűrheti az ilyen ismétlődő kihívásokat, már presztízs okokból sem.

Áttérek most mindkét fél katonai erő kifejtésének és haderejének méltatására. Nem kívánok sok szót vesztetni az olasz hadsereg katonai értékének és ütőképességének kiemelésére. Egységes, izzó hazafias szellemtől és nemzeti öntudattól van áthatva, amelletts korszzerűen kitűnően kiképezve, kiválóan és ugyancsak korszzerűen felfegyverkezve és műszakilag felszerelve, úgyhogy ma Európának kétségen kívül egyik legjobb hadserege. Mussolini saját nyilatkozata szerint Itália háború esetén kb. 7—8 millió embert képes fegyverbe állítani! Mindennek dacára Olaszországnak esetleges háborúja Abesszínia ellen — az anyagi nehézségektől eltekintve, mellyel ma a legtöbb államnak számolnia kell — igen komoly és nem minden kockázat nélküli vállalkozás volna. Példa erre a legtöbb gyarmati hadjárat, mint pl. az angol-búr háború, a harcok Indiában, újabban pedig Marokkó és Líbia meghódítása.

Mindjárt az első körülmény, amely a vállalkozást megnehezíti, a hadszíntérnek nagy távolsága az anyaországtól, továbbá, hogy maga a két gyarmat, Eritrea és Szomáli 1000 km-nyire fekszik egymástól. A nagyszámú csapatok és a hozzájuk tartozó, ma feltétlenül szükséges óriási hadianyagnak szállítása,— a hajószállítványoknak idegen hatalom által való megzavarását figyelmen kívül hagyva is — igen sok hajóúrt, tehát pénzt és időt is fog igénybe venni. Az utóbbi az ellenségnek jelent előnyt, aki így időt nyer háborús előkészületeinek tökéletesítésére. Olaszországnak továbbá szükségszerűen számbeli fölényrel, tehát egy erős hadsereggel kell fellépnie, ha támadásra határozna el magát, főleg azért, hogy gyorsan érjen el döntő sikereket. Ez már a nagy költségektől eltekintve, az ő, mint gyarmati nagyhatalom, tekintélyének megóvása érdekében, feltétlenül szükséges. Megjegyezzük, hogy Olaszországnak eddig kb. 3—4000 főnyi helyőrsége volt Eritreában és kb. 4—5000 Szomáliában, azonban javarészt bennszülött katonák.

Abesszínia hadereje, amint azt a külföldi szaklapok egyöntetűen megállapítják, nem egységesen szervezett hadsereg, mely európai fogal-

mák szerint csapattestekbe és magasabb egységekbe volna tagolva. Inkább fegyveres tömegek, melyeknek egyes részei, hadai, a különféle királyok és törzsfőnökök parancsait követik, de egymáshoz igen laza viszonyban állanak. A fegyveres erő tulajdonképpen magját a császár rendes, reguláris hadereje képezi, melynek kerete a jelenlegi békehadsereg. Ennek állománya kereken 100.000 fő. Kiképzését és a hadsereg korszerű átszervezését belga tisztek végzik, újabban svéd tisztek is, mint repülőök működnek, akik már évek óta tartózkodnak az országban és mint hírlí, igen elismerésreméltó sikereket értek el. A csapatok, bár általában elég rosszul vannak öltözve és felszerelve, — egységes egyenruházat, a testőrséget kivéve, nem létezik — javarészt igen jól vannak felfegyverezve. Van moderm puskájuk, gépfegyverük, hegyi tüzérségük, légvédelmi ütegük, sőt harckocsijuk és repülőgéjük is. Bizottságok járnak azonkívül Európában és Japánban, ahol további fegyvert, löszert és hadianyagot vásárolnak. A fentemlített első vonalbeli vagy sorcsapatokon kívül, az ország tartalékok felett is rendelkezik, ezeknek száma állítólag 200.000 fő volna. Fegyverzetük és felszerelésük azonban fogyatékos, hadrafoghatóságuk mértékéről nincsen biztos hírünk. Háború esetén minden férfi a 15—56 életkorig harcköteles. Ezeknek a számát $1\frac{1}{2}$ —2 millióra becsülik. Nem valószínű azonban, hogy ezeknek fegyverkezésére és felszerelésére tárolt anyagok megfelelő számban rendelkezésre állnának, hacsak nem egy idegen hatalom (Japán?) látná el őket idejekorán.

Az abesszíniaiak testalkatban átlag nem nagyok, bamabőrűek. Igen bátor és jó katonák hírnevében állanak. Nagyon tanulékonyak; a tűzharcban és a terep kihasználásában igen ügyesek, vadak a közelharcban. Szívós, kicsi hegyi lovaikon bátor és vakmerő lovasok. Ha a fentebb leírt hadseregszervezet nagyrészt talán csak a papíron van meg, a kitűnő katonanyagot azonban — ezt minden ottjárt külföldi elismeri — komolyan kell venni. Edzett, szívós, igénytelen nép; állandó háborúskodáshoz szokott guerilla-harcosok, akik minden idegen hatalom előnyomulásával szemben — hazai hegyeikben — a legszívósabb ellenállást fogják kifejteni.

Az esetleges abesszíniai hadjárat legnagyobb nehézsége azonban a földrajzi adottságokban rejlik. Az országot nagyrészt 2—3000 m magas hegyvidék borítja, melynek egyes csúcsai 4500 m-nél is magasabbak és örökös hóval vannak borítva. Azonkívül az egész szóbanforgó terület erősen tagolt, sokszor 1000 m-nél mélyebb vízmosásokkal és szakadékokkal. Eritreában a tengerpart melléke forró homoksvatag. Ezt követi ingoványos, trópusi erdő és csak azután következik a kb. 2000 m magas hegyvidék, ahol európai ember megélhet és ahol gabona, bor és a kávé is megterem. A Szomáli föld tengermenti vidéke igen termékeny síkság, mely azonban később az ország belseje felé teljesen kopár homoksvatagba megy át. Abesszínia és a Szomáli föld határán egy közel 1000 m magas fennsík kezdődik, meredek parttal a síkság felé; beljebb vízszegény, alig lakott kősvatag. Abesszínia belsejét, mint már mondtuk, magas hegyvidék képezi, mely különösen az ország déli részeiben jóformán lakatlan, igen vad jelleggel bír és bizarr formáival, sok hegycsúcsával állítólag a Dolomitokra emlékeztet.

Abesszíniának csak egyetlenegy vasúti vonala van és az is francia kezelés alatt áll. Az egész ország igen útszegény. Európai értelemben vett műútja egyáltalán nincsen. A legfontosabb összekötő vonalak is csak hegyi ösvények jellegével bírnak. Abesszínia tehát joggal egy hatalmas, kiváló hadászati fekvéssel bíró, óriási várnak mondható! Ez ellen a korszerű harceszközök közül, mint: harcokcsik, motorizált csapatok és repülőgépek, csak az utóbbiakat lehet eredményesen használni.

Az Abesszíniában vezetendő hadjáratnak egyik további igen jelentős hátránya: a trópusi éghajlat. A magasabb hegyvidéktől eltekintve csak két évszak van, és pedig trópusi hőség váltakozik hónapokig tartó szakadatlan esőzésekkel. Mindkettő, európai csapatokkal végzendő hadműveleteknél, természetesen igen hátráltató befolyással volna.

Meddő kísérlet stratégiai jóslásokba bocsátkozni az esetleg bekövetkező hadműveleteket illetően. Nem ismerjük az olasz hadvezetőség további szándékait, de azt sem tudhatjuk, hogy Abesszínia császára, illetve kormánya, tekintettel az ellenfél eddigi intézkedéseire, miképpen fog reagálni. Az olaszok által eddig mozgósított és elszállított alakulatok, a gyarmatokban már meglévő csapatokkal együtt — talán 40.000—50.000 főről lehet szó — támadólagos hadjárat megindítására, amint azt tanulmányunkban kifejezésre juttattuk, nem képviselik a megfelelő erőtényezőt. Elegendők azonban arra, hogy a gyarmatok biztonsága mellett elejét vegyék Abesszínia bármily katonai vállalkozásának. A következő lépés olasz részről mindenesetre az lesz, hogy úgy Eritreában, mint Szomáli földön hadművelési bázisokat fognak létesíteni, mindazon berendezésekkel, melyek a hadviseléshez, de különösen az utánpótlás biztosítása érdekében, feltétlenül szükségesek. Tehát: kirakodóhelyek, laktáborok, raktárak, műhelyek, repülőterek és hangárok, kórházak, stb., stb. Egyúttal pedig vasutak és gépjárművek által használható utak építésébe fognak kezdeni. Ezzel egyidejűleg a határokat is meg fogják erősíteni, a határmenti területeket pedig hasonló módon berendezni azzal a céllal, hogy ott a „elvonulást“ elősegítsék. Megjegyezni kívánjuk, hogy ezen előkészületek talán hónapokat fognak igénybe venni.

Ha megkíséreljük —¹ tisztán elméleti alapon és csupán a térkép nyomán — a két fél hadászati helyzetének megítélését, úgy látszólag Abesszínia volna előnyben, mert az olaszoknak két, térben elválasztott, elkülönített erőcsoportjával szemben ő van a „belső vonalon“. Nem tudjuk azonban feltételezni, hogy Abesszínia ezen adott előnyével élni tudjon, mert haderejének gyors és meglepő eltolása céljaira nem rendelkezik a szükséges vasutak, illetve útvonalak felett. Azt tartjuk tehát, hogy — ugyancsak a megadott helyzetből kiindulva — inkább az olasz hadaknak kétoldali „hadászati átkarolása“ fog érvényesülni, azaz, hogy két irányból egyszerre fognak előnyomulni — több oszlopban, de szoros összműködésben és összeköttetésben, terepszakasról terepszakasra — egy közös cél, a főváros felé! Gátló körülmény a hadvezetés szempontjából, — az ismertetett földrajzi nehézségeken kívül — hogy Adisz-Abeba közelebb fekszik Eritrea határához (300

km), mint a Szomáli föld határához (500 km). Az Eritreából induló hadműveletnél előnyös még azon körülmény is, hogy vasútvonal áll rendelkezésre.

Figyelemreméltó esemény, mely mutatja mily nagy súlyt helyeznek Rómában az Északkelet-Afrikében beállott helyzetre, hogy nemrég ismét Mussolini vette át a gyarmatügyi tárcát, de egyúttal Eritrea és Szomáli föld együttes főkormányzójává De Bono tábornokot, az eddigi gyarmatügyi minisztert nevezték ki. Utóbbi nemcsak kiváló katona, aki a világháborúban, különösen a Monte Grappa birtokáért folyó harcokban tüntette ki magát, hanem egyben kiváló ismerője a gyarmati problémáknak. Tripolisz végleges meghódítása az ő érdeme, úgyszintén az összes olasz gyarmatoknak kulturális és gazdasági föllendülése. Háborús bonyodalom esetén ő lesz az összes ott működő olasz haderőknek fővezére. Székhelyül Mogadiso-t választotta. Helyettese, a most átküldött csapatok parancsnoka, Graziam tábornok, ugyancsak bevált és igen jó hírnevű gyarmati katona.

Itália súlyos, talán sorsdöntő események előtt áll, melyek az oly fényesen felfelé törő, általunk tisztelettel és szeretettel övezett olasz nemzet teljes erkölcsi és anyagi erejét fogják igénybe venni. Reméljük, hogy a kitűzött nagy céljait békés úton tudja elérni, ha azonban háborús megoldásra kényszerülne, — úgy igaz szívvvel, az olasz fegyverek minél gyorsabb és teljesebb győzelmét kívánjuk!

VITÉZ NÉMETH LAJOS